

HITOPADESA

मूषिक fr. मूस to pilfer hence mouse

HITOPADEŚA.

THE

SANSKRIT TEXT,

WITH

A GRAMMATICAL ANALYSIS,

ALPHABETICALLY ARRANGED.

BY FRANCIS JOHNSON, Professor.

LONDON:

Wm. H. ALLEN AND CO.,

BOOKSELLERS TO THE HONOURABLE EAST-INDIA COMPANY, LEADENHALL STREET.

HERTFORD:

STEPHEN AUSTIN,

BOOKSELLER, PRINTER, AND STATIONER, TO THE EAST-INDIA COLLEGE.

MDCCCXLVII.

HITOPADEŚA

STEPHEN AUSTIN PRINTER, HERTFORD

TO THE

STUDENTS

OF THE

EAST-INDIA COLLEGE, HAILEYBURY,

THE PRESENT EDITION OF THE

HITOPADEŚA,

IS DEDICATED,

AS A PUBLIC ASSURANCE OF THE EDITOR'S EARNEST DESIRE

TO PROMOTE AND FACILITATE

THEIR ACQUIREMENT

OF

THE SANSKRIT LANGUAGE.

PREFACE.

THE collection of Fables and Stories termed *Hitopadeśa* was brought early to the knowledge of *Sanskrit* scholars by the translations of it which were published by MR. WILKINS and SIR WILLIAM JONES. The text was printed at Serampore in 1804; and another edition of it was printed in London in 1810. An edition has been subsequently printed at Bonn by Professors SCHLEGEL and LASSEN, in which the text is illustrated by copious Latin notes. A translation in the same language was also promised by the former of these distinguished critics and scholars; but his death has prevented the fulfilment of his design.

The pains which have been bestowed upon the *Hitopadeśa* have been justified by the interest which attaches, on various grounds, to this work; and especially, on account of the history of its literary adventures. These have engaged the attention of different eminent writers; and have been investigated with singular success, especially by MR. COLEBROOKE, in the Preface to the Serampore edition of the *Hitopadeśa*, and by M. SYLVESTRE DE SACY, in the Introduction to his edition of *Calila et Dimna*. From

their investigations it is established, that a work which is to be considered as the original form of the *Hitopadeśa* was translated from Sanskrit into Persic in the sixth century of our æra, by order of NUSHIRAVÁN ;—that it was translated from ancient Persic into Arabic in the ninth century ;—that it was presently afterwards rendered into Hebrew and Greek ;—and that, from these versions, successive translations were made into all the languages of Modern Europe, until it became familiar, even to youth, under the designation of *Pilpay's Fables.* In Hindustan, it has continued to retain its popularity to the present day; where it has served as the substance of the *Anvári Sohaili,* and *Khirad Afroz;* and exists, in the form of translation, in all the spoken dialects.

The value of the *Hitopadeśa* to the history of narrative fiction is not, however, its only recommendation. Its popularity through so many ages, amidst such various nations, is evidence of intrinsic merit: and the pictures of domestic manners and human nature which it presents, however tinctured by national peculiarities, must have been recognised as universally true, as well as diverting; or they would not have been naturalized in the West as well as in the East. In the maxims also which the tales serve to illustrate, there must have been much that secured the acquiescence of all mankind, or the remarks would have been left to enlighten the moralists of India alone. These qualities admitted of transfusion into other tongues; but the intrinsic merits of the work as a composition have chiefly recommended its preservation by the press, and its circulation amongst the cultivators of *Sanskrit* literature.

The moral verses with which the *Hitopadeśa* abounds are, in many cases, perhaps in all, quotations from different writers. They consequently

form a sort of anthology,—a collection of passages, not only remarkable for striking thoughts, but offering examples of various styles. In general, they are not of difficult construction; and those passages which are most elaborate, are necessarily short; and, as the thoughts which they express are compressed within a few words, they become, from their sententiousness, impediments of no protracted duration. The narratives are, in general, written in very simple and unpretending prose; and it may be doubted if any book exist in the *Sanskrit* language that is better adapted to introduce a Student to its acquirement. In no single work is there to be met with a more comprehensive assemblage of serviceable words and phrases.

The want of copies of an English edition of the *Hitopadeśa* induced the Editor of the present publication to prepare, a few years since, for the press, the first selection of the four books into which the work is divided,—the *Mitra-lábha*, or Acquisition of Friends; and to furnish it with such facilities as might assist the Student to make himself master of the sense, with no greater degree of application than might be expected at an early period of study. With this view, the introductory section was printed in English as well as in *Deva-nágari* characters;—a nearly literal translation of the same portion was subjoined; and a Glossary was added in which all the words were alphabetically arranged, with an explanation of their meaning, and an indication of their grammatical structure.

The advantages which have been found to result from this arrangement have encouraged the Editor to extend his plan to the entire work; and to print the whole of the text of the *Hitopadeśa*, with a Glossary of all the words which it contains. An English Index of Words has also been

subjoined, with references to the passages in which their *Sanskrit* equivalents occur, so as to answer in some respects the purposes of a reversed Dictionary.

The text has been carefully collated not only with that of the earlier editions, and especially with that of Bonn, the accuracy of which, notwithstanding some exceptions, is to be highly commended; but with two excellent manuscript copies belonging to the valuable library of the Honourable East-India Company.

East-India College, Herts.
January 19, 1847.

CONTENTS.

CHAPTER III.

WAR.

CHAPTER IV.

PEACE.

GRAMMATICAL REFERENCES.

For the coalition and permutation of the Vowels and Consonants, a few References to the Rules of Professor WILSON's Sanskrit Grammar, *Second Edition,* may be of service to the early Student:—

IN LINE				BY RULE
2	लेखा इव	has become	लेखेव	2
—	यद्मूर्ध्नि		यन्मूर्ध्नि	15
3	अतः		अतो	41
—	हितोपदेशः		हितोपदेशो	41
—	अयं		ऽयं	41 *a.*
—	संस्कृत उक्तिषु		संस्कृतोक्तिषु	2
5	प्राज्ञः		प्राज्ञो	41
6	गृहीतः		गृहीत	42
7	विद्या एव		विद्यैव	3
—	आज्ञः		आज्ञर्	40
8	अहार्य्यत्वात्		अहार्य्यत्वाद्	10
—	अक्षयत्वात्		अक्षयत्वाच्	12
9	नीचगा अपि		नीचगापि	1
11	विनयात्		विनयाद्	7 *c.*
14	द्वितीया आद्रियते		द्वितीयाद्रियते	1
15	यत् नवे		यन्नवे	15
—	संस्कारः		संस्कारो	41
—	न अन्यथा		नान्यथा	1
16	नीतिः		नीतिस्	38
—	तत्		तद्	10
17	सन्धिः		सन्धिर्	40
18	तथा अन्यस्मात्		तथान्यस्मात्	1
—	अन्यस्मात्		अन्यस्माद्	7 *c.*

IN LINE			BY RULE
18	ग्रन्थात्	has become ग्रन्थाद्	10
20	सुदर्शनः	सुदर्शनो	41
—	नरपतिः	नरपतिर्	40
—	सः	स	46
—	भूपतिः	भूपतिर्	40
23	नास्ति अन्धः	नास्त्यन्धः	4
—	अन्धः	अन्ध	42
25	अपि अनर्थाय	अप्यनर्थाय	4
26	इति आकर्ण्य	इत्याकर्ण्य	4
—	आकर्ण्य आत्मनः	आकर्ण्यात्मनः	1
27	अननुष्ठानेन उद्विग्न	अननुष्ठानेनोद्विग्न	2
28	कः अर्थः	को ऽर्थः	41
—	यः	यो	41
29	पीडा एव	पीडैव	3
31	सकृत्	सकृद्	*7 c.*
—	दुःखकरौ आद्यौ	दुःखकरावाद्यौ	5
—	आद्यौ अन्तिमः	आद्यावन्तिमः	5
—	अन्तिमः तु	अन्तिमस्तु	38
32	जातः	जातो	41
37	मातुः उच्चारः	मातुरुच्चारः	40
—	उच्चारः एव	उच्चार एव	42
38	शतैः	शतैर्	40
39	एकः चन्द्रः	एकश्चन्द्रः	38 & 28
—	चन्द्रः तमः	चन्द्रस्तमः	38
—	तमः हन्ति	तमो हन्ति	41
41	भवेत्	भवेद्	*7 c.*
—	समृद्धः	समृद्धो	41
43	वश्यः च	वश्यश्च	38 & 28

IN LINE			BY RULE
43	पुत्रः अर्थकरी	has become पुत्रो ऽर्थकरी	41
—	षट्	षड्	7 *c.*
46	शत्रुः..............................	शत्रुर्	40
54	पुत्राः	पुत्रा	43
57	यस्य एकः	यस्यैकः....................................	3
—	एकः अपि	एको ऽपि	41
58	स्तनस्य इव	स्तनस्येव	2
60	पञ्च एतानि	पञ्चैतानि..................................	3
—	एतानि अपि	एतान्यपि..................................	4
63	चेत् न..............................	चेन्न	15
68	लक्ष्मीः दैव.........................	लक्ष्मीर्दैव	40
84	सम्पन्नाः	सम्पन्ना	43
85	निर्गन्धाः इव	निर्गन्धा इव	43
87	तावत् च..........................	तावच्च	12
—	किञ्चित् न.........................	किञ्चिन्न	15
88	राजा उवाच..	राजोवाच.................................	2
—	भोस्	भो	43 *a.*
94	मतिः	मतिस्	38
95	समैः च	समैश्च	38 & 28
97	सम्भूताः एते	सम्भूता एते	43
100	अस्मिन् तु.........................	अस्मिंस्तु..................................	45
109	भवन्ति अपेयाः....................	भवन्त्यपेयाः	4
116	पुत्रैः उक्तम्........................	पुत्रैरुक्तम्	40
121	राजपुत्राः ऊचुः	राजपुत्रा ऊचुः	43
122	दिश् देशात्.......................	दिग्देशात्.................................	11
133	तस्मिन् एव	तस्मिन्नेव	18
134	विसर्पन् तान्......................	विसर्पंस्तान्	45
140	कथं एतद्	कथमेतत्	9

IN LINE				BY RULE
141	चरन् अपश्यम्	has become	चरन्नपश्यम्	18
143	किन्तु अस्मिन्		किन्त्वस्मिन्	4
—	अस्मिन् आत्म		अस्मिन्नात्म	18
151	दुर्वृत्तः आसम्		दुर्वृत्त आसम्	42
152	बधात् मे		बधान्मे	15
159	एतावान् लोभ		एतावांल्लोभ	14
173	प्रयच्छ ईश्वरे		प्रयच्छेश्वरे	2
180	शनैस्		शनैः	37
—	शनैः उपगम्य		शनैरुपगम्य	40
194	चिन्तयन् एव		चिन्तयन्नेव	18
204	तु असन्तुष्टः		त्वसन्तुष्टः	4
218	तद् जयः		तज्जयः	12
238	अपहारकान् तान्		अपहारकांस्तान्	45
262	एतद् श्रुत्वा		एतच्छ्रुत्वा	25
292	आत्मनि अवज्ञा		आत्मन्यवज्ञा	4
230	तौ आहतुः		तावाहतुः	5
343	हन्तव्यो		धन्तव्यो	31
347	कीदृश् व्यापारवान्		कीदृग्व्यापारवान्	11
472	भयात्		भयाल्	14
476	छेदे		च्छेदे	26
685	द्वे एव	remains	द्वे एव	6 *a.*
864	योगात्	has become	योगाज्	12
1557	बुद्धिः रहसि		बुद्धी रहसि	40 & 36
1751	किम्पुनर् राज्यम्		किम्पुनाराज्यम्	36
2006	स्वयोधैः रक्षितस्य		स्वयोधै रक्षितस्य	40 & 36
2013	युध्येयुः		युध्येयू	40 & 36
2689	सः एव		सैव	46 *a.*

ERRATA.

IN LINE			IN LINE		
153	for धार्म्मिकेन	read धार्म्मिकेण	2083	for खद्ग	read खड्ग
482	ह्यक्तं	ह्युक्तं	2112	शूद्रकेन	शूद्रकेण
894	द्वतीयं	द्वितीयं	2208	काकिनिी	काकिनी
1167	पूर्यते	पूर्य्यते	2298	रक्तम्	रुक्तम्
1177	नृपेन	नृपेण	2522	खयं	स्वयं
1254	कुद्टिन्या	कुट्टिन्या	2543	उपन्तस्तं	उपन्यस्तं
1633, 1640	नृपानां	नृपाणां	2551, 2769	राह्रा	राजा
1810	मसं	समं	2268	क्रीयेत	क्रियेत
1872, 1969	चक्रवाकेन	चक्रवाकेण	2771	श्रयतां	श्रूयतां
1918	सङ्ग्यहात्	सङ्ग्रहात्	2778	षोडशैते	षोडशः
2014	किचिन्न	किञ्चिन्न			

Words which have a broken letter in some copies :—

924	read सर्व्वे	1987	read विजिगीषु
1818	पूर्णो	2295	नो
1930	नील		

The reading of the first *Páda* of line 2177 is that of the London edition of 1810. It has been allowed to remain undisturbed, because supported by the authority of two excellent manuscripts belonging to the library of the Honourable East-India Company; one, No. 2778, written in Devanágari; the other, No. 1764, in the Bengáli character. A remark made by my friend and colleague, Professor Williams, that the use of the word शक्यम् in the neuter gender or adverbial form was, at least, very unusual, if not ungrammatical, induced me to examine the passage in the Bonn edition. Instead of शक्यमवाप्तुमूर्ज्जिताः the learned Editor has there शक्यतमाः in the superlative, "Best able, most capable," and समीहितुम् infinitive of the verb ईह with सम् "To be hoped for, aimed at, or endeavoured after." Admitting that the present reading may stand, still that of the Bonn edition is unquestionably much to be preferred.

॥ श्री गणेशाय नमः ॥

सिद्धिः साध्ये सतामस्तु प्रसादात् तस्य धूर्ज्जटेः ।
जाह्नवीफेनलेखेव यन्मूर्ध्नि शशिनः कला ॥ १ ॥
श्रुतो हितोपदेशो ऽयं पाटवं संस्कृतोक्तिषु ।
वाचां सर्व्वत्र वैचित्र्यं नीतिविद्यां ददाति च ॥ २ ॥
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् ।
गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्म्ममाचरेत् ॥ ३ ॥
सर्व्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुरनुत्तमम् ।
अहार्य्यत्वादनर्घ्यत्वादक्षयत्वाच्च सर्व्वदा ॥ ४ ॥
सङ्गमयति विद्यैव नीचगापि नरं सरित् ।
समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं भाग्यमतः परम् ॥ ५ ॥
विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पात्रताम् ।
पात्रत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्म्मं ततः सुखम् ॥ ६ ॥
विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये ।
आद्या हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥
यन्नवे भाजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् ।
कथाछलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते ॥ ८ ॥
मित्रलाभः सुहृद्भेदो विग्रहः सन्धिरेव च ।
पञ्चतन्त्रात् तथान्यस्माद्ग्रन्थादाकृष्य लिख्यते ॥ ९ ॥

अस्ति भागीरथीतीरे पाटलिपुत्रनामधेयं नगरम् । तत्र सर्व्वस्वामिगुणोपेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स भूपतिरेकदा केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं शुश्राव ।

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शनम् ।
सर्व्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ १० ॥
यौवनं धनसम्पत्तिः प्रभुत्वमविवेकता ।
एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ ११ ॥

इत्याकर्ण्यात्मनः पुत्राणामनधिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनां शास्त्राननुष्ठानेनोद्विग्नमनाः स राजा चिन्तयामास ।

कोऽर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् न धार्म्मिकः ।
काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुः पीडैव केवलम् ॥ १२ ॥
अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यौ न चान्तिमः ।
सकृद्दुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ १३ ॥

किञ्च । स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।
परिवर्त्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ १४ ॥

अन्यच्च । गुणिगणगणनारम्भे न पतति कठिनी ससम्भ्रमा यस्य ।
तेनाम्बा यदि सुतिनी वद बन्ध्या कीदृशी भवति ॥ १५ ॥

अपिच । दाने तपसि शौर्य्ये च यस्य न प्रथितं यशः ।
विद्यायामर्थलाभे च मातुरुच्चार एव सः ॥ १६ ॥

अपरञ्च । वरमेको गुणी पुत्रो न च मूर्खशतैरपि ।
एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च तारागणैरपि ॥ १७ ॥
पुण्यतीर्थे कृतं येन तपः क्वापि सुदुष्करम् ।
तस्य पुत्रो भवेद्वश्यः समृद्धो धार्म्मिकः सुधीः ॥ १८ ॥

तथाचोक्तम् । अर्थागमो नित्यमरोगिता च प्रिया च भार्य्या प्रियवादिनी च ।
वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ।
को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशूलपूरणाढकैः ।
वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ २० ॥
ऋणकर्त्ता पिता शत्रुर्माता च व्यभिचारिणी ।
भार्य्या रूपवती शत्रुः पुत्रः शत्रुरपण्डितः ॥ २१ ॥
अनभ्यासे विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।

विषं सभा दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ २२ ॥
यस्य तस्य प्रसूतोऽपि गुणवान् पूज्यते नरः ।
धनुर्वंशविशुद्धोऽपि निर्गुणः किं करिष्यति ॥ २३ ॥
हाहा पुत्रक नाधीत सुगतैतासु रात्रिषु ।
तेन त्वं विदुषां मध्ये पङ्के गौरिव सीदसि ॥ २४ ॥

तत् कथमिदानीमेते मम पुत्रा गुणवन्तः क्रियन्ताम् ।

आहारनिद्राभयमैथुनं च सामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् ।
धर्मो हि तेषामधिको विशेषो धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ॥ २५ ॥

यतः । धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते ।
अजगलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २६ ॥

यच्चोच्यते । आयुः कर्म्म च वित्तं च विद्या निधनमेव च ।
पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ॥ २७ ॥

किञ्च । अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति महतामपि ।
नग्नत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ २८ ॥

अपिच । यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।
इति चिन्ताविषघ्नोऽयमगदः किं न पीयते ॥ २९ ॥

एतत् कार्य्याक्षमाणां केषाञ्चिदालस्यनिबन्धनं वचनम् ।

न दैवमपि सञ्चिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।
अनुद्योगेन तैलानि तिलेभ्यो नाप्तुमर्हति ॥ ३० ॥

अन्यच्च । उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ।

यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३२ ॥

तथाच । पूर्व्वजन्मकृतं कर्म्म तद् दैवमिति कथ्यते ।
तस्मात् पुरुषकारेण यत्नं कुर्य्यादतन्द्रितः ॥ ३३ ॥
यथा मृत्पिण्डतः कर्त्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
एवमात्मकृतं कर्म्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ३४ ॥

अपरञ्च । काकतालीयवत् प्राप्तं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः ।
न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ ३५ ॥
उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्य्याणि न मनोरथैः ।
न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ ३६ ॥
मातृपितृकृताभ्यासो गुणितामेति बालकः ।
न गर्भच्युतिमात्रेण पुत्रो भवति पण्डितः ॥ ३७ ॥

तथाच । माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।
न शोभते सभामध्ये हंसमध्ये वको यथा ॥ ३८ ॥
रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ ३९ ॥
मूर्खोऽपि शोभते तावत् सभायां वस्त्रवेष्टितः ।
तावच्च शोभते मूर्खो यावत् किञ्चिन्न भाषते ॥ ४० ॥

एतच्चिन्तयित्वा स राजा पण्डितसभां कारितवान् । राजोवाच । भो भोः पण्डिताः श्रूयताम् । अस्ति कश्चिदेवम्भूतो विद्वान् यो मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनामनधिगतशास्त्राणाम् इदानीं नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्ज्जन्म कारयितुं समर्थः ।

यतः । काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकतीं द्युतिम् ।
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥ ४१ ॥

उक्तञ्च ॥ हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।
समैश्च समतामेति विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ४२ ॥

अत्रान्तरे विष्णुशर्मनामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्रतत्त्वज्ञो बृहस्पतिरिवाब्रवीत् । देव महाकुलसम्भूता एते राजपुत्रा मया नीतिं ग्राहयितुं शक्यन्ते ।

यतः । नाद्रव्ये निहिता काचित् क्रिया फलवती भवेत् ।
न व्यापारशतेनापि शुकवत् पाठ्यते वकः ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । अस्मिंस्तु निर्गुणं गोत्रे नापत्यमुपजायते ।
आकरे पद्मरागाणां जन्म काचमणेः कुतः ॥ ४४ ॥

अतोऽहं षण्मासाभ्यन्तरे भवत्पुत्रान् नीतिशास्त्राभिज्ञान् करिष्यामि । राजा

सविनयं पुनरुवाच ।

कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः ।
अश्मापि याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥

अन्यच्च । यथोदयगिरौ द्रव्यं सन्निकर्षेण दीप्यते ।
तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ ४६ ॥

गुणा गुणज्ञेषु गुणा भवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।
आस्वाद्यतोयाः प्रभवन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥ ४७ ॥

तदेतेषामस्मत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवन्तः प्रमाणम् । इत्युक्त्वा तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान् समर्पितवान् । अथ प्रासादपृष्ठे सुखोपविष्टानां राजपुत्राणां पुरस्तात् प्रस्तावक्रमेण स पण्डितोऽब्रवीत् । भो राजपुत्राः शृणुत ।

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ ४८ ॥

तद्भवतां विनोदाय काककूर्मादीनां विचित्रां कथां कथयामि । राजपुत्रैरुक्तम् । आर्य्य कथ्यताम् । विष्णुशर्मोवाच । शृणुत सम्प्रति । मित्रलाभः प्रस्तूयते यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

॥ मित्रलाभः ॥

असाधना वित्तहीना बुद्धिमन्तः सुहृत्तमाः ।
साधयन्त्याशु कार्य्याणि काककूर्ममृगाखुवत् ॥ १ ॥

राजपुत्रा ऊचुः कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति गोदावरीतीरे विशालः शाल्मलीतरुः । तत्र नानादिग्देशादागत्य रात्रौ पक्षिणो निवसन्ति । अथ

कदाचिदवसन्नायां रात्रौ अस्ताचलचूडावलम्बिनि भगवति कुमुदिनीनायके चन्द्रमसि लघुपतनकनामा वायसः प्रबुद्धः सन् कृतान्तमिव द्वितीयमायान्तं पाशहस्तं व्याधमपश्यत् । तमवलोक्याचिन्तयत् । अद्य प्रातरेवानिष्टदर्शनं जातम् । न जाने किमनभिमतं दर्शयिष्यति । इत्युक्त्वा तदनुसरणक्रमेण व्याकुलश्चलितः । यतः ।

शोकस्थानसहस्राणि भयस्थानशतानि च ।
दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डितम् ॥ २ ॥

अन्यच्च । विषयिणामिदमवश्यं करणीयम् ।

उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम् ।
मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति ॥ ३ ॥

अथ तेन व्याधेन तण्डुलकणान् विकीर्य्य जालं विस्तीर्णम् । स च प्रच्छन्नो भूत्वा स्थितः । तस्मिन्नेव काले चित्रग्रीवनामा कपोतराजः सपरिवारो वियति विसर्पंस्तांस्तण्डुलकणान् अवलोकयामास । ततस्तण्डुलकणलुब्धान् कपोतान् प्रत्याह कपोतराजः । कुतो ऽत्र निर्जने वने तण्डुलकणानां सम्भवः । तन्निरूप्यतां तावत् । भद्रमिदं न पश्यामि । प्रायेणानेन तण्डुलकणलोभेनास्माभिरपि तथा भवितव्यम् ।

कङ्कणस्य तु लोभेन मग्नः पङ्के सुदुस्तरे ।
वृद्धव्याघ्रेण सम्प्राप्तः पथिकः स मृतो यथा ॥ ४ ॥

कपोता ऊचुः । कथमेतत् । कपोतराजः कथयति । अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्नपश्यम् । एको वृद्धव्याघ्रः स्नातः कुशहस्तः सरस्तीरे ब्रूते । भो भोः पान्थ इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्यताम् । ततो लोभाकृष्टेन केनचित् पान्थेनालोचितम् । भाग्येनैतत् सम्भवति । किन्त्वस्मिन्नात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया । यतः ।

अनिष्टादिष्टलाभे ऽपि न गतिर्ज्जायते शुभा ।
यत्रास्ते विषसंसर्गो ऽमृतं तदपि मृत्यवे ॥ ५ ॥

किन्तु सर्व्वत्रार्थार्जने प्रवृत्तिः सन्देह एव ।

तथाचोक्तम् । न संशयमनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति ।
संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ६ ॥

तन्निरूपयामि तावत् । प्रकाशं ब्रूते । कुत्र तव कङ्कणम् । व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य्य

दर्शयति । पान्थो ऽवदत् । कथं मारात्मके त्वयि विश्वासः । व्याघ्र उवाच । शृणु रे पान्थ । प्रागेव यौवनदशायामतिदुर्वृत्त आसम् । अनेकगोब्राह्मणमनुष्यवधान्मे पुत्रा अनेकशो मृता दाराश्च । साम्प्रतं निर्वंशो ऽस्मि । ततः केनापि धार्म्मिकेनाहमुपदिष्टः । दानधर्म्ममाचरतु भवानिति । तदुपदेशादिदानीमहं स्नानशीलो दाता वृद्धो गलितनखदन्तो दयावांश्च । कथं न विश्वासभूमिः ।

उक्तञ्च । इज्याध्ययनदानानि तपः सत्यं धृतिः क्षमा ।
अलोभ इति मार्गो ऽयं धर्म्मस्याष्टविधः स्मृतः ॥ ७ ॥
अत्र पूर्व्वश्चतुर्वर्गो दम्भार्थमपि सेव्यते ।
उत्तरस्तु चतुर्वर्गो महात्मन्येव तिष्ठति ॥ ८ ॥

मम चैतावांल्लोभविरहो येन स्वहस्तगतमपि सुवर्णकङ्कणं यस्मै कस्मैचिद्दातुमिच्छामि । तथापि व्याघ्रो मानुषं खादतीति लोकप्रवादो दुर्निवारः ।

यतः । गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् ।
प्रमाणयति नो धर्म्मे यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ९ ॥

मया च धर्म्मशास्त्राण्यधीतानि । शृणु ।

मरुस्थल्यां यथा वृष्टिः क्षुधार्त्ते भोजनं तथा ।
दरिद्रे दीयते दानं सफलं पाण्डुनन्दन ॥ १० ॥
प्राणा यथात्मनो ऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्व्वन्ति साधवः ॥ ११ ॥

अपरञ्च । प्रत्याख्याने च दाने च सुखदुःखे प्रियाप्रिये ।
आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति ॥ १२ ॥

अन्यच्च । मातृवत् परदारेषु परद्रव्येषु लोष्टवत् ।
आत्मवत् सर्व्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ १३ ॥

त्वं च दुर्गतः । तेन तुभ्यं दातुं सयत्नो ऽहम् ।

तथाचोक्तं । दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेश्वरे धनम् ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्तु किमौषधैः ॥ १४ ॥

अन्यच्च । दातव्यमिति यद्दानं दीयते ऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १५ ॥

तदत्र सरसि स्नात्वा सुवर्णकङ्कणमिदं गृहाण । ततो जातविश्वासो यावदसौ सरः स्नातुं प्रविष्टः तावदेव महापङ्के निमग्नः । पलायितुमक्षमः । पङ्के पतितं दृष्ट्वा व्याघ्रो ऽवदत् । अहह महापङ्के पतितो ऽसि अतस्त्वामुत्थापयामि । इत्युक्त्वा शनैः शनैरुपगम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थो ऽचिन्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न वापि वेदाध्ययनं दुरात्मनः ।
स्वभाव एवात्र तथातिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ १६ ॥

किञ्च । अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया ।
दुर्भगाभरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ १७ ॥

तन्न मया भद्रं कृतं यदत्र मारात्मके विश्वासः कृतः ।

तथा ह्युक्तं । नदीनां शस्त्रपाणीनां नखिनां शृङ्गिणां तथा ।
विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ १८ ॥

अपरञ्च । सर्व्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः ।
अतीत्य हि गुणान् सर्व्वान् स्वभावो मूर्द्धि वर्त्तते ॥ १९ ॥

अन्यच्च । स हि गगणविहारी कल्मषध्वंसकारी
दशशतकरधारी ज्योतिषां मध्यचारी ।
विधुरपि विधियोगात् ग्रस्यते राहुणासौ
लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥ २० ॥

इति चिन्तयन्नेव तेनासौ व्याघ्रेण व्यापादितः खादितश्च । अतो ऽहं ब्रवीमि कङ्कणस्य तु लोभेन इत्यादि । तत् सर्व्वथा अविचारितं कर्म्म न कर्त्तव्यमिति । यतः ।

सुजीर्णमन्नं सुविचक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः ।
सुचिन्त्य चोक्तं सुविचार्य्य यत् कृतं सुदीर्घकाले ऽपि न याति विक्रियाम् ॥ २१

एतद्वचनं श्रुत्वा कश्चित् कपोतः सदर्पमाह । आः किमेवमुच्यते ।

वृद्धानां वचनं ग्राह्यमापत्काले ह्युपस्थिते ।
सर्व्वत्रैवं विचारेण भोजने ऽप्यप्रवर्त्तनम् ॥ २२ ॥

यतः । शङ्काभिः सर्व्वमाक्रान्तमन्नं पानं च भूतले ।
प्रवृत्तिः कुत्र कर्त्तव्या जीवितव्यं कथं नु वा ॥ २३ ॥

तथाचोक्तं । ईर्ष्यी घृणी त्वसन्तुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः ।
परभाग्योपजीवी च षडेते दुःखभागिनः ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा सर्व्वे कपोतास्तत्रोपविष्टाः ।

यतः । सुमहान्त्यपि शास्त्राणि धारयन्तो बहुश्रुताः ।
छेत्तारः संशयानां च क्लिश्यन्ते लोभमोहिताः ॥ २५ ॥

अन्यच्च । लोभात् क्रोधः प्रभवति लोभात् कामः प्रजायते ।
लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ २६ ॥

अन्यच्च । असम्भवं हेममृगस्य जन्म तथापि रामो लुलुभे मृगाय ।
प्रायः समापन्नविपत्तिकाले धियो ऽपि पुंसां मलिना भवन्ति ।

अनन्तरं ते सर्व्वे जालबद्धा बभूवुः । ततो यस्य वचनात् तत्रावलम्बिताः पक्षिणस्तं सर्व्वे तिरस्कुर्व्वन्ति ।

तथाचोक्तं । न गणस्याग्रतो गच्छेत् सिद्धे कार्य्ये समं फलम् ।
यदि कार्य्यविपत्तिः स्यात् मुखरस्तत्र हन्यते ॥ २८ ॥

तथाचोक्तं । आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः ।
तज्जयः सम्पदां मार्ग्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥ २९ ॥

तस्य तिरस्कारं श्रुत्वा चित्रग्रीव उवाच । नायमस्य दोषः ।

यतः । आपदामापतन्तीनां हितो ऽप्यायाति हेतुताम् ।
मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने ॥ ३० ॥

अन्यच्च । स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणक्षमः ।
न तु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ३१ ॥

विपत्काले च विस्मयः कापुरुषलक्षणम् । तदत्र धैर्य्यमवलम्ब्य प्रतीकारश्चिन्त्यताम् । यतः ।

विपदि धैर्य्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।
यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥ ३२
सम्पदि यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् ।
तं भुवनत्रयतिलकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ ३३ ॥

अन्यच्च । षड्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।

निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ३४ ॥

इदानीमप्येवं क्रियताम् । सर्व्वैरेकचित्तीभूय जालमादाय उड्डीयताम् । यतः ।

अल्पानामपि वस्तूनां संहतिः कार्य्यसाधिका ।
तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्बध्यन्ते मत्तदन्तिनः ॥ ३५ ॥
संहतिः श्रेयसी पुंसां स्वकुलैरल्पकैरपि ।
तुषेणापि परित्यक्ता न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ ३६ ॥

इति विचिन्त्य पक्षिणः सर्व्वे जालमादायोत्पतिताः । अनन्तरं स व्याधः सुदूराज्जालापहारकांस्तानवलोक्य पश्चाद्धावन्नचिन्तयत् ।

संहतास्तु हरन्त्येते मम जालं विहङ्गमाः ।
यदा तु निपतिष्यन्ति वशमेष्यन्ति मे तदा ॥ ३७ ॥

ततस्तेषु चक्षुर्विषयमतिक्रान्तेषु पक्षिषु स व्याधो निवृत्तः । अथ लुब्धकं निवृत्तं दृष्ट्वा कपोता ऊचुः । स्वामिन् किमिदानीं कर्त्तुमुचितम् । चित्रग्रीव उवाच ।

माता मित्रं पिता चेति स्वभावात् त्रितयं हितम् ।
कार्य्यकारणतश्चान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ३८ ॥

तन्मे मित्रं हिरण्यको नाम मूषिकराजो गण्डकीतीरे चित्रवने निवसति । दन्तबलेन सो ऽस्माकं पाशं छेत्स्यति । इत्यालोच्य सर्व्वे हिरण्यकविवरसमीपं गताः । हिरण्यकश्च सर्व्वदापायशङ्कया शतद्वारं विवरं कृत्वा निवसति ।

अनागतभयं दृष्ट्वा नीतिशास्त्रविशारदः ।
अवसन्मूषिकस्तत्र वृद्धः शतमुखं विलम् ॥ ३९ ॥

ततो हिरण्यकः कपोतावपातचकितस्तूष्णीं स्थितः । चित्रग्रीव उवाच । सखे हिरण्यक किमस्मान् न सम्भाषसे । हिरण्यकस्तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्यभिज्ञाय ससम्भ्रमं वहिर्निःसृत्याब्रवीत् । आः पुण्यवानस्मि प्रियसुहृन्मे चित्रग्रीवः समायातः ।

यस्य मित्रेण सम्भाषो यस्य मित्रेण संस्थितिः ।
यस्य मित्रेण संलापस्ततो नास्तीह पुण्यवान् ॥ ४० ॥

पाशबद्धांश्च तान् दृष्ट्वा सविस्मयः क्षणं स्थित्वा उवाच । सखे किमेतत् । चित्रग्रीवो ऽवदत् । सखे ऽस्माकं प्राक्तनजन्मकर्मणः फलमेतत् ।

यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च शुभाशुभमात्मकर्म ।
तस्माच्च तेन च तथा च तदा च तच्च तावच्च तत्र च विधातृवशादुपैति ॥ ४१

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि च ।
आत्मापराधवृक्षस्य फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ४२ ॥

एतच्छ्रुत्वा हिरण्यकश्चित्रग्रीवस्य बन्धनं छेत्तुं सत्वरमुपसर्पति । तत्र चित्रग्रीवो ब्रूते । मित्र मा मैवम् । प्रथममेतेषामस्मदाश्रितानां पाशांस्तावच्छिन्धि । हिरण्यको ऽप्याह । अहमल्पशक्तिर्दन्ताश्च मे कोमलाः । तदेतेषां पाशांश्छेत्तुं कथमहं समर्थो भवामि । तद्यावन्मे दन्ता न त्रुट्यन्ति तावत् तव पाशं छिनद्मि । तदनन्तरं यावच्छक्यमन्येषामपि बन्धनं छेत्स्यामि । चित्रग्रीव उवाच । अस्त्वेवं । तथापि यथाशक्ति बन्धनमेतेषां खण्डय । हिरण्यकेनोक्तम् । आत्मपरित्यागेन यदाश्रितानां परिरक्षणं तन्न नीतिवेदिनां सम्मतम् ।

यतः । आपदर्थे धनं रक्षेद्दारान् रक्षेद्धनैरपि ।
आत्मानं सततं रक्षेद्दारैरपि धनैरपि ॥ ४३ ॥

अन्यच्च । धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राणाः संस्थितिहेतवः ।
तान् निघ्नता किं न हतं रक्षता किं न रक्षितम् ॥ ४४ ॥

चित्रग्रीव उवाच । सखे नीतिस्तावदीदृश्येव । किन्त्वहमस्मदाश्रितानां दुःखं सोढुं सर्वथासमर्थः । तेनेदं ब्रवीमि ।

यतः । धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् ।
सन्निमित्ते वरं त्यागो विनाशे नियते सति ॥ ४५ ॥

अयमपरश्चासाधारणो हेतुः ।

जातिद्रव्यबलानां च साम्यमेषां मया सह ।
मत्प्रभुत्वफलं ब्रूहि कदा किं तद्भविष्यति ॥ ४६ ।

अन्यच्च । विना वर्त्तनमेवैते न त्यजन्ति ममान्तिकम् ।
तन्मे प्राणव्ययेनापि जीवयैतान् ममाश्रितान् ॥ ४७ ॥

किञ्च । मांसमूत्रपुरीषास्थिनिर्मिते च कलेवरे ।
विनश्वरे विहायास्थां यशः पालय मित्र मे ॥ ४८ ॥

अपरञ्च पश्य । यदि नित्यमनित्येन निर्मलं मलवाहिना ।

यशः कायेन लभ्येत तन्न लब्धं भवेन्नु किम् ॥ ४९ ॥

यतः । शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ५० ॥

इत्याकर्ण्य हिरण्यकः प्रहृष्टमनाः पुलकितः सन्नब्रवीत् । साधु रे मित्र साधु । अनेनाश्रितानां वात्सल्येन त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं त्वयि प्रयुज्यते । एवमुक्त्वा सर्व्वेषां कपोतानां बन्धनानि छिन्नानि । ततो हिरण्यकः सर्व्वान् सादरं सम्पूज्याह । सखे चित्रग्रीव सर्वथात्र जालबन्धनविधौ सति दोषमाशङ्क्य आत्मन्यवज्ञा न कर्त्तव्या ।

यतः । यो ऽधिकाद्योजनशतात् पश्यतीहामिषं खगः ।
स एव प्राप्तकालस्तु पाशबन्धं न पश्यति ॥ ५१ ॥

अपिच । शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनं गजभुजङ्गमयोरपि बन्धनम् ।
मतिमतां च विलोक्य दरिद्रतां विधिरहो बलवान् इति मे मतिः ।

अन्यच्च । व्योमैकान्तविहारिणो ऽपि विहगाः सम्प्राप्नुवन्त्यापदं
बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः समुद्रादपि ।
दुर्णीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलाभे गुणः
कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि ॥ ५२ ॥

इति प्रबोध्यातिथ्यं विधायालिङ्ग्य च सम्प्रेषितः । चित्रग्रीवो ऽपि सपरिवारो यथेष्टदेशान् ययौ ।

यानि कानि च मित्राणि कर्त्तव्यानि शतानि च ।
पश्य मूषिकमित्रेण कपोता मुक्तबन्धनाः ॥ ५४ ॥

हिरण्यको ऽपि स्वविवरं प्रविष्टः । अथ लघुपतनकनामा काकः सर्व्ववृत्तान्तदर्शी साश्चर्य्यमिदमाह । अहो हिरण्यक श्लाघ्यो ऽसि । अतो ऽहमपि त्वया सह मैत्रीं कर्त्तुमिच्छामि । अतो मां मैत्र्येणानुगृहीतुमर्हसि । एतच्छ्रुत्वा हिरण्यको ऽपि विवराभ्यन्तरे स्थित्वाह । कस्त्वम् भोः । काको ब्रूते । लघुपतनकनामा वायसो ऽहं । ततो हिरण्यको विहस्याह । का त्वया सह मैत्री ।

यतः । यद् येन युज्यते लोके बुधस्तत्तेन योजयेत् ।
अहमन्नं भवान् भोक्ता कथं प्रीतिर्भविष्यति ॥ ५५ ॥

अपरञ्च । भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिर्विपत्तेरेव कारणम् ।
शृगालात् पाशबद्धो ऽसौ मृगः काकेन रक्षितः ॥ ५६ ॥

वायसो ऽब्रवीत् । कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति ।

अस्ति मगधदेशे चम्पकवती नामारण्यानी । तस्यां चिरान्महता स्नेहेन मृगकाकौ निवसतः । स च मृगः स्वेच्छया भ्राम्यन् हृष्टपुष्टाङ्गः केनचित् शृगालेनावलोकितः । तं दृष्ट्वा शृगालो ऽचिन्तयत् । आः कथमेतन्मांसं सुललितं भक्षयामि । भवतु विश्वासं तावदुत्पादयामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् । मित्र कुशलं ते । मृगेणोक्तम् । कस्त्वम् । जम्बुको ब्रूते । क्षुद्रबुद्धिनामा जम्बुको ऽहम् । अत्रारण्ये मित्रबन्धुहीनो मृतवदेकाकी निवसामि । इदानीं च त्वां मित्रमासाद्य पुनः सबन्धुर्ज्जीवलोकं प्रविष्टो ऽस्मि । अधुना मया तवानुचरेण सर्व्वथा भवितव्यमिति । मृगेणोक्तं । एवमस्तु । ततस्तावदस्तं गते सवितरि भगवति मरीचिमालिनि मृगस्य वासभूमिं प्रति मृगजम्बुकौ गतौ । तत्र चम्पकवृक्षशाखायां सुबुद्धिनामा काको मृगस्य चिरमित्रं निवसति । तौ दृष्ट्वा काको ऽवदत् । सखे मृग को ऽयं द्वितीयः । मृगो ब्रूते । जम्बुको ऽयमस्मत्सख्यमिच्छन्नागतः । काको ब्रूते । मित्र अकस्मादागन्तुना सह विश्वासो नैव युक्तः । तन्न भद्रम् आचरितम् ।

तथाचोक्तम् । अज्ञातकुलशीलस्य वासो देयो न कस्यचित् ।
मार्ज्जारस्य हि दोषेण हतो गृध्रो जरद्गवः ॥ ५७ ॥

तावाहतुः । कथमेतत् । काकः कथयति ।

अस्ति भागीरथीतीरे गृध्रकूटनाम्नि पर्व्वते महान् पर्कटीवृक्षः । तस्य कोटरे दैवदुर्व्विपाकाद् गलितनखनयनो जरद्गवो नाम गृध्रः प्रतिवसति । अथ कृपया तज्जीवनाय तद्वृक्षवासिनः पक्षिणः स्वाहारात् किञ्चित् किञ्चिद्ददति । तेनासौ जीवति । शावकरक्षां करोति । अथ कदाचिद्दीर्घकर्णनामा मार्ज्जारः पक्षिशावकान् भक्षितुं तत्रागतः । ततस्तमायान्तं दृष्ट्वा पक्षिशावकैर्भयार्त्तैः कोलाहलः कृतः । तच्छ्रुत्वा जरद्गवेनोक्तम् । को ऽयमायाति । दीर्घकर्णो गृध्रमवलोक्य सभयमाह हा हतो ऽस्मि ।

यतः । तावद्भयस्य भेतव्यं यावद्भयमनागतम् ।

आगतं च भयं वीक्ष्य नरः कुर्य्याद्यथोचितम् ॥ ५८ ॥

अधुनातिसन्निधानेन पलायनमप्यशक्यं तद्यथाप्राप्तं भवतु । एतत्समीपमुपगच्छामि । इत्यालोच्योपसृत्याब्रवीत् । आर्य्य त्वामभिवन्दे । गृध्रो ऽवदत् । कस्त्वम् । सो ऽवदत् । मार्ज्जारो ऽहम् । गृध्रो ब्रूते । दूरमपसर नो चेद्धन्तव्यो ऽसि मया । मार्ज्जारो ऽवदत् । श्रूयतां तावदस्मद्वचनम् । ततो यद्यहं वध्यस्तदा हन्तव्यः ।

यतः । जातिमात्रेण कश्चित् किं वध्यते पूज्यते क्वचित् ।
व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः पूज्यो ऽथवा भवेत् ॥ ५९ ॥

गृध्रो ब्रूते । ब्रूहि कीदृग्व्यापारवान् । सो ऽवदत् । अहमत्र गङ्गातीरे नित्यस्नायी निरामिषाशी ब्रह्मचर्य्येण चान्द्रायणव्रतमाचरंस्तिष्ठामि । युष्माकं धर्म्मज्ञानां प्रेमविश्वासभूमयः पक्षिणः सर्व्वदा ममाग्रे त्वदीयगुणग्रामं स्तुवन्ति । अतो भवद्भ्यो विद्यावयोवृद्धेभ्यो धर्म्मं श्रोतुमिहागतः । भवन्तश्चैतादृशा धर्म्मज्ञा यन्मामतिथिं हन्तुमुद्यताः । गृहस्थस्य धर्म्मश्चैष समुदीरितः ।

अरावप्युचितं कार्य्यमातिथ्यं गृहमागते ।
छेत्तुः पार्श्वगतां छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥ ६० ॥

किञ्च यद्यन्नं नास्ति तदा सुप्रीतेनापि वचसा तावदतिथिः पूज्यः ।

तथाचोक्तं । तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनृता ।
एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥ ६१ ॥

अन्यच्च । बालो वा यदि वा वृद्धो युवा वा गृहमागतः ।
तस्य पूजा विधातव्या सर्व्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ६२ ॥

अन्यच्च । निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्व्वन्ति साधवः ।
न हि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्चाण्डालवेश्मनि ॥ ६३ ॥

अन्यच्च । अतिथिर्य्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय गच्छति ॥ ६४ ॥

अन्यच्च । उत्तमस्यापि वर्णस्य नीचो ऽपि गृहमागतः ।
पूजनीयो यथायोग्यं सर्व्वदेवमयो ऽतिथिः ॥ ६५ ॥

गृध्रो ऽवदत् । मार्ज्जारा हि मांसरुचयो भवन्ति पक्षिशावकाश्चात्र निवसन्ति ।

तेनैवं ब्रवीमि । मार्ज्जारो ऽप्येवं श्रुत्वा भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति ब्रूते च । मया धर्म्मशास्त्रं श्रुत्वा वीतरागेण इदं दुष्करं व्रतं चान्द्रायणमध्यवसायितम् । यतः परस्परं विवदमानानामपि प्रमाणशास्त्राणां अहिंसा परमो धर्म्म इत्यैकमत्यम् ।

यतः । सर्व्वहिंसानिवृत्ता ये नराः सर्व्वसहाश्च ये ।
सर्व्वस्याश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ ६६ ॥

अन्यच्च । एक एव सुहृद् धर्म्मो निधने ऽप्यनुयाति यः ।
शरीरेण समं नाशं सर्व्वमन्यत् तु गच्छति ॥ ६७ ॥

किञ्च । यो ऽत्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्तरम् ।
एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ६८ ॥

अपिच । मर्त्तव्यमिति यद् दुःखं पुरुषस्योपजायते ।
शक्यस्तेनानुमानेन परो ऽपि परिरक्षितुम् ॥ ६९ ॥

शृणु पुनः । स्वच्छन्दवनजातेन शाकेनापि प्रपूर्य्यते ।
अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्य्यात् पातकं महत् ॥ ७० ॥

एवं विश्वास्य स मार्ज्जारः तरुकोटरे स्थितः । ततो दिनेषु गच्छत्सु पक्षिशावकानाक्रम्य कोटरमानीय प्रत्यहं खादति । अथ येषामपत्यानि खादितानि तैः शोकार्त्तैर्विलपद्भिरितस्ततो जिज्ञासा समारब्धा । तत्परिज्ञाय मार्ज्जारः कोटरान्निःसृत्य वहिः पलायितः । पश्चात् पतत्रिभिरितस्ततो निरूपयद्भिस्तत्र तरुकोटरे शावकास्थीनि प्राप्तानि । अनन्तरं चानेनैव शावकाः खादिता इति निश्चित्य मिलित्वा तैः पक्षिभिः स गृध्रो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि अज्ञातकुलशीलस्येत्यादि । इत्याकर्ण्य स जम्बुकः सकोपमाह । मृगस्य प्रथमदर्शनदिने भवानप्यज्ञातशील एवासीत् । तद्भवता सह कथमद्ययावदेव एतस्य स्नेहानुवृत्तिरुत्तरोत्तरं वर्द्धते ।

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि ।
निरस्तपादपे देशे एरण्डो ऽपि द्रुमायते ॥ ७१ ॥

अन्यच्च । अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम् ।
उदारचरितानां च वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ ७२ ॥

यथा चायं मृगो मम बन्धुस्तथा भवानपि । मृगो ऽब्रवीत् । किमनेनोत्तरेण ।

सर्व्वैरेकत्र विश्रम्भालापैः सुखमनुभवद्भिः स्थीयताम् ।

यतः । न कश्चित् कस्यचिन्मित्रं न कश्चित् कस्यचिद्रिपुः ।
व्यवहारेण मित्राणि जायन्ते रिपवस्तथा ॥ ७३ ॥

काकः पुनराह । एवमस्तु । अथ प्रातः सर्व्वे यथाभिमतदेशं गताः । एकदा निभृतं शृगालो ब्रूते । सखे मृग एतस्मिन्नेव वनैकदेशे शस्यपूर्णं क्षेत्रमस्ति । तदहं त्वां तत्र नीत्वा दर्शयामि । तथा कृते सति मृगः प्रत्यहं तत्र गत्वा शस्यं खादति । ततो दिनकतिपयेन क्षेत्रपतिना तं दृष्ट्वा पाशास्तत्र नियोजिताः । अनन्तरं पुनरागतो मृगस्तत्र चरन् पाशैर्ब्बद्धो ऽचिन्तयत् । को मामितः कालपाशादिव व्याधपाशात् त्रातुं मित्रादन्यः समर्थः । अत्रान्तरे जम्बुकस्तत्रागत्य उपस्थितो ऽचिन्तयत् । फलितस्तावदस्माकं कपटप्रबन्धो मनोरथसिद्धिरपि बाहुल्यान्मे भविष्यति । यतः । एतस्योत्कृत्यमानस्य मांसासृगनुलिप्तानि अस्थीनि मयावश्यं प्राप्तव्यानि । स च मृगस्तं दृष्ट्वोल्लासितो ब्रूते । सखे छिन्धि तावन्मम बन्धनम् । सत्वरं त्रायस्व माम् ।

यतः । आपत्सु मित्रं जानीयात् युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।
भार्य्यां क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ७४ ॥

अपरञ्च । उत्सवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ७५ ॥

जम्बुकः पाशं मुहुर्मुहुर्विलोक्याचिन्तयत् । दृढबन्धनबद्धो ऽस्ति तावदयं मृगः । ब्रूते च । सखे स्नायुनिर्म्मिताः पाशास्तदद्य भट्टारकवारे कथमेतान् दन्तैः स्पृशामि । मित्र अन्यथा मन्तव्यं । तत् प्रभाते यत् त्वया वक्तव्यं तत्कर्तव्यमिति । अनन्तरं स काकः प्रदोषकाले मृगमनागतमवलोक्य इतस्ततो ऽन्विष्यन् तथाविधं दृष्ट्वोवाच । सखे किमेतत् । मृगेणोक्तम् । अवधीरितसुहृद्वाक्यस्य फलमेतत् ।

तथाचोक्तम् । सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् ।
विपत् सन्निहिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ७६ ॥

काको ब्रूते । स शृगालः क्व । मृगेणोक्तम् । मन्मांसार्थी तिष्ठत्यत्रैव । काको ब्रूते । मित्र उक्तमेव मया पूर्व्वम् ।

अपराधो न मे ऽस्तीति नैतद् विश्वासकारणम् ।

विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं गुणवतामपि ॥ ७७ ॥
परोक्षे कार्य्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
वर्जयेत् तादृशं मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ ७८ ॥

ततः काको दीर्घनिःश्वस्य अरे वञ्चक किं त्वया पापकर्मणा कृतम् ।
यतः । संलापितानां मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च वशीकृतानाम् ।
आशावतां श्रद्दधतां च लोके किमर्थिनां वञ्चयितव्यमस्ति ॥ ७९ ॥

अन्यच्च । उपकारिणि विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् ।
तं जनमसत्यसन्धं भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ ८० ॥
दुर्ज्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न कारयेत् ।
उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते करम् ॥ ८१ ॥

अथवा स्थितिरियं दुर्ज्जनानाम् ।
प्राक् पादयोः पतति खादति पृष्ठमांसं
कर्णे कलं किमपि रौति शनैर्व्विचित्रम् ।
छिद्रं निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः
सर्व्वं खलस्य चरितं मशकः करोति ॥ ८२ ॥

तथाच । दुर्ज्जनः प्रियवादी च नैतद् विश्वासकारणम् ।
मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदि हालाहलं विषम् ॥ ८३ ॥

अथ प्रभाते स क्षेत्रपतिर्लगुडहस्तस्तं प्रदेशमागच्छन् काकेनावलोकितः। तमालोक्य काकेनोक्तम् । सखे मृग त्वमात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य वातेनोदरं पूरयित्वा पादान् स्तब्धीकृत्य तिष्ठ । यदाहं शब्दं करोमि तदा त्वं सत्वरमुत्थाय पलायिष्यसि। मृगस्तथैव काकवचनेन स्थितः। ततः क्षेत्रपतिना हर्षोत्फुल्ललोचनेनावलोकितः । तथाविधं मृगमवलोक्यासौ आः स्वयं मृतोऽयम् । इत्युक्त्वा मृगं बन्धनान्मोचयित्वा पाशान् संवरितुं कृतयत्नो बभूव । ततः कियद्दूरेऽन्तरिते क्षेत्रपतौ स मृगः काकस्य शब्दं श्रुत्वा ससम्भ्रमः समुत्थाय पलायितः। तमुद्दिश्य तेन क्षेत्रपतिना प्रकोपात् क्षिप्तलगुडेन शृगालो व्यापादितः ।

तथा चोक्तम् । त्रिभिर्व्वर्षैस्त्रिभिर्मासैस्त्रिभिः पक्षैस्त्रिभिर्दिनैः ।
अत्युत्कटैः पापपुण्यैरिहैव फलमश्नुते ॥ ८४ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । भक्ष्यभक्षकयोः प्रीतिरित्यादि । काकः पुनराह ।

भक्षितेनापि भवता नाहारो मम पुष्कलः ।
त्वयि जीवति जीवामि चित्रग्रीव इवानघः ॥ ८५ ॥

अन्यच्च । तिरश्चामपि विश्वासो दृष्टः पुण्यैककर्म्मणाम् ।
सतां हि साधुशीलत्वात् स्वभावो न निवर्त्तते ॥ ८६ ॥

किञ्च । साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।
न हि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ॥ ८७ ॥

हिरण्यको ब्रूते । चपलस्त्वं चपलेन सह स्नेहः सर्व्वथा न कर्त्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । मार्ज्जारो महिषो मेषः काकः कापुरुषस्तथा ।
विश्वासात् प्रभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नोचितः ॥ ८८ ॥

किञ्चान्यत् शत्रुपक्षो भवानस्माकम् । उक्तं चैतत् ।

शत्रुणा न हि सन्दध्यात् सुश्लिष्टेनापि सन्धिना ।
सुतप्तमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् ॥ ८९ ॥

दुर्ज्जनः परिहर्त्तव्यो विद्ययालङ्कृतो ऽपि सन् ।
मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः ॥ ९० ॥

यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् ।
नोदके शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ९१ ॥

अपरञ्च । महताप्यर्थसारेण यो विश्वसिति शत्रुषु ।
भार्य्यासु च विरक्तासु तदन्तं तस्य जीवनम् ॥ ९२ ॥

लघुपतनको ब्रूते । श्रुतं मया सर्व्वम् । तथापि ममैतावानेव सङ्कल्पः यत् त्वया सह सौहृद्यमवश्यमेव मया करणीयम् । नो चेदनाहारेण मया तव द्वारि निजशरीरं त्याज्यम् ।

तथा हि । मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्ज्जनो भवति ।
सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः ॥ ९३ ॥

किञ्च । द्रवत्वात् सर्व्वलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् ।
भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां सङ्गतं दर्शनात् सताम् ॥ ९४ ॥

किञ्च । नारिकेलसमाकारा दृश्यन्ते ऽपि हि सज्जनाः ।

अन्ये वदरिकाकारा वहिरेव मनोहराः ॥ ९५ ॥

एतज्ज्ञात्वा सतां सङ्गतिरिष्यते ।

यतः । स्नेहच्छेदे ऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रियाम् ।
भङ्गे ऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः ॥ ९६ ॥

अन्यच्च । शुचित्वं त्यागिता शौर्य्यं सामान्यं सुखदुःखयोः ।
दाक्षिण्यं चानुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ९७ ॥

एतैर्गुणैरुपेतो भवदन्यो मया कः सुहृत् प्राप्तव्यः । इत्यादि तद्वचनमाकर्ण्य हिरण्यको वहिर्निःसृत्याह । आप्यायितो ऽहं भवतामनेन वचनामृतेन । तथा ह्युक्तम् ।

घर्म्मार्त्तं न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न मुक्तावली
न श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् ।
प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसः
सद्युक्त्या च परिष्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ ९८ ॥

अन्यच्च । रहस्यभेदो याञ्चा च नैष्ठुर्य्यं चलचित्तता ।
क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्रस्य दूषणम् ॥ ९९ ॥

अनेन वचनक्रमेण तदेकदूषणमपि त्वयि न लक्ष्यते ।

यतः पटुत्वं सत्यवादित्वं कथायोगेन बुध्यते ।
अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते ॥ १०० ॥

अपरञ्च । अन्यथैव हि सौहार्द्दं भवेत् स्वच्छान्तरात्मनः ।
प्रवर्त्तते ऽन्यथा वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥ १०१ ॥
मनस्यन्यद् वचस्यन्यत् कार्य्यमन्यद् दुरात्मनाम् ।
मनस्येकं वचस्येकं कर्म्मण्येकं महात्मनाम् ॥ १०२ ॥

तद्भवतु भवतो ऽभिमतमेव । इत्युक्त्वा हिरण्यको मैत्र्यं विधाय भोजनविशेषैर्व्वायसं सन्तोष्य विवरं प्रविष्टः । वायसो ऽपि स्वस्थानं गतः । ततः प्रभृति तयोरन्योन्याहारप्रदानेन कुशलप्रश्नैर्व्विश्रम्भालापैश्च कियान् कालो ऽतिवर्त्तते । एकदा वायसो हिरण्यकमाह । सखे वायसस्य कष्टलभ्याहारमिदं स्थानम् । तदेतत् परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुमिच्छामि । हिरण्यको ब्रूते ।

स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा नराः ।
इति विज्ञाय मतिमान् स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ १०३ ॥

काको ब्रूते । मित्र कापुरुषस्य वचनमेतत् ।

यतः । स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।
तत्रैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ १०४ ॥

अन्यच्च । को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा विदेशः स्मृतो
यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्ज्जितम् ।
यद् दंष्ट्रानखलाङ्गुलप्रहरणः सिंहो वनं गाहते
तस्मिन्नेव हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ १०५ ॥

हिरण्यको ब्रूते । मित्र क्व गन्तव्यम् ।

तथाचोक्तं । चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।
नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्व्वमायतनं त्यजेत् ॥ १०६ ॥

वायसो ब्रूते । मित्र अस्ति स्थानं सुनिरूपितं तत्राहं युष्मान् नयामि । हिरण्यको ऽवदत् । किं तत् । वायसो कथयति । अस्ति दण्डकारण्ये कर्पूरगौराख्यं सरः । तत्र चिरकालोपार्जितः प्रियसुहृन्मे मन्थराभिधानः कूर्म्मः सहजधार्म्मिकः प्रतिवसति ।

यतः । परोपदेशे पाण्डित्यं सर्व्वेषां सुकरं नृणाम् ।
धर्म्मे स्वीयमनुष्ठानं कस्यचित् तु महात्मनः ॥ १०७ ॥

स च मत्स्याहारविशेषैर्मां संवर्द्धयिष्यति । हिरण्यको ऽवदत् । तत् किमत्रावस्थाय मया कर्त्तव्यम् ।

यतः । यस्मिन् देशे न सम्मानं न वृत्तिर्न च बान्धवाः ।
न च विद्यागमः कश्चित् तं देशं परिवर्ज्जयेत् ॥ १०८ ॥

अपरञ्च । धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः ।
पञ्च यत्र न विद्यन्ते तत्र वासं न कारयेत् ॥ १०९ ॥

अपरञ्च । लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।
पञ्च यत्र न वर्त्तन्ते न कुर्य्यात् तत्र संस्थितिम् ॥ ११० ॥

अन्यच्च । तत्र मित्र न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ।

ऋणदाता च वैद्यश्च श्रोत्रियः सुजला नदी ॥ १११ ॥

अतो मामपि तत्र नय । वायसो ऽवदत् । एवमस्तु । अथ वायसस्तेन मित्रेण सह चित्रकथालापसुखेन तस्य सरसः समीपं जगाम । ततो मन्थरो दूरादेव लघुपतनकमवलोक्य उत्थाय यथोचितमातिथ्यं विधाय मूषिकस्याप्यातिथ्यसत्कारं चकार ।

यतः । गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वत्राभ्यागतो गुरुः ॥ ११२ ॥

वायसो ऽवदत् । सखे मन्थर सविशेषपूजामस्मै विधेहि । यतो ऽयं पुण्यकर्म्मणां धुरीणः कारुण्यरत्नाकरो हिरण्यको नाम मूषिकराजः । एतस्य गुणस्तुतिं जिह्वासहस्रद्वयेन सर्पेश्वरः कर्त्तुं यदि समर्थः स्यात् । इत्युक्त्वा चित्रग्रीवोपाख्यानं वर्णितवान् । ततो मन्थरः सादरं हिरण्यकं सम्पूज्याह । भद्र आत्मनो निर्ज्जनवनागमनकारणमाख्यातुमर्हसि । हिरण्यको ऽवदत् । कथयामि श्रूयताम् । अस्ति चम्पकाभिधायां पुरि परिव्राजकावसथः । तत्र चूडाकर्णो नाम परिव्राजकः प्रतिवसति । स च भोजनावशिष्टभिक्षान्नसहितं भिक्षापात्रं नागदन्तके ऽवस्थाप्य स्वपिति । अहं च तदन्नमुत्प्लुत्य प्रत्यहं भक्षयामि । अनन्तरं तस्य प्रियसुहृद् वीणाकर्णो नाम परिव्राजकः समायातः । तेन सह नाना कथाप्रसङ्गावस्थितो मम त्रासार्थं जर्ज्जरवंशखण्डेन चूडाकर्णो भूमिमताडयत् । तं दृष्ट्वा वीणाकर्ण उवाच । सखे किमिति मम कथाविरक्तो ऽन्यासक्तो भवान् ।

यतः । मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथानुरागो मधुरा च वाणी ।
स्नेहो ऽधिकः सम्भ्रमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य लक्ष्यम् ॥ ११३ ॥

अतुष्टिदानं कृतपूर्व्वनाशनं अमाननं दुश्चरितानुकीर्त्तनम् ।
कथाप्रसङ्गेन च नामविस्मृतिर् विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ११४ ॥

चूडाकर्ण उवाच । भद्र नाहं विरक्तः । किन्तु पश्यायं मूषिको ममापकारी सदा पात्रस्थं भिक्षान्नं भक्षयति । वीणाकर्णो नागदन्तकमवलोक्याह । कथमयं मूषिकः स्वल्पबल एतावद्दूरमुत्पतति । तदत्र केनापि कारणेन भवितव्यम् ।

तथाचोक्तम् । अकस्माद्युवती वृद्धं केशेष्वाकृष्य चुम्बति ।
पतिं निर्दयमालिङ्ग्य हेतुरत्र भविष्यति ॥ ११५ ॥

चूडाकर्णः पृच्छति। कथमेतत्। वीणाकर्णः कथयति। अस्ति गौडदेशे कौशाम्बी नाम नगरी। तस्यां चन्दनदासो नाम बणिग् महाधनो निवसति। तेन च पश्चिमे वयसि वर्त्तमानेन कामाधिष्ठितचेतसा धनदर्पाल्लीलावती नाम बणिक्पुत्री परिणीता। सा च मकरकेतोर्वैजयन्तीव यौवनवती बभूव। स च वृद्धपतिस्तस्याः सन्तोषाय नाभवत्।

यतः। शशिनीव हिमार्त्तानां घर्म्मार्त्तानां रवाविव।
मनो न रमते स्त्रीणां जरया पीडिते पतौ ॥ ११६ ॥

अन्यच्च। पलितेष्वपि दृष्टेषु पुंसः का नाम कामिता।
भैषज्यमिव मन्यन्ते यदन्यमनसः स्त्रियः ॥ ११७ ॥

स च वृद्धपतिस्तस्यामतीवानुरागवान्।

यतः। धनाशा जीविताशा च गुर्व्वी प्राणभृतां सदा।
वृद्धस्य तरुणी भार्य्या प्राणेभ्यो ऽपि गरीयसी ॥ ११८ ॥

अपिच। नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयान् जरी।
अस्थि निर्दशनः श्वेव जिह्वया लेढि केवलम् ॥ ११९ ॥

अथ सा लीलावती यौवनदर्पादतिक्रान्तकुलमर्य्यादा केनापि बणिक्पुत्रेण सहानुरागवती बभूव।

यतः स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रोत्सवे सङ्गतिर्
गोष्ठीपूरुषसन्निधावनियमो वासो विदेशे तथा।
संसर्गः सह पुंश्चलीभिरसकृद् वृत्तेर्निजायाः क्षतिः
पत्युर्व्वार्द्धकमीर्षितं प्रसवनं नाशस्य हेतुः स्त्रियाः ॥ १२० ॥

अपरञ्च। पानं दुर्ज्जनसंसर्गः पत्या च विरहो ऽटनम्।
स्वप्नश्चान्यगृहे वासो नारीणां दूषणानि षट् ॥ १२१ ॥

किञ्च। स्थानं नास्ति क्षणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः।
तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२२ ॥

अन्यच्च। न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते।
गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ १२३ ॥

स्त्रियो हि चपला नित्यं देवानामपि विश्रुतम्।

तास्वपि रचिता येषां ते नराः सुखभागिनः ॥ १२४ ॥
न लज्जा न विनीतत्वं न दाक्षिण्यं न भीरुता ।
प्रार्थकाभाव एवेति सतीत्वे कारणं स्त्रियाः ॥ १२५ ॥

अपरञ्च । घृतकुम्भसमा नारी तप्ताङ्गारसमः पुमान् ।
तस्माद्घृतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः ॥ १२६ ॥

अपिच । पिता रक्षति कौमारे भर्त्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रास्तु स्थविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ १२७ ॥
मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ।
बलवानिन्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ १२८ ॥

एकदाऽसौ लीलावती रत्नावलीकिरणकर्ब्बुरे पर्य्यङ्के तेन बणिक्पुत्रेण सह विश्रम्भालापैः सुखासीना तमलक्षितोपस्थितं पतिमवलोक्य सहसा उत्थाय केशेषु गृहीत्वा निर्भरमालिङ्ग्य चुम्बितवती । अत्रान्तरे जारश्चोत्थाय पलायितः

उक्तञ्च । उशना वेद यच्छास्त्रं यच्च वेद बृहस्पतिः ।
स्वभावेनैव तत्सर्व्वं स्त्रीबुद्धौ सुप्रतिष्ठितम् ॥ १२९ ॥

तदालिङ्गनमवलोक्य समीपवर्त्तिनी कुट्टिन्यचिन्तयत् । अकस्मादियमेनं आलिङ्गितवतीति । ततस्तया कुट्टिन्या तत्कारणं जारं परिज्ञाय सा लीलावती गुप्तेन दण्डेन दण्डिता । अतोऽहं ब्रवीमि अकस्माद्युवती वृद्धमित्यादि । मूषिकबलोपस्तम्भेन केनापि कारणेनात्र भवितव्यम् । क्षणं विचिन्त्य परिव्राजकेनोक्तम् । कारणं चात्र धनबाहुल्यमेव प्रतिभाति ।

यतः । धनवान् बलवान् लोके सर्व्वः सर्व्वत्र सर्व्वदा ।
प्रभुत्वं धनमूलं हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १३० ॥

ततः खनित्रमादाय तेन परिव्राजकेन विवरं खनित्वा मम चिरकालोपार्जितं धनं गृहीतम् । ततः प्रत्यहं निजशक्तिहीनः सत्त्वोत्साहरहितः स्वाहारमप्युत्पादयितुमक्षमः सत्रासं मन्दं मन्दमुपसर्पन् चूडाकर्णेनावलोकितोऽहं । ततस्तेनोक्तम् ।

अर्थेन बलवान् सर्व्वः अर्थाद्भवति पण्डितः ।
पश्येमं मूषिकं पापं स्वजातिसमतां गतः ॥ १३१ ॥

किञ्च । अर्थेन हि विहीनस्य पुरुषस्याल्पमेधसः ।

क्रियाः सर्व्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ १३२ ॥

अपरञ्च । यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
यस्यार्थाः स पुमांल्लोके यस्यार्थाः स तु पण्डितः ॥ १३३ ॥

अन्यच्च । अपुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च ।
मूर्खस्य च दिशः शून्याः सर्व्वशून्या दरिद्रता ॥ १३४ ॥

अपिच । दारिद्र्यान्मरणाद्वापि दारिद्र्यमवरं स्मृतम् ।
अल्पक्लेशेन मरणं दारिद्र्यमतिदुःसहम् ॥ १३५ ॥

अन्यच्च । तानीन्द्रियाण्यविकलानि तदेव नाम
सा बुद्धिरप्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव
त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् १३६ ॥

एतत् सर्व्वमाकर्ण्य मयालोचितम् । यन्ममात्रावस्थानमयुक्तमिदानीम् । यच्चान्यस्मै एतद्वृत्तान्तकथनं तदप्यनुचितम् ।

यतः । अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च ।
वञ्चनं चापमानं च मतिमान् न प्रकाशयेत् ॥ १३७ ॥

अपिच । आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् ।
तपोदानापमानं च नव गोप्यानि यत्नतः ॥ १३८ ॥

तथाचोक्तम् । अत्यन्तविमुखे दैवे व्यर्थयत्ने च पौरुषे ।
मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत् कुतः सुखम् ॥ १३९ ॥

अन्यच्च । मनस्वी म्रियते कामं कार्पण्यं न तु गच्छति ।
अपि निर्व्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १४० ॥

किञ्च । कुसुमस्तवकस्येव द्वे वृत्ती तु मनस्विनः ।
सर्व्वेषां मूर्द्ध्नि वा तिष्ठेद्विशीर्य्येत वने ऽथवा ॥ १४१ ॥

यच्चात्रैव याच्ञया जीवनं तदतीव गर्हितम् ।

यतः । वरं विभवहीनेन प्राणैः सन्तर्पितो ऽनलः ।
नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १४२ ॥

अन्यच्च । दारिद्र्याद्ध्रियमेति ह्रीपरिगतः सत्त्वात् परिभ्रश्यते

निःसत्त्वः परिभूयते परिभवान्निर्व्वेदमापद्यते ।
निर्व्विसः शुचमेति शोकनिहतो बुद्ध्या परित्यज्यते
निर्बुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता सर्व्वापदामास्पदम् ॥ १४३ ॥

किञ्च । वरं मौनं कार्य्यं न च वचनमुक्तं यदनृतं
वरं क्लैव्यं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् ।
वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचि-
र्वरं भिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम् ॥ १४४ ॥
वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो
वरं वेश्या पत्नी न च पुनरुपोढा कुलवधूः ।
वरं वासो ऽरण्ये न पुनरविवेकाधिपपुरे
वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानामुपगमः ॥ १४५ ॥

अपिच । सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव लावण्यम् ।
हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता हरति । १४६ ॥

इति विमृश्य तत् किमहं परपिण्डेनात्मानं भोजयामि । कष्टं भोः । तदपि द्वितीयं मृत्युद्वारम् ।

यतः । पल्लवग्राहि पाण्डित्यं क्रयक्रीतं च मैथुनम् ।
भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विडम्बनाः ॥ १४७ ॥

अन्यच्च । रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सो ऽस्य विश्रामः ॥ १४८ ॥

इत्यालोच्यापि लोभात् पुनरपि तदीयान्नं ग्रहीतुं ग्रहमकरवम् ।

तथाचोक्तं । लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।
तृषार्त्तो दुःखमाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ १४९ ॥

ततो ऽहं वीणाकर्णेन तेन जर्जरवंशखण्डेन ताडितो ऽचिन्तयम् ।

धनलुब्धो ह्यसन्तुष्टो ऽनियतात्माजितेन्द्रियः ।
सर्व्वा एवापदस्तस्य यस्य तुष्टं न मानसम् ॥ १५० ॥

तथाच । सर्व्वाः सम्पत्तयस्तस्य सन्तुष्टं यस्य मानसम् ।
उपानद्गूढपादस्य ननु चर्म्मावृतेव भूः ॥ १५१ ॥

अन्यच्च । सन्तोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् ।
कुतस्तद् धनलुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १५२ ॥

किञ्च । तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्व्वमनुष्ठितम् ।
येनाशाः पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यमवलम्बितम् ॥ १५३ ॥

अपिच । असेवितेश्वरद्वारमदृष्टविरहव्यथम् ।
अनुक्तक्लीववचनं धन्यं कस्यापि जीवनम् ॥ १५४ ॥

यतः । न योजनशतं दूरं वाह्यमानस्य तृष्णया ।
सन्तुष्टस्य करप्राप्ते ऽप्यर्थे भवति नादरः ॥ १५५ ॥

तदत्र अवस्थोचितकार्य्यपरिच्छेदः श्रेयान् ।

उक्तञ्च । को धर्म्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति जन्तोः ।
कः स्नेहः सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ १५६ ॥

तथाच । परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपद्दशा ।
अपरिच्छेदकर्तॄणां विपदः स्युः पदे पदे ॥ १५७ ॥

तथा हि । त्यजेदेकं कुलस्यार्थे ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् ।
ग्रामं जनपदस्यार्थे आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् ॥ १५८ ॥

अपरञ्च । पानीयं वा निरायासं स्वाद्वन्नं वा भयोत्तरम् ।
विचार्य्य खलु पश्यामि तत्सुखं यत्र निर्वृतिः ॥ १५९ ॥

इत्यालोच्याहं निर्जनवनमागतः । यतः ।

वरं वनं व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं द्रुमालयः पक्वफलाम्बुभक्षणम् ।
तृणानि शय्या परिधानवल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम् ॥ १६० ॥

ततो ऽस्मत्पुण्योदयादनेन मित्रेणाहं स्नेहानुवृत्त्यानुगृहीतः । अधुना च पुण्यपरम्परया भवदाश्रयः स्वर्ग एव मया प्राप्तः ।

यतः । संसारविषवृक्षस्य द्वे एव मधुरे फले ।
काव्यामृतरसास्वादः सङ्गमः सज्जनैः सह ॥ १६१ ॥

अपरञ्च सङ्गमः केशवभक्तिर्गङ्गाम्भसि निमज्जनम् ।
असारे खलु संसारे त्रीणि साराणि भावयेत् ॥ १६२ ॥

मन्थर उवाच । अर्थाः पादरजोपमा गिरिनदीवेगोपमं यौवनं

मानुष्यं जलविन्दुलोलचपलं फेनोपमं जीवनम् ।
धर्म्मं यो न करोति निश्चलमतिः स्वर्गार्गलोद्घाटनं
पश्चात्तापहतो जरापरिणतः शोकाग्निना दह्यते ॥ १६३ ॥

युष्माभिरतिसञ्चयः कृतः । तस्यायं दोषः ।

शृणु । उपार्ज्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् ।
तडागोदरसंस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १६४ ॥

अन्यच्च । यदधो ऽधः क्षितौ वित्तं निचखान मितम्पचः ।
तदधो निलयं गन्तुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १६५ ॥

यतः । निजसौख्यं निरुन्धानो यो धनार्ज्जनमिच्छति ।
परार्थं भारवाहीव क्लेशस्यैव हि भाजनम् ॥ १६६ ॥

तथाचोक्तम् । दानोपभोगहीनेन धनेन धनिनो यदि ।
पृथ्वीखातनिखातेन धनेन धनिनो वयम् ॥ १६७ ॥
दानभोगविहीनाश्च दिवसा यान्ति यस्य वै ।
स कर्म्मकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ १६८ ॥

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते बलेन किं यश्च रिपून् न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥

अन्यच्च । असम्भोगेन सामान्यं कृपणस्य धनं परैः ।
अस्येदमिति सम्बन्धो हानौ दुःखेन गम्यते ॥ १७० ॥

अपि च । न देवाय न विप्राय न बन्धुभ्यो न चात्मने ।
कृपणस्य धनं याति वह्नितस्करपार्थिवैः ॥ १७१ ॥

अन्यच्च । दानं भोगो नाशस्तिस्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य ।
यो न ददाति न भुंक्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति ॥ १७२ ॥

तथाचोक्तम् । दानं प्रियवाक्सहितं ज्ञानमगर्व्वं क्षमान्वितं शौर्य्यम् ।
त्यागसहितं च वित्तं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ १७३ ॥

उक्तञ्च । कर्त्तव्यः सञ्चयो नित्यं कर्त्तव्यो नातिसञ्चयः ।
पश्य सञ्चयशीलो ऽसौ धनुषा जम्बुको हतः ॥ १७४ ॥

हिरण्यको ऽब्रवीत् । कथमेतत् । मन्थरः कथयति । आसीत् कल्याणकटकवा-

स्तव्यो भैरवो नाम व्याधः । स चैकदा मांसलुब्धः धनुरादाय विन्ध्याटवीमध्यं गतः । तत्र तेन मृग एको व्यापादितः । मृगमादाय गच्छता तेन घोराकृतिः शूकरो दृष्टः । ततस्तेन मृगं भूमौ निधाय शूकरः शरेण हतः । शूकरेणाप्यागत्य प्रलयघनघोरगर्ज्जनं कुर्व्वाणेन स व्याधो मुष्कदेशे हतश्छिन्नद्रुम इव पपात ।

यतः । जलमग्निर्विषं शस्त्रं क्षुद्व्याधिः पतनं गिरेः ।
निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणैर्विमुच्यते ॥ १७५ ॥

अथ तयोः पादास्फालनेन सर्पोऽपि मृतः । अत्रान्तरे दीर्घरावो नाम जम्बुकः परिभ्रमन्नाहारार्थी तान् मृतान् मृगव्याधसर्पशूकरान् अपश्यत् । आलोक्याचिन्तयदसौ । अहो भाग्यं महद्भोज्यं समुपस्थितम् ।

अथवा । अचिन्तितानि दुःखानि यथैवायान्ति देहिनाम् ।
सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते ॥ १७६ ॥

भवतु । एषां मांसैर्मासत्रयं समधिकं भोजनं मे भविष्यति ।

मासमेकं नरो याति द्वौ मासौ मृगशूकरौ ।
अहिरेकं दिनं याति अद्य भक्ष्यो धनुर्गुणः ॥ १७७ ॥

ततः प्रथमबुभुक्षायामिदं निःस्वादु कोदण्डाटनीलग्नं स्नायुबन्धनं खादामि । इत्युक्त्वा तथाकरोत् । ततश्छिन्ने स्नायुबन्धने द्रुतमुत्पतितेन धनुषा हृदि भिन्नः स दीर्घरावः पञ्चत्वं गतः । अतोऽहं ब्रवीमि कर्त्तव्यः सञ्चयो नित्यं इत्यादि ।

तथाच । यद् ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ।
अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १७८ ॥

तदिदानीं यातु किमतिक्रान्तोपवर्णनेन ।

यतः । नाप्राप्यमभिवाञ्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति शोचितुम् ।
आपत्स्वपि न मुह्यन्ति नराः पण्डितबुद्धयः ॥ १७९ ॥

तत् सखे सर्व्वदा त्वया सोत्साहेन भवितव्यम् ।

यतः । शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान् पुरुषः स विद्वान् ।
सुचिन्तितं चौषधमातुराणां न नाममात्रेण करोत्यरोगम् ॥ १८० ॥

अन्यच्च । न स्वल्पमप्यध्यवसायभीरोः करोति विज्ञानविधिर्गुणं हि ।

अन्धस्य किं हस्ततलस्थितो ऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ १८१ ॥

तदत्र सखे दशाविशेषेण शान्तिः करणीया ।

सुखमापतितं सेवेद्दुःखमापतितं तथा ।
चक्रवत् परिवर्त्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ १८२ ॥

अपरञ्च । निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।
सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्व्वसम्पदः ॥ १८३ ॥

अपिच । उत्साहसम्पन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसनेष्वसक्तम् ।
शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः ॥ १८४ ॥

विशेषतश्च । विनाप्यर्थैर्धीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं
समायुक्तो ऽप्यर्थैः परिभवपदं याति कृपणः ।
स्वभावादुद्भूतां गुणसमुदयावाप्तिविषयां
द्युतिं सैंहीं किं श्वा धृतकनकमालो ऽपि लभते ॥ १८५ ॥

किञ्च । धनवानिति हि मदस्ते किं गतविभवो विषादमुपयासि ।
करनिहितकन्दुकसमाः पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ १८६ ॥

अपरञ्च । अभ्रच्छाया खलप्रीतिर्नवशस्यानि योषितः ।
किञ्चित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १८७ ॥

अन्यच्च । वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्म्मिता ।
गर्भादुत्पतिते जन्तौ मातुः प्रस्रवतः स्तनौ ॥ १८८ ॥

सखे शृणु । येन शुक्लीकृता हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः ।
मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं विधास्यति ॥ १८९ ॥

अपरं च सतां रहस्यं शृणु मित्र ।

जनयन्त्यर्ज्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु ।
मोहयन्ति च सम्पत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ १९० ॥

अपरञ्च । धर्म्मार्थं यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरीहता ।
प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ १९१ ॥

यतः । यथा ह्यामिषमाकाशे पक्षिभिः श्वापदैर्भुवि ।
भक्ष्यते सलिले मत्स्यैस्तथा सर्व्वत्र वित्तवान् ॥ १९२ ॥

अन्यच्च । राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि ।
भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १९३ ॥
तथा हि । जन्मनि क्लेशबहुले किन्नु दुःखमतः परम् ।
इच्छासम्पद् यतो नास्ति यच्चेच्छा न निवर्त्तते ॥ १९४ ॥
अन्यच्च भ्रातः शृणु ।
धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण पाल्यते ।
लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ १९५ ॥
सा तृष्णा चेत् परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः ।
तस्याश्चेत् प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ १९६ ॥
अपरञ्च । यद्यदेव हि वाञ्छेत ततो वाञ्छा प्रवर्त्तते ।
प्राप्त एवार्थतः सो ऽर्थो यतो वाञ्छा निवर्त्तते ॥ १९७ ॥
किं बहुना । विश्रम्भालापैः मयैव सहात्र कालो नीयताम् ।
यतः । आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणभङ्गुराः ।
परित्यागाश्च निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ १९८ ॥
इति श्रुत्वा लघुपतनको ब्रूते । धन्यो ऽसि मन्थर सर्वदाश्रयणीयो ऽसि ।
यतः । सन्त एव सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः ।
गजानां पङ्कमग्नानां गजा एव धुरन्धराः ॥ १९९ ॥
तथा च । गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।
अलिरेति वनात् कमलं न हि भेकस्त्वेकवासो ऽपि ॥ २०० ॥
अपरञ्च । श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्पुरुषः स धन्यः ।
यस्यार्थिनो वा शरणागता वा नाशाविभिन्ना विमुखाः प्रयान्ति ॥

तदेवं ते स्वेच्छाहारविहारं कुर्व्वाणाः सन्तुष्टाः सुखं निवसन्तिस्म । अथ कदाचिच्चित्राङ्गनामा मृगः केनापि त्रासितस्तत्रागत्य मिलितः । ततः पश्चादायान्तं भयहेतुं सम्भाव्य मन्थरो जलं प्रविष्टो मूषिकश्च विवरं गत उड्डीयमानो काको वृक्षाग्रमारूढः । ततो लघुपतनकेन सुदूरं निरूप्य भयहेतुर्न को ऽप्यवलोकितः । पश्चादागत्य पुनः सर्व्वे मिलित्वोपविष्टाः । मन्थरेणोक्तम् । भद्र मृग कुशलं ते । स्वेच्छया उदकाद्याहारो ऽनुभूयताम् । अत्रावस्थानेन वनमिदं सनाथीक्रिय-

ताम् । चित्राङ्गो ब्रूते । लुब्धकत्रासितो ऽहं भवतां शरणमागतः ।

यतः । लोभाद्वाथ भयाद्वापि सन्त्यजेच्छरणागतम् ।
ब्रह्महत्यासमं तस्य पापमाहुर्मनीषिणः ॥ २०२ ॥

ततश्च भवद्भिः सह मित्रत्वमिच्छामि । हिरण्यको ऽवदत् । मित्रत्वं तावदस्माभिः सहायत्नेन निष्पन्नमेव भवतः ।

यतः । औरसं कृतसम्बन्धं तथा वंशक्रमागतम् ।
रक्षितं व्यसनेभ्यश्च मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ २०३ ॥

तदत्र स्वगृहनिर्विशेषेण स्थीयताम् । तच्छ्रुत्वा मृगः सानन्दः कृतस्वेच्छाहारः पानीयं पीत्वा जलासन्नतरुच्छायायामुपविष्टः ।

यतः । कूपोदकं वटच्छाया श्यामा स्त्री इष्टकागृहम् ।
शीतकाले भवेदुष्णं उष्णकाले च शीतलम् ॥ २०४ ॥

अथ मन्थरो ब्रूते । सखे मृग केन त्रासितो ऽसि । अस्मिन् निर्जने वने कदाचित् किं व्याधाः सञ्चरन्ति । मृगेणोक्तम् । अस्ति कलिङ्गविषये रुक्माङ्गदो नाम नृपतिः । स च दिग्विजयक्रमेणागत्य चन्द्रभागानदीतीरे समावासितकटको वर्त्तते । प्रातश्च तेनात्रागत्य कर्पूरसरःसमीपे भवितव्यम् । इति व्याधानां मुखात् किम्वदन्ती श्रूयते । तदत्रापि प्रातरवस्थानं भयहेतुकमित्यालोच्य यथा कार्य्यं तथारभ्यताम् । तच्छ्रुत्वा कूर्म्मः सभयमाह । मित्र जलाशयान्तरं गच्छामि । काकमृगावपि उक्तवन्तौ । मित्र एवमस्तु । हिरण्यको विमृश्याब्रवीत् । पुनर्जलाशये प्राप्ते मन्थरस्य कुशलम् । स्थले गच्छतो ऽस्य को विधिः ।

यतः । अम्भांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् ।
स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां सैन्यं परं बलम् ॥ २०५ ॥

सखे लघुपतनक अनेनोपदेशेन तथा भविष्यति ।

स्वयं वीक्ष्य यथा वध्वाः पीडितं स्तनकुड्मलम् ।
वणिक्पुत्रो ऽभवद्दुःखी त्वं तथैव भविष्यसि ॥ २०६ ॥

त ऊचुः । कथमेतत् । हिरण्यकः कथयति । अस्ति कान्यकुब्जविषये राजा वीरसेनो नाम । तेन वीरपुरनाम्नि नगरे तुङ्गबलो नाम राजपुत्रो युवराजः कृतः । स च महाधनस्तरुणः । एकदा स्वनगरं भ्राम्यन्नतिप्रौढयौवनां लावण्यवतीं नाम

वणिक्पुत्रवधूम् आलोकयामास । ततः स्वहर्म्यं गत्वा स्मराकुलितमतिस्तस्याः कृते दूतीं प्रेषितवान् ।

यतः । सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां
लज्जां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव ।
भ्रूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथगता नीलपक्ष्माण एते
यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ २०७ ॥

सापि लावण्यवती तदवलोकनक्षणात् प्रभृति स्मरशरप्रहारजर्जरितहृदया तदेकचित्ताभवत् ।

तथाचोक्तम् । असत्यं साहसं माया मात्सर्य्यं चातिलुब्धता ।
निर्गुणत्वमशौचत्वं स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ २०८ ॥

अथ दूतीवचनं श्रुत्वा लावण्यवत्युवाच । अहं पतिव्रता परपुरुषस्पर्शमात्रमपि न करोमि ।

यतः । सा भार्य्या या गृहे दक्षा सा भार्य्या या प्रजावती ।
सा भार्य्या या पतिप्राणा सा भार्य्या या पतिव्रता ॥ २०९ ॥
कोकिलानां स्वरं रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।
विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ २१० ॥

अन्यच्च । न सा भार्य्येति ख्यातव्या यस्यां भर्त्ता न तुष्यति ।
अग्निसाक्षिकमर्य्यादो भर्त्ता हि शरणं स्त्रियाः ॥ २११ ॥

ततो यद्यदादिशति मे प्राणेश्वरस्तदेवाहमविचारितं करोमि । दूत्योक्तम् । सत्यमेतत् । लावण्यवत्युवाच । सत्यमेवैतत् । ततः सर्वमेव लावण्यवत्या यथाभिहितं दूत्या गत्वा तुङ्गबलस्याग्रे निवेदितम् । तच्छ्रुत्वा तुङ्गबलो ऽवदत् । विषमेषुणा व्रणितहृदयस्तां विना कथमहं जीविष्यामि । कुट्टिन्याह । स्वामिनानीय समर्पयितव्येति । स प्राह । कथमेतच्छक्यम् । कुट्टिन्याह । उपायः क्रियताम् ।

तथाचोक्तम् । उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
शृगालेन हतो हस्ती गच्छता पङ्कवर्त्मना ॥ २१२ ॥

राजपुत्रः पृच्छति । कथमेतत् । सा कथयति । अस्ति ब्रह्मारण्ये कर्पूरतिलको नाम हस्ती । तमवलोक्य सर्वे शृगालाश्चिन्तयन्ति स्म । यद्ययं केनाप्युपायेन म्रियेत

तदास्माकमेतद्देहेन मासचतुष्टयस्य स्वेच्छाभोजनं भवेत् । ततस्तन्मध्यादेकेन वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञा कृता । मया बुद्धिप्रभावादस्य मरणं साधयितव्यम् । अनन्तरं स वञ्चकः कर्पूरतिलकसमीपं गत्वा साष्टाङ्गपातं प्रणम्योवाच । देव दृष्टिप्रसादं कुरु । हस्ती ब्रूते । कस्त्वं कुतः समायातः । सो ऽवदत् । जम्बुको ऽहम् । सर्व्वैर्वनवासिभिः पशुभिर्मिलित्वा भवत्सकाशं प्रस्थापितः । यद्विना राज्ञा स्थातुं न युक्तम् । तदत्राटवीराज्ये ऽभिषेक्तुं भवान् सर्व्वस्वामिगुणोपेतो निरूपितः । यतः ।

कुलाचारजनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् ।
धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी युज्यते भुवि ॥ २१३ ॥

अपरञ्च पश्य । राजानं प्रथमं विन्देत् ततो भार्य्यां ततो धनम् ।
राजन्यसति लोके ऽस्मिन् कुतो भार्य्या कुतो धनम् ॥ २१४ ॥

अन्यच्च । पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।
विकले ऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ २१५ ॥

किञ्च । नियतविषयवर्त्ती प्रायशो दण्डयोगाज्-
जगति परवशे ऽस्मिन् दुर्लभः साधुवृत्तः ।
कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाधनं वा
पतिमपि कुलनारी दण्डभीत्याभ्युपैति ॥ २१६ ॥

तद्यथा लग्नवेला न चलति तथा कृत्वा सत्वरमागम्यतां देवेन । इत्युक्त्वा उत्थाय चलितः । ततो ऽसौ राज्यलोभाकृष्टः कर्पूरतिलकः शृगालदर्शितवर्त्मना धावन् महापङ्के निमग्नः । हस्तिनोक्तम् । सखे शृगाल किमधुना विधेयं महापङ्के पतितो ऽहम् । शृगालेन विहस्योक्तम् । देव मम पुच्छाग्रे हस्तं दत्त्वोत्तिष्ठ । यस्य वचसि त्वया विश्वासः कृतस्तस्य फलमेतत् ।

तथा चोक्तम् । यदा सत्सङ्गरहितो भविष्यसि भविष्यसि ।
तदासज्जनगोष्ठीषु पतिष्यसि पतिष्यसि ॥ २१७ ॥

ततो महापङ्के निमग्नो हस्ती शृगालैर्भक्षितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । उपायेन हि यच्छक्यमित्यादि । ततः कुट्टिन्युपदेशेन तं चारुदत्तनामानं वणिक्पुत्रं स राजपुत्रः सेवकं चकार । ततो ऽसौ तेन सर्व्वविश्वासकार्य्येषु नियोजितः । एकदा कुट्टिन्युपदेशेन तेन राजपुत्रेण स्नातानुलिप्तेन कनकालङ्कारधारिणोक्तम् ।

चारुदत्त मया मासमेकं यावद्गौरीव्रतं कर्त्तव्यम् । तदद्यारभ्य प्रतिरात्रमेकां कुलीनां युवतीमानीय समर्पय । सा मया यथोचितेन विधिना पूजयितव्या । ततः स चारुदत्तस्तथाविधां तरुणीमानीय समर्पयति । पश्चात् प्रच्छन्नः किमयं करोतीति निरूपयति । स च तुङ्गबलस्तां युवतीमस्पृशन्नेव दूराद्वस्त्रालङ्कारगन्धचन्दनैः सम्पूज्य रक्षकं दत्त्वा तत्क्षणमेव प्रस्थापयति । अथ तेन वणिक्पुत्रेण तद्दृष्ट्वोपजातविश्वासेन लोभाकृष्टमनसा स्ववधूः समानीय समर्पिता । स च तुङ्गबलस्तां हृदयप्रियां लावण्यवतीं विज्ञाय ससम्भ्रममुत्थाय निर्दयमालिङ्ग्यानन्दोन्मीलितलोचनः प्रहृष्टमना बहुविधामनङ्गक्रीडां विधाय पर्य्यङ्के तया सह सुष्वाप । तदालोक्य वणिक्पुत्रश्चित्रलिखित इव इतिकर्त्तव्यतामूढः परं विषादमुपागतः । तथा त्वयापि भवितव्यमिति । ततस्तद्वचनमवधीर्य्य महता भयेन मन्थरो जलाश्रयमुत्सृज्य प्रचलितः । ते ऽपि हिरण्यकादयस्तमनुजग्मुः । ततः स्थले गच्छन् केनापि व्याधेन वनं पर्य्यटता स मन्थरः प्राप्तः । स च तं गृहीत्वा उत्थाप्य धनुषि बद्ध्वा धन्यो ऽस्मीत्यभिधाय स्वगृहाभिमुखं प्रयातः । अथ ते मृगवायसमूषिकाः परं विषादमुपगतास्तमनुगच्छन्ति स्म । ततो हिरण्यको विलपति ।

एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
तावद्द्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति ॥ २१८ ॥

स्वभावजं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते ।
तदकृत्रिमसौहार्द्दमापत्स्वपि न मुञ्चति ॥ २१९ ॥

अपि च । न मातरि न दारेषु न सोदर्य्ये न चात्मजे ।
विश्वासस्तादृशः पुंसां यादृङ्मित्रे स्वभावजे ॥ २२० ॥

इति मुहुर्विचिन्त्य । अहो मे दुर्दैवम् ।

यतः । स्वकर्मसन्तानविचेष्टितानि कालान्तरावर्त्तिशुभाशुभानि ।
इहैव दृष्टानि मयैव तानि जन्मान्तराणीव दशान्तराणि ॥ २२१ ॥

अथवा इत्थमेवैतत् । कायः सन्निहितापायः सम्पदः पदमापदाम् ।
समागमाः सापगमाः सर्व्वमुत्पादि भङ्गुरम् ॥ २२२ ॥

पुनर्विमृश्याह । शोकारातिभयत्राणं प्रीतिविश्रम्भभाजनम् ।
केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ २२३ ॥

किञ्च ।

मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्दनं चेतसः
पात्रं यत् सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तद् दुर्लभम् ।
ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्-
ते सर्व्वत्र मिलन्ति तत्त्वनिकषग्रावा तु तेषां विपत् ॥ २२४ ॥

इति बहु विलप्य हिरण्यकश्चित्राङ्गलघुपतनकावाह । यावदयं व्याधो वनान्न निःसरति तावन्मन्थरं मोचयितुं यत्नः क्रियताम् । तावूचतुः । सत्वरं यथाकार्य्यमुपदिश । हिरण्यको ब्रूते । चित्राङ्गो जलसमीपं गत्वा मृतमिव आत्मानं निश्चेष्टं दर्शयतु । काकश्च तस्योपरि स्थित्वा चञ्चा किमपि लिखतु । नूनमनेन लुब्धकेन मृगमांसार्थिना तत्र कच्छपं परित्यज्य सत्वरं गन्तव्यम् । ततोऽहं मन्थरस्य बन्धनं छेत्स्यामि । ततश्चित्राङ्गलघुपतनकाभ्यां शीघ्रं गत्वा तथानुष्ठिते सति स व्याधः परिश्रान्तः पानीयं पीत्वा तरोरधस्तादुपविष्टः सन् तथाविधं मृगमवलोक्य कच्छपं जलसमीपे निधाय कर्त्तरिकामादाय प्रहृष्टमना मृगान्तिकं चलितः । अत्रान्तरे हिरण्यकेनागत्य छिन्नबन्धनः स कूर्मः सत्वरं जलाशयं प्रविष्टः । स च मृग आसन्नं तं व्याधं विलोक्य उत्थाय द्रुतं पलायितः । प्रत्यावृत्य लुब्धको यावत् तरुतलमायाति तावत् कूर्ममपश्यन्नचिन्तयत् । उचितमेवैतत् ममासमीक्ष्यकारिणः ।

यतः ।

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवाणि निषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव हि ॥ २२५ ॥

ततोऽसौ स्वकर्म्मवशान्निराशः कटकं प्रविष्टः । मन्थरादयश्च सर्व्वे मुक्तापदः स्वस्थानं गत्वा यथासुखमास्थिताः । अथ राजपुत्रैः सानन्दमुक्तम् । सर्वं श्रुतवन्तः सुखिनो वयम् । सिद्धं नः समीहितम् । विष्णुशर्म्मोवाच । एतावद्भवतामभिलषितं सम्पन्नम् । अपरमपीदमस्तु ।

मित्रं प्राप्नुत सज्जना जनपदैः लक्ष्मीः समालभ्यताम्
भूपालाः परिपालयन्तु वसुधां शश्वत् स्वधर्मे स्थिताः ।
आस्तां मानसतुष्टये सुकृतिनां नीतिर्नवोढेव वः
कल्याणं कुरुतां जनस्य भगवांश्चन्द्रार्द्धचूडामणिः ॥ २२६ ॥

इति विष्णुशर्मसङ्गृहीतहितोपदेशे मित्रलाभो नाम प्रथमः कथासंग्रहः ॥

॥ सुहृद्भेदः ॥

अथ राजपुत्रा ऊचुः । आर्य्य मित्रलाभः श्रुतस्तावदस्माभिः । इदानीं सुहृद्भेदं श्रोतुमिच्छामो वयम् । विष्णुशर्म्मोवाच । सुहृद्भेदं शृणुत यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

वर्द्धमानो महास्नेहो मृगेन्द्रवृषयोर्वने ।
पिशुनेनातिलुब्धेन जम्बुकेन विनाशितः ॥ १ ॥

राजपुत्रैरुक्तम् । कथमेतत् । विष्णुशर्म्मा कथयति । अस्ति दक्षिणापथे सुवर्णवती नाम नगरी । तत्र वर्द्धमानो नाम वाणिजो महाधनः प्रतिवसति । तस्य प्रभूते ऽपि वित्ते ऽपरान् बन्धूनतिसमृद्धान् विलोक्य पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मतिर्बभूव ।

यतः ।
अधो ऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते ।
उपर्य्युपरि पश्यन्तः सर्व्व एव दरिद्रति ॥ २ ॥

अपरञ्च ।
ब्रह्महा ऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ।
शशिनस्तुल्यवंशो ऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ३ ॥

अन्यच्च ।
अव्यवसायिनमलसं दैवपरं साहसाच्च परिहीनम् ।
प्रमदेव हि वृद्धपतिं नेच्छत्युपगूहितुं लक्ष्मीः ॥ ४ ॥

किञ्च ।
आलस्यं स्त्रीसेवा सरोगता जन्मभूमिवात्सल्यम् ।
सन्तोषो भीरुत्वं षड् व्याघाता महत्त्वस्य ॥ ५ ॥

यतः ।
सम्पदा सुस्थितम्मन्यो भवति स्वल्पयापि यः ।
कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्द्धयति तस्य ताम् ॥ ६ ॥

अपरञ्च ।
निरुत्साहं निरानन्दं निर्वीर्य्यमरिनन्दनम् ।
मास्म सीमन्तिनी काचित् जनयेत् पुत्रमीदृशम् ॥ ७ ॥

तथा ह्युक्तं । अलब्धं चैव लिप्सेत लब्धं रक्षेदवेक्षया ।
रक्षितं वर्द्धयेत् सम्यक् वृद्धं तीर्थेषु निक्षिपेत् ॥ ८ ॥

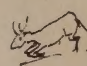
अवर्द्धमानश्चार्थः कालेन स्वल्पव्यये ऽप्यञ्जनवत् क्षयमेति । अनुपभुज्यमानश्च निष्प्रयोजन एव ।

तथा ह्युक्तं । अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य च सञ्चयम् ।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्य्यात् दानाध्ययनकर्म्मभिः ॥ ९ ॥

यतः । जलविन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्य्यते घटः ।
स हेतुः सर्व्वविद्यानां धर्म्मस्य च धनस्य च ॥ १० ॥

इति सञ्चिन्त्य वर्द्धमानः सञ्जीवकनन्दकनामानौ द्वौ वृषभौ धुरि नियोज्य शकटं नानाविधद्रव्यपूर्णं कृत्वा वाणिज्येन काश्मीरं प्रति चलितः ।

यतः । को ऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ ११ ॥



अथ गच्छतस्तस्य दुर्गनाम्नि महारण्ये भग्नजानुः सञ्जीवको निपतितः । एतदालोक्य वर्द्धमानो ऽचिन्तयत् ।

करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ।
फलं पुनस्तदेव स्याद्यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ १२ ॥

किन्तु । विस्मयः सर्व्वथा हेयः प्रत्यूहः सर्व्वकर्म्मणाम् ।
तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विधीयते ॥ १३ ॥

इति सञ्चिन्त्य सञ्जीवकं तत्र परित्यज्य वर्द्धमानश्चलितः । सञ्जीवको ऽपि कथं कथमपि खुरत्रये भरं कृत्वा तत्रैव वने स्थितः ।

यतः । निमग्नस्य पयोराशौ पर्व्वतात् पतितस्य च ।
तक्षकेणापि दृष्टस्य आयुर्म्मर्म्माणि रक्षति ॥ १४ ॥

अपरञ्च । नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्धः शरशतैरपि ।
कुशाग्रेणैव संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥ १५ ॥

यतः । अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति ।
जीवत्यनाथो ऽपि वने विसर्ज्जितः कृतप्रयत्नो ऽपि गृहे न जीवति ॥

ततो दिनेषु गच्छत्सु सञ्जीवकः स्वेच्छाहारादिलाभेन तामरण्यानीं परिभ्रमन्

हृष्टपुष्टाङ्गो बलवन्ननाद । तस्मिन् वने पिङ्गलकनामा सिंहः स्वभुजोपार्ज्जितराज्यसुखमनुभवन्नास्ते ।

यथोक्तं । नाभिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते मृगैः ।
विक्रमार्ज्जितराज्यस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ १७ ॥

स चैकदा पिपासाकुलितः पानीयं पातुं यमुनाकच्छमगमत् । तेन च तत्र सिंहेनाननुभूतपूर्व्वकं प्रलयघनगर्ज्जितमिव सञ्जीवकनर्दितमश्रावि । तच्छ्रुत्वासौ पानीयमपीत्वा सचकितं परिवृत्य स्वस्थानमागत्य किमिदमित्यालोच्य तूष्णीं स्थितः । स च तथाविधः करटकदमनकाभ्यां तन्मन्त्रिपुत्राभ्यां शृगालाभ्यां दृष्टः । तं तथाविधं दृष्ट्वा दमनकः करटकमाह । सखे करटक किमित्ययमुदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा मन्दं मन्दमवतिष्ठते । करटको ब्रूते । मित्र दमनक मम सम्मतेनास्य सेवैव न क्रियते । तत् किमस्य चेष्टानिरूपणेन । यतोऽनेन राज्ञा ऽवधीरिताभ्यामावाभ्यां महद्दुःखमनुभूतम् ।

सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् ।
स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ १८ ॥

अपरञ्च । शीतवातातपक्लेशान् सहन्ते ये पराश्रिताः ।
तदंशेनापि मेधावी तपस्तप्त्वा सुखी भवेत् ॥ १९ ॥

अन्यच्च । एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता ।
ये पराधीनतां यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ २० ॥

अपरञ्च । एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद मौनं समाचर ।
एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनो ऽर्थिभिः ॥ २१ ॥

किञ्च । अबुधैरर्थलाभाय पण्यस्त्रीभिरिव स्वयम् ।
आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः ॥ २२ ॥

अन्यच्च । या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।
स्वामिनो बहु मन्यन्ते दृष्टिं तामपि सेवकाः ॥ २३ ॥

विशेषतश्च । प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवकादन्यः ॥ २४ ॥

अपरञ्च । मौनान्मूर्खः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा

चान्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः ।
धृष्टः पार्श्वे वसति नियतं दूरतश्चाप्रगल्भः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ २५ ॥

दमनको ऽब्रवीत् । मित्र सर्व्वथा मनसा ऽपि नैतत्कर्त्तव्यम् ।

कथं नाम न सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः ।
अचिरेणैव ये तुष्टाः पूरयन्ति मनोरथान् ॥ २६ ॥

अन्यच्च । कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धूतसम्पदः ।
उद्दण्डधवलच्छत्रवाजिवारणवाहिनी ॥ २७ ॥

करटको ब्रूते । तथापि किमनेनाव्यापारेणास्माकम् । अव्यापारेषु व्यापारः सर्व्वथा परिहरणीयः ।

पश्य । अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्त्तुमिच्छति ।
स भूमौ निहतः शेते कीलोत्पाटीव वानरः ॥ २८ ॥

दमनकः पृच्छति । कथमेतत् । करटकः कथयति । अस्ति मगधदेशे धर्मारण्यसन्निहितवसुधायां शुभदत्तनाम्ना कायस्थेन विहारः कारयितुमारब्धः । तत्र करपत्रविदार्य्यमाणकाष्ठस्तम्भस्य कियद्दूरविदीर्णखण्डद्वयस्य मध्ये कीलकः सूत्रधारेण निहितः । तत्र च वनवासी महान् वानरयूथः क्रीडनार्थमायातः । तत्रैको वानरः कालदण्डप्रेरित इव तं कीलकं हस्ताभ्यां धृत्वोपविष्टः । ततस्तस्य मुष्कद्वयं लम्बमानं काष्ठद्वयाभ्यन्तरे प्रविष्टम् । अनन्तरं सहजचपलतया महता प्रयत्नेन कीलकमाकृष्टवान् । आकृष्टे सति काष्ठाभ्यां चूर्णिताण्डद्वयः पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । अव्यापारेषु व्यापारमित्यादि । दमनको ब्रूते । तथापि स्वामिचेष्टानिरूपणं सेवकैः कर्त्तव्यम् । करटको ब्रूते । यः सर्व्वाधिकारे नियुक्तः प्रधानमन्त्री स करोतु । यतो ऽनुजीविना पराधिकारचर्चा न कर्त्तव्या ।

पश्य । पराधिकारचर्चां यः कुर्य्यात् स्वामिहितेच्छया ।
स विषीदति चित्कारात् ताडितो गर्द्दभो यथा ॥ २९ ॥

दमनकः पृच्छति । कथमेतत् । करटकः कथयति । अस्ति वाराणस्यां कर्पूरपटो नाम रजकः । स चैकदाभिनववयस्कया भार्य्यया सह चिरात् केलिं कृत्वा निर्भरं प्रसुप्तः । तदनन्तरं द्रव्याणि हर्त्तुं तद्गृहं चौरः प्रविष्टः । तस्य प्राङ्गणे

गर्द्दभो बद्धस्तिष्ठति । कुक्कुरश्चोपविष्टः । तं चौरमवलोक्य गर्द्दभः श्वानमाह । भवतो ऽयं व्यापारः । तत् किमिति त्वमुच्चैः शब्दं कृत्वा स्वामिनं न जागरयसि । कुक्कुरो ब्रूते । नियोगस्यास्य चिन्ता त्वया न कार्य्या । त्वमेव जानासि यथा ऽहमस्य गृहरक्षां करोमि । यतो ऽयं चिरान्निर्वृतो ममोपयोगं न जानाति । तेनाधुना ममाहारदाने ऽपि मन्दादरः । विना विधुरदर्शनं स्वामिनो ऽनुजीविषु मन्दादरा भवन्ति । गर्द्दभो ब्रूते । शृणु रे बर्बर ।

याचते कार्य्यकाले यः स किं भृत्यः स किं सुहृत् ।
कुक्कुरो ब्रूते । यो न सम्भावयेद्भृत्यान् कार्य्यकाले स किं प्रभुः ॥ ३० ॥

किञ्च । आश्रितानां भृतौ स्वामिसेवायां धर्म्मसेवने ।
पुत्त्रस्योत्पादने चैव न सन्ति प्रतिहस्तकाः ॥ ३१ ॥

ततो गर्द्दभः सकोपमाह । आः पापीयांस्त्वं यः स्वामिकार्य्योपेक्षां करोषि । भवतु । यथा स्वामी जागर्त्ति तथा मया कर्त्तव्यम् ।

यतः । पृष्ठतः सेवयेदर्कं जठरेण हुताशनम् ।
स्वामिनं सर्व्वभावेन परलोकममायया ॥ ३२ ॥

इत्युक्त्वा स अतीव चित्कारं कृतवान् । ततः स रजकस्तेन चित्कारेण प्रबुद्धो निद्राविमर्द्दकोपादुत्थाय गर्द्दभं लगुडेन ताडयामास । ततस्तेन ताडनेन गर्द्दभः पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि पराधिकारचर्च्चामित्यादि । पश्य पशूनामन्वेषणमस्माकं नियोगः । अतः स्वनियोगस्यैव चर्च्चा क्रियताम् । विमृश्य । किन्त्वद्य तया ऽपि चर्च्चया न प्रयोजनम् । यतः । आवयोर्भक्षितशेषाहारः प्रचुरस्तिष्ठति । दमनकः सरोषमाह । कथमाहारमात्रार्थी भवान् नृपं सेवते । सेवकेन एतदयुक्तमुक्तम् ।

यतः । सुहृदामुपकारकारणात् द्विषतामप्यपकारकारणात् ।
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्ज्जठरं को न बिभर्त्ति केवलम् ॥ ३३ ॥

जीविते यस्य जीवन्ति विप्रा मित्त्राणि बान्धवाः ।
सफलं जीवितं तस्य आत्मार्थे को न जीवति ॥ ३४ ॥

अपि च । यस्मिन् जीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवतु ।
काको ऽपि किं न कुरुते चञ्च्वा स्वोदरपूरणम् ॥ ३५ ॥

पश्य । पञ्चभिर्याति दासत्वं पुराणैः को ऽपि मानवः ।
को ऽपि लक्षैः कृती को ऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ३६ ॥
यतः । मनुष्यजातौ तुल्यायां भृत्यत्वमतिगर्हितम् ।
प्रथमो यो न तत्रापि स ऽपि जीवत्सु गण्यते ॥ ३७ ॥
तथाचोक्तं । वाजिवारणलोहानां काष्ठपाषाणवाससाम् ।
नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम् ॥ ३८ ॥



तथा हि । अल्पस्नायु वसावशेषमलिनं निर्मांसमप्यस्थिकं
श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न च तत्तस्य क्षुधाशान्तये ।
सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं
सर्व्वः कृच्छ्रगतो ऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ ३९ ॥
अपरञ्च । पश्य सेव्यसेवकयोरन्तरम् ।
लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥ ४० ॥
किञ्च । यज्जीव्यते क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरभज्यमानम् ।
तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काको ऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते ।
अपरञ्च । अहितहितविचारशून्यबुद्धेः श्रुतिविषयैर्बहुभिर्बहिष्कृतस्य ।
उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः पुरुषपशोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ४२ ॥
करटको ब्रूते । आवां तावदप्रधानौ तदीदृशावयोः किमनया विचारणया ।
दमनकः पुनराह । कियता कालेनामात्यः प्रधानतामप्रधानतां वा लभेत ॥
यतः ।
न कस्यचित् कश्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारो ऽभिमतः खलो वा ।
लोके गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥ ४३ ॥
किञ्च । आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा ।
निपात्यते क्षणेनाधस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४४ ॥
तद्भद्र स्वयत्नायत्तो ह्यात्मा सर्व्वस्य ।
यात्यधो ऽधो व्रजत्युच्चैर्नरः स्वैरेव कर्म्मभिः ।
कूपस्य खनिता यद्वत् प्राकारस्येव कारकः ॥ ४५ ॥

करटको वदति । अथ भवान् किं ब्रवीति । दमनक आह । अयं तावत् स्वामी पिङ्गलकः पानीयमपीत्वा कुतोऽपि भयात् सचकितं परिवृत्योपविष्टः । करटको ब्रूते । किं तत्र त्वं जानासि । दमनको वदति । किं प्रज्ञावतामविदितमस्ति । उक्तञ्च । उदीरितोऽर्थः पशुनाऽपि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति देशिताः ।
अनुक्तमप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ ४६ ॥

अपिच । आकारैरिङ्गितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च ।
नेत्रवक्त्रविकारेण लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ ४७ ॥

तदत्र भयप्रस्तावेऽहमेनं प्रज्ञाबलेनात्मीयं करिष्यामि ।

यतः । प्रस्तावसदृशं वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् ।
आत्मशक्तिसमं कोपं यो जानाति स पण्डितः ॥ ४८ ॥

करटको वदति । सखे त्वं सेवानभिज्ञः ।

पश्य । अनाहूतो विशेद्यस्तु अपृष्टो बहु भाषते ।
आत्मानं मन्यते प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥ ४९ ॥

दमनको ब्रूते । भद्र कथमहं सेवानभिज्ञः ।

पश्य । किमप्यस्ति स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् ।
यदेव रोचते यस्मै भवेत् तत्तस्य सुन्दरम् ॥ ५० ॥

अपरञ्च । यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् ।
अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ५१ ॥

अन्यच्च । कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगादेशयेति च ।
आज्ञामवितथां कुर्यात् यथाशक्ति महीपतेः ॥ ५२ ॥

किञ्च । अल्पेच्छुर्धृतिमान् प्राज्ञश्छायेवानुगतः सदा ।
आदिष्टो न विकल्पेत स राजवसतिं वसेत् ॥ ५३ ॥

करटको ब्रूते । कदाचित् त्वामनवसरप्रवेशादवमन्यते स्वामी । दमनक आह । अस्त्वेवं । तथाप्यनुजीविना सान्निध्यमवश्यं करणीयम् ।

यतः । दोषभीतेरनारम्भः कापुरुषस्य लक्षणम् ।
कैरजीर्णभयाद्भ्रातर्भोजनं परिहीयते ॥ ५४ ॥

पश्य । आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुलीनमसङ्गतं वा ।

प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो वसति तं परिवेष्टयन्ति ॥ ५५ ॥

करटको ब्रूते । अथ तत्र गत्वा किं वक्ष्यसि । दमनक आह । शृणु किमनुरक्तो विरक्तो वा मयि स्वामीति ज्ञास्यामि तावत् । करटको ब्रूते । किं तज्ज्ञानलक्षणम् । दमनको ब्रूते । शृणु ।

दूरादवेक्षणं हासः सम्प्रश्ने सादरो भृशम् ।
परोक्षे ऽपि गुणश्लाघा स्मरणं प्रियवस्तुषु ॥ ५६ ॥
तत्सेवके ऽनुरक्तिश्च दानं प्रीतिविवर्द्धनम् ।
सुरक्तेश्वरचिह्नानि दोषे ऽपि गुणसंग्रहः ॥ ५७ ॥
कालयापनमाशानां वर्द्धनं फलखण्डनम् ।
विरक्तेश्वरचिह्नानि जानीयान्मतिमान् नरः ॥ ५८ ॥

एतज्ज्ञात्वा यथा चायं ममायत्तो भविष्यति तद्वक्ष्यामि ।

यथा । अपायसन्दर्शनजां विपत्तिमुपायसन्दर्शनजां च सिद्धिम् ।
मेधाविनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरः स्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ५९ ॥

अपरञ्च । दोषा गुणा गुणा दोषा दोषा दोषा गुणा गुणाः ।
रक्ते विरक्ते मध्यस्थे स्वामिनि त्रिविधा गुणाः ॥ ६० ॥

करटको ब्रूते । तथाप्यप्राप्ते प्रस्तावे न वक्तुमर्हसि ।

यतः । अप्राप्तकालवचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् ।
प्राप्नुयाद्बुद्ध्यवज्ञानमपमानं च शाश्वतम् ॥ ६१ ॥

दमनको ऽब्रवीत् । मित्र मा भैषीः । नाहमप्राप्तावसरवचनं वक्ष्यामि ।

यतः । आपद्युन्मार्गगमने कार्य्यकालात्ययेषु च ।
अपृष्टेनापि वक्तव्यं भृत्येन हितमिच्छता ॥ ६२ ॥

यदि च प्राप्तावसरो ऽपि मन्त्रो मया न वक्तव्यस्तदा मन्त्रित्वमेव ममानुपपन्नम् ।

यतः । कल्पयति येन वृत्तं येन च लोके प्रशस्यते सद्भिः ।
स गुणस्तेन च गुणिना रक्ष्यः संवर्द्धनीयश्च ॥ ६३ ॥

तद्भद्रानुजानीहि पिङ्गलकसमीपमहं गच्छामि । करटको ब्रूते । शुभमस्तु यथाभिप्रेतमनुष्ठीयताम् ।

गम्यतामर्थलाभाय क्षेमाय विजयाय च ।

शत्रुपक्षविनाशाय पुनरागमनाय च ॥ ६४ ॥

ततो दमनको विस्मित इव पिङ्गलकसमीपं गतः । अथ दूरादेव राज्ञा दृष्टः सादरं प्रवेशितस्तं साष्टाङ्गं प्रणम्योपविष्टः । राजाह । चिराद्दृष्टो ऽसि । दमनको ब्रूते । यद्यपि मया सेवकेन श्रीमद्देवपादानां न किञ्चित् प्रयोजनमस्ति तथापि प्राप्तकाले ऽनुजीविना सान्निध्यमवश्यं कर्त्तव्यमित्यागतो ऽस्मि ।

दन्तस्य निर्घर्षणकेन राजन् कर्णस्य कण्डूयनकेन वा ऽपि ।
तृणेन कार्यं भवतीश्वराणां किमङ्गवाक्पाणिमता नरेण ॥ ६५ ॥

यद्यपि स्वामिना चिरावधीरितस्य मे बुद्धिविनाशः शङ्क्यते तदपि न ।

यतः मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते ।
क्रयविक्रयवेलायां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ६६ ॥

अन्यच्च ॥ कदर्थितस्यापि च धैर्य्यवृत्तेर्बुद्धेर्विनाशो न हि शङ्कनीयः ।
अधः कृतस्यापि तनूनपातो नाधः शिखा याति कदाचिदेव ॥ ६७ ॥

देव सर्व्वथा विशेषज्ञेन स्वामिना भवितव्यम् ।

यतः । निर्विशेषं यदा राजा समं सर्व्वेषु वर्त्तते ।
तदोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहन्यते ॥ ६८ ॥

किञ्च । त्रिविधाः पुरुषा राजन् उत्तमाधममध्यमाः ।
नियोजयेत् तथैवैतांस्त्रिविधेष्वेव कर्म्मसु ॥ ६९ ॥

यतः । स्थान एव हि युज्यन्ते भृत्याश्चाभरणानि च ।
न हि चूडामणिः पादे नूपुरो न च मूर्द्धनि ॥ ७० ॥

अपि च । कनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिस्त्रपुणि प्रणिधीयते ।
न स विरौति न चापि स शोभते भवति योजयितुर्वचनीयता ॥ ७१ ॥

अन्यच्च ॥ मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः ।
न हि दोषो मणेरस्ति किन्तु साधोरविज्ञता ॥ ७२ ॥

पश्य । बुद्धिमाननुरक्तो ऽयमिहोभयगुणो जनः ।
इति भृत्यविचारज्ञो भृत्यैरापूर्य्यते नृपः ॥ ७३ ॥

तथा हि । अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च ।
प्राप्य मनुष्यविशेषं भवन्ति योग्या अयोग्याश्च ॥ ७४ ॥

अन्यच्च । किं भक्तेनासमर्थेन किं शक्तेनापकारिणा ।
भक्तं शक्तं च मां राजन् नावज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ ७५ ॥

यतः । अवज्ञानाद्राज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्
ततस्तत्प्राधान्याद्भवति न समीपे बुधजनः ।
बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति नीतिर्गुणवती
विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जगत् ॥ ७६ ॥

अपरञ्च देव । जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् ।
नृपेणावमतो यस्तु स सर्व्वैरवमन्यते ॥ ७७ ॥

किञ्च । बालादपि गृहीतव्यं युक्तमुक्तं मनीषिभिः ।
रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रकाशनम् ॥ ७८ ॥

पिङ्गलको ब्रूते । भद्र दमनक किमेतत् । त्वमस्माकं प्रधानामात्यपुत्रः सुधीरियत्कालं नीत्वा कुतो ऽपि पिशुनवचनादागतो ऽसि । इदानीं यथाभिमतं ब्रूहि । दमनको ब्रूते । देव पृच्छामि । किञ्चिदुच्यताम् । उदकार्थी स्वामी पानीयमपीत्वा किमिति विस्मित इवावतिष्ठते । पिङ्गलको ऽवदत् । भद्रमुक्तं त्वया किन्तु एतद्रहस्यं वक्तुमस्माकं विश्वासभूमिरस्ति न को ऽपि त्वं तु तद्विधस्ततः शृणु कथयामि । सम्प्रति वनमिदमपूर्व्वसत्त्वाधिष्ठितं अतो ऽस्माकं त्याज्यम् । तथा च श्रुतस्त्वयाप्यपूर्व्वः शब्दो महान् । शब्दानुरूपेण च तस्य प्राणिनो बलेनापि सुमहता भवितव्यम् । दमनको ब्रूते । देव अस्ति तावदयं महान् भयहेतुः शब्दो ऽस्माभिरप्याकर्णितः । किन्तु स किं मन्त्री यः प्रथमं मन्त्राभावेन भूपतिं परित्यागं युद्धोद्योगं चोपदिशति । अपरं च देव अस्मिन् कार्यसन्देहे भृत्यानामुपयोग एव ज्ञातव्यः ।

यतः । बन्धुस्त्रीभृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य चात्मनः ।
आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ ७९ ॥

सिंहो ब्रूते । भद्र महती शङ्का मां बाधते । दमनकः स्वगतमाह । अन्यथा राज्यसुखं परित्यज्य स्थानान्तरं गन्तुं कथं मां सम्भाषसे । प्रकाशं ब्रूते । देव यावदहं जीवामि तावद्भयं न कर्त्तव्यम् । किन्तु करटकादयो ऽपि आश्वास्यन्ताम् । यस्मादापत्प्रतीकाराय दुर्लभः पुरुषसमवायः । ततस्तौ दमनककरटकौ

राज्ञा महाप्रसादेन पूजितौ भयप्रतीकारं प्रतिज्ञाय चलितौ। करटको गच्छन् दमनकमाह । सखे किं शक्यप्रतीकारो ऽयं भयहेतुरशक्यप्रतीकारो वेति न ज्ञात्वा भयोपशमं प्रतिज्ञाय कथमयं महाप्रसादो गृहीतः । यतो ऽनुपकुर्वाणो न कस्यापि उपायनं गृह्णीयात् । विशेषतो राज्ञः ।

पश्य । यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे ।
मृत्युश्च वसति क्रोधे सर्व्वतेजोमयो हि सः ॥ ८० ॥

तथा हि । बालो ऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति भूमिपः ।
महती देवता ह्येषा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८१ ॥

दमनको विहस्याह । मित्र तूष्णीमास्यतां ज्ञातं मया भयकारणम् । बलीवर्द्दनर्द्दितम् । वृषभाश्चास्माकं भक्ष्याः किं पुनः सिंहस्य । करटको ब्रूते । यद्येवं तदा स्वामित्रासस्तत्रैव किं नापनीतः । दमनको ऽवदत् । यदि स्वामित्रासस्तत्रैव मुच्यते तदा कथमयं महाप्रसादलाभः स्यात् ।

अपरञ्च । निरपेक्षो न कर्त्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ।
निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्याद्दधिकर्णवत् ॥ ८२ ॥

करटकः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्त्युत्तरापथे अर्बुदशिखरनाम्नि पर्व्वते महाविक्रमो नाम सिंहः । तस्य पर्व्वतकन्दरमधिशयानस्य केशराग्रं मूषिकः कश्चिच्छिनत्ति । स सिंहः केशराग्रं लूनं बुद्ध्वा कुपितो विवरान्तर्गतं मूषिकमलभमानो ऽचिन्तयत् । किं विधेयमत्र । भवत्वेवं श्रूयते ।

क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।
तमाहर्त्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥ ८३ ॥

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा दधिकर्णनामा विडालो मांसाद्याहारेण सन्तोष्य प्रयत्नादानीय स्वकन्दरे धृतः । ततस्तद्भयान्मूषिको बहिर्न निःसरति । तेनासौ सिंहो ऽक्षतकेशरः सुखं स्वपिति । मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति तदा तदा सविशेषं तं विडालं मांसाहारदानेन संवर्द्धयति । अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः सञ्चरंस्तेन मार्जारेण प्राप्तो व्यापादितः खादितश्च । अनन्तरं स सिंहो यदा कदाचिदपि मूषिकशब्दं न शुश्राव । तदोपयोगाभावात् तस्य विडालस्याहारदाने मन्दादरो बभूव । अतो ऽहं ब्रवीमि निरपेक्षो न कर्त्तव्य

इत्यादि । ततो दमनककरटकौ सञ्जीवकसमीपं गतौ । तत्र करटकस्तरुतले साटोपमुपविष्टः । दमनकः सञ्जीवकसमीपं गत्वा ऽब्रवीत् । अरे वृषभ एषो ऽहं राज्ञा पिङ्गलकेनारण्यरक्षार्थं नियुक्तः । सेनापतिः करटकः समाज्ञापयति सत्वरमागच्छ नो चेदस्मादरण्याद्दूरमपसर । अन्यथा ते विरुद्धं फलं भविष्यति । न जाने क्रुद्धः स्वामी किं विधास्यति । ततो देशव्यवहारानभिज्ञः सञ्जीवकः सभयमुपसृत्य साष्टाङ्गपातं करटकं प्रणतवान् ।

तथा चोक्तम् । मतिरेव बलाद्गरीयसी यदभावे करिणामियं दशा ।
इति घोषयतीव डिण्डिमः करिणो हस्तिपकाहतः क्वणन् ॥ ८४

अथ सञ्जीवकः सशङ्कमाह । सेनापते किं मया कर्त्तव्यं तदभिधीयताम् । करटको ब्रूते । वृषभ यद्यत्र कानने स्थातुमिच्छा वर्त्तते तदा देवपादारविन्दं गत्वा प्रणम । सञ्जीवको वदति । तदभयवाचं प्रयच्छ आगच्छामि । करटकेनोक्तम् । शृणु रे बलीवर्द अलमनया शङ्कया ।

यतः । प्रतिवाचमदत्त केशवः शपमानाय न चेदिभूभृते ।
अनुहुङ्कुरुते घनध्वनिं न हि गोमायुरुतानि केशरी ॥ ८५ ॥

अपरञ्च । तृणानि नोन्मूलयति प्रभञ्जनो मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्व्वतः ।
समुच्छ्रितानेव तरून् प्रबाधते महान् महत्येव करोति विक्रमम् ॥

ततस्तौ सञ्जीवकं नातिदूरे संस्थाप्य पिङ्गलकसमीपं गतौ । ततो राज्ञा सादरमालोकितौ प्रणम्योपविष्टौ । राजाह । स दृष्टः । दमनको ब्रूते । देव दृष्टः । यद्देवेनाकर्णितं तत्तथैव । महाबलो ऽसौ देवं द्रष्टुमिच्छति । सज्जीभूयोपविश्यताम् । किन्तु शब्दमात्रान्न भेतव्यम् ।

अम्भसा भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रो ऽप्यरक्षितः ।
पैशुन्याद्भिद्यते स्नेहो वाग्भिर्भेद्यो हि कातरः ॥ ८७ ॥

तथा चोक्तम् । शब्दमात्रान्न भेतव्यमज्ञात्वा शब्दकारणम् ।
शब्दहेतुं परिज्ञाय कुट्टिनी गौरवं गता ॥ ८८ ॥

राजाह । कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति श्रीपर्व्वतमध्ये ब्रह्मपुराख्यं नगरम् । तत्र शैलशिखरे घण्टाकर्णो नाम राक्षसः प्रतिवसतीति जनप्रवादः श्रूयते । एकदा घण्टामादाय पलायमानः कश्चिच्चौरो व्याघ्रेण व्यापादितः ।

तत्पाणिपतिता घण्टा वानरैः प्राप्ता । ते वानरास्तां घण्टामनुक्षणं वादयन्ति । ततो नगरजनैर्मनुष्यः खादितो दृष्टः प्रतिक्षणं घण्टारावश्च श्रूयते । अनन्तरं घण्टाकर्णः कुपितो मनुष्यान् खादति घण्टां च वादयति इत्युक्त्वा जनाः सर्व्वे नगरात् पलायिताः । ततः करालया नाम कुट्टिन्या विमृश्य मर्कटा घण्टां वादयन्ति स्वयं विज्ञाय राजा विज्ञापितः । देव यदि कियद्धनोपचयः क्रियते तदाहमेनं घण्टाकर्णं साधयामि । ततो राज्ञा तुष्टेन तस्यै धनं दत्तम् । कुट्टिन्या च मण्डलं कृत्वा तत्र गणेशादिगौरवं दर्शयित्वा स्वयं वानरप्रियफलान्यादाय वनं प्रविश्य फलान्याकीर्णानि । ततो घण्टां परित्यज्य वानराः फलासक्ता बभूवुः । कुट्टिनी च घण्टां गृहीत्वा नगरमागता सकललोकपूज्याऽभवत् । अतोऽहं ब्रवीमि शब्दमात्रान्न भेतव्यमिति । ततः सञ्जीवकमानीय दर्शनं कारितवन्तौ । पश्चात् तत्रैव वने चिरमतिप्रियेण वसति । अथ कदाचित् तस्य सिंहस्य भ्राता स्तब्धकर्णो नाम सिंहः समागतः । तस्यातिथ्यं कृत्वोपवेश्य पिङ्गलकस्तदाहाराय पशून् हन्तुं चलितः । अत्रान्तरे सञ्जीवको वदति । देव अद्य हतमृगाणां मांसानि क्व । राजाह । दमनककरटकौ जानीतः । सञ्जीवको ब्रूते । ज्ञायतां किमस्ति नास्ति वा । सिंहो विहस्याह । नास्त्येव तत् । सञ्जीवको ब्रूते । कथमेतावन्मांसं ताभ्यां खादितम् । राजाह । खादितं व्ययितं अवधीरितं च । प्रत्यहमेष क्रमः । सञ्जीवको ब्रूते । कथं श्रीमद्देवपादानामगोचरेणैवं क्रियते । राजाह । मदीयागोचरेणैव क्रियते । सञ्जीवको ब्रूते । नैतदुचितम् ।

तथा चोक्तम् । नानिवेद्य प्रकुर्व्वीत भर्त्तुः किञ्चिदपि स्वयम् ।
कार्य्यमापत्प्रतीकारादन्यत्र जगतीपते ॥ ८९ ॥

अन्यच्च । कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागो बहुग्रहः ।
नृपते किङ्क्षणो मूर्खो दरिद्रः किंवराटकः ॥ ९० ॥

स ह्यमात्यः सदा श्रेयान् यः काकिन्याऽपि वर्द्धयेत् ।
कोषः कोषवतः प्राणाः प्राणाः प्राणा न भूपतेः ॥ ९१ ॥

किञ्चान्यैर्न कुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः ।
धनहीनः स्वपत्न्यापि त्यज्यते किम्पुनः परैः ॥ ९२ ॥

एतच्च राज्ये प्रधानदूषणम् । पश्य ।

अतिव्ययो ऽनपेक्षा च तथार्ज्जनमधर्म्मतः ।
मोषणं दूरसंस्थानं कोषव्यसनमुच्यते ॥ ९३ ॥
यतः । क्षिप्रमायमनालोच्य व्ययमानः स्ववाञ्छया ।
श्रमणायत एवासौ धनी वैश्रवणोपमः ॥ ९४ ॥

तदाकर्ण्य स्तब्धकर्णो ब्रूते । शृणु भ्रातः । चिराश्रितावेतौ दमनककरटकौ सन्धिविग्रहकार्य्याधिकारिणौ । कार्य्याधिकारी न धनाधिकारे नियोक्तव्यः । अपरं च नियोगिप्रस्तावे मया यत्किञ्चित् श्रुतं तत्कथयामि ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुर्नाधिकारे प्रशस्यते ।
ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि न यच्छति ॥ ९५ ॥
नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते ध्रुवम् ।
सर्व्वार्थं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभावतः ॥ ९६ ॥
अपराधे ऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः ।
स स्वामिनमवज्ञाय चरेच्च निरवग्रहः ॥ ९७ ॥
उपकर्त्ताधिकाराढ्यः स्वापराधं न मन्यते ।
उपकारं ध्वजीकृत्य सर्व्वमेव विलुम्पति ॥ ९८ ॥
उपांशुक्रीडितो ऽमात्यः स्वयं राजायते ऽयतः ।
अवज्ञा क्रियते तेन सदा परिचयाद्ध्रुवम् ॥ ९९ ॥
अन्तर्दुष्टः क्षमायुक्तः सर्व्वानर्थकरः किल ।
शकुनिः शकटारश्च दृष्टान्तावत्र भूपते ॥ १०० ॥
सदायत्यामसाध्यः स्यात् समृद्धः सर्व्व एव हि ।
सिद्धानामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ १०१ ॥
प्राप्तार्थाग्रहणं द्रव्यपरिवर्त्तो ऽनुरोधनम् ।
उपेक्षा बुद्धिहीनत्वं भोगो ऽमात्यस्य दूषणम् ॥ १०२ ॥
नियोग्यर्थग्रहोपायो राज्ञां नित्यपरीक्षणम् ।
प्रतिपत्तिप्रदानं च तथा कर्म्मविपर्य्ययः ॥ १०३ ॥
नापीडिता वमन्त्युच्चैरन्तःसारं महीपतेः ।
दुष्टव्रणा इव प्रायो भवन्ति हि नियोगिनः ॥ १०४ ॥

मुहुर्नियोगिनो बोध्या वसुधारा महीपतेः ।
सकृत् किं पीडितं स्नानवस्त्रं मुञ्चेद्बहूदकम् ॥ १०५ ॥

एतत्सर्व्वं ज्ञात्वा यथावसरं व्यवहर्त्तव्यम् । पिङ्गलको ब्रूते । अस्ति तावदेवं किन्तु एतौ सर्व्वथा न मम वचनकरौ । स्तब्धकर्णो ब्रूते । एतत्सर्वथा ऽनुचितम् ।

यतः । आज्ञाभङ्गकरान् राजा न क्षमेत सुतानपि ।
विशेषः को नु राज्ञश्च राज्ञश्चित्रगतस्य च ॥ १०६ ॥

अन्यच्च । स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री
नष्टेन्द्रियस्य कुलमर्थपरस्य धर्म्मः ।
विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं
राज्यं प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ १०७ ॥

विशेषतश्च । तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् ।
नृपतिर्निजलोभाच्च प्रजा रक्षेत् पितेव हि ॥ १०८ ॥

भ्रातः सर्व्वथा मद्वचनं क्रियताम् । आहारो ऽप्यद्यास्माभिः कृत एव । अयं शस्यभक्षकः सञ्जीवको भोजनाधिकारे नियुज्यताम् । एतद्वचनात् तथानुष्ठिते सति पिङ्गलकसञ्जीवकयोः सर्व्वबन्धुपरित्यागेन महता स्नेहेन कालो ऽतिवर्त्तते । ततो ऽनुजीविनामप्याहारदाने शैथिल्यदर्शनाद्दमनककरटकावन्योन्यं चिन्तयतः । तदाह दमनकः । किमत्र विधेयम् । आत्मकृतो ऽयं दोषः । स्वयङ्कृते ऽपि दोषे परिदेवनमप्यनुचितम् ।

तथा चोक्तम् । स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा बद्धात्मानं च दूतिका ।
आदित्सुश्च मणिं साधुः स्वदोषाद्दुःखिता इमे ॥ १०९ ॥

करटकः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति काञ्चनपुरनाम्नि नगरे वीरविक्रमः नाम राजा । तस्य धर्म्माधिकारिणा कश्चिन्नापितो बध्यभूमिं नीयमानः कन्दर्पकेतुनाम्ना परिव्राजकेन साधुद्वितीयेन नायं बध्य इत्युक्त्वा वस्त्राञ्चले धृतः । राजपुरुषा ऊचुः । किमिति नायं बध्यः । स आह श्रूयताम् । स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वा इत्यादि पठति । त आहुः । कथमेतत् । परिव्राजकः कथयति । अहं सिंहलद्वीपस्य भूपतेर्जीमूतकेतोः पुत्रः कन्दर्पकेतुः । अथैकदा केलिकाननावस्थितेन मया पोतवणिङ्मुखाच्छ्रुतं यदत्र समुद्रमध्ये चतुर्दश्यामा-

विर्भूतकल्पतरुतले मणिकिरणावलीकर्ब्बुरपर्य्यङ्के स्थिता सर्व्वालङ्कारभूषिता लक्ष्मीरिव वीणां वादयन्ती कन्या काचिद्दृश्यत इति । ततो ऽहं तं पोतवणिजमादाय पोतमारुह्य तत्र गतः । अनन्तरं तत्र गत्वा मया तथैव सा अवलोकिता । ततस्तल्लावण्यगुणाकृष्टेन पश्चान्मया ऽपि झम्पो दत्तः । तदनन्तरं कनकपत्तनं प्राप्य सुवर्णप्रासादे तथैव सा पर्य्यङ्कस्था विद्याधरीभिरभिनवयौवनाभिरुपास्यमाना मयावलोकिता । तया ऽप्यहं दूरादेव दृष्ट्वा सखीं प्रस्थाप्य सादरं सम्भाषितः । ततस्तत्सख्या च मया पृष्टया समाख्यातम् । एषा कन्दर्पकेलिनाम्नो विद्याधरचक्रवर्त्तिनः पुत्री रत्नमञ्जरी नाम अनया प्रतिज्ञातम् । यः कनकपत्तनं स्वचक्षुषागत्य पश्यति स एव मां परिणेष्यतीति । तदिमां गन्धर्व्वविवाहेन परिणीतवान् । अथ गन्धर्व्वविवाहे वृत्ते तया सहाहं रममाणस्तिष्ठामि । तत एकदा रहसि तयोक्तम् । स्वामिन् स्वेच्छया सर्व्वमिदमुपभोक्तव्यम् । किन्तु एषा चित्रगता स्वर्णरेखा नाम विद्याधरी न कदाचित् स्प्रष्टव्या । पश्चादुपजातकौतुकेन सा स्वर्णरेखा हस्तेन मया स्पृष्टा तया च चित्रगतयाप्यहं तथा कृत्वा चरणपद्मेनाहत आगत्य स्वराष्ट्रे पतितः । अतो दुःखार्त्तो ऽहं प्रव्रजितः पृथिवीं परिभ्रमन् इमां नगरीमनुप्राप्तः । अत्र चातिक्रान्ते दिवसे गोपगृहे सुप्तः सन्नपश्यम् । प्रदोषसमये स गोपो गोष्ठादागतः । स्ववधूं दूत्या सह मन्त्रयन्तीमपश्यत् । ततस्तां गोपीं ताडयित्वा स्तम्भे बद्ध्वा सुप्तः । ततो ऽर्द्धरात्रे ऽस्य नापितस्य वधूर्दूती पुनस्तां गोपीमुपेता ऽवदत् । तव वियोगानलदग्धो ऽसौ मुमूर्षुरिव वर्त्तते महानुभावः । तदहमात्मानमत्र बद्ध्वा तिष्ठामि । त्वं तत्र गत्वा तं सम्भाव्य सत्वरमागच्छ । तथानुष्ठिते सति स गोपः प्रबुद्धो ऽवदत् । इदानीं जारान्तिकं कथं न यासि । ततो यदा सा दूती न किञ्चिद्ब्रूते । तदा दर्पान्मम वचनस्योत्तरं न ददासि इत्युक्त्वा प्रकुप्य तस्यास्तेन नासिका छिन्ना । तथा कृत्वा पुनः सुप्तो गोपो निद्रामुपगतः । अथागता सा गोपी दूतीमपृच्छत् । का वार्त्ता । दूती उवाच । पश्य मम मुखमेव वार्त्तां कथयति । अनन्तरं सा गोपी तथैवात्मानं बद्ध्वावस्थिता । दूती छिन्ननासिकां गृहीत्वा निजगृहं प्रविश्य स्थिता । ततः प्रभाते नेन नापितेन क्षुरभाण्डं याचिता सती सा तस्मै क्षुरभाण्डमदत्त्वा क्षुरमेकं प्रादात् । पश्चादयं नापितः प्रकुपितः क्षुरं दूरादेव गृहे प्रक्षिप्तवान् ।

अथ कृतार्त्तनादेयं विनापराधेनानेन मम नासिका छिन्ना । इत्युक्त्वा धर्माधिकारिसमीपमेनमानीतवती । सा च गोपी तेन गोपेन पृष्टोवाच । अरे पाप को मां महासतीं विरूपयितुं समर्थः । मम व्यवहारमष्टौ लोकपाला एव जानन्ति ।

यतः । आदित्यचन्द्रावनिलो ऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ११० ॥

ततो ऽहं यदि महासती निजस्वामिनं विहाय नान्यं मनसापि चिन्तयामि तदा मम मुखमक्षतं भवतु । ततो यावदसौ गोपः प्रदीपमानीय तस्या मुखं पश्यति तावदक्षतं मुखमवलोक्य तच्चरणयोः पतितः । यो ऽयमास्ते साधुरेतद्वृत्तान्तमपि शृणुत । अयं स्वगृहान्निःसृतो द्वादशभिर्वर्षैर्मलयोपकण्ठादिमां नगरीमागतः । अत्र च वेश्यागृहे सुप्तः । ततः कुट्टिन्या गृहद्वारि स्थापितकाष्ठघटितवेतालस्य मूर्ध्नि रत्नमेकमुत्कृष्टमास्ते । तद् दृष्ट्वा ऽर्थलुब्धेनानेन साधुना रात्रावुत्थाय हस्तो दत्तः । तदैव तेन वेतालेन सूत्रसञ्चारितेन बाहुभ्यां पीडितः सन्नार्त्तनादं चकार । पश्चादुत्थाय कुट्टिन्योक्तम् । पुत्र मलयोपकण्ठादागतो ऽसि । तत् सर्व्वरत्नानि प्रयच्छ नो चेदनेन न त्यक्तव्यो ऽसि । इत्थमेवायं चेटकः । ततो ऽनेन सर्व्वरत्नानि समर्पितानि । अधुना चायमपि हृतसर्व्वस्वो ऽस्मासु मिलितः । एतत्सर्व्वं श्रुत्वा राजपुरुषैर्न्यायः प्रवर्त्तितः । नापितवधूर्मुण्डिता । गोपी शासिता । कुट्टिनी च दण्डिता । साधोर्धनानि प्रदत्तानि । अतो ऽहं ब्रवीमि । स्वर्णरेखामहं स्पृष्ट्वेत्यादि । अतः स्वयङ्कृतो ऽयं दोषः । अत्र विलपनमनुचितम् । क्षणं विमृश्य । मित्र सहसैव यथा ऽनयोः सौहार्द्दं मया कारितं तथा भेदो ऽपि कार्य्यः ।

यतः । अतथ्यान्यपि तथ्यानि दर्शयन्ति हि पेशलाः ।
समे निम्नोन्नतानीव चित्रकर्म्मविदो जनाः ॥ १११ ॥
अपरञ्च । उत्पन्नेष्वपि कार्य्येषु मतिर्यस्य न हीयते ।
स निस्तरति दुर्गाणि गोपी जारद्वयं यथा ॥ ११२ ॥

करटकः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । अस्ति द्वारावत्यां पुर्य्यां कस्यचिद्गोपस्य वधूर्बन्धकी । सा च ग्रामस्य दण्डनायकेन तत्पुत्रेण च सह रमते ।

तथा चोक्तम् । नाग्निस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां महोदधिः ।
नान्तकः सर्व्वभूतानां न पुंसां वामलोचनाः ॥ ११३ ॥

अन्यच्च । न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया ।
न शस्त्रेण न शास्त्रेण विषमाः सर्व्वथा स्त्रियः ॥ ११४ ॥

यतः । गुणाश्रयं कीर्त्तियुतं च कान्तं पतिं रतिज्ञं सधनं युवानम् ।
विहाय शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तिकं शीलगुणादिहीनम् ॥ ११५ ॥

अपरञ्च । न तादृशीं प्रीतिमुपैति नारी विचित्रशय्यां शयिता ऽपि कामम् ।
यथा हि दूर्व्वादिविकीर्णभूमौ प्रयाति सौख्यं परकान्तसङ्गात् ॥ ११६

अथ सा कदाचित् दण्डनायकसुतेन सह रममाणा तिष्ठति । अत्रान्तरे दण्डनायको ऽप्यागतः । तं दृष्ट्वा तत्पुत्रं कुशूले धृत्वा दण्डनायकेन समं तथैव क्रीडितवती । अनन्तरं तस्या भर्त्ता गोपो गोष्ठात् समागतः । तमालोक्य गोप्योक्तम् । दण्डनायक त्वं लगुडं गृहीत्वा कोपं दर्शयन् सत्वरं याहि । तथानुष्ठिते सति स गोपस्तत्रागत्य भार्य्यां पृष्टवान् । केन कारणेन दण्डनायकः समागतो ऽत्र । सा ब्रूते । अयं केनापि कारणेन पुत्रस्योपरि क्रुद्धः । स च पलायमानो ऽत्रागत्य प्रविष्टः । मया कुशूले निक्षिप्य रक्षितः । तत्पित्रा चान्विष्यता गृहे न दृष्टः । अतो ऽयं कुपित एव गच्छति । ततः सा तत्पुत्रं कुशूलादवतार्य्य दर्शितवती ।

तथा चोक्तम् । आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ।
षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ११७ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । उत्पन्नेष्वपि कार्य्येषु इत्यादि । करटको ब्रूते । अस्त्वेवं किन्त्वनयोर्महान् नैसर्गिकः स्नेहः कथं भेदयितुं शक्यः । दमनक आह । उपायश्चिन्तनीयः ।

तथा चोक्तम् । उपायेन हि यच्छक्यं न तच्छक्यं पराक्रमैः ।
काकी कनकसूत्रेण कृष्णसर्पमघातयत् ॥ ११८ ॥

करटकः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । कस्मिंश्चित् तरौ वायसदम्पती निवसतः । तयोश्चापत्यानि तरुकोटरावस्थितकृष्णसर्पेण खादितानि । ततः पुनर्गर्भवती वायसी ब्रूते । स्वामिन् त्यज्यतामयं तरुः । अत्र यावत्

कृष्णसर्पस्तावदावयोः सन्ततिः कदाचिदपि न भविष्यति ।

यतः । दुष्टा भार्य्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः ।
ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ११९ ॥

वायसो ब्रूते । प्रिये न भेतव्यम् । वारं वारं मयैतस्य महापराधः सोढः । इदानीं पुनर्न क्षन्तव्यः । वायस्याह । कथमनेन बलवता कृष्णसर्पेण सार्द्धं भवान् विग्रहयितुं समर्थः । वायसो ब्रूते । अलमनया चिन्तया ।

यतः । बुद्धिर्यस्य बलं तस्य निर्बुद्धेस्तु कुतो बलम् ।
पश्य सिंहो मदोन्मत्तः शशकेन निपातितः ॥ १२० ॥

वायस्याह । कथमेतत् । वायसः कथयति । अस्ति मन्दरनाम्नि पर्व्वते दुर्दान्तो नाम सिंहः । स च सर्व्वदा पशूनां वधं विदधान एवास्ते । ततः सर्व्वैः पशुभिर्मेलकं कृत्वा स सिंहो विज्ञप्तः । देव किमर्थं सर्व्वपशुवधः क्रियते । वयमेव भवदाहारार्थं प्रत्यहमेकैकं पशुमुपढौकयामः । सिंहेनोक्तम् । यद्येतदभिमतं भवतां तर्हि भवतु । ततः प्रभृति प्रत्यहमेकैकं पशुमुपकल्पितं भक्षयन्नास्ते । अथ कदाचित् कस्यापि वृद्धशशकस्य वासरः प्राप्तः । ततः सो ऽचिन्तयत् ।

त्रासहेतोर्विनीतिस्तु क्रियते जीविताशया ।
पञ्चत्वं चेद्गमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥ १२१ ॥

तन्मन्दं मन्दमुपगच्छामि । ततः सिंहो ऽपि क्षुधापीडितः कोपात् तमुवाच । कुतस्त्वं विलम्बादागतो ऽसि । शशको ऽब्रवीत् । नाहमपराद्धः पथि सिंहान्तरेण बलाद्धृतः । तस्याग्रे पुनरागमनाय शपथं कृत्वा स्वामिनं निवेदयितुमत्रागतो ऽस्मि । सिंहः सकोपमाह । सत्वरं गत्वा मां दर्शय क्वासौ दुरात्मा तिष्ठति । ततः शशकस्तं गृहीत्वा गम्भीरकूपसमीपमागतः । अत्रागत्य पश्यतु स्वामीत्युक्त्वा तस्मिन् कूपजले तस्यैव प्रतिविम्बं दर्शितवान् । ततो ऽसौ दर्पाध्मातस्तस्योपरि आत्मानं निक्षिप्य पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । बुद्धिर्यस्य इत्यादि । वायसी ब्रूते । श्रुतं मया कर्त्तव्यतां ब्रूहि । वायसो ऽवदत् । प्रिये आसन्ने सरसि राजपुत्रः सततमागत्य स्नाति । तस्मिन् प्रस्तरे तदङ्गादवतारितं कनकसूत्रं चञ्च्वा धृत्वानीयास्मिन् कोटरे धरिष्यसि । अथ कदाचित् कनकसूत्रं दृषदि संस्थाप्य स्नातुं प्रविष्टे राजपुत्रे वायस्या तदनुष्ठितम् । अथ कनकसूत्रानुसरण-

प्रवृत्तैः राजपुरुषैः कोटरे निरूप्यमाणः कृष्णसर्पो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । उपायेन हि यच्छक्यमित्यादि । करटक आह । यद्येवं तदा गच्छ पन्थानः सन्तु ते शिवाः । ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा प्रणम्योवाच । देव अत्याहितं मन्यमानो निवेदयितुमागतः ।

यतः । आपद्युन्मार्गगमने कार्य्यकालात्ययेषु च ।
कल्याणवचनं ब्रूयादपृष्टो ऽपि हितो नरः ॥ १२२ ॥

अन्यच्च । भोगस्य भाजनं राजा मन्त्री कार्य्यस्य भाजनम् ।
राजकार्य्यपरिध्वंसी मन्त्री दोषेण लिप्यते । १२३ ।

अमात्यानामेष क्रमः । वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वापि कर्त्तनम् ।
न तु स्वामिपदावाप्तिपातकेच्छोरुपेक्षणम् ॥ १२४ ॥

पिङ्गलकः सादरं ब्रूते । अथ भवान् किं वक्तुमिच्छति । दमनक आह । अयं तावत् सञ्जीवकस्तवोपरि असदृशव्यवहारी लक्ष्यते । तथा चास्मत्सन्निधाने स्वामिनः शक्तित्रयनिन्दां कृत्वा राज्यमेवाभिलषति । एतच्छ्रुत्वा पिङ्गलकः सभयं साश्चर्य्यं तूष्णीं स्थितः । दमनकः पुनराह । देव सर्व्वामात्यपरित्यागं कृत्वा त्वयैवायं सकलकार्य्याधिकारे नियुक्तः । अयं च महान् दोषः । यतः ।

अत्युच्छ्रिते मन्त्रिणि पार्थिवे च विष्टभ्य पादावुपतिष्ठते श्रीः ।
सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ १२५ ॥

अपरञ्च । एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रधानं यदा
तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालस्येन निर्भिद्यते ।
निर्भिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा
स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुह्यति ॥ १२६ ॥

तथा चोक्तम् । विषदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च ।
अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम् ॥ १२७ ॥

किञ्च । यः कुर्य्यात् सचिवायत्तां श्रियं तद्व्यसने सति ।
सो ऽन्धवज्जगतीपालः सीदेत् सञ्चारकैर्विना ॥ १२८ ॥

स च सर्व्वकार्य्येषु स्वेच्छातः प्रवर्त्तते । तदत्र स्वामी प्रमाणम् । एतच्चाहं जानामि कार्य्यतः ।

न सो ऽस्ति पुरुषो लोके यो न कामयते श्रियम् ।
परस्य युवतीं रम्यां साकाङ्क्षं वीक्षते न कः ॥ १२९ ॥

सिंहो विमृश्याह । भद्र यद्यपि एवं तथापि सञ्जीवकेन सह मम महान् स्नेहः । पश्य ।

कुर्व्वन्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः ।
अशेषदोषदुष्टो ऽपि कायः कस्य न वल्लभः ॥ १३० ॥

अन्यच्च ।
अप्रियाण्यपि कुर्व्वाणो यः प्रियः प्रिय एव सः ।
दग्धमन्दिरसारे ऽपि कस्य वह्नावनादरः ॥ १३१ ॥

दमनको वदति । देव स एव दोषः । यतः ।

यस्मिन्नेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः ।
सुते ऽमात्ये ऽप्युदासीने स लक्ष्म्याश्रीयते जनः ॥ १३२ ॥

श्रूयतां देव ।
अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ते रमन्ते तत्र सम्पदः ॥ १३३ ॥

त्वया च मूलभृत्यानपास्यायमागन्तुकः पुरस्कृतः । एतच्चानुचितं कृतम् । यतः ।

मूलभृत्यापराधेन नागन्तून् प्रतिपालयेत् ।
नातः परतरो ऽन्यो ऽस्ति राज्यभेदकरो यतः ॥ १३४ ॥

सिंहो ब्रूते । महदाश्चर्य्यम् । यन्मया ऽयमभयवाचं दत्त्वानीतः संवर्द्धितश्च । तत् कथं द्रुह्यति । दमनको वदति । देव ।

दुर्ज्जनः प्रकृतिं याति सेव्यमानो ऽपि नित्यशः ।
स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव नामितम् ॥ १३५ ॥

अपरञ्च ।
स्वेदितो मर्द्दितश्चैव रज्जुभिः परिवेष्टितः ।
मुक्तो द्वादशभिर्वर्षैः श्वपुच्छः प्रकृतिं गतः ॥ १३६ ॥

अन्यच्च ।
वर्द्धनं चाथ सन्मानं खलानां प्रीतये कुतः ।
फलन्त्यमृतसेके ऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः ॥ १३७ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । अपृष्टो ऽपि हितं ब्रूयात् यस्य नेच्छेत् पराभवम् ।
एष एव सतां धर्म्मो विपरीतमतो ऽन्यथा ॥ १३८ ॥

तथा चोक्तम् । स स्निग्धो ऽकुशलान्निवारयति यस्तत्कर्म्म यन्निर्मलं
सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते ।

सा श्रीर्या न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते
तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः ॥ १३९ ॥

यदि सञ्जीवकव्यसनार्द्दितो विज्ञापितो ऽपि स्वामी न निवर्त्तते तदा भृत्यस्य न दोषः ।

तथा च । नृपः कामासक्तो न गणयति कार्य्यं न च हितं
यथेष्टं स्वच्छन्दः प्रविचरति मत्तो गज इव ।
ततो मानध्मातः स पतति यदा शोकगहने
तदा भृत्ये दोषान् क्षिपति न निजं वेत्त्यविनयम् ॥ १४० ॥

पिङ्गलकः स्वगतम् । न परस्यापवादेन परेषां दण्डमाचरेत् ।
आत्मनावगमं कृत्वा बध्नीयात् पूजयेत वा ॥ १४१ ॥

तथाचोक्तम् । गुणदोषावनिश्चित्य विधिना ग्रहनिग्रहौ ।
स्वनाशाय यथा न्यस्तो दर्पात् सर्पमुखे करः ॥ १४२ ॥

प्रकाशं ब्रूते । तदा सञ्जीवकः किं प्रत्यादिश्यताम् । दमनकः ससम्भ्रममाह । देव मा मैवं तावत् । मन्त्रभेदो जायते ।

तथा चोक्तम् । मन्त्रवीजमिदं गुप्तं रक्षणीयं तथा यथा ।
मनागपि न भिद्येत तद् भिन्नं न प्ररोहति ॥ १४३ ॥

किञ्च । आदेयस्य प्रदेयस्य कर्त्तव्यस्य च कर्म्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिवति तद्रसम् ॥ १४४ ॥

तदवश्यं समारब्धं महता प्रयत्नेन सम्पादनीयम् ।

किञ्च । मन्त्रो योध इवाधीरः सर्व्वाङ्गैः संवृतैरपि ।
चिरं न सहते स्थातुं परेभ्यो भेदशङ्कया ॥ १४५ ॥

यदि असौ दृष्टदोषो ऽपि दोषान्निवर्त्य सन्धातव्यस्तदतीवानुचितम् ।

यतः । सकृद्दुष्टं यो तु मित्रं पुनः सन्धातुमिच्छति ।
स मृत्युमेव गृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ १४६ ॥

सिंहो ब्रूते । ज्ञायतां तावत् किमस्माकमसौ कर्त्तुं समर्थः । दमनक आह । देव ।
अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा कथं सामर्थ्यनिर्णयः ।
पश्य टिट्टिभमात्रेण समुद्रो व्याकुलीकृतः ॥ १४७ ॥

सिंहः पृच्छति । कथमेतत् । दमनकः कथयति । समुद्रतीरे टिट्टिभदम्पती निवसतः । अथ टिट्टिभी आसन्नप्रसवा भर्त्तारमाह । नाथ प्रसवयोग्यस्थानमन्विष्यताम् । टिट्टिभो ऽवदत् । नन्विदमेव स्थानं प्रसूतियोग्यम् । सा ब्रूते । समुद्रवेलया प्लाव्यते स्थानमेतत् । सो ऽब्रवीत् । भद्रे किमहं निर्बलः । मम गृहावस्थितान्यण्डानि समुद्रेणापहर्त्तव्यानि । टिट्टिभी विहस्याह । नाथ त्वया समुद्रेण च महदन्तरम् ।

अथवा । दुःखमात्मा परिच्छेत्तुमेव योग्यो न वेति वा ।
अस्तीदृग् यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रे ऽपि न सीदति ॥ १४८ ॥

अपि च । अनुचितकर्म्मारम्भः स्वजनविरोधो बलीयसा स्पर्द्धा ।
प्रमदाजनविश्वासो मृत्योर्द्वाराणि चत्वारि ॥ १४९ ॥

ततः स्वामिवचनात् तत्रैव प्रसूता सा । एतत्सर्व्वं श्रुत्वा समुद्रेणापि तच्छक्तिज्ञानार्थिना तदण्डान्यपहृतानि । ततस्तु टिट्टिभी शोकार्त्ता भर्त्तारमाह । नाथ कष्टमापतितम् । अण्डानि मे नष्टानि । टिट्टिभो ऽवदत् । प्रिये मा भैषीः । इत्युक्त्वा पक्षिणां मेलकं कृत्वा पक्षिस्वामिनो गरुडस्य समीपं गतः । निजाण्डानां विनाशकथां निवेदयति । ततस्तेन गरुत्मता तद्वचनमाकर्ण्य प्रभुर्भगवान् नारायणः सृष्टिस्थितिप्रलयहेतुर्विज्ञप्तः । ततो भगवदाज्ञां मौलौ निधाय समुद्रसमीपं गतः । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य समुद्रस्तान्यण्डानि समर्पितवान् । अतो ऽहं ब्रवीमि । अङ्गाङ्गिभावमज्ञात्वा इत्यादि । राजाह । कथमसौ ज्ञातव्यो द्रोहबुद्धिरिति । दमनकः पुनराह । यदा ऽसौ शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखश्चकित इवागच्छति तदा ज्ञास्यति स्वामी । एवमुक्त्वा सञ्जीवकसमीपं गतः । तत्र गतश्च मन्दं मन्दमुपसर्पन् विस्मितमिवात्मानमदर्शयत् । ततः सञ्जीवकेन सादरमुक्तम् । भद्र दमनक कुशलं ते । दमनको ब्रूते । अनुजीविनां कुतः कुशलम् ।

यतः । सम्पत्तयः पराधीनाः सदा चित्तमनिर्वृतम् ।
स्वजीविते ऽप्यविश्वासस्तेषां ये राजसंश्रयाः ॥ १५० ॥

अन्यच्च । को ऽर्थान् प्राप्य न गर्व्वितो विषयिणः कस्यापदो ऽस्तङ्गताः
स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः को वा ऽस्ति राज्ञां प्रियः ।
कः कालस्य भुजान्तरं न च गतः को ऽर्थी गतो गौरवं

को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् ॥ १५१ ॥

सञ्जीवकेनोक्तम् सखे ब्रूहि किमेतत् । दमनक आह । किं ब्रवीमि मन्दभाग्यः । पश्य ।

यथा समुद्रे निमग्नो लब्ध्वा सर्पावलम्बनम् ।
न मुञ्चति न चाधत्ते तथा मुग्धो ऽस्मि सम्प्रति ॥ १५२ ।

यतः । एकत्र राजविश्वासो नश्यत्यन्यत्र बान्धवः ।
किं करोमि क्व गच्छामि पतितो दुःखसागरे ॥ १५३ ॥

इत्युक्त्वा दीर्घं निःश्वस्योपविष्टः । सञ्जीवको ब्रूते । तथापि सुविस्तरं मनोगतं मित्र कथ्यताम् । दमनकः सुनिभृतमाह । यद्यपि राजविश्वासो ऽन्यस्मै न कथनीयस्तथापि भवानस्मदीयप्रत्ययादागतः स्थितश्च । तन्मया परलोकार्थिना ऽवश्यं तव हितमाख्येयम् । शृणु । अयं स्वामी तवोपरि विकृतबुद्धी रहस्येवमुक्तवान् । सञ्जीवकमेव हत्वा स्वपरिवारं तर्पयामि । एतच्छ्रुत्वा सञ्जीवकः परं विषादमगमत् । दमनकः पुनराह । अलं विषादेन प्राप्तकालकार्य्यमनुष्ठीयताम् । सञ्जीवकः क्षणं विमृश्याह । स्पष्टार्थं खल्विदमुच्यते ।

दुर्जनगम्या नार्य्यः प्रायेणापात्रभृद्भवति राजा ।
कृपणानुसारि च धनं देवो गिरिजलधिवर्षी च ॥ १५४ ॥

तथा । नीचमाश्रयते लक्ष्मीरकुलेन सरस्वती ।
अपात्रं भजते नारी गिरौ वर्षति वासवः ॥ १५५ ॥

स्वगतं किमिदमेतद्विचेष्टितं न वेत्येतद्व्यवहारादेव निर्णेतुं न शक्यते ।

यतः । कश्चिदाश्रयसौन्दर्य्याद्धत्ते शोभामसज्जनः ।
प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवाञ्जनम् ॥ १५६ ॥

तत्र विचिन्त्योक्तम् । कष्टं किमिदमापतितम् । यतः ।

आराध्यमानो नृपतिः प्रयत्नान्न तोषमायाति किमत्र चित्रम् ।
अयं त्वपूर्व्वः प्रतिमाविशेषो यः सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ १५७ ॥

तदयमशक्यार्थः प्रयत्नः ।

यतः । निमित्तमुद्दिश्य हि यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति ।
अकारणद्वेषि मनस्तु यस्य वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ १५८ ॥

किं मयापकृतं राज्ञः । अथवा निर्निमित्तापकारिणो हि राजानः । दमनको

ब्रूते । एवमेवैतत् । शृणु ।

विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष्यतामेति कश्चित्
साक्षादन्यैरपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति ।
चित्रं चित्रं किमथ चरितं नैकभावाश्रयाणां
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥ १५९ ॥

अन्यच्च । कृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्टमबुधेषु ।
वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम् ॥ १६० ॥

किञ्च । चन्दनतरुषु भुजङ्गा जलेषु कमलानि तत्र च ग्राहाः ।
गुणघातिनश्च पिशुना भोगे न सुखान्यविघ्नानि ॥ १६१ ॥

अन्यच्च । मूलं भुजङ्गैः कुसुमानि भृङ्गैः शाखाः प्लवङ्गैः शिखराणि भल्लैः ।
नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य यन्नाश्रितं दुष्टतरैः कुपङ्कैः ॥ १६२ ॥

दमनको ब्रूते । अयं तावत् स्वामी वाङ्मधुरः विषहृदयो मया ज्ञायते ।

यतः । दूरादुच्छ्रितपाणिरार्द्रनयनः प्रोत्सारितार्द्धासनो
गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रश्नेषु दत्तादरः ।
अन्तर्गूढविषो वहिर्मधुमयश्चातीव मायापटुः
को नामायमपूर्व्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥ १६३ ॥

तथा हि । पोतो दुस्तरवारिराशितरणे दीपो ऽन्धकारागमे
निर्वाते व्यजनं मदान्धकरिणो दर्पोपशान्त्यै सृणिः ।
इत्थं तद् भुवि नास्ति यस्य विधिना नोपायचिन्ता कृता
मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धाता ऽपि भग्नोद्यमः ॥ १६४ ॥

सञ्जीवकः स्वगतम् । कष्टं भो कथमहं शस्यभक्षकः सिंहेन व्यापादयितव्यः ।

यतः । द्वयोरेव समं वित्तं द्वयोरेव समं बलम् ।
तयोर्विवादो मन्तव्यो नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ १६५ ॥

पुनर्विचिन्त्याह । केनायं राजा ममोपरि विकारितः । भेदमुपगताद्राज्ञः सदा भेतव्यम् ।

यतः । मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विघट्टितं क्वचित् ।
वलयं स्फटिकस्येव को हि सन्धातुमीश्वरः ॥ १६६ ॥

अन्यच्च । वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिभीषणम् ।
एकमेकत्र पतति पतत्यन्यत् समन्ततः ॥ १६७ ॥

तत्सङ्ग्रामे मृत्युरेवाश्रीयतामिदानीं तदाज्ञानुवर्त्तनमयुक्तम् ।

यतः । मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं शत्रुं हत्वा सुखानि वा ।
उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ सुदुर्लभौ ॥ १६८ ॥

युद्धकालश्चायम् । यत्रायुद्धे ध्रुवं नाशो युद्धे जीवितसंशयः ।
तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १६९ ॥

यतः । अयुद्धे हि यदा पश्येन्न किञ्चिद्धितमात्मनः ।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ १७० ॥
जये च लभते लक्ष्मीं मृतेनापि सुराङ्गनाम् ।
क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ १७१ ॥

एतच्चिन्तयित्वा सञ्जीवक आह । भो मित्र कथमसौ मां जिघांसुरिति ज्ञातव्यः । दमनको ब्रूते । यदासौ स्तब्धकर्णः समुद्धतलाङ्गूल उन्नतचरणो विवृतास्यस्त्वां पश्यति तदा त्वमपि स्वविक्रमं दर्शयिष्यसि ।

यतः । बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिभवास्पदम् ।
निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ १७२ ॥

किन्तु सर्व्वमेतत् सुगुप्तमनुष्ठातव्यं नो चेन्न त्वं नाहमित्युक्त्वा दमनकः करटकसमीपं गतः । करटकेनोक्तम् । किं निष्पन्नम् । दमनकेनोक्तम् । निष्पन्नो ऽनयोरन्योन्यभेदः । करटको ब्रूते । को ऽत्र सन्देहः ।

यतः । बन्धुः को नाम दुष्टानां कुप्येत् को नातियाचितः ।
को न दृप्यति वित्तेन कुकृत्ये को न पण्डितः ॥ १७३ ॥

अन्यच्च । दुर्वृत्तः क्रियते धूर्त्तैः श्रीमानात्मविवृद्धये ।
किं नाम खलसंसर्गः कुरुते नाश्रयाशवत् ॥ १७४ ॥

ततो दमनकः पिङ्गलकसमीपं गत्वा देव समागतो ऽसौ पापाशयस्तत् सज्जीभूय स्थीयतामित्युक्त्वा पूर्वोक्ताकारं कारयामास । सञ्जीवको ऽप्यागत्य तथाविधं विकृताकारं सिंहं दृष्ट्वा स्वानुरूपं विक्रमं चकार । ततस्तयोः प्रवृत्ते महाहवे सञ्जीवकः सिंहेन व्यापादितः । अथ पिङ्गलकः सञ्जीवकं सेवकं व्यापाद्य विश्रान्तः

सशोक इवासीनः । ब्रूते च । किं मया दारुणं कर्म्म कृतम् ।

यतः । परैः सम्भुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम् ।
धर्म्मातिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥ १७५ ॥

अपरञ्च । भूम्येकदेशस्य गुणान्वितस्य भृत्यस्य वा बुद्धिमतः प्रणाशे ।
भृत्यप्रणाशो मरणं नृपाणां नष्टा ऽपि भूमिः सुलभा न भृत्याः ॥ १७६

दमनको ब्रूते स्वामिन् को ऽयं नूतनो न्यायः । यदरातिं हत्वा सन्तापः क्रियते ।

तथा ह्युक्तम् । पिता वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् ।
प्राणच्छेदकरा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ १७७ ॥

अपिच । धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो नैकान्तकरुणो भवेत् ।
न हि हस्तस्थमप्यर्थं क्षमावान् रक्षितुं क्षमः ॥ १७८ ॥

किञ्च । क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् ।
अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ॥ १७९ ॥

अपरञ्च । राज्यलोभादहङ्कारादिच्छतः स्वामिनः पदम् ।
प्रायश्चित्तं हि तत्रैकं जीवोत्सर्गो न चापरम् ॥ १८० ॥

अन्यच्च । राजा घृणी ब्राह्मणः सर्व्वभक्षः स्त्री चावशा दुष्प्रकृतिः सहायः ।
प्रेष्यः प्रतीपो ऽधिकृतः प्रमादी त्याज्या अमी यश्च कृतं न वेत्ति ॥ १८१

सत्या ऽनृता च परुषा प्रियवादिनी च हिंस्रा दयालुरपि चार्थपरा वदान्या ।
नित्यव्यया प्रचुररत्नधनागमा च वाराङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ १८२ ॥

इति कपटवचनेन दमनकेन सन्तोषितः स्वां प्रकृतिमापन्नः पिङ्गलकः सिंहासने समुपविष्टः । दमनकः प्रहृष्टमना भूत्वा राजानमाह । विजयतां महाराज शुभमस्तु सर्व्वजगतामित्युक्त्वा यथासुखमवस्थितः । विष्णुशर्म्मोवाच । सुहृद्भेदः श्रुतः । राजपुत्रा ऊचुः । सुखिनो वयम् । विष्णुशर्मा ऽब्रवीत् । अपरमपीदमस्तु ।

सुहृद्भेदस्तावद्भवतु भवतां शत्रुनिलये
खलः कालाकृष्टः प्रलयमुपसर्पत्वहरहः ।
जनो नित्यं भूयात् सकलसुखसम्पत्तिवसतिः
कथारामे रम्ये सततमिह बालो ऽपि रमताम् ॥ १८३ ॥

इति हितोपदेशे सुहृद्भेदो नाम द्वितीयः कथासङ्ग्रहः ॥

॥ विग्रहः ॥

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तम् । आर्य्य राजपुत्रा वयं तद्विग्रहं श्रोतुं नः कुतूहलमस्ति । विष्णुशर्म्मोवाच । यदेव भवद्भ्यो रोचते तत्कथयामि । विग्रहः श्रूयतां यस्यायमाद्यः श्लोकः ।

हंसैः सह मयूराणां विग्रहे तुल्यविक्रमे ।
विश्वास्य वञ्चिता हंसाः काकैः स्थितारिमन्दिरे ॥ १ ॥

राजपुत्रा ऊचुः । कथमेतत् । विष्णुशर्मा कथयति । अस्ति कर्पूरद्वीपे पद्मकेलिनामधेयं सरः । तत्र हिरण्यगर्भो नाम राजहंसः प्रतिवसति । स च सर्व्वैर्जलचरैः पक्षिभिर्मिलित्वा पक्षिराज्ये ऽभिषिक्तः ।

यतः । यदि न स्यान्नरपतिः सम्यङ्नेता ततः प्रजा ।
अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥ २ ॥

अपरञ्च । प्रजां संरक्षति नृपः सा वर्द्धयति पार्थिवम् ।
वर्द्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तदभावे सदप्यसत् ॥ ३ ॥

एकदा ऽसौ राजहंसः सुविस्तीर्णकमलपर्यङ्के सुखासीनः परिवारपरिवृतस्तिष्ठति । ततः कुतो ऽपि देशादागत्य दीर्घमुखो नाम बकः प्रणम्योपविष्टः । राजोवाच । दीर्घमुख देशान्तरादागतो ऽसि । वार्त्तां कथय । स ब्रूते । देव अस्ति महती वार्त्ता । तामाख्यातुकाम एव सत्वरमागतो ऽहम् । श्रूयताम् । अस्ति जम्बुद्वीपे विन्ध्यो नाम गिरिः । तत्र चित्रवर्णो नाम मयूरः पक्षिराजो निवसति । तस्यानुचरैरहं दग्धारण्यमध्ये चरन्नवलोकितः पृष्टश्च । कस्त्वं कुतः समागतो ऽसि । ततो मयोक्तम् अहं कर्पूरद्वीपस्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्यानुचरः । कौतुकाद्देशान्तरं द्रष्टुमागतो ऽस्मि । तच्छ्रुत्वा पक्षिभिरुक्तम् । तदनयोः कीदृशो देशो भद्रतरो राजा वा । ततो मयोक्तम् । आः किमेवमुच्यते । महदन्तरम् । यतः कर्पूर-

द्वीपः स्वर्गैकदेशः । राजा च द्वितीयस्वर्गपतिः । कथं वर्णयितुं शक्यते । अत्र मरुस्थले पतिता यूयं किं कुरुथ । आगच्छतास्मद्देशे गम्यताम् । ततस्तद्वचनमाकर्ण्य पक्षिणः सकोपा बभूवुः ।

तथा चोक्तम् । पयःपानं भुजङ्गानां केवलं विषवर्द्धनम् ।
उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये ॥ ४ ॥

अन्यच्च । विद्वानेवोपदेष्टव्यो नाविद्वांस्तु कदाचन ।
वानरानुपदिश्याज्ञान् स्थानभ्रष्टा ययुः खगाः ॥ ५ ॥

राजोवाच । कथमेतत् । दीर्घमुखः कथयति । अस्ति नर्मदातीरे पर्व्वतोपत्यकायां विशालः शाल्मलीतरुः । तत्र निर्म्मितनीडक्रोडे पक्षिणः सुखेन वर्षास्वपि निवसन्ति । अथ नीलपटलैरिव जलधरपटलैरावृते नभस्तले धारासारैर्महती वृष्टिर्बभूव । ततो वानरांस्तरुतले ऽवस्थितान् शीतार्त्तान् कम्पमानानवलोक्य पक्षिभिरुक्तम् । भो भो वानराः श्रूयताम् ।

अस्माभिर्निर्म्मिता नीडाश्चञ्चुमात्राहृतैस्तृणैः ।
हस्तपादादिसंयुक्ता यूयं किमवसीदथ ॥ ६ ॥

तच्छ्रुत्वा वानरैर्जातामर्षैरालोचितम् । अहो निर्वातनीडगर्भावस्थिताः सुखिनः पक्षिणो ऽस्मान् निन्दन्ति । तद्भवतु तावद्वृष्टेरुपशमः । अनन्तरं शान्ते पानीयवर्षे तैर्वानरैर्वृक्षमारुह्य सर्व्वे नीडा भग्नाः । तेषां पक्षिणामण्डानि चाधः पातितानि । अतो ऽहं ब्रवीमि । विद्वानेवोपदेष्टव्य इत्यादि । राजोवाच । तदा पक्षिभिः किमुक्तम् । दीर्घमुखः कथयति । ततः पक्षिभिः कोपादुक्तम् । केनासौ राजहंसः कृतो राजा । ततो मयोपजातकोपेनोक्तं । अयं ते मयूरः केन राजा कृतः । तच्छ्रुत्वा ते पक्षिणो मां हन्तुमुद्यताः । ततो मयापि सुविक्रमो दर्शितः ।

यतः । अन्यदा भूषणं पुंसः क्षमा लज्जेव योषितः ।
पराक्रमः परिभवे वैयात्यं सुरतेष्विव ॥ ७ ॥

राजा विहस्याह । आत्मनश्च परेषां च यः समीक्ष्य बलाबलम् ।
अन्तरं नैव जानाति स तिरस्क्रियते ऽरिभिः ॥ ८ ॥

अन्यच्च । सुचिरं हि चरन्नित्यं क्षेत्रे शस्यमबुद्धिमान् ।
द्वीपिचर्म्मपरिच्छन्नो वाग्दोषाद्गर्दभो हतः ॥ ९ ॥

बकः पृच्छति । कथमेतत् । राजा कथयति । अस्ति हस्तिनापुरे विलासो नाम रजकः । तस्य गर्द्दभो ऽतिभारवाहनाद्दुर्बलो मुमूर्षुरभवत् । ततस्तेन रजकेनासौ व्याघ्रचर्मणा प्रच्छाद्यारण्यसमीपे शस्यक्षेत्रे मोचितः । ततो दूरादवलोक्य व्याघ्रबुद्ध्या क्षेत्रपतयः सत्वरं पलायन्ते । अथ केनापि शस्यरक्षकेण धूसरकम्बलकृततनुत्राणेन धनुःकाण्डं सज्जीकृत्यावनतकायेन एकान्ते स्थितम् । ततस्तं च दूरे दृष्ट्वा गर्द्दभः पुष्टाङ्गो गर्द्दभीयमिति मत्वा शब्दं कुर्वाणस्तदभिमुखं धावितः । ततस्तेन शस्यरक्षकेण गर्द्दभो ऽयमिति ज्ञात्वा लीलयैव व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । सुचिरं हि चरन्नित्यमित्यादि । दीर्घमुखो ब्रूते । पश्चात् तैः पक्षिभिरुक्तम् । अरे पाप दुष्ट बक अस्माकं भूमौ चरन्नस्माकं स्वामिनमधिक्षिपसि । तन्न क्षन्तव्यमिदानीम् । इत्युक्त्वा सर्व्वे मां चञ्चुभिर्हत्वा सकोपा ऊचुः । पश्य रे मूर्ख स हंसस्तव राजा सर्व्वथा मृदुस्तस्य राज्याधिकारो नास्ति । यतः । एकान्ततो मृदुः करतलगतमप्यर्थं रक्षितुमक्षमः । कथं स पृथिवीं शास्ति । राज्यं वा तस्य किम् । त्वं च कूपमण्डूकस्तेन तदाश्रयणमुपदिशसि ।

शृणु । सेवितव्यो महावृक्षः फलच्छायासमन्वितः ।
यदि दैवात् फलं नास्ति छाया केन निवार्य्यते ॥ १० ॥

अन्यच्च । हीनसेवा न कर्त्तव्या कर्त्तव्यो महदाश्रयः ।
पयो ऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥
अजा सिंहप्रसादेन वने चरति निर्भयम् ।
राममासाद्य लङ्कायां लेभे राज्यं विभीषणः ॥ १२ ॥

अन्यच्च । महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणविस्तरः ।
आधाराधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ १३ ॥

विशेषतश्च । व्यपदेशे ऽपि सिद्धिः स्यादतिशक्ते नराधिपे ।
शशिनो व्यपदेशेन वसन्ति शशकाः सुखम् ॥ १४ ॥

मयोक्तम् । कथमेतत् । पक्षिणः कथयन्ति । कदाचिद्वर्षास्वपि वृष्टेरभावात् तृषार्त्तो गजयूथो यूथपतिमाह । नाथ को ऽप्युपायो ऽस्माकं जीवनाय नास्ति । क्षुद्रजन्तूनां निमज्जनस्थानं वयं च निमज्जनाभावादन्धा इव क्व यामः किं वा कुर्म्मः । ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं ह्रदं दर्शितवान् । अनन्तरं

तत्तीरस्थितशशका गजयूथपादाहतिभिश्चूर्णिताः । अनन्तरं शिलीमुखो नाम शशकश्चिन्तयामास । अनेन गजयूथेन पिपासाकुलितेन प्रत्यहमत्रागन्तव्यम् अतो विनष्टमस्मत्कुलम् । ततो विजयो नाम वृद्धशशको ऽवदत् । मा विषीदत प्रतीकारो मया कर्त्तव्यः । इति प्रतिज्ञाय चलितः । गच्छता च तेनालोचितम् । कथं मया गजयूथपनिकटे गत्वा वक्तव्यम् ।

यतः । स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः ।
पालयन्नपि भूपालः प्रहसन्नपि दुर्ज्जनः ॥ १५ ॥

अतो ऽहं पर्व्वतशिखरमारुह्य यूथनाथमभिवादयामि । तथा ऽनुष्ठिते सति यूथनाथ उवाच । कस्त्वं कुतः समायातः । स ब्रूते । दूतो ऽहं भगवता चन्द्रेण प्रेषितः । यूथपतिराह । कार्य्यमुच्यताम् । विजयो वदति ।

उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ।
सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य हि वाचकः ॥ १६ ॥

तदहं तदाज्ञया ब्रवीमि । शृणु । यदेते शशकाश्चन्द्रसरोरक्षकास्त्वया निःसारितास्तन्न युक्तं कृतम् । यतो रक्षकास्ते शशका मदीयाः । अत एव मे शशाङ्क इति प्रसिद्धिः । एवमुक्तवति दूते यूथपतिर्भयादिदमाह । देव इदमज्ञानतः कृतम् । पुनर्न गमिष्यामि । दूत उवाच । तदत्र सरसि भगवन्तं चन्द्रमसं कोपात् प्रकम्पमानं प्रणम्य प्रसाद्य च गच्छ । ततस्तेन रात्रौ नीत्वा तत्र जले चञ्चलं चन्द्रप्रतिबिम्बं दर्शयित्वा स यूथपतिः प्रणामं कारितः । देव अनेनाज्ञानेनापराधः कृतः तत्क्षम्यतामित्युक्त्वा तेन शशकेन स यूथपतिः प्रस्थापितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । व्यपदेशे ऽपि सिद्धिः स्यादित्यादि । ततो मयोक्तम् । स एवास्मत्प्रभुर्महाप्रतापो अतिसमर्थः त्रैलोक्यस्यापि प्रभुत्वं तत्र युज्यते किम्पुनाराज्यमिति । तदाहं तैः पक्षिभिर्दुष्ट कथमस्मद्भूमौ चरसि इत्यभिधाय चित्रवर्णस्य राज्ञः समीपं नीतः । ततो राज्ञः पुरतो मां प्रदर्श्य तैः प्रणम्योक्तम् । देव अवधीयताम् । एष दुष्टबको ऽस्मद्देशे चरन्नपि देवपादानधिक्षिपति । राजाह । को ऽयं कुतः समायातः । त ऊचुः । हिरण्यगर्भनाम्नो राजहंसस्यानुचरः कर्पूरद्वीपादागतः । अथाहं गृध्रेण मन्त्रिणा पृष्टः । कस्तत्र मुख्यो मन्त्रीति । मयोक्तम् । सर्व्वशास्त्रार्थपारगः सर्व्वज्ञो नाम चक्रवाकः । गृध्रो ब्रूते । युज्यते स्वदेशजो ऽसौ ।

यतः । स्वदेशजं कुलाचारे विशुद्धमुपधाशुचिम् ।
शास्त्रज्ञमव्यसनिनं व्यभिचारविवर्जितम् ॥ १७ ॥
अधीतव्यवहाराङ्गं ख्यातं मौलं विपश्चितम् ।
अर्थस्योत्पादकं सम्यङ्विदध्यान्मन्त्रिणं नृपः ॥ १८ ॥

अत्रान्तरे शुकेनोक्तम् देव कर्पूरद्वीपादयो लघुद्वीपा जम्बुद्वीपान्तर्गता एव तत्रापि देवपादानामाधिपत्यम् । ततो राज्ञाप्युक्तम् । एवमेव ।

यतः । राजा मत्तः शिशुश्चैव प्रमदा धनगर्वितः ।
अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किम्पुनर्लभ्यमेव यत् ॥ १९ ॥

ततो मयोक्तम् । यदि वचसैव तत्रापि श्रीमद्देवपादानामाधिपत्यं सिध्यति तदा जम्बुद्वीपे ऽप्यस्मत्प्रभोर्हिरण्यगर्भस्य स्वाम्यमस्ति । शुक उवाच । कथमत्र निर्णयः । मयोक्तम् । सङ्ग्राम एव । राज्ञा विहस्योक्तम् । स्वस्वामिनं गत्वा सज्जीकुरु । तदा मयोक्तम् । स्वदूतो ऽपि प्रस्थाप्यताम् । राजाह । कः प्रयातु दौत्येन यत एवम्भूतो दूतः कार्य्यः ।

भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भो ऽव्यसनी क्षमी ।
ब्राह्मणः परमर्म्मज्ञो दूतः स्यात् प्रतिभानवान् ॥ २० ॥

गृध्रो वदति । सन्त्येवम्भूता बहवः । किन्तु ब्राह्मण एव दूतः कर्त्तव्यः ।

यतः । प्रसादः कुरुते पत्युः सम्पत्तिं नाभिजातता ।
कालिमा कालकूटस्य नापैतीश्वरसङ्गमात् ॥ २१ ॥

राजाह । ततः शुक एव व्रजतु । शुक त्वमेवानेन सह तत्र गत्वा अस्मदभिलषितं ब्रूहि । शुको ऽवदत् । यथाज्ञापयति देवः । किन्त्वयं दुर्जनो बकः । दुर्जनेन सह न व्रजामि ।

तथाह्युक्तम् । खलः करोति दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु ।
दशाननो हरेत् सीतां बन्धनं स्यान्महोदधेः ॥ २२ ॥

अपरञ्च । न स्थातव्यं न गन्तव्यं दुर्जनेन समं क्वचित् ।
काकसङ्गाद्धतो हंसस्तिष्ठन् गच्छंश्च वर्त्तकः ॥ २३ ॥

राजोवाच । कथमेतत् । शुकः कथयति । अस्त्युज्जयिनीवर्त्मनि प्रान्तरे महान् पिप्पलवृक्षः । तत्र हंसकाकौ निवसतः । कदाचिद्ग्रीष्मसमये परिश्रान्तः कश्चित्

पथिकस्तत्र तरुतले धनुःकाण्डं निधाय सुप्तः । ततः क्षणान्तरे तन्मुखाद्वृक्षच्छाया ऽपगता अनन्तरं सूर्य्यतेजसा तन्मुखं व्याप्तमवलोक्य कृपया पुण्यात्मना पापरहितेन तत्पिप्पलवृक्षस्थितेन हंसराजेन पक्षौ प्रसार्य्य पुनस्तन्मुखे छाया कृता ततो निर्भरं निद्रासुखिना पथि भ्रमणाकुलेन परिश्रान्तेन पान्थेन मुखव्यादानं कृतम् । अनन्तरं स्वभावदौर्जन्येन परसुखमसहिष्णुः स काकस्तस्य मुखे पुरीषोत्सर्गं कृत्वा पलायितः । ततो यावदसावुत्थाय ऊर्द्ध्वं निरीक्षते तावत् तेनावलोकितो हंसः काण्डेन हतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । न स्थातव्यमित्यादि ।

यतः । त्यज दुर्जनसंसर्गं भज साधुसमागमम् ।
कुरु पुण्यमहोरात्रं स्मर नित्यमनित्यताम् ॥ २४ ॥

देव वर्त्तकवार्त्तामपि कथयामि । एका कथा स्थितेरियम् । द्वितीया गमनस्य यथा । एकः काको वृक्षशाखायां स्वपिति । वर्त्तकश्चाधस्ताद्भूमौ निवसति । एकदा सर्व्वे पक्षिणो भगवतो गरुडस्य यात्राप्रसङ्गेन समुद्रतीरं प्रचलिताः । तत्र काकेन सह वर्त्तकश्चलितः । अथ गच्छतो गोपालस्य मस्तकावस्थितभाण्डाद् दधि वारं वारं तेन काकेन खाद्यते । ततो यावदसौ दधिभाण्डं भूमौ निधाय ऊर्द्ध्वमवलोकते तावत् काकवर्त्तकौ दृष्टौ । ततस्तेन खेदितः काकः पलायितः । वर्त्तको मन्दगतिस्तेन प्राप्तो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । न गन्तव्यमित्यादि । ततो मयोक्तम् । भ्रातः शुक किमेवं ब्रवीषि । मां प्रति यथा श्रीमद्देवपादास्तथा भवानपि । शुको ब्रूते । अस्त्वेवम् । किन्तु ।

दुर्जनैरुच्यमानानि सस्मितानि प्रियाण्यपि ।
अकालकुसुमानीव भयं सञ्जनयन्ति मे ॥ २५ ॥

दुर्जनत्वं च तव वाग्व्यापारादेव प्रत्यक्षीकृतम् । यतः । तयोर्भूपालयोर्विग्रहे भवद्वचनमेव निदानम् ।

पश्य । प्रत्यक्षे ऽपि कृते दोषे मूर्खः सान्त्वेन तुष्यति ।
रथकारो निजां भार्य्यां सजारां शिरसा ऽकरोत् ॥ २६ ॥

राजोवाच । कथमेतत् । शुकः कथयति । अस्ति श्रीनगरे मन्दमतिर्नाम रथकारः । स च स्वभार्य्यां बन्धकीं जानाति । किन्तु जारेण समं एकस्थाने स्वचक्षुषा न पश्यति । ततो ऽसौ रथकारो ऽहमन्यं ग्रामं गमिष्यामीत्युक्त्वा प्रचलितः । स

कियद्दूरं गत्वा निभृतं पुनरागत्य स्वगृहे खट्वातले पतित्वा स्थितः । अथ मम भर्त्ता ग्रामान्तरं गत इत्युपजातविश्वासया तद्वध्वा जारः सन्ध्याकाल एवाहूतः । पश्चात् तेन जारेण समं तस्यां खट्वायां निर्भरं क्रीडन्ती स्थिता । अत्रान्तरे तया बन्धक्या स रथकारः शय्यातल उपलक्षितः । खट्वाऽधः स्वामिना सहानुभूतकिञ्चिदङ्गस्पर्शात् स्वामिनं विज्ञाय सा विषण्णा ऽभवत् । ततो जारेणोक्तम् । किमिति मया सहाद्य निर्भरं न रमसे । विस्मितेव प्रतिभासि । अथ तयोक्तम् । यो ऽसौ मे प्राणेश्वरः सो ऽद्य ग्रामान्तरं गतः । तेन विना सकलजनपूर्णो ऽप्ययं ग्रामो मां प्रत्यरण्यवत् प्रतिभाति । किं भावि तत्र परस्थाने किं खादितवान् कथं वा प्रसुप्त इत्यस्मद्धृदयं विदीर्य्यते । जारेणोक्तम् । तत् किमेवंविधा स्नेहभूमिः स ते भर्त्ता कलहकारः । बन्धकी ब्रूते । रे बर्बर किं ब्रवीषि । शृणु ।

परुषेणापि चोक्ता या दृष्टा वा क्रुद्धचक्षुषा ।
सुप्रसन्नमुखी भर्त्तुः सा नारी धर्मभाजनम् ॥ २७ ॥

अपरञ्च । नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुचिः ।
यासां स्त्रीणां प्रियो भर्त्ता तासां लोका महोदयाः ॥ २८ ॥

अन्यच्च । भर्त्ता हि परमं नार्य्या भूषणं भूषणैर्विना ।
एषा विरहिता तेन शोभना ऽपि न शोभते ॥ २९ ॥

त्वं च जारो मनोलौल्यात् पुष्पताम्बूलसदृशः कदाचित् सेव्यसे । स च मे स्वामी मां विक्रेतुं देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा दातुं समर्थः । किं बहुना । तस्मिन् जीवति जीवामि तन्मरणे चानुमरणं करिष्यामि इत्येव मे निश्चयः ।

यतः । तिस्रः कोव्यो ऽर्द्धकोटी च यानि लोमानि मानवे ।
तावत्कालं वसेत् स्वर्गे भर्त्तारं या ऽनुगच्छति ॥ ३० ॥

अन्यच्च । व्यालग्राही यथा व्यालं बिलादुद्धरते बलात् ।
तद्वद्भर्त्तारमादाय तेनैव सह मोदते ॥ ३१ ॥

अपरञ्च । चितौ परिष्वज्य विचेतनं पतिं प्रिया हि या मुञ्चति देहमात्मनः ।
कृत्वा ऽपि पापं शतलक्षमप्यसौ पतिं गृहीत्वा सुरलोकमाप्नुयात् ॥ ३२

यतः । यस्मै दद्यात् पिता त्वेनां भ्राता चानुमते पितुः ।
तं शुश्रूषेत जीवन्तं संस्थितं च न लङ्घयेत् ॥ ३३ ॥

एतत्सर्व्वं श्रुत्वा स रथकारो धन्यो ऽहं यस्यैतादृशी भार्य्या स्नेहवती प्रियवादिनी इति मनसि निधाय तां खट्वां स्त्रीपुरुषसहितां मूर्ध्नि धृत्वा स मन्दमतिर्नर्त्तितवान् । अतो ऽहं ब्रवीमि । प्रत्यक्षे ऽपि कृते दोष इत्यादि । ततो ऽहं तेन राज्ञा यथाव्यवहारं सम्पूज्य प्रस्थापितः । शुको ऽपि मम पश्चादागच्छन्नास्ते । एतत्सर्व्वं ज्ञात्वा यथाकार्य्यमनुसन्धीयताम् । चक्रवाको विहस्याह । देव वकेन तावद्देशान्तरं गत्वा यथाशक्ति राजकार्य्यमनुष्ठितम् । किन्तु स्वभाव एव मूर्खाणाम्

यतः । शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य सम्मतम् ।
विना हेतुमपि द्वन्द्वमिति मूर्खस्य लक्षणम् ॥ ३४ ॥

राजाह । अलमनेनातीतोपालम्भेन । प्रस्तुतमनुसन्धीयताम् । चक्रवाको ब्रूते । देव विजने ब्रवीमि ।

यतः । वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नेत्रवक्त्रविकारतः ।
अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मन्त्रयेत् ॥ ३५ ॥

ततो राजा मन्त्री च स्थितौ तत्र । अन्ये ऽन्यत्र गताः । चक्रवाको ब्रूते देव अहमेवं जानामि कस्याप्यस्मन्नियोगिनः प्रेरणया वकेनेदमनुष्ठितम् ।

यतः । वैद्यानामातुरः श्रेयान् व्यसनीयो नियोगिनाम् ।
विदुषां जीवनं मूर्खः सद्वन्द्वो नृपतेर्जनः ॥ ३६ ॥

राजाब्रवीत् । भवतु कारणमत्र पश्चान्निरूपणीयं सम्प्रति यत्कर्त्तव्यं तद् ब्रूहि । चक्रवाको ब्रूते । देव प्रणिधिस्तावत् तत्र यातु ततस्तदनुष्ठानं बलाबलं जानीमः ।

तथा हि । भवेत् स्वपरराष्ट्राणां कार्य्याकार्य्यावलोकने ।
चारश्चक्षुर्महीभर्त्तुर्यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ३७ ॥

स च द्वितीयं विश्वासपात्रं गृहीत्वा यातु । तेनासौ स्वयं तत्रावस्थाय द्वितीयं तत्रत्यमन्त्रकार्य्यं सुनिभृतं निश्चित्य निगद्य प्रस्थापयतु ।

तथा चोक्तम् । तीर्थाश्रमसुरस्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना ।
तपस्विव्यञ्जनोपेतैः स्वचरैः सह संवदेत् ॥ ३८ ॥

गूढचारश्च यो जले स्थले चरति । ततो ऽसावेव वको नियुज्यताम् । एतादृश एव कश्चिद्वको द्वितीयत्वेन प्रयातु तद्गृहलोकश्च राजद्वारे तिष्ठतु । किन्तु देव एतदपि सुगुप्तमनुष्ठातव्यम् ।

यतः । षट्कर्णो भिद्यते मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्त्तया ।
इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः कार्यो महीभृता ॥ ३९ ॥

अपरञ्च । मन्त्रभेदे हि ये दोषा भवन्ति पृथिवीपतेः ।
न शक्यास्ते समाधातुं इति नीतिविदां मतम् ॥ ४० ॥

राजा विमृश्योवाच । प्राप्तस्तावन्मया प्रणिधिः । मन्त्री ब्रूते । देव सङ्ग्रामे जयोऽपि प्राप्तः । अत्रान्तरे प्रतीहारः प्रविश्य प्रणम्योवाच । देव जम्बुद्वीपादागतो द्वारि शुकस्तिष्ठति । राजा चक्रवाकमालोकते । चक्रवाकेनोक्तम् । कृतावासे गत्वा तावद्भवतु । पश्चादानीय द्रष्टव्यः । यथाज्ञापयति देव इत्यभिधाय प्रतीहारः शुकं गृहीत्वा गतः । राजाह । विग्रहस्तावदुपस्थितः । चक्रवाको ब्रूते । देव तथापि सहसा विग्रहो न विधिः ।

सचिवः किं स मन्त्री वा य आदावेव भूपतिम् ।
युद्धोद्योगं स्वभूत्यागं निर्दिशत्यविचारितम् ॥ ४१ ॥

अपरञ्च । विजेतुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ।
अनित्यो विजयो यस्माद् दृश्यते युध्यमानयोः ॥ ४२ ॥

अन्यच्च । साम्ना दानेन भेदेन समस्तैरथवा पृथक् ।
साधितुं प्रयतेतारीन् न युद्धेन कदाचन ॥ ४३ ॥

यतः । सर्व्व एव जनः शूरो ह्यनासादितविग्रहः ।
अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः को भवेन्न हि ॥ ४४ ॥

किञ्च । न तथोत्थाप्यते ग्रावा प्राणिना दारुणा यथा ।
अल्पोपायो महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं महत् ॥ ४५ ॥

किन्तु विग्रहमुपस्थितं विलोक्य व्यवह्रियताम् ।

यतः । यथा कालकृतोद्योगात् कृषिः फलवती भवेत् ।
तद्वन्नीतिरियं देव चिरात् फलति न क्षणात् ॥ ४६ ॥

अपरञ्च । महतो दूरे भीरुत्वमासन्ने शूरता गुणः ।
विपत्तौ हि महांल्लोके धीरत्वमधिगच्छति ॥ ४७ ॥

अन्यच्च । प्रत्यूहः सर्व्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल ।
अतिशीतलमप्यम्भः किं भिनत्ति न भूतलम् ॥ ४८ ॥

विशेषतश्च । देव महाबलो ऽसौ राजा चित्रवर्णः ।

यतः । बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् ।
न युद्धं हस्तिना सार्द्धं नराणां पादयुद्धवत् ॥ ४९ ॥

अन्यच्च । स मूर्खः कालमप्राप्य यो ऽपकर्त्तरि वर्त्तते ।
कलिर्बलवता सार्द्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥ ५० ॥

किञ्च । कौर्मं सङ्कोचमास्थाय प्रहारमपि मर्षयेत् ।
प्राप्तकालस्तु नीतिज्ञ उत्तिष्ठेत् क्रूरसर्पवत् ॥ ५१ ॥

शृणु देव । महत्यल्पे ऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत् क्षमः ।
समुन्मूलयितुं वृक्षान् तृणानीव नदीरयः ॥ ५२ ॥

अतो दूतो ऽयं शुको ऽत्राश्वास्य तावद्ध्रियतां यावद्दुर्गं सज्जीक्रियते ।

यतः । एकः शतं योधयति प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
शतं दशसहस्राणि तस्माद्दुर्गं विधीयते ॥ ५३ ॥

किञ्च । अदुर्गविषयः कस्य नारेः परिभवास्पदम् ।
अदुर्गो ऽनाश्रयो राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ५४ ॥
दुर्गं कुर्य्यान्महाखातमुच्चप्राकारसंयुतम् ।
सयन्त्रजलशैलं हि सरिन्मरुवनाश्रयम् ॥ ५५ ॥
विस्तीर्णता ऽतिवैषम्यं रसधान्येध्मसङ्ग्रहः ।
प्रवेशश्चापसारश्च सप्तैता दुर्गसम्पदः ॥ ५६ ॥

राजाह । दुर्गानुसन्धाने को नियुज्यताम् । चक्रवाको ब्रूते ।
यो यत्र कुशलः कार्य्ये तं तत्र विनियोजयेत् ।
कार्य्येष्वदृष्टकर्म्मा यो शास्त्रज्ञो ऽपि विमुह्यति ॥ ५७ ॥

तदाहूयतां सा[illegible]ः । तथानुष्ठिते सति समागतं सारसमालोक्य राजोवाच । सारस त्वं सत्वरं दुर्गमनुसन्धेहि । सारसः प्रणम्योवाच । देव दुर्गं तावदिदमेव चिरात् सुनिरूपितमास्ते । महत् सरः । किन्त्वेतन्मध्यद्वीपे भक्ष्यवस्तूनां सङ्ग्रहः क्रियताम् ।

यतः । धान्यानां सङ्ग्रहो राजन्नुत्तमः सर्व्वसङ्ग्रहात् ।
निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न कुर्य्यात् प्राणधारणम् ॥ ५८ ॥

किञ्च । ख्यातः सर्व्वरसानां हि लवणो रस उत्तमः ।
गृह्णीयात् तं विना तेन व्यञ्जनं गोमयायते ॥ ५९ ॥

राजाह । सत्वरं गत्वा सर्व्वमनुष्ठीयताम् । पुनः प्रविश्य प्रतीहारो ब्रूते । देव सिंहलद्वीपादागतो मेघवर्णो नाम वायसराजो द्वारि वर्त्तते । स च परिवारवृतः प्रणमति । देवपादान् द्रष्टुमिच्छति । राजाह । काकः प्राज्ञः बहुदृश्वा च । तद्भवति सङ्ग्राह्यः । चक्रवाको ब्रूते । देवास्त्वेवं किन्त्वस्मद्विपक्षः काकः स्थलचरः । तेनास्मद्विपक्षपक्षे नियुक्तः । कथं सङ्गृह्यते ।

तथा चोक्तम् । आत्मपक्षपरित्यागात् परपक्षे च यो रतः ।
स परैर्हन्यते मूढो नीलवर्णशृगालवत् ॥ ६० ॥

राजोवाच । कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्ति शृगालः कश्चित् स्वेच्छया नगरोपान्ते भ्रमन् नीलसन्धानभाण्डे निपतितः । पश्चादुत्थातुमसमर्थः प्रातरात्मानं मृतवत् सन्दर्श्य स्थितः । अथ नीलीभाण्डस्वामिना ऽसावुत्थाप्य दूरे नीत्वा परित्यक्तः । ततो ऽसौ वनं गत्वात्मानं नीलवर्णमवलोक्याचिन्तयत् । अहमिदानीं उत्तमवर्णस्तदात्मनः किमुत्कर्षं न साधयामि । इत्युक्त्वा शृगालानाहूय तेनोक्तम् । अहं भगवत्या वनदेवतया स्वहस्तेनारण्यराज्ये सर्व्वौषधिरसेनाभिषिक्तः । पश्यन्तु मम वर्णम् । तदद्यारभ्य अस्मदाज्ञया ऽस्मिन्नरण्ये व्यवहारः कार्य्यः । शृगालाश्च तं विशिष्टवर्णमवलोक्य साष्टाङ्गपातं प्रणम्योचुः । यथाज्ञापयति देवः । इत्यनेन क्रमेण सर्व्वेष्वरण्यवासिष्वाधिपत्यं तस्य बभूव ततस्तेन स्वज्ञातिभिरावृतेनाधिक्यं साधितम् । ततस्तेन सिंहव्याघ्रादीनुत्तमपरिजनान् प्राप्य शृगालानवलोक्य लज्जमानेनावज्ञाय दूरीकृताः स्वज्ञातयः । ततो विषण्णान् शृगालानवलोक्य वृद्धशृगालेन प्रतिज्ञातम् । मा विषीदत चेदनेनानीतिज्ञेन वयं मर्म्मज्ञाः परिभूताः । तद्यथा ऽयं नश्यति तन्मया विधेयम् । यतो ऽत्र व्याघ्रादयो वर्णमात्रविप्रलब्धाः शृगालमज्ञात्वा राजानममुं मन्यन्ते । तद्यथायं परिचीयते तत्कुरुत । तत्रैवमनुष्ठेयं यथा वदामि । सर्व्वे सन्ध्यासमये तत्सन्निधाने महारावमेकदा करिष्यथ । ततस्तं शब्दमाकर्ण्य स्वभावात् तेनापि शब्दः कर्त्तव्यः ।

यतः । यः स्वभावो हि यस्य स्यात् तस्यासौ दुरतिक्रमः ।
श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नात्युपानहम् ॥ ६१ ॥

ततः शब्दादिज्ञाय व्याघ्रेण हन्तव्यः । तथा ऽनुष्ठिते सति तद् वृत्तम् ।
तथा चोक्तम् । छिद्रं मर्म्म च वीर्य्यं च सर्व्वं वेत्ति निजो रिपुः ।
दहत्यन्तर्गतश्चैव शुष्कवृक्षमिवानलः ॥ ६२ ॥

अतो ऽहं ब्रवीमि । आत्मपक्षपरित्यागादित्यादि । राजाह । यद्यप्येवं तथापि दृश्यतां तावत् । अयं दूरादागतः । तत्सङ्ग्रहे विचारः कर्त्तव्यः । चक्रवाको ब्रूते । देव प्रणिधिः प्रहितो दुर्गं च सज्जीकृतम् । अतः शुको ऽप्यालोक्य प्रस्थाप्यताम् ।

किन्तु । नन्दं जघान चाणक्यस्तीक्ष्णदूतप्रयोगतः ।
तद्दूरान्तरितं दूतं पश्येद्धीरसमन्वितः ॥ ६३ ॥

ततः सभां कृत्वाहूतः शुकः काको ऽपि । शुकः किञ्चिदुन्नतशिरा दत्तासनमुपविश्य ब्रूते । भो हिरण्यगर्भ त्वां राजाधिराजः श्रीमच्चित्रवर्णः समाज्ञापयति । यदि जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति तदा सत्वरमागत्यास्मच्चरणौ प्रणम नो चेदवस्थातुं स्थानान्तरं परिचिन्तय । एतच्छ्रुत्वा राजा सकोपमाह । आः सभायामस्माकं न को ऽपि विद्यते य एनं गलहस्तयति । तत उत्थाय मेघवर्णो ब्रूते । देव समाज्ञापय हन्मि चैनं दुष्टशुकम् । मन्त्री ब्रूते । भद्र मैवम् । शृणु तावत् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्म्मम् ।
धर्म्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति सत्यं न तद् यद् भयमभ्युपैति ॥ ६४ ॥

यतो धर्म्मो ह्येषः । दूतो म्लेच्छो ऽप्यवध्यः स्याद्राजा दूतमुखो यतः ।
उद्यतेष्वपि शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा ॥ ६५ ॥

अन्यच्च । स्वापकर्षं परोत्कर्षं दूतोक्तैर्मन्यते तु कः ।
सदैवावध्यभावेन दूतः सर्व्वं हि जल्पति ॥ ६६ ॥

ततो राजा काकश्च प्रकृतिमापन्नः । शुको ऽप्युत्थाय चलितः । पश्चाच्चक्रवाकेनानीय प्रबोध्य कनकालङ्कारादिकं दत्त्वा सम्प्रेषितः । स्वदेशं ययौ । ततो विन्ध्याचलं गत्वा स्वराजानं चित्रवर्णं प्रणतवान् । तमालोक्य चित्रवर्णो राजाह । शुक का वार्त्ता । कीदृशो ऽसौ देशः । शुको ब्रूते । देव सङ्क्षेपादियं वार्त्ता । सम्प्रति युद्धोद्योगः क्रियताम् । देशश्चासौ कर्पूरद्वीपः स्वर्गैकदेशः । कथं वर्णयितुं शक्यते । राजा सर्व्वान् शिष्टानाहूय मन्त्रयितुमुपविष्टः । आह च । तात सम्प्रति

यत्कर्त्तव्यं तद्ब्रूत । विग्रहः पुनरवश्यं कर्त्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः सन्तुष्टाः पार्थिवाः सदा ।
सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जा च कुलाङ्गना ॥ ६७ ॥

दूरदर्शी नाम गृध्रो मन्त्री ब्रूते । देव व्यसनितया विग्रहो न विधिः ।

यतः । मित्रामात्यसहायाश्च यदा सुदृढभक्तयः ।
शत्रूणां विपरीताश्च कर्त्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६८ ॥

अन्यच्च । भूमिर्मित्रं हिरण्यं च विग्रहस्य फलं त्रयम् ।
यदैतन्निश्चितं भावि कर्त्तव्यो विग्रहस्तदा ॥ ६९ ॥

राजाह । मम बलानि तावदवलोकयतु मन्त्री । तदेतेषामुपयोगो ज्ञायताम् । तदाहूयतां मौहूर्त्तिकः शुभलग्नं यात्रार्थं विदधातु । मन्त्री वदति । देव तथापि सहसा यात्राकरणमयुक्तम् ।

यतः । विशन्ति सहसा मूढा ये ऽविचार्य्य द्विषद्बलम् ।
खड्गधारापरिष्वङ्गं लभन्ते ते सुनिश्चितम् ॥ ७० ॥

राजाह । मन्त्रिन् ममोत्साहभङ्गं सर्वथा मा कृथाः । विजिगीषुर्यथा परभूमिमाक्रमति तथोपदिश । गृध्रो ऽब्रवीत् । देव तत्कथयामि । किन्तु तदनुष्ठितमेव फलप्रदम् ।

तथा चोक्तम् । किं मन्त्रेणाननुष्ठाने शास्त्रवत् पृथिवीपतेः ।
न ह्यौषधपरिज्ञानाद्व्याधेः शान्तिः क्वचिद्भवेत् ॥ ७१ ॥

राजादेशश्चानतिक्रमणीय इति यथाश्रुतं निवेदयामि । शृणु देव ।

नद्यद्रिवनदुर्गेषु यत्र यत्र भयं नृप ।
तत्र तत्र च सेनानी र्यायाद् व्यूहीकृतैर्बलैः ॥ ७२ ॥
बलाध्यक्षः पुरो यायात् प्रवीरपुरुषान्वितः ।
मध्ये कलत्रं स्वामी च कोषः फल्गु च यद् बलम् ॥ ७३ ॥
पार्श्वयोरुभयोरश्वा अश्वानां पार्श्वतो रथाः ।
रथानां पार्श्वतो नागा नागानां च पदातयः ॥ ७४ ॥
पश्चात् सेनापतिर्यायात् खिन्नानाश्वासयन् शनैः ।
मन्त्रिभिः सुभटैर्युक्तः प्रतिगृह्य बलं नृपः ॥ ७५ ॥

समेयाद्विषमं नागैर्जलाढ्यं समहीधरम् ।
सममश्वैर्जलं नौभिः सर्व्वत्रैव पदातिभिः ॥ ७६ ॥
हस्तिनां गमनं प्रोक्तं प्रशस्तं जलदागमे ।
तदन्यत्र तुरङ्गाणां पत्तीनां सर्व्वदैव हि ॥ ७७ ॥
शैलेषु दुर्गमार्गेषु विधेयं नृपरक्षणम् ।
स्वयोधै रक्षितस्यापि स्वपनं योगिनिद्रया ॥ ७८ ॥
नाशयेत् कर्षयेच्छत्रुं दुर्गकटकमर्दनैः ।
परदेशप्रवेशे च कुर्य्यादाटविकान् पुरः ॥ ७९ ॥
यत्र राजा तत्र कोषो विना कोषं न राजता ।
सुभटेभ्यस्ततो दद्यात् को हि दातुर्नयुध्यते ॥ ८० ॥
यतः । न नरस्य नरो दासः किन्तु वित्तस्य भूपते ।
गौरवं लाघवं चापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ८१ ॥
अभेदेन च युध्येयू रक्षेयुश्च परस्परम् ।
फल्गुसैन्यं च यत्किंचिन्मध्ये व्यूहस्य कारयेत् ॥ ८२ ॥
पदातींश्च महीपालः पुरोऽनीकस्य योजयेत् ।
उपरुध्यारिमासीत राष्ट्रं चास्योपपीडयेत् ॥ ८३ ॥
स्यन्दनाश्वैः समे युध्येदनूपे नौद्विपैस्तथा ।
वृक्षगुल्मावृते चापैरसिचर्म्मायुधैः स्थले ॥ ८४ ॥
दूषयेच्चास्य सततं यवसान्नोदकेन्धनम् ।
भिन्द्याच्चैव तडागानि प्राकारान् परिखास्तथा ॥ ८५ ॥
बलेषु प्रमुखो हस्ती न तथाऽन्यो महीपतेः ।
निजैरवयवैरेव मातङ्गोऽष्टायुधः स्मृतः ॥ ८६ ॥
बलमश्वश्च सैन्यानां प्राकारो जङ्गमो मतः ।
तस्मादश्वाधिको राजा विजयी स्थलविग्रहे ॥ ८७ ॥
तथा ह्युक्तम् । युध्यमाना हयारूढा देवानामपि दुर्जयाः ।
अपि दूरस्थिता येषां वैरिणो हस्तवर्त्तिनः ॥ ८८ ॥
प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् ।

दिङ्मार्गाणां विशोधित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ ८९ ॥
स्वभावशूरमस्त्रज्ञमविरक्तं जितश्रमम् ।
प्रसिद्धक्षत्त्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः ॥ ९० ॥
यथा प्रभुकृतान्मानाद्युध्यन्ते भुवि मानवाः ।
न तथा बहुभिर्दत्तैर्द्रविणैरपि भूपतेः ॥ ९१ ॥
वरमल्पबलं सारं न बह्वी मुण्डमण्डली ।
कुर्यादसारभङ्गो हि सारभङ्गमपि स्फुटम् ॥ ९२ ॥
अप्रसादोऽनधिष्ठानं देयांशहरणं च यत् ।
कालयापोऽप्रतीकारस्तत्र वैराग्यकारणम् ॥ ९३ ॥
अपीडयन् बलं शत्रून् जिगीषुरभिषेणयेत् ।
सुखसाध्यं द्विषां सैन्यं दीर्घप्रयाणपीडितम् ॥ ९४ ॥
दायादादपरो मन्त्री नास्ति भेदकरो द्विषाम् ।
तस्मादुत्थापयेद्यत्नाद्दायादं तस्य विद्विषः ॥ ९५ ॥
सन्धाय युवराजेन यदि वा मुख्यमन्त्रिणा ।
अन्तःप्रकोपनं कार्य्यमभियोक्तुः स्थिरात्मनः ॥ ९६ ॥
क्रूरं मित्रं रणे चापि भङ्गं दत्त्वा ऽभिघातयेत् ।
अथवा गोग्रहाकृष्ट्या तन्मुख्याश्रितबन्धनात् ॥ ९७ ॥
स्वराष्ट्रं वासयेद्राजा परदेशापहारणात् ।
अथवा दानमानाभ्यां वासितं धनदं हि तत् ॥ ९८ ॥

राजाह । आः किं बहुनोदितेन ।

आत्मोदयः परज्यानिर्द्वयं नीतिरितीयती ।
तदूरीकृत्य कृतिभिर्वाचस्पत्यं प्रतीयते ॥ ९९ ॥

मन्त्रिणा विहस्योक्तम् । सर्व्वं सत्यमेतत् । किन्तु ।

अन्यदुच्छृङ्खलं सत्त्वमन्यच्छास्त्रनियन्त्रितम् ।
सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः ॥ १०० ॥

तत उत्थाय राजा मौहूर्त्तिकावेदितलग्ने प्रस्थितः । अथ प्रणिधिप्रहितश्चरो हिरण्यगर्भसमीपमागत्य प्रणम्योवाच । देव समागतः प्रायो राजा चित्रवर्णः

सम्प्रति मलयपर्व्वतोपत्यकायां समावासितो वर्त्तते । दुर्गशोधनं प्रतिक्षणमनुसन्धातव्यम् । यतो ऽसौ गृध्रो महामन्त्री । किञ्च केनचित् सह तस्य विश्वासकथाप्रसङ्गेन एतदिङ्गितमवगतं मया यदनेन प्रागेव को ऽप्यस्मद्दुर्गे नियुक्तः । चक्रवाको ब्रूते । देव काक एवासौ सम्भवति । राजाह । न कदाचिदेतत् । यद्येवं तदा कथं तेन शुकस्याभिभवायोद्योगः कृतः । अपरञ्च शुकस्यागमनात् तस्य विग्रहोत्साहः । स च चिरादत्रास्ते । मन्त्री वदति । तथाप्यागन्तुकः शङ्कनीयः । राजाह । आगन्तुका अपि प्रत्युपकारकारिणो दृश्यन्ते । शृणु ।

परो ऽपि हितवान् बन्धुर्बन्धुरप्यहितः परः ।
अहितो देहजो व्याधिर्हितमारण्यमौषधम् ॥ १०१ ॥

अपरञ्च । आसीद्वीरवरो नाम शूद्रकस्य महीपतेः ।
सेवकः स्वल्पकालेन स ददौ सुतमात्मनः ॥ १०२ ॥

चक्रवाकः पृच्छति । कथमेतत् । राजा कथयति । अहं पुरा शूद्रकस्य राज्ञः क्रीडासरसि कर्पूरकेलिनाम्नो राजहंसस्य पुत्र्या कर्पूरमञ्जर्या महानुरागवान् बभूव । तत्र वीरवरो नाम राजपुत्रः कुतश्चिद्देशादागत्य राजद्वारि प्रतीहारमुपागम्य उवाच । अहं वर्त्तनार्थी राजपुत्रो मां राजदर्शनं कारय । ततस्तेनासौ राजदर्शनं कारितो ब्रूते । देव यदि मया सेवकेन प्रयोजनमस्ति तदास्मद्वर्त्तनं क्रियताम् । शूद्रक उवाच । किं ते वर्त्तनम् । वीरवरेणोक्तम् । प्रत्यहं सुवर्णशतचतुष्टयम् । राजाह । का ते सामग्री । वीरवरो ब्रूते । द्वौ बाहू तृतीयश्च खड्गः । राजाह । नैतच्छक्यम् । तच्छ्रुत्वा वीरवरो प्रणम्य चलितः । अथ मन्त्रिभिरुक्तम् । देव दिनचतुष्टयस्य वर्त्तनं दत्त्वा ज्ञायतामस्य स्वरूपं किमुपयुक्तो ऽयं एतावद्वर्त्तनं गृह्णात्यनुपयुक्तो वेति । ततो मन्त्रिवचनादाहूय ताम्बूलं दत्त्वा तद्वर्त्तनं दत्तवान् ।

यतः । ताम्बूलं कटुतिक्तमिश्रमधुरं क्षारं कषायान्वितं
वातघ्नं कफनाशनं कृमिहरं दौर्गन्ध्यदोषापहम् ।
वक्त्रस्याभरणं मलापहरणं कामाग्निसन्दीपनं
ताम्बूलस्य सखे त्रयोदश गुणाः स्वर्गे ऽप्यमी दुर्लभाः ॥ १०३ ॥

वर्त्तनविनियोगश्च राज्ञा सुनिभृतं निरूपितः । तदर्द्धं वीरवरेण देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो

दत्तम्। स्थितस्यार्द्धं दुःखितेभ्यः। तदवशिष्टं भोज्यव्ययविलासव्ययेन। एतत्सर्व्वं नित्यकृत्यं कृत्वा राजद्वारमहर्निशं खड्गपाणिः सेवते। यदा च राजा स्वयं समादिशति तदा स्वगृहमपि याति। अथ कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ सकरुणक्रन्दनध्वनिं स राजा शुश्राव। तच्छ्रुत्वा राजा ब्रूते। कः को ऽत्र द्वारि तिष्ठति। तदा तेनोक्तम्। देव अहं वीरवरः। राजोवाच। क्रन्दनानुसरणं क्रियताम्। वीरवरो ऽपि यथा आज्ञापयति देव इत्युक्त्वा चलितः। राज्ञा चिन्तितम्। अयमेकाकी राजपुत्रो मया सूचीभेद्ये तमसि प्रहितः। तदनुचितम्। अहमपि गत्वा निरूपयामि किमेतदिति। ततो राजा ऽपि खड्गमादाय अनुसरणक्रमेण नगरद्वारात् वहिर्निर्जगाम। ततो गत्वा वीरवरेण रुदती रूपयौवनसम्पन्ना सर्व्वालङ्कारभूषिता काचित् स्त्री दृष्टा पृष्टा च। का त्वं किमर्थं रोदिषीति। स्त्रियोक्तम्। अहमेतस्य शूद्रकस्य राज्ञो लक्ष्मीश्चिरादेतस्य भुजच्छायायां महता सुखेन विश्रान्ता देव्या अपराधेन तृतीयदिवसे राजा पञ्चत्वं यास्यति। अहमनाथा भविष्यामि। इदानीं न स्थास्यामि इति रोदिमि। वीरवरो ब्रूते। कथं पुनरिहावासो भगवत्या भवति। लक्ष्मीरुवाच। यदि त्वमात्मनः पुत्रस्य शक्तिधरस्य द्वात्रिंशल्लक्षणोपेतस्य मस्तकं स्वहस्तेन छित्त्वा भगवत्याः सर्व्वमङ्गलाया उपहारं करोषि तदा राजा शतायुर्भविष्यति अहं सुखं निवसामि। इत्युक्त्वा ऽदृश्या ऽभवत्। ततो वीरवरेण स्वगृहं गत्वा निद्रालसा वधूः प्रबोधिता पुत्रश्च। तौ निद्रां परित्यज्योपविष्टौ। वीरवरस्तत्सर्व्वं लक्ष्मीवचनमुक्तवान्। तच्छ्रुत्वा शक्तिधरः सानन्दं ब्रूते। धन्यो ऽहं एवम्भूतः स्वामिराज्यरक्षार्थं यस्योपयोगः। तात को ऽधुना विलंबः। यतः। कदापि तावदेवंविधे कर्मणि एतस्य देहस्य विनियोगः श्लाघ्यः। शक्तिधरस्य माता ब्रूते। अस्मत्कुलोचितम्। यद्येवं न कर्त्तव्यं तदा गृहीतराजवर्त्तनस्य निस्तारः कथं भवति। इत्यालोच्य सर्व्वे सर्व्वमङ्गलायतनं गताः। तत्र सर्व्वमङ्गलां सम्पूज्य वीरवरो ब्रूते। देवि प्रसीद विजयतां शूद्रको महाराजः। गृह्यतामयमुपहारः। इत्युक्त्वा पुत्रस्य शिरश्चिच्छेद। ततो वीरवरश्चिन्तयामास। गृहीतराजवर्त्तनस्य निस्तारः कृतः। अधुना निष्पुत्रजीवनं विडम्बनमित्यालोच्यात्मनः शिरश्चिच्छेद। ततः स्त्रिया ऽपि स्वामिनः पुत्रस्य च शोकार्त्तया तदनुष्ठितम्। एतत्सर्व्वं श्रुत्वा दृष्ट्वा च राजा साश्चर्य्यं चिन्तयामास।

जीवन्ति च म्रियन्ते च मद्विधाः क्षुद्रजन्तवः ।
अनेन सदृशो लोके न भूतो न भविष्यति ॥ १०४ ॥

एतत्परित्यक्तेन राज्येनापि किं प्रयोजनम् । ततः स्वशिरश्छेत्तुमुल्लसितः खड्गः शूद्रकेनापि । अथ भगवत्या सर्व्वमङ्गलया प्रत्यक्षभूतया राजा करे धृतः । पुत्र अलं साहसेन । इदानीं ते राज्यभङ्गो नास्ति । राजा साष्टाङ्गं प्रणम्योवाच । देवि न मे राज्येन जीवितेन श्रिया वा प्रयोजनमस्ति । यदि ममानुकम्पा क्रियते तदा ममायुःशेषेणाप्ययं सदारपुत्रो राजपुत्रो जीवतु । अन्यथा ऽहं यथा प्राप्तां गतिं गच्छामि । भगवत्युवाच । अनेन ते सत्त्वोत्कर्षेण भृत्यवात्सल्येन च सर्व्वथा सन्तुष्टा ऽस्मि । गच्छ विजयी भव । अयमपि सपरिवारो राजपुत्रो जीवतु । ततो वीरवरः सपुत्रदारः प्राप्तजीवनः स्वगृहं गतः । राजा तैरलक्षितः प्रासादपृष्ठं गत्वा तथैव सुप्तः । अथ वीरवरो द्वारस्थः पुनर्भूपालेन पृष्टः सन्नुवाच । देव सा रुदती स्त्री मामवलोक्यादृश्या ऽभवत् । न का ऽप्यन्या वार्त्ता विद्यते । तद्वचनमाकर्ण्य सन्तुष्टो राजा साश्चर्य्यं चिन्तयामास । कथमयं श्लाघ्यतां महासत्त्वः । यतः ।

प्रियं ब्रूयादकृपणः शूरः स्यादविकत्थनः ।
दाता सत्पात्रवर्षी स्यात् प्रगल्भः स्यादनिष्ठुरः ॥ १०५ ॥

एतन्महापुरुषलक्षणम् । एतस्मिन् सर्व्वमस्ति । ततः स राजा प्रातः शिष्टसभां कृत्वा सर्व्ववृत्तान्तं प्रस्तुत्य प्रसादात् तस्मै कर्णाटराज्यं ददौ । तत् किमागन्तुरेव विरुद्धः । तत्रापि उत्तमाधममध्यमाः सम्भवन्ति । चक्रवाको ब्रूते ।

यो ऽकार्य्यं कार्य्यवच्छास्ति स किं मन्त्री नृपेच्छया ।
वरं स्वामिमनोदुःखं तन्नाशो न त्वकार्य्यतः ॥ १०६ ॥
वैद्यो गुरुश्च मन्त्री च यस्य राज्ञः प्रियंवदाः ।
शरीरधर्म्मकोषेभ्यः क्षिप्रं स परिहीयते ॥ १०७ ॥

शृणु देव । पुण्याल्लब्धं यदेकेन तन्ममापि भविष्यति ।
हत्वा भिक्षुं यतो मोहान्निध्यर्थी नापितो हतः ॥ १०८ ॥

राजा पृच्छति । कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्त्ययोध्यायां पुरि चूडामणिर्नाम क्षत्रियः । तेन धनार्थिना कायक्लेशेन भगवांश्चन्द्रार्द्धचूडामणिश्चिरमाराधितः । ततः क्षीणपापो ऽसौ स्वप्ने दर्शनं लब्ध्वा भगवतः प्रसादाद्यक्षेश्वरेणादिष्टः । त्वमद्य

प्रातरेव चौरं कारयित्वा लगुडहस्तः सन् स्वगृहद्वारि निभृतं स्थास्यसि । ततो यमेवागतं भिक्षुकं प्राङ्गणे पश्यसि तं निर्दयं लगुडप्रहारेण हनिष्यसि । ततो ऽसौ भिक्षुकः तत्क्षणात् सुवर्णपूर्णकलशो भविष्यति । तेन त्वं यावज्जीवं सुखी भविष्यसि । तदनन्तरं तदनुष्ठिते सति तद्वृत्तम् । ततः चौरकरणायानीतेन नापितेन तत्सर्वमालोक्य चिन्तितम् । अहो निधिप्राप्तेरयमुपायः । तदहमप्येवं किं न करोमि । ततः प्रभृति स नापितः प्रतिदिनं तथाविधलगुडहस्तः भिक्षुकागमनमपेक्षते । एकदा तेन तथा प्राप्तो भिक्षुको लगुडेन हत्वा व्यापादितः । तेनापराधेन सो ऽपि नापितो राजपुरुषैस्ताडितः पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । पुण्याल्लब्धं यदेकेन इत्यादि । राजाह ।

पुरावृत्तकथोद्गारैः कथं निर्णीयते परः ।
किं स्यान्निष्कारणो बन्धुः किंवा विश्वासघातकः ॥ १०९ ॥

यातु यातु । प्रस्तुतमनुष्ठीयताम् । मलयाधित्यकायां समावासितो वर्त्तते चित्रवर्णो नाम राजा । तदधुना किं विधेयम् । मन्त्री वदति । देव आगतप्रणिधिमुखाच्छ्रुतम् । यन्महामन्त्रिणो गृध्रस्योपदेशे चित्रवर्णेनानादरः कृतः । अतो ऽसौ मूढो जेतुं शक्यः ।

तथाचोक्तम् । लुब्धः क्रूरो ऽवशो ऽसत्यः प्रमादी भीरुरस्थिरः ।
मूढो योधावमन्ता च सुखच्छेद्यो रिपुः स्मृतः ॥ ११० ॥

ततो ऽसौ यावदस्मद्दुर्गावरोधं न विदधाति तावन्नद्यद्रिवनवर्त्मसु तद्बलानि हन्तुं सारसादयो नियुज्यन्तां सेनापतयः ।

तथा चोक्तम् । दीर्घवर्त्मपरिश्रान्तं नद्यद्रिवनसङ्कुलम् ।
घोराग्निभयसन्त्रस्तं क्षुत्पिपासाहितक्लमम् ॥ १११ ॥
प्रमत्तं भोजनव्यग्रं व्याधिदुर्भिक्षपीडितम् ।
असंस्थितमभूयिष्ठं वृष्टिवातसमाकुलम् ॥ ११२ ॥
पङ्कपांशुजलाच्छन्नं सुव्यस्तं दस्युविद्रुतम् ।
एवम्भूतं महीपालः परसैन्यं विघातयेत् ॥ ११३ ॥

अन्यच्च । अवस्कन्दभयाद्राजा प्रजागरकृतश्रमम् ।
दिवासुप्तं सदा हन्यान्निद्राव्याकुलसैनिकम् ॥ ११४ ॥

अतस्तस्य प्रमादिनो बलं गत्वा यथावकाशं सारसादयो दिवानिशं च निघ्नन्तु । तथानुष्ठिते सैनिकाश्चित्रवर्णस्य बहवः सेनापतयश्च निहताः । ततश्चित्रवर्णो विषण्णः स्वमन्त्रिणं दूरदर्शिनमाह । तात किमिति त्वयास्मदुपेक्षा क्रियते । किं वा क्वाप्यस्माकमविनयो ऽस्ति ।

तथा चोक्तम् । न राज्यं प्राप्तमित्येवं वर्त्तितव्यमसाम्प्रतम् ।
श्रियं ह्यविनयो हन्ति जरा रूपमिवोत्तमम् ॥ ११५ ॥

अन्यच्च । दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कल्यतां सुखमरोगी ।
उद्योगी विद्यान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः ॥ ११६ ॥

गृध्रो ऽवदत् । देव श्रूयताम् ।
अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया ।
परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरुर्यथा ॥ ११७ ॥

अन्यच्च । पानं स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेव च ।
वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं व्यसनानि महीभुजाम् ॥ ११८ ॥

किञ्च । न साहसैकान्तरसानुवर्त्तिना न वाप्युपायोपहतान्तरात्मना ।
विभूतयः शक्यमवाप्तुमूर्ज्जिता नये च शौर्य्ये च वसन्ति सम्पदः ॥ ११९ ॥

त्वया स्वबलोत्साहमवलोक्य साहसैकरसिकेन मयोपन्यस्तेष्वपि मन्त्रेष्वनवधानं वाक्पारुष्यं च कृतम् । अतो दुर्णीतेः फलमिदमनुभूयते ।

तथा चोक्तम् । दुर्मन्त्रिणं कमुपयान्ति न नीतिदोषाः
सन्तापयन्ति कमपथ्यभुजं न रोगाः ।
कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः
कं स्त्रीकृता न विषयाः परितापयन्ति ॥ १२० ॥

मुदं विषादः शरदं हिमागमस्तमो विवस्वान् सुकृतं कृतघ्नता ।
प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः श्रियं समृद्धामपि हन्ति दुर्णयः ॥ १२१ ॥

ततो मयाप्यालोचितम् । प्रज्ञाहीनो ऽयं नो चेत् कथं नीतिशास्त्रकथाकौमुदीं वागुल्काभिस्तिमिरयति । यतः ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १२२ ॥

तेनाहमपि तूष्णीं स्थितः । अथ राजा बद्धाञ्जलिराह । तात अस्त्ययं ममापराधः । इदानीं यथा ऽहमवशिष्टबलसहितः प्रत्यावृत्य विन्ध्याचलं गच्छामि तथोपदिश । गृध्रः स्वगतं चिन्तयति । कर्त्तव्यो ऽत्र प्रतीकारः ।

यतः । देवतासु गुरौ गोषु राजसु ब्राह्मणेषु च ।
नियन्तव्यः सदा कोपो बालवृद्धातुरेषु च ॥ १२३ ॥

ब्रूते च विहस्य । देव मा भैषीः समाश्वसिहि । शृणु देव ।

मन्त्रिणां भिन्नसन्धाने भिषजां सन्निपातके ।
कर्म्मणि व्यज्यते प्रज्ञा सुस्थे को वा न पण्डितः ॥ १२४ ॥

अपरञ्च । आरभन्ते ऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति च ।
महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ १२५ ॥

देव ततस्तव प्रतापादेव दुर्गं भङ्क्त्वा कीर्तिप्रतापबलसहितं त्वामचिरेणैव कालेन विन्ध्याद्रिं नयामि । राजाह । कथमधुना स्वल्पबलेन तत्सम्पद्यते । गृध्रो वदति । देव सर्व्वं भविष्यति । यतः । विजिगीषोरदीर्घसूत्रता विजयसिद्धेरवश्यं भावः । तदद्य दुर्गद्वारावरोधो विधीयताम् । अथ प्रणिधिना बकेनागत्य हिरण्यगर्भस्य कथितम् । देव स्वल्पबल एवायं राजा चित्रवर्णो गृध्रस्य वचनोपष्टम्भादागत्य दुर्गद्वारावरोधनं करिष्यति । राजहंसो ब्रूते । भो सर्व्वज्ञ किमधुना विधेयम् । चक्रवाको वक्ति । स्वबले सारासारविचारः क्रियताम् । ज्ञात्वा सुवर्णवस्त्रादि यथार्हं प्रसाददानं च क्रियताम् ।

तथाचोक्तम् । यः काकिनीमप्यपथप्रपन्नां समुद्धरेन्निष्कसहस्रतुल्याम् ।
कदापि कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ॥ १२६

अन्यच्च । क्रतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये यशस्करे कर्म्मणि मित्रसङ्ग्रहे ।
प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ह्यतिव्ययो नास्ति नराधिपाष्टसु ॥ १२७ ॥

यतः । मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात् सर्व्वनाशं करोति हि ।
कः सुधीस्त्यजते भाण्डं शुल्कस्यैवातिसाध्वसात् ॥ १२८ ॥

राजाह । कथमिह समये ऽतिव्ययो युज्यते । उक्तं च । आपदर्थे धनं रक्षेत् । मन्त्री ब्रूते । श्रीमतां कुत आपदः । राजाह । कदाचित् कुपिता लक्ष्मीः । पुनर्मन्त्री ब्रूते । देव सञ्चितार्थो विनश्यति । तद्देव कार्पण्यं परित्यज्य स्वसुभटाः दानमा-

नाभ्यां पुरस्क्रियन्ताम् । तथाचोक्तम् ।

परस्परज्ञाः संहृष्टाः त्यक्तप्राणाः सुनिश्चिताः ।
कुलीनाः पूजिताः सम्यग्विजयन्ते द्विषां बलम् ॥ १२९ ॥

अपरञ्च । सुभटाः शीलसम्पन्नाः संहताः कृतनिश्चयाः ।
अपि पञ्चशतं शूरा मृद्नन्ति रिपुवाहिनीम् ॥ १३० ॥

किञ्च । शिष्टैरप्यविशेषज्ञ उग्रश्च कृतनाशकः ।
त्यज्यते किम्पुनर्नान्यैः पत्न्या ऽप्यात्मम्भरिर्नरः ॥ १३१ ॥

यतः । सत्यं शौर्य्यं तथा त्यागो नृपस्यैते त्रयो गुणाः ।
एतैस्त्यक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ १३२ ॥

अमात्यास्तावदवश्यमेव पुरस्कर्त्तव्याः । तथा चोक्तम् ।

यो येन प्रतिबद्धः स्यात् सह तेनोदयी व्ययी ।
सुविश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु च ॥ १३२ ॥

यतः । धूर्त्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्महीपतेः ।
अनीतिपवनक्षिप्तः कार्य्याब्धौ स निमज्जति ॥ १३४ ॥

पश्य देव । हर्षक्रोधौ यतौ यस्य कोषः स्वल्पव्ययेन च ।
नित्यं भृत्यान्ववेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ १३५ ॥
येषां राज्ञा सह स्यातामुपचयापचयौ ध्रुवम् ।
अमात्यान् नीतिमान् राजा नावमन्येत् कदाचन ॥ १३६ ॥

यतः । महीभुजो मदान्धस्य मज्जतः कार्य्यसागरे ।
स्खलतो हि करालम्बः सुशिष्टैरेव दीयते ॥ १३७ ॥

अथागत्य प्रणम्य मेघवर्णो ब्रूते । देव दृष्टिप्रसादं कुरु । एष युद्धार्थी विपक्षो दुर्गद्वारि तिष्ठति । तद्देवपादादेशाद्बहिर्निःसृत्य स्वविक्रमं दर्शयामि । तेन देवप्रसादस्यानृण्यमुपगच्छामि । चक्रवाको ब्रूते । मैवम् । यदि बहिर्निःसृत्य योद्धव्यं तदा दुर्गाश्रयणं निष्प्रयोजनम् ।

अपरञ्च । विषमो ऽपि यथा नक्रः सलिलान्निःसृतो ऽवशः ।
वनात् तु प्रच्युतः सत्यं सिंहो ऽपि स्याच्छृगालवत् ॥ १३८ ॥

वायसो ब्रूते । देव स्वयं गत्वा युद्धं दृश्यताम् ।

यतः । पुरस्कृत्य बलं राजा योधयेदवलोकयन् ।
स्वामिना ऽधिष्ठितः श्वा ऽपि किं न सिंहायते ध्रुवम् ॥ १३९ ॥

अनन्तरं ते सर्व्वे दुर्गद्वारं गत्वा महाहवं कृतवन्तः । परेद्युश्चित्रवर्णो नाम राजा गृध्रमुवाच । तात स्वप्रतिज्ञातमधुना विधीयताम् । गृध्रो ब्रूते । शृणु तावत् ।

अकालसहमत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकम् ।
अगुप्तं भीरुयोधं च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥ १४० ॥

तत्तावदत्र नास्ति । उपजापश्चिरारोधो ऽवस्कन्दस्तीव्रपौरुषम् ।
दुर्गस्य लङ्घनोपायाश्चत्वारः कथिता इमे ॥ १४१ ॥

अत्र च यथाशक्ति क्रियते यत्नः । चित्रवर्णः कथयत्येवमेव । तत अनुदिते भास्करे प्रातःकाले चतुर्ष्वपि द्वारेषु युद्धे प्रवृत्ते दुर्गाभ्यन्तरे गृहे गृहे काकैरेकदा अग्निर्निक्षिप्तः । ततो गृहीतं दुर्गमिति कोलाहलं श्रुत्वा अनेकगृहेषु च पावकं प्रदीप्तं प्रत्यक्षेणावलोक्य राजहंसस्य सैनिका बहवो दुर्गनिवासिनः सत्वरं ह्रदं प्रविष्टाः ।

यतः । सुमन्त्रितं सुविक्रान्तं सुयुद्धं सुपलायितम् ।
प्राप्तकाले यथाशक्ति कुर्यान्न तु विचारयेत् ॥ १४२ ॥

राजहंसस्य सुखिस्वभावात् मन्दगतिः सारसद्वितीयः चित्रवर्णस्य सेनापतिना कुक्कुटेनागत्य वेष्टितः । हिरण्यगर्भो राजाह । सेनापते सारस ममानुरोधादात्मानं न व्यापादयिष्यसि । अधुना ऽहं गन्तुमसमर्थः । त्वं गन्तुमधुना ऽपि समर्थः । तद्गत्वा जलं प्रविश्य । मत्पुत्रं चूडामणिनामानं सर्व्वज्ञस्य सम्मत्या राजानं करिष्यसि । सारसो ब्रूते देव न वक्तव्यमेवं दुःसहं वचः । यावत् चन्द्रार्कौ विद्येते तावद्विजयतां देवः । अहं देवदुर्गाधिकारी तन्मम मांसासृग्विलिप्तेन द्वारवर्त्मना तावत् प्रविशतु शत्रुः ।

अपरञ्च देव । क्षमी दाता गुणग्राही स्वामी भाग्येन लभ्यते ।
राजाह अस्त्येवं किञ्च । शुचिर्दक्षो ऽनुरक्तश्च भृत्यः खलु सुदुर्लभः ॥ १४३ ॥

सारसो ब्रूते । शृणु देव ।

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमितो ऽन्यतः प्रयातुम् ।
अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः क्रीयेत ॥ १४४ ॥

अन्यच्च । भवे ऽस्मिन् पवनोद्भ्रान्तवीचिविभ्रमभङ्गुरे ।
जायते पुण्ययोगेन परार्थे जीवितव्ययः ॥ १४५ ॥

त्वं देव सर्व्वदा स्वामी रक्षणीयः ।

यतः । प्रकृतिः स्वामिना त्यक्ता समृद्धा ऽपि न जीवति ।
अपि धन्वन्तरिर्वैद्यः किं करोति गतायुषि ॥ १४६ ॥

अपरञ्च । नरेशे जीवलोको ऽयं निमीलति निमीलति ।
उदेत्युदीयमाने च रवाविव सरोरुहम् ॥ १४७ ॥

अपि च । स्वाम्यमात्यश्च राष्ट्रं च दुर्गं कोषो बलं सुहृत् ।
राज्याङ्गानि प्रकृतयः पौराणां श्रेणयो ऽपि च ॥ १४८ ॥

अत्रापि प्रधानाङ्गं राजा । अथ कुक्कुटेनागत्य राजहंसस्य शरीरे खरतरनखाघातः कृतः । ततः सत्वरमुपसृत्य सारसेन स्वदेहान्तरितो राजा । अनन्तरं कुक्कुटेन नखमुखप्रहारैर्जर्ज्जरीकृतेन सारसेन स्वाङ्गेनाच्छाद्य राजा जले प्रक्षिप्तः । कुक्कुटो ऽपि सेनापतिना सारसेन स्वचञ्चुप्रहारेण व्यापादितः । पश्चात् सारसो ऽपि बहुभिः पक्षिभिः सम्भूय व्यापादितः । अथ चित्रवर्णो दुर्गं प्रविश्य दुर्गावस्थितं द्रव्यं ग्राहयित्वा वन्दिभिर्जयशब्देनानन्दितः जगाम । राजपुत्रैरुक्तम् । तस्मिन् राजहंसबले पुण्यवान् सारस एव । येन स्वदेहदानेन स्वामी रक्षितः ।

यतः । जनयन्ति सुतान् गावः सर्व्वानेव गवाकृतीन् ।
विषाणोल्लिखितस्कन्धं कश्चिदेव गवाम्पतिम् ॥ १४९ ॥

विष्णुशर्म्मणोक्तम् । स तावत् सत्त्वक्रीतानक्षयलोकान् विद्याधरीपरिजनो ऽनुभवतु महासत्त्वः । तथा चोक्तम् ।

आहवेषु च ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्तजीविताः ।
भर्तृभक्ताः कृतज्ञाश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ १५० ॥
यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
अक्षयान् लभते लोकान् यदि क्लैव्यं न गच्छति ॥ १५१ ॥

विग्रहः श्रुतो भवद्भिः । राजपुत्रैरुक्तम् । श्रुत्वा सुखिनो भूता वयम् । विष्णुशर्म्मा ऽब्रवीत् । अपरमप्येवमस्तु ।

विग्रहः करितुरङ्गपत्तिभिर्नो कदापि भवतां महीभृताम् ।
नीतिमन्त्रपवनैः समाहताः संश्रयन्तु गिरिगह्वरं द्विषः ॥ १५२ ॥

इति हितोपदेशे विग्रहो नाम तृतीयः कथासङ्ग्रहः ॥

॥ सन्धिः ॥

पुनः कथारम्भकाले राजपुत्रैरुक्तम् । आर्य्य विग्रहः श्रुतोऽस्माभिः । सन्धिरधुनाभिधीयताम् । विष्णुशर्म्मणोक्तम् । श्रूयताम् । सन्धिमपि कथयामि यस्यायमाद्यश्लोकः ।

वृत्ते महति सङ्ग्रामे राज्ञोर्निहतसेनयोः ।
स्थेयाभ्यां गृध्रचक्राभ्यां वाचा सन्धिः कृतः क्षणात् ॥ १ ॥

राजपुत्रा ऊचुः । कथमेतत् । विष्णुशर्म्मा कथयति । ततस्तेन राजहंसेनोक्तम् । केनास्मद्दुर्गे निक्षिप्तोऽग्निः किम्वा पारक्येण अथवा ऽस्मद्दुर्गवासिना केनचिद्विपक्षप्रयुक्तेन । चक्रवाको वदति । देव भवतो निष्कारणबन्धुरसौ मेघवर्णः सपरिवारो नात्रावलोक्यते । तन्मन्ये तस्यैव विचेष्टितमिदम् । राजा क्षणं विचिन्त्याह ।

अस्ति तावदेवं मम दुर्भाग्यमेतत् ।

तथाचोक्तम् । अपराधः स दैवस्य न पुनर्मन्त्रिणामयम् ।
कार्य्यं सुघटितं यत्नात् दैवयोगाद्विनश्यति ॥ २ ॥

मन्त्री ब्रूते । उक्तमेवैतत् । विषमां हि दशां प्राप्य दैवं गर्हयते नरः ।
आत्मनः कर्म्मदोषांस्तु नैव जानात्यपण्डितः ॥ ३ ॥

अपरञ्च । सुहृदां हितकामानां यो वाक्यं नाभिनन्दति ।
स कूर्म्म इव दुर्बुद्धिः काष्ठाद्भ्रष्टो विनश्यति ॥ ४ ॥

राजाह । कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्ति मगधदेशे फुल्लोत्पलाभिधानं सरः । तत्र चिरात् सङ्कटविकटनामानौ हंसौ निवसतः । तयोर्मित्रं कम्बुग्रीवनामा कूर्म्मः प्रतिवसति । अथैकदा धीवरैरागत्य तत्रोक्तम् । यदत्रास्माभिरद्योषित्वा प्रातर्मत्स्यकूर्म्मादयो व्यापादयितव्याः । तदाकर्ण्य कूर्म्मो हंसावाह । सुहृदौ श्रुतोऽयं धीवरालापः । अधुना किं मया कर्त्तव्यम् । हंसावाहतुः । ज्ञायतां तावत्

पश्चाद्यदुचितं तत्कर्त्तव्यम् । कूर्म्मो ब्रूते । नैवम् । यतो दृष्टव्यतिकरो ऽहमत्र । तथा चोक्तम् । अनागतविधाता च प्रत्युत्पन्नमतिस्तथा ।

द्वावेतौ सुखमेधेते यद्भविष्यो विनश्यति ॥ ५ ॥

तावाहतुः । कथमेतत् । कूर्म्मः कथयति । पुरा एतस्मिन्नेव सरसि एवंविधेष्वेव धीवरेषूपस्थितेषु मत्स्यत्रयेणालोचितम् । तत्रानागतविधाता नामैको मत्स्यस्तेनोक्तम् । अहं तावत् जलाशयान्तरं गच्छामीत्युक्त्वा स ह्रदान्तरं गतः । अपरेण प्रत्युत्पन्नमतिनाम्ना मत्स्येनाभिहितम् । भविष्यदर्थे प्रमाणाभावात् कुत्र मया गन्तव्यम् । तदुत्पन्ने कार्य्ये यथाकार्य्यमनुष्ठेयम् ।

तथा चोक्तम् । उत्पन्नामापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् ।

वणिजो भार्यया जारः प्रत्यक्षे निह्नुतो यथा ॥ ६ ॥

यद्भविष्यः पृच्छति । कथमेतत् । प्रत्युत्पन्नमतिः कथयति । अस्ति विक्रमपुरे समुद्रदत्तो नाम वणिक् । तस्य रत्नप्रभा नाम वधूः केनापि स्वसेवकेन समं सर्व्वदा रमते ।

यतः । न स्त्रीणामप्रियः कश्चित् प्रियो वापि न विद्यते ।

गावस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति नवं नवम् ॥ ७ ॥

अथैकदा सा रत्नप्रभा तस्य सेवकस्य मुखे चुम्बनं ददती समुद्रदत्तेनालोकिता । ततः सा बन्धकी सत्वरं भर्त्तुः समीपमुपगम्याह । नाथ एतस्य सेवकस्य महती निर्वृतिः । यतो युष्मदर्थं नीयमानं कर्पूरमश्नाति । कर्पूरगन्धः प्रत्यक्षो ऽस्य मुखे मया घ्रातः ।

तथाचोक्तम् । आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ।

षड्गुणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ८ ॥

तदाकर्ण्य सेवकेनाप्युपकुप्योक्तम् । यस्य गृहे ईदृशी भार्य्या तत्र सेवकेन कथं स्थातव्यम् । यत्र प्रतिक्षणं गृहिणी सेवकस्य मुखं जिघ्रति । ततो ऽसावुत्थाय चलितः । ततो ऽसौ साधुना यत्नात् सम्बोध्य धृतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । उत्पन्नामापदमित्यादि । ततो यद्भविष्येणोक्तम् ।

यदभावि न तद् भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।

इति चिन्ताविषघ्नो ऽयमगदः किं न पीयते ॥ ९ ॥

ततः प्रातर्जालेन बद्धः प्रत्युत्पन्नमतिर्मृतवदात्मानं सन्दर्श्य स्थितः । ततो जालादपसारितः स्थलादुत्प्लुत्य गम्भीरं नीरं प्रविष्टः । यद्भविष्यश्च धीवरैः प्राप्तो व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । अनागतविधातेत्यादि । तद्यथा ऽहमन्यह्रदं प्राप्नोमि तदद्य विधीयताम् । हंसावाहतुः । जलाशयान्तरे प्राप्ते तव कुशलं स्थले गच्छतस्ते को विधिः । कूर्म्मो ब्रूते । यथा ऽहं भवद्भ्यां सहाकाशवर्त्मना यामि स उपायो विधीयताम् । हंसौ ब्रूतः । कथमुपायः सम्भवति । कच्छपो वदति । युवाभ्यां चञ्चुधृतं काष्ठमेकं मया मुखेनावलम्बितव्यम् । अतो भवतोः पक्षबलेन मया ऽपि सुखेन गन्तव्यम् । हंसौ ब्रूतः । सम्भवत्येष उपायः । अस्त्वेवम् ।

किन्तु । उपायं चिन्तयन् प्राज्ञस्त्वपायमपि चिन्तयेत् ।
पश्यतो वकमूर्खस्य नकुलैर्भक्षिताः सुताः ॥ १० ॥

कूर्मः पृच्छति । कथमेतत् । हंसौ कथयतः । अस्त्युत्तरापथे गृध्रकूटो नाम पर्व्वतः । तत्रैव रेवातीरे न्यग्रोधपादपे वका निवसन्ति । तस्य वटस्याधस्ताद्विवरे सर्पस्तिष्ठति । स च वकानां बालापत्यानि खादति । ततः शोकार्त्तानां वकानां प्रलापं श्रुत्वा केनचिद्वृद्धवकेनोक्तम् । भो एवं कुरुथ यूयं । मत्स्यानानीय नकुलविवरादारभ्य सर्पविवरं यावत् पंक्तिक्रमेण एकैकशो मत्स्यान् विकीर्य्य धरिष्यथ । ततस्तदाहारवर्त्मना नकुलेनागत्य द्रष्टव्यः स्वभावद्वेषाद्व्यापादयितव्यः सर्पः । तथा ऽनुष्ठिते सति तद् वृत्तम् । अथ नकुलैर्वृक्षोपरि पक्षिशावकानां रावः श्रुतः । पश्चात् तेन नकुलेन वकशावकाः खादिताः । अत आवां ब्रूवः । उपायं चिन्तयन्नित्यादि । आवाभ्यां नीयमानं त्वां दृष्ट्वा लोकैः किञ्चिद्वक्तव्यमेव । तदाकर्ण्य यदि त्वमुत्तरं ददासि तदा तव मरणं भविष्यति । तत् सर्व्वथा ऽत्रैव स्थीयताम् । कूर्म्मो वदति । तत् किमहमज्ञः । न किमपि मया वक्तव्यम् । तत एवमनुष्ठिते सति आकाशे नीयमानं तं कूर्म्ममालोक्य सर्व्वे गोरक्षकाः पश्चाद्धावन्ति वदन्ति च । अहो महदाश्चर्य्यं पक्षिभ्यां कूर्मः समुह्यते । तत्र कश्चिदाह । यद्ययं कूर्मः पतति तदात्रैव पक्त्वा खादितव्यः । को ऽपि निगदति । गृहं नेतव्यः । कश्चिद्वदति । सरसः समीपे पक्त्वा भक्षितव्यः तत्परुषवचनमाकर्ण्य क्रोधाद्विस्मृतसंस्कारो ऽवदत् । युष्माभिर्भस्म भक्षितव्यमिति वदन्नेव काष्ठात् पतितो गोरक्षकैर्व्यापादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । सुहृदां हितकामानामित्यादि । अथ प्रणिधिर्वकस्तत्रागत्योवाच ।

देव प्रागेव मया निवेदितम् । दुर्गशोधनं प्रतिक्षणं कर्त्तव्यमिति । तच्च युष्माभिर्न कृतम् । अतस्तदनवधानस्य फलमिदमनुभूतम् । दुर्गदाहश्चायं मेघवर्णनाम्ना वायसेन गृध्रप्रयुक्तेन कृतः । राजा निःश्वस्याह ।

प्रणयादुपकाराद्वा यो विश्वसिति शत्रुषु ।
स सुप्त इव वृक्षाग्रात् पतितः प्रतिबुध्यते ॥ ११ ॥

अथ प्रणिधिरुवाच । इतो दुर्गदाहं विधाय यदागतो मेघवर्णस्तदा चित्रवर्णेन प्रसादितेनोक्तम् । अयं मेघवर्णो ऽत्र कर्पूरद्वीपराज्ये ऽभिषिच्यताम् ।

तथा चोक्तम् । कृतकृत्यस्य भृत्यस्य कृतं नैव प्रणाशयेत् ।
फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं प्रहर्षयेत् ॥ १२ ॥

चक्रवाको ब्रूते । देव श्रुतं यत्प्रणिधिः कथयति । राजाह ततस्ततः । प्रणिधिरुवाच । ततः प्रधानमन्त्रिणा गृध्रेणोक्तम् । देव नेदमुचितम् । प्रसादान्तरं किमपि क्रियताम् ।

यतः । अधिकारेण यो युक्तः कथं तस्यास्ति खण्डनम् ।
नीचेषूपकृतं राजन् बालुकास्विव मुद्रितम् ॥ १३ ॥

महतामास्पदे नीचः कदापि न कर्त्तव्यः ।

तथा चोक्तम् । नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य स्वामिनं हन्तुमिच्छति ।
मूषिको व्याघ्रतां प्राप्य मुनिं हन्तुं गतो यथा ॥ १४ ॥

चित्रवर्णः पृच्छति । कथमेतत् । गृध्रः कथयति । अस्ति गौतमारण्ये महातपा नाम मुनिः । तेनाश्रमसन्निधाने मूषिकशावकः काकमुखाद्भ्रष्टो दृष्टः । ततो दयायुक्तेन तेन मुनिना नीवारकणैः संवर्द्धितः । तं च मूषिकं खादितुमनुधावन् विडालो मुनिना दृष्टः । पश्चात् तपःप्रभावात् तेन मुनिना मूषिको बलिष्ठो विडालः कृतः । स विडालः कुक्कुराद्बिभेति । ततो ऽसौ कुक्कुरः कृतः । कुक्कुरस्य व्याघ्रान्महद्भयम् । तदनन्तरं स व्याघ्रः कृतः । अथ व्याघ्रमपि तं मूषिकनिर्विशेषं पश्यति मुनिः । अतः सर्वे तत्रस्था जनास्तं व्याघ्रं दृष्ट्वा वदन्ति । अनेन मुनिना मूषिको ऽयं व्याघ्रतां नीतः । एतच्छ्रुत्वा स व्याघ्रः सव्यथो ऽचिन्तयत् । यावदनेन मुनिना जीवितव्यं तावदिदं मम स्वरूपाख्यानमकीर्त्तिकरं न पलायिष्यते । इति समालोच्य मुनिं हन्तुं समुद्यतः । मुनिस्तस्य चिकीर्षितं ज्ञात्वा पुनर्मूषिको भव इत्युक्त्वा मूषिक एव

कृतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । नीचः श्लाघ्यपदं प्राप्य इत्यादि । अपरं च देव । सुकरमिदमिति न मन्तव्यम् ।

शृणु । भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानुत्तमाधममध्यमान् ।
अतिलौल्याद्बको मूर्खो मृतः कर्कटसङ्ग्रहात् ॥ १५ ॥

चित्रवर्णः पृच्छति । कथमेतत् । मन्त्री कथयति । अस्ति मालवविषये पद्मगर्भाभिधानं सरः । तत्रैको वृद्धबकः सामर्थ्यहीनस्तयोद्विग्नमिवात्मानं दर्शयित्वा स्थितः । स च केनचित् कुलीरेण दूरादेव पृष्टः । किमिति भवानत्राहारपरित्यागेन तिष्ठति । वकेनोक्तम् । मत्स्या मम जीवनहेतवः । मत्स्यास्त्वत्रावश्यमेव कैवर्त्तैर्व्यापादयितव्या इति नगरोपान्ते कैवर्त्तालाप आकर्णितः । तदितो वर्त्तनाभावादस्मन्मरणमुपस्थितमिति ज्ञात्वा आहारस्यापि निरादरः कृतः । ततः सर्वैर्मत्स्यैरालोचितम् । इह समये तावदुपकारक एवायमुपलक्ष्यते ऽस्माकम् । तदयमेव यथाकर्त्तव्यं पृच्छ्यताम् ।

तथा चोक्तम् । उपकर्त्रा ऽरिणा सन्धिर्न मित्रेणापकारिणा ।
उपकारापकारौ हि लक्ष्यं लक्षणमेतयोः ॥ १६ ॥

मत्स्या ऊचुः । भो वक अस्माकं कुत्र रक्षणोपायः । वको ब्रूते । अस्ति रक्षणहेतुर्जलाशयान्तरम् । तत्राहमेकैकशो युष्मान् नयामि । मत्स्यैरपि भयादुक्तमेवमस्तु । ततो ऽसौ दुष्टवकस्तान् मत्स्यानेकैकान् नीत्वा कस्मिंश्चिद्देशे खादित्वा पुनरागत्य वदति । ते मया जलाशयान्तरे स्थापिताः । अनन्तरं कुलीरस्तमुवाच । भो वक मामपि तत्र नय । ततो वको ऽप्यपूर्व्वकुलीरमांसार्थी सादरं तं नीत्वा स्थले धृतवान् । कुलीरो ऽपि मत्स्यकण्टकाकीर्णां भूमिं दृष्ट्वा ऽचिन्तयत् । हा हतो ऽस्मि मन्दभाग्यः । भवतु । इदानीं समयोचितं व्यवहरामि ।

यतः । तावद्भयात् तु भेतव्यं यावद्भयमनागतम् ।
आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्त्तव्यमभीतवत् ॥ १७ ॥

अपरञ्च । अभियुक्तो यदा पश्येन्न किञ्चिद्गतिमात्मनः ।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ १८ ॥

इत्यालोच्य स कुलीरस्तस्य वकस्य ग्रीवां चिच्छेद । स वकः पञ्चत्वं गतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । भक्षयित्वा बहून् मत्स्यानित्यादि । ततः पुनरपि राजा स चित्र-

वर्णो ऽब्रवीत् । शृणु तावन्महामन्त्रिन् मयैतदालोचितम् । यदत्रावस्थितेनानेन मेघवर्णेन राज्ञा यावन्ति कर्पूरद्वीपस्योत्तमवस्तूनि तावन्त्यस्माकमुपनेतव्यानि । तेन महता विलासेनास्माभिर्विन्ध्याचले स्थातव्यम् । दूरदर्शी विहस्याह । देव ।

अनागतवतीं चिन्तां कृत्वा यस्तु प्रहृष्यति ।
स तिरस्कारमाप्नोति भग्नभाण्डो द्विजो यथा ॥ १९ ॥

राजाह । कथमेतत् । दूरदर्शी कथयति । अस्ति देवीकोट्टनगरे देवशर्मा नाम ब्राह्मणः । तेन विषुवत्संक्रान्तौ शक्तुपूर्णशरावः प्राप्तः । ततस्तमादायासौ भाण्डपूर्णकुम्भकारमण्डपिकायां रौद्रेणाकुलितः सुप्तः । ततः शक्तुरक्षार्थं हस्ते दण्डमादायाचिन्तयत् । यद्यहमिमं शक्तुशरावं विक्रीय दश कपर्दकान् प्राप्नोमि तदा तैरिहसमये कपर्दकैर्घटशरावादिकमुपक्रीय अनेकधा वृद्धैस्तैर्धनैः पुनः पुनः पूगवस्त्रादिकमुपक्रीय विक्रीय वाणिज्यं कृत्वा लक्षसंख्यकधनान्युत्पाद्य विवाहचतुष्टयं करोमि। ततस्तासु पत्नीषु या रूपयौवनवती तस्यामधिकानुरागं करोमि। तदनन्तरं सञ्जातेर्ष्यास्ताः सपत्न्य अन्योन्यं यदा द्वन्द्वं करिष्यन्ति तदा ऽहं कोपाकुलः सर्वाः सपत्नी लगुडेन ताडयिष्यामि । इत्यभिधाय तेन लगुडः प्रक्षिप्तः शक्तुशरावश्चूर्णितो भाण्डानि च भग्नानि । ततो भग्नभाण्डश्रवणादागत्य कुम्भकारेण गले हस्तं दत्त्वा मण्डपिकाद्बहिःकृतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । अनागतवतीं चिन्तामित्यादि । ततो राजा रहसि गृध्रं मन्त्रिणं पप्रच्छ । तात यथा कर्त्तव्यं तथोपदिश । गृध्रो वदति ।

मदोद्धतस्य नृपतेः प्रकीर्णस्येव दन्तिनः ।
गच्छन्त्युन्मार्गया तस्य नेतारः खलु वाच्यताम् ॥ २० ॥

शृणु तावद्देव किमस्माभिर्बलदर्पाद्दुर्गं भग्नं नोवा भवतः प्रतापाधिष्ठितेनोपायेन । राजाह भवतामुपायेन । गृध्रो ब्रूते । यद्यस्मद्वचनं क्रियते तदा स्वदेशे गम्यताम् । अन्यथासन्ने वर्षाकाले तुल्यबलेन सह पुनर्विग्रहे सत्यस्माकं परभूमिष्ठानां स्वदेशगमनमपि दुर्लभं भविष्यति । सुखशोभार्थं सन्धाय गम्यताम् । दुर्गं भग्नं कीर्त्तिश्च लब्धैव । मम सम्मतं तावदेतत् ।

यतः । यो हि धर्मं पुरस्कृत्य हित्वा भर्त्तुः प्रियाप्रियम् ।

अप्रियाण्याह पथ्यानि तेन राजा सहायवान् ॥ २१ ॥

अपरञ्च । सन्धिमिच्छेत् समेनापि सन्दिग्धो विजयो युधि ।
न हि संशयितं कुर्य्यात् इत्युवाच बृहस्पतिः ॥ २२ ॥

अन्यच्च । सुहृद्बलं तथा राज्यमात्मानं कीर्त्तिमेव च ।
युधि सन्देहदोलस्थं को हि कुर्य्यादबालिशः ॥ २३ ॥

परन्तु । युद्धे विनाशो भवति कदाचिदुभयोरपि ।
सुन्दोपसुन्दावन्योन्यं समवीर्य्यौ हतौ न किम् ॥ २४ ॥

राजोवाच । कथमेतत् । मन्त्री कथयति । पुरा दैत्यौ सहोदरौ सुन्दोपसुन्दनामानौ महता कायक्लेशेन त्रैलोक्यराज्यकामनया चिराच्चन्द्रशेखरमाराधितवन्तौ । ततस्तयोर्भगवान् परितुष्टः सन् वरं वरयतमित्युवाच । अनन्तरं तयोर्भीरुमयमयोः समाधिष्ठया सरस्वत्या तावन्यद्वक्तुकामावन्यदभिहितौ । यद्यावयोर्भगवान् परितुष्टस्तदा स्वप्रियां पार्व्वतीं परमेश्वरो ददातु । अथ भगवता क्रुद्धेन वरदानस्यावश्यकतया मूढतया च पार्व्वती प्रदत्ता । ततस्तस्या रूपलावण्यलुब्धाभ्यां जगद्घातिभ्यां मनसोत्सुकाभ्यां पापतिमिराभ्यां ममेत्यन्योन्यकलहाभ्यां प्रमाणपुरुषः कश्चित् पृच्छ्यतामिति मतौ कृतायां स एव भट्टारको वृद्धद्विजरूपी समागत्य तत्रोपस्थितः । अनन्तरमावाभ्यामियं स्वबललब्धा कस्येयमावयोर्भवति ब्राह्मणमपृच्छताम् । ब्राह्मणो ब्रूते ।

ज्ञानश्रेष्ठो द्विजः पूज्यः क्षत्रियो बलवानपि ।
धनधान्याधिको वैश्यः शूद्रस्तु द्विजसेवया ॥ २५ ॥

तद्युवां क्षत्रियधर्म्माणौ । युद्ध एव युवयोर्नियमः । इत्यभिहिते सति साधूक्तमनेनेति कृत्वा अन्योन्यतुल्यवीर्य्यौ समकाले ऽन्योन्यघातेन विनाशमुपगतौ । अतो ऽहं ब्रवीमि । सन्धिमिच्छेत् समेनापीत्यादि । राजाह । तत् किं प्रागेव नेदमुपदिष्टम् । मन्त्री वदति । तदा किं मम वचनमवसानपर्य्यन्तं श्रुतं भवद्भिः । तदापि मम सम्मत्या नायं विग्रहारम्भः । यतः सन्धेयगुणयुक्तो ऽयं हिरण्यगर्भो न विग्राह्यः । तथाचोक्तम् ।

सत्यार्य्यौ धार्म्मिको ऽनार्य्यो भ्रातृसङ्घातवान् बली ।
अनेकयुद्धविजयी सन्धेयाः सप्त कीर्त्तिताः ॥ २६ ॥
सत्यो ऽनुपालयन् सत्यं सन्धितो नैति विक्रियाम् ।

प्राणबाधे ऽपि सुव्यक्तमार्य्यो नायात्यनार्य्यताम् ॥ २७ ॥
धार्म्मिकस्याभियुक्तस्य सर्व्व एव हि युज्यते ।
प्रजानुरागाद्धर्म्माच्च दुःखच्छेद्यो हि धार्म्मिकः ॥ २८ ॥
सन्धिः कार्य्यो ऽप्यनार्य्येण विनाशे समुपस्थिते ।
विना तस्याश्रयेणान्यः कुर्य्यान्न कालयापनम् ॥ २९ ॥
संहतत्वाद्यथा वेणुर्निविडः कण्टकैर्वृतः ।
न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातृसङ्घातवांस्तथा ॥ ३० ॥
बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम् ।
प्रतिवातं न हि घनः कदाचिदुपसर्पति ॥ ३१ ॥
जमदग्नेः सुतस्येव सर्व्वः सर्व्वत्र सर्व्वदा ।
अनेकयुद्धजयिनः प्रतापादेव भुज्यते ॥ ३२ ॥
अनेकयुद्धविजयी सन्धानं यस्य गच्छति ।
तत्प्रतापेन तस्याशु वशमायान्ति शत्रवः ॥ ३३ ॥

तदत्र बहुभिर्गुणैरुपेतः सन्धेयो ऽयं राजहंसः । चक्रवाको ऽवदत् । प्रणिधे सर्व्वमवगतम् । व्रज पुनरागमिष्यसि । अथ हिरण्यगर्भश्चक्रवाकं पृष्टवान् । मन्त्रिन् असन्धेयाः कति । तान् विज्ञातुमिच्छामि । मन्त्री ब्रूते । देव कथयामि । शृणु ।

बालो वृद्धो दीर्घरोगी तथा ज्ञातिबहिष्कृतः ।
भीरुको भीरुकजनो लुब्धो लुब्धजनस्तथा ॥ ३४ ॥
विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिसक्तिमान् ।
अनेकचित्तमन्त्रश्च देवब्राह्मणनिन्दकः ॥ ३५ ॥
दैवोपहतकश्चैव दैवचिन्तक एव च ।
दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसङ्कुलः ॥ ३६ ॥
अदेशस्थो बहुरिपुर्युक्तः कालेन यश्च न ।
सत्यधर्म्मव्यपेतश्च विंशतिः पुरुषा अमी ॥ ३७ ॥
एतैः सन्धिं न कुर्व्वीत विगृह्णीयात् तु केवलम् ।
एते विगृह्यमाणा हि क्षिप्रं यान्ति रिपोर्वशम् ॥ ३८ ॥
बालस्याल्पप्रभावत्वान्न लोको योद्धुमिच्छति ।

युद्धायुद्धफलं यस्मात् ज्ञातुं शक्तो न बालिशः ॥ ३९ ॥
उत्साहशक्तिहीनत्वाद्वृद्धो दीर्घामयस्तथा ।
स्वैरेव परिभूयेते द्वावप्येतावसंशयम् ॥ ४० ॥
सुखोच्छेद्यश्च भवति सर्व्वज्ञातिबहिष्कृतः ।
त एवैनं विनिघ्नन्ति ज्ञातयस्त्वात्मसात्कृताः ॥ ४१ ॥
भीरुर्युद्धपरित्यागात् स्वयमेव प्रणश्यति ।
तथैव भीरुकजनः सङ्ग्रामे तैर्विमुच्यते ॥ ४२ ॥
लुब्धस्यासंविभागित्वान्न युध्यन्ते ऽनुजीविनः ।
लुब्धानुजीविकैरेष दानहीनैर्निहन्यते ॥ ४३ ॥
सन्त्यज्यते प्रकृतिभिर्विरक्तप्रकृतिर्युधि ।
सुखाभियोज्यो भवति विषयेष्वतिसक्तिमान् ॥ ४४ ॥
अनेकचित्तमन्त्रस्तु द्वेष्यो भवति मन्त्रिणाम् ।
अनवस्थितचित्तत्वात् कार्य्ये तैः स उपेक्ष्यते ॥ ४५ ॥
सदा धर्म्मबलीयस्त्वाद्देवब्राह्मणनिन्दकः ।
विशीर्य्यते स्वयं ह्येव दैवोपहतकस्तथा ॥ ४६ ॥
सम्पत्तेश्च विपत्तेश्च दैवमेव हि कारणम् ।
इति दैवपरो ध्यायन् नात्मानमपि चेष्टयेत् ॥ ४७ ॥
दुर्भिक्षव्यसनी चैव स्वयमेवावसीदति ।
बलव्यसनयुक्तस्य योद्धुं शक्तिर्न जायते ॥ ४८ ॥
अदेशस्थो हि रिपुणा स्वल्पकेनापि हन्यते ।
ग्राहो ऽल्पीयानपि जले गजेन्द्रमपि कर्षति ॥ ४९ ॥
बहुशत्रुस्तु सन्त्रस्तः श्येनमध्ये कपोतवत् ।
येनैव गच्छति पथा तेनैवासौ विपद्यते ॥ ५० ॥
अकालसैन्ययुक्तस्तु हन्यते कालयोधिना ।
कौशिकेन हतज्योतिर्निशीथ इव वायसः ॥ ५१ ॥
सत्यधर्मव्यपेतेन न सन्दध्यात् कदाचन ।
स सन्धितो ऽप्यसाधुत्वादचिराद्याति विक्रियाम् ॥ ५२ ॥

अपरमपि कथयामि । सन्धिविग्रहासनयानसंश्रयद्वैधीभावाः षाड्गुण्यम् । कर्मणामारम्भोपायः पुरुषद्रव्यसम्पद् देशकालविभागो निपातप्रतीकारः कार्य्यसिद्धिः पञ्चाङ्गो मन्त्रः । सामदानभेददण्डाश्चत्वार उपायाः । उत्साहशक्तिर्मन्त्रशक्तिः प्रभुशक्तिश्चेति शक्तित्रयम् । एतत्सर्व्वमालोच्य नित्यं विजिगीषवो भवन्ति महान्तः ।

यतः । या हि प्राणपरित्यागमूल्येनापि न लभ्यते ।
सा श्रीर्नीतिविदां वेश्म चञ्चला ऽपि प्रधावति ॥ ५३ ॥

तथा चोक्तम् । वित्तं यदा यस्य समं विभक्तं गूढश्च चारो निभृतश्च मन्त्रः ।
न चाप्रियं प्राणिषु यो ब्रवीति स सागरान्तां पृथिवीं प्रशास्ति ॥

किन्तु देव यद्यपि महामन्त्रिणा गृध्रेण सन्धानमुपन्यस्तं तथापि तेन राज्ञा सम्प्रति भूतजयदर्पान्न मन्तव्यम् । तदेवं क्रियताम् । अस्मन्मित्रं सिंहलद्वीपस्य महाबलो नाम सारसो राजा जम्बुद्वीपे कोपं जनयतु ।

यतः । सुगुप्तिमाधाय सुसंहतेन बलेन वीरो विचरन्नरातिं ।
सन्तापयेद्येन समं सुतप्तस्तप्तेन सन्धानमुपैति तप्तः ॥ ५५ ॥

राजाह । एवमस्तु । इत्युक्त्वा विचित्रो नाम वकः सुगुप्तलेखं दत्त्वा सिंहलद्वीपं प्रस्थापितः । अथ प्रणिधिः पुनरागत्य उक्तवान् । देव श्रूयतां तावत् तत्रत्यप्रस्तावः । एवं तत्र गृध्रेणोक्तम् । देव मेघवर्णस्तत्र चिरमुषितः । स वेत्ति किं सन्धेयगुणयुक्तो हिरण्यगर्भो राजा न वेति । ततो ऽसौ मेघवर्णश्चित्रवर्णेन राज्ञा समाहूय पृष्टः । वायस कीदृशो ऽसौ हिरण्यगर्भो राजा चक्रवाको मन्त्री वा कीदृशः । मेघवर्णो ब्रूते । देव स हिरण्यगर्भो राजा युधिष्ठिरसमो महाशयः सत्यवाक् । चक्रवाकसदृशो मन्त्री न क्वाप्यवलोक्यते । राजाह । यद्येवं तदा कथमसौ त्वया वञ्चितः । मेघवर्णो विहस्य ब्रूते ।

देव । विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने का विदग्धता ।
अङ्कमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ॥ ५६ ॥

शृणु देव । तेन मन्त्रिणा ऽहं प्रथमदर्शन एव विज्ञातः । किन्तु महाशयो ऽसौ राजा । तेन मया विप्रलब्धः ।

तथा चोक्तम् । आत्मौपम्येन यो वेत्ति दुर्जनं सत्यवादिनम् ।
स एव वञ्चितस्तेन ब्राह्मणश्छागतो यथा ॥ ५७ ॥

राजाह । कथमेतत् । मेघवर्णः कथयति । अस्ति गौतमारण्ये प्रस्तुतयज्ञः कश्चिद्ब्राह्मणो ग्रामान्तरं गत्वा छागमुपक्रीय स्कन्धे धृत्वा गच्छन् धूर्त्तत्रयेणावलोकितः । ततस्ते धूर्त्ता यद्येष छागः केनाप्युपायेन लभ्यते तदा मतिप्रकर्षो भवति इत्यालोच्य प्रान्तरवृक्षत्रयतले तस्य ब्राह्मणस्य वर्त्मन्युपविश्य स्थिताः । तत्रैकेन धूर्त्तेन स ब्राह्मणो ऽभिहितः । भो ब्राह्मण किमिति त्वया कुक्कुरः स्कन्धेनोह्यते । विप्रेणोक्तम् । नायं श्वा यज्ञच्छागो ऽयम् । अनन्तरं पुनर्द्वितीयेन क्रोशमात्रस्थितेन तदेवोक्तम् । तदाकर्ण्य ब्राह्मणश्छागं भूमौ निधाय मुहुर्मुहुर्निरीक्ष्य पुनः स्कन्धे कृत्वा दोलायमानमतिश्चलितः ।

यतः । मतिर्दोलायते नूनं सतामपि खलोक्तिभिः ।
ताभिर्विश्वासितो यो ऽसौ म्रियते चित्रकर्णवत् ॥ ५८ ॥

राजा पृच्छति । कथमेतत् । स कथयति । अस्ति कस्मिंश्चिद्वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः । तस्यानुचरास्त्रयः । काको व्याघ्रः शृगालश्च । अथ तैर्भ्रमद्भिः सार्थाद्भ्रष्ट उष्ट्रो दृष्टः पृष्टश्च । कुतो भवानागतः । स चात्मवृत्तान्तमकथयत् । ततस्तैर्नीत्वा ऽसौ सिंहाय समर्पितः । तेन चाभयवाचं दत्त्वा चित्रकर्ण इति नाम कृत्वा स्थापितः । एवं कालो गच्छति । अथ कदाचित् सिंहस्य शरीरवैकल्यात् भूरिवृष्टिकारणाच्चाहारमलभमानास्ते व्यग्रा बभूवुः । ततः काकव्याघ्रगोमायुभिरालोचितम् । चित्रकर्णमेव यथा स्वामी व्यापादयति तथा ऽनुष्ठीयताम् । किमनेन कण्टकभुजा ऽस्माकम् । व्याघ्रो ब्रूते । स्वामिना ऽभयवाचं दत्त्वा गृहीतो ऽयम् । कथमेवं सम्भवति । वायसो वदति । इह समये परिक्षीणः स्वामी पापमपि करिष्यति ।

यतः । त्यजेत् क्षुधार्त्ता महिला ऽपि पुत्रं खादेत् क्षुधार्त्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ५९ ॥

अन्यच्च । मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्त आर्त्तः क्रोधी बुभुक्षितः ।
लुब्धो भीरुस्त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्म्मवित् ॥ ६० ॥

इति निश्चित्य सर्व्वे सिंहान्तिकं जग्मुः । सिंहेनोक्तम् । आहारार्थं प्राप्तं किञ्चित् । काको ब्रूते । देव यत्नादपि प्राप्तं न किञ्चित् । सिंहो ऽवदत् । को ऽधुना जीवनोपायः । काको वदति । स्वाधीनाहारपरित्यागात् सर्व्वनाशो ऽयमुपस्थितः ।

सिंहेनोक्तम् । अत्राहारः कः स्वाधीनः । काकः कर्णे कथयति । चित्रकर्ण इति । सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति । मया ऽस्मै अभयवाग् दत्ता । तत् कथमेवं सम्भवति ।

तथा हि । न भूप्रदानं न सुवर्णदानं न गोप्रदानं न तथान्नदानम् ।
यथा वदन्तीह महाप्रदानं सर्व्वप्रदानेष्वभयप्रदानम् ॥ ६१ ॥

अन्यच्च । सर्व्वकामसमृद्धस्य अश्वमेधस्य यत्फलम् ।
तत्फलं लभते सम्यक् रक्षिते शरणागते ॥ ६२ ॥

काको ब्रूते । नासौ स्वामिना व्यापादयितव्यः । किन्त्वस्माभिरेव तथा कर्त्तव्यं यथा ऽसौ स्वदेहदानमङ्गीकरोति । तच्छ्रुत्वा सिंहस्तूष्णीं स्थितः । ततो ऽसौ लब्धावकाशः कूटं कृत्वा सर्व्वानादाय सिंहसमीपमागतः । अथ काकेनोक्तम् । देव यत्नादप्याहारो न प्राप्तः । अनेकोपवासक्लिष्टश्च स्वामी । तदिदानीं मदीयमांसमुपभुज्यताम् ।

यतः । स्वामिमूला भवन्त्येताः सर्व्वाः प्रकृतयः खलु ।
समूलेषु हि वृक्षेषु प्रयत्नः सफलो नृणाम् ॥ ६३ ॥

सिंहेनोक्तम् । भद्र वरं प्राणपरित्यागो न पुनरीदृशे कर्म्मणि प्रवृत्तिः । जम्बुकेनापि तथोक्तम् । ततः सिंहेनोक्तम् । मैवम् । व्याघ्र उवाच । मद्देहेन जीवतु स्वामी । सिंहेनोक्तम् । न कदाचिदेवमुचितम् । अथ चित्रकर्णो ऽपि जातप्रत्ययः तथैवात्मदेहदानमाह । तद्वदन्नेवासौ द्वीपिना कुक्षिं विदार्य्य व्यापादितः सर्व्वैर्भक्षितश्च । अतो ऽहं ब्रवीमि । मतिर्दोलायते नूनमित्यादि । तदनन्तरं तृतीयधूर्त्तवचनं श्रुत्वा स विप्रो भ्रमं निश्चित्य छागं त्यक्त्वा स्नात्वा गृहं ययौ । छागश्च नीत्वा धूर्त्तैः खादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । आत्मौपम्येन यो वेत्तीत्यादि । राजाह । मेघवर्ण कथं त्वया शत्रुमध्ये सुचिरमुषितम् । कथं वा तेषामनुनयः कृतः । मेघवर्ण आह । देव स्वामिकार्य्यार्थिना स्वप्रयोजनवशाद्वा किं किं न क्रियते ।

पश्य । लोको वहति किं राजन् न मूर्ध्ना दग्धुमिन्धनम् ।
क्षालयन्नपि वृक्षाङ्घ्रिं नदीवेला निकृन्तति ॥ ६४ ॥

तथाचोक्तम् । स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून् कार्य्यमासाद्य बुद्धिमान् ।
यथा वृद्धेन सर्पेण मण्डूका विनिपातिताः ॥ ६५ ॥

राजाह । कथमेतत् । मेघवर्णः कथयति । अस्ति जीर्णोद्याने मन्दविसर्पो नाम सर्पः । सो ऽतिजीर्णतया स्वाहारमप्यन्वेष्टुमक्षमः । सरस्तीरे पतित्वा स्थितः । ततो दूरात् केनचिन्मण्डूकेन दृष्टः पृष्टश्च । किमिति भवानाहारं नान्विष्यति । सर्पो ब्रूते । भद्र गच्छ किं ते मम मन्दभाग्यस्य वृत्तान्तप्रश्नेन । ततः सञ्जातकौतुकः स भेकः सर्वथा कथ्यतामिति तं सर्पमाह । सर्पो ब्रूते । भद्र अत्र ब्रह्मपुरे कौण्डिन्यनाम्नः श्रोत्रियस्य पुत्रो विंशतिवर्षदेशीयः सर्वगुणसम्पन्नो दुर्दैवान्मया नृशंसेन दष्टः । ततः सुशीलनामानं पुत्रं मृतमवलोक्य कौण्डिन्यः शोकेन मूर्च्छितः पृथिवीतले लुलोठ । अनन्तरं ब्रह्मपुरवासिनः सर्वे बान्धवास्तस्य तत्रागत्योपविष्टाः तथा चोक्तम् । आहवे व्यसने चैव दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे ।
राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ ६६ ॥

ततः कपिलो नाम स्नातको ऽवदत् । अरे कौण्डिन्य मूढो ऽसि येनैवं विलपसि । शृणु ।
क्रोडीकरोति प्रथमं यथा जातमनित्यता ।
धात्रीव जननी पश्चात् तदा शोकस्य कः क्रमः ॥ ६७ ॥

तथा च । क्व गताः पृथिवीपालाः ससैन्यबलवाहनाः ।
वियोगसाक्षिणी येषां भूमिरद्यापि तिष्ठति ॥ ६८ ॥

अपरञ्च । प्रतिक्षणमयं कायः क्षीयमाणो न लक्ष्यते ।
आमकुम्भ इवाम्भःस्थो विशीर्णः सन् विभाव्यते ॥ ६९ ॥
आसन्नतरतामेति मृत्युर्जन्तोर्दिने दिने ।
आघातं नीयमानस्य वध्यस्येव पदे पदे ॥ ७० ॥

यतः । अनित्यं यौवनं रूपं जीवितं द्रव्यसञ्चयः ।
ऐश्वर्य्यं प्रियसंवासो मुह्येत् तत्र न पण्डितः ॥ ७१ ॥
यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महोदधौ ।
समेत्य च व्यपेयातां तद्वद्भूतसमागमः ॥ ७२ ॥
यथा हि पथिकः कश्चिच्छायामाश्रित्य तिष्ठति ।
विश्रम्य च पुनर्गच्छेत् तद्वद्भूतसमागमः ॥ ७३ ॥

अन्यच्च । पञ्चभिर्निर्मिते देहे पञ्चत्वं च पुनर्गते ।
स्वां स्वां योनिमनुप्राप्ते तत्र का परिदेवना ॥ ७४ ॥

यावतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान् मनसः प्रियान् ।
तावन्तो ऽस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ॥ ७५ ॥
नायमत्यन्तसंवासो लभ्यते येन केनचित् ।
अपि स्वेन शरीरेण किमुतान्येन केनचित् ॥ ७६ ॥

अपि च । संयोगो हि वियोगस्य संसूचयति सम्भवम् ।
अनतिक्रमणीयस्य जन्म मृत्योरिवागमम् ॥ ७७ ॥
आपातरमणीयानां संयोगानां प्रियैः सह ।
अपथ्यानामिवान्नानां परिणामो हि दारुणः ॥ ७८ ॥

अपरञ्च । व्रजन्ति न निवर्त्तन्ते स्रोतांसि सरितां यथा ।
आयुरादाय मर्त्यानां सदा रात्र्यहनी तथा ॥ ७९ ॥
सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्समागमः ।
स वियोगावसानत्वात् दुःखानां धुरि युज्यते ॥ ८० ॥
अत एव हि नेच्छन्ति साधवः सत्समागमम् ।
यद्वियोगासिलूनस्य मनसो नास्ति भेषजम् ॥ ८१ ॥
सुकृतान्यपि कर्म्माणि राजभिः सगरादिभिः ।
अथ तान्येव कर्म्माणि ते चापि प्रलयं गताः ॥ ८२ ॥
सञ्चिन्त्य सञ्चिन्त्य तमुग्रदण्डं मृत्युं मनुष्यस्य विचक्षणस्य ।
वर्षाम्बुसिक्ता इव चर्म्मबन्धाः सर्व्वे प्रयत्नाः शिथिलीभवन्ति ॥ ८३ ॥
यामेव रात्रिं प्रथमामुपैति गर्भे निवासं नरवीरलोकः ।
ततः प्रभृत्यस्खलितप्रयाणः स प्रत्यहं मृत्युसमीपमेति ॥ ८४ ॥

अथ संसारं विचारय शोको ऽयमज्ञानस्य प्रपञ्चः ।

पश्य । अज्ञानं कारणं न स्याद्वियोगो यदि कारणम् ।
शोको दिनेषु गच्छत्सु वर्द्धतामपयाति किम् ॥ ८५ ॥

तद्भद्रात्मानमनुसन्धेहि । शोकचर्च्चां च परिहर ।

यतः । अकाण्डपातजातानामस्त्राणां मर्मभेदिनाम् ।
गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौषधम् ॥ ८६ ॥

ततस्तद्वचनं निशम्य प्रबुद्ध इव कौण्डिन्य उत्थायाब्रवीत् । तदलमिदानीं गृह-

नरकवासेन । वनं गच्छामि । पुनः कपिलो ब्रूते ।

वने ऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहे ऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपः ।
अकुत्सिते कर्म्मणि यः प्रवर्त्तते निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ८७ ॥

यतः । दुःखितो ऽपि चरेद्धर्मं यत्र कुत्राश्रमे रतः ।
समः सर्व्वेषु भूतेषु न लिङ्गं धर्म्मकारणम् ॥ ८८ ॥

उक्तञ्च । वृत्त्यर्थं भोजनं येषां सन्तानार्थं च मैथुनम् ।
वाक् सत्यवचनार्थं च दुर्गाण्यपि तरन्ति ते ॥ ८९ ॥

तथा हि । आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था सत्योदका शीलतटा दयोर्मिः ।
तत्राभिषेकं कुरु पाण्डुपुत्र न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥ ९० ॥

विशेषतश्च । जन्ममृत्युजराव्याधिवेदनाभिरभिद्रुतम् ।
संसारमिदमत्यन्तमसारं त्यजतः सुखम् ॥ ९१ ॥
दुःखमेवास्ति न सुखं यस्मात् तदुपलक्ष्यते ।
दुःखार्त्तस्य प्रतीकारे सुखसञ्ज्ञा विधीयते ॥ ९२ ॥

कौण्डिन्यो ब्रूते । एवमेव । ततो ऽहं तेन शोकाकुलेन ब्राह्मणेन शप्तः । यदद्यारभ्य मण्डूकानां वाहनं भविष्यसीति । कपिलो ब्रूते । सम्प्रत्युपदेशासहिष्णुर्भवान् शोकाविष्टं ते हृदयम् । तथापि कार्य्यं शृणु ।

सङ्गः सर्व्वात्मना त्याज्यः स चेत् त्यक्तुं न शक्यते ।
स सद्भिः सह कर्त्तव्यः सतां सङ्गो हि भेषजम् ॥ ९३ ॥

अन्यच्च । कामः सर्व्वात्मना हेयः स चेद्धातुं न शक्यते ।
स्वभार्य्यां प्रति कर्त्तव्यः सैव तस्य हि भेषजम् ॥ ९४ ॥

एतच्छ्रुत्वा स कौण्डिन्यः कपिलोपदेशामृतप्रशान्तशोकानलो यथाविधि दण्डग्रहणं कृतवान् । ततो ब्राह्मणशापं भोक्तुं मण्डूकानुद्वोढुमत्र तिष्ठामि । अनन्तरं तेन मण्डूकेन गत्वा मण्डूकनाथस्य जालपादस्य तत्कथितम् । ततो ऽसावागत्य स मण्डूकनाथः सर्पमधिष्ठितवान् । स सर्पस्तं पृष्ठे कृत्वा चित्रपदक्रमं बभ्राम । परेद्युश्चलितुमसमर्थं तं मण्डूकनाथो ऽवदत् । किमिति भवानद्य मन्दगतिः । सर्पो ब्रूते । देव आहारविरहाद्दुर्बलो ऽस्मि । मण्डूकनाथो ऽवदत् । अस्मदाज्ञया मण्डूकान् भक्षय । ततो गृहीतो ऽयं महाप्रसाद इत्युक्त्वा क्रमशो स मण्डूकान् खादति ।

अथ निर्मण्डूकं सरो विलोक्य मण्डूकनाथो ऽपि तेन खादितः । अतो ऽहं ब्रवीमि । स्कन्धेनापि वहेच्छत्रून् इत्यादि । देव यात्विदानीं पुरावृत्ताख्यानकथनं सर्व्वथा सन्धेयो ऽयं हिरण्यगर्भो राज्ञा सन्धीयतामिति मे मतिः । राजोवाच । को ऽयं भवतो विचारः । यतो जितस्तावदयमस्माभिः । ततो यद्यस्मदाज्ञया सेवायां वसति तदास्तां नो चेद्विगृह्यताम् । अत्रान्तरे जम्बुद्वीपादागत्य शुकेनोक्तम् । देव सिंहलद्वीपस्य सारसो राजा सम्प्रति जम्बुद्वीपमाक्रम्याधितिष्ठति । राजा तं ससम्भ्रममाह । किं किम् । शुकः पूर्व्वोक्तं कथयति । गृध्रः स्वगतमुवाच । साधु रे चक्रवाक मन्त्रिन् साधु । राजा सकोपमाह । आस्तां तावदयं तमेव गत्वा समूलमुन्मूलयामि । दूरदर्शी विहस्याह ।

न शरन्मेघवत् कार्य्यं वृथैव घनगर्जितम् ।
परस्यार्थमनर्थं वा प्रकाशयति नो महान् ॥ ८५ ॥

अपरञ्च । एकदा न विगृह्णीयात् बहून् राजा विवादिनः ।
सदर्पो ऽप्युरगः कीटैर्बहुभिर्नाशितो ध्रुवम् ॥ ८६ ॥

देव किं इतो विना सन्धानं गमनमस्ति । यत अस्माकं पश्चात् प्रकोपः कर्त्तव्यः ।

अपरञ्च । यो ऽर्थतत्त्वमविज्ञाय क्रोधस्यैव वशं गतः ।
स तथा तप्यते मूढो ब्राह्मणो नकुलादिव ॥ ८७ ॥

राजा पृच्छति । कथमेतत् । दूरदर्शी कथयति । अस्त्युज्जयिन्यां माधवो नाम ब्राह्मणः । तस्य ब्राह्मणी प्रसूता । सा बालापत्यरक्षार्थं ब्राह्मणमवस्थाप्य स्नातुं गता । अथ ब्राह्मणस्य कृते राज्ञः पार्व्वणश्राद्धं दातुमागतो जनः । तं दृष्ट्वा ब्राह्मणः सहजदारिद्र्यादचिन्तयत् । यदि सत्वरं न गच्छामि तदा ऽन्यः कश्चिच्छ्राद्धं ग्रहीष्यति ।

उक्तञ्च । आदेयस्य प्रदेयस्य कर्त्तव्यस्य च कर्म्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम् ॥ ८८ ॥

शिशोश्चात्र रक्षकः को ऽपि नास्ति तत् किं करोमि । यातु । चिरकालपालितममुं सुतनिर्विशेषं नकुलं बालकरक्षार्थं व्यवस्थाप्य गच्छामि । तथा कृत्वा गतः । ततस्तत्र नकुलेन बालकसमीपमागच्छन् तूष्णीं कृष्णसर्पो व्यापादितः खण्डितश्च । अथासौ नकुलो ब्राह्मणमायान्तमवलोक्य रक्तविलिप्तमुखपादः सत्वरमुपागम्य ब्राह्मणस्य

चरणयोर्लुलोठ । ततो ऽसौ ब्राह्मणस्तं तथाविधं दृष्ट्वा मम पुत्रो ऽनेन भक्षित इत्यविचार्य्य तं व्यापादितवान् । अनन्तरं यावदुपसृत्य पश्यति ब्राह्मणस्तावद्बालकः सुस्थः स्वपिति सर्पस्तु व्यापादितस्तिष्ठति । ततो ऽसौ ब्राह्मणो विषादमुपगतः । अतो ऽहं ब्रवीमि । यो ऽर्थतत्त्वमविज्ञाय इत्यादि ।

अपरञ्च । कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।
षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिंस्त्यक्ते सुखी भवेत् ॥ ९९ ॥

राजाह । मन्त्रिन् एष ते निश्चयः । मन्त्री ब्रूते । एवमेव ।

यतः । स्मृतिश्च परमार्थेषु वितर्को ज्ञाननिश्चयः ।
दृढता मन्त्रगुप्तिश्च मन्त्रिणः परमो गुणः ॥ १०० ॥

तथा च । सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ १०१ ॥

तद्देव यदीदानीमस्मद्वचनं क्रियते तदा सन्धाय गम्यताम् ।

यतः । यद्यप्युपायाश्चत्वारो निर्द्दिष्टाः साध्यसाधने ।
सङ्ख्यामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि व्यवस्थिता ॥ १०२ ॥

राजाह । कथमेवं सत्वरं सम्भाव्यते । मन्त्री ब्रूते । देव सत्वरं भविष्यति ।

यतः । मृद्घटवत् सुखभेद्यो दुःसन्धानश्च दुर्जनो भवति ।
सुजनस्तु कनकघटवत् दुर्भेद्यश्चाशु सन्धेयः ॥ १०३ ॥

अपरञ्च । अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः ।
ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मा ऽपि नरं न रञ्जयति ॥ १०४ ॥

विशेषतश्च । असौ धर्म्मज्ञो राजा सर्व्वज्ञो मन्त्री च ज्ञातमेतन्मया पूर्व्वं मेघवर्णवचनात् तत्कृतकार्य्यसन्दर्शनाच्च ।

यतः । कर्म्मानुमेयाः सर्व्वत्र परोक्षे गुणवृत्तयः ।
तस्मात् परोक्षवृत्तीनां फलैः कर्म्म विभावयेत् ॥ १०५ ॥

राजाह । अलमुत्तरोत्तरेण । यथाभिप्रेतमनुष्ठीयताम् । एतन्मन्त्रयित्वा गृध्रो महामन्त्री तत्र यथार्हं कर्त्तव्यमित्युक्त्वा दुर्गाभ्यन्तरं प्रचलितः । ततः प्रणिधिवकेनागत्य राज्ञो हिरण्यगर्भस्य निवेदितम् । देव सन्धिं कर्त्तुं महामन्त्री गृध्रो ऽस्मत्समीपमागच्छत् । राजहंसो ब्रूते । मन्त्रिन् पुनः सम्बन्धिना केनचिदत्रा-

गन्तव्यम् । सर्व्वज्ञो विहस्याह । देव न शङ्कास्पदमेतत् । यतो महाशयो ऽसौ दूरदर्शी । अथवा स्थितिरियं मन्दमतीनां कदाचित् शङ्कैव न क्रियते । कदाचित् सर्व्वशङ्का ।

तथा हि । सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात् परिवञ्चितः
कुमुदविटपान्वेषी हंसो निशासु विचक्षणः ।
न दशति पुनस्ताराशङ्की दिवा ऽपि सितोत्पलं
कुहकचकितो लोकः सत्ये ऽप्यपायमपेक्षते ॥ १०६ ॥
दुर्जनदूषितमनसः सुजनेष्वपि नास्ति विश्वासः ।
बालः पायसदग्धो दध्यपि ननु फुत्कृतं भुंक्ते ॥ १०७ ॥

तद्देव यथाशक्ति तत्पूजार्थं रत्नोपहारादि सामग्री सज्जीक्रियताम् । तथा ऽनुष्ठिते सति स गृध्रो मन्त्री दुर्गद्वाराच्चक्रवाकेण सत्कृत्यानीय राजदर्शनं कारितो दत्तासने चोपवेशितः । चक्रवाक उवाच । मन्त्रिन् युष्मदायत्तं सर्व्वं स्वेच्छयोपभुज्यतामिदं राज्यम् । राजहंसो ब्रूते । एवमेव । दूरदर्शी ब्रूते । एवमेवैतत् किन्त्विदानीं बहुप्रपञ्चनं निष्प्रयोजनम् ।

यतः । लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् स्तब्धमञ्जलिकर्म्मणा ।
मूर्खं छन्दानुवृत्तेन याथातथ्येन पण्डितम् ॥ १०८ ॥

अन्यच्च । सद्भावेन हरेन्मित्रं सम्भ्रमेण तु बान्धवान् ।
स्त्रीभृत्यान् दानमानैश्च दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ १०९ ॥

तदिदानीं सन्धाय गम्यताम् । महाप्रतापश्चित्रवर्णो राजा । चक्रवाको ब्रूते । यथा सन्धानं कार्य्यं तदप्युच्यताम् । राजहंसो ब्रूते । कति प्रकाराः सन्धीनां सम्भवन्ति । गृध्रो वदति । कथयामि । श्रूयताम् ।

बलीयसाभियुक्तस्तु नृपो ऽनन्यप्रतिक्रियः ।
आपन्नः सन्धिमन्विच्छेत् कुर्व्वाणः कालयापनम् ॥ ११० ॥
कपाल उपहारश्च सन्तानः सङ्गतस्तथा ।
उपन्यासः प्रतीकारः संयोगः पुरुषान्तरः ॥ १११ ॥
अदृष्टनर आदिष्ट आत्मादिष्ट उपग्रहः ।
परिक्रयस्तथोच्छिन्नस्तथा च परभूषणः ॥ ११२ ॥

स्कन्धोपनेयः सन्धिश्च षोडशैते परिकीर्त्तिताः ।
इति षोडशकं प्राहुः सन्धिं सन्धिविचक्षणाः ॥ ११३ ॥
कपालसन्धिर्विज्ञेयः केवलं समसन्धितः ।
सम्प्रदानाद्भवति य उपहारः स उच्यते ॥ ११४ ॥
सन्तानसन्धिर्विज्ञेयो दारिकादानपूर्व्वकः ।
सद्भिस्तु सङ्गतः सन्धिर्मैत्रीपूर्व्व उदाहृतः ॥ ११५ ।
यावदायुःप्रमाणस्तु समानार्थप्रयोजनः ।
सम्पत्तौ वा विपत्तौ वा कारणैर्यो न भिद्यते ॥ ११६ ॥
सङ्गतः सन्धिरेवायं प्रकृष्टत्वात् सुवर्णवत् ।
तथा ऽन्यैः सन्धिकुशलैः काञ्चनः स उदाहृतः ॥ ११७ ॥
द्रव्यात्मकार्य्यसिद्धिं तु समुद्दिश्य क्रियेत यः ।
स उपन्यासकुशलैरुपन्यास उदाहृतः ॥ ११८ ॥
मयास्योपकृतं पूर्व्वं ममाप्येष करिष्यति ।
इति यः क्रियते सन्धिः प्रतीकारः स उच्यते ॥ ११९ ॥
उपकारं करोम्यस्य ममाप्येष करिष्यति ।
अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीवयोरिव ॥ १२० ॥
एकार्थां सम्यगुद्दिश्य क्रियां यत्र हि गच्छति ।
सुसंहितप्रमाणस्तु स च संयोग उच्यते ॥ १२१ ॥
आवयोर्योधमुख्यैस्तु मदर्थः साध्यतामिति ।
यस्मिन् पणस्तु क्रियते स सन्धिः पुरुषान्तरः ॥ १२२ ॥
त्वयैकेन मदीयो ऽर्थः सम्प्रसाध्यस्त्वसाविति ।
यत्र शत्रुः पणं कुर्य्यात् सो ऽदृष्टपुरुषः स्मृतः ॥ १२३ ॥
यत्र भूम्येकदेशेन पणेन रिपुवर्जितः ।
सन्धीयते सन्धिविद्भिः आदिष्टः स उदाहृतः ॥ १२४ ॥
स्वसैन्येन तु सन्धानमात्मादिष्ट उदाहृतः ।
क्रियते प्राणरक्षार्थं सर्व्वदानादुपग्रहः ॥ १२५ ॥
कोषांशेनार्द्धकोषेण सर्व्वकोषेण वा पुनः ।

शिष्टस्य प्रतिरक्षार्थं परिक्रय उदाहृतः ॥ १२६ ॥
भुवां सारवतीनां तु दानादुच्छिन्न उच्यते ।
भूम्युत्थफलदानेन सर्व्वेण परभूषणः ॥ १२७ ॥
परिच्छिन्नं फलं यत्र प्रतिस्कन्धेन दीयते ।
स्कन्धोपनेयं तं प्राहुः सन्धिं सन्धिविचक्षणाः ॥ १२८ ॥
परस्परोपकारस्तु मैत्री सम्बन्धकस्तथा ।
उपहारश्च विज्ञेयाश्चत्वारश्चैव सन्धयः ॥ १२९ ॥
एक एवोपहारश्च सन्धिरेव मतो मम ।
उपहारविभिन्नास्तु सर्व्वे मैत्रविवर्जिताः ॥ १३० ॥
अभियोक्ता बलीयस्त्वादलब्ध्वा न निवर्त्तते ।
उपहारादृते तस्मात् सन्धिरन्यो न विद्यते ॥ १३१ ॥

राजाह। भवन्तो महापण्डिताः तदत्रास्माकं यथाकार्य्यमुपदिश्यताम्। दूरदर्शी ब्रूते। आः किमुच्यते।

आधिव्याधिपरितापैरद्य श्वो वा विनाशिने ।
को हि नाम शरीराय धर्म्मापेतं समाचरेत् ॥ १३२ ॥
जलान्तश्चन्द्रचपलं जीवितं खलु देहिनाम् ।
तथाविधमिति ज्ञात्वा शश्वत् कल्याणमाचरेत् ॥ १३३ ॥
मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणभङ्गुरम् ।
सज्जनैः सङ्गतं कुर्य्यात् धर्म्माय च सुखाय च ॥ १३४ ॥

तन्मम सम्मतेन तदेव क्रियताम् ।

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेवातिरिच्यते ॥ १३५ ॥

अतः सत्याभिधानदिव्यपुरःसरं द्वयोरप्येतयोर्भूपालयोः काञ्चनाभिधानसन्धिर्विधीयताम्। सर्व्वज्ञो वदति। एवमस्तु। ततो वस्त्रोपहारादिना स मन्त्री दूरदर्शी पूजितः प्रहृष्टमनाश्चक्रवाकं गृहीत्वा मयूरस्य राज्ञः समीपं गतः। तत्र चित्रवर्णेन राज्ञा सर्व्वज्ञो गृध्रवचनाद्बहुमानदानपुरःसरं सम्भाषितः। तथाविधं सन्धिं स्वीकृत्य राजहंससमीपं प्रस्थापितः। दूरदर्शी ब्रूते। देव सिद्धं नः समी-

हितम्। इदानीं स्वस्थानमेव विन्ध्याचलं प्रतिगम्यताम्। अथ सर्व्वे स्वस्थानं प्राप्य मनोवाञ्छितफलमनुभवन्ति। विष्णुशर्मणोक्तम्। अपरं किं कथयामि। तदुच्यताम्। राजपुत्रा ऊचुः। आर्य्य तव प्रसादात् सकलराज्यव्यवहाराङ्गं ज्ञातम्। ततः सुखिनो भूता वयम्। विष्णुशर्मोवाच। यद्यप्येवं तथापि अपरमपीदमस्तु।

सन्धिः सर्व्वमहीभुजां विजयिनामस्तु प्रमोदः सदा
सन्तः सन्तु निरापदः सुकृतिनां कीर्त्तिश्चिरं वर्द्धताम्।
नीतिर्वारविलासिनीव सततं वक्षःस्थले राजतां
वक्त्रं चुम्बतु मन्त्रिणामहरहो भूयान्महानुत्सवः॥ १३६॥

इति हितोपदेशे सन्धिर्नाम चतुर्थः कथासङ्ग्रहः।

॥ समाप्तिः ॥

TRANSLATION

OF

THE PREFACE.

ŚRÍ GAŃEŚÁYA NAMAH.

ÁDYAH ŚLOKAH.

Siddhih sádhye satám astu, prasádát tasya dhúrjjaťeh:
Jáhnaví-phena-lekheva, yan-múrdhni śaśinah kalá.

DWITÍYAH ŚLOKAH.

Śruto hitopadeśo 'yam, páťavan sanskṛitoktishu:
Váchán sarvvatra vaichitryan, níti-vidyán dadáti cha.

TRITÍYAH ŚLOKAH.

Ajarámaravat prágyo, vidyám arthan cha chintayet:
Gṛihíta iva keśeshu, mṛityuná dharmmam ácharet.

CHATURTHAH ŚLOKAH.

Sarvva-dravyeshu vidyaiva, dravyam áhur anuttamam:
Aháryyatwád anarghyatwád, akshayatwách cha sarvvadá.

PANCHAMAH ŚLOKAH.

Sanggamayati vidyaiva, níchagápi naran sarit,
Samudram iva durdharshan, nṛipam bhágyam atah param.

REVERENCE TO GANEŚA!

FIRST VERSE.

May success, in all that may be effected, attend the good, through the favour of that *Dhúrjjati* (Śiva), on whose brow 'shines' a digit of the moon, like a streak of the foam of *Jáhnaví!*

SECOND VERSE.

This 'work' called *Hitopadeśa* (good advice), when heard, gives skill in *Sanskrit* words, variety in language universally, and knowledge of Polity.

THIRD VERSE.

A wise man should calculate knowledge and wealth as if 'he were' undecaying and immortal. He should follow duty as 'if he were' seized by the hair of his head by Death (as if he had not an instant to lose).

FOURTH VERSE.

'The wise' have said: Knowledge is the best thing amongst all things; from its not being liable ever to be stolen, from its not being purchaseable, and from its being imperishable.

FIFTH VERSE.

As a descending river causes 'its water' to mix with the ocean; so Knowledge brings a man into association with the monarch who is difficult of approach: and thence results exceeding prosperity.

SHASHṬHAH ŚLOKAH.

Vidyá dadáti vinayam, vinayád yáti pátratám:
Pátratwád dhanam ápnoti, dhanád dharman tatah sukham.

SAPTAMAH ŚLOKAH.

Vidyá śastran cha śástran cha, dwe vidye pratipattaye:
Ádyá hásyáya vriddhatwe, dwitíyá 'driyate sadá.

ASHṬAMAH ŚLOKAH.

Yan nave bhájane lagnah, sanskáro nányathá bhavet:
Kathá-chhalena bálánán, nítis tad iha kathyate.

NAVAMAH ŚLOKAH.

Mitra-lábhah, suhrid-bhedo, vigrahah sandhir eva cha:
Panchatantrát tathányasmád, granthád ákrishya likhyate.

Asti bhágírathí-tíre páṭaliputra-námadheyan nagaram. Tatra sarvva-swámi-guṇopetah sudarśano náma narapatir ásít. Sa bhúpatir ekadá kenápi paṭhyamánan śloka-dwayan śuśráva.

DAŚAMAH ŚLOKAH.

Aneka-sanśayochchhedi, parokshárthasya darśanam:
Sarvvasya lochanan śástram, yasya nástyandha eva sah.

SIXTH VERSE.

Knowledge gives discretion. Through discretion 'a man' attains fitness 'for employment.' By fitness, he acquires wealth. With wealth he gains 'religious' merit. Through 'religious' merit, 'final' felicity.

SEVENTH VERSE.

Knowledge is 'skill' in arms and books. Those two 'kinds of' knowledge are for the purpose of 'acquiring' reputation. The first is ridiculous in old age; the second is respectable always.

EIGHTH VERSE.

Since the pattern impressed on a new 'earthen' vessel cannot ever be otherwise; therefore under the pretext of fables, Polity is here explained for (the purpose of making an indelible impression on) youth.

NINTH VERSE.

Acquisition of friends—Separation of friends—War, and also Peace—'each' is here written; having been extracted from the *Pancha Tantra*, and any other 'similar' book.

There is on the bank of the *Bhágírathí*, a city of the name of *Pátaliputra*. And there was in it a king by name *Sudarśana*, endowed with all princely virtues. The king once overheard 'these' two stanzas being recited by some person:

TENTH VERSE.

The eradicator of many doubts, the exhibition of invisible objects, the eye of all, is Learning. He, of whom it is not, is blind.

EKÁDAŚAH ŚLOKAH.

Yauvanan dhana-sampattih, prabhutwam avivekatá:
Ekaikam apy' anartháya, kimu yatra chatushṫayam.

Ity 'ákarńyátmanah putráńám, anadhigata-śástráńám, nityam unmárga-gáminám, śástrá 'nanushṫhánenodwigna-manáh, sa rájá chintayámása.

DWÁDAŚAH ŚLOKAH.

Ko 'rthah putreńa játena, yo na vidwán na dhármmikah:
Káńena chakshushá kim vá, chakshuh píḋaiva kevalam.

TRAYODAŚAH ŚLOKAH.

Ajáta-mṛíta-múrkháńám, varam adyau na chántimah:
Sakṛid duhkhakarávádyá, vantimas tu pade pade.

CHATURDAŚAH ŚLOKAH.

Kincha: Sa játo yena játena, yáti vanśah samunnatim:
Parivarttini sansáre, mṛitah ko vá na jáyate.

PANCHADAŚAH ŚLOKAH.

Anyachcha: Guńi-gańa-gańan-árambhe, na patati kaṫhiní sasambhramá yasya:
Tenámbá yadi sutiní, vada bandhyá kídṛiśí bhavati.

SHOḊASAH ŚLOKAH.

Apicha: Dáne tapasi śauryye cha, yasya na prathitam yaśah:
Vidyáyám artha-lábhe cha, mátur uchchára eva sah.

ELEVENTH VERSE.

Youth, abundance of riches, authority, inconsiderateness; each singly (tends) to disadvantage: how much more so, where all four 'combine'!

Having heard this, the king, distressed in mind by the disregard of learning of his sons, who were unread in learned writings and ever following improper courses, reflected:

TWELFTH VERSE.

What benefit 'accrues' by a son 'being' born, who is neither learned nor virtuous? What 'is the use of' an eye that is sightless? Such an eye is trouble merely.

THIRTEENTH VERSE.

Of 'a son' unborn, or dead, or a fool; better the two first, and not the last. The two first inflict sorrow once: the last, perpetually.

FOURTEENTH VERSE.

For: He is born, by whom, when born, the family attaineth exaltation. In the revolving world, who that dies is not born 'again'?

FIFTEENTH VERSE.

Again: In beginning to enumerate a company of persons of merit, if the chalk does not fall with haste (in the person who makes out the list to inscribe the name) of a man; then, if the mother 'who bore him' is made the mother of a son by him—say, what woman is barren?

SIXTEENTH VERSE.

Verily: He, whose fame is not widely extended for liberality, piety, heroism, knowledge, or acquiring wealth; he, verily, is but his mother's excrement.

SAPTADAŚAH ŚLOKAH.

Aparancha: Varam eko guńí putro, na cha múrkha-śatair api:
Ekaś chandras tamo hanti, na cha tárá-gańair api.

ASHŤÁDAŚAH ŚLOKAH.

Puńya-tírthe kṛitam yena, tapah kwápi sudushkaram:
Tasya putro bhaved vaśyah, samṛiddho dhármmikah sudhíh.

EKONAVINŚAH ŚLOKAH.

Tathá choktam:

Arthágamo nityam arogitá cha, priyá cha bháryyá priya-vádiní cha:
Vaśyaś cha putro 'rtha-karí cha vidyá, shaď jíva-lokasya sukháni rájan.

VINŚAH ŚLOKAH.

Ko dhanyo bahubhih putraih, kuśúla-púrań-áďhakaih:
Varam ekah kulálambí, yatra viśrúyate pitá.

EKAVINŚAH ŚLOKAH.

Ṛina-karttá pitá śatrur, mátá cha vyabhicháriní:
Bháryyá rúpavatí śatruh, putrah śatrur apańďitah.

DWÁVINŚAH ŚLOKAH.

Anabhyáse visham vidyá, ajírńe bhojanam visham:
Vishan sabhá daridrasya, vṛiddhasya taruńí visham.

SEVENTEENTH VERSE.

Moreover: A talented son is a blessing. 'There is no benefit' by hundreds of fools. One moon disperses the darkness. 'It is not dispersed' even by hosts of stars.

EIGHTEENTH VERSE.

The son of him by whom very arduous devotion has been performed at some holy place of pilgrimage, will be submissive, affluent, virtuous, and wise.

NINETEENTH VERSE.

So also it is said:

Accession of wealth, constant freedom from sickness, a beloved wife, a sweet-spoken wife, an obedient son, and wealth-acquiring knowledge, are six 'sources of' happiness, in the world of living beings, O King!

TWENTIETH VERSE.

Who is made fortunate by many sons—'mere empty' measures filling up a granary? Better is one who supports his family, by whom his father is renowned.

TWENTY-FIRST VERSE.

A father who incurs debt is an enemy: and so is a mother who is of loose conduct. A wife possessed of beauty is an enemy. An enemy is an unlearned son.

TWENTY-SECOND VERSE.

Knowledge, if neglected, is poison. Food, if indigested, is poison. A court is the poison of a poor man. The poison of an old man is a young wife.

TRAYOVINŚAH ŚLOKAH.

Yasya tasya prasúto 'pi guńaván pújyate narah :
Dhanur vanśa-viśuddho 'pi, nirguńah king karishyati.

CHATURVINŚAH ŚLOKAH.

Háhá putraka nádhíta, sugataitásu rátrishu :
Tena twam vidushám madhye, pangke gaur iva sídasi.

Tat katham idáním ete mama putrá guńavantah kriyantáṃ.

PANCHAVINŚAH ŚLOKAH.

Áhára-nidrá-bhaya-maithunan cha, sámányam etat paśubhir naráńám :
Dharmmo hi teshám adhiko viśesho, dharmeńa hínáh paśubhih samánáh.

ŚHAḊVINŚAH ŚLOKAH.

Yatah : Dharmmártha-káma-moksháńám, yasyaiko 'pi na vidyate :
Aja-gala-stanasyeva, tasya janma nirarthakam.

SAPTAVINŚAH ŚLOKAH.

Yachchochyate :
Áyuh karmma cha vittan cha, vidyá nidhanam eva cha :
Panchaitányapi srijyante, garbhasthasyaiva dehinah.

ASHŤAVINŚAH ŚLOKAH.

Kincha : Avaśyam bhávino bhává, bhavanti mahatám api :
Nagnatwan nílakańthasya, maháhi-śayanang hareh.

TWENTY-THIRD VERSE.

That man is honoured, of whom a son 'has been born' possessed of 'excellent' qualities. What can a bow—though faultless as to the cane—if it be stringless, effect?

TWENTY-FOURTH VERSE.

Alas, O son! who hast passed these nights unstudying and careless. Therefore in the midst of the wise thou despondest, like a cow in a quagmire.

How, then, may these my sons be now made 'persons' of merit?

TWENTY-FIFTH VERSE.

Food, sleep, fear, sexual intercourse—each is the common property of men and brutes. Virtue, verily, is their additional distinction; and void of virtue, they are 'but' equal with brutes.

TWENTY-SIXTH VERSE.

Wherefore: Virtue, wealth, desire, liberation—he, of whom not one of them is known, his birth is fruitless, like the excrescences on the neck of a goat.

TWENTY-SEVENTH VERSE.

And as to what is said:

'Life, function, wealth, knowledge, and death—these five are 'created for the embodied soul, even whilst staying in the embryo 'form.'

TWENTY-EIGHTH VERSE.

For: 'Inevitably, the conditions that are to be, are—even of the great— 'the nakedness of *Nílakantha* (Śiva), the sleep of Hari on the great 'serpent (*Sesha*).'

EKONATRINŚAH ŚLOKAH.

Apicha: Yad abhávi na tad bháví, bhávi chen na tad anyathá:
Iti chintá-vishaghno 'yam, agadah kin na píyate.

Etat káryyákshamáńáng keshánchid álasya-nibandhanam vachanam.

TRINŚAH ŚLOKAH.

Na daivam api sanchintya, tyajed udyogam átmanah:
Anudyogena tailáni, tilebhyo n' áptum arhati.

EKATRINŚAH ŚLOKAH.

Anyachcha:

Udyoginam purusha-singham upaiti lakshmír: daivena deyam iti kápurushá vadanti.
Daivan nihatya kuru paurusham átma-śaktyá: yatne kṛite yadi na sidhyati ko 'tra doshah.

DWÁTRINŚAH ŚLOKAH.

Yathá hyekena chakreńa, na rathasya gatir bhavet:
Evam purusha-káreńa, viná daivan na sidhyati.

TRAYASTRINŚAH ŚLOKAH.

Tathácha: Púrvva-janma-kṛitang karmma, tad daivam iti kathyate:
Tasmát purusha-káreńa, yatnang kuryád atandritah.

TWENTY-NINTH VERSE.

'And indeed: 'What will not be, that will not be: but, if it will be, it will not 'be' otherwise. Such 'being the case,' wherefore is this antidote, destructive of the poison of care, not imbibed'?

This is a speech proceeding from indolence, 'uttered' by some unable to do what should be done.

THIRTIETH VERSE.

Let not a man thinking of destiny relinquish his own exertion. Without exertion, he is not able to obtain oil from sesamum-'seeds' (which contain it in abundance).

THIRTY-FIRST VERSE.

Again:

Fortune goes 'of herself' to the chief of men who displays energy. Abject men say: "It must be given 'us' by destiny." Having resisted destiny, put forth manliness with all your strength. And if, when 'every' effort has been made, the object is not accomplished, what blame is there in such a case?

THIRTY-SECOND VERSE.

In like manner, as the motion of a chariot is not 'produced' by only one wheel: so, without manly actions, destiny is not fulfilled.

THIRTY-THIRD VERSE.

So also: The acts done in a former birth, that verily is called Fate. Therefore unwearied, let him make exertion with manly effort.

CHATUSTRINŚAH ŚLOKAH.

Yathá mṛit-pińdatah karttá, kurute yad yad ichchhati:
Evam átma-kṛitang karmma, mánavah pratipadyate.

PANCHATRINŚAH ŚLOKAH.

Aparancha: Káka-tálíyavat práptan, dṛishťwá 'pi nidhim agratah:
Na swayan daivam ádatte, purushártham apekshate.

SHAŤ TRINŚAH ŚLOKAH.

Udyamena hi sidhyanti, káryyáńi na manorathaih:
Na hi suptasya singhasya, praviśanti mukhe mṛigáh.

SAPTATRINŚAH ŚLOKAH.

Mátṛi-pitṛi-kṛitábhyáso guńitám eti bálakah:
Na garbha-chyuti-mátreńa, putro bhavati pańďitah.

ASHŤATRINŚAH ŚLOKAH.

Tathácha: Mátá śatruh pitá vairí, bálo yena na páťhitah:
Na śobhate sabhá-madhye, hangsa-madhye vako yathá.

EKONACHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Rúpa-yauvana-sampanná, viśála-kula-sambhaváh:
Vidyá-híná na śobhante, nirgandhá iva kinśukáh.

THIRTY-FOURTH VERSE.

As a maker (a potter) makes from a ball of clay whatever he wishes: so a man reaps the 'fruit of' actions done by himself.

THIRTY-FIFTH VERSE.

Moreover: Though beholding a treasure before him on a sudden (or as the fruit of the palm fell and was broken in pieces for the crow unexpectedly), yet fate itself does not take it (does not pick it up); it waits for man.

THIRTY-SIXTH VERSE.

Objects are effected by exertion, not by wishes. Truly, into the mouth of a sleeping lion the deer do not enter.

THIRTY-SEVENTH VERSE.

The child obtains excellence who is well trained by his father and mother. A boy is not learned merely by being born.

THIRTY-EIGHTH VERSE.

So also: The mother is an enemy, the father is a foe, by whom a child is not instructed. He shines not in a company. He is as a crane amongst swans.

THIRTY-NINTH VERSE.

Those possessed of beauty and youth, and born in an exalted family, who are destitute of knowledge, shine not (attract no admiration). They are like the scentless *kinsuka* flowers (held worthless, though beautiful).

CHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Múrkho 'pi śobhate távat, sabháyám vastra-veshťitah:
Távach cha śobhate múrkho, yávat kinchin na bháshate.

Etach chintayitwá sa rájá pańďita-sabhám káritaván. Rájovácha. Bho, bhoh pańďitáh śrúyatám. Asti kaśchid evam-bhúto vidwán, yo mama putrâńán nityam unmárga-gáminám anadhigata-śástráńám idánín níti-śástropadeśena punar janma kárayitum samarthah.

EKACHATWÁRINŚAH SLOKAH.

Yatah: Káchah kánchana-sansargád, dhatte márakatín dyutim:
Tathá sat-sannidhánena, múrkho yáti pravíńatám.

DWICHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Uktancha:
Híyate hi matis táta, hínaih saha samágamát:
Śamaiś cha samatám eti, viśishťaiś cha viśishťaťám.

Atrántare Vishnu Śarmá náma bráhmańo, mahá-pańďitah, sakala-níti-śástra-tattwagyo, Vŗihaspatir ivá 'bravít. Deva, mahá-kula-sambhútá ete rája-putrá, mayá níting gráhayitum śakyante.

TRICHATWÁRINŚAH SLOKAH.

Yatah: Nádravye nihitá káchit, kriyá phalavatí bhavet:
Na vyápára-śatená 'pi, śukavat páthyate vakah.

FORTIETH VERSE.

A blockhead shines in an assembly only in so much as he is covered with clothes (as he is well dressed). So long shineth a fool, as he speaketh not any thing.

Having thus reflected, that king caused an assembly of *Pandits* to be held. The king said: "O *Pandits!* let it be heard. Is there any learned man who is now able to effect the new birth of my sons, who have ever been following wrong courses, and have not studied the learned writings?"

FORTY-FIRST VERSE.

As: Glass, from the contiguity of gold, acquires an emerald lustre. So, by the proximity of the excellent, a fool attains to cleverness.

FORTY-SECOND VERSE.

So it is said:

The understanding is lowered, O son! from association with inferiors. With equals, it attains equality: but with superiors, superiority.

Thereupon, a Brahman, *Vishnu Śarmá* by name, a great *Pandit*, acquainted with the principles of all the writings upon Polity like *Vrihaspati,* said: "O king! these princes, sprung from a great family, are capable of being put in possession of the knowledge of Polity by me."

FORTY-THIRD VERSE.

For: Any labour bestowed upon a worthless thing cannot be productive of fruit. A crane cannot be taught like a parrot 'to speak,' even by a hundred efforts.

CHATUŚCHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Anyachcha: Asmins tu nirguńang gotre, nápatyam upajáyate:
Ákare padmarágáńán, janma kácha-mańeh kutah.

Ato'ham shań-másábhyantare bhavat-putrán níti-śástrábhigyán karishyámi. Rájá savinayam punar uvácha:

PANCHA CHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Kíto 'pi sumanah-sanggád, árohati satán śirah:
Aśmá 'pi yáti devatwam, mahadbhih supratishthitah.

SHAT CHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Anyachcha: Yathodaya-girau dravyan, sannikarsheńa dípyate:
Tathá sat-sannidhánena, hína-varńo 'pi dípyate.

SAPTA CHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Guńáguńagyá guńino bhavanti, te nirguńam prápya bhavanti dosháh:
Áswádya-toyáh prabhavanti nadyah, samudram ásádya bhavanty 'apeyáh.

Tad eteshám asmat-putráńán, níti-śástropadeśáya bhavantah pramáńam. Ityuktwá, tasya Vishńu Śarmańo bahumána-purahsaram putrán samarpitaván. Atha prásáda-prishthe sukhopavishtánám, rájaputráńám purastát, prastáva-krameńa sa pańdito 'bravít. Bho rájaputráh śrińuta:

FORTY-FOURTH VERSE.

Moreover: In this family, no offspring without good qualities is ever born. In a mine of rubies, whence could arise the production of crystal?

"In the period of six months, therefore, I will make your Majesty's sons versed in the works of Polity." The king replied with respect:

FORTY-FIFTH VERSE.

A worm, by connexion with a flower, ascends the head of the virtuous. A stone even attains divinity when consecrated by the illustrious.

FORTY-SIXTH VERSE.

Further: As on the eastern mountain a thing is illuminated by the contiguity 'of the sun': so, by association with the good, the outcast even is enlightened (made respectable).

FORTY-SEVENTH VERSE.

Persons of excellent qualities 'themselves' are judges of the merits and demerits of others. If they attach themselves to what is bad, they become themselves vitiated. Rivers, as they rise, have their waters sweet; but having reached the sea, they are no longer drinkable.

"You therefore are authority for (are capable of) communicating the works of Polity to these my sons."—Thus having spoken, the king, with much deference, delivered his sons to *Vishnu Śarmá.* Then, by way of introduction, the *Pandit* said, in the presence of the princes, as they sat at ease on the terrace of the palace: Hear, O Princes—

ASHṬACHATWÁRINŚAH ŚLOKAH.

Kávya-śástra-vinodena, kálo gachchhati dhímatám:
Vyasanena cha múrkháńán, nidrayá kalahena vá.

Tad bhavatám vinodáya káka-kúrmádínám vichitráng katháng kathayámi. Rája-putrair uktam Áryya, kathyatám. Vishńu Śarmovácha. Śṛińuta samprati, Mitra-lábhah prastúyate, yasyáyam ádyah ślokah.

FORTY-EIGHTH VERSE.

In the enjoyment of poetical writings, the time of the sensible passes away. But 'the time' of fools 'is wasted' in dissipation, slumber, or strife.

Therefore, for the amusement of your Highnesses, I repeat the wonderful story of the Crow, the Tortoise, and the rest. The princes replied: "Sir, let it be narrated." *Vishnu Śarmá* answered: "Hear; now the Acquisition of Friends is recited, of which this is the first verse."

A

VOCABULARY

(SANSKRIT AND ENGLISH)

OF THE

WORDS WHICH OCCUR IN THE FOREGOING PAGES.

AN EXPLANATION

OF THE

ABBREVIATIONS USED IN THIS VOCABULARY.

nom. ... nominative, or 1st case.
acc. ... accusative, or 2nd case.
ins. ... instrumental, or 3rd case.
dat. ... dative, or 4th case.
abl. ... ablative, or 5th case.
gen. ... genitive, or 6th case.
loc. ... locative, or 7th case.
voc. ... vocative, or 8th case.
sin. ... singular number.
du. ... dual.
pl. ... plural.
m. ... masculine.
f. ... feminine.
n. ... neuter.
cr. ... crude or uninflected state.
s. ... substantive.
adj. ... adjective.
pron. ... pronoun.
pers. pron. ... personal pronoun.
rel. pron. ... relative pronoun.
dem. pron. ... demonstrative pronoun.
interr. pron. ... interrogative pronoun.
pronom. ... pronominal.
vb. ... verb.
par. ... parasmai-pada.
átm. ... átmane-pada.
cl. ... class or conjugation.
caus. ... causal form.
pers. ... person.
pres. ... present.
pot. ... potential.
imp. ... imperative.
pret. ... preterite.
fut. ... future.
inf. ... infinitive.
pass. ... passive.
part. ... participle.
agt. ... agent, noun of agency, or verbal adjective.
prep. ... preposition.
comp. ... compounded.
ind. ... indeclinable.
abs. ... abstract.
obs. ... observe.
compar. ... comparative.
superl. ... superlative.
irreg. ... irregular.

VOCABULARY, SANSKRIT, AND ENGLISH.

अ

अ *ind.* No, not. *A privative, prohibitive, and diminutive particle, prefixed to words beginning with consonants.*

अंश *s. m.* A share, a portion. **अंशेन** *ins. sin.*

अकथयत् *3d pers. sin. 1st pret. of the vb.* **कथ** 10*th cl. par.* Tell, relate, narrate.

अकरवम् *1st per. sin. 1st pret. of the vb.* **कृ** 8*th cl. par.* Do, make. **अकरोत्** *3d pers. sin.*

अकर्णधारा *nom. sin. f.* BAHUV. Without a steersman, destitute of a helmsman.

अकस्मात् *ind.* Without a why, wherefore, cause, or reason. Suddenly, unexpectedly.

अकारण *s. n.* Absence or non-existence of a cause. *Used adverbially,* Causelessly.

अकार्य्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **कृ** Do, *with* **अ** *priv.*) Not to be done, improper to be done. **अकार्य्यम्** *acc. sin. n.* **अकार्य्यतस्** *ind.* By doing what should not be done.

अकाल *adj.* Out of season, unseasonable. *s. m.* An unseasonable time. **-ले** *loc. sin.*

अकालकुसुम KARM. A flower budding out of season. **-मानि** *nom. pl. n.*

अकालसह *agt.* Unable to hold out for any time. **अकालसहम्** *nom. sin. n.*

अकीर्त्तिकर *agt.* Disgraceful. **-करम्** *nom. sin. n.*

अकुत्सित *pass. part.* (*of the vb.* **कुत्स** Despise, revile, *with* **अ** *priv.*) Unreproached. **-ते** *loc. sin. n.*

अकुल *adj.* Low, mean, of no family. **अकुलेन** *ins. sin. m.*

अकुलीन *adj.* Low, mean, of low origin, race, or family.**-नम्** *acc. sin. m.* or *n.*

अकुशल *adj.* Unlucky, inauspicious. **-लात्** *abl. sin. n.*

अकृत्रिम *adj.* Unfeigned, inartificial, natural, unsophisticated. **अकृत्रिमम्** *nom. sin. n.*

अकृपण *adj.* Generous, not miserly. **-णः** *nom. sin. m.*

अक्रियमाण *part. pres. pass.* (*of the vb.* **कृ** Do, *with* **अ** *priv.*) Not being done. **-स्य** *gen. sin. n.*

अक्षत *pass. part.* (*of the vb.* **क्षण** Kill, injure, *with* **अ** *priv.*) Unhurt, uninjured, unscathed, unnipped. **अक्षतम्** *nom.* or *acc. sin. n.*

अक्षमः *nom. sin. m. of* **अक्षम** *adj.* Unable.

अक्षय *adj.* Imperishable. **अक्षयान्** *acc. pl. m.*

अक्षयत्वात् *abl. sin. of* अक्षयत्व *abst. s. n. (from* अक्षय *adj.* Imperishable) Indestructibility, exemption from waste or decay.

अक्षयलोक *s. m.* KARM. Heaven, the imperishable world or region. -कान् *acc. pl.*

अक्षर *s. n.* A letter of the alphabet. A syllable.

अखिलम् *acc. sin. m. of* अखिल *adj.* All, entire.

अगदः *nom. sin. of* अगद *s. m.* A medicine.

अगमत् *3d pers. sin. 3d pret. of the vb.* गम *1st cl. par.* Go. अगम्यः *nom. sin. m. fut. pass. part. with* अ *priv.* Unattainable, impervious, inaccessible, unapproachable.

अगर्व्वः *nom. sin. m. of* अगर्व्व *adj.* Modest, humble, void of pride.

अगाध *adj.* Very deep, fathomless, bottomless.

अगुण *s. m.* Absence of merit, demerit, defect.

अगुणशीलस्य *gen. sin. m. of* अगुणशील BAHUV. Worthless, of a bad disposition.

अगुप्त *pass. part.* (*of the vb.* गुप Conceal, *with* अ *priv.*) Unguarded. अगुप्तम् *nom. sin. n.*

अगोचर *s. n.* Unconsciousness, non-concurrence. अगोचरेण *ins. sin.*

अग्निः *nom. sing. of* अग्नि *s. m.* Fire: always associated with the idea of the Deity presiding over it, and who is worshipped by the *Hindus.* अग्निम् *acc.* अग्निना *ins.* अग्नेः *abl.* or *gen.* अग्नौ *loc.*

अग्निसाक्षिकमर्य्यादः *nom. sin. m.* BAHUV. Who received a vow of conjugal fidelity, witnessed by the (nuptial) fire.

अग्र *s. n.* The front, fore part, point, tip, summit, or extremity. अग्रम् *acc. sin.* अग्रेण *ins.* अग्रात् *abl.* अग्रे *loc. ind.* Before, in presence of.

अग्रतस् *ind.* Before, in front. At the head.

अघातयत् *3d pers. sin. 1st pret. of* घाति (*caus. form of the vb.* हन Slay), He caused to be killed.

अङ्क *s. n.* The flank, or part above the hips; the lap. Embrace, hug, clasp. अङ्कम् *acc. sin.*

अङ्ग *s. n.* A limb, member. The body. A branch. A department. Mind, understanding. अङ्गम् *nom. sin.* अङ्गेन *ins.* अङ्गात् *abl.*

अङ्गवाक्पाणिमत् *adj.* Endued with mind, speech, and hands. -मता *ins. sin. m.*

अङ्गस्पर्श *s. m.* TATP. Touch of body, bodily contact. -स्पर्शात् *abl. sin.*

अङ्गाङ्गि *ind.* Body and body, implying contact and co-operation. -भाव *s. m.* The state or extent of personal relation or co-operation. -भावम् *acc. sin.*

अङ्गारः *nom. sin. of* अङ्गार *s.m.* Coal, charcoal.

अङ्गीकरोति *3d pers. sin. pres.* CHWI, (He) promises, or assents.

अङ्घ्रि *s. m.* The root of a tree. -म् *acc. sin.*

अचलः *nom. sin. of* **अचल** *s. m.* A mountain. **अचलम्** *acc. sin.*

अचापल्यम् *nom. sin. of* **अचापल्य** *abs. s. n. from* **अचपल** *adj.* Not fickle) Firmness, steadiness, consistency.

अचिन्तयम् 1*st pers. sin.* 1*st pret. of the verb* **चित** (**इ**) 10*th cl. par.* Think, reflect, consider, muse. **अचिन्तयत्** 3*d pers. sin.*

अचिन्ता *s. f.* Disregard, insensibility, the not thinking.

अचिन्तितानि *nom. pl. n. of* **अचिन्तित** *pass. part.* (*of the vb.* **चित** (**इ**) Think, *with* **अ** *priv.*) Unthought of.

अचिर *adj.* Brief, momentary, not long. **अचिरेण** *ins. sin. m., also used adverbially,* Without delay.

अचेतन *adj.* Insensible, void of reason or feeling. **-ने** *loc. sin. m.*

अजः *nom. sin. of* **अज** *s. m.* A goat.

अजरामरवत् *ind. comp. of the adj.* **अजर** *cr.* Undecaying, *and* **अमर** *cr.* Immortal, *with the particle* **वत्**, As, like, *subjoined.*

अजा *s. f.* A she-goat.

अजातमृतमूर्खाणाम् DWANDWA *of the first species: comp. of* **अजात** *cr.* Unborn, **मृत** *cr.* Dead, *and* **मूर्खाणाम्** *gen. pl. of* **मूर्ख** *s. m.* A fool.

अजित *pass. part.* (*of the vb.* **जि** Conquer, *with* **अ** *priv.*) Unconquered, unvanquished.

अजितेन्द्रियः *nom. sin. m.* BAHUV. Whose passions are ungoverned.

अजीर्णे *loc. sin. of* **अजीर्ण** *s. n.* Indigestion.

अज्ञ *adj.* Ignorant, unwise, foolish, stupid, senseless; a fool. **अज्ञः** *nom. sin. m.* **अज्ञाः** *nom. pl. m.*

अज्ञातकुलशीलस्य *gen. sin. m.* BAHUV. *comp. of* **अज्ञात** *cr.* Unknown, **कुल** *cr.* Family, *and* **शील** *s. m.* Personal qualities, disposition.

अज्ञातशीलः *nom. sin. m.* BAHUV. Unknown as to character.

अज्ञात्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* **ज्ञा** Know, *with* **अ** *priv.*) Not knowing or discovering, not having known or discovered.

अज्ञान *s. n.* Ignorance. *adj.* Ignorant, unwise. **अज्ञानेन** *ins. sin. m.* **अज्ञानस्य** *gen. sin. m.*

अज्ञानतस् *ind.* Ignorantly, unwittingly.

अञ्चल *s. m.* The end or border of a cloth, veil, shawl, &c. **अञ्चले** *loc. sin.*

अञ्जन *s. n.* A collyrium or application to the eyelashes to darken and improve them; a universal article of the Eastern toilet. Antimony, lamp-black, "soorma." **अञ्जनम्** *nom. sin.* **अञ्जनस्य** *gen.*

अञ्जनवत् *ind.* Like collyrium.

अञ्जलि *s. m.* The cavity formed by putting the hands together, and hollowing the palms; being in this form carried to the forehead, it forms the appropriate salutation from inferiors of respectability to their superiors.

अञ्जलिकर्म्मन् *s. n.* TATP. A making of submission; civility, respect. **-णा** *ins. sin.*

अटनम् *nom. sin. of* **अटन** *s. n.* A roving or gadding about.

अटनी *s. f.* The notched extremity of a bow.

अटवी *s. f.* A wood, a forest.

अण्ड *s. n.* An egg. A testicle. **अण्डम्** *acc. sin.* **अण्डानि** *nom.* or *acc. pl.* **अण्डानाम्** *gen.*

अण्डजाः *nom. pl. of* **अण्डज** *s. m.* (Egg-born) A fish. A bird.

अत एव *ind.* Therefore, on this account.

अतथ्य *adj.* Untrue, false, unreal. **अतथ्यानि** *acc. pl. n.*

अतन्द्रितः *nom. sin. m. of* **अतन्द्रित** *adj.* Smart, active, not slothful.

अतस् *ind.* From this. Than this. Hence, hereafter. On this account.

अताडयत् *3d. pers. sin. 1st pret. of the vb.* **तड** *10th cl. par.* Strike, beat, cudgel.

अति *prep.* Over, beyond, exceedingly, much, very, beyond measure.

अतिक्रम *s. m.* A violation, or transgression. **-क्रमतस्** *an adverbial form in the sense of the ins. or abl. case.*

अतिक्रान्त *pass. part.* (*of the vb.* **क्रम** Step, *with* **अति**) Passed beyond, far gone, transgressed. Extended, prolix, diffuse. **अतिक्रान्ते** *loc. sin. m.* **अतिक्रान्तेषु** *loc. pl. m.*

अतिजीर्णता *abs. s. f.* Extreme old age. **-तया** *ins. sin.*

अतिथिः *nom. sin. of* **अतिथि** *s. m.* A guest, one entitled to the rites of hospitality. **अतिथिम्** *acc.*

अतिभार *s. m.* A great or excessive burden. **-भारः** *nom. sin.*

अतिरिच्यते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **रिच** Flow. *When conjugated in the pass. with* **अति**, *it means,* Exceed, become excessive; be of more worth, or greater importance and value.

अतिवर्त्तते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **वृत** *1st cl. átm.* Be, *with* **अति**) Passes, elapses, rolls on.

अतिव्यय *s. m.* Lavish expenditure, profusion, prodigality, extravagance. **-व्ययः** *nom. sin.*

अतिसक्तिमत् *adj.* Over or much attached. **-मान्** *nom. sin. m.*

अतिसञ्चयः *nom. sin. s. m.* Excessive accumulation, a vast hoard.

अतीत *pass. part.* (*of the vb.* **इ** Go, *with* **अति** Beyond) Passed, gone over or by.

अतीत्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* **इ** Go, *with* **अति** Over) Surpass, go over, get beyond.

अतीव *ind.* Excessively, much, very much' beyond measure.

अतुष्टि *s. f.* Dissatisfaction, displeasure, discontent.

अत्ति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **अद** *2d cl. par.* Eat.

अत्यन्त *or* अत्यन्तम् *ind.* Much, very, excessive, excessively.

अत्यय *s. m.* A passing away, a going by. Escape, loss. -त्ययेषु *loc. pl.*

अत्यल्प *adj.* Very small. अत्यल्पम् *nom. sin. n.*

अत्याहित *s. n.* A desperate, daring, or portentous action. -तम् *acc. sin.*

अत्युत्कटैः *ins. pl. n. of* अत्युत्कट *adj.* Extreme, excessive, great.

अत्र *ind.* Here. In this world. Hither.

अत्रान्तरे *ind.* Thereupon, meanwhile.

अत्रैव *ind.* On this very spot.

अथ *An inceptive particle,* After. Then. Now. And. But.

अथवा *ind.* Or. Moreover. But.

अदत्त 3*d pers. sin.* 1*st pret. of the vb.* दा 3*d cl. átm.* Give. अदत्त्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* दा Give, *with* अ *priv.*) Not having given.

अदर्शयत् 3*d pers. sin.* 1*st pret. of* दर्शि (*caus. of the vb.* दृश See) He made to appear, he shewed.

अदीर्घसूत्रता *abs. s. f.* Despatch, the reverse of dilatoriness.

अदीर्घसूत्रम् *acc. sin. m. adj.* Not dilatory, prompt.

अदुर्गः *nom. sin. m.* BAHUV. Having no fortress, without a fortress.

अदुर्गविषयः *nom. sin. m.* KARM. An unfortified country.

अदृश्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* दृश See, *with* अ *priv.*) Invisible. अदृश्या *nom. sin. f.*

अदृष्ट *pass. part.* (*of the vb.* दृश See, *with* अ *priv.*) Unseen.

अदृष्टकर्मा *nom. sin. m.* BAHUV. Not seen practice.

अदृष्टपरसामर्थ्यः *nom. sin. m.* BAHUV. Not witnessed an enemy's power.

अदृष्टपुरुषः *nom. sin. m.* (*or* अदृष्टनरः) BAHUV. A form of treaty, in which the parties treat direct without any mediator or surety.

अदृष्टविरहव्यथम् *nom. sin. n.* BAHUV. *compounded of* अदृष्ट Unseen (not experienced), विरह Separation, *and* व्यथा *s. f.* Pain, pang.

अदेशस्थ *agt.* An absentee, one absent from his country. अदेशस्थः *nom. sin. m.*

अद्य *ind.* Now, to-day.

अद्ययावत् *ind.* Till now, unto the present day.

अद्यारभ्य *ind.* Commencing to-day, this day forwards.

अद्रव्ये *loc. sin. of* अद्रव्य *s. n.* A thing of nought, a worthless object.

अद्रि *s. m.* A mountain.

अधःक्षत *pass. part.* Thrown or put down. -स्य *gen. sin. m.*

अधनम् *acc. sin. m. of* अधन *adj.* Poor, indigent. अधनेषु *loc. pl. m.*

अधमानाम् *gen. pl. of* अधम *adj.* Low, vile, despicable.

अधर्म्मतस् *ind.* Unrighteously, iniquitously.

अधस् *ind.* Down, downwards, below, beneath, under.

अधस्तात् *ind.* Beneath, below, at the bottom.

अधि *prep.* Over, above, upon (in place, rank, quality, or quantity.)

अधिकः *nom. sin. m. of* अधिक *adj.* Exceeding, extraordinary, superior, more, over, additional, more than. Paramount. अधिकम् *nom. sin. n.* अधिकात् *abl. sin. n.*

अधिकम् *ind.* Exceedingly, very much.

अधिकार *s. m.* Superintendance, management, authority, controul. An office, or post. -रेण *ins. sin.* -रे *loc.*

अधिकाराढ्यः *nom. sin. m.* TATP. Invested with authority.

अधिकारिन् *s. m.* A superintendant, director, comptroller, commandant. -री *nom. sin.* -रिणौ *nom. du.*

अधिकृत *pass. part.* (*of the vb.* कृ Make, *with* अधि Over) Set over. A superintendant in general. -तः *nom. sin. m.*

अधिक्षिपसि 2*d pers. sin. pres. of the vb.* क्षिप 6*th cl. par.* Cast, *with* अधि, Reproach, taunt, asperse, treat with disrespect. अधिक्षिपति 3*d pers. sin.*

अधिगच्छति 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* गम 1*st cl. par. substituting* गच्छ *in the four conjugational tenses,* Go, *with* अधि) Goes over; reads, learns; gains, acquires.

अधितिष्ठति 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* ष्ठा 1*st cl. par.* Stand, *with* अधि Over) Governs.

अधित्यका *s. f.* Land on the upper part of a mountain. -कायाम् *loc. sin.*

अधिशयान *pres. part. of the vb.* शी 2*d cl. átm.* Lie down, *with* अधि, Inhabit. -नस्य *gen. sin. m.*

अधिष्ठित *pass. part.* (*of the vb.* ष्ठा Stand, *with* अधि Over) Stood over, presided over, supervised, overlooked. Governed, influenced. अधिष्ठितः *nom. sin. m.* -ष्ठितेन *ins. sin. m.* -ष्ठितम् *nom. sin. n.* अधिष्ठितवत् *indef. pass. part.* He mounted or sat upon. -वान् *nom. sin. m.*

अधीतः *nom. sin. m. of* अधीत *pass. part.* (*of the verb* इ Go, *with* अधि Over) Read, perused, studied. Instructed. अधीत *voc. sin.* अधीतम् *nom sin. n.* -तानि *nom. pl. n.*

अधीत्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* इ Go, *with* अधि) Having read or studied.

अधीर *adj.* Unsteadfast, not staunch, timid. -रः *nom. sin. m.*

अधुना *ind.* Now, at present.

अधोऽधस् *ind.* (अधस् *repeated*) Down, downwards, below. Always down. Deep.

अध्ययनम् *nom. sin. of* अध्ययन *s. n.* Study; a reading, especially of the sacred books, one of the six duties of a Brahman.

अध्यवसाय *s. m.* Effort, exertion, determined application.

अध्यवसायितम् *nom. sin. n. adj.* (*from* -साय *s. m. with affix* इत *called* इतच्) Undertaken, attempted as a difficult task.

अध्रुवाणि *nom.* or *acc. pl. of* अध्रुव *adj.* Uncertain.

अन् *ind.* No, not. *A privative, prohibitive, or diminutive particle, prefixed to words commencing with a vowel.*

अनघः *nom. sin. m. of* अनघ *adj.* Sinless, innocent.

अनङ्ग *s. m.* A name of KÁMA, the Hindu Deity of love *(from* अन् *priv. and* अङ्ग a body;) in allusion to his having been reduced to ashes by the eye of ŚIVA, for having disturbed his devotions, and rendered him enamoured of PÁRVATÍ.

अनतिक्रमणीय *future passive particip. (of the verb* क्रम Step, *with* अति Beyond, *and* अन् *priv.)* Not to be avoided or escaped; inevitable, unavoidable. Not to be broken, transgressed, infringed, or disobeyed; inviolable. -यः *nom. sin. m.* -यस्य *gen. sin. m.*

अनधिगतशास्त्राणाम् *gen. pl. m.* BAHUV. *compounded of* अनधिगत *cr.* Unread, *and* शास्त्र *s. n.* A book, or science.

अनधिष्ठान *s. n.* Want of superintendance, absence of presiding care. -नम् *nom. sin.*

अननुभूत *pass. part.* (*of the vb.* भू Be, *with prep.* अनु *and* अन्) Unperceived.

अननुष्ठान *s. n.* Non-observance, non-performance, neglect, inattention. -ने *loc. sin.*

अनन्तरम् *ind.* Immediately, presently, by and by. Afterwards.

अनन्यप्रतिक्रियः *nom. sin. m.* BAHUV. Incapable of making further resistance.

अनपेक्षा *s. f.* Carelessness, indifference, disregard.

अनभिज्ञ *adj.* Ignorant, unacquainted, unskilled. -ज्ञः *nom. sin. m.*

अनभिमतम् *acc. sin. n. pass. part. (of the verb* मन Desire, *with* अभि *and* अन् *priv.)* Disliked, disagreeable, unpleasant.

अनभ्यासे *loc. sin. of* अनभ्यास *s. m.* The want or absence of practice, or exercise; disuse, neglect.

अनया *ins. sin. f. of* इदम् *pron.* This. -नयोः *gen. du. m.*

अनर्घ्यत्वात् *abl. sin. of* अनर्घ्यत्व *abst. s. n.* Absence of price or value, invaluableness. अर्घ्य *is the fut. pass. part. of the vb.* अर्घ Cost) To be rated, or appraised, *with the privative particle* अन्

अनर्थकर *agt.* Unprofitable, useless. -करः *nom. sin. m.*

अनर्थम् *acc. sin. of* अनर्थ *s. m.* A misfortune; disadvantage, poverty, ruin. अनर्थाय *dat.* अनर्थाः *nom. pl.*

अनलः *nom. sin. of* अनल *s. m.* Fire.

अनवधान *s. n.* Inattention, inadvertency, neglect, negligence. -नस्य *gen. sin.*

अनवसर *adj.* Unseasonable, inopportune.

अनवस्थितचित्तत्व *abs. s. n.* Unsteady-mindedness. -त्वात् *abl. sin.*

अनागत *pass. part.* Not come, not arrived; future. (*See* आगत) अनागतवत् *indef. past part.* Not come to pass, unaccomplished. -वतीम् *acc. sin. f.*

अनागतविधातृ BAHUV. (Future-fate) Name of a certain fish. -धाता *nom. sin. m.*

अनाथ *adj.* Destitute of a friend or protector; fatherless, orphan. अनाथः *nom. sin. m.* अनाथा *nom. sin. f.*

अनादर *s. m.* Disrespect, disregard, slight. -दरः *nom. sin.*

अनायत्त *adj.* Independent, uncontrolled.

अनारम्भ *s. m.* Non-commencement. -रम्भः *nom. sin.*

अनारुह्य *ind. pret. part. (of the vb.* रुह *Mount, with* आ, *and* अन् *priv.)* Not having surmounted, or overcome.

अनार्य्य *adj.* Disreputable. अनार्य्यः *nom. sin. m.* अनार्य्येण *ins. sin. m.*

अनार्य्यता *abs. s. f.* Unworthy conduct, disgracefulness. -ताम् *acc. sin.*

अनालोच्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* लोच *See, with* आ *and* अन्) Not having seen, considered or regarded.

अनाश्रयः *nom. sin. m.* BAHUV. Destitute of asylum or place of refuge, defenceless.

अनासादित *pass. part.* (*of the vb.* षद *Go, with* आ *and* अन्) Not encountered, met, found, or obtained.

अनासादितविग्रहः *nom. sin. m.* BAHUV. Unused to war.

अनाहारेण *ins. sin. of* अनाहार *s. m.* Abstinence, fasting, starvation.

अनाहूत *passive part. of the vb.* ह्वे Call, *with* आ To, *and* अन्) Uncalled, not summoned. -हूतः *nom. sin. m.*

अनित्य *adj.* Transient, not lasting, of short duration. Inconstant, variable, uncertain. अनित्यः *nom. sin. m.* अनित्यम् *nom. sin. n.* अनित्येन *ins. sin. n.*

अनित्यता *abs. s. f.* Transient or limited existence. The present transient, fleeting state of being, *compared by* KAPILA *to a nurse, or foster-mother.*

अनियतात्मा *nom. sin. m.* BAHUV. *compounded of* अनियत Unsubdued *and* आत्मन् *s.* Soul, self.

अनियमः *nom. sin. s. m.* Absence of restraint, indecorous or improper conduct.

अनिर्वृत *adj.* Unhappy, ill at ease. -तम् *nom. sin. n.*

अनिवेद्य *ind. pret. part.* (*of* वेदि *caus. of the vb.* विद Know, *with* नि *and* अ) Not having announced, told, or informed.

अनिल *s. m.* Wind. अनिलः *nom. sin.*

अनिश्चित्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* चि Gather, *with* निर Out, *and* अ *priv.*) Not having ascertained.

अनिष्ट *pass. part.* (*of the vb.* इष Wish, *with* अन् *priv.*) Unwished, undesired; bad, unlucky, inauspicious. अनिष्टात् *abl. sin. m.* or *n.*

अनिष्ठुर *adj.* Not contumelious. -रः *nom. sin. m.*

अनीक *s. m.* or *n.* An army, forces, host. -कस्य *gen. sin.*

अनीति *s. f.* Bad policy, imprudence.

अनीतिज्ञ *agt.* Impolitic, indiscreet, silly. -ज्ञे *loc. sin. m.*

अनु *prep.* After. Along with. According to.

अनुकम्पा *s. f.* Pity, compassion.

अनुकीर्त्तनम् *nom. sin. s. n.* A proclaiming, publishing, or blazing abroad.

अनुक्त *pass. part.* (*of the vb.* **वच** Speak, *with* **अन्** *priv.*) Not spoken, not uttered. **-क्तम्** *nom. sin. n.*

अनुक्तक्लीववचनम् *nom. sin. n.* BAHUV. *compounded of* **अनुक्त** Not spoken, **क्लीव** Vain, *and* **वचन** *s. n.* A word.

अनुक्षणम् *ind.* Every instant, continually.

अनुगच्छति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **गम** *1st cl. par.* Go, *with* **अनु** After) Follows.

अनुगत *pass. part.* (*of the vb.* **गम** Go, *with* **अनु**, After) Following; a follower. **-गतः** *nom. sin. m.*

अनुगतिकः *nom. sin. m. adj.* Following, imitating. An imitator.

अनुगृहीतः *nom. sin. m. pass. particip.* (*of the verb* **ग्रह** Take, *with* **अनु**) Favoured, obliged. **अनुगृहीतुम्** *inf.* To favour, or oblige.

अनुचर *s. m.* A companion, follower, servant. **-चरः** *nom. sin.* **-चरेण** *ins.* **-चराः** *nom. pl.* **-चरैः** *ins. pl.*

अनुचितम् *nom. sin. n. adj.* Improper, unfit, unsuitable.

अनुजग्मुः *3d pers. pl. 2d pret. par.* (*of the vb.* **गम** Go, *with* **अनु** After) They followed.

अनुजानीहि *2d pers. sin. imp. of the vb.* **ज्ञा** *9th cl. par.* Know, *with* **अनु**, Permit.

अनुजीविक *s. m.* A follower. **-कैः** *ins. pl.*

अनुजीविन् *agt.* Following; a follower, attendant, dependant, servant. **-विना** *ins. sin. m.* **-विनाम्** *gen. pl. m.* **-विषु** *loc. pl. m.*

अनुत्तमम् *nom.* or *acc. sin. n. of* **अनुत्तम** *adj.* Best, having nothing better.

अनुदित *pass. part.* (*of the verb* **इ** Go, *with* **उत्** *and* **अन्**) Not risen, unrisen. **-ते** *loc. sin. m.*

अनुद्योगेन *ins. sin. of* **अनुद्योग** *s. m.* Inactivity, absence of exertion.

अनुधावन् *nom. sin. m. pres. part.* (*of the verb* **धाव** *1st cl. par.* Run, *with* **अनु** After) Running after, pursuing.

अनुनय *s.m.* Civility, respect, courtesy. **-नयः** *nom. sin.* **-नयेन** *ins. sin.*

अनुपकारिणे *dat. sin. m. of* **-रिन्** *agt.* (*from the vb.* **कृ** Do, *with* **उप** *and* **अन्**) Not assisting; not a benefactor; helpless.

अनुपकुर्व्वाण *pres. part.* (*of the vb.* **कृ** *8th cl. átm.* Do, *with* **उप** *and* **अन्**) Not assisting. **-णः** *nom. sin. m.*

अनुपपन्न *pass. part.* (*of the vb.* **पद** Go, *with* **उप** *and* **अन्**) Unproved, undemonstrated, unsubstantiated. Uneffected, unaccomplished. **-पन्नम्** *nom. sin. m.*

अनुपभुज्यमान *pres. passive participle* (*of the verb* **भुज** Eat, *with* **उप** *and* **अन्**) Not being enjoyed. **-मानः** *nom. sin. m.*

अनुपयुक्त *adj.* Unserviceable, useless. **-युक्तः** *nom. sin. m.*

अनुपालयन् *nom. sin. m. pres. part.* (*of the verb* पा 10*th cl. par. with* अनु) Keeping, maintaining.

अनुप्रविश्य *ind. pret. part. (of the vb.* विश् Enter, *with* प्र *and* अनु) Having entered.

अनुप्राप्त *passive particle (of the verb* आप Obtain, *with* प्र *and* अनु) Reached, arrived, found. -प्राप्तः *nom. sin. m.* -प्राप्ते *loc. m.* or *n.*

अनुबध्नन्ति 3*d pers. pl. pres.* (*of the vb.* बन्ध 9*th cl. par.* Bind, *with* अनु) Follow, adhere, are fixed or attached to.

अनुभवन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* भू 1*st cl. par.* Be, become, *with* अनु, Enjoy, experience. अनुभवतु 3*d pers. sin. imp.* -भवन् *nom. sin. m. pres. part.* भवद्भिः *ins. pl. m.*

अनुभूत *pass. part.* (*of* भू *with* अनु) Experienced, felt. Resulted, followed as a consequence, ensued, ensuing. अनुभूतम् *nom. sin. n.*

अनुभूयते 3*d pers. sin. pres. passive* (*of the vb.* भू Be, *with* अनु) Is perceived or felt; results. -यताम् 3*d pers. sin. imp. pass.* Let be enjoyed.

अनुमत *s. n.* Consent. अनुमते *loc. sin.* (*in the sense of* -मत्या) With the consent.

अनुमरण *s. n.* Dying with, or following in death: the term usually denotes the cremation of a *Hindu* widow, whose husband's corpse is not on the spot, and with part of whose dress, she therefore ascends the pile. It is synonimous with अनुगमन (postcremation); whilst सहगमन denotes a woman's burning herself on the funeral pile with her deceased husband (concremation). -रणम् *nom. sin.*

अनुमानेन *ins. sin. of* अनुमान *s. n.* Inference; a conclusion drawn from given premises.

अनुमेय *fut. pass. part.* (*of the verb* मा Measure *with* अनु) To be inferred or proved. -याः *nom. pl. f.*

अनुयाति 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* या Go, 2*d cl. par. with* अनु After) Goes after, follows, attends, accompanies.

अनुरक्तः *nom. sin. m. pass. part.* (*of the verb* रञ्ज Be attached, *with* अनु) Loving, liking, fond of, attached. -रक्तस्य *gen. sin. m.*

अनुरक्तिः *nom. sin. s. f.* Affection, love, attachment.

अनुरागः *nom. sin. s. m.* Attachment, love, affection. -रागम् *acc. sin.* -गात् *abl. sin.*

अनुरागवान् *nom. sin. m. of* अनुरागवत् *adjective,* Fond, in love with, doting. अनुरागवती *nom. sin. f.*

अनुरूप *s. n.* Conformity. अनुरूपेण *ins. sin.* (According to). *adj.* Fit, suitable, like, resembling, according to. -पम् *acc. sin. n.*

अनुरोध *s. m.* Kindness, partiality. -धात् *abl. sin.*

अनुरोधन *s. n.* Compliance, complaisance. -नम् *nom. sin.*

अनुलिप्तेन *ins. sin. m. pass. part.* (*of the verb* लिप् Anoint, smear, *with* अनु) Anointed, smeared. अनुलिप्तानि *nom. pl. n.*

अनुवर्त्तन *s. n.* Obedience. -नम् *nom. sin.*

अनुवर्त्तिन् *agt.* Following, obeying. -ना *ins. sin. m.*

अनुविधायिन् *agt.* Obedient, compliant, observant of rules. -यिनी *nom. sin. f.*

अनुवृत्त *s.n.* Compliance, conformity. -वृत्तेन *ins. sin.*

अनुवृत्ति *s. f.* Course, continuance. -वृत्तिः *nom. sin.*

अनुष्ठातव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* ष्ठा Stand *with* अनु) To be followed, observed, done, attended to, conducted. -तव्यम् *nom. sin. n.*

अनुष्ठानम् *nom.* or *acc. sin. of* अनुष्ठान A doing, or engaging in any thing; performance, course of proceeding.

अनुष्ठितम् *nom. sin. n. pass. particip.* (*of the verb* ष्ठा Stand *with* अनु) Done, followed, observed, attended to, performed, practised, executed, accomplished अनुष्ठिते *loc. sin. n.*

अनुष्ठीयताम् *3d pers. sin. imp. pass.* (*of the verb* ष्ठा Stand *with* अनु) Let be minded, attended to, followed, pursued, managed, done, put in execution.

अनुष्ठेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* ष्ठा Stand *with* अनु) To be pursued, observed, done, performed, executed, accomplished. -यम् *nom. sin. n.*

अनुसन्धातव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* धा Hold *with* सम् *and* अनु) To be heeded, minded, attended to, kept up. -तव्यम् *nom. sin. n.*

अनुसन्धान *s. n.* An arranging, a setting in order. Close or narrow inspection. -ने *loc. sin.*

अनुसन्धीयताम् *3d pers. sin. imp. passive* (*of the verb* धा Hold, *with* सम् *and* अनु) Let be schemed, planned, devised.

अनुसन्धेहि *2d pers. sin. imp.* (*of the vb.* धा *3d. cl. par.* Hold, *with* अनु) Inspect. Arrange, set in order. Compose.

अनुसरण *s. n.* A following, a going after. अनुसरणम् *nom. sin.*

अनुसारतस् *ind.* Conformable to the nature.

अनुसारिन् *agt.* Following, attendant on -रि *nom. sin. n.*

अनुहुङ्कुरुते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* कृ *8th cl. átm.* Do, *with the imitative particle* हुम् *and* अनु) Roars, grunts forth.

अनूप *adj.* Watery, wet. अनूपे *loc. sin. m. or n.*

अनृत *adj.* False. अनृता *nom sin. f.*

अनृतम् *nom. sin. of* अनृत *s. n.* Falsehood, untruth.

अनेक *adj.* Many.

अनेकचित्तमन्त्रः *nom. sin. m.* BAHUV. One whose council are of many minds.

अनेकधा *ind.* In many ways, manifold, or many times over.

अनेकयुद्धविजयिन् *agt.* Victorious in numerous engagements. -यी *nom. sin. n.*

अनेकरूप *adj.* Multiform. -पा *nom. sin. f.*

अनेकशस् *ind.* In great numbers.

अनेकसंशयोच्छेदि TATPURUSHA, *compounded of* **अनेक** *cr.* Many, **संशय** *crude,* Doubts, *and* **उच्छेदि** *nom. sin. n. of* **उच्छेदिन्** *agt.* (*of the verb* **छिद्** Cut, *with prep.* **उत्** Up) Cutting up, destroying: a solver, one who resolves or clears up.

अनेकोपवासक्लिष्टः *nom. sin. m.* TATP. Worn out by long fasting. (**अनेक उपवास क्लिष्ट**)

अनेन *ins. sin. m.* or *n.* (*of* **इदम्** *pron.*) By or with this, him or it.

अन्तःसार *s. m.* Inward treasure, internal stores or contents. **-सारम्** *acc. sin.*

अन्तक *s. m.* YAMA, the king or angel of death. **-कः** *nom. sin.*

अन्तम् *acc. sin. of* **अन्त** *s. m.* End, term.

अन्तर् *ind.* Inwardly, within.

अन्तरम् *nom.* or *acc. sin. of* **अन्तर** *s. n.* Interval, intermediate space, distance. Difference. **अन्तरेण** *ins. sin. At the end of a word it may be rendered by another; as,* **देशान्तर** Another country, **पुरुषान्तर** Another man.

अन्तरात्मा *nom. sin of* **अन्तरात्मन्** *s. m.* The soul. The internal feelings, the heart or mind. **अन्तरात्मना** *ins. sin.* **अन्तरात्मनः** *gen. sin.*

अन्तरित *pass. part.* (*of the verb* **इ** Go, *with* **अन्तर्**) Retired, withdrawn, shielded, screened. **-तः** *nom. sin. m.* **-ते** *loc. sin. m.*

अन्तरे *loc. sin. of* **अन्तर** *s. n.* Intermediate space. *ind.* Amidst, among, between.

अन्तर्गत *pass. part.* (*of the vb.* **गम्** Go, *with* **अन्तर्**) Gone within, entered, passing within; inward, inner, internal; included in, within. **-तम्** *acc. sin. m.* or *nom. n.* **-गताः** *nom. pl. m.*

अन्तर्दुष्ट *pass. part.* (*of the vb.* **दुष** Be corrupt, *with* **अन्तर्**) Inwardly bad, wicked, vile. **-दुष्टः** *nom. sin. m.*

अन्तिकम् *acc. of* **अन्तिक** *s. n.* Vicinity, presence. *ind.* Near.

अन्तिमः *nom. sin. m. of* **अन्तिम** *adj.* Last, final.

अन्धः *nom. sin. m. of* **अन्ध** *adj.* Blind. **अन्धस्य** *gen. sin. m.* **अन्धाः** *nom. pl. m.*

अन्धवत् *ind.* As blind.

अन्नदानम् *acc. sin. n.* TATP. The gift of food.

अन्नम् *nom.* or *acc. of* **अन्न** *s. n.* Food in general, viands. Boiled rice. Corn. **अन्नानाम्** *gen. pl.*

अन्यः *nom. sin. m. of* **अन्य** *pronom.* Other, the other, another. **अन्यम्** *acc. sin. m.* **अन्यैः** *ins. pl. m.*

अन्यच्च *ind.* (**अन्यत्** Another, *and* **च** And.) Moreover, again, and another.

अन्यत् *nom.* or *acc. sin. n. of* **अन्य** *pronom.* Other, another. One. Besides.

अन्यतस् *ind.* Elsewhere, to another place.

अन्यत्र *ind.* Elsewhere. On the other hand.

अन्यथा *ind.* Otherwise, else, in any other way, of another kind, after another fashion, contrary, differently.

अन्यदा *ind.* At another time.

अन्यमनस: *nom. pl. m.* or *f. of* **अन्यमनस्** *adj.* BAHUV. Otherwise-minded, fickle-minded.

अन्यस्मात् *abl. sin. m.* or *n. of* **अन्य** *pronom.* Other, another. **अन्यस्मै** *dat. sin. m.* **अन्ये** *nominative plural m.* **अन्येषाम्** *gen. pl. m.*

अन्येन केनचित् *ins. sin. m.* (*of* **अन्यत् किञ्चित्** *pronom.*) With any one else.

अन्योन्य *adj.* Mutual, with one another.

अन्योन्यम् *ind.* One with another, mutually.

अन्ववेक्षा *s. f.* Regard, respect, attention.

अन्विच्छेत् *3d pers. sin. pot.* (*of the vb.* **इष** *1st cl. par.* Wish, *with* **अनु**) Should sue.

अन्वित: *nom. sin. m. pass. part.* (*of the vb.* **इ** Go, *with* **अनु**) Joined, connected with, accompanied, possessing. **अन्वितम्** *nom. sin. n.*

अन्विष्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **इष** *4th cl. par.* Wish, *with* **अनु**, Seek. **अन्विष्यताम्** *3d pers. sin. imp. pass.*

अन्विष्यन् *nom. sin. m. of* **अन्विष्यत्** *pres. part.* (*of the vb.* **इष** *4th cl. par.* Go, *with* **अनु**) Seeking, searching. **अन्विष्यता** *ins. sin. m.*

अन्वेषण *s. n.* A seeking, searching; search, quest. **-णम्** *nom. sin.*

अन्वेषिन् *agt.* Seeking; a seeker. **-षी** *nom. sin. m.*

अन्वेष्टुम् *inf. of the vb.* **इष** Seek *with* **अनु**.

अप *prep.* Off, from, away. Below, worse.

अपकर्त्तृ *agt.* Injurious, hostile, inimical; an enemy. **अपकर्त्तरि** *loc. sin.*

अपकर्ष *s. m.* Inferiority. **अपकर्षम्** *acc. sin.*

अपकार *s. m.* Hurt, injury, annoyance, disservice.

अपकारी *nom. sin. m. of* **-कारिन्** *agt.* (*from the vb.* **कृ** Do, *with* **अप**) Hostile, inimical, offensive, injurious, mischievous. An enemy. **अपकारिणा** *ins. sin. m.*

अपकृत *pass. part.* (*of the vb.* **कृ** Do, *with* **अप**) Done wrong; maliciously, offensively or wickedly committed. *s. n.* Injury, disservice. **अपकृतम्** *nom. sin.*

अपगत *pass. part.* (*of the verb* **गम** Go, *with* **अप**) Gone off, passed away. **-गता** *nom. sin. f.*

अपगम *s. m.* A going off; departure, removal. Death. **अपगमे** *loc. sin.* **अपगमा:** *nom. pl.*

अपगा *s. f.* A river. **अपगानाम्** *gen. pl.*

अपचय *s. m.* Loss, privation. Decline.

अपण्डित: *nom. sin. m. of* **अपण्डित** *adj.* Illiterate. Unwise.

अपत्यम् *nom. sin. of* **अपत्य** *s. n.* Offspring, male or female, a young one. **अपत्यानि** *nom. pl.*

अपथ *s. n.* The absence of a road, a wrong road.

अपथप्रपन्नाम् *acc. sin. f.* TATP. Gotten out of place, misplaced.

अपथ्य *adj.* (in medicine) Contra-indicated, unfit as food or drink in particular complaints.

अपथ्यभुज् *agt.* KWIP, An eater of unwholesome things. **-भुजम्** *acc. sin. m.*

अपनीत *pass. part.* (*of the vb.* **णी** Lead, *with* **अप**) Removed, driven away. **-नीतः** *nom. sin. m.*

अपमानम् *nom.* or *acc. sin. of* **अपमान** *s. n.* Disrespect, disgrace.

अपयाति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **या** *2d cl. par.* Go, *with* **अप**, Go off, cease.

अपरः *nom. sin. m. of* **अपर** *pronom.* Other. Better, more effectual. **अपरेण** *ins. sin. m.* **अपरान्** *acc. pl.* **अपरम्** *nom. sin n.*

अपरञ्च *ind.* (**अपरम्** Another, *and* **च** And.) Again, moreover.

अपराद्ध *adj.* Criminal, guilty, culpable, faulty. **-द्धः** *nom. sin. m.*

अपराधः *nom. sin. of* **अपराध** *s. m.* Fault, offence, transgression. **अपराधम्** *acc. sin.* **अपराधेन** *ins. sin.* **-धे** *loc. sin.*

अपराधवृक्ष *s. m.* TATP. The tree of transgression.

अपराधिन् *agt.* Transgressing, offending; faulty, guilty. **-धिषु** *loc. pl. m.*

अपरिच्छेद *s. m.* Want of discrimination or judgment, inability to distinguish the true from the false, the real from the unreal.

अपवाद *s. m.* Censure, blame, unjust imputation. **-देन** *ins. sin.*

अपश्यन् *nom. sin. m. of* **अपश्यत्** *part. pres. par.* (*of the verb* **दृश** See, *with* **अ** *priv.*) Not seeing.

अपश्यम् *1st pers. sin. 1st. pret.* (*of the verb* **दृश** *1st cl. par.*) I saw. **अपश्यत्** *3d pers. sin.*

अपसर *2d pers. sin. imp.* (*of the vb.* **सृ** *1st cl. par.* Go, *with* **अप**) Move off, go away, avaunt.

अपसार *s. m.* Egress. A sally-port. **-रः** *nom. sin.*

अपसारित *pass. part. of* **सारि** (*caus. of the verb* **सृ** Go, *with* **अप**) Thrown away, flung aside. **-तः** *nom. sin. m.*

अपह *agt.* (*from* **हन** Kill, *used only in composition*) Removing, destroying. **-हम्** *nom. sin. n.*

अपहरण *agt.* Removing, carrying off; who, or what removes or carries off. **-णम्** *nom. sin. n.*

अपहर्त्तव्य *fut. pass. part.* (*of the verb* **हृ** Take, *with* **अप**) To be carried off; liable to be swept away. **-व्यानि** *nom. pl. n.*

अपहारकान् *acc. pl. of* **अपहारक** *s. m.* A robber, plunderer, one who carries off.

अपहारण *s. n.* A robbing, a spoiling. **-णात्** *abl. sin.*

अपात्र *adj.* Unworthy, undeserving. **-त्रम्** *acc. sin. m.*

अपात्रभृत् *agt.* KWIP, A cherisher of the undeserving. **-त्** *nom. sin. m.*

अपायः *nom. sin. of* **अपाय** *s. m.* Destruction, death, loss, harm, danger, peril. **अपायम्** *acc. sin.*

अपास्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* **अस** Throw, *with* **अप**) Having quitted or discarded.

अपि *ind.* Although, though, even, also. Assuredly, surely. *Obs. When subjoined to the interrog. pron.* किम् What? *or to any of its derivatives, it gives an indeterminate sense to the word.*

अपीडयन् *nom. sin. m. pres. particip.* (*of the verb* पीड 10*th cl.* Pain, *with* अ *priv.*) Without distressing, not harassing. **अपीडिताः** *nom. pl. m. pass. part.* Not pressed, unsqueezed.

अपीत्वा *ind. pret. part. of the verb* पा *or* पी Drink, *with* अ *priv.*) Not having drank, without drinking.

अपुत्रस्य *gen. sin. of* अपुत्र *s. m.* A man who has no son, a childless man.

अपूर्व्व *adj.* Unprecedented, unparalleled, excellent. Wonderful, extraordinary. **अपूर्व्वः** *nom. sin. m.*

अपृच्छत् *3d pers. sin. 1st pret. of the verb* प्रच्छ् *6th cl. par.* Ask. **अपृच्छताम्** *3d pers. du.*

अपृष्ट *pass. part. of the vb.* प्रच्छ् Ask, *with* अ *priv.* Unasked, unquestioned. **-ष्टः** *nom. sin. m.* **-ष्टेन** *ins. sin. m.*

अपेक्षते *3d pers. sin. pres. of the vb.* ईक्ष *1st. cl. átm.* See, *with* अप, Wait for, await, expect; see, consider.

अपेयाः *nom. pl. f. of* अपेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* पा Drink, *with* अ *priv.*) Undrinkable.

अपैति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* इ *2d cl. par.* Go, *with* अप) Departs.

अप्रगल्भः *nom. sin. m. adj.* Modest, unassuming, shy.

अप्रतिहत *pass. part* (*of the vb.* हन Kill or strike, *with* प्रति *and* अ *priv.*) Unaffected, uninjured, unimpaired.

अप्रतीकारः *nom. sin. s. m.* Non-retaliation.

अप्रधान *adj.* Subordinate, secondary, not chief. **-धानौ** *nom. du. m.*

अप्रधानता *abl. s. f.* Secondary rank, inferiority. **-ताम्** *acc. sin.*

अप्रवर्त्तनम् *nom. sin. s. n.* No need of permission, instigation, prompting, or direction. The non-observance or disregard of direction or advice.

अप्रसाद *s. m.* Disfavour, disapprobation. **-दः** *nom. sin.*

अप्राप्त *pass. part.* (*of the vb.* आप Obtain, *with* प्र *and* अ *priv.*) Unobtained, unarrived.

अप्राप्तकाल *adj.* Inopportune, unseasonable.

अप्राप्तावसर *adj.* Inopportune, ill-timed, unseasonable.

अप्राप्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* आप Obtain, *with* प्र *and* अ) Not having found.

अप्राप्यम् *acc. sin. n. fut. pass. part.* (*of the verb* आप Obtain, *with* प्र *and* अ *priv.*) Unattainable, unobtainable.

अप्रियः *nom. sin. m. of* अप्रिय *adj.* Disliked, disagreeable, displeasing, offensive, unpalatable, distasteful, unwelcome. **अप्रियस्य** *gen. sin. m.* or *n.* **अप्रियाणि** *acc. pl. n.*

अप्रियम् *ind.* Unkindly.

अबध्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* बध Kill, *with* अ) Sacred, inviolate, not to be put to death. **-ध्यः** *nom. sin. m.*

अबध्यभाव KARM. Immunity, sacredness of character (as that of an ambassador.) -वेन *ins. sin.*

अबन्ध्य *adj.* Not barren, fruitful, productive. अबन्ध्यम् *acc. sin. m.*

अबालिश *adj.* Not ignorant, childish or silly; not an idiot. -श: *nom. sin. m.*

अबुद्धिमत् *adj.* Stupid, senseless. -मान् *nom. sin. m.*

अबुध *adj.* Stupid, foolish. -धै: *ins.pl.m.* -धेषु *loc. pl. m.*

अब्रवीत् *3d pers. sin. 1st pret. of the vb.* ब्रू *2d cl. par.* Say, speak.

अभज्यमान *pres. pass. part.* (*of the vb.* भञ्ज Break. Being broken, separated, severed, detached, *with* अ) Accompanied, attended, associated. -नम् *nom. sin. n.*

अभयप्रदान *s. n.* TATP. The gift of exemption from fear. -नम् *acc. sin.*

अभयवाच् *s. f.* TATP. An assurance of safety, encouragement. -वाक् *nom. sin.* -वाचम् *acc. sin.*

अभवत् *3d pers. sin. 1st pret. of the vb.* भू *1st cl. par.* Be, become.

अभाव: *nom. sin. of* अभाव *s. m.* Non-existence, absence, default, want. -वेन *ins.* -वात् *abl.* -वे *loc.*

अभावि *nom. sin. n. of* अभाविन् *agt.* Not future, not to be, that will not be.

अभि *prep.* Before, over against, in presence of. Much, very.

अभिगमनम् *nom. sin. of* अभिगमन *s. n.* An approaching, approach.

अभिघातयेत् *3d pers. sin. pot. of* घाति *caus. of the vb.* हन Slay, *with* अभि.

अभिजात *pass. part.* (*of the vb.* जन Be born, *with* अभि) Well-born. Wise. -त: *nom. sin. m.*

अभिजातता *abs. s. f.* High birth, nobility.

अभिज्ञान् *acc. pl. m. of* अभिज्ञ *agt. from the verb* ज्ञा Know, *with* अभि) Knowing, understanding; skilful, clever.

अभिधा *s. f.* A name, appellation. -धायाम् *loc. sin.*

अभिधान *s. n.* Name, appellation, *much used as the last member of Bahuvríhi compounds.*

अभिधाय *ind. pret. part.* (*of the vb.* धा Hold, *with* अभि) Having said, called or cried out. अभिधीयते *3d pers. sin. pres. pass.* Is called, is held. अभिधीयताम् *3d pers. sin. imp.* Let be told.

अभिनन्दति *3d pers. singular pres.* (*of the verb* णन्द् *1st cl. par.* Rejoice, *with* अभि) Likes, relishes, heeds, regards, accepts, wishes for.

अभिनव *adj.* New. Young.

अभिनवयौवन BAHUV. Youthful. -नाभि: *ins. pl. f.*

अभिप्रेत *pass. part. of the* (*vb.* इ Go, *with* प्र *and* अभि) Meant, wished, intended.

अभिप्लुत *pass. part.* (*of the vb.* प्लु Swim, *with* अभि) Overwhelmed. -तम् *acc. sin. n.*

अभिभव *s. m.* Defeat, subjugation, humiliation, mortification, disgrace. -वाय *dat. sin.*

अभिमत: *nom. sin. m. pass. part.* (*of the verb* **मन** Desire, *with* **अभि**) Wished, desired; agreed, accepted, approved; admitted, reputed. **अभिमतम्** *nom. sin. n.*

अभिमुख *adj.* Present.

अभिमुखम् *ind.* Towards, facing, fronting.

अभियुक्त *pass. part.* (*of the vb.* **युज** Join, *with* **अभि**) Attacked, assaulted, assailed. Defeated. **-क्त:** *nom. sin. m.*

अभियोक्तृ *agt.* An assailant. A plaintiff, claimant, pretender; a stronger party. **-क्ता** *nom. sin. m.* **-क्तु:** *gen. sin. m.*

अभियोज्य *nom. sin. m. fut. pass. part.* (*of the verb* **युज**, *with* **अभि**) Assailable.

अभिरुचि: *nom. sin. of* **अभिरुचि** *s. f.* Delight, taste, relish. Ambition.

अभिलषति *3d pers. singular pres. of the verb* **लष** *1st cl. par.* Like, *with* **अभि**, Long for, aspire after.

अभिलषितम् *nom. or acc. of* **अभिलषित** *s. n.* Wish, will, desire, pleasure.

अभिलाष *s. m.* Lust, desire.

अभिवन्दे *1st pers. sin. pres. of the vb.* **वद** (**इ**) *1st cl. átm. with* **अभि**, Salute.

अभिवाञ्छन्ति *3d person plural pres. of the verb* **वाञ्छ** (**इ**) *1st cl. par. with* **अभि**, Long, hanker after.

अभिवादयामि *1st pers. singular pres. of the verb* **वद** *10th cl. par.* Speak, *with* **अभि**, Salute respectfully, address.

अभिषिक्त *pass. part. (of the vb.* **षिच** Sprinkle, *with* **अभि**) Sprinkled. Anointed, installed, inaugurated, enthroned. **-क्त:** *nom. sin. m.* **अभिषिच्यताम्** *3d pers. sin. imp. pass.* Let (him) be inaugurated.

अभिषेक *s. m.* A bathing, a sprinkling. Inauguration, royal unction. **-क:** *nom. sin.* **-कम्** *acc. sin.*

अभिषेक्तुम् *inf. of the vb.* **षिच** Sprinkle, *with* **अभि** Anoint, inaugurate. *Obs. In line 857, a passive sense must be given to this infinitive.*

अभिषेणयेत् *3d pers. sin. pot. a nominal verb,* He should march forth against.

अभिहित *pass. part. (of the verb* **धा** Hold, *with* **अभि**) Said, spoken, uttered. Spoken to, addressed, accosted. Whispered, prompted to say? **-त:** *nom. sin. m.* **-तौ** *nom. du. m.* **-तम्** *nom. sin. n.* **-ते** *loc. sin. n.*

अभीतवत् *ind.* As not afraid.

अभीष्टा: *nom. pl. m.* (*of* **इष्ट** *pass. part. of the verb* **इष** Wish, *with* **अभि**) Desired, loved, cherished.

अभूयिष्ठ *superl.* (*of* **बहु** *adj.* Many, *with* **अ**) Not very numerous. **-ष्ठम्** *acc. sin. n.*

अभेद *s. m.* Not breaking, compactness, closeness (of array). **-देन** *ins. sin.*

अभ्यञ्जन *s. n.* A smearing with oil, inunction.

अभ्यन्तरम् *acc. sin. of* **अभ्यन्तर** *s. n.* Inner part, interior, included space. **-न्तरात्** *abl.* **अभ्यन्तरे** *loc.*

अभ्यर्च्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the verb* **अर्च** Honour, *with* **अभि**) Is honoured or respected.

अभ्यागतः *nom. sin. of* **अभ्यागत** *s. m.* A visitor, a guest.

अभ्यास *s. m.* Practice, exercise, study; repeated performance or continued application in order to master.

अभ्युदये *loc. sin. of* **अभ्युदय** *s. m.* Increase, prosperity.

अभ्युपैति *3d pers. sin. pres. (of the vb.* **इ** *2d cl. par.* Go, *with* **उप** *and* **अभि**) Goes near, approaches, repairs; agrees, promises, is faithful to; obeys, submits.

अभ्र *s. m.* A cloud.

अमर्ष *s. m.* Impatience. Anger, passion.

अमात्य *s. m.* A minister. **-त्यः** *nominative singular.* **-त्यस्य** *genitive.* **-त्याः** *nom. pl.* **-त्यान्** *acc.* **-त्यानाम्** *gen.*

अमाननम् *nom. sin. of* **अमानन** *s. n.* Disrespect, disobedience.

अमाया *s. f.* Sincerity, honesty, the absence of deceit or guile. **अमायया** *ins. sin.*

अमी *nom. pl. m. of* **अदस्** *pron.* This. **अमुम्** *acc. sin. m.*

अमृतम् *nom. sin. of* **अमृत** *s. n.* Nectar, ambrosia, the beverage of the gods. **अमृतेन** *ins. sin.*

अम्बा *nom. sin. of* **अम्बा** *s. f.* A mother.

अम्बु *s. n.* Water.

अम्भः *nom. sin. of* **अम्भस्** *s. n.* Water. **-सा** *ins.* **अम्भसि** *locative.* **अम्भांसि** *nominative plural.* **अम्भसाम्** *gen.*

अम्भस्थः *nom. sin. m. agt.* Standing in water.

अयत *pass. part. (of the vb.* **यम** Restrain, *with* **अ** *priv.)* Uncontrolled, unrestrained, unchecked.

अयत्नेन *ins. sin. of* **अयत्न** *s. m.* Absence of effort, ease.

अयम् *nom. sin. m. of* **इदम्** *dem. pron.* This.

अयुक्तम् *acc. sin. m.* and *nom. sin. n. pass. part. (of the vb.* **युज** Join, *with* **अ** *priv.)* Not attached, disunited, separate. Improper. *Used adverbially,* Improperly, unfitly.

अयुद्ध *s. n.* Peace, absence of war, not fighting. **-द्धे** *loc. sin.*

अयोग्य *adj.* Unfit, unsuitable, unserviceable. **-ग्याः** *nom. pl. m.*

अयोध्या *s. f.* Name of the capital of RÁMA, *Ayodhyá,* the modern *Oude.* **-ध्याम्** *loc. sin.*

अरक्षित *pass. part. (of the vb.* **रक्ष** Guard, *with* **अ** *priv.)* Unguarded. **-तः** *nom. sin. m.* **-तम्** *nom. sin. n.*

अरण्यराज्य *s. n.* TATP. The sovereignty of the forest. **-ज्ये** *loc. sin.*

अरण्यवत् *ind.* Like a wilderness.

अरण्यवासिन् *agt.* Forest-dwelling, or dweller. **-सिषु** *loc. pl. m.*

अरण्यात् *abl. singular of* **अरण्य** *s. n.* A forest. **अरण्ये** *loc.*

अरण्यानी *nom. sin. of* **अरण्यानी** *s. f.* A large forest. **-नीम्** *acc.*

अराति *s. m.* An enemy. **अरातिम्** *acc. sin.*

अरि *s. m.* An enemy, a foe. अरिम् *acc. singular.* अरिणा *ins.* अरेः *gen.* अरौ *loc.*-रीन् *acc. pl.* -भिः *ins.*

अरिनन्दन *agt.* Gratifying an enemy, affording triumph to an enemy; an enemy's joy. -नम् *acc. sin. m.*

अरे *interj.* Ho! ho! sirrah! *used as a call of contempt.*

अरोगम् *acc. sin. of* अरोग *s. m.* Health.

अरोगिता *nom. sin. abs. s. f. (from* अरोगिन् *adj.* Healthy) Exemption from sickness, healthfulness.

अरोगिन् *adj.* Exempt from sickness, healthy. -गी *nom. sin. m.*

अर्क *s. m.* The sun. अर्कम् *acc. sin.*

अर्गल *s. n.* A wooden bolt or pin for fastening a door (a lock).

अर्चयन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* अर्च 10*th cl. par.* Honour, treat with respect. अर्चित *pass. part.* -तम् *acc. sin. m.*

अर्ज्जनम् *nom. sin. of* अर्ज्जन *s. n.* A gaining; gain, acquisition of wealth. -ने *loc.*

अर्ज्जित *pass. part. (of the vb.* अर्ज्ज Acquire) Acquired, gained, earned. अर्ज्जितम् *acc. sin. m.*

अर्णवस्य *gen. sin. of* अर्णव *s. m.* The ocean.

अर्थः *nom. sin. of* अर्थ *s. m.* Advantage, profit. Revenue, wealth. Cause, origin. Object, purpose, thing. Meaning, signification.

अर्थकरी *nom. sin. f. of* अर्थकर TATP. *comp. of* अर्थ Advantage, and कर *agt. (from the verb* कृ Make) Making; a maker. (Advantageous).

अर्थतत्त्व *s. n.* TATP. The true state of the case, the fact of a matter. -तत्त्वम् *acc. sin.*

अर्थतस् *ind.* Really, virtually, truly.

अर्थदूषण *s. n.* TATP. An unjust seizure of property, or a withholding of what is due. -णम् *nom. sin.*

अर्थनाशम् *acc. sin. of* अर्थनाश *s. m.* TATP. Loss of property.

अर्थपर *adj.* Intent on wealth. Parsimonious, niggardly. -रस्य *gen. sin. m.* -रा *nom. sin. f.*

अर्थम् *acc. sin. of* अर्थ *s. m.* A thing, an object. Wealth, money, substance. Meaning, signification, intention. *ind.* For, on account of. *In this sense it is subjoined to the crude form of a noun or pronoun as a substitute for the dative, though it is occasionally met with following a genitive case.*

अर्थलाभे TATP. *comp. of* अर्थ *cr.* Wealth, *and* लाभे *loc. sin. of* लाभ *s. m.* Acquisition. अर्थलाभाय *dat. sin.*

अर्थवताम् *gen. pl. m. of* अर्थवत् *adj.* Wealthy, opulent.

अर्थवृद्धिः *nom. sin. s. f.* TATP. Increase of wealth.

अर्थसारेण *ins. sin. s. m.* TATP. By, or on account of the amount of wealth.

अर्थस्य *gen. sin. of* अर्थ *s. m.* Wealth, substance. Meaning, intention. Thing, object.

अर्थाः *nom. pl. of* अर्थ *s. m.* Wealth, riches.

अर्थागमः TATP. *comp. of* अर्थ *cr.* Wealth, *and* आगमः *nom. sin. of* आगम *s. m.* Income, influx.

अर्थात् *abl. sin. of* अर्थ *s. m.* Wealth, riches. अर्थान् *acc. pl.*

अर्थिता *nom. sin. abs. s. f. (from* अर्थिन् A beggar) The condition of a beggar; an asking, begging, solicitation.

अर्थी *nom. sin. m. of* अर्थिन् *agt. (from the verb* अर्थ Ask) Asking, sueing, begging, seeking, longing for. A beggar, suitor, petitioner, suppliant. अर्थिना *ins. sin.* अर्थिनः *nom. pl.* अर्थिभिः *ins. pl.* अर्थिनाम् *gen. pl.*

अर्थे *loc. sin. of* अर्थ *s. m.* Wealth. Matter, business. *ind.* For, or on account of, against. *See* अर्थम्. अर्थेन *ins. sin.* अर्थैः *ins. pl.*

अर्थोष्मणा *ins. sin.* TATP. (*comp. of* अर्थ Wealth, *and* उष्मन् *s. m.* Warmth) By wealth, or the condition of being wealthy.

अर्दित *pass. part.* (*of the vb.* अर्द्) Pained, injured, hurt. -तः *nom. sin. m.*

अर्द्ध *s. n.* A half. अर्द्धम् *nom. sin.*

अर्द्धकोटी *s. f.* KARM. Half a crore, five millions.

अर्द्धकोष *s. m.* KARM. A moiety of one's treasure. -षेण *ins. sin.*

अर्द्धरात्र *s. n.* KARM. Midnight. -त्रे *loc. sin.*

अर्पितम् *nom. sin. n. of* अर्पित *pass. participle of* अर्पि (*caus. of the verb* ऋ Go) Placed in or on, applied.

अर्ब्बुद *s. m.* or *n.* A hundred millions.

अर्हसि 2*d pers. sin. pres. of the verb* अर्ह 1*st cl. par.* Be fit, worthy, deserve, deign, be willing, ought. अर्हति 3*d pers. sin.*

अलक्षित *pass. part.* (*of the vb.* लक्ष See, *with* अ *priv.*) Unseen, unobserved, unperceived. -तः *nom. sin. m.*

अलक्षितोपस्थितम् *acc. sin. m.* BAHUV. (*compounded of* अलक्षित *cr. pass. participle* Unobserved, *and* उपस्थित *pass. part.* Arrived.

अलङ्कार *s. m.* An ornament, trinket, jewel.

अलङ्कृतः *nom. sin. m. of* अलङ्कृत (*passive part. of the verb* कृ Make, *with* अलम् Ornament) Adorned, ornamented.

अलब्ध *pass. part.* (*of the verb* लभ Gain, *with* अ *privative*) Not gained, unobtained. अलब्धम् *acc. sin. n.* अलब्ध्वा *ind. pret. part.* Not having gained.

अलभमान *pres. part.* (*of the vb.* लभ 1*st cl. átm.* Gain, *with* अ *priv.*) Not gaining or getting hold of. -नः *nom. sin. m.* -नाः *nom. pl. m.*

अलभ्यम् *nom. sin. n. of* लभ्य *fut. pass. part. of the vb.* लभ Gain, *with* अ) Attainable, procurable.

अलम् *ind.* Enough! away! have done!

अलस *adj.* Lazy, idle, indolent. अलसम् *acc. sin. m.*

अलिः *nom. sin. of* अलि *s. m.* A bee.

अलुब्धत्वम् *nom. sin. abs. s. n. (from* अलुब्ध Not greedy) Freedom from covetousness, moderation, contentment.

अलोभः *nom. sin. of* अलोभ *s. m.* Moderation, content, absence of cupidity.

अल्प *adj.* Small, trifling, little, insignificant. अल्पम् *acc. sin. n.* अल्पे *loc. sin. m.* or *n.*

अल्पकैः *ins. pl. n. of* अल्पक *adj.* Small, very little.

अल्पता *abs. s. f.* Littleness, smallness, insignificance. -ताम् *acc. sin.*

अल्पधीः *nom. sin. m.* BAHUV. *(com. of* अल्प Small, *and* धी Understanding) Ignorant, foolish, of little sense.

अल्पप्रभाव BAHUV. Insignificant, of little weight or consequence.

अल्पप्रभावत्व *abs. s. n.* Insignificance. -त्वात् *abl. sin.*

अल्पबलम् *nom. sin. n.* KARM. A small force.

अल्पमेधसः *gen. sin. m.* or *f. of* अल्पमेधस् BAHUV. Ignorant, silly, of little understanding.

अल्पशक्तिः *nom. sin. m.* BAHUV. *compounded of* अल्प *cr.* Little, *and* शक्ति *s. f.* Power, strength.

अल्पस्नायु *acc. sin. n.* BAHUV. Having few sinews.

अल्पानाम् *gen. pl. of* अल्प *adj.* Little, small.

अल्पीयस् *compar.* (*of* अल्प *adj.* Few, small.) Smaller, very small. -यान् *nom. sin. m.*

अल्पेच्छुः *nom. sin. m.* TATP. Moderate in one's wishes, seeking little.

अल्पोपायः *nom. sin. m.* KARM. Smallmeans.

अव *prep.* Down, downward, from, off.

अवगत *pass. part.* (*of the verb* गम Go, *with* अव) Understood, comprehended. -गतम् *nom. sin. n.*

अवगम *s. m.* Knowledge, perception, certainty. -गमम् *acc. sin.*

अवगम्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the verb* गम Go, *with* अव Down) Is known, comprehended, understood.

अवचनकर *agt.* Not doing what one is bid to do; disobedient. -करे *loc. sin. m.*

अवज्ञा *nom. sin. of* अवज्ञा *s. f.* Disrespect, contempt, disparagement.

अवज्ञातुम् *inf.* (*of the verb* ज्ञा Know, *with prep.* अव) To despise. अवज्ञाय *ind. pret. part.* Having despised.

अवज्ञान *s. n.* Contempt. -नम् *nom. singular.* -नात् *abl. sin.*

अवतारित *passive part. of* तारि (*caus. of the verb* तॄ Cross, *with* अव) Taken off, laid down or aside. अवतार्य *ind. pret. part.* Having brought down or caused to descend.

अवतिष्ठते *3d pers. sin. pres. of the vb.* ष्ठा *1st cl. átm. with* अव, Stand off, retire, slink away, keep aloof.

अवदत् *3d pers. sin. 1st pret. of the vb.* वद *1st cl. par.* Say.

अवधीयताम् *3d pers. sin. imp. pass.* (*of the verb* धा Hold, *with* अव) Let attention be paid.

अवधीरित *pass. part.* (*of the vb.* अवधीर *10th cl.*) Despised, disregarded, slighted,

f

disdained, rejected. -तस्य *gen. sin. m.* -ताभ्याम् *instrumental du. m.* -तम् *nom. sin. n.* अवधीर्य्य *ind. pret. part.*

अवनतकायेन *ins. sin. m.* BAHUV. Bending the body, bowed down, crouching.

अवपात *s. m.* Descent, fall. अवपातम् *acc. sin.*

अवमत *pass. part.* (*of the verb* मन Honour, *with* अव) Despised. -मतः *nominative singular m.* अवमन्तव्य *fut. passive participle,* To be despised. -व्यः *nom. sin. m.*

अवमन्तृ *agt.* A despiser. -मन्ता *nom. sin. m.*

अवमन्यते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* मन *4th cl. átm.* Honour, *with* अव) Contemns, treats with disrespect. *Also pass. of* मन *par.* Is despised. अवमन्येत् *3d pers. sin. pot. par.* He should despise.

अवयव *s. m.* A limb, a member. अवयवैः *ins. pl.*

अवरम् *nom. sin. n. of* अवर *pronom.* Inferior, lower, less preferable.

अवरोध *s. m.* A blockade, a siege. -धः *nom. sin.* -धम् *acc. sin.*

अवरोधन *s. m.* A blockade, a siege. -धनम् *acc. sin.*

अवर्द्धमान *pres. part* (*of the vb.* वृध *1st. cl. átm.* Increase, *with* अ *priv.*) Not increasing, unincreasing, -नः *nom. sin. m.*

अवलम्बन *s. n.* A depending upon, dependence; a grasping, clinging to, holding on by, hanging on or from. -नम् *acc. sin.*

अवलम्बितम् *nom. sin. n. of* अवलम्बित *pass. part.* (*of the vb.* लब (इ) *with prep.* अव, Alight, descend, lean upon, rest, depend on, trust to) Alighted. अवलम्बिताः *nom. pl. m.* अवलम्बितव्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* To be seized, caught hold of; to be hung upon or clung to. अवलम्ब्य *ind. pret. part.* Having depended or relied upon.

अवलोकते *3d pers. sin. pres. of the vb.* लोक *1st cl. átm.* Look, *with* अव.

अवलोकन *s. n.* A sight, a seeing. अवलोकने *loc. sin.*

अवलोकयामास *3d pers. singular 2d pret.* (*of the verb* लोक *10th cl. par.* Look, see, *with* अव) He looked down upon. अवलोकयतु *3d pers. sin. imp.* Let him inspect or review. अवलोकयन् *nom. sin. m. pres. part.* Looking on. अवलोक्यते *3d pers. singular pres. passive,* Is seen. अवलोकितः *nom. sin. m. pass. part.* Seen, beheld, observed, espied. अवलोकिता *nom. sin. f.* अवलोक्य *ind. pret. part.* Having seen.

अवश *adj.* Unrestrained, uncontrolled, unruly. Powerless. -शः *nom. sin. m.* -शम् *nom sin. n.*

अवशिष्ट *pass. part.* (*of the vb.* शिष Distinguish, *with* अव) Left, remaining. -ष्टम् *nom. sin. n.*

अवशेन्द्रियचित्तानाम् *gen. pl.* BAHUV. *compounded of* अवश Unrestrained, इन्द्रिय An organ of sense, *and* चित्तानाम् *gen. pl. of* चित्त *s. n.* The heart, considered as the seat of intellect. (Of those

whose minds and senses are not held in subjection.)

अवश्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* वश् Subdue, *with* अ *privative*) Inevitable. अवश्यम् *nom. sin. n.*

अवश्यकता *abstract s. f.* Necessity, obligation. -तया *ins. sin.*

अवश्यम् *ind.* Inevitably, necessarily, certainly.

अवसत् 3*d pers. sin.* 1*st pret. of the vb.* वस 1*st cl. par.* Dwell, inhabit.

अवसथः *nom. sin. s. m.* A college, a school.

अवसन्नायाम् *loc. sin. f. of* अवसन्न *pass. part.* (*of the verb* षद् Sink, *with* अव) Ended, terminated, spent.

अवसान *s. n.* End, close, conclusion.

अवसीदति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* षद् 1*st cl. par.* Sink, *with* अव Yield, sink, give away. अवसीदथ 2*d pers. pl.*

अवस्कन्द *s. m.* An attack, surprise. -स्कन्दः *nom. sin.*

अवस्था *s. f.* State, condition, situation, circumstance of age or position.

अवस्थातुम् *inf.* (*of the verb* ष्ठा Stand, stay, *with* अव) To retire, to stand off.

अवस्थानम् *nom.* or *acc. sin. of* अवस्थान *s. n.* A staying, residing: abode, stay, place or period of abiding. Situation, station. अवस्थानेन *ins.*

अवस्थाप्य *ind. pret. part. of* स्थापि (*caus. of the vb.* ष्ठा Stand, *with* अव) Having fixed, placed, set or put.

अवस्थाय *ind. pret. part.* (*of the verb* ष्ठा Stand, *with* अव) Having stayed, or remained.

अवस्थितः *nom. sin. m. pass. part.* (*of the verb* ष्ठा Stand, *with* अव) Stood, remained; settled. Standing. Engaged in, prosecuting, following. -तेन *ins. sin. m.* -तान् *acc. pl. m.* -ता *nom. sin. f.* -तानि *nom. pl. n.*

अवाप्ति *s. f.* Attainment, acquisition.

अवाप्तुम् *inf. of the verb* आप Obtain, *with* अव. अवाप्नोति 3*d pers. sin. pres.* 5*th cl. par.*

अविकत्थन *adj.* Not boasting, no boaster. -नः *nom. sin. m.*

अविकलानि *nom. pl. n. of* अविकल *adj.* Entire, unimpaired, unmutilated.

अविघ्न *adj.* Unimpeded, uninterrupted, unalloyed. -घ्नानि *nom. pl. n.*

अविचारितम् *nom.* or *acc. sin. n. passive participle of* चारि (*caus. of the vb.* चर Go, *with* वि *and* अ *priv*) Not investigated, deliberated, or discussed. *ind.* Promptly, without hesitation, discussion, deliberation, or demur. अविचार्य *ind. pret. part.* Judging inaccurately, or without due deliberation.

अविज्ञता *abs. s. f.* Stupidity, senselessness.

अविज्ञाय *ind. pret. part.* (*of the vb.* ज्ञा Know, *with* वि *and* अ *priv.*) Not having become acquainted with.

अवितथ *adj.* Effective; not unoperative, vain, false or futile. -थाम् *acc. sin. f.*

अविदित *pass. part.* (*of the vb.* विद् Know, *with* अ *privative*) Unknown. -तम् *nom. sin. n.*

अविद्वस् *adjective,* Ignorant, unwise, unlearned. -द्वान् *nom. sin. m.*

अविनय *s. m.* Indecorum. Impropriety, indiscretion. -यः *nom. sin.* -यम् *acc. sin.*

अविरक्त *adj.* Attached, not indifferent or estranged. -क्तम् *acc. sin. n.*

अविवेक *s. m.* Want of discrimination, judgment or investigation. -कः *nom. sin.*

अविवेकता *nom. sin. of* अविवेकता *abs. s. f.* Inconsiderateness, imprudence.

अविवेकाधिपपुरे KARMADHÁRAYA, *compounded of* अविवेक Unjust, अधिप A ruler, *and* पुरे *loc. sin. of* पुर *s. n.* A city.

अविशेषज्ञ *agt.* Indiscriminating, not perceiving, or who discerneth not the difference of things. -ज्ञः *nom. sin. m.*

अविश्वास *s. m.* Want of confidence. -सः *nom. sin.*

अविषय *s. m.* Absence. अविषये *loc. sin.*

अवेक्षण *s. n.* A seeing, a looking at. -क्षणम् *nom. sin.*

अवेक्षा *s. f.* Care, attention. अवेक्षया *ins. sin.*

अव्यवसायिन् *adj.* Negligent, inactive, remiss. -यिनम् *acc. sin. m.*

अव्यसनिन् *adj.* Exempt from the vicious practices called व्यसन. *q. v.* -नी *nom. sin. m.* -निनम् *acc. sin. m.*

अव्यापार *s. m.* Business not practised, understood or belonging to one. -रेषु *loc. pl.*

अशक्यम् *nom. sin n.* (अ *priv. and* शक्य Possible) Impossible.

अशक्यार्थ *adj.* Unavailing. -र्थः *nom. sin. m.*

अशङ्कः *nom. sin. m. adj.* Fearless, undaunted.

अशुचि *s. f.* Impurity; *adjective,* Foul, impure. अशुचौ *loc. sin.*

अशेष *adj.* Infinite, endless.

अशौचत्वम् *nom. sin. abs. s. n.* (*from* अशौच *adj.* Impure) Impurity.

अश्नाति *3d pers. sin. pres. of the vb.* अश *9th cl. par.* Eat; *also* Enjoy.

अश्नुते *3d pers. sin. pres. of the vb.* अश *5th cl. átm.* Eat; *also,* Enjoy.

अश्मा *nom. sin. of* अश्मन् *s. m.* A stone.

अश्रावि *3d pers. sin. 3d pret. passive of the verb* श्रु Hear.

अश्व *s. m.* A horse. अश्वः *nom. sin.* अश्वैः *ins. pl.* अश्वानाम् *gen. pl.*

अश्वतरी *s. f.* A she-mule.

अश्वमेध *s. m.* The actual or emblematic sacrifice of a horse. (from अश्व a horse, and मेध sacrifice. This sacrifice is one of the highest order, and performed a hundred times, entitles the sacrificer to the dominion of *Swerga* or paradise. It appears to have been originally typical; the horse and other animals being simply bound during the performance of certain ceremonies; the actual sacrifice is an introduction of a later period). -धस्य *gen. sin.*

अश्वाधिकः *nom. sin. m.* TATP. Strong in cavalry, superior in horse.

अष्टगुणः *nom. sin. m.* DWIGU, Eight-fold.

अष्टन् *num.* Eight. अष्टौ *nom.* अष्टसु *loc.*

अष्टविधः *nom. sin. m. of* अष्टविध *adj.* Eight-fold, of eight kinds.

अष्टाङ्ग *s. n.* Eight parts of the body; the hands, breast, forehead, eyes, throat, and middle of the back: or four first, with the knees and feet: or these six, with the words and mind.

अष्टाङ्गपात *s. m.* Prostration, as in reverence (A falling on the eight members).

अष्टायुधः *nom. sin. m.* DWIGU, Furnished with eight weapons.

असंयमः *nom. sin. of* असंयम *s. m.* Absence of check, a want of restraint, especially of the senses.

असंशयम् *ind.* Doubtless, unquestionably.

असंस्थित *pass. part.* (*of the vb.* स्था Stand, *with* सम् *and* अ *priv.*) Not standing together. -तम् *nom. sin. n.*

असकृत् *ind.* Not once; frequently, repeatedly.

असक्त *pass. part.* (*of the vb.* षञ्ज Stick, *with* अ *priv.*) Indifferent, unattached. Detached from worldly feelings and passions. -क्तम् *acc. sin. m.*

असङ्गत *pass. part.* (*of the verb* गम Go, *with* सम् *and* अ *priv.*) Unbecoming, unseemly. Rude, ill-mannered, unpolished, clownish. -तम् *acc. sin. m.*

असज्जन *s. m.* A wicked person, a bad man. -नः *nom. sin.*

असत् *nom. sin. n. of* सत् *pres. part.* (*of* अस *2d cl. par.* Be, *with* अ *priv.*) Non-existing, non-existed, unreal. Bad, wicked. असति *loc. sin. m.* असत्सु *loc. pl. m.*

असत्यः *nom. sin. m. adj.* Untrue.

असत्यम् *nom. sin. of* असत्य *s. n.* Untruth, falsehood.

असत्यसन्धम् *acc. sin. m. of* असत्यसन्ध *adj.* False, treacherous, base, wicked.

असदृग्व्यवहारिन् *agt.* Behaving, or who behaves improperly. -री *nom. sin. m.*

असन्तुष्टः *nom. sin. m. of* असन्तुष्ट *pass. part.* (*of the vb.* तुष Be satisfied, *with* सम् *and* अ) Discontented. असन्तुष्टाः *nom. pl. m.*

असन्धेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* धा Hold, *with* सम् *and* अ *priv.*) Not to be made peace with.-याः *nom. pl. m.*

असमर्थः *nom. sin. m. of* असमर्थ *adj.* Unable. असमर्थम् *acc. sin. m.* असमर्थेन *ins. sin. m.*

असमीक्ष्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* ईक्ष See, *with* सम् Completely, *and* अ *priv.*) Not having well inspected.

असमीक्ष्यकारिणः *gen. sin. m. of* -कारिन् *agt.* Acting or who acts inconsiderately; heedless, uncircumspect.

असम्भवम् *nom. sin. n. of* असम्भव *adj.* Impossible, non-existent, unlikely.

असम्भोगेन *ins. sin. of* असम्भोग *s. m.* Non-enjoyment.

असह *adj.* Impatient, intolerant, not enduring. असहा *nom. sin. f.*

असहिष्णु *adj.* Unable to bear, impatient of. -ष्णुः *nom. sin. m.*

असाधनाः *nom. pl. m. of* असाधन *adj.* Destitute of means, resources, materials, instruments, or implements.

असाधारणः *nom. sin. m. of* असाधारण *adj.* Special, specific. Uncommon, incomparable.

असाधुत्व *abs. s. n.* Dishonesty. -त्वात् *abl. sin.*

असाध्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* साध Accomplish, *with* अ) Impracticable; untractable, unmanageable. -ध्यः *nom. sin. m.*

असाम्प्रतम् *ind.* Unsuitably, improperly.

असारम् *acc. sin. m. of* असार *adj.* Sapless, insipid, flat, stale, unprofitable, unsound, weak, flimsy. असारे *loc. sin. n.*

असि 2*d pers. sin. pres. of the vb.* अस 2*d cl. par.* Be.

असि *s. m.* A sword.

असुन्दर *adj.* Plain, ugly. -रम् *nom. sin. n.*

असुलभम् *nom. sin. n. adj.* Not easy of attainment.

असृज् *s. n.* Blood, gore.

असेवितेश्वरद्वारम् *nom. sin. n.* BAHUV. *compounded of* असेवित Not waited, ईश्वर A grandee, and द्वार *s. n.* A gate or door.

असौ *nom. sin. m. f. of* अदस् *pron.* He, she, that.

अस्खलितप्रयाणः *nom. sin. m.* BAHUV. Not stumbling in his march, with unfaltering step.

अस्तङ्गत *pass. part.* (*of the verb* गम Go, *added to* अस्तम्) Gone to its setting, set. -ताः *nom. pl. f.*

अस्तब्धत्व *abs. s. n.* Unsteadiness, a being confused or confounded; the want of self-possession. -त्वम् *nom. sin.*

अस्तम् *acc. sin. of* अस्त *s. m.* The western mountain, behind which the sun is supposed to set. Sunset. *ind.* Disappearance, setting, vanishing.

अस्ताचल *s. m.* The western mountain.

अस्ति 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* अस 2*d cl. par.* Be) There is, it is.

अस्तु 3*d pers. sin. imp.* (*of the vb.* अस 2*d cl. par.* Be) Let there be.

अस्त्र *s. n.* A missile weapon discharged from any instrument. A shot, a shot-wound. अस्त्राणाम् *gen. pl.*

अस्त्रज्ञ *agt.* Skilled in arms. -ज्ञम् *acc. sin.*

अस्त्वेवम् (अस्तु एवम्) Be it so, granted.

अस्थि *nom.* or *acc. sin. of* अस्थि *s. n.* A bone. अस्थीनि *nom. pl.*

अस्थिक *s. n.* A little or a contemptible bone. -कम् *acc. sin.*

अस्थिर *adj.* Unsteady. -रः *nom. sin. m.*

अस्पर्शनम् *nom. sin. s. n.* Non-contact, the avoiding the contact of any thing or person, especially of one who is impure.

अस्पृशन् *nom. sin. m. of* अस्पृशत् *pres. part.*

of the vb. स्पृश *6th cl. par.* Touch, *with* अ *priv.*

अस्मत्पुत्राणाम् TATP. *comp. of* अस्मद् *cr.* Of me, my, *and* पुत्राणाम् *gen. pl. of* पुत्र *s. m.* A son.

अस्मद् *cr. form of the pers. pron.* I, *used only in composition, implying,* My, mine, our.

अस्मदीय *adj.* My, our.

अस्मन्मित्रम् *nom. sin. s. n.* TATP. Our ally.

अस्मात् *abl. sin. n. of* इदम् *pron.* This.

अस्मान् *acc. pl. of* अस्मद् *personal pronoun,* I. अस्माभिः *ins. pl.* अस्माकम् *gen. pl.* अस्मासु *loc. pl.*

अस्मि *1st pers. sin. pres.* (*of the vb.* अस *2d cl. par.* Be) I am.

अस्मिन् *loc. sin. m.* or *n. of* इदम् *pron.* This. अस्मै *dat. sin. m.* अस्य *gen. sin. m.* or *n.*

अहः *nom. sin. of* अहन् *s. n.* A day.

अहङ्कार *s. m.* Pride. -रात् *abl. sin.*

अहम् *nom. sin. of* अस्मद् *pers. pron.* I.

अहरहर् *ind.* Day by day, daily.

अहर्निशम् *ind.* Day and night.

अहह *interj.* Aha.

अहार्य्यत्वात् *abl. sin. of* अहार्य्यत्व *abs. s. n.* Security, incapability of being stolen, safety from seizure. हार्य्य *is the fut. pass. part.* (*of the vb.* हृ Seize, carry off) To be seized, *with the privative particle* अ.

अहिः *nom. sin. of* अहि *s. m.* A serpent.

अहित *adj.* Ill-disposed, unfriendly, malignant. Hurtful, prejudicial. -तः *nom. sin. m.*

अहितहितविचारशून्यबुद्धेः *gen. sin. m.* BAHUV. Whose intellect is incapable of discriminating between good and evil.

अहिंसा *nom. sin. s. f.* Harmlessness, a doing injury to nothing; one of the cardinal virtues of most Hindu sects, but particularly of the Bauddhas and Jainas.

अहो *interj.* Ah! oh! Alas!

अहोरात्रम् *ind.* Day and night.

आ

आ *prep.* To, at, as far as, until, *when prefixed to a noun, governing the ablative or accusative case. Prefixed to verbs denoting* Giving *and* Going, *it imparts to them the sense of* Taking *and* Coming.

आः *interj.* Alas! ah! oh!

आकरे *loc. sin. of* आकर *s. m.* A mine.

आकर्ण्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* कर्ण Hear, listen, *with preposition* आ) Having heard or listened to. आकर्णित *passive participle,* Heard, overheard. -तः *nom. sin. m.*

आकारः *nom. sin. of* आकार *s. m.* Form, appearance. Any outward indication of inward feeling, as perspiration, horripilation, &c. -रम् *acc. sin.* -रैः *ins. pl.*

आकाशवर्त्मन् *s. n.* TATP. The atmosphere, firmament, air, &c. -ना *ins. sin.*

आकाशे *loc. sin. of* आकाश *s. m.* or *n.* Air, sky, atmosphere, æther.

आकीर्ण *pass. part.* (*of the vb.* कृ Scatter, *with* आ) Scattered. Overstrewed -र्णाम् *acc. sin. f.* -र्णानि *nom. pl. n.*

आकुल: *nom. sin. m. adj.* Affected, filled, full; distressed. आकुलेन *ins. sin. m.*

आकुलित *pass. part.* (*of the verb* कुल *with* आ) Agitated, disturbed, flurried, distressed, incommoded, tormented. आकुलित: *nom. sin. m.* आकुलितेन *ins. sin. m.*

आकृष्ट *pass. part.* (*of the vb.* कृष Draw, *with* आ) Drawn, dragged, pulled; lured, attracted. आकृष्ट: *nom. sin. m.* आकृष्टेन *ins.* आकृष्टे *locative* आकृष्टवान् *nom. sin. m. indef. past part.* He drew.

आकृष्टि *s. f.* Attraction. A pulling, drawing, or carrying away. -ष्ट्या *ins. sin.*

आकृष्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* कृष Draw, *with* आ) Having drawn, extracted, pulled or dragged.

आक्रमति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* क्रम *1st cl. par.* Step, *with* आ) Invades, advances towards.

आक्रम्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* क्रम Step, *with* आ) Having attacked, invaded, seized upon, overrun, or encroached.

आक्रान्तम् *nom. sin. n. of* आक्रान्त *pass. part.* (*of the vb.* क्रम Step, *with* आ) Beset, accompanied, attended, overspread, overrun.

आक्रोशित *pass. part.* (*of the vb.* क्रुश Cry out, *with* आ) Cursed, abused. -त: *nom. sin. m.*

आखु: *nom. sin. of* आखु *s. m.* A rat or a mouse.

आख्या *s. f.* Name, appellation, designation.

आख्यातुम् *infin. of the verb* ख्या Tell, relate, *with* आ. आख्यातुकाम: *nom. sin. m.* Longing to tell.

आख्यान *s. n.* A story. -नम् *nom. sin.*

आख्येयम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the verb* ख्या Tell, *with* आ) To be told.

आगच्छामि *1st pers. singular pres.* (*of the verb* गम *1st class par.* Go, *with* आ) I come. आगच्छत् He came. -गच्छ *2d pers. sin. imp.* Come. -गच्छत *2d pers. pl.* Come ye. आगच्छन् *nom. sin. m. pres. part.* Coming.

आगत: *nom. sin. m. of* आगत *pass. part.* *of the verb* गम Go, *with* आ) Come, arrived, near at hand. Returned. आगतम् *acc. sin. m.* or *n.* आगतेन *ins. sin. m.* or *n.* आगते *loc. sin. m.* or *n.* आगता *nom. sin. f.* आगन्तव्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* To be come. आगत्य *ind. pret. participle,* Having come. आगम्यताम् *3d pers. sin. imp. pass.* Let there be come.

आगन्तु *s. m.* A stranger, a new comer. -न्तु: *nom. sin.* -न्तुना *ins. sin.* -न्तून् *acc. pl.*

आगन्तुक *s. m.* A stranger, a new comer. -क: *nom. sin.* -का: *nom. pl.*

आगम *s. m.* Arrival, approach. Income. -मम् *acc. sin.* -मे *loc.*

आगमन *s. n.* A coming, arrival. -नम् *acc. sin.* -नात् *abl.* -ने *loc.*

आगमिष्यसि *2d pers. singular 2d fut.* (*of*

the vb. गम् Go, *with* आ) Thou wilt come.

आघात *s. m.* A blow. A slaughter-house. -तः *nom. sin.* -तम् *acc.*

आचरतु 3*d pers. sin. imp. of the vb.* चर् 1*st cl. par.* Go, *with prep.* आ, Practice, observe, follow, as a rite or usage; *also,* inflict. आचरेत् 3*d pers. singular pot.* आचरन् *nom. sin. m. of* आचरत् *pres. participle.* आचरितम् *nom. sin. n. of* आचरित *pass. part.*

आच्छन्न *pass. part.* (*of the vb.* छद् Cover, *with* आ) Covered. -न्नम् *accusative singular n.* आच्छाद्य *ind. pret. part.* Having covered or protected.

आज्ञा *s. f.* An order, command, mandate. आज्ञाम् *acc. sin.* आज्ञया *ins.*

आज्ञापयति 3*d pers. sin. pres. of* ज्ञापि (*caus. of the vb.* ज्ञा Know, *with prepos.* आ) Commandeth. यथाज्ञापयति देवः As your Majesty commands.

आटविक *s. m.* A woodman, a pioneer. -कान् *acc. pl.*

आटोप *s. m.* Pride, haughtiness.

आढ्य *adj. usually in comp.* Opulent, rich. Abounding. Having, possessed of. -ढ्यः *nom. sin. m.*

आतप *s. m.* Heat, sunshine.

आतिथ्यम् *nom.* or *acc. sin. of* आतिथ्य *abs. s. n.* (*from* अतिथि *s. m.* A guest) Hospitality, guest-rite. A hospitable reception.

आतिथ्यसत्कारम् *acc. sin. s. m.* TATP. The rites of hospitality.

आतुरः *nom. sin. m. of* आतुर *adj.* Sick, diseased. आतुराणाम् *gen. pl.* आतुरेषु *loc. pl. m.*

आत्म *is used for* आत्मन् *when it occurs as the first member of a compound.*

आत्मकर्म *nom. sin. of* आत्मकर्मन् *s. n.* One's own act.

आत्मकृतः *nom. sin. m. of* आत्मकृत TATP. Done by self. आत्मकृतम् *acc. sin. n.*

आत्मजे *loc. sin. m. of* आत्मज Born of one's self; a son.

आत्मद्रोही *nom. sin. m. of* आत्मद्रोहिन् *agt.* Self-tormented, fretful, miserable.

आत्मपरित्यागेन *ins. sin. of* आत्मपरित्याग *s. m.* TATP. Self-sacrifice.

आत्मम्भरिः *nom. sin. m. agt.* Selfish, greedy; who feeds himself.

आत्मवत् *ind.* As one's self, like one's self.

आत्मविवृद्धि *s. f.* TATP. Self-advantage. -द्धये *dat. sin.*

आत्मवृत्तान्त *s. m.* TATP. Own story, account of one's self, auto-biography. -न्तम् *acc. sin.*

आत्मशक्त्या *ins. sin. of* आत्मशक्ति *s. f.* TATP. Inherent or own power.

आत्मसन्देहे *loc. sin. of* आत्मसन्देह *s. m.* TATP. Internal doubt.

आत्मसात् *ind.* One's own. आत्मसात्कृत *passive participle,* Made one's own. -ताः *nom. pl. m.*

आत्मा *nom. singular of* आत्मन् *substantive m.* Soul, self, spirit, life. आत्मानम्

acc. sin. आत्मना *ins.* -त्मने *dative sin.* -त्मनः *genitive* आत्मनि *loc.*

आत्मादिष्टः *nom. sin.. m.* TATP. Self-counselled. *s. m.* A treaty dictated by the party wishing it himself.

आत्मानम् *acc. sin. of* आत्मन् *s. m.* Self.

आत्मापराध *s. m.* TATP. Own offence, personal transgression.

आत्मार्थे *or* आत्मार्थम् *ind.* For one's own sake, for the sake of self.

आत्मीय *adj.* Own, subject to self. -यम् *acc. sin. m.*

आत्मोदयः *nom. sin. s. m.* TATP. Self-advantage, rise or elevation.

आत्मौपम्येन *ins. sin. of* आत्मौपम्य *s. n.* TATP. Likeness to self, analogy to one's own self.

आदत्ते 3*d pers. sin. pres. of the verb* दा 3*d cl. átm.* Give, *with* आ, Take.

आदयः *nom. pl. of* आदि *s. m.* A beginning. *In* BAHUVRÍHI *compounds, it is often translated by* ET CÆTERA, and the rest; *as,* इन्द्रादयः सुराः The gods, INDRA, and the rest; *literally,* The gods, commencing with INDRA. आदीन् *accusative pl. m.* आदिभिः *ins. pl. m.* आदीनाम् *gen. pl. m.*

आदरः *nom. sin. of* आदर *s. m.* Respect, reverence, honour, esteem, regard, consideration. आदरस्य *gen.*

आदाय *ind. pret. part.* (*of the vb.* दा Give, *with* आ) Having taken. See आ.

आदि *s. m.* A beginning, a commencement. आदौ *loc. sin.* आदावेव In the very beginning. आदि *and also* आदिकम् *ind. in compos.* Et cætera, the rest. *See* आदयः *above.*

आदित्य *s. m.* The sun

आदित्यचन्द्रौ *nom. du. m.* DWANDWA, Sun and moon.

आदित्सु *agt.* Wishing to have, desirous of taking. -त्सुः *nom. sin. m.*

आदिशति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* दिश 6*th class,* Shew, *with* आ, Command, order, exhort, enjoin. आदिष्टः *nom. sin. m. pass. part.*; *also, s. m.* A kind of treaty, in which an enemy is got rid of by the cession of a portion of territory. आदेशय 2*d pers. sin. imp. causal,* Cause your commands to be made.

आदेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* दा Give, *with* आ) To be taken or received. -स्य *gen. sin. n.*

आदेश *s. m.* An order, command, precept. A rule, maxim; axiom, dictate. -शः *nom. sin.* -शात् *abl. sin.*

आद्य *fut. pass. part.* (*of the verb* अद् Eat) To be eaten, eatable, esculent, edible. *s. n.* Food, grain.

आद्यः *nom. sin. m. of* आद्य *adj.* First, former. आद्यौ *nom. du. m.* आद्या *nom. sin. f.*

आद्रियते 3*d person singular pres. passive of the verb* दृ 6*th cl. átm. with* आ Honour. *See* आदरः.

आधत्ते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **धा** *3d cl. átm.* Hold, *with* **आ**. **आधाय** *ind. pret. part.* Having recourse to, having practised.

आधारः *nom. sin. of* **आधार** *s. m.* A support, prop, stay. A receptacle; any thing that holds or contains. A reservoir.

आधाराधेयभाव *s. m.* The influence or action of the support or recipient upon the object received or supported. **-वेन** *ins. sin.*

आधि *s. m.* Mental anguish.

आधिकरण्य *abs. s. n.* Location. **-रण्यम्** *nom. sin.*

आधिक्य *abstract s. n.* Pre-eminence, superiority. **-क्यम्** *nom. sin.*

आधिपत्य *abs. s. n.* Sovereignty, supremacy, lordship. **-पत्यम्** *nom. sin.*

आधेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* **धा** Hold, *with* **आ**) To be held, received, or supported.

आध्मात *pass. part.* (*of the verb* **ध्मा** Blow, *with* **आ**) Inflated, swelled, puffed. **-तः** *nom. sin. m.*

आनन्द *s. m.* Joy, happiness, delight.

आनन्दनम् *nom. sin. s. n.* A delighting, rejoicing, a making happy.

आनन्दितः *nom. sin. m.* (*pass. part. of the verb* **णद् इ**, *with* **आ**) Happy, rejoiced, gladdened, delighted.

आनीत *pass. part.* (*of the vb.* **णी** Bring, lead, *with* **आ**) Brought, fetched. **-तः** *nom. sin. m.* **-तेन** *ins. singular m.* **-तवती** *nom. sin. f. indef. past part.* She brought. **आनीय** *ind. pret. part.* Having brought.

आनृण्य *abs. s. n.* Acquittance of debt or obligation. **-ण्यम्** *acc. sin.*

आपः *nom. pl. of* **अप्** *s. f.* Water.

आपतन्तीनाम् *gen. pl. f. of* **पतत्** *pres. part. of the vb.* **पत** *1st cl. par.* Fall, impend, befall, happen, *with* **आ**. **आपतितम्** *nom.* or *acc. sin. n. pass. part.*

आपत्काले *loc. sin. of* **आपत्काल** *s. m.* TATP. A season of distress.

आपत्सु *loc. pl. of* **आपद्** *s. f.* Misfortune, calamity.

आपदम् *acc. sin. of* **आपद्** *s. f.* Misfortune, calamity, disaster. **आपदि** *locative* **आपदः** *nom. pl.* **आपदाम्** *gen.*

आपदर्थे *ind.* For, or against adversity.

आपद्यते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **पद** *4th cl. átm.* Go, step, *with* **आ** Gain, attain, receive.

आपन्नः *nom. singular m. pass. part. of the verb* **पद** Go, *with* **आ**) Gotten, gained, obtained, acquired. **आपन्ना** *nom. sin. f.* **आपन्नैः** *ins. pl. n.* Regained, recovered. Unfortunate.

आपात *s. m.* The instant, the current moment.

आपूर्य्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the verb* **पूर** Fill, *with* **आ**) Is filled, or plenteously supplied.

आप्तुम् *inf. of the vb.* **आप** Obtain.

आप्नोति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **आप** *5th cl. par.* Obtain, gain) He obtains. He incurs. **आप्नुयात्** *3d pers. sin. pot.*

आप्यायितः *nom. singular m. pass. part. (of the verb* **प्यै** Increase, fatten, *with* **आ**) Enlarged, amplified, dilated. Refreshed, invigorated, satisfied.

आभरणम् *nom. sin. of* **आभरण** *substantive n.* An ornament, decoration. **आभरणानि** *nom. pl.*

आम *adj.* Crude, unbaked.

आमय *s. m.* Sickness.

आमरणान्ताः *nom. pl. m.* BAHUV. Lasting for life, terminating at death.

आमिषम् *nom.* or *acc. sin. of* **आमिष** *s. n.* Food, flesh.

आय *s. m.* Income, revenue. **-यम्** *acc. sin.*

आयतनम् *acc. sin. of* **आयतन** *s. n.* Abode, house, home, quarters. An altar; also a shed for sacrifices.

आयति *s. f.* Future time. Length. **आयत्याम्** *loc. sin.* (In the long run).

आयत्त *adj.* Dependant, subject. **-यत्तः** *nom. sin. m.* **-यत्ताम्** *acc. sin. f.*

आयाति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **या** *2d cl. par.* Go, *with* **आ** Come, approach, arise, flock to, assail; consent, yield. **आयातः** *3d pers. dual.* **आयान्ति** *3d pers. pl.* **आयान्तम्** *acc. sin. m. pres. part.* **आयातः** *nom. sin. m. pass. part.*

आयु. *nom.* or *acc. sin. of* **आयुष्** *s. n.* Age, life-time. The destined age, term, or duration of life.

आयुःशेष *s. m.* TATP. The residue of life; the remnant of one's days. **-षेण** *ins. sin.*

आयुध *s. m.* A weapon in general. **-धैः** *ins. pl.*

आरण्य *adj.* Forest, wild, grown in the forest. **-ण्यम्** *nom. sin. n.*

आरब्ध *pass. part. (of the vb.* **रभ** Begin, *with* **आ**) Commenced, begun. **-ब्धः** *nom. sin. m.*

आरभन्ते *3d pers. pl. pres. of the verb* **रभ** *1st cl. átm.* Begin, commence, *usually with prep.* **आ** *prefixed.* **आरभ्यताम्** *3d pers. sin. imp. pass.* **आरभ्य** *ind. pret. part.*

आरम्भः *nom. sin. of* **आरम्भ** *s. m.* Commencement, beginning. **आरम्भे** *loc.*

आराति *s. m.* An enemy.

आराधित *pass. part. (of the vb.* **राध** Complete, *with* **आ**) Served, worshipped, conciliated, propitiated. **-तः** *nom. singular m.* **-धितवन्तौ** *nominative du. m.* They both propitiated. **-राध्यः** *nom. sin. m. fut. pass. part.* **-राध्यते** *3d pers. sin. pres. pass.* Is conciliated. **आराध्यमानः** *nom. sin. m. pres. pass. part.*

आराम *s. m.* A garden, a grove. **-मे** *loc. sin.*

आरुह्य *ind. pret. part. of the vb.* **रुह** Mount, *with* **आ**, Ascend, climb, mount, surmount, rise above,; *also* go on board, embark. **आरूढः** *nominative singular m. passive participle.* **आरोहति** *3d pers. sin. pres. 1st cl.*

आरोधः *nom. sin. s. m.* A siege, a blockade.

आरोपयति *3d pers. sin. pres. of* रोपि (*caus. of the verb* रुह Ascend, *with prep.* आ) Place, fix. -रोप्यते *3d pers. sin. pres. pass.* Is made to ascend; is lifted, raised, heaved up or elevated.

आर्ज्जव *abs. s. n. (from* ऋजु *adj.* Straight) Straightforwardness, sincerity. -वेन *ins. sin.*

आर्त्त *pass. part.* (*of the vb.* ऋ *or* ऋत) Pained, afflicted. Disturbed, confounded. आर्त्तः *nom. sin. m. Obs. This word often occurs as the last member of a compound.*

आर्त्तनाद *s. m.* TATP. The cry of one in pain. -दम् *acc. sin.*

आर्द्रनयनः *nom. sin. m.* BAHUV. Moist-eyed.

आर्य्यः *nom. sin. m. of* आर्य्य *adj.* Respectable, venerable, worthy. आर्य्य *voc. sin. s. m.* A master. A friend.

आलयः *nom. sin. of* आलय *s. m.* A house, dwelling, receptacle, asylum.

आलस्यनिबन्धनम् *nom. sin. n.* BAHUV. Originating in indolence.

आलस्यम् *nom. sin. of* आलस्य *abs. s. n. (from* अलस *adjective,* Idle) Idleness, sloth, laziness. आलस्येन *ins. sin.*

आलापः *nom. sin. s. m.* A speaking to, an addressing, conversation. आलापैः *ins. pl.*

आलिङ्गनम् *acc. sin. s. n.* Embracing: an embrace.

आलिङ्गितवती *nom. sin. f. indef. past part. (of the verb* लिग इ *with* आ) She embraced. आलिङ्ग्य *ind. pret. part.* Having embraced.

आलोकते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* लोक *1st cl. átm.* Look, *with* आ) Looks at.

आलोकयामास *3d pers. singular 2d pret. of the verb* लोक *10th cl. par.* See, look, *with preposition* आ. आलोकितः *nom. sin. m. pass. part.* Seen, looked at. आलोकितौ *nom. du. m.* आलोकिता *nom. sin. f.* आलोक्य *ind. pret. participle,* Having seen.

आलोचितम् *nom. sin. n. of* आलोचित *passive part.* (*of the verb* लोच See, *with* आ) (It was) considered, seen fit, planned or agreed. आलोच्य *ind. pret. participle,* Having considered, or considering.

आवयोः *gen. du.* (*of* अस्मद् *pers. pron.*) Of us two. आवाभ्याम् *ins. du.* By us two. आवाम् *nom. du.* We two.

आवली *nom. sin. s. f.* A row, a line, a string.

आवास *s. m.* Residence. -सः *nom. sin.*

आविर्भूत *pass. part.* (*of the vb.* भू Become, *with* आविस् Apparent) Appeared, manifest, become visible.

आविशन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* विश *6th cl. par.* Enter, *with* आ, Engross, occupy, possess, fill. आविष्टम् *nom. sin. n. pass. part.*

आवृत *pass. part.* (*of the vb.* वृ Surround, *with* आ) Surrounded, encircled. Covered over, overspread, overcast. -वृतेन *ins. sin. m.* -वृते *loc. sin. n.*

आवृत्ति *s. f.* A revolving, a going round. Worldly existence, the revolution of births.

आवेदित *passive part. of* वेदि (*caus. of*

the verb विद् Know, *with* आ) Made known, told, announced.

आशङ्क्य *ind. pret. part. of the vb.* शक (ङ) *with* आ, Fear, apprehend, doubt, suspect.

आशय *s. m.* Meaning, intention.

आशाः *acc. pl. of* आशा *s. f.* Desire, hope, dependence, expectance. आशानाम् *gen. pl.*

आशावताम् *gen. pl. m. of* आशावत् *adj.* Hoping, having hope.

आशाविभिन्नाः *nom. pl. m.** TATP. Disappointed in expectation.

आशु *ind.* Quickly, speedily.

आश्चर्य *s. n.* A wonder, a marvel. -र्य्यम् *nom. sin.*

आश्रम *s. m.* A hermitage, a cell. A religious order, of which there are four kinds, referrible to the different periods of life: 1st, that of the student, or *Brahmachárí;* 2nd, that of the householder, or *Grihastha;* 3rd, that of the anchorite, or *Vánaprastha;* and 4th, that of the beggar, or *Bhikshu.*

आश्रयः *nom. sin. of* आश्रय *s. m.* A dwelling, asylum, place of refuge: patronage, protection. A recipient, the person or thing in which any quality or article is inherent, retained, or received. A patron, protector. The betaking one's self to a protector or asylum. Contiguity, vicinity. आश्रयेण *ins. sin.* आश्रयाणाम् *gen. pl.*

आश्रयण *s. n.* A refuge, shelter, protection. -णम् *nom. sin.*

आश्रयणीयः *nom. sin. m. fut. pass. part.* (*of the verb* श्रि Serve, *with* आ) To be had recourse to, or followed.

आश्रयते *3d pers. sin. pres. of the vb.* श्रि *1st cl. átm.* Serve, *with* आ, Resort, repair.

आश्रयभूताः *nom. plural m. of* आश्रयभूत KARM. Who protects, supports, or is become the refuge of another.

आश्रयाश *s. m.* A name of fire.

आश्रित *pass. part.* (*of the vb.* श्रि Serve, *with* आ) Resorted to, occupied, infested, tenanted. -तम् *nom. sin. n. also s. m.* A dependant, follower, adherent, retainer, hanger on. आश्रितान् *accusative pl.* आश्रितानाम् *gen.*

आश्रित्य *ind. pret. part.* (*of the verb* श्रि Serve, *with* आ) Having had recourse to, or gained; occupying. Having sought shelter. आश्रीयते *3d pers. sin. pres. pass.* He is resorted to. आश्रीयताम् Let (him) be sought or preferred.

आश्वासयन् *nominative singular m. present part. of* श्वासि (*causal of the verb* श्वस Breathe, *with* आ) Encouraging, animating. -स्यन्ताम् *3d pers. pl. imp. pass.* Let them be comforted, consoled, cheered or encouraged. आश्वास्य *ind. pret. part.* Having cheered, encouraged, or re-assured.

आसक्तः *nom. singular m. pass. part.* (*of the verb* षञ्ज Adhere, stick, *with* आ) Attached, fixed, intent upon, engrossed by. आसक्ताः *nom. pl. m.*

आसन *s. n.* A stool, a seat. Halting, sitting still (one of the six modes of military policy). -नम् *nom. sin.*

आसन्नतर *compar.* (*of* आसन्न Near) Nearer.

आसन्नतरता *abstract substantive f.* Greater nearness. -ताम् *acc. sin.*

आसन्नप्रसवा *nom. sin. fem.* BAHUV. Near parturition; about to lay eggs.

आसन्नम् *acc. sin. m. of* आसन्न *(pass. part. of the verb* षद् Go, *with* आ) Near, adjacent, proximate. आसन्ने *loc. sin. m.* or *n.*

आसम् 1*st pers. sin.* 1*st pret. of the vb.* अस 2*d cl. par.* Be.

आसाद्य *ind. pret. part. of the verb* षद् Go, *with* आ, Meet, encounter, reach, obtain, find.

आसीत् 3*d pers. sin.* 1*st pret. of the vb.* अस 2*d cl. par.* Be.

आसीत 3*d pers. sin. pot. of the vb.* आस 2*d cl. átm.* Sit. आसीनः *nom. sin. m. pres. part.* आस्यताम् 3*d pers. sin. imp. pass.* Let there be sat.

आस्ताम् 3*d pers. sin. imp. of the vb.* आस 2*d class átm.* Sit. Be present. Be, exist, continue. आस्ते 3*d pers. sin. pres.* आगच्छन्नास्ते He is now coming. भक्षयन्नास्ते He continues eating.

आस्थाम् *acc. sin. of* आस्था *s. f.* Pains, care, consideration, regard.

आस्थाय *ind. pret. part. of the vb.* ष्ठा Stand, *with* आ) Having betaken one's self, or had recourse to.

आस्थिताः *nominative pl. m. pass. part.* (*of the verb* ष्ठा Stand, *with* आ) Stayed, dwelt, abided.

आस्पदम् *nom. sin. of* आस्पद *s. n. employed chiefly in composition,* A place, site, seat, object. आस्पदे *loc. sin.*

आस्य *s. n.* The mouth.

आस्वादः *nom. sin. of* आस्वाद *s. m.* Taste, flavour, enjoyment.

आस्वादन *s. n.* A tasting, an eating.

आस्वाद्यतोयाः *nom. pl. f.* BAHUV. *compounded of* आस्वाद्य (*fut. pass. part. of the vb.* स्वद् Be savoury, *with* आ) Sweet, palatable, *and* तोय *s. n.* Water.

आह 3*d pers. sin. of* आह *defective verb,* Say. आहतुः 3*d pers. du. See* ब्रू 2*d cl.*

आहत *passive part.* (*of the verb* हन Strike, *with* आ) Struck, beaten. Repulsed. -तः *nom. sin. m.*

आहर्त्तुम् *inf.* (*of the vb.* हृ Seize, *with* आ) To seize, to take.

आहव *s. m.* War, battle, combat. -वम् *acc. sin.* -वे *loc.* -वेषु *loc. pl.*

आहारः *nom. sin. of* आहार *s. m.* Food, a meal, dinner. A taking. आहारम् *acc. In line* 499, *nominative singular n.* BAHUV. आहारेण *ins. sin.* आहाराय *dative singular.* आहारात् *abl. sin.* आहारस्य *gen. sin.*

आहारनिद्राभयमैथुनम् DWANDWA *of the the* 2*d species, comp. of* आहार *cr.* Food, निद्रा *cr.* Sleep, भय *cr.* Fear, *and* मैथुनम् *nom. sin. n.* Sexual intercourse.

आहारविरह *s. m.* TATP. Want of food. -हात् *abl. sin.*

आहारार्थम् *ind.* For dinner.

आहारार्थी *nom. sin. m. of* आहारार्थिन् *agt.* Seeking food. *See* अर्थी.

आहितक्लमम् *accusative sin. n.* BAHUV. Exhausted *(from* आहित Felt, *and* क्लम Exhaustion).

आहुः *3d pers. pl. (of the defective vb.* आह Say. *See* ब्रू *2d cl.)* They say.

आहूयताम् *3d person sin. imp. passive (of the verb* ह्वे Call, *with* आ) Let (him) be called or summoned. -हूतः *nom. sin. m. pass. part.* Called, summoned. आहूय *ind. pret. part.* Having called, summoned, convoked, or convened.

आहृत *passive part. (of the verb* हृ Take, *with* आ) Carried, brought, fetched. -तैः *ins. pl. n.*

इ

इङ्गित *s. n.* A hint, sign, gesture, such as a wink of the eye. -तम् *nom. sin.* -तैः *ins. pl.*

इच्छा *nominative sin. s. f.* Wish, desire, will. इच्छया *ins. sin.*

इच्छामि *1st pers. sin. pres. of the vb.* इष *1st cl. par. substituting* इच्छ *in the conjugational tenses,* Wish, desire, will, seek, like, choose, consent. इच्छति *3d person sin.* इच्छामः *1st person plural* इच्छन्ति *3d pers. plural.* इच्छेत् *3d pers. sin. pot.* इच्छन् *nom. sin. m. pres. part.* इच्छता *ins.* इच्छतः *gen.* इच्छद्भिः *ins. pl.*

इच्छासम्पत् *nom. sin. s. f.* TATPURUSHA, Fulfilment or attainment of wishes.

इच्छु *agt.* Desirous, wishing, meaning, purposing. इच्छुः *nom. sin. m.* इच्छोः *gen.*

इज्या *s. f.* Sacrifice, worship.

इज्याध्ययनदानानि DWANDWA *of the first species, compounded of* इज्या *cr.* Sacrifice, अध्ययन *crude,* Study, *and* दानानि *nom. pl. of* दान *s. n.* Liberality.

इतरम् *acc. singular m. of* इतर *pronom.* Other. इतरे *nom. pl. m.*

इतश्चेतश्च *ind.* Both here and there.

इतस् *ind.* Hence, from this place.

इतस्ततस् *ind.* Here and there, hither and thither.

इति *ind.* Thus, to this effect, so: saying. *This particle is used when the very words or thoughts of another are given, answering the purpose of the inverted comma; as,* कोऽत्रेत्यहमिति ब्रूयात् सम्यगादेशयेति च "Who is there?" he should say, "I," and "Command (me) wholly." पुनरर्थवृद्धिः करणीयेति मतिर्बभूव (His) opinion was, "a further increase of wealth must be made."

इतिकर्त्तव्यता *abs. s. f. (from* इतिकर्त्तव्य So to be done) Proper and right measures.

इतिकर्त्तव्यतामूढः *nom. sin. m.* TATP. Embarrassed, dumbfounded, wholly at a loss what to do.

इत्यम् *ind.* Thus, so, in this manner.

इत्यादि *ind.* Thus, &c.

इदम् *nom.* or *acc. sin. n. of* इदम् *pron.* This.

इदानीम् *ind.* Now, immediately.

इध्म *s. n.* Fuel.

इन्द्रिय *s. n.* An organ of sense, divided into three classes, *Gyánendriyas, Karmendriyas,* and *Antarindriyas,* or organs of perception and action, and the internal organs. The first are, the eye, ear, nose, tongue, and skin; the second, the organ of speech, or larynx, hand, foot, anus, and parts of generation; the last are, *Manas,* the mind, or organ of thought; *Buddhi,* the organ of apprehension; *Ahankára,* the organ of selfishness; and *Chitti,* the heart, or organ of feeling. इन्द्रियाणि *nom. pl.* इन्द्रियैः *ins.* -याणाम् *gen.*

इन्धन *s. n.* Firewood. -नम् *acc. sin.*

इमम् *accusative sin. m. of* इदम् *pronoun,* This. इमाम् *acc. sin. f.*

इमे *nom. pl. m. of* इदम् *pron.* This.

इयत् *adj.* So much, thus much. -ती *nom. sin. f.*

इयम् *nom. sin. f. of* इदम् *pron.* This.

इव *ind.* Like, as, as if, as it were.

इष्ट *pass. part.* (*of the vb.* इष Wish) Wished, desired. इष्टम् *nom. sin. n.*

इष्टका *s. f.* A brick.

इष्टकागृहम् *nom. sin. s. n.* TATP. A brick-house.

इष्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* इष Wish, desire, seek.

इह *ind.* Here, in this place. In this world, in the present life.

इहसमय *s. m.* Here, now, on the present occasion, at such a time as this. -ये *loc.*

ई

ईदृश् *adj.* Such, so like, so much as th such as this. ईदृशि *loc. sin. m.* ईदृशा *nominative sin. f.* ईदृक् *nom. sin. n.*

ईदृश *adj.* Such as this, such like. ईदृशम् *acc. sin. m.* ईदृशे *loc. sin. n.*

ईर्षितम् *nom. sin. n. adj.* Envied.

ईर्ष्यी *nom. sin. m. of* ईर्ष्यिन् *adj.* Envious, spiteful.

ईश्वरः *nom. sin. of* ईश्वर *s. m.* A lord, an owner, a rich man. A master. Able, capable. A name of ŚIVA. ईश्वरे *loc. sin.* ईश्वराणाम् *gen. pl.*

ईहा *nom. sin of* ईहा *s. f.* Wish, desire.

उ

उ *an indeclinable affix, implying,* Doubt.

उक्त *pass. part.* (*of the vb.* वच Speak) Spoken, said, told; a thing said, a word. उक्ता *nom. sin. f.* उक्तम् *nominative singular n.* उक्तैः *ins. plural n.* उक्तवत् *indef. past participle.* उक्तवान् *nom. sin. m.* He said. उक्तवति *locative.* उक्तवन्तौ *nominative du. m.* उक्त्वा *ind. pret. part.* Having said.

उक्ति *s. f.* A word, phrase. उक्तिभिः *ins. pl.*

उग्र *adj.* Furious, wrathful, severe. उग्रः *nom. sin. m.*

उग्रदण्डम् *acc. sin. m.* BAHUV. Relentless, remorseless.

उचितः *nom. sin. m. of* उचित *adj.* Proper, fit, suitable, becoming, convenient, suited, adapted. उचितम् *nom.* or *acc. sin. n.*

उच्च *adj.* Lofty.

उच्चारः *nom. sin. m. of* उच्चार *s. m.* Excrement, alvine secretion.

उच्चैस् *ind.* Up, upwards, above. Aloud.

उच्छिद्यन्ते *3d pers. pl. pres. pass.* (*of vb.* छिद् Cut, *with* उत्) Are cut off, with-held, wanting or deficient; fail.

उच्छिन्न *pass. part.* (*of the verb* छिद् Cut, *with* उत्) Cut off. Peace obtained by ceding valuable lands. -न्नः *nom. sin. m.*

उच्छृङ्खलम् *nom. sin. n. adj.* Unrestrained, perverse, self-willed.

उच्छ्रित *pass. part.* (*of the verb* श्रि Serve, *with* उत्) Uplifted, raised, high, tall. -ते *loc. sin. m.*

उच्छ्रितपाणिः *nom. sin. m.* BAHUV. With outstretched hand.

उच्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* वच Speak, say, tell. उच्यताम् *3d. pers. sin. imp.* उच्यमान *present passive participle,* Being spoken. -नानि *nom. pl. n.*

उज्जयिनी *s. f. Ujjayiní* or *Ougein,* a city so called in *Málava,* formerly the capital of VIKRAMÁDITYA. -यिन्याम् *loc. sin.*

उड्डीयताम् *3d pers. sin. imp. pass.* (*of the verb* डी Fly, *with* उत् Up) Let there be flown up (by us), *i. e.* let (us) fly up. उड्डीयमानः *nom. sin. m. pres. part. 4th cl. átm.* Flying.

उत् *prep.* Up, upwards, on high, above, on, upon.

उत्कटैः *ins. pl. n. of* उत्कट *adj.* Much, excessive.

उत्कर्ष *s. m.* Superiority, elevation, exaltation, eminence. -कर्षम् *acc. sin.*

उत्कृत्यमानस्य *gen. sin. m. of* उत्कृत्यमान *part. pres. pass. of the vb.* कृत Cut, *with* उत् Up.

उत्कृष्ट *pass. part.* (*of the vb.* कृष Draw, *with* उत्) Excellent, rare, costly. -ष्टः *nom. sin. m.*

उत्तमः *nom. sin. m. adj.* Highest, best, chief, principal. उत्तमस्य *gen. singular m.* उत्तमम् *acc. sin. n.*

उत्तमाधममध्यमाः *nom. pl. m.* DWANDWA, Good, bad, and indifferent. High, low, and middling. -मान् *acc. pl. m.*

उत्तमाधमयोः *gen. du.* DWANDWA, Of high and low.

उत्तरः *nom. singular m. of* उत्तर *pronom.* Latter, last-mentioned.

उत्तरदायक *agt.* Impertinent, giving (pert) answers. -कः *nom. sin. m.*

उत्तरम् *acc. sin. of* उत्तर *substantive n.* Answer, reply, discussion. उत्तरेण *ins. sin.*

उत्तरा *s. f.* The north.

उत्तरापथ *s. n.* The north, the northern road or course. -पथे *loc. sin.*

उत्तरोत्तर *s. n.* A reply to an answer, a rejoinder. -रेण *ins. sin.*

उत्तरोत्तरम् *ind.* More and more, higher and higher.

उत्तापः *nom. sin. s. m.* Warmth, passion, excitement.

उत्तिष्ठ *2d pers. sin. imp.* (*of the vb.* ष्ठा *1st*

cl. par. Stand, *with* उत्) Arise, get up. उत्तिष्ठेत् *3d pers. sin. pot.*

उत्थ *agt.* Springing, arising.

उत्थातुम् *inf. of the vb.* ष्ठा Stand, *with* उत् Arise, get up.

उत्थापयामि *1st person singular present of the verb* स्थापि *caus.* (*of the vb.* ष्ठा Stand, *with* उत् *which always requires the initial* स् *to be dropped*) Raise, lift up. उत्थापयेत् *3d person singular pot.* He should set up. उत्थाप्यते *3d pers. sin. pres. pass.* Is upraised, or uplifted. उत्थाप्य *ind. pret. part.* Having lifted or picked up.

उत्थाय *ind. pret. participle of the verb* ष्ठा Stand, *with* उत्) Having arisen. उत्थायोत्थाय Having arisen, having arisen, *i.e.* every day we rise.

उत्पतति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* पत Fall, *1st cl. par. with* उत्) Arises, ascends, jumps or springs up. उत्पतिताः *nom. pl. m. pass. part.* -तितेन *ins. sin. n.* Springing up. उत्पतिते *loc. sin. n.* Produced, born, arisen.

उत्पन्न *pass. part.* (*of the verb* पद् Go, *with* उत् Up) Occurred, happened, arisen, sprung up; unexpected. Known, ascertained. -न्नाम् *acc. sin. f.* -न्ने *loc. sin. n.* -न्नेषु *loc. pl. n.*

उत्पल *s. n.* A blue lotus. A water-lily. -लम् *acc. sin.*

उत्पाटिन् *agt.* Pulling up, plucking out. -टी *nom. sin. m.*

उत्पाताः *nom. pl. of* उत्पात *s. m.* An ascent, a rise.

उत्पादक *agt.* Producing, raising; who or what produces or creates: a producer. -कम् *acc. sin. m.*

उत्पादन *s. n.* A producing, generating, begetting; procreation -ने *loc. sin.*

उत्पादयामि *1st pers. sin. pres. of* पादि (*caus. of the vb.* पद् Go, *with* उत्) Produce, raise, excite, create, beget, procure. उत्पादयितुम् *inf.* उत्पाद्य *ind. pret. part.* Having raised, accumulated, acquired, or cleared.

उत्पादि *nom. sin. n. of* उत्पादिन् *agt.* (*from the verb* पद् Go, *with* उत्) Arising, coming into being; what is born or produced.

उत्प्लुत्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* प्लु Jump, *with* उत्) Having leaped up, jumped, or sprung.

उत्फुल्ल *adj.* Blown (flower), opened, expanded (eye).

उत्सर्ग *s. m.* An abandoning, quitting, resigning. A voiding; dejection, excretion. उत्सर्गः *nom. sin.*

उत्सवः *nom. sin. of* उत्सव *s. m.* A festivity, jubilee. A rejoicing, a merry-making. Elevation, prosperity. Joy. उत्सवे *loc.*

उत्साह *s. m.* Effort, energy, perseverance, strenuous and continued exertion, ardour. Firmness, fortitude. उत्साहः *nom. sin.* उत्साहम् *acc.*

उत्सुक *adj.* Eager, impatient, excited towards, anxiously desirous. -काभ्याम् *ins. du. m.*

उत्सृजेत् *3d pers. sin. pot. of the verb* सृज Create, *with* उत् Let go, relinquish, leave, abandon; yield up, eschew, avoid. उत्सृज्य *ind. pret. part.*

उदकम् *nom.* or *acc. sin. of* उदक *s. n.* Water. उदके *loc.*

उदकार्थिन् *agt.* Seeking water. उदकार्थी *nom. sin. m.*

उदयः *nom. sin. of* उदय *s. m.* The eastern mountain, from behind which the sun is supposed to rise. The rising of the sun or planets.

उदयिन् *adj.* Prosperous, flourishing. -यी *nom. sin. m.*

उदरभरणमात्रकेवलेच्छोः *gen. singular m.* TATP. Desirous only of the mere filling of belly.

उदरम् *acc. sin. of* उदर *s. n.* The belly. The crop or craw of a bird.

उदार *adj.* Generous, liberal. Great, noble. Upright. Sincere. उदारः *nom. sin. m.* उदारौ *nom. du. m.*

उदारचरितानाम् *gen. pl. of* उदारचरित BAHUV. Of a generous disposition, noble-minded.

उदासीन *pres. part.* (*of the vb.* आस *2d cl. átm.* Sit, with उत्) Sitting aside. *s. m.* A stranger, a neutral, a common acquaintance, a person neither a friend or foe. -ने *loc. sin.*

उदाहृत *passive part.* (*of the verb* हृ Take, *with* आ *and* उत्) Called, named, entitled. -तः *nom. sin. m.*

उदित *passive part.* (*of the verb* वद्) Said, spoken. -तेन *ins. sin. n.*

उदीयमान *pres. part.* (*of the vb.* ई Go, *4th cl. átm. with* उत्) Rising. -ने *loc. sin. m.*

उदीरित *passive part.* (*of the verb* ईर Go, *with* उत्) Said, uttered, declared. -तः *nom. sin. m.*

उदेति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* इ *2d cl. par.* Go, *with* उत्) Rises, arises.

उद्गम *s. m.* A rising, going, ascending; ascent. -मः *nom. sin.*

उद्गार *s. m.* An ejecting anything from the mouth; uttering, telling. -रैः *ins. pl.*

उद्घाटनम् *acc. sin. s. n.* An opening or unlocking. An opener: the instrument or means of opening; a key.

उद्दण्ड *adj.* Raised on a staff or pole.

उद्दिश्य *ind. pret. part. of the vb.* दिश Shew, *with* उत्) Having aimed at, aiming at. Having pointed out or shewn; pointing to.

उद्देश *s. m.* A part, a quarter. -शे *loc. sin.*

उद्धरण *s. n.* A raising, lifting, or tearing up, extraction. उद्धरणम् *nom. sin.*

उद्धरते *3d pers. sin. pres. of the verb* हृ *1st cl. átm.* Take, *with* उत् Draw up or out, raise.

उद्धूत *passive part.* (*of the verb* धू Shake, *with* उत्) Tossed up; exalted.

उद्भूताम् *acc. sin. f. of* उद्भूत *pass. part.* (*of the verb* भू Become, *with* उत्) Born, produced. Lofty (literally or figuratively.)

उद्भ्रान्त *pass. part.* (*of the vb.* **भ्रम** Move round, *with* **उत्**) Agitated, tossed, whirled about.

उद्यत *pass. part.* (*of the verb* **यम** Restrain, *with* **उत्**) Raised up, upraised, uplifted; ready, prepared, ready to strike. **उद्यताः** *nom. pl. m.* **उद्यतेषु** *loc. pl. n.*

उद्यमेन *ins. sin. of* **उद्यम** *s. m.* Strenuous and continued effort, perseverance.

उद्यान *s. n.* A garden. **-ने** *loc. sin.*

उद्योगः *nom. sin. of* **उद्योग** *s. m.* Exertion, effort, zealous and strenuous endeavour. Preparation. **उद्योगम्** *acc.* **-गात्** *abl.*

उद्योगसमर्थ TATPURUSHA, Capable of exertion. **-समर्थानाम्** *gen. pl. m.*

उद्योगी *nom. singular m. of* **उद्योगिन्** *adj.* Energetic, active, laborious, persevering, diligent. **उद्योगिनम्** *acc. s. m.*

उद्विग्न *pass. part.* (*of the vb.* **विज** Tremble, *with* **उत्**) Troubled, distressed. **-ग्नम्** *acc. sin. m.*

उद्विग्नमनाः *nom. singular m.* BAHUV. *compounded of* **उद्विग्न** *pass. part.* (*of the vb.* **विज** Grieve, *with prep.* **उत्**) Perplexed, *and* **मनस्** *s. n.* Mind.

उद्वोढुम् *inf. of the vb.* **वह** Carry, *with* **उत्**.

उन्नत *pass. part.* (*of the verb* **णम** Bend, *with* **उत्**) High, tall, elevated, uplifted.

उन्नतचरणः *nom. sin. m.* BAHUV. With uplifted paws, rampant.

उन्नतशिराः *nom. sin. m.* BAHUV. of **-शिरस्** Raising his head.

उन्नति *s. f.* Rising, rise. Elevation, advancement.

उन्मत्त *pass. part.* (*of the vb.* **मद** Be proud, *with* **उत्**) Insane, mad, frantic. Drunk. **-त्तः** *nom. sin. m.*

उन्मार्ग *s. m.* A wrong road. An evil course, an error.

उन्मार्गगमन *s. n.* A going in a wrong road. **-ने** *loc. sin.*

उन्मार्गगामिनाम् TATP. *comp. of* **उन्मार्ग** *cr.* A wrong road, *and* **गामिनाम्** *gen. pl. m. of* **गामिन्** *agt.* (*from the vb.* **गम** Go) Going; goers.

उन्मार्गा *s. f.* Evil course, deviation from the right way, vagary. **-र्गया** *ins. sin.*

उन्मीलित *pass. part.* (*of the vb.* **मील** Wink, *with* **उत्**) Opened (as the eyes).

उन्मूलयामि *1st pers. sin. pres. of the vb.* **मूल** *10th cl. par. with* **उत्** Uproot, extirpate. **उन्मूलयति** *3d pers.*

उप *prep.* By, with, near, by the side of.

उपकण्ठ *adj.* Near, proximate. The outskirts or boundaries of a place. Neighbourhood. **-कण्ठात्** *abl. sin.*

उपकरण *s. n.* An implement, instrument, tool, or vessel. **-करणीकृतः** *nom. sin. m.* CHWI.

उपकर्तृ *agt.* Assisting, befriending, conferring benefits. A helper, benefactor. **-कर्त्ता** *nom. sin. m.* **-कर्त्रा** *ins. sin. m.*

उपकल्पित *pass. participle of* **कल्पि** (*caus. of the verb* **कृप** Be able, *with* **उप**) Prepared, made. **-तम्** *acc. sin. m.*

उपकार *s. m.* Help, assistance, aid, benefit, service, use, advantage. -रम् *acc. sin.* -रात् *abl. sin.*

उपकारक *agt.* A helper, benefactor. -कः *nom. sin. m.*

उपकारापकारौ *nom. du. m.* DWANDWA, Kindness and injury.

उपकारिणि *loc. m. of* उपकारिन् *agt.* (*from the verb* कृ) Helping; a helper, a benefactor.

उपकृत *pass. participle* (*of the verb* कृ Make, *with* उप) Done kindly or beneficently, rendered as assistance, holpen. *s. n.* Service, help, assistance; a favour, benefit. उपकृतम् *nom. sin.*

उपक्रीय *ind. pret. part.* (*of the vb.* क्री Buy, *with* उप) Having bought, or purchased.

उपक्रुश्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* क्रुश् Cry out, scold, *with* उप) Affecting to be angry, seeming to be offended.

उपक्षय *s. m.* Waste, loss, expenditure, outlay. -यः *nom. sin.*

उपगच्छामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* गम् 1*st cl. par. substituting* गच्छ् *in the conjugational tenses,* Go, *with* उप, Go near, approach. उपगत *passive part.* Gone to. Met. Experienced. -तः *nom. singular m.* -तात् *abl.* -तौ *nom. du. m.* उपगताः *nom. pl. m.* Experiencing, suffering, or feeling. उपगम्य *ind. pret. part.*

उपगमः *nom. sin. m. of* उपगम *s. m.* Acquaintance, society, intercourse.

उपगूहितुम् *infinitive* (*of the verb* गुह् Conceal, *with* उप) To embrace.

उपग्रह *s. m.* Peace purchased by the cession of every thing. उपग्रहः *nom. sin.*

उपचय *s. m.* Elevation. Prosperity.

उपचयापचयौ *nom. du. m.* DWANDWA, Prosperity and decay, rise and fall.

उपचार *s. m.* Service, attendance, kind offices, attentions, courtesies to guests, &c.; the rendering of assistance. A presenting of delicacies, water, betel, &c. उपचारैः *ins. pl.*

उपचारपरिभ्रष्टः *nom. sin. m.* TATP. Void of civility, destitute of kindness, churlish, uncourteous.

उपचीयते 3*d pers. sin. pres. pass.* (*of the verb* चि Gather, *with* उप) Is heightened or enhanced.

उपजात *pass. part.* (*of the vb.* जन Be born, *with* उप) Produced, engendered, excited, aroused.

उपजातकोपेन *ins. sin. m.* BAHUV. Provoked, excited, moved to anger.

उपजातविश्वासया *ins. sin. f.* BAHUV. Believing, confiding, confident, trusting.

उपजाप *s. m.* Treason, treachery. Disunion. -पः *nom. sin.*

उपजायते 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* जन 4*th cl. átm. substituting* जा *in the conjugational tenses, with* उप) Is born or produced, arises.

उपढौकयामः 1*st pers. pl. pres.* (*a nominal verb from* उपढौकन A respectful offering or present, a *Nazzar*) We (will) make respectful offering or present.

उपतिष्ठते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **ष्ठा** *1st cl. átm.* Stand, *with* **उप**) Attends, waits upon, stands near.

उपत्यका *s. f.* Land lying at the foot of a mountain; a vale, a valley. **-कायाम्** *loc. sin.*

उपदिशसि *2d pers. sin. pres. of the vb.* **दिश** *6th cl. par.* Point out, *with* **उप**, Counsel, advise, recommend, instruct, exhort, admonish. **उपदिशति** *3d pers. sin.* **उपदिश** *2d pers. sin. imp.* **-दिश्यताम्** *3d pers. sin. imp. pass.* **-दिश्य** *ind. pret. participle.* **उपदिष्ट** *pass. participle.* **-ष्टः** *nominative singular m.* **-ष्टम्** *nom. sin. n.* **उपदेष्टव्य** *fut. pass. part.* Proper to be admonished, fit to be advised. **-व्यः** *nom. sin. m.*

उपदेशः *nom. sin. of* **उपदेश** *s. m.* Instruction, advice. Initiation. **उपदेशेन** *ins.* **-शाय** *dat.* **-शात्** *abl.* **-शे** *loc.*

उपदेशिनीम् *acc. sin. f. of* **उपदेशिन्** *agt.* Advising; an adviser, instructor, preacher.

उपधा *s. f.* A trial or test of loyalty, honesty, &c., of four kinds, loyalty, disinterestedness, continence, and courage.

उपनेतव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **णी** Bring, *with* **उप**) To be brought. **-व्यानि** *nom. pl. n.*

उपन्यस्त *pass. part.* (*of the vb.* **अस** Throw, *with prep.* **नि** *and* **उप**) Laid down, propounded, proposed. **-स्तम्** *nom. sin. n.* **-स्तेषु** *loc. pl. n.*

उपन्यास *s. m.* A pledge, pawn, hostage. A mode of alliance. **-सः** *nom. sin.*

उपपत्ति *s. f.* Birth, production. Association, connexion.

उपपीडयेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* **पीड** *10th cl. par.* Pain, *with* **उप**, Oppress.

उपभुज्यताम् *3d pers. sin. imp. pass. of the verb* **भुज** Eat, enjoy, *with* **उप**. **-भोक्तव्यम्** *nominative sin. n. fut. pass. participle.* **उपभोक्तुम्** *inf.*

उपभोग *s. m.* Enjoyment.

उपभोग्यानि *nom. pl. n. of* **उपभोग्य** *fut. pass. part. of vb.* **भुज** Eat, enjoy, *with* **उप**.

उपमः *nom. sin. m. of* **उपम** *adj.* Like, *used only in composition.* **उपमाः** *nom. pl. m.* **उपमम्** *nom. sin. n.*

उपयासि *2d pers. sin. pres. of the vb.* **या** *2d cl. par.* Go, *with* **उप** Near; *also*, Indulge, feel, or manifest; *also*, Fall upon. **उपयाति** *3d pers. sin.* **उपयान्ति** *3d pers. pl.*

उपयुक्तः *nom. sin. m. adj.* Worthy, useful, serviceable.

उपयोग *s. m.* Usefulness, utility, service, fitness, suitableness, adaptation to any end or purpose, merit, efficiency. Need of, demand, occasion for. **-गः** *nom. sin.* **-गम्** *acc. sin.*

उपरि *ind.* Upon, above, up, aloft, on high, over. With.

उपरुध्य *ind. pret. part* (*of the vb.* **रुध** Obstruct, *with* **उप**) Having kept in check, obstructed, blockaded, hemmed in.

उपर्युपरि *ind.* Upwards, always upwards.

उपलक्षितः *nom. singular m. pass. part.* (*of the verb* **लक्ष** See, *with* **उप**) Discovered.

उपलक्ष्यते *3d person sin. pres. pass.* Is seen, or observed.

उपवर्णेन *ins. sin. of* उपवर्ण *s. m.* Minute description, detail.

उपवास *s. m.* Fasting.

उपविश्यताम् *3d pers. sin. imp. pass.* (*of the verb* विश् Enter, *with* उप, Sit) Let there be sat. उपविश्य *ind. pret. part.* Having sat.

उपविष्टः *nom. sin. m. of* -विष्ट *pass. part.* (*of the verb* विश् Enter, *with* उप)Alighted; seated, sitting. उपविष्टौ *nom. dual m.* उपविष्टाः *nom. pl. m.* उपविष्टानाम् *gen. pl.*

उपवेश्य *ind. pret. part. of* वेशि (*caus. of the verb* विश् Enter, *with* उप)Having made sit down. उपवेशित *pass. part.* Made to sit. -तः *nom. sin. m.*

उपशम *s. m.* Abatement, subsiding, cessation. -मः *nom. sin.*

उपशान्ति *s. f.* A calming, stilling, allaying, assuaging; abatement. -शान्तये *dat. sin.*

उपष्टम्भ *s. m.* Base, basis, ground, occasion, support (as of a reasoning, assurance, &c.) उपष्टम्भात् *abl. sin.*

उपसंहरते *3d pers. sin. pres. of the vb.* हृ 1*st cl. átm.* Seize, *with* सम् *and* उप, Withhold, withdraw.

उपसर्पति *3d pers. sin. pres. of the vb.* सृप 1*st cl. par.* Go, move, *with* उप, Approach, creep near, move onward. उपसर्पतु *3d pers. sin. imp.* उपसर्पन् *nom. sin. m. of* उपसर्पत् *pres. part.*

उपसुन्द *s. m.* Name of a Daitya or Titan.

उपसृत्य *ind. pret. part. of the vb.* सृ Go, *with* उप, Near.

उपसेवा *s. f.* Service, attention. -वया *ins. sin.*

उपस्तम्भेन *ins. sin. of* उपस्तम्भ *s. m.* Support of life; as food, sleep, and government of the passions.

उपस्थितः *nom. sin. m. of* उपस्थित *pass. part.* (*of the verb* स्था Stand, *with* उप) Approached, arrived, stood or standing by, or near; at hand, impending. उपस्थितम् *acc. sin. m., also, nom.* or *acc. singular n.* उपस्थिते *loc. sin. m.* or *n.* उपस्थितेषु *loc. pl. m.*

उपहत *pass. part.* (*of the vb.* हन Smite, *with* उप) Impaired, evilly affected by. Destitute of, at a loss for.

उपहतक *adj.* Ill-fated, unfortunate, unlucky. -कः *nom. sin. m.*

उपहार *s. m.* A complimentary gift, a present to a superior. A victim, an offering to a deity. Tribute, indemnification, presents as the price of peace. -रः *nom. sin.* -रम् *acc.* -रात् *abl.*

उपांशु *ind.* Secretly, privately.

उपांशुक्रीडित *pass. part.* (*of the verb* क्रीड Play, *with* उपांशु) Played with in secret, made the companion of (a King's) private amusements. -तः *nom. sin. m.*

उपाख्यानम् *acc. s. of* उपाख्यान *s. n.* A story, a history, tale, or narrative.

उपागतः *nom. sin. m. of* उपागत *pass. part.* (*of the verb* गम Go, *with* आ *and*

उप) Experienced, felt, suffered. -गम्य *ind. pret. part.* Having come near, having approached.

उपानद्गूढ TATPURUSHA, Covered with a shoe (*from* उपानह् A shoe, *and* गूढ *passive part. of the vb.* गुह् Cover, conceal).

उपानह् *s.f.* A shoe. उपानहम् *acc. sin.*

उपान्त *s.m.* Edge, outskirts, environs. उपान्ते *loc. sin.*

उपायः *nom. sin. of* उपाय *s. m.* A stratagem, device, scheme, contrivance, means, remedy, resource. A means of success against an enemy; four are usually enumerated: as, sowing dissension, chastisement, conciliation and gifts. उपायम् *acc.* -येन *ins.* -याः *nom. pl.* -यैः *ins.*

उपायचिन्ता *s. f.* TATP. A devising of an expedient, a thought of, or a care for a resource or expedient.

उपायज्ञ *adj.* Skilled in expedients, fertile in resources. -ज्ञः *nom. sin. m.*

उपायन *s. n.* A present, a complimentary or respectful gift. -नम् *acc. sin.*

उपार्ज्जित *passive participle* (*of the verb* अर्ज Acquire, *with* उप) Acquired, gained. उपार्ज्जितानाम् *gen. pl.*

उपालम्भ *s. m.* Abuse, reviling, blame, censure. उपालम्भेन *ins. sin.*

उपास्यमान *pres. pass. part.* (*of the vb.* आस Sit, *with* उप) Being served, waited upon, attended. -ना *nom. sin. f.*

उपेक्षण *s. n.* Endurance, connivance, sufferance, the overlooking (of an offence). -णम् *nom. sin.*

उपेक्षा *s. f.* An abandoning, leaving. Negligence, neglect. Contempt, disdain.

उपेक्ष्यते 3*d person sin. pres. passive* (*of the verb* ईक्ष See, *with* उप) He is neglected.

उपेतः *nom. sin. m. of* उपेत *passive part.* (*of the verb* इ Go, *with* उप) Endued, possessed of, having; approached. उपेतैः *ins. pl. m.* उपेता *nom. sin. f.*

उपैति 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* इ 2*d cl. par.* Go, *with* उप Near) Goes near, comes; aids, assists, favours; *also,* receives, experiences: *also,* overtakes, befals, finds (one) out.

उपोढ *passive part.* (*of the verb* वह् Carry, *with* उप) Married. -ढा *nom. sin. f.*

उभयगुणः *nom. sin. m.* BAHUV. Possessed of both qualities.

उभौ *nom. du. m. of* उभ *pronom.* Both. उभे *nom. du. f.* उभयोः *gen.* or *loc. du. m. f. n.*

उल्का *nom. sin. s. f.* A torch, a firebrand. A meteor. उल्काभिः *ins. pl.*

उल्लसित *pass. part.* (*of the vb.* लस Shine, *with* उत्) Uplifted, brandishing. -तः *nom. sin. m.*

उल्लासितः *nom. sin. m. of* उल्लासित *passive part. of* लासि *causal* (*of the verb* लस Shine, *with* उत्) Delighted, overjoyed, rejoicing.

उल्लिखित *passive part.* (*of the verb* लिख Write, *with* उत्) Scraped, scratched.

उवाच *3d pers. sin. 2d pret. of the verb* **वच** *par.* Speak. say.

उशना *nom. sin. irregular of* **उशनस्** *s. m.* A name of ŚUKRA, regent of the planet VENUS.

उषित *pass. part.* (*of vb.* **वस** Dwell) Dwelt, resided. -**तः** *nom. singular m.* -**तम्** *nom. singular n.* **उषित्वा** *ind. pret. participle,* Having stayed, tarried or lodged.

उष्ट्र *s. m.* A camel. **उष्ट्रः** *nom. sin.*

उष्णः *nom. sin. m. of* **उष्ण** *adj.* Hot. **उष्णम्** *nom. sin. n.*

उष्णकाले *loc. sin. s. m.* KARM. In hot weather, in summer.

उष्मणा *ins. sin. of* **उष्मन्** *s. m.* Heat, warmth,

उह्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* **वह** Carry.

ऊ

ऊचतुः *3d pers. du. 2d pret. of the vb.* **वच** *par.* Speak, say. **ऊचुः** *3d pers. pl.*

ऊरीकृत्य *ind. pret. part. (of vb.* **कृ** Make, *with the particle* **ऊरी** *denoting,* Assent) Having promised, agreed, or assented to.

ऊर्ज्जित *adj.* Mighty, great, excellent. -**ताः** *nom. pl. f.*

ऊर्द्धम् *ind.* Up, above.

ऊर्मि *s. m.* or *f.* A wave. A current.

ऊहति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **ऊह** *1st cl. par.* Infer, apprehend, deduce by reasoning. **ऊहन्ति** *3d pers. pl.*

ऋ

ऋणकर्त्ता *nom. sin. m. of* -**कर्त्तृ** *agt.* A maker of debts. *See* **कर्त्ता**.

ऋणदाता *nom. sin. m. of* -**दातृ** *agt.* A payer of debts. *See* **दाता**.

ऋणम् *nom.* or *acc. sin. of* **ऋण** *s. n.* A debt, a loan. -**णे** *loc.*

ऋते *ind.* Without, besides, *governing the abl. case.*

ऋद्धि *s. f.* Fortune, prosperity. -**द्धिः** *nom. singular.*

ए

एकः *nom. sin. m. of* **एक** *pronom.* One, a. Sole, alone. **एकम्** *acc. sin. m.* or *n., also, nom. singular n.* **एकेन** *ins. sin. m.* or *n.* **एकस्य** *gen. sin. m.* or *n.* **एका** *nominative sin. f.* **एकाम्** *acc.*

एकचित्ता *nom. singular f. of* **एकचित्त** *adj.* BAHUV. Thinking of one thing only, intent upon, absorbed in. Of one mind, agreeing, concurring.

एकचित्तीभूय CHWI *of* **एकचित्त** Unanimous, *and* **भूय** *ind. pret. part.* (*of the vb.* **भू**) Having become.

एकतर *pronom.* One of two. -**रम्** *acc. sin. m.*

एकत्र *ind.* In one place, together. On the one hand.

एकदा *ind.* One day, on a certain time. At once, simultaneously, at the same time.

एकदेशः *nom. sin. s. m.* KARM. One part.

एकरसिक *adj.* Influenced by one feeling, relishing solely. -केन *ins. sin. m.*

एकवासः *nom. sin. m. of* एकवास BAHUV. Of one house, of the same residence.

एकाकिन् *adj.* Alone, solitary. -की *nom. sin. m.*

एकान्त *adjective,* Solitary, lonely, retired, sole. Excessive, extreme. Aside, apart. एकान्तविहारिणः *nom. pl. m.* Solitary wanderers.

एकान्तकरुणः *nom. sin. m.* BAHUV. Extremely compassionate.

एकान्ततस् *ind.* Much, exceedingly.

एकान्ते *ind.* Apart, aside.

एकार्थाम् *acc. sin. f.* BAHUV. Having one object.

एकैक *adj.* Singly, one by one. -कम् *acc. sin. m.* -कान् *acc. pl. m.*

एकैकम् *ind.* One by one, singly.

एकैकशस् *ind.* One by one.

एतद् *nom.* or *acc. sin. n. of* एतद् *pronoun,* This. एतस्य *gen sin. m.* or *n.* एतस्मिन् *loc. singular m.* एतौ *nominative du. m.* एतयोः *gen.* एते *nominative pl. m.* एतान् *acc.* एतैः *instru.* एतेषाम् *genitive.* एताः *nom. pl. f.* एतासु *locative.* एतानि *nom. pl. n.*

एतादृशः *nom. sin. m. of* एतादृश *adj.* Such, such like. एतादृशाः *nom. plural,* एतादृशी *nom. sin. f.*

एतावत् *ind.* Thus, so far, so much.

एतावान् *nom. sin. m. of* एतावत् *adj.* So much, so many, so far, so great. एतावत् *nom. sin. n.*

एति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* इ *2d cl par.*) Goes, attains.

एधेते *3d pers. du. pres. of the vb.* एध *1s cl. átm.* Grow, thrive, prosper, flourish.

एनम् *acc. singular m. of* इदम् *pronoun,* This. एनाम् *acc. sin. f.*

एरण्डः *nom. sin. of* एरण्ड *s. m.* The castor-oil plant (Palma Christi, or Ricinus communis).

एव *ind.* Also. Indeed, truly, yes, verily, surely. Even. Very, self-same, itself. Already. As, in like manner. Accordingly.

एवंदुःसह *adjective,* So hard to bear. -हम् *acc. sin. n.*

एवंविध *adj.* Such-like, of such and such a manner, form, or kind. -धेषु *loc. pl. m.* -धा *nom. sin. f.* -धे *loc. sin. n.*

एवम् *ind.* Thus, so, in this manner, in like manner.

एवमेव *ind.* Even so, exactly so, true.

एवम्भूतः *nom. sin. m. of* एवम्भूत *adj.* So, in such a manner, such as this. एवम्भूताः *nom. pl. m.* एवम्भूतम् *accusative sin. n.*

एषः *nominative sin. m. of* एतद् *pronoun,* This. एषोऽहम् I myself. -षा *nom. sin. f.*

एषाम् *gen. pl. m.* or *n. of* इदम् *pronoun,* This.

एष्यन्ति *3rd pers. plural 2d fut. par. of the verb* इ Go.

एहि *2d pers. sin. imp. of the verb* इ *2d cl. par.* Go, *with prep.* आ *reversing the action,* Come.

ऐ

ऐकमत्यम् *nom. sin. of* ऐकमत्य *abs. s. n. (from* एकमति *adjective,* Unanimous) Unanimity.

ऐश्वर्य्य *abs. s. n.* Power, might, dominion.

ओ

ओषधि *s. f.* An annual plant or herb, one that dies after becoming ripe.

औ

औपम्येन *ins. singular of* औपम्य *abs. s. n. (from* उपम *adj.* Like) Likeness, resemblance, analogy.

औरसम् *nom. sin. n. of* औरस *adj.* Legitimate (son) *i. e.* by a wife of the same tribe.

औषधम् *nom. sin. of* औषध *s. n.* A medicament, drug, medicine; any herb or mineral. औषधैः *ins. pl.*

क

कः *nom. sin. m. of* किम् *interr. pron.* Who? which? what?

कङ्कणम् *nom.* or *acc. sin. of* कङ्कण *s. n.* A bracelet. कङ्कणस्य *gen.*

कच्छ *s. m.* The bank of a river. कच्छम् *acc. sin.*

कच्छपम् *acc. sin. of* कच्छप *s. m.* A tortoise. A turtle.

कञ्चित् *acc. sin. m. of* किञ्चित् *pronoun,* A certain one.

कटक *s. m. n.* A camp. An army. A city, town, village. A house, a dwelling. The side or ridge of a hill or mountain.

कटु *adj.* Pungent.

कठिनी *nom. sin. of* कठिनी *s. f.* Chalk.

कणान् *acc. pl. of* कण *s. m.* An atom, a minute particle, a grain. कणैः *ins. pl.*

कण्टक *s. m. n.* A thorn. A fish-bone. A rogue, knave, villain. -कैः *ins. pl.*

कण्टकभुज् *agt.* KWIP, A thorn-eater. -जा *ins. sin.*

कण्ठ *s. m.* The throat.

कण्डूयनक *agt.* A tickler; who or what tickles, scratches or pricks. -केन *ins. sin. m.* or *n.*

कति *adj.* How many?

कतिपय *adjective,* A certain number, so many. दिनकतिपयेन After certain days.

कथं कथमपि *ind.* By some means, somehow or other.

कथनम् *nom. sin. s. n.* A telling, or relating.

कथम् *ind.* How? in what manner?

कथयामि *1st pers. sin. pres. of* कथ *10th cl. par.* Tell, relate, repeat; say, declare, teach, explain, unfold. कथयति *3d pers. sin.* कथयतः *3d person dual.* कथयन्ति *3d person pl.* कथनीयः *nom. sin. m. fut. pass. part.* Fit to be told.

कथा *s. f.* A story, tale, fable, narrative, relation. कथाम् *acc. sin.*

कथाछलेन TATP. *comp. of* **कथा** *cr.* Fable, fiction, *and* **छलेन** *ins. sin. of* **छल** *s. n.* Device, artifice.

कथाप्रसङ्ग *s. m.* TATP. Talking, conversation; a speaking to or with. The course of conversation. **कथाप्रसङ्गेन** *ins. sin.*

कथायोगेन *ins. sin. s. m.* TATP. By conversation, or discourse.

कथारम्भकाले *loc. sin. m.* TATP. At story-beginning-time.

कथाराम *s. m.* TATP. Garden of fable. **-मे** *loc. sin.*

कथासङ्ग्रहः *nom. sin. s. m.* TATP. A collection of stories.

कथितः *nom. sin. m. of* **कथित** *pass. part.* (*of the vb.* **कथ**) Called, declared, told. **कथिताः** *nom. plural m.* **कथितम्** *nom. singular n.* **कथ्यते** 3*d pers. sin. pres. pass.* **कथ्यताम्** 3*d pers. sin. imp. pass.* Let (it) be told.

कदर्थित *adj.* (*from* **कदर्थ** Unmeaning) Despised, disdained, rejected. **-तस्य** *gen. sin. m.*

कदा *ind.* When?

कदाचन *ind.* At any time, ever.

कदाचित् *ind.* On a certain time, at any time, ever. Sometimes, now and then, occasionally, one while.

कदापि *ind.* Ever, at any time. On certain occasions. At another time.

कनक *s. n.* Gold.

कनकसूत्र *s. n.* TATP. A gold-cord, a golden string. **-त्रम्** *acc. sin.* **-त्रेण** *ins. sin.*

कन्दर *s. m.* or *n.* A cave. A glen. **-रम्** *acc. sin.* **-रे** *loc.*

कन्दुक *s. m.* A ball for playing with.

कन्याम् *acc. sin. of* **कन्या** *s. f.* A damsel, maid, virgin.

कपट *s. m. n.* Fraud, deceit, circumvention.

कपटप्रबन्धः *nom. sin. s. m.* TATP. A [illegible] laid plot, a stratagem.

कपटवचन *s. n.* TATP. Deceitful talk. [illegible] *ins. sin.*

कपर्द्दक *s. m.* A small shell used as a coin, a cowrie. **-कान्** *acc. pl.* **-कैः** *ins. pl.*

कपाल *s. m.* A treaty of peace on equal terms. **-लः** *nom. sin.*

कपिल *s. m.* Name of a celebrated *Muni*, or saint. **-लः** *nom. sin.*

कपोतराजः *nom. sin. m.* TATP. A king of pigeons.

कपोताः *nominative pl. of* **कपोत** *s. m.* A pigeon. **कपोतान्** *acc. plural.* **-तानाम्** *gen. pl.*

कफ *s. m.* Phlegm, one of the three humours of the body.

कफनाशन *agt.* Antiphlegmatic; a phlegmagogue. **-नम्** *nom. sin. n.*

कम् *acc. sin. m. of* **किम्** *pronoun,* Who? what?

कमण्डलु *s. m.* or *n.* An earthen or wooden water-pot with a wide mouth and narrow spout, used by the ascetic or religious student.

कमलम् *acc. sin. s. n.* A lotus. **कमलानि** *nom. pl.*

कम्पमान *pres. part. of the vb.* कप ॖ *1st cl. átm.* Tremble, shake, quake, didder. -नान् *acc. pl. m.*

कम्बल *s. m.* A blanket.

कम्बु *s. m.* A shell.

ग्रीव *s. m.* (Shell-neck) Name of a turtle.

nom. singular s. m. The hand. करम्
c. करे *loc.*

क *s. m.* The name of a jackall.

करणीयम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the verb* कृ) To be made or done. करणीया *nom. sin. f.*

करतल *substantive n.* TATP. The palm of the hand. करतलगत *pass. participle,* In or under the hand. -गतम् *acc. sin. m.*

करपत्र *s. n.* A saw.

करप्राप्ते *loc. sin. m.* TATP. Held in the hand, gotten, secured.

करालम्ब: *nom. sin. s. m.* TATP. A support from the hand, a helping hand.

कराला *s. f.* Name of a certain woman.

करिन् *s. m.* An elephant. करिण: *gen. sin.* or *acc. pl.* करिणाम् *gen. pl.*

करुण *s. m.* Tenderness, pity, compassion.

करोमि *1st pers. sin. pres. of the vb.* कृ *8th cl. par.* Do, make, commit. करोषि *2d pers.* -ति *3d person* करिष्यामि *1st pers. sin. 2d fut.* -रिष्यति *3d person.* करिष्यथ *2d person plural.* करोतु *3d pers. sin. imp.*

कर्क्कट *s. m.* A crab.

कर्णधार *s. m.* A steersman.

कर्णस्य *gen. sin. of* कर्ण *substantive m.* The ear. A helm or rudder. कर्णे *loc.* कर्णौ *acc. du.*

कर्णाट *s. m.* A country *Karnáta,* whence the modern *Carnatic.*

कर्त्तन *s. n.* A cutting off, excision. -नम् *nom. sin.*

कर्त्तरिकाम् *acc. sin. s. f.* A knife. A hunter's knife, or sword, a couteau de chasse.

कर्त्तव्य: *nom. sin. m. of* कर्त्तव्य *fut. pass. part.* (*of the verb* कृ Do, make) To be made, proper to be made or done. कर्त्तव्या *nom. singular f.* कर्त्तव्यम् *nom. singular n.* कर्त्तव्यस्य *gen. sin. n.* -व्यानि *nom. pl. n.*

कर्त्तव्यता *abs. s. f.* Suitable measures. -ताम् *acc. sin.*

कर्त्ता *nom. sin. m. of* कर्त्तृ *agt.* (*of the vb.* कृ Make) A maker, a doer. कर्त्तृणाम् *gen. pl. m.* or *n.*

कर्त्तुम् *inf. of the vb.* कृ Do, make, form.

कर्पूर *s. m. n* Camphor. कर्पूरम् *acc. sin.*

कर्पूरगौराख्यम् *nom. singular n.* BAHUV. Called Karpúragaura.

कर्ब्बुरे *loc. sin. m. of* कर्ब्बुर *adj.* Variegated.

कर्म्म *nom.* or *acc. sin. of* कर्म्मन् *s. n.* A deed, work, operation, act, action, conduct, exercise. An exploit. Destiny, or the allotment to be enjoyed or suffered in the present life, of the fruit of the good and evil actions performed in a former state of existence. कर्म्मण: *genitive.* कर्म्मणि *locative.* कर्म्माणि *nom. pl.* कर्म्मभि: *instru.* -णाम् *genitive.* कर्म्मसु *loc.*

कर्म्मकार *s. m.* A blacksmith, one of the progeny of the divine artist VIŚWAKARMMÁ.

कर्म्मदोष *s. m.* TATP. The evil consequence of human acts. Error, blunder. -षान् *acc. pl.*

कर्म्मवशात् *abl. sin. of* कर्म्मवश *s. m.* TATP. The necessary influence of acts. Fate, considered as the inevitable consequence of actions done in a former life.

कर्म्मविपर्य्ययः *nom. sin. m.* TATP. Change of office.

कर्म्मानुसारतस् *ind.* According to the deeds.

कर्षति *3d pers. sin. pres. of the verb* कृष *1st cl. par.* Draw, entice, drag, pull, gripe. कर्षयेत् *3d pers. sin. pot. caus.* He should harass, or gall.

कलत्र *s. n.* A wife. कलत्रम् *acc. sin.*

कलम् *acc. sin. of* कल *s. m.* A low or soft tune, as humming or buzzing.

कलशः *nom. sin. s. m.* An earthen jar.

कलहकार *agt.* Quarrelsome, turbulent. -रः *nom. sin. m.*

कलहेन *ins. sin. of* कलह *s. m.* Contention, quarrel, broil, strife. -हाभ्याम् *ins. du.*

कला *nom. sin. of* कला *s. f.* A digit, or one-sixteenth of the moon's diameter.

कलिः *nom. sin. s. m.* Strife, contention.

कलिङ्ग Name of a district on the *Coromandel* Coast, extending from below *Cuttack* to the vicinity of *Madras.*

कलेवरे *loc. sin. of* कलेवर *s. n.* The body.

कल्प *s. m.* A day or night of BRAHMÁ, a period of 4,320,000,000 solar syderial years, or years of mortals, measuring the duration of the world, and as many the interval of its annihilation. One of the trees of INDRA's paradise or Swerga.

कल्पतरु *s. m.* A fabulous tree, one granting every thing desired.

कल्पयति *3d pers. sin. pres. of the verb* कृप *10th cl. par.* Earn, make.

कल्पान्त *s. m.* TATP. The destruction of the world, the end of the *Kalpa*, or of a day of BRAHMÁ.

कल्मष *s. n.* Foulness, feculence, filth.

कल्मषध्वंसकारी *nom. sin. m. comp. of* कल्मष *cr.* Sin (*quere*, Darkness?) ध्वंस *cr.* Destruction, *and* कारिन् *agt.* (*of the vb.* कृ) Making; a maker.

कल्यता *abs. s. f.* Health. Recovery, convalescence. -ताम् *acc. sin.*

कल्याण *adj.* Virtuous, good, कल्याणम् *acc. sin. n. also, acc. sin. s. n.* Happiness, prosperity.

कल्याणकटक *s. m.* (Happy village) Name of a place.

कल्याणवचन KARMADH. A friendly speech, good wishes. -नम् *acc. sin. n.*

कश्चित् *nom. sin. m. of* किञ्चित् *pron. indef.* Some one, a certain person, any one. कस्यचित् *gen. sin. m.*

कषाय *s. m.* or *n.* An astringent flavour or taste.

कषायान्वित *adj.* Styptic. -तम् *nom. sin. n.*

कष्ट *adj.* Painful, inconvenient, troublesome. *s. n.* Distress, trouble, embarrassment. कष्टम् *nom. sin. n.*

कष्टम् *ind.* Alas!

कस्मिंश्चित् *loc. sin. m. of* किञ्चित् *pron.* A certain.

कस्य *gen. sin. m. of* किम् *pron.* Who? what?

कस्यापि *gen. sin. m.* or *n.* (*of* किमपि *pron. indef.*) Of any one, of some one. Of a certain.

का *nom. sin. f. of* किम् *interr. pron.* Who? which? what? *Also a prefix to certain words, used to denote,* Bad, vile, &c.

काकः *nom. sin. of* काक *s. m.* A crow. काकेन *instru.* काकस्य *genitive.* काकाः *nom. pl.* काकैः *ins.*

काककूर्ममृगाखुवत् *ind.* Like the crow, tortoise, deer, and mouse. (काक कूर्म मृग आखु वत्)

काककूर्मादीनाम् *genitive plural masculine compounded of* काककूर्म *and* आदीनाम्. *See* आदयः.

काकतालीय *adj.* Accidental, unexpected, opportune, (*from* काक *s. m.* A crow, *and* ताल *s. n.* The fruit of the palm: it alludes to a story of the fruit of the palm falling in the way of a crow.) ईय *is an affix of relationship.*

काकतालीयवत् *ind.* Suddenly, opportunely.

काकवर्त्तकौ *nom. du. m.* DWAN. A crow and a quail.

काकव्याघ्रगोमायुभिः *ins. plur. m.* DWAN. By the crow, the tiger, and the jackall.

काकिनी *s. f.* The quarter of a *Pana,* a weight or a tale of shells used as a coin equal to twenty *Cowries.* -नीम् *acc. sin.* -न्या *ins.*

काकी *s. f.* A hen-crow.

काचः *nom. sin. of* काच *s. m.* Glass.

काचमणेः *gen. sin. of* काचमणि *s. m.* Crystal, quartz.

काचित् *nom. sin. f. of* किञ्चित् *pron.* Whatsoever, any-soever. A certain.

काञ्चन *s. n.* Gold. *adjective,* Golden, of gold. काञ्चनः *nom. sin. m.*

काञ्चनाभिधानसन्धिः *nom. sin. m.* Golden-named-alliance.

काणेन *ins. sin. n. of* काण *adj.* Blind, sightless.

काण्ड *s. m.* or *n.* An arrow. काण्डेन *ins. sin.*

काण्डपात *s. m.* TATP. An arrow's fall or flight.

कातर *adj.* Timid, confused. -रः *nom. sin. m.*

कानन *s. n.* A forest, a grove. -नम् *nom. sin.*

कान्त *adj.* Handsome, comely. *s. m.* A lover. कान्तम् *acc. sin.*

कान्यकुब्ज *s. m.* A country, the modern *Kanouj.*

कापि *nom. sin. f. of* किमपि *pron.* Any-soever.

कापुरुषस्य *gen. sin. of* कापुरुष *s. m.* A mean, weak, contemptible, effeminate, dastardly, cowardly fellow; a loon. कापुरुषाः *nom. pl.*

कामः *nom. sin. of* काम *s. m.* Desire, lust. The tender passion. KÁMA, the Indian Cupid, or god of love.

कामना *s. f.* Wish, desire. **-नया** *ins. sin.*

कामम् *ind.* Willingly, readily, easily.

कामयते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **कम** *1st cl. átm. irreg.* Desire, long for.

कामाग्नि *s. m.* TATP. Passion, lust, violent desire.

कामाग्निसन्दीपनम् *nom. sin. n. agt.* Kindling the fire of lust; an aphrodisiac.

कामासक्तः *nom. sin. m.* TATP. Addicted to lust.

कामिता *nom. sin. abs. s. f. (from* **कामिन्** *s. m.* A lover) Love, desire.

कामुकः *nom. sin. m. adj.* Lustful.

कायः *nominative sin. of* **काय** *s. m.* The body. **कायेन** *ins.* **कायाः** *nom. pl.*

कायक्लेश *s. m.* TATP. Pain of body, bodily suffering, toil, or pain. **-शेन** *ins. sin.*

कायस्थ *s. m.* A Káyeth, or man of the writer caste, proceeding from a Kshettriya father, and a Śúdra mother. **-स्थेन** *ins sin.*

कारक *agt.* A maker, a builder. **-कः** *nom. sin. m.*

कारणम् *nom.* or *acc. sin. of* **कारण** *s. n.* A cause, motive, reason; sake, means, instrument. **कारणेन** *ins.* **-णात्** *abl.* **-णैः** *ins. pl.*

कारयामास *3d pers. sin. 2d pret. of* **कारि** (*causal form of the vb.* **कृ** Do) He caused to make, to do, or act, or to be effected. **-रय** *2d pers. sin. imp.* **कारयेत्** *3d pers. sin. pot.* **कारयितुम्** *inf. In line* 1021, *this must be rendered passively.* **कारयित्वा** *ind. pret. part.* **कारित** *passive participle.* **-तः** *nom. singular m.* **-तम्** *nom. sin. n.* **कारितवत्** *indef. past part.* (He) caused to be made. **-तवन्तौ** *nom. du. m.*

कारिन् *agt.* Making, doing; a maker, a doer. **-णः** *nom. pl. m.*

कारुण्य *abs. s. n.* Compassion, tenderness.

कार्पण्यम् *acc. sin. abs. s. n. (from* **कृपण** *adj.* Poor, miserable, sordid) Poverty, penury. Niggardliness, penuriousness, parsimony. Poorness of spirit, imbecility.

कार्य्य *fut. passive part.* (*of the verb* **कृ** Do, make) To be made, done, practised, exercised or conducted. Proper to be made or done. **कार्य्यः** *nom. sin. m.* **कार्य्या** *nom. singular feminine.* **कार्य्यम्** *nom.* or *acc. sin. n.* **कार्य्ये** *loc. sin. n. s. n.* Work to be done. An affair, matter, business, occurrence. Occasion, purpose, object. **कार्य्यम्** *nominative* or *acc. sin.* **कार्य्यस्य** *genitive.* **कार्य्ये** *loc.* **कार्य्याणि** *nom.* or *acc. pl.* **कार्य्येषु** *locative.*

कार्य्यकारण *s. n.* TATP. Cause of a special or incidental kind, originating in some act or occasion.

कार्य्यकारणतस् *ind.* Incidentally, from some special cause.

कार्य्यकाल *s. m.* TATP. A time for action. An appointed or fitting time, season, or opportunity.

कार्य्यतस् *ind.* From practical experience.

कार्य्यवत् *ind.* As what ought to be done.

कार्य्यसन्देह *s. m.* TATP. Embarrassment, difficulty. **-हे** *loc. sin.*

कार्य्यसागर *s. m.* TATP. Business, heavy business, weighty business, an ocean of business. -रे *loc. sin.*

कार्य्यसिद्धिः *nom. sin. s. f.* TATP. The success of an object.

कार्य्याक्षमाणाम् *gen. pl. of* कार्य्याक्षम *adj.* TATP. Incapable of business.

कार्य्याब्धि *s. m.* TATP. An ocean of business. -ब्धौ *loc. sin.*

कालः *nom. sin. of* काल *s. m.* Time. A seasonable opportunity. A name, or rather form of ŚIVA, in his character of the destroying deity, being then represented of a black colour, and an aspect more or less terrific. कालम् *acc.* कालेन *ins.* काले *loc.*

कालकूट *s. n.* The poison produced from the ocean on the churning of it by the gods and demons. It was swallowed by ŚIVA, and occasioned him his blue neck and his name नीलकण्ठ. Venom. -टस्य *gen. sin.*

कालदण्ड *s.m.* TATP. The wand of death, death.

कालपाशात् *abl. sin. of* -पाश *s. m.* TATP. Snare of death.

कालयाप *s. m.* TATP. Procrastination, delay, a passing away or wasting of time. -पः *nom. sin.*

कालयापन *s. n.* TATP. Procrastination, a putting off of time; a whiling away or gaining of time. -नम् *nom. sin.*

कालयोधिन् *agt.* TATP. Fighting or who fights in season, or at the proper time. -ना *ins. sin. m.*

कालान्तरावृत्तिशुभाशुभानि *nom. pl. n.* TATP. Good and evil things (occurring) in the revolutions of time.

कालिमन् *abs. s. m.* Blackness. A stain, sully, blur, blot. -मा *nom. sin.*

कालेन *ins. sin. of* काल *s. m.* Time. काले *loc. sin.*

काव्य *abs. s. n. (from* कवि *s. m.* A poet) Poetry; a poem.

काश्मीर *s. n.* The country called Cashmere. -रम् *acc. sin.*

काष्ठ *s. n.* Wood. A stick. A piece of drift wood. काष्ठम् *nom. singular.* काष्ठाभ्याम् *instrumental du.* काष्ठानाम् *gen. pl.*

काष्ठघटित TATP. Formed of wood, wooden.

काष्ठपाषाणवाससाम् *gen. pl. n.* DWANDWA, Of wood, stone, and clothes.

किं. *See* किम्.

किंवराटकः *nom. sin. m.* BAHUV. One who takes no account of his money. *(from* किम् What? *and* वराटक A certain coin.)

किंशुकाः *nom. pl. of* किंशुक *s. m.* The Butea Frondosa or Palása, a tree bearing beautiful red blossoms, and often alluded to by the poets.

किङ्क्षणः *nom. sin. m.* BAHUV. One who thinks little of his time. *(from* किम् What? *and* क्षण A moment.)

किञ्च *ind.* Moreover, further, again. But.

किञ्चित् *nom.* or *acc. sin. n. of* किञ्चित् *pron.* Some, something, any thing, a little, anysoever, any thing whatsoever. *ind.* Something, somewhat.

किञ्चित्काल *s. m.* A little time.

किन्तु *ind.* But.

किन्नु *ind.* What?

किम् *nom.* or *acc. sin. n. of* किम् *interr. pron.* Who? which? what? why? what! whether. *Obs. It is often employed merely as a note of interrogation.*

किमथ (*more usually* अथ किम् *ind.*) Assuredly.

किमपि *nom.* or *acc. sin. of the pron.* किम् *with* अपि *q. v.* Somewhat, some, any. Any thing soever.

किमर्थम् TATP. *comp. of* किम् *cr.* What? *and* अर्थम् *ind.* On account. *See* अर्थम्.

किमिति *ind.* How so? How is it? How now? What's this? Why then?

किमु *ind.* How much more!

किमुत *ind.* How much less!

किम्पुनर् *ind.* How much more!

किम्वदन्ती *nom. sin. s. f.* Rumour, report, on dit.

किम्वा *ind.* Whether.

कियत् *adj.* Some, a little. How long? कियान् *nom. sin. m.* कियता *ins. sin.*

कियद्दूर KARM. A little distance, a little way. -दूरम् *acc. sin. n.* -दूरे *loc. sin. n.*

किरण *s. m.* A ray of the sun or moon.

किल *ind.* Indeed, verily, assuredly.

कीटः *nom. sin. of* कीट *s. m.* An insect. A worm. Any stinging insect, as a wasp, &c. कीटैः *ins. pl.*

कीदृग्व्यापारवान् *nom. s. m.* BAHUV. Of what profession or vocation? (कीदृश् व्यापार *and* वत्.)

कीदृश *adj.* Who, which, or what like? -शः *nom. sin. m.*

कीदृशी *nom. sin. f. of* कीदृश् *adj.* Who, which, or what like?

कीर्त्ति *s. f.* Fame, glory, renown. कीर्त्तिः *nom. sin.* कीर्त्तिम् *acc.*

कीर्त्तिकरी *nom. sin. f. of* कीर्त्तिकर *agt.* A maker of fame.

कीर्त्तित *pass. part.* (*of the verb* कृत) Declared. -तः *nom. sin. m.*

कीर्त्तिप्रतापबलसहितम् *acc. sin. m.* TATP. Attended with fame, majesty, and power.

कीर्त्तियुत TATP. Renowned, celebrated, possessed of fame. -तम् *acc. sin. m.*

कील *s. m.* A wedge.

कीलक *s. m.* A wedge. -कः *nom. sin.* -कम् *acc. sin.*

कु *ind.* *A prefix, denoting,* Bad, vile, &c.

कुकृत्य *s. n.* Wickedness, evil-doing. -त्ये *loc. sin.*

कुक्कुट *s. m.* A cock. -टेन *ins. sin.*

कुक्कुर *s. m.* A dog. -रः *nom. sin.* -रात् *abl.* -रस्य *gen.*

कुक्षि *s. m.* The flank. कुक्षिम् *acc. sin.*

कुटुम्बकम् *nom. sin. of* कुटुम्बक *s. n.* A family.

कुट्टनीम् *acc. sin. of* कुट्टनी *s. f.* A procuress.

कुट्टिनी *nom. sin. s. f.* A bawd. कुट्टिन्या *ins.* कुट्टिन्याः *gen.*

कुड्मल *s. m.* or *n.* An opening bud.

कुतश्चित् *ind.* From some, or from a certain.

कुतस् *ind.* Whence? Wherefore? कुतोऽपि *ind.* From, through, or on account of some, or a certain. Somewhere or other.

कुतूहल *s. n.* Eagerness, joy, amusement. Curiosity. कुतूहलम् *nom. sin.*

कुत्र *ind.* Where.

कुत्सित *pass. part.* (*of the vb.* कुत्स Reprove) Low, vile, contemptible, reprehensible.

कुन्ती *s. f.* The wife of PÁṄDU and mother of the three elder *Páṅdava* princes by as many gods.

कुपङ्क *s. m.* A heap of mud, filth, or ordure. -ङ्कैः *ins. pl.*

कुपथ्य *adj.* Unwholesome, improper (as diet, &c). कुपथ्यानाम् *gen. pl. n.*

कुपित *pass. part.* (*of the vb.* कुप Be angry) Enraged, offended, angry, irate. -तः *nom. sin. m.* -ता *nom. sin. f.*

कुप्येत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* कुप *4th cl. par.* Be angry.

कुमुद *s. n.* The white esculent water-lily.

कुमुद्दिनी *s. f.* A multitude of water-lilies, or a place abounding in them.

कुमुद्दिनीनायके TATP. *comp. of* कुमुद्दिनी The lotus, *and* नायके *locative singular of* नायक *s. m.* Lover; the white esculent lotus, expanding its petals during the night, and closing them in the day-time.

कुम्भः *nom. singular of* कुम्भ *s. m.* A pot, a jar. कुम्भम् *acc.*

कुम्भकार *s. m.* A potter. -रेण *ins. sin.*

कुरु *2d pers. sin. imp. of the vb.* कृ *8th cl. par.* Do, make, practice. कुरुत *2d pers. pl.* कुरुथ *2d pers. pl. pres.*

कुरुताम् *3d pers. sin. imp. of the vb.* कृ *8th cl. átm.* Do, make, act. कुरुते *3d person sin. pres.*

कुरूपाणाम् *gen. pl. of* कुरूप *adj.* Ill-favoured, plain, ugly, deformed.

कुर्म्मः *1st pers. pl. pres. of the vb.* कृ *8th cl. par.* Do.

कुर्य्यात् *3d pers. sin. pot. of the vb.* कृ *8th cl. par.* Do, make, act, practice, exercise, commit. कुर्व्वन्ति *3d person plural pres.* कुर्व्वन् *nom. sin. m. pres. part.* कुर्व्वीत *3d pers. sin. pot. átm.* कुर्व्वाणः *nom. sin. m. pres. part.* -णेन *instrumental.* -णाः *nom. pl. m.* or *f.*

कुलनारी *nom. sin. s. f.* TATP. A woman of good family.

कुलम् *nom.* or *acc. sin. of* कुल *s. n.* A family. कुलस्य *gen.* कुलैः *ins. pl.*

कुलमर्य्यादा *nom. sin. s. f.* TATP. Family honour or respectability.

कुलवधूः *nom. sin. s. f.* TATP. A respectable woman, one of good family.

कुलाङ्गना *s. f.* TATP. A woman of good family, a respectable woman.

कुलाचार *s. m.* TATP. The proper duty or practice of a caste or family. -रे *loc. sin.* -रैः *ins. pl.*

कुलालम्बी *nom. singular m. from* कुल A

family, *and* आलम्बिन् *agt.* (*from the vb.* लब (इ) *with prep.* आ Sustain) Supporting; a supporter.

कुलीन *adj.* Well born, of a good family, of noble birth. -नाः *nom. pl. m.* -नाम् *acc. sin. f.*

कुलीर *s. m.* A crab. -रः *nom. sin.* -रेण *ins. sin.*

कुश *s. m.* A species of grass used in many solemn and religious observances, hence called sacrificial grass (Poa cynosuroides).

कुशल *adj.* Expert, skilful, clever. -लः *nom. sin. m.* -लैः *ins. pl. m.*

कुशलप्रश्नैः *ins. pl. s. m.* TATP. By salutations, greetings, friendly inquiries respecting a person's health.

कुशलम् *nom.* or *acc. sin. of* कुशल *s. n.* Well-being, happiness, health, welfare.

कुशहस्तः *nom. sin. m.* BAHUV. *comp. of* कुश *cr. Kuśa* grass, *and* हस्त *s.* Hand or paw.

कुशाग्र *s. m.* TATP. The point of a blade of *Kuśa* grass. -ग्रेण *ins. sin.*

कुशूल *s. m.* A granary, a cupboard, storeroom, or a place in which rice or other grain is kept. -लात् *abl. sin.* -ले *loc.*

कुशूलपूरणाढकैः *ins. pl. m.* BAHUVRÍHI, *compounded of* कुशूल *s. m.* A granary, store-room, or cupboard, in which rice or grain is kept, पूरण *adj.* Filling, *and* आढक *s.* A measure of grain equal to four *Prasthas*, or containing 7 lbs. 11 oz. avoirdupois. In *Bengal*, an *Áraka* is equal to two *mans*, or 164 avds.

कुसरितः *nom. pl. of* कुसरित् *s. f.* A shallow stream, a brook, rivulet, or rill.

कुसुम *s. n.* A flower. कुसुमानि *nom. pl.*

कुसुमस्तवकस्य *gen. sin. of* कुसुमस्तवक *s. m.* TATP. A collection of flowers, a garland, a nosegay.

कुहक *s. m.* Roguery, juggling, deception.

कूट *s. m. n.* The peak or summit of a mountain. Fraud, deceit. A roguish scheme or plot. कूटम् *acc. sin.*

कूप *s. m.* A well. कूपस्य *gen. sin.*

कूपमण्डूकः *nom. sin. s. m.* TATP. A frog in a well (applied to one of confined ideas and ignorant of the world).

कूपोदकम् *nom. sin. s. n.* TATP. Well-water.

कूर्मः *nom. sin. of* कूर्म *s. m.* A tortoise. A turtle.

कृच्छ्रगतः *nom. sin. m.* TATP. Reduced to distress.

कृच्छ्रेण *ins. sin. of* कृच्छ्र *s. m. n.* Difficulty, labour, trouble. Bodily pain. Reluctance. Torture. कृच्छ्रे *loc.*

कृतः *nom. sin. m. of* कृत *pass. part.* (*of the vb.* कृ Do) Done, made, performed, committed. कृतम् *acc. sin. m.* also *nom.* or *acc. sin. n.* कृते *loc. sin. m.* कृता *nom. sin. f.* -तायाम् *loc. also s. n.* An act: a kindness, a benefit; labour.

कृतकृत्य BAHUV. Having done, or who has done what was or ought to be done; who has performed his part or d[illegible]. -त्यः *nom. sin. m.* -त्यस्य *gen. sin. m.*

कृतघ्नता *nom. sin. abs. s. f.* Ingratitude.

कृतज्ञम् *acc. sin. m. of* कृतज्ञ *adjective,* Grateful. कृतज्ञाः *nom. pl. m.*

कृततनुत्राण BAHUV. Mailed, protected, covered one's self with armour. -णेन *ins. sin. m.*

कृतधी BAHUV. Intelligent, of cultivated understanding. -धियः *nom. pl. m.*

कृतनाशक *agt.* TATP. Ungrateful. -कः *nom. sin. m.*

कृतनिश्चयाः *nom. pl. m.* BAHUV. Resolved, determined.

कृतपूर्व्वनाशनम् *nom. sin. s. n.* TATP. Ingratitude, forgetfulness of past services.

कृतप्रयत्नः *or* कृतयत्नः *nom. sin. m.* BAHUV. Endeavouring, taking trouble, pains-taking, using every precaution.

कृतवत् *indef. past part.* (*of the vb.* कृ) (He) made. -वान् *nom. sin. m.* वन्तः *nom. pl. m.*

कृतश्रम BAHUV. Persevering, pains-taking, making or who has made great or continuous exertions. -श्रमम् *acc. sin. m.*

कृतसम्बन्धम् *nom. singular n.* BAHUV. (कृत Made, *and* सम्बन्ध Connection) Connected, allied.

कृतस्वेच्छाहारः *nom. sin. m.* BAHUV. Feeding at pleasure. (कृत स्वेच्छा, *and* आहार).

कृतान्तम् *acc. sin. of* कृतान्त *s. m.* A name of YAMA, regent of the dead, or Death personified; (he who makes an end, or terminates men's lives).

कृताभ्यासः *nom. singular m.* BAHUV. *compounded of* कृत Made, *and* अभ्यास Practice, exercise) Trained, exercised, practised.

कृतार्त्तनादा *nom. sin. f.* BAHUV. Making cries of pain.

कृतावास *s. m.* KARM. A lodging, a temporary accommodation, a prepared apartment. -से *loc. sin.*

कृति *s. f.* An act, action, doing. कृतिभिः *ins. pl.*

कृतिन् *adj.* Clever, skilful. कृती *nom. sin. m.*

कृते *loc. sin. n. of* कृत *passive part.* (*of the verb* कृ Do) Done or made. *ind.* For, on account of.

कृत्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* कृ) Having made or done.

कृथाः *2d pers. sin. 3d pret. of the verb* कृ *átm, after prohib. particle* मा, Do not.

कृपणः *nom. sin. m. of* कृपण *adj.* Poor, low, feeble, pitiable, miserable. Miserly, avaricious. *s. m.* A miser. कृपणस्य *gen. sin.*

कृपया *ins. sin. of* कृपा *s. f.* Pity, tenderness.

कृमि *s. m.* A worm.

कृमिहर *agt.* Vermifuge. -हरम् *nom. sin. n.*

कृशम् *acc. sin. m. irreg. pass. part.* (*of the verb* कृश) Emaciated, thin, spare, weak, feeble.

कृषि *s. f.* A ploughing of the soil, husbandry, agriculture.

कृष्ण *voc. of* कृष्ण *s. m.* KRISHNA, the most celebrated form of VISHNU, or rather VISHNU himself: he is distinct from the

ten *Avatárs,* or rather incarnations, being identified with the deity. *adj.* Black, or dark blue.

कृष्णचतुर्द्दशी *s. f.* The fourteenth day in the dark half of a month; the day preceding the new moon. -**श्याम्** *loc. sin.*

कृष्णसर्प *s. m.* KARM. A black serpent. -**सर्पः** *nom. sin.* -**सर्पम्** *acc. sin.* -**सर्पेण** *ins. sin.*

कृष्णायते 3*d pers. sin. pres. átm. a nominal vb. signifying* Blacken, colly, *derived from the adjective* **कृष्ण** Black.

केतु *s. m.* A banner, a flag.

केन *ins. sin. m.* or *n. of* **किम्** *interr. pron.* Who? which? wherefore? **के** *nom. pl. m.*

केनचित् *ins. sin. m.* or *n.* (*of* **किञ्चित्** *pron. indef.* Somebody, something) By a certain.

केनापि *ins. sin. m.* or *n.* (*of* **किमपि** *pron. indef.*) By or with some or a certain, or any-soever (person or thing).

केलि *s. m. f.* Play, sport, amusement -**लिम्** *acc. sin.*

केवलम् *ind.* Only, alone, merely.

केशर *s. m.* A lion's mane.

केशरिन् *s. m.* The maned one, a name for a lion. -**री** *nom. sin.*

केशव *s. m.* A name of KṚISHNA or VISHNU, as the handsome-haired god. **केशवः** *nom. sin.*

केशाः *nom. pl. of* **केश** *s. m.* Hair of the head. **केशेषु** *loc.*

केषाञ्चित् *gen. pl. m. of* **किञ्चित्** *pronoun,* Some, certain.

कैः *ins. pl. m. of* **किम्** *pron.* Who or what?

कैवर्त्त *s. m.* A fisherman. **कैवर्त्तैः** *ins. pl.*

कोकिलानाम् *gen. pl. of* **कोकिल** *s. m.* The *Köil,* the black or *Indian* cuckoo.

कोटरम् *acc. sin. of* **कोटर** *substantive m. n.* The hollow of a tree. **कोटरात्** *abl.* **कोटरे** *loc.*

कोटि *s. f.* A crore or ten millions. **कोटिषु** *loc. pl.*

कोटी *s. f.* A crore or ten millions. -**ट्यः** *nom. pl.*

कोदण्ड *s. m. n.* A bow.

कोप *s. m.* Anger, wrath. A revolt. Disturbance, insurrection. -**पम्** *acc. sin.* -**पात्** *abl.* -**पाः** *nom. pl.*

कोपाकुलः *nom. sin. m.* TATP. Furious, enraged.

को ऽपि *nom. sin. m. of* **किमपि** *pron.* Some, any. One. A certain person.

कोमलाः *nom. pl. m. of* **कोमल** *adj.* Soft.

कोलाहलः *nom. sin. of* **कोलाहल** *s. m.* A loud and confused noise, an uproar; a great and indistinct noise. **कोलाहलम्** *acc.*

कोष *s. m.* Accumulated wealth, treasure. -**षः** *nom. sin.* -**षम्** *acc.* -**षेभ्यः** *abl. pl.*

कोषवत् *adj.* Rich, wealthy. -**वतः** *gen. sin. m.*

कौण्डिन्य *s. m.* Name of a *Muni* or divine sage.

कौतुक *s. n.* Sport, pastime, fun, amusement. Curiosity. -**कात्** *abl. sin.*

कौन्तेय *voc. singular of* **कौन्तेय** *s. m.* A son of **कुन्ती** KUNTÍ, mother of the three eldest of the *Pándu* princes.

कौमारे *loc. singular of* कौमर *abs. s. n. (from* कुमार *adj.* Maiden) Youth, maidenhood to the age of sixteen.

कौमुदी *s. f.* Moonlight, mild lustre. -दीम् *acc. sin.*

कौर्म *adj.* Tortoise-like. कौर्मम् *acc. sin. m.*

कौशिक *s. m.* An owl. -केन *ins. sin.*

क्रतु *s. m.* A sacrifice. क्रतौ *loc. sin.*

क्रन्दन *s. n.* A crying out, calling. A weeping, sobbing, lamenting.

क्रमः *nom. sin. of* क्रम *s. m.* Course, order, progress, way, method. A sacred precept, practice or rule; obligation, need. क्रमेण *ins.*

क्रमशस् *ind.* By degrees.

क्रय *s. m.* A purchase.

क्रयक्रीतम् *nom. sin. n. (from* क्रय Purchase, *and* क्रीत *pass. participle,* Bought) Bought, purchased.

क्रियते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* कृ Do, make. क्रियताम् *3d pers. sin. imp.* क्रियन्ताम् *3d pers. pl.* क्रियेत *3d pers. sin. pot.*

क्रिया *nom. sin. of* क्रिया *s. f.* Act, action, work, affair, study. An undertaking. An act, devotional or ceremonial (as sacrifice, &c.) क्रियाम् *acc.* क्रियाः *nom. pl.*

क्रियावान् *nom. sin. m. of* क्रियावत् *adj.* Practical, active.

क्रियाविधि *s. m.* TATP. Rule of acting, conduct of affairs.

क्रियाविधिज्ञम् *acc. sin. m.* Acquainted with business, knowing the proper way of acting.

क्रीडन *s. n.* Play, pastime, sport.

क्रीडन्ति *3d pers. pl. pres. of the verb* क्रीड *1st cl. par.* Play, sport. क्रीडन्ती *nom. sin. f. pres. part.* क्रीडित *pass. part.* -डितवत् *indef. pass. participle.* -वती *nom. sin. f.*

क्रीडा *s. f.* Play, sport. -डाम् *acc. sin.*

क्रीडासरस् *s. n.* TATPURUSHA, A bason, a reservoir. -सि *loc. sin.*

क्रीत *passive part.* (*of the verb* क्री) Bought, purchased. क्रीतान् *acc. pl. m.*

क्रुद्ध *pass. part.* (*of the verb* क्रुध) Enraged, angry, scowling. क्रुद्धः *nominative sin. m.* क्रुद्धेन *ins.*

क्रूर *adj.* Cruel, pitiless, terrible, formidable. Harsh, disagreeable. -रः *nom. sin. m.* -रम् *acc.*

क्रूरसर्पवत् *ind.* Like an enraged serpent.

क्रोड *s. n.* The bosom, breast. A cavity, a hollow. -डे *loc. sin.* क्रोडीकरोति CHWI, Embraces, folds to the bosom.

क्रोधः *nom. m. of* क्रोध *s. m.* Wrath, anger ire. क्रोधात् *ablative,* -धस्य *gen.* क्रोधे *loc.*

क्रोधनः *nom. sin. m. of* क्रोधन *adj.* Wrathful, choleric.

क्रोधिन् *adj.* Passionate, choleric. -धी *nom. sin. m.*

क्रोश *s. m.* A measure of distance, a league.

क्रोशमात्रस्थित TATP. Standing at the distance of a *coss.* -तेन *ins. sin. m.*

क्लिश्यन्ते *3d pers. pl. pres. of the verb* क्लिश *4th class átm.* Suffer distress, endure torment.

क्लीव *adj.* Weak, impotent, effeminate; idle, vain.

क्लेश *s. m.* Pain, anguish, affliction, distress, care, trouble, incommodity, inconvenience. क्लेशेन *ins.* क्लेशस्य *gen.* क्लेशान् *acc. pl.*

क्लैव्यम् *nom.* or *acc. sin. abs. s. n. (from* क्लीव *adj.* Impotent) Impotency, incapacity of propagation. Cowardice.

क्व *ind.* Where? whither?

क्वचित् *ind.* Anywhere, somewhere.

क्वणन् *nom. sin. m. pres. part.* (*of the verb* क्वण 1*st cl. par.*) Sounding.

क्वापि *ind.* Anywhere, somewhere.

क्षणः *nom. sin. of* क्षण *s. m.* A measure of time, equal to thirty *Kalás*, or four minutes. A moment, instant. Leisure, opportunity. क्षणम् *acc.* क्षणेन *ins.* *Also, used adverbially,* Instantly, presently, in an instant, or short time. क्षणात् *abl.*

क्षणभङ्गुर *adj.* TATP. Transient, frail, perishable, evanescent. -रम् *acc. sin. m.*

क्षणान्तर *s. n.* A moment afterwards, the next moment. -रे *loc. sin.*

क्षणिका *nom. sin. f. of* क्षणिक *adjective,* Momentary, transient.

क्षतिः *nom. sin. of* क्षति *s. f.* A wound, injury, loss, hurt, harm, evil.

क्षत्रिय *s. m.* A soldier. -यः *nom. sin.*

क्षत्रियधर्मन् BAHUV. Having a soldier's duty, of the military profession. -धर्माणौ *nom. du. m.*

क्षन्तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* क्षम) To be suffered, borne, endured, or submitted to patiently. -व्यः *nom. sin. m.* -व्यम् *nom. sin. n.*

क्षमः *nom. sin. m. of* क्षम *adj.* Able, adequate. Benevolent, friendly. Suitable, proper. क्षमाः *nom. pl. m.*

क्षमा *nom. sin. of* क्षमा *s. f.* Patience, moderation, meekness, lenity, forbearance, clemency. Forgiveness.

क्षमायुक्तः *nom. sin. m.* TATP. Patient, enduring.

क्षमावत् *adj.* Patient, lenient. -वान् *nom. sin. m.*

क्षमिन् *adj.* Patient. क्षमी *nom. sin. m.*

क्षमेत 3*d pers. sin. pot. of the verb* क्षम 1*st cl. átm.* Bear, tolerate, endure, pardon, forgive. क्षम्यताम् 3*d pers. sin. imp. pass.*

क्षयम् *acc. sin. of* क्षय *s. m.* Waste, destruction. क्षये *loc.*

क्षान्ति *s. f.* Patience, endurance, patient submission. क्षान्त्या *ins. sin.*

क्षार *adj.* Alkaline. क्षारम् *nom. sin. n.*

क्षालयन् *nom. sin. m. present part.* (*of the verb* क्षल 10*th cl. par.*) Washing.

क्षितौ *loc. sin. of* क्षिति *s. f.* The earth.

क्षिपति 3*d person sin. pres. of the verb* क्षिप 6*th class par.* Throw, toss, fling, cast. क्षिप्तः *nom. sin. m. pass. part.*

क्षिप्रम् *ind.* Quickly, speedily.

क्षीणपापः *nom. sin. m.* BAHUV. Purified, having suffered the consequences of sin.

क्षीणाः *nom. pl. m. of* क्षीण *pass. part.* (*of the verb* क्षी Waste) Wasted, expended, exhausted. Emaciated, thin, pining. क्षीणेषु *loc. pl. n.*

क्षीयमाणः *nom. sin. m. pres. pass. part.* (*of the verb* क्षि or क्षी) Being wasted; wasting, decaying, perishing.

क्षुत् *or* क्षुद् *nom. sin. of* क्षुध् *s. f.* Hunger.

क्षुद्र *adj.* Little, small, mean, contemptible, despicable.

क्षुद्रबुद्धिनामा BAHUV. *compounded of* क्षुद्र Little, mean, बुद्धि Wit, *and* नामा *nom. sin. m. of* नामन् *sub. neut.* A name (Named *Kshudra-buddhi.*

क्षुध् *s. f.* Hunger.

क्षुधा *s. f.* Hunger.

क्षुधार्त्ते *loc. sin. m. of* क्षुधार्त्त *adj.* TATP. Hungry, starving, famishing. क्षुधार्त्ता *nom. sin. f.*

क्षुर *s. m.* A razor. क्षुरम् *acc. sin.*

क्षुरभाण्ड *s. m.* TATP. A razor-box, a case of razors. -भाण्डम् *acc. sin.*

क्षेत्रपतिना *ins. sin. of* -पति *substantive m.* TATP. The owner of a field. क्षेत्रपतौ *loc.* क्षेत्रपतयः *nom. pl.*

क्षेत्रम् *nom. sin. of* क्षेत्र *s. n.* A field. क्षेत्रे *loc.*

क्षेम *s. m.* or *n.* Happiness, well-being, safety, prosperity. क्षेमेण *ins. sin.* क्षेमाय *dat. sin.*

क्षौर *s. m.* A shaving of the head, or shaving in general. -रम् *acc. sin.*

क्षौरकरण *s. n.* The operation of shaving. -णाय *dat. sin.*

ख

खगः *nom. sin. of* खग *s. m.* A bird. खगाः *nom. pl.*

खट्वा *s. f.* A bed, or bedstead. खट्वाम् *acc. sin.* खट्वायाम् *loc.*

खड्ग *s. m.* A sword. खड्गः *nom. sin.* -म् *acc.*

खड्गपाणिः *nom. sin. m.* BAHUV. Sword-in-hand.

खण्डन *s. n.* A breaking or reducing to pieces. A discarding, dismissal. Opposition. -नम् *nom. sin.*

खण्डय 2*d pers. sin. imp. of the vb.* खड इ 10*th cl. par.* Break.

खण्डित *pass. part.* (*of vb.* खड इ) Broken, shivered, reduced to fragments. Disappointed. Betrayed, abandoned. -तः *nom. sin. m.* -तम् *nom. sin. n.*

खण्डेन *ins. sin. of* खण्ड *s. m. n.* A piece, part, fragment, or portion.

खनितृ *s. m.* A digger, delver. -ता *nom. sin.*

खनित्रम् *acc. sin. of* खनित्र *s. n.* A spade, a pick-axe.

खनित्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* खन Dig) Having dug.

खर *adj.* Sharp. खरतर *compar.* Sharper, very sharp.

खलः *nom. singular m. of* खल *adj.* Low, vile, cruel, bad, wicked. -लस्य *gen. singular m.* खलानाम् *gen. pl. also s. m.* A wretch, a villain. खलः *nom. sin. m.*

खलप्रीतिः *nom. sin. s. f.* TATP. The friendship or favour of wicked or low persons.

खलसंसर्गः *nom. sin. m.* TATP. A coalition of villains.

खलु *ind.* Indeed, certainly, surely, assuredly.

खात *pass. part.* (*of the vb.* **खन** Dig) Dug. *s. n.* An excavation. A fosse, a cavern. **खातम्** *acc. sin.*

खादामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* **खाद** 1*st class par.* Eat, devour, feed upon. **खादति** 3*d pers.* **खादेत्** 3*d pers. sin. potential.* **खाद्यते** 3*d pers. sin. pres. pass.* **खादित** *pass. part.* **-तः** *nom. sin. m.* **-ताः** *nom. pl. m.* **-तम्** *nom. sin. n.* **-तानि** *nom. plural neuter.* **खादितवत्** *indefinite past participle,* Has eaten. **-वान्** *nom. sin. m.* **खादितव्य** *fut. pass. participle* **-तव्यः** *nom. sin. m.* **-दितुम्** *inf.* **-दित्वा** *ind. pret. part.*

खिद्यते 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **खिद** 4*th cl. átm.*) Is tormented. **खिन्न** *pass. part.* Wearied, exhausted, dispirited, distressed. **खिन्नान्** *acc. pl. m.* **खेदित** *pass. part. causal,* Disturbed, scared. **-तः** *nom. sin. m.*

खुर *s. m.* A hoof. **खुरत्रये** *loc. sin.* TATP. On three legs.

ख्यात *pass. part. (of the verb* **ख्या**) Called, declared, pronounced. Famous, celebrated. renowned. **-तः** *nom. sin. m.* **-तम्** *acc. sin. m.* **ख्यातव्य** *future passive part.* To be styled or called. **-व्या** *nom. sin. f.*

ग

ग *agt. in compos. (from vb.* **गम** Go) Going.

गगण *s. n.* The sky, atmosphere, heaven.

गगणविहारी *nominative sin. m. of* **गगण** Sky, *and* **विहारिन्** *agt. of vb.* **हृ** *with prep.* **वि** Sporting; who sports or roams about for pleasure. (Sporting in the sky.)

गङ्गा *s. f.* The Ganges.

गच्छ *is substituted, in the four conjugational tenses, for the vb.* **गम** 1*st cl. par.* Go; pass, elapse. **गच्छामि** 1*st pers. sin. pres.* **गच्छति** 3*d person sin.* **गच्छन्ति** 3*d pers. plural.* **गच्छ** 2*d pers. sin. imp.* **गच्छेत्** 3*d pers. sin. pot.* **गच्छत्** *pres. part. cr.* **गच्छन्** *nom. singular m.* **गच्छता** *ins. singular.* **गच्छतः** *genitive singular.* **-त्सु** *loc. pl. n.*

गजः *nom. sin. of* **गज** *s. m.* An elephant. **गजाः** *nominative plural.* **गजानाम्** *gen.*

गजपुङ्गवः *nom. sin. m.* TATP. A large or noble elephant.

गजभुजङ्गमयोः DWANDWA, *comp. of* **गज** An elephant, *and* **भुजङ्गमयोः** *gen. du. of* **भुजङ्गम** *s. m.* A serpent. (Of an elephant and a serpent.

गजेन्द्रः *nom. sin. s. m. (from* **गज** Elephant, *and* **इन्द्र** Chief) A large or excellent elephant. **गजेन्द्रम्** *acc.*

गणन *s. n.* A counting, enumeration.

गणना *nom. sin. s. f.* Reckoning, calculation.

गणयति 3*d pers. sin. pres. of the verb* **गण** 10*th class par.* Count, reckon, calculate. **गण्यते** 3*d pers. sin. pres. pass.*

गणस्य *gen. sin. of* गण *s. m.* A tribe, troop, flock, class, multitude, host. गणैः *ins. pl.*

गणिका *s. f.* A harlot, whore, courtezan.

गणेशाय *dat. sin. of* गणेश *s. m.* GANEŚA, the son of ŚIVA and PÁRVATÍ: he is the Deity of wisdom, and remover of obstacles; whence, in the commencement of all undertakings, the opening of all compositions, &c., he receives the reverential homage of the *Hindus: from* गण a troop or class (of deities attendant on ŚIVA), *and* ईश lord master.

ड्की *s. f.* The name of a river in the north of *India*, the *Gańdakí.*

गतः *nom. sin. m. of* गत *passive part.* (*of the vb.* गम Go) Gone, passed, went, attained, assayed. गते *loc. sin. m.* गतौ *nom. du. m.* गताः *nom. pl. m.* or *f.* गता *nom. sin. f.*

गतविभवः *nom. sin. m.* BAHUV. Poor, indigent, whose wealth is gone.

गतानुगतिकः *nominative singular m.* (गत Gone, *and* अनुगतिक Who goes after) Following, imitating, imitative, doing as others do.

गतायुष् BAHUV. Whose life is spent; dying, past recovery or dead. -युषि *loc. sin. m.*

गतिः *nom. sin. of* गति *s. f.* Motion, progress. A road, path, way. The course of events; fate, fortune, destiny; issue, end, upshot. Gait, or shuffling of the feet. गत्या *ins. sin.*

गत्वा *ind. pret. part.* (*of the verb* गम Go) Having gone.

गन्तव्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the verb* गम Go) To be gone. Proper to go. One should go.

गन्तुम् *inf. of the vb.* गम Go.

गन्धः *nom. sin. of* गन्ध *s. m.* Scent, perfume. गन्धम् *acc.*

गन्धर्व *s. m.* A *Gandharba* or celestial musician. These demi-gods inhabit INDRA's heaven, and form the orchestra at all the banquets of the principal deities.

गन्धर्वविवाह *s. m.* TATP. A marriage by mutual consent without any ceremonies. Manu, Book ii, verse 21, &c. -हेन *ins. sin.* -हे *loc.*

गमन *s. n.* A going; departure. The marching (of an army) -नम् *nom. sin.* -नस्य *gen.* -ने *loc.*

गमिष्यामि 1*st person singular* 2*d future of the vb.* गम *par.* Go.

गम्भीर *adj.* Deep. गम्भीरम् *acc. sin. n.*

गम्यते 3*d pers. sin. pres. pass.* (*of the vb.* गम Go) There is being gone. गम्यताम् 3*d person sin. imp. pass.* Let there be gone. गम्याः *nom. pl. f. fut. pass. part.* Accessible, attainable.

गरीयसी *nominative singnlar f. of* गरीयस् (*compar. of* गुरु *adj.* Heavy) Weightier. Greater, more precious or valuable, dearer.

गरुड *s. m.* The bird and vehicle of VISHNU: he is generally represented as a being something between a man and a bird, and is considered a sovereign of the feathered race. -डस्य *gen. sin.*

गरुत् *s. m.* A wing.

गरुत्मत् *s. masculine,* A bird. The bird of VISHNU. **-मता** *ins. sin.*

गर्ज्जनम् *acc. sin. s. n.* A grumbling noise, a growl.

गर्ज्जित *pass. part.* (*of the vb.* **गर्ज्ज**) Roared. *s. n.* The muttering of clouds, or rolling of distant thunder. **-तम्** *nom. sin.*

गर्द्दभः *nom. sin. s. m.* An ass. **-भी** *nom. sin. f.*

गर्भ *s. m.* The womb. A fœtus or embryo. The interior or middle. **गर्भम्** *acc. sin.* **गर्भात्** *abl.* **गर्भे** *loc.*

गर्भच्युति *s. f.* Birth.

गर्भवती *nom. sin. f.* Breeding (female), incubating (bird).

गर्भस्थस्य *gen. sin. m. of* **गर्भस्थ** (*from* **गर्भ** The womb, *and* **स्थ** *agt. from the verb* **ष्ठा** Stand) Staying, abiding. (Dwelling in the womb.)

गर्व्वित *pass. part.* (*of vb.* **गर्व्व**) Proud. **-तः** *nom. sin. m.*

गर्हयते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **गर्ह** *10th cl. átm.* Blame, censure, rail at, accuse.

गर्हितम् *nom. sin. n. pass. part.* (*of vb.* **गर्ह**) Blamed, contemned, despised. Reproachable, reproachful, ignominious. Bad, vile.

गल *s. m.* The throat. **गले** *loc. sin.*

गलहस्तयति *3d pers. sin. pres.* (*a nominal vb. from* **गलहस्त**) Throttles, strangles.

गलित *pass. part.* (*of the vb.* **गल**) Dropped, fallen. Decayed, impaired, lost. Sunken, shrunken.

गलितनखदन्तः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, *compounded of* **गलित** Fallen, **नख** Claws, *and* **दन्त** Teeth.

गलितनखनयनः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, *compounded of* **गलित** Perished, **नख** Nails, *and* **नयन** Eyes.

गवाकृति BAHUV. Cow-shaped. **-कृतीन्** *acc. pl. m.*

गवाम् *gen. pl. of* **गो** *s. f.* A cow. **गावः** *nom. pl.*

गवाम्पति *s. m.* TATP. Lord of kine. **-पतिम्** *acc. sin.*

गहन *adj.* Impenetrable; inexplicable, hard to be understood. **गहनः** *nom. sin. mas. also s. n.* A thicket, a labyrinth. **-ने** *loc. sin.*

गह्वर *s. n.* A cave, cavern, recess in a rock or mountain. **गह्वरम्** *acc. sin.*

गाढ *adj.* Excessive, much, very much, heavy. Oppressive. Hard, close.

गाढशोकप्रहाराणाम् *gen. pl. n.* BAHUV. Inflicting the keenest anguish.

गाहते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **गाह** *1st cl. átm.* Penetrate, roam, range, rove.

गिरिः *nom. sin. of* **गिरि** *s. m.* A mountain. **गिरेः** *abl.* or *gen.* **गिरौ** *loc.*

गिरिनदी *s. f.* TATP. A mountain-torrent.

गुणः *nom. sin. m. of* **गुण** *s. m.* Quality. Virtue, excellence. Transcendency. A property of all created beings; three are particularized, the *Satwa*, *Raja*, and *Tama*, or principles of truth or existence, passion or foulness, and darkness or ignorance.

Benefit, profit, advantage. A bow-string. गुणम् *acc. sin.* गुणौ *nom. du.* गुणाः *nom. pl.* गुणैः *instru.* गुणानाम् *gen.*

गुणग्राहिन् *agt.* Capable of appreciating merit, a judge of merit. -ही *nom. sin. m.*

गुणघातिन् *agt.* A destroyer of merit, a detractor, a calumniator; envious, censorious. -नः *nom. pl. m.*

गुणज्ञः *nom. sin. m.* (गुण *and* ज्ञ *agt. from the vb.* ज्ञा Know) Knowing how to appreciate men or things, knowing or judging of their merits.

गुणत्वम् *acc. sin. of* गुणत्व *s. n.* Multiplication. The state or thickness of a cord.

गुणदोषौ *acc. du. m.* DWAN. Innocence and guilt. गुणदोषयोः *loc. du.* In virtue and vice.

गुणलुब्धाः *nom. pl. f.* TATP. Greedy of excellence, attached to merit.

गुणवान् *nom. sin. m. of* गुणवत् *adj.* Virtuous, accomplished; endued with (good) qualities. Excellent. गणवन्तः *nom. pl. m.* -वताम् *gen. pl.* -वती *nom. sin. f.*

गुणविस्तरः *nom. sin. m.* BAHUV. Abounding in excellent qualities.

गुणवृत्ति *s. f.* TATP. Character or style of qualities or merits. -वृत्तयः *nom. pl.*

गुणशतम् *acc. sin. n.* TATP. A hundred excellent qualities.

गुणसङ्ग्रह *s. m.* TATP. An acknowledging or appreciating of merit. -हः *nom. sin.*

गुणस्तुतिम् *acc. sin. of* गुणस्तुति *s. f.* TATP. Panegyric.

गुणागुणज्ञाः *nom. pl. m.* Judges of merit and demerit. *See* गुणज्ञ.

गुणान्वित TATP. Virtuous, meritorious, accomplished. -तस्य *gen. sin. m.*

गुणाश्रय *s. m.* TATP. A repository of merit; virtuous, excellent, endowed with good qualities. -श्रयम् *acc. sin.*

गुणिगण TATP. (*comp. of* गुणिन् *adjective,* Virtuous, accomplished, *and* गण *s. m.* A flock or troop) A number of virtuous persons.

गुणिताम् *acc. singular of* गुणिता *abs. s. f.* (*from* गुणिन् *adj.* Accomplished) The condition of an accomplished man.

गुणी *nom. sin. m. of* गुणिन् *adj.* Accomplished, talented: virtuous, endowed with good qualities. गुणिना *ins. sin. m.* गुणिनि *loc.* गुणिनः *nom. pl. m.*

गुप्तः *nom. sin. m. of* गुप्त *pass. part.* (*of the vb.* गुप Conceal, guard) Preserved, guarded, protected. Hidden, concealed, secret. गुप्तेन *ins. sin. m.*

गुप्तम् *ind.* Privately, secretly, closely.

गुप्तिः *nom. sin. s. f.* Secrecy, concealment. Protection.

गुरुः *nom. sin. of* गुरु *s. m.* A spiritual parent, from whom the youth receives the initiatory *Mantra* or prayer, and who conducts the ceremonies necessary at various seasons of infancy and youth, up to the period of investiture with the characteristic thread or string: this person may be the natural parent or the religious preceptor. A religious teacher, one who explains the

law and religion to his pupil, instructs him in the *Śástras,* &c. A spiritual guide. A name of VṚIHASPATI, who is considered as the *Guru* or preceptor of the gods. A father, or any venerable male relation; any person worthy of respect; *adj.* Heavy, weighty, grave. Great. Dear, valuable, highly prized. गुरौ *loc. sin.*

गुरुत्वम् *acc. sin. abs. s. n.* Respectability.

गुर्व्वी *nom. sin. f. of* गुरु *adj.* Great.

गुल्म *s. m.* A shrub, a bush; brushwood.

गूढ *pass. part.* (*of vb.* गुह Conceal) Covered, concealed, hidden, secret. गूढः *nom. sin. m.*

गृध्रः *nom. singular s. m.* A vulture. गृध्रम् *acc.* गृध्रेण *ins.*

गृध्रचक्राभ्याम् *ins. du. m.* DWAN. By the vulture and the *Chakraváka.*

गृहच्छिद्रम् *nom. sin. s. n.* TATP. Private or family-affliction or trouble.

गृहनरक *s. n.* TATP. A hell of a house.

गृहम् *nom.* or *acc. sin. of* गृह *s. n.* A house, home. गृहात् *abl.* गृहे *loc.* गृहेषु *loc. pl.*

गृहरक्षा *s. f.* TATPURUSHA, The guarding of a house. -रक्षाम् *acc. sin.*

गृहस्थः *nom. sin. of* गृहस्थ *s. m.* A householder, the man of the second order, or he who, after having finished his studies, and been invested with the sacred thread, performs the duties of the master of a house, and father of a family. गृहस्थस्य *gen. sin.*

गृहाण *2d pers. sin. imp.* (*of the vb.* ग्रह *9th cl. par.*) Take, accept.

गृहिणी *nom. sin. s. f.* The mistress of a house.

गृहीतः *nom. sin. m. pass. part.* (*of vb.* ग्रह Take) Seized, caught, taken. Accepted, received. गृहीतम् *nom. sin. n.* गृहीत्वा *ind. pret. part.* Having taken; having picked up.

गृह्णाति *3d pers. sin. pres. of the vb.* ग्रह *9th cl. par.* Seize, take, receive, or accept. गृह्णीयात् *3d pers. sin. pot.* गृह्यते *3d pers. sin. pres. pass.* Is seized, caught, apprehended, comprehended. गृह्यताम् *3d pers. sin. imp.* Let be taken, seized, or accepted.

गेहे *loc. sin. of* गेह *s. n.* A house, dwelling.

गोग्रह *s. m.* TATP. Spoil, booty, capture of cattle.

गोघ्नम् *acc. sin. m. of* गोघ्न *agt.* A cow-killing, or the killer of a cow.

गोत्रे *loc. sin. of* गोत्र *s. n.* A family, race, tribe.

गोदावरी *s. f.* The name of a river in the Peninsula, the *Godáveri.*

गोप *s. m.* A cow-keeper, a herdsman. -पः *nom. sin. m.* -पेन *ins.* -पस्य *gen.*

गोपाल *substantive m.* A cow-keeper, a cow-herd. -लस्य *gen. sin.*

गोपी *s. f.* A female cow-herd, the wife of a herdsman. -पीम् *acc. sin.* -प्या *ins.*

गोप्यानि *nom. pl. n. of* गोप्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* गुप Hide) To be kept secret or hidden.

गोप्रदानम् *acc. s. n.* TATP. Gift of cattle.

गोब्राह्मणमनुष्य DWANDWA, Cattle, Brahmans and men.

गोमयायते 3*d pers. sin. pres. átm.* (*a nominal vb. from* **गोमय** Cow-dung) Tastes like cow-dung, is unsavoury as cow-dung.

गोमायु *s. m.* A jackall.

गोरक्षक *s. m.* TATP. A cow-keeper, a herdsman. **-काः** *nom. pl.* **-कैः** *ins.*

गोष्ठ *s. m.* or *n.* A fold for cattle, or cattle-station. **-ष्ठात्** *abl. sin.*

गोष्ठी *s. f.* An assembly, meeting; company, society, community. Family connexions, especially the dependent or junior branches. **गोष्ठीषु** *loc. pl.*

गौः *nom. singular of* **गो** *s. m. f.* An ox or cow. **गोषु** *loc. pl.*

गौड *s. m.* The district of Gaur, the central part of *Bengal*, extending from *Bang* to *Bhuvaneswar* in Orissa: the ruins of its capital, called by the same name, are still extensive.

गौतम *s. m.* Name of a saint or sage, and founder of the *Nyáya* philosophy. Name of *Sákya Muni*, the original *Buddha* or founder of the *Bauddha* sect.

गौरव *abs. s. n.* Respectability, consequence, importance, weight, influence, authority, honour, worship. **-वम्** *nom.* or *acc. sin.*

गौरी *s. f.* A name of the goddess PÁRVATÍ consort of ŚIVA (*from* **गौर** White, fair).

ग्रन्थात् *abl. sin. of* **ग्रन्थ** *s. m.* A book.

ग्रसते 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **ग्रस** 1*st cl. átm.* Eat, devour, swallow. **ग्रस्यते** 3*d pers. sin. pres. pass.*

ग्रस्त *passive part.* (*of the verb* **ग्रस**) Seized, held. **ग्रस्तैः** *ins. pl. n.*

ग्रहनिग्रहौ *nom. du. m.* DWAN. Favour and punishment.

ग्रहपीडनम् *acc. sin. s. n.* TATP. The influence of an unpropitious planet, an eclipse.

ग्रहम् *acc. sin. of* **ग्रह** *s. m.* Effort. Purpose, design. Grasp, gripe. Favour, patronage. A planet. Name of RÁHU, or the ascending node, and author of eclipses.

ग्रहीष्यति 3*d pers. sin.* 2*d fut. of the vb.* **ग्रह** *par.* Collect, gather. **ग्रहीतुम्** *infinitive.* **ग्रहीतव्यम्** *nom. sin. n. fut. pass. part.*

ग्रामः *nom. sin. of* **ग्राम** *s. m.* A village. *In composition,* A multitude. **ग्रामम्** *acc. sin.* **ग्रामस्य** *gen.* (*See* MANU, *Chap.* II, *v.* 215.)

ग्रामान्तरम् *acc. sin. n.* Another village.

ग्रावा *nom. singular of* **ग्रावन्** *s. m.* A huge stone, a rock.

ग्राह *s. m.* A shark. An alligator. **-हाः** *nom. pl.*

ग्राहयितुम् *inf. of* **ग्राहि** (*caus. of the vb.* **ग्रह** Take) To cause to take. *In line* 97, *it must be rendered,* To be made to take. **ग्राहयित्वा** *ind. pret. part.*

ग्राह्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the verb* **ग्रह** Take) To be taken, received, admitted.

ग्रीवा *s. f.* The neck. The throat. **-वाम्** *acc. sin.*

ग्रीष्मे *loc. sin. of* **ग्रीष्म** *s. m.* The hot season, comprehending two months about June—July.

घ

घट *s. m.* A large earthen water-jar. **घटः** *nom. sin.*

घटित *pass. part.* (*of the vb.* **घट**) Fashioned, formed, constructed.

घण्टा *s. f.* A bell. **घण्टाम्** *acc. sin.*

घण्टाकर्ण *s. m.* (Bell-ear) Name of a supposed demon or vampire. **-कर्णम्** *acc. sin.*

घन *s. m.* or *n.* A cloud, a thunder-cloud. **घनः** *nom. sin.*

घनगर्जित *s. n.* TATP. The roar of thunder, a deep loud roar. **-तम्** *nom. sin.*

घर्म्मार्त्तम् *acc. sin. m. of* **घर्म्मार्त्त** *adjective,* TATP. Oppressed with heat. **-र्त्तानाम्** *gen. pl.*

घात *s. m.* A blow. **घातेन** *ins. sin.*

घृणी *nom. sin. m. of* **घृणिन्** *adj.* Censorious, abusive. Compassionate, merciful.

घृतम् *acc. sin. of* **घृत** *s. n. Ghee,* clarified butter, or butter which has been boiled gently, and allowed to cool; it is then used for culinary or religious purposes, and is highly esteemed by the *Hindus.*

घोर *adjective,* Dreadful, awful, frightful, hideous.

घोराकृतिः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, *compounded of* **घोर** *and* **आकृति** *s. f.* Form, figure, aspect.

घोषयति *3d pers. sin. pres. of the verb* **घुष** *10th cl. par.* Proclaim.

घ्न *agt. (from the verb* **हन** Kill, *used in composition only*) Destroying, slaying, destructive; a killer, slayer.

घ्रात *pass. part.* (*of the verb* **घ्रा**) Smelt. **-तः** *nom. sin. m.*

च

च *ind.* And, also, either, both. Or.

चकार *3d person sin. 2d pret. of the verb* **कृ** *par.* Make, do.

चकितः *nom. sin. m. of* **चकित** *pass. part.* (*of the vb.* **चक**) Alarmed, afraid of, frightened at, startled.

चक्र *s. m.* The ruddy or Brahman (anas casarca).

चक्रवत् *ind.* Like a wheel.

चक्रवर्त्तिन् *s. m.* An emperor, a sovereign of the world, the ruler of a *Chakra* or country described as extending from sea to sea. **-नः** *gen. sin.*

चक्रवाक *s. m.* The ruddy goose, commonly called in India the *Brahmany* duck or goose.

चक्रे *3d pers. sin. 2d pret. of the vb.* **कृ** *átm.* Make, do.

चक्रेण *ins. sin. of* **चक्र** *s. n.* A wheel.

चक्षुः *nom.* or *acc. sin. of* **चक्षुष्** *s. n.* The eye. **चक्षुषा** *ins.* **चक्षुषी** *acc. du.*

चक्षुर्विषयम् *acc. singular m.* TATPURUSHA, Ken (*from* **चक्षुष्** *s. n.* The eye, *and* **विषय** *s. m.* Sphere, range).

चञ्चल *adj.* Quivering, playing, moving ir-

regularly. Fickle. -ला *nom. sin. f.* -लम् *acc. sin. n.*

चञ्चा *ins. sin. of* चञ्चु *s. f.* A bird's beak, a bill. चञ्चुभिः *ins. pl.*

चतुर् *num.* Four. चत्वारः *nom. pl. m.* चत्वारि *nom. pl. n.* चतुर्षु *loc. pl. n.*

चतुर्गुण *adj.* Fourfold. -णा *nom. sin. f.*

चतुर्थी *nom. sin. f. of* चतुर्थ *adj.* The fourth.

चतुर्दशी *s. f.* The fourteenth lunation, or day of the moon. -श्याम् *loc. sin.*

चतुर्भद्रम् *nom. sin. s. n.* An aggregate or assemblage of four excellent things.

चतुर्वर्गः TATP. *comp. of* चतुर् *cr.* Four, *and* वर्गः *nom. sin. s. m.* A class, an as[illegible]age.

[illegible]म् *nom. sin. n. adj.* Of four kinds.

चतुष्टयम् *nom. sin. of* चतुष्टय *s. n.* The aggregate of four, a quaternion. Four. चतुष्टयस्य *gen. sin.*

चन्दनैः *ins. plural of* चन्दन *s. m.* Sandal (Sirium myrtifolium): it implies either the tree, the wood, or the unctuous preparations of the wood, held in high estimation as perfumes.

चन्द्रः *nominative sin. of* चन्द्र *s. m.* The moon. चन्द्रेण *ins.*

चन्द्रभागा *s. f.* Name of a river, the *Chinnáb*, one of the five streams of the *Punjáb*.

चन्द्रमसम् *acc. sin. of* चन्द्रमस् *s. m.* The moon. चन्द्रमसि *loc.*

चन्द्रशेखर *s. m.* The god ŚIVA. -रम् *acc. sin.*

चन्द्रार्कौ *nom. du. m.* DWAN. Sun and moon.

चन्द्रार्द्धचूडामणिः *nom. sin. m.* A name of ŚIVA, whose crest-jewel is the half-moon.

चपलः *nom. sin. m. of* चपल *adj.* Fickle, unsteady, trembling, tremulous. चपला *nom. sin. f.* -लाः *nom. pl.* -लम् *nom.* or *acc. singular n.* चपलेन *ins. sin. m.* or *n.*

चपलता *abstract s. f.* Unsteadiness, giddiness. -तया *ins. sin.*

चम्पक *s. m.* A tree bearing a yellow fragrant flower (Michelia champaca).

चम्पकवती *nom. sin. f. of* चम्पकवत् *adj.* Abounding in *champaka* trees.

चर *s. m.* A spy, a secret emissary or agent. चरः *nom. sin.* चरैः *ins. pl.*

चरण *s. m.* The foot. चरणौ *accusative du.* चरणयोः *loc. du.* (at the feet).

चरणपद्म *s. m.* or *n.* TATP. (Lotus of a foot) The foot of a deity, lover, &c. -पद्मेन *ins. sin.*

चरणाभरण *s. n.* TATP. An ornament for the foot. -णे *loc. sin.*

चरन् *nom. sin. m. of* चरत् *pres. part. of verb* चर् *1st cl. par.* Go; *also*, feed, graze.

चरसि *2d pers. sin. pres. of the verb* चर् *1st cl. par.* Go; *also*, Act, practice; *also*, Graze, feed. चरति *3d person sin.* चरतु *3d pers. sin. imp.* चरेत् *3d pers. sin. pot.*

चरितम् *nom.* or *acc. s. of* चरित *pass. part.* (*of the vb.* चर्) Practised. *s. n.* Practice, behaviour, conduct.

चर्चा *s. f.* Reflexion, consideration, thought, concern, care. Inquiry, investigation. -र्चाम् *acc. sin.* चर्चया *ins.*

चर्म्मन् *s. n.* A hide, a skin. A shield. -र्म्मणा *ins. sin.*

चर्म्मबन्ध *s.m.* TATP. A leather-thong. -बन्धाः *nom. pl.*

चर्म्मावृता *nom. sin. f.* TATP. (*from* चर्म्मन् *s. n.* Leather, *and* आवृत *pass. part. of the verb* वृ Surround, *with prep.* आ) Covered with leather.

चलचित्तता *nominative singular abs. s. f.* (*from* चलचित्त *adj.* Fickle-minded) Fickle-mindedness, mutability.

चलति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* चल *1st class par.*) Moves, goes, shakes, stirs, trembles, staggers, vacillates.

चलितः *nom. sin. m. of* चलित *passive part.* (*of the verb* चल) Moved, moved about, went, set out, departed; moving, loose. चलितस्य *gen. sin. m.* चलितौ *nom. du. masculine.* चलितुम् *inf.*

चाटु *s. m.* or *n.* Flattery, coaxing.

चाणक्य *s. m.* Name of a Brahman, the celebrated author of a system of Níti or polity, the minister of Chandragupta, and the Machiavel of India. चाणक्यः *nom. sin.*

चाण्डाल *s. m.* A man of an impure or degraded tribe, a *Cháńdála*, *Pariah*, outcast.

चान्द्रायणम् *nom. sin. of* चान्द्रायण *s. n.* A religious or expiatory observance, regulated by the moon's age; diminishing the daily consumption of food every day, by one mouthful, for the dark half of the month, beginning with fifteen at the full moon, until it is reduced to one, at the new moon, and then increasing it in like manner during the fortnight of the moon's increase: there are other forms of this penance. (*See* MANU, *Chap.* XI. *v.* 217.)

चाप *s. m.* A bow. चापैः *ins. pl.*

चामर *s. n.* A *chowri*, the tail of the *Yak* or Tartary ox, used to whisk off flies; also an emblem or insignia of princely rank.

चार *s. m.* A spy, a secret emissary. -रः *nom. sin.*

चारु *adj.* Beautiful, elegant.

चारुदत्त *s. m.* Name of a man.

चालन *s. n.* A causing to move, a wagging. -नम् *acc. sin.*

चिकीर्षित *pass. part.* (*of* चिकीर्ष *desid. form of the vb.* कृ Do) Wished to be done. *s. n.* Design, purpose, intention. -तम् *acc. sin.*

चिच्छेद *3d person singular 2d pret. par. of the vb.* छिद् Cut.

चिति *s. f.* A funeral pile, a pyre. चितौ *loc. sin.*

चित्कार *s. m.* A scream, a bray. -रेण *ins. sin.*

चित्त *s. n.* The mind or faculty of reasoning, the heart considered as the seat of intellect. चित्तम् *nominative* or *acc. singular.* चित्ते *locative.* चित्तानाम् *gen. pl.*

चित्तविकारिन् *agt.* Who or what changes (or a perverter of) the mind or feelings. -रिणी *nom. sin. f.*

चित्र *adj.* Variegated, spotted, speckled. Strange, wonderful, surprising. Lovely, charming. -त्रम् *nom. sin. n.* किमत्र चित्रं What is there surprising in that? *a mode*

of saying, There is nothing strange in that. *s. n.* A painting, a picture.

चित्रं चित्रम् *nom. sin. n.* Strange, very strange, passing strange.

चित्रकथालापसुखेन *ins. sin. m.* BAHUV. Happy in telling charming stories.

चित्रकर्ण (Strange-ear) Name of a camel.

चित्रकर्म्मन् *s. n.* TATP. The art of painting.

चित्रगत *pass. part.* (*of the verb* **गम** Go, *with* **चित्र**) Painted, delineated, represented on a picture. **-गतस्य** *gen. sin. m.* **-गता** *nominative singular f.* **-गतया** *ins.*

चित्रपदक्रमम् *acc. singular,* At a brisk pace *(from* **चित्र** Charming, **पद** Foot, step, *and* **क्रम** Progress).

चित्रलिखित: *nom. sin. m.* TATP. Represented, delineated (as in a picture); motionless, dumb (as a picture or statue).

चित्राङ्ग *adj.* Spotted, streaked in the body.

चित्रिता: *nom. pl. m. pass. part.* *(of the verb* **चित्र** Paint) Painted, coloured with various hues.

चिन्तयामि 1*st pers. sin. pres. of vb.* **चित इ** 10*th class par.* Think, reflect, consider. **-यति** 3*d pers.* **-यत:** 3*d pers. du.* **-यन्ति** 3*d person plural.* **चिन्तयामास** 3*d per. sin.* 2*d pret.* **-न्तयेत्** 3*d pers. sin. pot.* **चिन्तयन्** *nom. sin. m. pres. part.* **-न्त्यताम्** 3*d pers. sin. imp. pass.* **चिन्तित** *pass. part.* **-तम्** *nominative singular n.* **चिन्तनीय** *fut. pass. part.* **चिन्तयित्वा** *ind. pret. part.*

चिन्ता *s. f.* Thought, care, concern, anxiety. Design, purpose, plan. **चिन्ताम्** *acc. sin.* **चिन्तया** *ins. sin.*

चिरकालोपार्ज्जित: *nom. singular m.* TATP. Acquired or accumulated slowly, or after a long time. **-कालोपार्ज्जितम्** *nom. sin. n.*

चिरप्रवासी *nominative sin. m. (from* **चिर** Long, *and* **प्रवासिन्** *agt. of the verb* **वस** Dwell, *with prep.* **प्र** Away) Dwelling long time abroad.

चिरम् *ind.* Long. A long while.

चिरमित्रम् *nom. sin. n.* KARM. An old friend, a crony.

चिरसेवक: *nom. sin. m.* KARM. An old servant.

चिरात् *ind.* For a long time. After a long time.

चिराय *ind.* For a long time.

चिरारोध: *nom. sin. m.* KARM. A long or protracted siege.

चिराश्रित KARMADH. Long maintained or protected; an old dependant. **-तौ** *nom. du. m.*

चिह्न *s. n.* A sign or mark. **-ह्नानि** *nom.* or *acc. pl.*

चुम्बति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **चुब (इ)** 1*st cl. par.* Kiss. **चुम्बतु** 3*d pers. sin. imp.* **चुम्बितवती** *nom. singular f. of* **चुम्बितवत्** *indef. past part.* She kissed.

चुम्बन *s. n.* A kiss, a buss. **-नम्** *acc. sin.*

चूडा *s. f.* Top, summit. A single lock of hair left on the crown of the head, at the ceremony of tonsure. A crest, plume, diadem.

चूडामणि *s. m.* TATP. A jewel worn in a crest or diadem. -णिः *nom. sin.*

चूडावलम्बिनि TATPURUSHA, *comp. of* चूडा A crest, *and* अवलम्बिनि *locative sin. m. of* अवलम्बिन् *agt.* Reclining.

चूर्णित *pass. part.* (*of the vb.* चूर्ण) Crushed, squeezed, pounded, ground to powder, smashed to pieces. -तः *nom. sin. m.* -ताः *nom. pl. m.*

चेटक *s. m.* A servant, a slave.

चेत् *ind.* If. Although.

चेतसा *ins. sin. of* चेतस् *s. n.* The mind, intellect, faculty of reasoning or understanding. चेतसः *gen.* -तसि *loc.*

चेदि *s. m.* The name of a country, perhaps the modern *Chandail.*

चेदिभूभृत् *s. m.* (King of Chedi) A name of ŚIŚUPÁLA, the foe of KṚISHNA, and slain by him. In one birth he appears as HIRANYAKAŚIPU, in another as RÁVANA; but always as the implacable enemy of VISHNU. *See* Vishnu Purána, *Page* 437. -ते *dat. sin.*

चेष्टा *s. f.* Any bodily motion or gesture. An action. -ष्टया *ins. sin.*

चेष्टानिरूपण *s. n.* TATP. The observing of a person's actions.

चेष्टेत *3d pers. sin. pot. of the vb.* चेष्ट *1st cl. átm.* Strive, pursue as an avocation. चेष्टित *pass. part.* Done. *s. n.* Action. -तानि *nom. plural.* चेष्टयेत् *3d person pot.* (*of* चेष्टि *caus.*) He should make or persuade to strive, he should induce to exertion.

चौर *s. m.* A thief, a robber. चौरः *nom. sin.* चौरम् *acc.*

चौरतस् *ind.* (*for* चौरेभ्यः) From robbers.

च्युत *pass. part.* (*of the vb.* च्यु) Fallen.

च्युति *s. f.* A fall.

छ

छत्त्र *s. n.* A parasol, an umbrella, the Indian *chhattah.*

छन्द *s. n.* Wish, desire.

छन्दानुवृत्त *s. n.* Humouring, indulgence, compliance with one's wishes. -त्तेन *ins. sin.*

छल *s. n.* Device, artifice, disguise.

छाग *s. m.* A goat. छागम् *acc. sin.* -गे *ind.* (In the matter of the goat.)

छाया *nom. sin. of* छाया *s. f.* A shade, a shadow. A reflected image. छायाम् *acc.* छायायाम् *loc.*

छिद्रम् *acc. sin. of* छिद्र *s. n.* A hole. A fault, defect, flaw, blemish, infirmity (moral or physical). छिद्रेषु *loc. pl.*

छिनद्मि *1st pers. sin. pres. of the vb.* छिद *7th cl. par.* Cut; gnaw or nibble: *also,* quench, slake, allay. छिनत्ति *3d person.* छिन्धि *2d pers. sin. imp.*

छिन्नद्रुमः *nom. sin. m.* KARM. A riven tree.

छिन्नबन्धनः *nom. sin. m.* BAHUV. His bonds cut.

छिन्ना *nom. sin. f. of* छिन्न *pass. part.* (*of the vb.* छिद Cut) Cut, severed, gnawed asunder. -न्ने *loc. sin. n.* -न्नानि *nom. pl. n.*

छेत्तुः *gen. sin. m. of* **छेत्तृ** *agt. (from the verb* **छिद्** Cut) Cutting, hewing; solving: a hewer, or feller of wood. A resolver (of difficulties), one who dissipates doubts. **छेत्तारः** *nom. pl. m.*

छेत्तुम् *inf.* (*of the verb* **छिद्** Cut) To cut.

छेत्स्यामि 1*st pers. sin.* 2*d fut. of vb.* **छिद्** *par.* Cut. **छेत्स्यसि** 2*d pers.* -**त्स्यति** 3*d pers.*

छेद्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **छिद्**) To be cut, to be cut off. **छेद्यः** *nom. sin. m.*

ज

ज (*from* **जन** Be born) *as the last member of a compound word, is a verbal adjective or noun of agency denoting,* Arising, springing, born or produced. **जाम्** *acc. sin. f.*

जगत् *s. n.* The world. People, mankind. **जगति** *loc. sin.* **जगताम्** *gen. pl.*

जगतीपति *s. m.* TATP. A king (lord of the world.) -**ते** *voc. sin.*

जगतीपाल *s. m.* TATP. A king (protector of the world).

जगद्घातिन् *agt.* World-destroying. -**तिभ्याम्** *ins. du.*

जगाम 3*d pers. sin.* 2*d pret.* (*of the vb.* **गम** *par.* Go) He went. **जग्मुः** 3*d pers. pl.*

जघान 3*d pers. sin.* 2*d pret. par. of vb.* **हन** Slay.

जङ्गम *adj.* Moving, locomotive. -**मः** *nom. sin. m.*

जङ्घा *nom. sin. of* **जङ्घा** *s. f.* The leg.

जठर *s. m.* or *n.* The belly. -**रम्** *acc. sin.* -**रेण** *ins.*

जनः *nom. sin. of* **जन** *s. m.* A man, a person. People, folk. **जनम्** *acc.* **जनस्य** *gen.* **जनाः** *nom. pl.*

जननी *nom. sin. of* **जननी** *s. f.* A mother.

जनपदस्य *gen. sin. of* **जनपद** *s. m.* An inhabited country. Man, mankind. **जनपदाः** *nom. pl.* **जनपदैः** *ins.*

जनप्रवाद *s. m.* TATP. Rumour, report. -**दः** *nom. sin.*

जनयति 3*d pers. sin. pres. of* **जनि** *caus.* (*of the verb* **जन** Be born) Produces, brings forth, gives birth to, creates, engenders, excites. **जनयन्ति** 3*d pers. plural.* **जनयतु** 3*d pers. sin. imp.* **जनयेत्** 3*d pers. sin. pot.* **जनयते** 3*d pers. sin. pres. átm.*

जनाचारैः *ins. pl. of* **जनाचार** *s. m.* TATP. Propriety, decorum, good conduct. Social duty.

जन्तुः *nom. sin. of* **जन्तु** *s. m.* An animal, a living being. **जन्तोः** *genitive.* **जन्तौ** *loc.* **जन्तवः** *nom. plural.* **जन्तूनाम्** *gen.*

जन्म *nom. sin. of* **जन्मन्** *s. n.* Birth, production, life, state of being. **जन्मनि** *loc.*

जन्मभूमि *s. f.* TATP. Native soil, birth-place.

जन्मान्तराणि *nom. pl. s. n.* Different births.

जमदग्नि *s. m.* Name of a *Muni* or saint, and father of PARAŚURÁMA, the sixth *Avatár* or descent of the deity VISHNU. -**ग्नेः** *gen. sin.*

जम्बु *s. m. Jambu Dwípa,* said to be so named from the *Jambu*-tree abounding in it, and implying, according to the *Puráńas,* the central division of the world, or the known world; according to the *Bauddhas,* it is confined to India.

जम्बुकः *nominative singular of* जम्बुक *s. m.* A jackall. जम्बुकेन *ins.*

जम्बुद्वीप *s. m.* One of the divisions of the world. -पात् *abl. sin.* -पे *loc.*

जयः *nom. sin. of* जय *s. m.* Victory, conquest. जये *loc.*

जयशब्द *s. m.* TATP. A shout or song of victory, a huzza, a pœan. -शब्देन *ins. sin.*

जयिन् *agt.* Victorious. जयिनः *gen. sin. m.*

जरद्गवः *nom. sin. s. m.* A proper name.

जरा *nom. sin. of* जरा *s. f.* Old age, decrepitude; the debility of old age. जरया *instru.*

जरी *nom. sin. m. of* जरिन् *adj.* Old, infirm, decayed, decrepit.

जर्ज्जर *or* जर्ज्जरित *adj.* Old, split, broken. Wounded, pierced.

जर्ज्जरीकृत CHWI, Wounded. -तेन *ins. sin. m.*

जलचर *agt.* Water-going, aquatic. -चरैः *ins. pl. m.*

जलजन्तूनाम् *gen. pl. of* जलजन्तु *s. m.* TATP. An aquatic animal.

जलद *s. m.* A cloud (Water-giver).

जलदागम *s. m.* TATP. The approach of clouds, the rainy season. -मे *loc. sin.*

जलधर *s. m.* A cloud (Water-holder).

जलधि *s. m.* The sea, the ocean. -धौ *loc. sin.*

जलम् *nominative* or *acc. sin. of* जल *s. n.* Water. जले *loc.* जलैः *ins. plural.* -लेषु *loc.*

जलविन्दु *s. m.* TATP. A drop of water.

जलाढ्य *adj.* Watery, marshy. -ढ्यम् *acc. sin. n.*

जलाशयम् *acc. sin. of* जलाशय *s. m.* TATP. A pool, lake, tank, reservoir. -शये *loc.*

जलाशयान्तरम् *nom.* or *acc. singular s. n.* Another lake.

जलाश्रयम् *acc. sin. of* -श्रय *s. m.* A lake.

जल्पकः *nom. sin. s. m.* A prater, prattler, idle talker.

जल्पति *3d pers. sin. pres. of the vb.* *cl. par.* Speak out boldly and plainly.

जहाति *3d pers. sin. pres. of the vb.* हा *3d cl. par.* Quit, leave, forsake, give the slip.

जागर्त्ति *3d pers. sin. pres. of the vb.* जागृ *2d cl. par.* Awake. जागरयसि *2d pers. sin. pres. of* जागरि *caus.* Waken, arouse from sleep.

जातः *nom. sin. m. of* जात *pass. part.* (*of the vb.* जन Be born) Born, produced, caused, arisen, come into being. जातम् *acc. m. nom.* or *acc. sin. n.* जातेन *ins. singular m.* जातानाम् *gen. pl. n.*

जातप्रत्ययः *nom. sin. m.* BAHUV. Having his confidence raised.

जातविश्वासः *nom. sin. m.* BAHUV. Having his confidence excited.

जातामर्षः *ins. pl. m.* BAHUV. Having their anger roused, put in a passion.

जाति *s. f.* Birth, production. Class, caste.

जातिमात्रेण *ins. sin. of* **-मात्र** *s. n.* Caste only, not the performance of its especial duties.

जानामि *1st pers. sin. pres. of the vb.* **ज्ञा** *9th cl. par.* Know, think, consider, perceive; acknowledge, admit, recognize. **जानासि** *2d pers.* **जानाति** *3d pers.*-**नीमः** *1st pers. pl.* -**नीथ** *2d pers.* -**नन्ति** *3d pers.*

जानीयात् *3d pers. sin. pot.* (*of the vb.* **ज्ञा** *9th cl. par.* Know) One may know.

जाने *1st pers. sin. pres.* (*of the verb* **ज्ञा** *9th cl. átm.* Know) I know.

जायते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **जन** *4th* [illegible]*n. substituting* **जा**, *in the conjugational tenses,* Be born, come into existence, **जायन्ते** *3d pers. pl.*

जारः *nom. sin. of* **जार** *s. m.* A paramour, a gallant. **जारम्** *acc.* **जारेण** *ins.*

जारद्वयम् *acc. sin. s. n.* TATP. A couple of gallants.

जालपाद *s. m.* (Web-foot) Name of a frog. -**दस्य** *gen. sin.*

जालबद्धाः *nom. pl. m. of* **जालबद्ध** TATP. *comp. of* **जाल** *and* **बद्ध** *pass. part.* (*of the vb.* **बन्ध** Bind) Confined in a net.

जालम् *nom.* or *acc. sin. of* **जाल** *s. n.* A net. -**लेन** *ins.* -**लात्** *abl.*

जाह्नवी *s. f.* GANGÁ, or the Ganges, personified as the daughter of *Rájá* JAHNU. The river in its course disturbed the devotions of the saint JAHNU, upon which he drank up its waters: having released them at the intercession of BHAGÍRATHA, he is thus considered as the parent of the stream. VISHNU PURÁNA, *Page* 398.

जाह्नवीफेनलेखा TATP. *comp. of* **जाह्नवी** *cr.* The Ganges, **फेन** *cr.* Foam, *and* **लेखा** *nom. sin. s. f.* A streak.

जिगीषुः *nom. sin. m. agt.* Desirous of conquest, ambitious of victory, victorious.

जिघांसुः *nom. sin. m. agt.* Desirous of killing, wishing to slay; murderously disposed, hostile, inimical.

जिघ्रति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **घ्रा** *1st cl. par. substituting* **जिघ्र** *in the conjugational tenses,* Smell. **जिघ्रन्** *nom. sin. m. pres. part.*

जिज्ञासा *nom. singular of* **जिज्ञासा** *s. f.* Inquiry, search.

जित *pass. part.* (*of the vb.* **जि**) Conquered, subdued, vanquished. -**तः** *nom. sin. m.*

जितश्रमम् *acc. sin. n.* BAHUV. Inured to fatigue.

जितेन्द्रियः *nom. singular m.* BAHUVRÍHI, (*comp. of* **जित** Subdued, *and* **इन्द्रिय** An organ of sense) One who has subdued his senses; calm, unmoved.

जिह्वया *ins. sin. of* **जिह्वा** *s. f.* The tongue.

जीमूत *s. m.* A cloud.

जीमूतकेतु *s. m.* Name of a king of Ceylon. -**तोः** *gen. sin.*

जीर्ण *pass. part.* (*of the vb.* **जॄ** Decay) Old, decayed; neglected.

जीर्णोद्यान KARM. A neglected garden. -ने *loc. sin. n.*

जीवत् *pres. part. par.* (*of the verb* जीव 1*st cl.*) Living; a living being, a live creature. A dependant; live stock. जीवति *loc. sin. m.* -वत्सु *loc. pl. m.*

जीवति 3*d person sin. pres.* (*of the verb* जीव 1*st cl. par.* Live) He lives. जीवन्ति 3*d pers. pl.* जीवतु 3*d pers. sin. imp.*

जीवनम् *nom. sin. of* जीवन *s. n.* Life, existence, livelihood, support. A living. जीवनाय *dat.*

जीवय 2*d pers. sin. imp. of* जीवि (*causal of the vb.* जीव Live) Cause thou to live, preserve alive.

जीवलोकः *nom. sin. of* जीवलोक *s. m.* The world, the habitation of living beings. Mankind. जीवलोकम् *acc.* -लोकस्य *gen.*

जीवामि 1*st pers. sin. pres. of the verb* जीव 1*st cl. par.* Live.

जीवितम् *nom.* or *acc. sin. of* जीवित *s. n.* Life. जीवितेन *ins.* जीविते *loc.*

जीवितव्ययः *nom. sin. m.* TATP. A sacrifice of life.

जीवितसंशयः *nom. sin. m.* TATP. A chance of life.

जीवितव्यम् *nom. sin. n. of* जीवितव्य *future pass. part.* (*of the vb.* जीव Live) To be lived, to be kept alive.

जीविताशा *nom. singular s. f.* TATP. Love of life. जीविताशया *ins. sin.*

जीविष्यामि 1*st pers. sin.* 2*d fut.* (*of vb.* जीव 1*st cl. par.*) I shall live.

जीवोत्सर्गः *nom. sin. s. m.* TATP. Abandondonment of life, death.

जीव्यते 3*d person singular pres. pass.* (*of the verb* जीव) There is lived, *i. e.* One may or does live.

ज्ञः *nom. sin. m. of* ज्ञ *agt. used only as the last member of a compound (from the verb* ज्ञा Know) Knowing, acquainted, conversant with. ज्ञम् *acc. sin. m.*

ज्ञात *passive part.* (*of the verb* ज्ञा) Known, discovered. ज्ञातम् *nom. sin. n.* ज्ञातव्यः *nom. sin. m. fut. pass. part.* To be known, ascertained, discovered.

ज्ञाति *s. m.* A kinsman, a relation. ज्ञातयः *nom. pl.* ज्ञातिभिः *ins.*

ज्ञातिभाव *s. m.* The condition of a kinsman, relationship, kin. ज्ञातिभावतस् *ind.* On the score of relationship.

ज्ञातुम् *inf.* (*of the vb.* ज्ञा) To know. ज्ञात्वा *ind. pret. part.* Having known, or discovered.

ज्ञाननिश्चयः *nom. sin. s. m.* TATP. Soundness of knowledge, certainty, ascertainment.

ज्ञानम् *nom. sin. of* ज्ञान *s. n.* Knowledge, discovery. Religious knowledge.

ज्ञानश्रेष्ठः *nom. sin. m.* TATP. Pre-eminent in wisdom.

ज्ञायते 3*d pers. sin. pres. pass.* (*of vb.* ज्ञा) Is known. ज्ञायताम् 3*d person sin. imp. passive,* Let be known or ascertained. ज्ञास्यामि 1*st pers. sin.* 2*d fut. par.* I will know or discover.

ज्ञेयम् *nom. sin. n. fut. passive part.* (*of the verb* ज्ञा Know) To be known, knowable.

ज्यानिः *nom. sin. s. f.* Decay, decline.

ज्योतिषाम् *gen. pl. of* ज्योतिस् *s. n.* A star.

ज्योत्स्नाम् *acc. sin. of* ज्योत्स्ना *s. f.* Moonlight.

झ

झम्पः *nom. sin. s. m.* A jump, a leap.

ट

टिट्टिभ *s. m.* A certain kind of little bird, which builds on the sea-shore (a wagtail?). -भी *nom. sin. f.*

ड

डिण्डिभ *s. m.* A musical instrument, a kind of small drum or tabour. -भः *nom. sin.*

त

तक्षक *s. m.* One of the principal *Nágas* or serpents of *Pátála.* तक्षकेण *ins. sin.*

तज्जयः (तद् + जय) *nom. sin. m.* TATP. The victory over it or them, the conquest thereof.

तज्जीवनाय (तद् + जीवनाय) *dat. sin. n.* TATP. For his support.

तज्ज्ञाः *nom. pl. m. agt.* Knowing that, acquainted with that (matter).

तट *s. m.* or *n.* A bank, a shore.

तडाग *s. m.* or *n.* A pool, a pond, reservoir, tank. -गानि *acc. pl.*

तण्डुलकणान् *acc. pl. of* -लकण *s. m.* TATP. A grain of rice.-णानाम् *gen. pl.*

तण्डुलाः *nom. pl. of* तण्डुल *s. m.* Grain after threshing, especially rice.

तत् *ind.* Therefore, so. Then.

ततःप्रभृति *ind.* Thenceforth, thenceforward.

ततस् *ind.* (*equivalent to* तस्मात्) Thence, from that. Afterwards. Then; therefore. Than him, than that person.

ततस्ततस् *ind.* And what next? Proceed, continue.

तत्क्षणभङ्गुराः *nom. pl. m. adj.* Vanishing immediately, transient.

तत्क्षणम् *or* तत्क्षणात् *ind.* Immediately, instantly, instantaneously, at that instant, forthwith.

तत्त्व *abs. s. n.* (*from* तद् *dem. pron.* That) Truth, reality. A first principle, an axiom.

तत्त्वज्ञः *nom. sin. m. of* तत्त्वज्ञ, *agt.* Acquainted with the principles. (*See* ज्ञः)

तत्त्वनिकषग्रावा *nom. sin. s. m.* TATP. The touchstone of principle. (तत्त्व, निकष, ग्रावन्.)

तत्पर *adjective,* Diligent, anxiously attentive. -परः *nom. sin. m.*

तत्र *ind.* There, in that place, thither.

तत्रत्य *adj.* Produced there, or belonging to that place.

तत्रस्थ *agt.* There-standing, dwelling there; a by-stander. -स्थाः *nom. pl. m.*

तत्रैव *ind.* Even there, on the spot.

तथा *ind.* Thus, so, likewise, in the same or in like manner.

तथापि *ind.* Still, yet, nevertheless, notwithstanding.

तथाविधः *nom. sin. m. of* तथाविध *adj.* Of such a sort or kind, in such a state, plight, or condition. तथाविधम् *acc. sin. m.* or *n.* तथाविधाम् *acc. sin. f.*

तथैव *ind.* Even so, just so, exactly so, so also, in the same manner, in like manner.

तथ्य *adj.* True, real.

तद् *nom.* or *acc. sin. n. of* तद् *demon. pron.* He, she, it, that.

तदनन्तरम् *ind.* Afterwards, forthwith, next to that.

तदनुसरणक्रमेण *ins. sin. n.* TATP. By way, or in the course of following him.

तदन्तम् *ind.* To that end, just so far.

तदन्यत्र *ind.* At any other than that.

तदर्द्ध *s. m.* TATP. A half of that. तदर्द्धेन *ins. sin.*

तदा *ind.* Then.

तदीय *adj.* Of or belonging to him or that.

तदेव *nom. sin. n.* The same thing.

तद्रसम् *acc. sin. s. m.* TATP. The spirit thereof.

तद्वचःप्रतीतः *nom. sin. m.* TATP. Believing his words.

तद्वत् *ind.* In like manner, of the same fashion.

तद्विध *adj.* Of that kind. -धः *nom. sin. m.*

तनुत्यागः *nom. sin. m.* BAHUV. Niggardly, sparing, letting little go or be spent.

तनुत्राण *s. n.* Armour, mail, a protection for the body.

तनूनपात् *s. m.* Fire. -तः *gen. sin.*

तन्तवः *nom. pl. of* तन्तु *s. m.* A thread.

तन्द्रा *nom. sin. of* तन्द्रा *s. f.* Slothfulness.

तन्नाशः *nom. sin. s. m.* TATP. His destruction.

तन्मध्यात् *abl. sin.* TATP. From the midst of them, from amongst them.

तपः *nom. sin. of* तपस् *s. n.* Religious austerity, mortification, penance, piety. तपसि *loc. sin.* तपस्तप्त्वा *ind. pret. part.* Having done penance.

तपःप्रभाव *s. m.* TATP. The efficacy of devotion. -भावात् *abl. sin.*

तपस्विनाम् *gen. pl. of* तपस्विन् *s. m.* An ascetic, a religious man engaged in the practice of rigorous and devout penan[ce]

तपोवन *s. n.* TATPURUSHA, A forest [of] penance. -वनम् *nom. sin.*

तप्तः *nom. sin. m. of* तप्त *pass. part.* (*of th[e] vb.* तप Be or make hot) Heated, inflamed, burnt. Distressed. तप्तेन *ins.* तप्तम् *nom. sin. n.*

तप्यते *3d pers. sin. pres. of the vb.* तप *4th cl. átm.* Become sorry, repent, regret.

तम् *acc. sin. m.* (*of* तद् *demon. pron.*) Him, that.

तमः *acc. sin. of* तमस् *s. n.* Darkness. तमसि *locative.*

तया *ins. sin. f.* (*of* तद् *demon. pron.* He, she, it, that) By or with that, or her. तयोः *gen. du. m.* or *n.*

तरण *s. n.* A crossing over, a passing, a going across. तरणे *loc. sin.*

तरन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* तॄ 1*st cl. par.* Cross over, surmount.

तरुः *nom. sin. s. m.* A tree. तरोः *gen.* तरौ *loc.* तरून् *acc. pl.* तरुषु *loc.*

तरुणः *nom. sin. of* तरुण *s. m.* A young man.

तरुणी *nom. sin. of* तरुणी *s. f.* A young woman. तरुणीम् *acc.*

तरुतलम् *acc. sin. s. n.* TATP. The foot of a tree. तरुतले *loc.*

तर्पयन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* तृप 10*th cl. par.* Please, satisfy, content, treat.

तर्हि *ind.* Then.

तल *s. n.* The lower part, bottom, foot. तले *oc. sin.*

gen. sin. (*of* युष्मद् *pers. pron.*) Of thee, thy.

स्कर *s. m.* A thief, a robber. तस्करेभ्यः *abl. pl.*

तस्मात् *abl. sin. m.* or *n.* (*of* तद् *dem. pron.*) From him, from that. Therefore, hence.

तस्मिन् *loc. sin. m.* or *n. of* तद् *pron.* He, she, it, that. तस्मै *dat. sin. m.* तस्य *gen. singular m.* or *n.* तस्यै *dat. sin. f.* -स्याः *abl.* or *gen. singular f.* तस्याम् *loc. sin. f.*

ताः *nom. pl. f.* (*of* तद् *pron.*) They, those.

ताडयामास 3*d pers. sin.* 2*d pret. of vb.* तड 10*th cl. par.* Beat, strike, thrash, castigate. ताडयिष्यामि 1*st pers. sin.* 2*d fut.* -डयित्वा *ind. pret. part.*

ताडितः *nom. sin. m. pass. part.* (*of the verb* तड 10*th cl.* Strike) Hit, struck, beaten, thrashed, drubbed, cudgelled.

तात *voc. sin. of* तात *s. m.* Father, *a term of affection addressed to a junior or inferior.*

तादृशः *nominative sin. m. adj.* Such, such like. -दृशम् *acc. sin. n.* -शीम् *acc. sin. f.*

तान् *acc. pl. m. of* तद् *pron.* That. तानि *nom. pl. n.*

तापयन्ति 3*d pers. pl. pres. of* तापि (*caus. of the vb.* तप Be hot) Afflict, occasion sorrow.

तापयितुम् *inf.* (*of the vb.* तप 10*th cl. par.*) To heat, be hot, or burn.

ताभिः *ins. pl. f. of* तद् *pron.* He, she, it, or that. ताम् *acc. sin. f.*

ताम्बूल *s. n.* Betel, or its pungent leaf, which together with the areca-nut and catechu, and sometimes caustic lime and spices, is eaten very generally by the natives of the east. -लम् *nom. sin.* -लस्य *gen.*

तारा *s. f.* A star.

ताराढ्ये *loc. sin. n.* BAHUV. Reflecting the stars.

तावत् *adj.* So much, so many. तावन्तः *nom. pl. m.* तावन्ति *nom. pl. n.*

तावत् *ind.* So far, so soon, so long, so much, so many. A while. As soon, &c. Just, a little, at least, but, only, at any rate, however.

तावत्कालम् *acc. sin. s. m. used adverbially,* For so long a time, for such a period.

तासाम् *gen. pl. of* तद् *pron.* He, she, it, or that. तासु *loc. pl. f.*

तिक्त *adj.* Bitter.

तिमिर *s. n.* Darkness. तिमिरयति *3d pers. sin. pres., a nominal verb,* He darkens, he bedims.

तिरश्चाम् *gen. pl. of* तिर्यञ्च् *s. m.* A bird, or beast; a brute.

तिरस्कारम् *acc. sin. of* तिरस्कार *s. m.* Abuse, censure. Disgrace.

तिरस्कुर्वन्ति *3d pers. pl. pres.* (*of the vb.* कृ *8th class par.* Do, make, *with the prefix* तिरस् *a particle of abuse or depreciation*) Revile, reproach, abuse, censure, set at nought. तिरस्क्रियते *3d person sin. pres. pass.*

तिलकम् *acc. sin. of* तिलक *s. m.* A mark or marks made with coloured earths or unguents upon the forehead and between the eyebrows, either as an ornament or a sectarial distinction. A freckle. A title, especially in composition, implying pre-eminence, as रघुवंशतिलकः The *Tilaka* of *Raghu's* race, a name of RÁMA.

तिलेभ्यः *abl. pl. of* तिल *s. m.* The sesamum-plant.

तिष्ठामि *1st pers. sin. pres. of the vb.* ष्ठा *1st cl. par. substituting* तिष्ठ *in the conjugational tenses,* Stand, remain, abide, halt, tarry. तिष्ठति *3d pers.* तिष्ठन्ति *3d pers. pl.* तिष्ठ *2d person singular imp.* तिष्ठतु *3d person.* तिष्ठेत् *3d person singular pot.* तिष्ठन् *nom. sin. m. pres. part.*

तिस्रः *nom. pl. f. of* त्रि *num.* Three.

तीक्ष्ण *adj.* Sharp, keen. Intelligent.

तीरम् *acc. sin. of* तीर *s. n.* A shore, a bank. तीरे *loc.*

तीर्थ *s. n.* A holy place of pilgrimage. तीर्थे *loc. sin.* तीर्थेषु *loc. pl.*

तीर्थाश्रमपुरस्थाने *loc. sin. n.* DWAN. In a place of pilgrimage, hermitage, and temple.

तीव्र *adj.* Hot. Excessive, exceeding.

तीव्रपौरुष KARM. The most daring heroism, such as the storming of a fortress. -षम् *nom. sin.*

तु *ind.* But. *It is sometimes an expletive.*

तुभ्यम् *dat. sin. of* युष्मद् *pers. pron.* Thou.

तुरङ्ग *s. m.* A horse. तुरङ्गानाम् *gen. pl.*

तुला *s. f.* Balances, scales. तुलया *ins. sin.*

तुल्य *adj.* Equal, like, well-matched. तुल्याम् *acc. sin. f.* तुल्यायाम् *loc.*

तुल्यवंशः *nom. sin. m.* BAHUV. Equal in race, of equal race.

तुल्यविक्रमे *loc. sin. m.* BAHUV. Of equal prowess.

तुल्यवीर्यौ *nom. du. m.* BAHUV. Of equal strength.

तुषेण *ins. sin. of* तुष *s. m.* Husk or chaff.

तुष्टये *dat. sin. of* तुष्टि *s. f.* Satisfaction, contentment, gratification.

तुष्टेन *ins. sin. m. pass. part.* (*of the vb.* तुष Be pleased) Pleased, satisfied, contented. तुष्टाः *nom. pl. m.* तुष्टम् *nom. sin. n.*

तुष्यति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* तुष *4th cl. par.* Be pleased) Is delighted, or satisfied.

तूष्णीम् *ind.* Silent, in silence, silently, softly, without noise.

तृणम् *acc. sin. of* तृण *s. n.* Grass. तृणेन *ins.* तृणानि *nom.* or *acc. pl.* तृणैः *ins. pl.*

तृणोल्कया *ins. sin. of* तृणोल्का *s. f.* TATP. A torch of hay.

तृतीय *adj.* Third. -यः *nom. sin. m.* -या *nom. sin. f.*

तृप्तानाम् *gen. pl. of* तृप्त *passive part.* (*of the verb* तृप Be satisfied) Satisfied, contented.

तृप्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* तृप *4th cl. par.* Be satisfied, *governing genit. case.*

तृषाम् *acc. sin. of* तृषा *s. f.* Thirst. Wish, lust.

तृषार्त्तः *nom. sin. m.* TATP. Thirsty. Affected by desire.

तृष्णाम् *acc. sin. of* तृष्णा *s. f.* Thirst, desire. तृष्णया *ins.*

ते *nom. pl. m.* (*of* तद् *demon. pron.*) They, those. *Also dat.* or *gen. sin.* (*of* युष्मद् *pers. pron.* Thou) To thee. Of thee, thy, thine.

तेजस् *s. n.* Glare, scorching, fervid, fierce heat (of the sun, &c). Fire, energy. Light. Strength, power. Mettle. Fierceness, severity. तेजः *nom. sin.* तेजसा *ins.*

तेजस्तिमिरयोः *gen. du. n.* DWAN. Of light and darkness.

तेन *ins. sin. m.* or *n.* (*of* तद् *demons. pron.*) By or with him or that. Therefore. तेषाम् *gen. pl. m.* तेषु *loc. pl. m.* or *n.* तैः *ins. pl. m.* or *n.*

तैलानि *acc. pl. of* तैल *s. n.* Oil.

तोय *s. n.* Water. तोयानाम् *gen. pl.*

तोष *sub. mas.* Joy, satisfaction, gratification. -षम् *acc. sin.*

तौ *nom.* or *acc. du. m.* (*of* तद्) They two.

त्यक्त *pass. part.* (*of the vb.* त्यज) Abandoned, deserted, let alone. -क्तः *nom. sin. m.* -क्ता *nom. sin. f.* -क्ते *loc. sin. m.* or *n.*

त्यक्तजीविताः *nom. pl. m.* BAHUV. Ready to die.

त्यक्तप्राणाः *nom. pl. m.* BAHUV. Ready to die; willing to run all hazards, having relinquished the expectation of life, as men on the forlorn hope.

त्यक्तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* त्यज) To be let go or released. -व्यः *nom. sin. m.* त्यक्त्वा *ind. pret. part.* Having released, quitted, or let go.

त्यक्तुम् *inf. of the vb.* त्यज *1st cl. par.* Quit, leave, relinquish, abandon, forsake. -जन्ति *3d pers. pl. pres.* त्यज *2d pers. sin. imp.* त्यजेत् *3d pers. sin. pot.* त्यजते *3d pers. sin. pres. átm.* Lets go, gives up. त्यज्यते *3d pers. sin. pres. pass.* त्यज्यताम् *3d pers. sin. imp. pass.*

त्यजत् *pres. part. par.* (*of the vb.* त्यज *1st cl.*) Quitting, leaving.

त्यागः *nom. sin. of* त्याग *s. m.* An abandoning, leaving, parting with, gift, donation, distribution. Generosity, liberality.

त्यागशीलता *nom. sin. abs. s. f.* (*from* -शील *adjective,* Liberally disposed) Generosity, liberality.

त्यागिता *nom. sin. of* त्यागिता *abs. s. f. (from* त्यागिन् *adj.* Liberal) Liberality, generosity.

त्याज्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* त्यज) To be left, abandoned, avoided, or shunned. Necessarily to be quitted, absolutely to be shunned. त्याज्याः *nom. pl. m.* त्याज्यम् *nom. sin. n.*

त्रपु *s. n.* Lead. त्रपुणि *loc. sin.*

त्रय *s. n.* A third. *In composition,* Three; *as,* भुवनत्रय The three worlds, *i. e.* Heaven, earth, and hell. मत्स्यत्रयेण *ins. singular,* By three fishes. *adjective,* Triple. त्रयम् *nom. sin. n.* त्रयः *nom. pl. m. of* त्रि *card. num.* Three.

त्रयोदशन् *numeral,* Thirteen. दश *nom. com. gen.*

त्राणम् *nom. sin. s. n.* A preserving, protection.

त्रातुम् *infinitive* (*of the verb* त्रा *or* त्रै) To rescue, save.

त्रायस्व 2*d person sin. imp.* (*of the verb* त्रै 1*st. cl. átm.*) Preserve, save, rescue.

त्रास *s. m.* Fear, terror, fright. त्रासः *nom. sin.* त्रासात् *abl.*

त्रासितः *nom. sin. m. passive part. of* त्रासि (*caus. of the verb* त्रस Fear) Frightened, scared.

त्रितयः *nom. sin. m. adj.* Third. त्रितयम् *nom. sin. n.*

त्रिभिः *ins. pl. m. of* त्रि *num.* Three. त्रीणि *acc. pl. n.*

त्रिविध *adj.* Threefold, of three kinds, or sorts. -धाः *nom. pl. m.* -धेषु *loc. pl. n.*

त्रुट्यन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* त्रुट 4*th cl. par.* Break, snap, be broken.

त्रैलोक्यस्य *gen. sin. of* त्रैलोक्य *collective s. n.* The three worlds, or heaven, earth, and hell.

त्वदीय *adj.* Thy. Your.

त्वम् *nom. singular of* युष्मद् *pers. pronoun,* Thou. त्वाम् *acc.* त्वया *instru.* त्वयि *loc.*

त्वरा *s. f.* Haste.

त्वरायुक्त TATP. Hasty. -युक्तः *nom. sin. m.*

द

दंष्ट्रा *s. f.* A large tooth, or tusk.

दंष्ट्रानखलाङ्गूलप्रहरणः *nom. singular m.* BAHUV. Armed (or wounding) with teeth, claws, and tail.

दक्षः *nom. sin. m. of* दक्ष *adj.* Clever, able, adroit, expert, dexterous. दक्षा *nom. sin. f.*

दक्षिण *adj.* Southern.

दक्षिणा *s. f.* The south.

दक्षिणापथ *s. n.* The south. The southern road or course.

दक्षिणारण्ये *loc. sin. of* दक्षिणारण्य *s. n.* The peninsula, the great southern forest.

दग्ध *pass. part.* (*of the verb* दह) Burned, scorched, consumed. दग्धः *nom. sin. m.*

दग्धमन्दिरसारे *loc. sin. m.* BAHUV. Burned the best of mansions.

दग्धुम् *inf.* (*of the verb* दह) To burn.

दग्धोदरस्य *gen. sin. n.* KARMADH. (**दग्ध** Burned, *and* **उदर** Belly) Appetite, an empty or craving stomach.

दण्ड *s. m.* Force of arms.

दण्डका *s. f.* The peninsula of *India,* from between the *Nermadá* and *Godáveri* rivers to the south, the whole of which, in the days of RÁMA, was a large forest.

दण्डकारण्ये *loc. sin. of* **दण्डकारण्य** *s. n.* The peninsula, the peninsular forest.

दण्डग्रहणम् *acc. sin. s. n.* TATP. A taking of the (pilgrim's) staff.

दण्डनायक *s. m.* TATP. A magistrate or head police-officer. -**केन** *ins. sin.*

दण्डभीत्या *ins. sin. s. f.* TATP. Through dread of the rod.

दण्डम् *acc. sin. of* **दण्ड** *s. m.* A stick, rod, staff. Punishment, castigation, amercement, imprisonment, or putting to death. **दण्डेन** *ins.*

दण्डयोगात् *abl. sin. of* **दण्डयोग** *s. m.* TATP. The infliction of punishment.

दण्डित: *nom. singular m. pass. part.* (*of the verb* **दण्ड** Punish) Punished, chastised. Amerced, fined, mulcted. -**ता** *nom. sin. f.*

दत्त: *nom. singular m. pass. part.* (*of the vb.* **दा** Give) Given, presented. Extended, stretched forth. **दत्ता** *nom. sin. f.* **दत्तम्** *nominative sin. n.* **दत्तै:** *instru. pl. n.* **दत्तवत्** *indef. past part.* -**वान्** *nom. sin. m.*

दत्तादर: *nom. sin. m.* BAHUV. Shewing respect, respectful.

दत्तासन KARMADH. A given seat. -**ने** *loc. sin. n.*

दत्त्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* **दा** Give) Having given. Having extended or put forth, or applied.

ददासि *2d pers. sin. pres. of the vb.* **दा** *3d cl. par.* Give. **ददाति** *3d pers. singular.* **ददति** *3d pers. plural.* **ददौ** *3d pers. sin. 2d pret.* **ददातु** *3d pers. sin. imp.* **दद्यात्** *3d pers. sin. pot.* **ददत्** *pres. participle.* **ददती** *nom. sin. f.*

दधि *acc. sin. s. n.* Curds.

दधिकर्ण *s. m.* (Curd-ear) Name of a cat.

दन्त: *nom. sin. of* **दन्त** *s. m.* A tooth, a tusk. **दन्तस्य** *genitive.* **दन्ता:** *nom. pl.* **दन्तै:** *ins.*

दन्तिन: *gen. sin.* or *nom. pl. of* **दन्तिन्** *s. m.* An elephant.

दम्पती *nom. du. m.* DWANDWA, Wife and husband, a wedded pair.

दम्भ *s. m.* Hypocrisy, ostentation. Pride.

दम्भार्थम् *indec.* For ostentation's sake.

दयाम् *acc. sin. of* **दया** *s. f.* Pity, mercy, tenderness, compassion.

दयायुक्त TATP. Full of pity, pitiful. -**युक्तेन** *ins. sin. m.*

दयालु *adj.* Tender, compassionate. -**लु:** *nom. sin. f.*

दयावत् *adj.* Tender, compassionate. -**वान्** *nom. sin. n.*

दयोर्मि: *nom. sin. f.* BAHUV. Having compassion for its waves.

दरिद्र *adj.* Poor, indigent, needy. -द्रः *nom. sin. m.* -द्रस्य *gen.* -द्रे *loc.* -द्रान् *acc. pl. m.*

दरिद्रता *nom. sin. f. of* दरिद्रता *abs. s. f.* (*from* दरिद्र *adj.* Poor, needy, distressed) Poverty, indigence. दरिद्रताम् *acc.*

दरिद्रति *3d pers. pl. pres. of the vb.* दरिद्रा *2d cl. par.* Be poor.

दर्प *s. m.* Pride, arrogance, haughtiness, temerity; insolence, sulkiness. दर्पात् *abl. sin.*

दर्पण *s. m.* A mirror. -णः *nom. sin.* णे *loc.*

दर्पयति *3d pers. sin. pres. of* दर्पि *caus.* (*of the vb.* दृप Be proud) Renders proud.

दर्शयामि *1st pers. sin. pres. of* दर्शि *caus.* (*of the vb.* दृश See) Cause to appear, make to look, bring to sight, shew, display, exhibit, point out. दर्शयति *3d person.* दर्शयन्ति *3d person plural.* दर्शयिष्यसि *2d pers. sin. 2d fut.* -यिष्यति *3d person.* दर्शयिष्यन्ति *3d person plural.* दर्शय *2d pers. singular imp.* दर्शयतु *3d person.* दर्शयन् *nom. sin. m. pres. part.* दर्शितः *nom. sin. m. pass. part.* -र्शितवान् *nom. sin. m. indefinite past participle.* -र्शितवती *nom. sin. f.* दर्शयित्वा *ind. pret. participle.* दर्शयते *3d pers. sin. pres. átm.*

दर्शी *nom. sin. m. of* दर्शिन् *agt.* (*from the vb.* दृश See) Seeing, observing; a spectator.

दशति *3d pers. sin. pres. of the vb.* दंश *1st cl. par.* Bite.

दशन् *num.* Ten. दश *acc.*

दशशतकरधारी *nominative singular m. compounded of* दश Ten, शत Hundred, कर Ray, hand, *and* धारिन् *agt.* (*of the vb.* धृ Hold) Having, holding, possessing.

दशा *s. f.* A state, condition, period or time of life, as youth, age, manhood, &c. दशाम् *acc. sin.* दशायाम् *loc.*

दशानन *s. m.* (Ten-faced) RÁVAŃA, the sovereign of *Lanka* or *Ceylon.* नः *nom. sin.*

दशान्तराणि *nom. pl. s. n.* Various conditions.

दशाविशेषेण *ins. sin. of* दशाविशेष *s. m.* TATP. Existing circumstances, a peculiar condition.

दष्ट *passive part.* (*of the verb* दंश) Bitten, Stung. दष्टः *nom. sin. m.* दष्टस्य *gen.*

दस्यु *s. m.* A robber, a bandit, an outcast.

दहति *3d pers. sin. pres. of the vb.* दह *1st cl. par.* Burn. दह्यते *3d pers. sin. pres. pass.*

दाक्षिण्यम् *nom. sin. of* दाक्षिण्य *abs. s. n.* (*from* दक्षिण *adj.* Clever) Cleverness, talent. Concord, harmony. Honesty, sincerity, candour. दाक्षिण्येन *ins.*

दातव्यम् *nom. sin. n. of* दातव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* दा Give) To be given.

दाता *nom. sin. m. of* दातृ *agt.* (*from the vb.* दा Give) Giving; a giver, generous.

दातुम् *inf.* (*of the vb.* दा Give) To give.

दातृ *s. m.* A giver. दातुः *gen. sin.*

दानधर्मम् *acc. sin. of* दानधर्म *s. m.* TATP. Almsgiving, charity.

दानम् *nom. sin. of* दान *substantive n.* A giving. A gift. Liberality. दानेन *ins.* -नात् *abl.* दानस्य *gen.* दाने *loc.*

दानमानाभ्याम् *ins. du. n.* DWAN. By a gift and honour. **दानमानैः** *ins. pl.* With gifts and compliments.

दानहीन TATP. Deprived of gifts. **-हीनैः** *ins. pl. m.*

दायाद *s. m.* An heir. A candidate, pretender. **-दम्** *acc. sin.* **-दात्** *abl. sin.*

दाराः *nom. pl. m. (used only in this gender and number, from the vb.* **दृ** Tear) A wife. **दारान्** *acc.* **दारैः** *instru.* **दारेषु** *loc.*

दारिका *s. f.* A daughter.

दारिकादान *s. n.* TATPURUSHA, The gift of a daughter in marriage.

दारिद्रम् *nom. sin. of* **दारिद्र** *abs. s. n. (from* **दरिद्र** *adjective,* Poor) Poverty. **-द्रात्** *abl.*

दारिद्र्य *abs. s. n.* Poverty. **-द्र्यात्** *abl. sin.*

दारु *s. m.* Wood, timber. A lever? **-रुणा** *ins. sin.*

दारुण *adj.* Dreadful, shocking, dire, atrocious. **-णः** *nom. sin. m.*

दासत्व *abs. s. n.* Servitude, slavery. **-त्वम्** *acc. sin.*

दास्यम् *nom. sin. abs. s. n. (from* **दास** *s. m.* A slave) Servitude, slavery.

दाह *s. m.* A burning, combustion, conflagration, **-हः** *nom. sin.* **-हम्** *acc. sin.*

दिग्देशात् DWANDWA, *of the 2d species, comp. of* **दिश्** *cr.* A quarter or region of the sky, *and* **देशात्** *abl. sin. of* **देश** *s. m.* A country. (From quarters and countries.)

दिग्विजय *s. m.* TATP. The subjugation of a country.

दिङ्मार्गाणाम् *gen. pl. s. m.* TATP. Of the roads of the country.

दिनम् *acc. sin. of* **दिन** *s. n.* A day. **दिने** *loc.* **दिनैः** *ins. plural.* **दिनेषु** *loc.*

दिवसम् *acc. sin. of* **दिवस** *s. m.* A day. **दिवसे** *loc. sin.* **दिवसाः** *nom. pl.*

दिवसे दिवसे *ind.* Day by day, daily.

दिवा *ind.* By day.

दिवानिशम् *ind.* Day and night.

दिवासुप्तम् *acc. sin. m.* TATP. Asleep by day.

दिव्य *s. n.* An oath.

दिशः *nom. pl. of* **दिश्** *s. f.* A region, space, quarter, part.

दीप *s. m.* A lamp. **दीपः** *nom. sin.*

दीप्यते *3d pers. sin. pres. (of the vb.* **दीप** *4th cl. átm)* Shines.

दीयते *3d pers. sin. pres. pass. (of the vb.* **दा** Give) Is given, afforded, extended, placed.

दीर्घ *adj.* Long. **दीर्घम्** *ind.* Deeply.

दीर्घकर्णनामा *nom. sin. m.* BAHUV. Named Long-ear. (**दीर्घ कर्ण नामन्**.)

दीर्घनिःश्वस्य *ind. pret. part. (of the vb.* **श्वस** Breathe, *with* **दीर्घ** Long, *and preposition* **निर्** Out) Sighing deeply, having fetched a long drawn breath.

दीर्घरावः *nom. sin. m.* BAHUV. Making a long-continued noise, yelling, howling.

दीर्घरोगिन् *adj.* Long sick. **-गी** *nom. sin. m.*

दीर्घसूत्रता *nom. sin. of* **दीर्घसूत्रता** *abs. s.f. (from* **दीर्घसूत्र** *adj.* Prolix) Dilatoriness, tediousness.

दीर्घामय: *nom. sin. m.* BAHUV. Long sick, afflicted with a chronical disease.

दु:खकरौ *nominative dual m. of* **दु:खकर** *from* **दु:ख** Pain, *and* **कर** *agt. of the verb* **कृ** Make) Causing pain, afflicting, causing sorrow or trouble.

दु:खच्छेद्य TATP. To be conquered with difficulty. -**च्छेद्य:** *nom. sin. m.*

दु:खभागिन: *nom. pl. m. of* **दु:खभागिन्** BAHUV. Having trouble for one's portion.

दु:खम् *nom.* or *acc. sin. of* **दु:ख** *s. n.* Pain, sorrow, affliction, distress, misery. Difficulty, trouble. **दु:खेन** *instrumental.* **दु:खस्य** *gen.* **दु:खानि** *nom. pl.* **दु:खानाम्** *gen.*

दु:खार्त्त TATP. Afflicted with pain, pained, distressed. -**र्त्त:** *nom. sin. m.* -**र्त्तस्य** *gen.*

दु:खित *adj.* Pained, suffering pain. Distressed, poor, indigent. -**तेभ्य:** *dat. pl. m.*

दु:खी *nom. sin. m. of* **दु:खिन्** *adj.* Pained, grieved.

दु:खीयति *3d pers. sin. pres. a nominal vb.* He suffers pain.

दु:सन्धान: *nominative sin. m. (from* **दुर्** Hard, *and* **सन्धान** *pres. part. of* **धा** Hold, *with preposition* **सम्**) Not coherent, difficult to be united or joined.

दु:सहम् *nom. sin. n. adj.* Intolerable, hard to bear.

दुर् *prep.* Ill, bad, hard, difficult. **दु:**, **दुश्**, **दुष्**, *and* **दुस्**, *are forms which this preposition assumes, according to the class of the consonant to which it happens to be prefixed.*

दुरतिक्रम *adj.* Hard to overcome, difficult to be suppressed, unsurmountable, unconquerable. -**म:** *nom. sin. m.*

दुरात्मा *nom. sin. m. of* **दुरात्मन्** *adj.* Vile, wicked. A scoundrel, a villain. **दुरात्मन:** *gen.* **दुरात्मनाम्** *gen. pl. m.*

दुरितम् *acc. sin. of* **दुरित** *s. n.* Sin.

दुर्ग *adj.* Difficult of access or approach; difficult to pass, impassable, impervious, impermeable; *s. n.* A fort, a stronghold, castle, a *Droog*, or hill-fort. A difficulty. **दुर्गम्** *nom.* or *acc. sin.* **दुर्गस्य** *gen.* **दुर्गे** *locative,* **दुर्गाणि** *acc. pl.*

दुर्गत: *nom. sin. m. of* **दुर्गत** *(pass. part. of the vb.* **गम्** Go, *with prep.* **दुर्** Ill) Distressed, afflicted, poor, indigent.

दुर्गनिवासिन् *agt.* An inhabitant of, or any one quartered in, a fort. -**न:** *nom. pl. m.*

दुर्गव्यसनम् *nom. sin. n.* TATP. A defect, fault, or weakness in a citadel.

दुर्ज्जन: *nom. sin. of* **दुर्ज्जन** *s. m.* A bad man, a wicked person; *adj.* Bad, wicked, vile, malicious, mischief-making. **दुर्ज्जनम्** *acc.* **दुर्ज्जनेन** *ins.* **दुर्जनै:** *ins. pl.*

दुर्ज्जनत्व *abs. s. n.* Wickedness, villainy. -**त्वम्** *nom. sin.*

दुर्ज्जनदूषितमनस: *gen. sin. m.* (*of* -**मनस्**) Of one whose mind has been spoiled (or disgusted) by the wicked.

दुर्ज्जय *adj.* Hard to conquer. -याः *nom. pl. m.*

दुर्णय *s. m.* Bad conduct, impropriety, impolicy. -यः *nom. sin.*

दुर्णीतम् *nom. sin. n. of* दुर्णीत *pass. part. of the verb* णी Conduct, with दुर् Ill) Ill-managed, impolitic; *s. n.* Misconduct. Impolicy.

दुर्णीति *s. f.* Misconduct. Impolicy. -तेः *gen. sin.*

दुर्दान्त *passive part.* (*of the verb* दम Tame, *with* दुर्) Untameable, intractable, hard to be restrained. -न्तः *nom. sin. m.*

दुर्दैवम् *nom. singular s. n.* Hard fate, bad luck. दुर्दैवात् *abl.*

दुर्धर्षम् *acc. sin. m. of* दुर्धर्ष *adj.* Difficult of approach, difficult of mastering or overawing.

दुर्निवारः *nom. singular m. of* दुर्निवार *adj.* Hard to be stopped or checked, difficult to suppress.

दुर्बलः *nom. sin. m. of* दुर्बल *adj.* Weak, feeble. दुर्बलानि *nom. pl. n.*

दुर्बुद्धि *adj.* Foolish, silly. -द्धिः *nom. sin. m.*

दुर्भगा *s. f.* A wife disliked by her husband, a bad or ill-tempered woman.

दुर्भाग्य *s. n.* Ill luck, -ग्यम् *nom. sin.*

दर्भिचव्यसन *s. n.* TATP. The horrors of famine.

दुर्भिचव्यसनिन् *adj.* Afflicted by famine.-सनी *nom. sin. m.*

दुर्भिचे *loc. singular of* -भिच *s. n.* Dearth, famine.

दुर्भेद्यः *nom. sin. m. fut. pass. part.* (*of the verb* भिद Break, *with* दुर्) To be broken with difficulty.

दुर्मति *adj.* Simple, silly, ignorant. -तिः *nom. sin. m.*

दुर्मन्त्रिन् *s. m.* An unlucky minister. -णम् *acc. sin.*

दुर्लभः *nom. sin. m. of* दुर्लभ *adj.* Difficult of attainment, or accomplishment. दुर्लभौ *nom. dual m.* दुर्लभाः *nominative pl. m.* दुर्लभम् *nom. sin. n.*

दुर्विदग्ध *adj.* Wholly ignorant. -ग्धम् *acc. sin. m.*

दुर्विपाकात् *abl. sin. of* दुर्विपाक *s. m.* Unfavourable consequences of action, either in this or a former birth.

दुर्वृत्तः *nom. sin. of* दुर्वृत्त *adj.* Wicked, vile, criminal, infamous, misbehaved, cheating, roguish. *s. n.* Wickedness, sin. दुर्वृत्तम् *acc. sin.*

दुश्चरित Misbehaviour, misdoing, ill-conduct. दुश्चरितानि *acc. pl.*

दुष्करम् *nom. sin. n. of* दुष्कर (*from* दुर् Difficult, *and* कर् *agt. from the vb.* कृ Do) Difficult, hard to be performed.

दुष्कृतम् *acc. sin. of* दुष्कृत *s. n.* Sin, crime, guilt.

दुष्ट *pass. part.* (*of the vb.* दुष) Bad, corrupt. Wicked, worthless. Roguish, artful. Infected, contaminated, diseased, tainted. Weak, impotent. दुष्टस्य *gen. sin. m.* दुष्ट *voc. sin. m.*-ष्टानाम् *gen. pl. m.* दुष्टा *nom. sin. f.* दुष्टम् *acc. sin. n.* दुष्टतर *compar.* Viler, vilest. -तरैः *ins. pl. m.*

दुष्टव्रण *s. m.* KARMADH. An obstinate tumour. **-णाः** *nom. pl.*

दुष्प्रकृति *adj.* Of a bad nature or disposition. **-तिः** *nom. sin. m.*

दुस्तर *adj.* Difficult to be crossed.

दुहित्रा *ins. sin. of* **दुहितृ** *s. f.* A daughter.

दूत *s. m.* A messenger, envoy, ambassador. **दूतः** *nom. sin.* **दूतम्** *acc.* **दूते** *loc.*

दूतमुखः *nom. sin. m.* BAHUV. Speaking by an ambassador.

दूतिका *s. f.* A female messenger, a confidante. **-काम्** *acc. sin.*

दूतीम् *acc. sin. of* **दूती** *s. f.* A female messenger, a procuress. **दूत्या** *ins. sin.*

दूरतस् *ind.* At a distance.

दूरम् *nom.* or *acc. sin. n. of* **दूर** *adjective,* Distant, far. *ind.* Far, far off, away. **दूरात्** *abl.* **दूरे** *loc.*

दूरसंस्थान *s. n.* KARMADH. A being, or a residing at, a distance. **-नम्** *nom. sin.*

दूरस्थित *pass. part.* (*of the vb.* **स्था** *with* **दूर**) Remote, distant. **-ताः** *nom. pl. m.*

दूरान्तर *s. n.* A distant space.

दूरान्तरित *adjective,* Separated by a wide space. **-तम्** *acc. sin. m.*

दूरीकृत *pass. participle* (*of the vb.* **कृ** Make, *with* **दूर** CHWI,) Put to a distance. **-ताः** *nom. pl. m.*

दूर्ब्बा *s. f.* Bent grass, commonly called *Dúb,* (Panicum dactylon).

दूषणम् *nom. sin. of* **दूषण** *s. n.* A spoiling, a ruining, corrupting, depravation, cause of ruin. Defect, fault, offence. Blame. **दूषणानि** *nom. pl. n.*

दूषयेत् *3d person sin. pot. of* **दूषि** (*caus. of the verb* **दुष**) He should spoil, mar, or render unserviceable. **दूषित** *passive part.* Spoiled, disgusted, poisoned.

दृढः *nom. sin. m. of* **दृढ** *pass. part.* (*of the verb* **दृह** Be tight) Hard, firm, tight.

दृढता *abs. s. f.* Firmness.

दृढबन्धनबद्धः *nom. sin. m.* TATP. Caught fast in a snare.

दृढभक्ति BAHUVRÍHI, Firm in attachment, loyalty, or devotedness. **-क्तयः** *nom. pl. m.*

दृढसौहृदम् *acc. sin. m.* BAHUV. Firm in friendship, constant. (**दृढ** *and* **सौहृद** *s. n.*)

दृप्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **दृप** *4th cl. par.* Become proud.

दृश्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the vb.* **दृश** See) Is seen, appears. **दृश्यन्ते** *3d pers. pl.* **दृश्यताम्** *3d pers. sin. imp.*

दृषद् *s. f.* A stone, or rock. **दृषदि** *locative sin.*

दृष्टः *nom. sin. m. of* **दृष्ट** *pass. part.* (*of the vb.* **दृश** See) Seen, viewed, witnessed, discovered. **दृष्टौ** *nominative du. m.* **दृष्टा** *nominative sin. f.* **दृष्टानि** *nom. plural n.* **दृष्टेषु** *loc. pl. n.*

दृष्टदोष BAHUV. Found out in a fault, discovered, detected. **-षः** *nom. sin. m.*

दृष्टव्यतिकरः *nom. sin. m.* BAHUV. Seen a misfortune.

दृष्टान्त *s. m.* An example, illustration, simile, similitude, case in point. -न्तौ *nom. du.*

दृष्टिः *nom. singular of* दृष्टि *s. f.* The eye. Sight, seeing, a look, a glance. दृष्टिम् *acc.* दृष्ट्या *ins.*

दृष्टिप्रसादम् *acc. sin. s. m.* TATP. The favour of a look.

दृष्टिबाणाः *nom. pl. s. m.* TATP. Arrows of the eye, *i. e.* leers, glances.

दृष्ट्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* दृश्) Having seen, noticed, or observed.

देयः *nom. sin. m. of* देय *fut. pass. part.* (*of the vb.* दा Give) To be given, that ought to be given; due. देयम् *nom. sin. n.*

देव *s. m.* A god. A king *in poetical or dramatic language.* A cloud. देवः *nom. sin.* देवम् *acc.* देवेन *ins.* देवाय *dative.* देव *voc.* Sire, please your Majesty. देवेभ्यः *dat. pl.* देवानाम् *gen.*

देवता *abs. s. f.* A deity, divinity.-तासु *loc. pl.*

देवत्वम् *acc. sin. of* देवत्व *abs. s. n.* (*from* देव *s. m.* A god) Divinity, deification.

देवपाद *s. m.* TATP. The royal presence, your Majesty's favour. Royalty, *literally* your Majesty's feet. -दस्य *gen. sin.* -दान् *acc. pl.* -दानाम् *gen.*

देवब्राह्मणनिन्दकः *nom. sin. m.* TATP. A despiser of the gods and Brahmans.

देवी *s. f.* A goddess. A queen. देव्याः *gen. sin.* देवि *voc.*

देवीकोट्ट *s. m.* Name of a town, the city of *Váńa* on the Coromandel coast.

देशः *nom. sin. of* देश *s. m.* A country, a region, a province; a place, part, portion, quarter. देशम् *acc.* देशात् *ablative.* देशस्य *genitive.* देशे *locative.* देशान् *acc. pl.*

देशकालविभागः *nom. sin. m.* TATP. An apportioning of place and time.

देशान्तर *s. n.* Abroad, foreign parts. -रम् *acc. sin.* -रात् *abl.*

देशित *pass. participle of* देशि (*caus. of the vb.* दिश् Point out) Directed, bidden, commanded. -ताः *nom. pl. m.*

देह *s. n.* The body. देहम् *acc. sin.* देहेन *ins.* देहस्य *gen.* देहे *loc.*

देहज *adjective,* Generated in the body. -जः *nom. sin. m.*

देही *nom. sin. m. of* देहिन् *adj.* Corporeal, living. *s. m.* A corporeal being. The embodied spirit. -हिनः *gen.* -हिनाम् *gen. pl.*

दैत्य *s. m.* A *Daitya,* Titan or giant. दैत्यौ *nom. du.*

दैवचिन्तक *s. m.* A fatalist, one who thinks on fate. -कः *nom. sin.*

दैवदुर्विपाकात् *abl. sin. of* दैवदुर्विपाक *s. m.* TATP. Hardness of fortune, unpropitiousness of fate.

दैवपर *s. m.* A fatalist. -परम् *acc. sin.*

दैवम् *nom.* or *acc. sin. of* दैव *s. n.* Destiny, fate, fortune. दैवेन *instru.* -वस्य *gen. sin.* दैवे *loc.*

दैवयोग *s. m.* TATP. The intervention of destiny. -गात् *abl. sin.*

दैवरक्षितम् *nom. sin. n.* TATP. Guarded by destiny.

दैवहतम् *nom. sin. n.* TATP. Stricken by destiny, fate-stricken.

दैवात् *abl. sin. of* **दैव** *s. n. used adverbially,* By chance, by accident.

दोल *s. m.* A swing.

दोलायते *3d pers. sin. pres. átm. a nominal verb,* Wavers, vacillates, is staggered. **दोलायमान** *pres. part.* Wavering, vacillating, fluctuating.

दोलायमानमतिः *nom. sin. m.* BAHUV. Staggering - minded, with a wavering mind.

दोषः *nom. singular of* **दोष** *s. m.* A fault, a defect, blemish, vice, infirmity; offence, sin, villany. Evil. Culpability, blameworthiness. **-षम्** *acc. sin.* **दोषेण** *instru.* **दोषात्** *ablative.* **दोषे** *locative.* **दोषाः** *nom. pl.* **दोषान्** *acc.*

दोषभीति *s. f.* TATP. Fear of offence. **-तेः**

दौत्य *abstract subs. f.* A message, an embassy. **-त्येन** *ins. sin.*

दौर्गन्धि *s. m.* Fætor, bad smell.

दौर्जन्य *abs. s. n.* Wickedness, maliciousness, depravity. **-न्येन** *ins. sin.*

द्युतिम् *acc. sin. of* **द्युति** *s. f.* Beauty, lustre.

द्यूतम् *nom. sin. of* **द्यूत** *s. n.* Gaming (as dice).

द्यौः *nom. sin. of* **दिव्** *s. f.* Heaven, air, sky.

द्रवत्वात् *abl. singular of* **द्रवत्व** *abs. s. n. (from* **द्रव** *adj.* Fluid) Fluidity, fusion. Ductility.

द्रविण *s. n.* Wealth, property, thing. **-णैः** *ins. pl.*

द्रव्यम् *nom.* or *acc. sin. of* **द्रव्य** *s. n.* A thing, substance: property, goods, wares, chattels. **द्रव्ये** *loc.* **द्रव्याणि** *acc. pl.* **द्रव्येषु** *loc.*

द्रव्यसञ्चयः *nom. sin. s. m.* TATP. A store of wordly goods.

द्रव्यात्मकार्य्यसिद्धिम् *acc. sin. s. f.* TATP. The effecting of one's object by wealth.

द्रष्टव्यः *nom. sin. m. fut. pass. part. (of the verb* **दृश** See) To be seen. **द्रष्टुम्** *inf.* To see.

द्रुतम् *ind.* Swiftly, quickly.

द्रुमः *nom. sin. of* **द्रुम** *s. m.* A tree.

द्रुमायते *3d pers. sin. pres. átm. a nominal vb. (derived from* **द्रुम** A tree) Ranks as a tree, is counted as a tree.

द्रुमालयः *nom. sin. m.* TATP. A sheltering or dwelling in trees. (**द्रुम** *and* **आलय** Abode.)

द्रुह्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **द्रुह** *4th cl. par.* Plot revengefully, maliciously contrive, machinate or meditate mischief.

द्रोहबुद्धिः *nom. sin. m.* BAHUV. Maliciously-minded, one whose mind is set on mischief.

द्वन्द्व *s. n.* Strife, contention, bickering, quarrel. A secret. **द्वन्द्वम्** *nom.* or *acc. sin.*

द्वयम् *nom.* or *acc. sin. of* **द्वय** *s. n.* A pair, couple, brace, *chiefly used in composition.* Both. **द्वयेन** *ins.* **द्वयस्य** *gen.*

द्वयोः *gen. du. m. of* **द्वि** *a numeral,* Two.

द्वात्रिंशत् *numeral,* Thirty-two.

द्वात्रिंशल्लक्षणोपेत TATPURUSHA, Endued with thirty-two auspicious marks, or spots upon the body; illustrious, great. -तस्य *gen. sin. m.*

द्वादशन् *numeral,* Twelve. -शभिः *ins. pl.*

द्वार् *s. f.* A door, a gate. द्वारि *loc. sin.*

द्वार *s. n.* A gate. A gateway, passage, entrance, avenue. द्वारात् *abl. sin.* द्वाराणि *nom. pl.* द्वारेषु *loc.*

द्वारवर्त्मन् *s. n.* A gate-way. -ना *ins. sin.*

द्वारस्थः *nom. sin. m. agt.* Standing at the door.

द्वारावती *s. f.* The city of *Dwáraká.*

द्विगुण *adj.* Two-fold, of two kinds. -णः *nom. sin. m.*

द्विजम् *acc. sin. of* द्विज *s. m.* Twice-born. A man of either of the three first classes, a *Brahman,* a *Kshetriya,* or a *Vaiśya,* whose investiture with the sacrificial string at years of puberty constitutes, religiously and metaphorically, their second birth. द्विजाः *nom. pl.*

द्विजातीनाम् *gen. pl. of* द्विजाति *s. m.* A *Brahman.* A man of either of the three first classes.

द्वितीयः *nom. sin. m. of* द्वितीय *ord. num.* Second. द्वितीयम् *acc. sin. m. nom. sin. n.* -तीयेन *ins. sin. m.* द्वितीया *nom. sin. f.*

द्वितीयत्व *abs. s. n.* The quality or rank of a second. -त्वेन *ins. sin.*

द्विप *s. m.* An elephant. द्विपम् *acc. sin.* द्विपैः *ins. pl.*

द्विपेन्द्र *s. m. (from* द्विप An elephant, *and* इन्द्र Best) A large or excellent elephant.

द्विष् *s. m.* An enemy. द्विषः *nom. pl.* -षाम् *gen.*

द्विषत् *pres. part. (of the vb.* द्विष *2d cl. par.* Hate) Hating. An enemy. द्विषताम् *gen. pl.*

द्वीप *s. m.* or *n.* An island. -पः *nominative sin.* -पस्य *gen.* -पे *loc.* -पाः *nom. pl.*

द्वीपिन् *s. m.* A tiger. -पिना *ins. sin.*

द्वे *nom. du. f.* or *n. of* द्वि *num.* Two. द्वौ *nom.* or *acc. du. m.*

द्वेष *s. m.* Hatred. द्वेषात् *abl. sin.*

द्वेषिन् *agt.* Hating: a hater. द्वेषि *nom. sin. n.*

द्वेष्य *fut. pass. part. (of the vb.* द्विष Hate) To be hated; odious. द्वेष्यः *nom. sin. m.*

द्वेष्यता *abs. s. f.* Aversion, dislike. -ताम् *acc. sin.*

द्वैधीभाव *s. m.* A double state. A dividing of one's army into two detachments (one of the six modes of military policy).

ध

धत्ते *3d pers. sin. pres. (of the vb.* धा *3d cl. átm.* Have, hold) Possesses, acquires.

धनगर्व्वितः *nom. sin. m.* TATP. Purse-proud.

धनद *agt.* Giving wealth, wealth-yielding; tributary. -दा *nom. sin. f.* दम् *nom. sin. n.*

धनदर्पात् *abl. sin. of* धनदर्प *s. m.* TATP. Pride of wealth.

धनधान्याधिकः *nom. sin. m.* TATP. Rich in money and grain.

धनम् *nom.* or *acc. sin. of* **धन** *s. n.* Wealth, money, riches, treasure. **धनेन** *instru.* **धनात्** *abl.* **धनस्य** *gen.* **धने** *loc.* **धनानि** *nom.* or *acc. plural.* **धनैः** *ins.* **धनेषु** *loc.*

धनमूलम् *nom. sin. n.* BAHUV. Founded on wealth, having wealth for a basis.

धनलुब्धः *nom. sin. m.* TATP. Greedy of wealth, avaricious. **धनलुब्धानाम्** *gen. pl. m. f.* or *n.*

धनवान् *nom. sin. m. of* **-वत्** *adj.* Wealthy.

धनसम्पत्तिः TATP. *compounded of* **धन** *cr.* Wealth, *and* **सम्पत्तिः** *nominative sin. of* **सम्पत्ति** *s. f.* Accumulation.

धनहीन TATPURUSHA, Poor, reduced to poverty. **धनहीनः** *nom. sin. m. See* **हीन**.

धनाधननिबन्धनम् *nom. sin. n.* BAHUV. Contingent on the possession or non-possession of wealth.

धनार्ज्जनम् *acc. sin. s. n.* TATP. The acquisition of wealth.

धनार्थिन् *agt.* Wealth-seeking, a seeker of riches. **-ना** *ins. sin. m.*

धनाशा *nom. sin. s. f.* TATP. Thirst of wealth, desire of riches.

धनिकः *nom. sin. s. m.* A rich man. A money-lender, a creditor.

धनी *nom. sin. m. of* **धनिन्** *adj.* Wealthy, affluent. **धनिनः** *gen. sin., also nom. pl. m.*

धनुः *nom. sin. of* **धनु** *s. m.* or *acc. singular of* **धनुष्** *s. n.* A bow. **धनुषा** *instrumental singular of* **धनुष्** *s. n.* **धनुषि** *loc.*

धनुःकाण्डम् *acc. sin. n.* DWAN. Bow and arrow.

धनुर्गुणः *nom. sin. of* **धनुर्गुण** *s. m.* TATP. A bowstring.

धनुर्धर *s. m.* A bowman, an archer. **-रः** *nom. sin.*

धन्यः *nom. sin. m. of* **धन्य** *adj.* Happy, fortunate. **धन्यम्** *nom. sin. n.*

धन्वन्तरि *s. m.* DHANWANTARI, the physician of the gods. Name of a celebrated physician. **-रिः** *nom. sin.*

धरा *s. f.* The earth.

धरिष्यसि *2d pers. sin 2d fut. of the verb* **धृ** *par.* Put, place. **धरिष्यथ** *2d pers. pl.*

धर्म्मः *nom. sin. of* **धर्म्म** *s. m.* Religion, duty, law. Virtue, moral and religious merit according to the law and the *Vedas.* Any thing right, proper, and just; and conformable to the law and reason. Any peculiar or prescribed practice or duty; thus, giving alms, &c. is the *dherma* of a householder; administering justice, the *dherma* of a king; piety, that of a *Brahman;* courage, that of a *Kshetriya,* &c. A name of YAMA. The fifteenth of the twenty-four *Jaina* pontiffs of the present age. The bull of ŚIVA, a personification or type of virtue. **धर्म्मम्** *acc. sin.* **धर्म्मेण** *instru.* **धर्म्माय** *dative.* **धर्म्मात्** *ablative.* **धर्म्मस्य** *genitive.* **धर्म्मे** *loc.*

धर्म्मकारणम् *nom. singular,* TATPURUSHA, Cause of virtue. **न लिङ्गं धर्म्मकारणम्** Cucullus non facit monachum.

धर्म्मज्ञाः *nom. pl. of* धर्म्मज्ञ *adj.* Knowing one's duty, conversant with virtue. धर्म्मज्ञानाम् *gen. pl. m.*

धर्म्मज्ञान *s. n.* TATP. Knowledge of moral, legal, and religious duty.

धर्म्मविद् KWIP, Duty-knowing, endued with a sense of justice. -वित् *nom. sin.*

धर्म्मशास्त्रम् *nom.* or *acc. singular of* -शास्त्र *s. n.* The body or code of *Hindu* law. Any work on the subject. धर्म्मशास्त्राणि *nom. pl.* धर्म्मशास्त्राणाम् *gen.*

धर्म्माधिकारिन् *s. m.* A magistrate, a chief officer of justice, an administrator of the law. -णा *ins. sin.*

धर्म्मापेत *s. n.* Vice, injustice. -तम् *acc. sin.*

धर्म्मारण्य *s. n.* A forest into which DHARMA once retired.

धर्म्मार्थकाममोक्षाणाम् DWANDWA *of the* 1*st species, comp. of* धर्म *cr.* Virtue, अर्थ *crude,* Wealth, काम *crude,* Desire, *and* मोक्षाणाम् *gen. pl. m. of* मोक्ष *s. m.* Liberation. The four ends or objects of the existence of man are said to be, the acquisition of merit by pious and virtuous acts; the pursuit of fame, riches, &c.; the enjoyment of the pleasures of sense; and the seeking and working out of final emancipation.

धर्म्मार्थम् *indecl.* For religious purposes. *See* अर्थम्.

धर्म्मार्थयशांसि *acc. pl. n.* DWANDWA, Virtue, profit, and fame.

धवल *adj.* White.

धाता *nominative sin. of* धातृ *s. m.* The Creator. धात्रा *ins.*

धात्री *s. f.* A nurse, a foster-mother.

धान्य *s. n.* Grain, corn. धान्यानाम् *gen. pl.*

धारण *s. n.* A supporting, sustaining, upholding.

धारयन्तः *nom. pl. m. of* धारयत् *pres. part.* (*of the vb.* धृ 10*th cl. par.* Hold) Possessing, holding; acquainted with, versed in. Believing, maintaining.

धारा *s. f.* The sharp edge of a sword, or any other cutting instrument.

धारासार *s. m.* TATP. A heavy fall of rain; a large drop or shower. -रैः *ins. pl.*

धारिणा *ins. sin. m. of* धारिन् *agt.* (*from the vb.* धृ Hold) Possessing, having, wearing.

धार्म्मिकः *nom. sin. m. of* धार्म्मिक *adj.* Virtuous, religious, pious, just, righteous. धार्म्मिकेण *ins. sin. m.*

धार्य्यते 3*d pers. singular pres. pass. of* धारि (*caus. of the vb.* धृ) Is worn.

धावन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* धाव 1*st class par.* Run, proceed quickly, advance. धावन् *nom. sin. m. pres. part.* धावताम् *gen. pl. m.* धावितः *nom. sin. m. pass. part.*

धियः *gen pl. m. of* धी *s. f.* Understanding, intellect.

धीमताम् *gen. pl. m. of* धीमत् *adj.* Wise, intellectual.

धीरः *nom. sin. m. of* धीर *adj.* Wise, sensible. Firm, steady. -राः *nom. pl. m.* धीरम् *n. used adverbially,* Gravely, steadily.

धीरत्वम् *nom.* or *acc. sin. of* **धीरत्व** *abs. s. n. (from* **धीर** *adj.* Firm) Firmness, fortitude.

धीवर *s. m.* A fisherman. **-रैः** *ins. pl.* **-रेषु** *loc.*

धुर् *s. f.* The pole of a carriage or cart. **धुरि** *loc. sin.*

धुरन्धराः *nom. pl. m. (from* **धुर** *s. m.* A burden, *and* **धर** *agt. from the vb.* **धृ** Hold) Bearing a burden.

धुरीणः *nom. sin. m. of* **धुरीण** *adj.* Bearing, charged, abounding with (qualities); *s. m.* A beast of burden.

धूर्जटेः *gen. sin. of* **धूर्जटि** *s. m.* A name of ŚIVA, as bearing the burden of the three worlds.

धूर्त्त *s. m.* A rogue, cheat, swindler. **धूर्त्तः** *nom. sin.* **धूर्त्तेन** *ins.* **धूर्त्ताः** *nom. plural.* **धूर्त्तैः** *ins.*

धूर्त्तत्रय *s. n.* TATP. Three rogues, a trio of swindlers. **-त्रयेण** *ins. sin.*

धूसर *adj.* Gray, of a gray colour.

धृतः *nom. sin. m. of* **धृत** *pass. part.* (*of the vb.* **धृ** Hold) Held, seized, griped, grasped, kept, retained, detained. Carried. Weighed. **धृतम्** *nom. sin. n.* **धृतवत्** *indef. past part.* **धृतवान्** *nominative sin. m.* He placed, he laid. **धृत्वा** *ind. pret. participle,* Having seized, grasped, or held. Having placed or secreted.

धृतकनकमालः *nom. sin. m.* BAHUV. Wearing a golden collar (or wreath). **धृत, कनक, माला.**

धृतिः *nom. sin. of* **धृति** *s. f.* Steadfastness. Firmness, fortitude.

धृतिमत् *adj.* Steady. **-मान्** *nom. sin. m.*

धृतिमुष् KWIP, Fortitude-stealing; who or what robs one of one's steadfastness. **-मुषः** *nom. pl. m.*

धृष्ट *pass. part.* (*of the verb* **धृष**) Bold, forward, saucy. **धृष्टः** *nom. sin. m.*

धैर्य्यम् *nom.* or *acc. sin. of* **धैर्य्य** *abs. s. n. (from* **धीर** *adj.* Firm) Firmness, fortitude, steadiness, consistency. Wisdom.

धैर्य्यवृत्ति BAHUVRÍHI, Of steady conduct, steadily-behaved.

ध्यायन् *nom. sin. m. pres. part. par.* (*of the verb* **ध्यै**) Thinking, considering, reflecting.

ध्रियताम् *3d pers. singular imp. passive* (*of the verb* **धृ**) Let (him) be detained.

ध्रुवम् *ind.* Certainly, assuredly.

ध्रुवाणि *acc. pl. n. of* **ध्रुव** *adj.* Sure, certain.

ध्वंस *s. m.* Destruction, demolition.

ध्वज *s. m.* A flag, a banner. **ध्वजीकृत्य** CHWI, Having made a standard.

ध्वनि *s. m.* A sound. **ध्वनिम्** *acc. sin.*

न

न *ind.* No, not, nor, neither.

नः *acc. dat.* or *gen. pl. of* **अस्मद्** *pers. pron.* I.

नकुल *s. m.* An ichneumon or mungoose. **-लेन** *ins. sin.* **-लात्** *abl.* **-लाः** *nom. pl.* **-लैः** *ins.*

नक्र *s. m.* An alligator. **नक्रः** *nom. sin.*

नखाः *nom. pl. of* **नख** *s. m.* A nail, claw, talon. The spur of a cock.

नखिनाम् *gen. pl. m. of* नखिन् *adj.* Nailed, clawed, having nails, or talons.

नगरजन *s. m.* TATPURUSHA, Townsfolk; a citizen. -जनैः *ins. pl.*

नगरद्वार *s. n.* TATP. A city-gate. -द्वारात् *abl. sin.*

नगरम् *nom.* or *acc. sin. of* नगर *s. n.* A city. नगरात् *abl.* नगरे *loc.*

नगरस्थः *nom. sin. m. agt.* City-dwelling; a resident in a city, a townsman.

नगरी *nom. sin. of* नगरी *s. f.* A city. नगरीम् *acc. sin.*

नग्नत्वम् *nom. singular of* नग्नत्व *abs. s. n.* (*from* नग्न *adj.* Naked) Nakedness, nudity.

नच *ind.* And not, neither.

नदी *nom. sin. of* नदी *s. f.* A river. नद्यः *nom. pl.* नदीनाम् *gen.*

नद्यद्रिवनदुर्गेषु *loc. plural n.* DWANDWA, At rivers, mountains or woods, and difficult passes.

ननाद 3*d pers. singular* 2*d pret. par. of the verb* नद Sound, bellow, low, roar.

ननु *ind.* Not? Is not? are not? does he not? *Latin*, Nonne.

नन्द *s. m.* Name of a King of Palibothra in Behar, cut off by the machinations of the Brahman Chánakya. नन्दम् *acc. sin.*

नन्दक *s. m.* Name of a bull.

नन्दनः *nom. sin. m. of* नन्दन *agt.* (*from the vb.* णद टु Rejoice) Delighting, rejoicing, making glad. *s. m.* A son. नन्दन *voc. sin.*

नभस् *s. n.* The sky.

नभस्तल *s. n.* TATP. The nether sky, the atmosphere. -ले *loc. sin.*

नमस् *ind. A term used in connexion with the name of a deity in the fourth case, to signify* Veneration; *as,* रामाय नमः Salutation, glory or reverence to R´MA.

नय *s. m.* Policy. नये *loc. sin.*

नयनयोः *gen. du. of* नयन *s. n.* The eye.

नयामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* णी 1*st cl. par.* Lead, conduct, transport, convey. नयन्ति 3*d pers. pl.* नय 2*d pers. singular imperative.* नयेत् 3*d pers. sin. pot.*

नरः *nom. sin. of* नर *s. m.* A man. नरम् *acc.* नरेण *instru.* -रस्य *gen.* नराः *nom. plural.* -राणाम् *gen.*

नरक *s. m.* or *n.* Hell.

नरपतिः *nom. sin. of* नरपति *s. m.* TATP. A lord of men, a king.

नररूप *s. n.* TATP. A human form. -पेण *ins. sin.*

नरवीरलोकः *nom. sin. m.* TATP. The bravest of men.

नराधिप *s. m.* TATP. A lord of men, a king. -पस्य *gen. sin.* -पे *loc.* -प *voc.*

नरेश *s. m.* TATP. A lord of men, a king. -शे *loc. sin.*

नर्त्तितवत् *indef. past part.* (*of the vb.* नृत) Danced. -वान् *nom. sin. m.*

नर्द्दित *pass. part.* (*of the vb.* नर्द) Roared; *s. n.* A sound, a roar, a bellow. -तम् *nom. sin.*

नर्म्मदा *s. f.* The *Nermadá* (Nerbudda) river, which, rising in the Vindhya mountains, runs westward to the gulph of Cambay.

नव *nom. of* **नवन्** *num. pl. only, and common gend.* Nine. *adj.* New, fresh. **नवम्** *acc. sin. m.* or *n.* **नवे** *loc. sin. m.* or *n.*

नवोढा *s. f.* A newly-married woman, a bride.

नश्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **णश** *4th cl, par.* Perish, be lost. **नश्यन्ति** *3d pers. pl.*

नष्टा *nom. sin. f. pass. part.* (*of the verb* **णश** Perish) Lost, disappeared. Thrown away. **नष्टम्** *nom.* or *acc. sin. n.* **नष्टानि** *nom. pl. n.*

नष्टेन्द्रियस्य *gen. sin. m.* BAHUV. One whose organs of sense are destroyed.

नाग *s. m.* An elephant. **-गाः** *nom. pl.* **-गैः** *ins.* **-गानाम्** *gen.*

नागदन्ते *loc. sin. of* **नागदन्त** *sub. mas.* (Elephant-tusk) A wooden-pin or bracket projecting from a wall; a shelf.

नागदन्तकम् *acc. sin. of* **-क** *s. m.* A peg.

नाटक *s. m.* A play, a drama; acting, dancing.

नाटकविधिः *nom. sin. s. m.* TATP. A mimic art, the art of acting.

नाथ *s. m.* A lord, a master. **-थम्** *acc. sin.* **-थस्य** *gen.* **-थ** *voc.*

नाना *ind.* Many, various, sundry.

नापित *s. m.* A barber. **-तः** *nom. sin.* **-तेन** *ins.*

नाम *nom.* or *acc. sin. of* **नामन्** *s. n.* A name, an appellation. *indec.* By name. Evidently, certainly, indeed, forsooth. *Often an emphatic particle.*

नामधेय *s. n.* A name.

नामन् *s. n.* A name, appellation. *This word most usually occurs as the last member of a Bahuvríhi compound.* **नामानम्** *acc. sin. m.* **नाम्ना** *ins.* **नाम्नः** *genitive.* **नाम्नि** *locative.* **-मानौ** *nom. du. m.*

नाममात्रेण *ins. sin. n.* TATP. By the mere name. Merely nominally.

नामविस्मृतिः *nom. sin. s. f.* TATP. A forgetting of the name.

नामित *passive part. of* **नामि** (*caus. of the verb* **नम**) Bent down, bowed. **-तम्** *nom. sin. n.*

नायके *loc. sin. of* **नायक** *s. m.* A guide or leader. (In erotic poetry) A husband or lover.

नारद *voc. sin. of* **नारद** *s. m.* NÁRADA, son of BRAHMÁ, and one of the ten divine *Munis* or *Ṛishis;* he is a friend of KṚISHNA, a celebrated legislator, and inventor of the *Víná* or lute.

नारायण *s. m.* A name of VISHṆU. **-णः** *nom. sin.*

नारिकेल *s. m.* The cocoa-nut.

नारी *nom. sin. of* **नारी** *s. f.* A woman. **नार्य्याः** *genitive.* **नार्य्यः** *nom. pl.* **नारीणाम्** *genitive.* **नारीषु** *loc.*

नारीपुरुषतोयानाम् *gen. pl. n.* DWAND. Of women, men, and water.

नाशः *nom. sin. of* **नाश** *s. m.* Destruction, ruin, loss, annihilation. **नाशम्** *accusative.* **नाशस्य** *gen.*

नाशयेत् *3d pers. sin. pot. of* **नाशि** (*caus. of the verb* **नश्** Perish) He should destroy. **नाशितः** *nom. sin. m. pass. part.*

नासिका *s. f.* The nose. **-काम्** *acc. sin.*

नि *prep.* In, into, within. On, upon.

निःशङ्क *adj.* Fearless. **-शङ्कः** *nominative sin. m.* **निःशङ्कम्** *ind.* Fearlessly.

निःश्वस्य *ind. pret. part.* (*of the verb* **श्वस** Breathe, *with* **निर्** Out) Sighing, or having sighed.

निःसङ्गः *nom. sin. m. of* **निःसङ्ग** *adj.* Free from attachment or desire. *See* **निर्**.

निःसत्त्वः *nom. sin. m. of* **निःसत्त्व** *adj.* Weak, impotent, devoid of steadiness.(**निर्** Without, **सत्त्व** Nature, vigour).

निःसत्यता *nom. sin. abs. s. f.* (*from* **निःसत्य** *adj.* False) Insincerity, falsehood.

निःसरति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **सृ** *1st cl. par.* Go, *with* **निर्** Out. **निःसृतः** *nom. sin. m. pass. part.* Went out, gone forth or out. **निःसृत्य** *ind. pret. part.* Having issued forth. **निःसारित** *pass. part. of the causal,* Expelled, ejected, driven out. **-ताः** *nom. pl. m.*

निःस्वादु *acc. sin. n. adj.* Insipid, tasteless.

निकट *adj.* Near. **-टे** *loc. sin. n.*

निकष *s. m.* The touchstone.

निकृन्तति *3d pers. sin. pres. of the verb* **कृत** *6th cl. par.* Cut, *with* **निर्**.

निक्षिपेत् *3d pers. sin. pot.* (*of the verb* **क्षिप** *6th cl. par.* Throw, *with* **नि**) He should freely part with or bestow. **निक्षिप्त** *pass. part.* Throw into. **-प्तः** *nom. sin. m.* **-प्तम्** *nom. sin. n.* **निक्षिप्य** *ind. pret. part.* Having thrown in or secreted.

निखन्यन्ते *3d pers. pl. pres. pass.* (*of vb.* **खन** Dig, *with* **नि**) Are infixed or implanted.

निखातेन *ins. sin. n. pass. part.* (*of vb.* **खन** Dig, *with* **नि**) Fixed, buried (in the ground).

निगदति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **गद** *1st cl. par. with* **नि**) Shouts out, says. **निगद्य** *ind. pret. part.* Having told.

निग्रह *s. m.* Coercion. **-हः** *nom. sin.*

निघ्नता *ins. sin. m. of* **निघ्नत्** *part. pres.* (*of the vb.* **हन** *2d cl. par.* Kill, *with prep.* **नि**) By killing or destroying.

निघ्नन्तु *3d pers. pl. imp. of the verb* **हन** *2d cl. par.* Kill, *with* **नि**.

निचखान *3d pers. sin. 2d pret.* (*of vb.* **खन** Dig, *with* **नि**) He buried.

निजः *nom. sin. m. of* **निज** *adj.* Own, innate; of one's own party or country. **निजम्** *accusative.* **निजैः** *ins. pl.* **निजाम्** *acc. sin. f.* **निजायाः** *gen.*

नित्यकृत्य *sub. neu.* Daily or regular act or routine. **-कृत्यम्** *acc. sin.*

नित्यपरीक्षणम् *nom. sin. n.* KARM. Constant investigation.

नित्यम् *nom. sin. n. of* **नित्य** *adj.* Constant, perpetual, eternal, endless. *ind.* Always, ever, constantly, perpetually, daily.

नित्यव्यया *nom. sin. f.* BAHUV. Always expending, ever laying out.

नित्यशङ्कितः *nom. sin. m.* Perpetually alarmed.

नित्यशस् *ind.* Continually.

नित्यस्नायी *nom. singular m. of* नित्य Constant, *and* स्नायिन् *agt. (from the vb.* स्ना Bathe) Bathing, making ablutions.

निदध्यात् *3d person sin. pot. of the verb* धा *3d cl. par.* Hold, *with* नि, Appoint.

निदर्शन *sub. n.* An example, illustration. Injunction, precept, authority, text. Ordinance, scriptural authority. -नम् *nom. sin.*

निदान *sub. neuter,* A primary or remote cause. निदानम् *nom. sin.*

निद्राम् *acc. singular of* निद्रा *s. f.* Sleep, sleepiness. निद्रया *ins.*

निद्रालस *adj.* Fast asleep. -लसा *nom. sin. f.*

निधनता *nom. sin. abs. s. f. (from* निधन *adj.* Poor) Poverty, indigence.

निधनम् *nom.* or *acc. sin. of* निधन *s. n.* Death. निधने *loc.*

निधाय *ind. pret. part.* (*of the vb.* धा Hold, have, *with* नि) Having put, placed, or laid down, or deposited. Having fixed.

निधिम् *accusative singular of* निधि *s. m.* A treasure. निधेः *gen.*

निध्यर्थिन् *agt.* Treasure-seeking. -र्थी *nom. sin. m.*

निन्दक *agt.* Despising, contemning; a despiser, scorner. -कः *nom. sin. m.*

निन्दन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* णिद् इ *1st cl. par.* Blame, censure.

निन्दा *subs. f.* Contempt, censure, abuse, blame. निन्दाम् *acc. sin.*

निपतति *3d person sin. pres.* (*of the verb* पत *1st class par.* Fall, *with* नि) He falls. निपतिष्यति *3d pers. sin. 2d fut.* Will fall, befal, or alight. निपतिष्यन्ति *3d pers. pl.* निपतितः *nom. sin. m. pass. part.* Fallen down or in. निपत्य *ind. pret. part.*

निपात *s. m.* A fall. -तेन *ins. sin.*

निपातप्रतीकारः *nom. sin. s. m.* TATP. The repelling of assaults.

निपात्यते *3d pers. sin. pres. pass. of* पाति *caus. of the vb.* पत Fall, *with* नि) Is made to fall, is hurled down or precipitated. निपातितः *nom. sin. m. pass. part.* Made to fall or descend. Killed.

निपानम् *acc. sin. of* निपान *s. n.* A well, trench, ditch, or trough.

निपुणैः *ins. pl. m. of* निपुण *adj.* Expert, clever.

निबन्धन *s. n.* A binding. A cause, motive, origin.

निभृत *adj.* Secret. -तः *nom. sin. m.*

निभृतम् *ind.* Privately, secretly, apart. Out of sight, concealed.

निमग्नः *nom. sin. m. of* मग्न *pass. part.* (*of the vb.* मस्ज Plunge, dive, *with prep.* नि In) Immersed, sunk, plunged. -मग्नस्य *gen. sin. m.*

निमज्जति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* मस्ज *6th cl. par. with* नि In) Sinks, becomes immersed.

निमज्जनम् *nom. sin. of* निमज्जन *subs. n.* A bathing, immersion.

निमित्तम् *nom.* or *acc. singular of* निमित्त *s. n.* Cause, motive, occasion. Instinct. निमित्तात् *abl.* निमित्ते *loc.*

निमीलति *3d pers. sin. pres. also loc. sin. m. pres. part. of vb.* मील *1st cl. par. with* नि, Close, slumber; fade away, die.

निम्न *adj.* Depressed, hollow, concave.

निम्नोन्नत DWAN. Depressed and elevated, sunk and raised. -तानि *acc. pl. n.*

नियत *pass. part.* (*of the verb* यम Restrain, *with* नि In) Restrained. Fixed, decreed; positive, definite; certain, inevitable. Attentive, intent upon. नियते *loc. sin. m.*

नियतम् *ind.* Always, constantly. Assuredly.

नियतविषयवर्त्ती *nom. sin. m.* One steadily abiding in his appointed sphere. *See* वर्त्तिं.

नियन्तव्य *fut. passive part.* (*of the vb.* यम Restrain, *with* नि) To be suppressed, or restrained.-व्यः *nom. sin. m.*

नियन्त्रित *pass. participle* (*of the vb.* यन्त्र् *with prep.* नि) Restrained. -तः *nom. sin. m.*

नियमात् *abl. sin. of* नियम *s. m.* Agreement, contract, promise. A religious vow or promise. A bounden duty.

नियुक्त *pass. participle* (*of the vb.* युज Join, *with* नि) Attached. Appointed, set over, engaged, employed. A public functionary or government-officer. -क्तः *nom. sin. m.* -क्तेभ्यः *abl. pl. m.*

नियुज्यताम् *3d pers. sin. imp. passive* (*of the verb* युज Join, *with* नि) Let (him) be appointed or set over. -ज्यन्ताम् *3d pers. pl.*

नियोक्तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* युज Join, *with* नि) To be employed, fit to be appointed. -व्यः *nom. sin. m.*

नियोग *s. m.* An appointed duty. -गः *nom. sin.* -गस्य *gen. sin.*

नियोगिन् *s. m.* Any one appointed, authorized or entrusted with authority, an officer, or public functionary. A minister, deputy, agent. -गी *nom. sin.* -गिनः *gen.* -गिनाम् *gen. pl.*

नियोग्यर्थग्रहोपायः *nom. sin. s. m.* TATP. The resource of confiscating the property of men in office.

नियोजयेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* युज *10th class par.* Bind, tie, connect, *with* नि, Entrust with, appoint to, employ or set over; *also*, Set or lay (as a snare); fix or place. नियोज्यन्ते *3d pers. pl. pres. pass.* नियोजित *pass. part.* -तः *nom. sin. m.* -ताः *nom. pl. m.* नियोज्य *ind. pret. participle*, Having yoked.

निर् *prep.* Out, outside, without. निः, निश्, निष्, *and* निस् *are forms which it assumes, according to the character of the consonant to which it is prefixed.*

निरपेक्ष *adj.* Free from apprehension, or solicitude; easy, careless, independent of. -क्षः *nom. sin. m.* -क्षम् *acc. sin. m.*

निरवग्रह *adj.* Self-willed, unchecked, independent, uncontrolled.

निरर्थकम् *nom. singular s. n. of* निरर्थक *adjective*, Useless, vain, unprofitable, unmeaning.

निरस्त *passive part.* (*of the vb.* **अस** Throw, *with* **निर्**) Expelled, rooted out; destroyed, gone.

निराकुल *adj.* Unperplexed, unconfused, calm, steady. **-लाः** *nom. pl. m.*

निरादर *subs. m.* Indifference. *adjective,* Indifferent. **-रः** *nom. sin.*

निरानन्द *agt.* Causing, or who causes no pleasure, undelighting. **-नन्दम्** *acc. sin. m.*

निरापद् *adj.* Free from adversity. **-दः** *nom. pl. m.*

निरामिषाशी *nominative sin. m. of* **निर्** Without, **आमिष** Flesh, **आशिन्** *agt.* (*from the verb* **अश** Eat) Eating. (Not eating flesh, not carnivorous.

निरायासम् *nom. sin. n. of* **निरायास** *adj.* Not involving trouble, ready, easily attained.

निराशः *nom. sin. m. of* **निराश** *adj.* Hopeless, despairing, disappointed.

निरीक्षते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **ईक्ष** *1st cl. átm.* See, look, *with* **निर्** Out, *denoting* much. **निरीक्ष्य** *ind. pret. part.* Eyeing, viewing narrowly.

निरीहिता *nom. sin. s. f.* Indifference, absence of effort or wish to get any thing.

निरुत्साह *adj.* Indolent, spiritless, destitute of energy. **-हम्** *acc. sin. m.*

निरुन्धानः *nom. singular m. pres. part.* (*of the verb* **रुध** *7th class átm.* Obstruct, oppose, *with* **नि**) Hindering, obstructing.

निरूपण *s. n.* A looking into, a narrowly watching. **-णेन** *ins. sin.*

निरूपयामि *1st pers. sin. pres. of the vb.* **रूप** *10th cl. par. with* **नि,** Look, see into, investigate, examine, search, pry, watch, discover, find, ascertain. **निरूपयति** *3d pers. sin.* **निरूपयद्भिः** *ins. pl. m. pres. part.* **निरूपितः** *nominative singular m. pass. participle.* **निरूपितम्** *nominative sin. n.* **निरूपणीय** *fut. pass. part.* To be investigated or ascertained. To be described, narrated, told. **-यम्** *nom. sin. n.* **निरूप्य** *ind. pret. participle.* **निरूप्यताम्** *3d pers. sin. imp. pass.*-**प्यमाण** *present pass. part.* Being discovered. **-णः** *nom. sin. m.*

निर्गन्धाः *nom. pl. m. of* **निर्गन्ध** *adjective,* Inodorous, scentless.

निर्गुणः *nom. sin. m. of* **निर्गुण** *adj.* Worthless, bad, destitute of good qualities. Stringless (bow). **निर्गुणम्** *nom.* or *acc. sin. n.* **निर्गुणे** *loc. sin. m.* or *n.* **निर्गुणेषु** *loc. pl. m.*

निर्गुणत्वम् *nom. sin. abs. s. n.* (*from* **निर्गुण** *adj.* Worthless) Worthlessness.

निर्घर्षणक *agt.* Who or what rubs, a rubber, or dentrifice. **-केन** *ins. sin. m.* or *n.*

निर्जगाम *3d pers. sin. 2d pret. of the vb.* **गम** *par.* Go, *with* **निर्,** Out.

निर्जन *adj.* (**निर्** Without, *and* **जन** People) Lonely, unpeopled, unfrequented. **निर्जने** *loc. sin. n.*

निर्जनवनम *acc. sin. n.* KARM. A lonely, unfrequented forest.

निर्णय *s. m.* Certainty, complete ascertainment, undeniable proof; determination, settlement, conclusion, decision. **-यः** *nom. singular.*

निर्णीयते *3d pers. singular pres. pass.* (*of the verb* **णी** Bring, *with* **निर्** Out) Is ascertained, educed, or elicited. **निर्णेतुम्** *inf.*

निर्दयम् AVYAYÍBHÁVA, Unmercifully, excessively, much. (**निर्** Without, **दया** Pity).

निर्दशनः *nom. sin. m. of* **निर्दशन** *adjective,* Toothless.

निर्दिशति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **दिश** *6th class par.* Shew, *with* **निर्**) Points out, suggests. **निर्दिष्ट** *pass. participle,* Pointed out, specified. **-ष्टाः** *nom. pl. m.*

निर्धन *adj.* Poor, indigent. **-नः** *nom. sin. m.*

निर्निमित्त *adj.* Causeless, groundless.

निर्ब्बुद्धिः *nom. sin. of* **निर्ब्बुद्धि** *adj.* Out of one's wits, stupid, senseless. **निर्ब्बुद्धेः** *gen. sin.*

निर्भयम् AVYAYÍ. Fearlessly, without danger.

निर्भरम् *ind.* Much, excessively. Soundly.

निर्भिद्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the verb* **भिद्** Break, *with prep.* **निर्** Out) Is subverted, spoiled, or ruined. **-भिन्न** *pass. part.* Ruined, spoiled. **-स्य** *gen. sin. m.*

निर्मण्डूक *adj.* Destitute of frogs. **-कम्** *acc. sin. n.*

निर्म्मलम् *nom.* or *acc. sin. n. of* **निर्मल** *adj.* Unsullied, pure, clear, limpid.

निर्म्मांस *adj.* Fleshless. **-सम्** *acc. sin. n.*

निर्म्मिते *loc. sin. m.* or *n. of* **निर्मित** *passive part.* (*of the vb.* **मा** Measure, *with* **निर्**) Meted out, formed, fashioned, built, constructed, manufactured, made. **निर्म्मिताः** *nom. pl. m.* **निर्म्मिता** *nom. sin. f.*

निर्लज्ज *adj.* Immodest, shameless. **निर्लज्जा** *nom. sin. f.*

निर्वंश *adj.* Childless, without offspring. **-शः** *nom. sin. m.*

निर्वर्त्तते *3d pers. sin. pres.* (*of the verb* **वृत** *1st cl. átm.* Be, *with* **निर्**) Draws back, recedes, desists.

निर्वाण *pass. part.* (*of the vb.* **वा** Blow, *with prep.* **निर्** Out) Extinguished; *subs. n.* Extinction. **निर्व्वाणम्** *acc. sin.*

निर्वात *adj.* Free from wind, sheltered; *s. m.* A calm. **-ते** *loc. sin.*

निर्विण्णः *nom. sin. m. pass. part.* (*of vb.* **विद्** Find, *with* **निर्**) Desponding, self-disparaged.

निर्विशेष *adj.* Same, like, having no difference. **-षम्** *acc. singular m. also, indecl.* Indiscriminately.

निर्विशेषेण *ins. sin. of* **निर्विशेष** *s. m.* The absence of distinction. *Used adverbially,* Indifferently, equally, without distinction.

निर्वीर्य्य *adj.* Tame, feeble, spiritless. **-र्य्यम्** *acc. sin. m.*

निर्वृत *adj.* Happy, secure, at ease, free from anxiety and trouble. **-तः** *nom. sin. m.*

निर्वृतिः *nom. sin. of* **-र्वृति** *s. f.* A ceasing, an abstaining from; rest, repose, tranquillity. Assurance, coolness, liberty, freedom.

निर्वेदम् *acc. singular of* **निर्वेद** *s. m.* Self-disparagement, shame, self-displacency.

निलयम् *acc. sin. of* **निलय** *s. m.* A house, abode. **निलये** *loc.*

निवर्त्तते 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* वृत 1*st cl. átm.* Be, *with* नि) Ceases, refrains, abstains, desists, stops, retreats. निवर्त्तन्ते 3*d pers. pl.* निवर्त्त्य *ind. pret. part.* Having resisted or refrained.

निवसतिः *nom. sin. of* निवसति *s. f.* An abiding; abode, residence.

निवसामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* वस 1*st cl. par.* Dwell, inhabit, lodge, *with* नि In. निवसति 3*d pers. sin.* निवसतः 3*d person dual.* निवसन्ति 3*d pers. pl.*

निवारयति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* वृ 10*th cl. par.* Screen, *with* नि. निवार्य्यते 3*d per. sin. pres. pass. of* वारि *causal form,* Is prohibited, hindered, prevented.

निवास *sub. m.* Residence, dwelling. -सम् *acc. sin.*

निविड *adj.* Thick, impervious, impenetrable, dense. -डः *nom. sin. m.*

निवृत्तः *nom. sin. m. of* निवृत्त *passive part.* (*of the vb.* वृत Be, *with* नि In) Ceased, stopped, turned back. Abstained, refrained from. निवृत्तम् *acc. singular m.* निवृत्ताः *nom. pl. m.*

निवृत्तरागस्य *gen. sin. mas.* BAHUVRÍHI, Of subdued passions or appetites.

निवेदयति 3*d pers. singular pres. of* वेदि *causal of the verb* विद Know, *with* नि. निवेदयितुम् *infinitive.* -वेदितम् *nom. sin. n. pass. participle.* (Word was brought or sent.)

निशम्य *ind. pret. participle* (*of the vb.* शम *with* नि) Having heard.

निशा *s. f.* Night. -शासु *loc. pl.*

निशीथ *s. n.* Night. -थे *loc. sin.*

निश्चय *s. m.* Determination, resolve, settled purpose. -यः *nom. sin.*

निश्चलमतिः *nom. sin. m.* BAHUV. Steady-minded, of unshaken mind. (निर् चल मति)

निश्चित्य *ind. pret. participle* (*of the verb* चि Gather, *with* निर् Out) Having concluded, ascertained, or made out for certainty, having settled and come to a final decision; feeling assured and convinced. निश्चित *passive participle,* Ascertained; certain. -तम् *nom. sin. n.*

निश्चेष्ट *adj.* Motionless. -ष्टम् *acc. sin. m.*

निषेवते 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* षेव 1*st cl. átm.* Serve, *with* नि) Attends, heeds, pursues.

निष्क *s. m.* or *n.* A *Nishka,* name of a certain gold weight.

निष्करुण *adj.* Pitiless, merciless, cruel. -णाः *nom. pl. m.*

निष्कारण *adjective,* Causeless, needless, unnecessary. Free from motive. -णः *nom. sin. m.*

निष्पन्नम् *nom. singular n. passive part.* (*of the verb* पद Go, *with* निर्) Completed, concluded, effected, accomplished, done. Fixed, settled.

निष्पुत्र *adj.* Childless, sonless.

निष्प्रयोजन *adj.* Useless, needless. -नः *nom. singular m.* -नम् *nom. sin. n.*

निस्तरति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* तृ 1*st*

cl. *par.* Pass, *with* निर्, Pass through, get out of, escape, get clear of.

निस्तार *s. m.* Acquittance, requital. -रः *nom. sin.*

निस्तेजस् *adj.* Dull, spiritless. -जाः *nom. sin. m.*

निहतः *nom. sin. m. pass. part.* (*of the vb.* हन Slay, *with* नि) Stricken, smitten, slain, or overcome. निहत्य *ind. pret. part.*

निहतसेनयोः *gen. du. m.* BAHUV. Having their armies slain, or greatly cut up.

निहन्ति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* हन 2*d cl. par.* Kill, slay, *with* नि. निहन्यते 3*d per. sin. pres. pass.*

निहित *pass. part.* (*of the vb.* धा Hold, *with prep.* नि In) Placed, applied, bestowed. Inserted, infixed. निहितः *nom. sin. m.* निहितम् *nom. sin. n.*

निह्नुत *pass. part.* (*of the vb.* ह्नु 2*d cl.* Deny, *with* नि) Concealed. -तः *nom. sin. m.*

नीचः *nom. sin. m. of* नीच *adj.* Low, vile, base. Deep. नीचम् *acc. sin.* नीचेषु *loc. pl.*

नीचगा *nom. sin. f. of* नीचग *adj.* (*from* नीच Low, *and* ग *agent q. v.* Going) Low; descending.

नीचैस् *ind.* Low.

नीड *s. m.* A nest. -डाः *nom. pl.*

नीत *pass. participle* (*of the vb.* णी Lead) Brought, led, conducted. -तः *nom. sin. m.*

नीतिः *nom. sin. of* नीति *s. f.* Polity, political wisdom or science, treating especially of the administration of government, including the practice of morality in private life, both by the sovereign and his subjects. Prudence. Guidance, direction. नीतिम् *acc.* नीतौ *loc.*

नीतिकुशलः *nom. sin. m.* TATP. Politic, conversant with government and human affairs.

नीतिज्ञ *agent,* Prudent, politic. *s. m.* A politician, a prudent statesman or soldier. -ज्ञः *nom. sin.*

नीतिदोष *s. m.* TATP. Error of conduct. -षाः *nom. pl.*

नीतिमत् *adj.* Prudent, politic. -मान् *nom. sin. m.*

नीतिविद् KWIP, A politician. -दाम् *gen. pl.*

नीतिविद्याम् *acc. sin. of* नीतिविद्या *s. f.* TATP. Political science.

नीतिवेदिनाम् *gen. pl. m. of* नीतिवेदिन् *agt.* (*from. the vb.* विद Know) Knowing policy, a politician.

नीतिशास्त्र *s. n.* TATP. The science of political ethics, or any work treating of it.

नीत्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* णी Lead) Having conducted, or taken. Having passed (as time).

नीयताम् 3*d person singular imp. pass.* (*of the verb* णी) Let be passed (as time) or led (as life).

नीयमान *pres. passive part.* (*of the verb* णी Lead) Being led, conducted, conveyed or brought. -नः *nom. sin. m.* -नस्य *gen. sin. m.* -नम् *acc. m.* or *n.*

नीर *s. n.* Water. -रम् *acc. sin.*

नीरुजः *gen. sin. m.* or *f. of* नीरुज् or *nom. sin. m. of* नीरुज *adj.* Convalescent, well in health (*from* निर् Without, *and* रुज् Sickness, *the* र् *being dropped, and the vowel lengthened by rule* 36).

नील *adj.* Black or dark blue. *s. n.* Indigo, the dye.

नीलकण्ठस्य *genitive singular of* नीलकण्ठ *sub. mas.* A name of MAHÁDEVA, (*from* नील Blue *and* कण्ठ The throat. The neck of ŚIVA, was stained blue by the acrimony of the poison, which, upon its production at the churning of the ocean, he swallowed.)

"To soften human ills, dread ŚIVA drank
The poisonous flood that stained his azure neck."

नीलपक्ष्माणः *nominative pl. m.* BAHUVRÍHI, *comp. of* नील Black, *and* पक्ष्मन् *s. n.* An eye-lash) Feathered with black eye-lashes (*epithet of* दृष्टिवाणाः Eye-shafts).

नीलवर्णम् *acc. sin. m.* BAHUV. Blue-coloured.

नीलवर्णशृगालवत् *ind.* Like the blue jackal.

नीली *s. f.* The indigo-plant.

नीवार *s. m.* Rice growing wild without cultivation.

नु *ind. A particle of interrogation.*

नूतन *adj.* New.

नूनम् *ind.* Surely, assuredly.

नूपुर *s. m.* An ornament for the toes or feet; an anklet. -रः *nom. sin.*

नृणाम् *gen. pl. of* नृ *s. m.* A man.

नृप *s. m.* A king (man-protector). नृपः *nom. sin.* नृपम् *accusative.* नृपेन *instru.* नृपस्य *genitive.* नृपानाम् *gen. pl.*

नृपतिः *nom. sin. of* नृपति *s. m.* A king. नृपतेः *gen.* नृपते *voc.*

नृपनीति *s. f.* TATP. Kingly policy, king-craft. -तिः *nom. sin.*

नृपवल्लभ *s. m.* TATP. A royal favourite. -भात् *abl. sin.*

नृपेच्छा *s. f.* TATP. The royal pleasure. -च्छया *ins. sin.*

नृशंसेन *ins. sin. m. of* नृशंस *agt.* Malicious, noxious, hurtful, mischievous, injurious to mankind. नृशंसेभ्यः *abl. pl. m.*

नेतव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* णी) To be carried. -तव्यः *nom. sin. m.*

नेता *nom. sin. m. of* नेतृ *agt.* A leader, guide, conductor. नेतारः *nom. pl.*

नेत्र *s. n.* The eye.

नैक *adj.* Not one, many, various.

नैकभावाश्रय *adjective,* Changeable, fickle, unsteady. -याणाम् *gen. pl. m.* (*from* न Not, एक One or a, भाव State, आश्रय)

नैराश्यम् *nom. sin. abs. s. n.* (*from* निराश *adjec.* Hopeless) Hopelessness, despair; the absence of wish or expectation, non-expectance.

नैष्ठुर्यम् *nominative sin. of* नैष्ठुर्य *abs. s. n.* (*from* निष्ठुर *adj.* Severe, harsh) Harshness, severity, cruelty.

नैसर्गिक *adj.* Natural, innate. -कः *nominative sin. m.*

नो *ind.* Not. नो चेत् If not. Otherwise, else, unless.

नौः *nominative sin. of* नौ *s. f.* A boat. A ship. नौभिः *ins. pl.*

न्यग्रोध *s. m.* The Indian fig-tree.

न्यस्त *passive part.* (*of the verb* अस Throw, *with* नि) Inserted, put in, placed, applied. न्यस्तः *nom. sin. m.* -स्तम् *nom. sin. n.*

न्याय *sub. mas.* Logic, logical philosophy, doctrine. Justice, right, equity, law. -यः *nom. sin.*

प

पक्व *irreg. pass. part.* (*of the vb.* पच Cook, ripen) Matured, ripe. पक्त्वा *ind. pret. part.* Having cooked.

पक्षः *nom. sin. of* पक्ष *s. m.* A wing. A partisan. A fortnight. A side, a party. पक्षे *loc. sin.* पक्षौ *acc. du.* पक्षैः *ins. pl.*

पक्षबल *s. n.* TATP. Strength of wing. -लेन *ins. sin.*

पक्षिणः *nominal pl. of* पक्षिन् *subs. mas.* A bird. पक्षिभ्याम् *instru. du.* पक्षिभिः *instrumental plural.* पक्षिणाम् *genitive.* पक्षिषु *loc.*

पक्षिराज *s. m.* TATP. King of birds. -जः *nom. sin.*

पक्षिराज्य *s. n.* TATP. The sovereignty of the feathered tribes. -राज्ये *loc. sin.*

पक्षिशावकाः *nominative plural of* पक्षिशावक *sub. mas.* TATPURUSHA, A young bird. पक्षिशावकान् *acc.* पक्षिशावकैः *ins.*

पक्षिस्वामिन् *s. m.* TATP. Lord of birds. -मी *gen. sin.*

पङ्कमग्नानाम् *genitive plural of* पङ्कमग्न TATP. *comp. of* पङ्क, *and* मग्न *pass. part.* (*of the vb.* मस्ज Sink) Sunk in the mire.

पङ्कवर्त्मना *ins. sin. of* पङ्कवर्त्मन् *s. n.* TATP. A miry road.

पङ्कस्य *gen. singular of* पङ्क *s. m.* Mire. A slough. पङ्के *loc.*

पंक्ति *s. f.* A line, a row.

पञ्च *nom. m. f. n. of* पञ्चन् *num. pl. only,* Five. पञ्चभिः *ins.*

पञ्चतन्त्रात् *abl. sin. of* पञ्चतन्त्र *s. n.* The *Pancha Tantra* (the title of a work, containing, as its name imports, five chapters or treatises.)

पञ्चत्वम् *acc. singular of* पञ्चत्व *abs. s. n.* (*from* पञ्चन् Five) Death, *i. e.* the separation of the five elements, of whose aggregate the body consists.

पञ्चमः *nom. sin. m. of* पञ्चम *ordin. num.* Fifth.

पञ्चशत DWIGU, Five-hundred.

पञ्चाङ्ग BAHUV. Five-membered. -ङ्गः *nom. sin. m.*

पटल *s. n.* A heap, a multitude. A coating, or covering. -लैः *ins. pl.*

पटु *adj.* Clever, dexterous. पटुः *nom. sin. m.*

पटुत्वम् *nominative sin. of* पटुत्व *abs. s. n.* (*from* पटु *adjective,* Clever) Cleverness, eloquence.

पठति *3d person singular pres. of the vb.* पठ

1*st cl. par.* Read, recite, repeat, rehearse. **पद्यमानम्** *acc. sin. n. part. pres. passive,* Being recited.

पण *s. m.* An agreement, stipulation, contract. A fine. **पणम्** *acc. sin.* **पणेन** *ins.*

पण्डितः *nom. sin. of* **पण्डित** *s. m.* A scholar, a teacher, a *Paṅdit,* a learned *Brahman,* or one read in sacred science, and teaching it to his disciples. A wise or clever man, an adept. **पण्डितम्** *acc. sin.*

पण्डितबुद्धयः *nom. pl. m. of* **पण्डितबुद्धि** BAHUV. Philosophic-minded.

पण्डितसभाम् *acc. singular s. f.* TATP. An assembly of *Paṅdits* or literati.

पण्यस्त्री *f.* KARMADH. A whore, a harlot. *(from* **पण्य** Vendible, *and* **स्त्री** A woman). **-स्त्रीभिः** *ins. pl.*

पतति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **पत** 1*st cl. par.* Fall. **पतन्ति** 3*d pers. pl.* **पत** 2*d pers. singular imperative.* **पतत्** *present part.* **पततः** *abl.* or *gen. sin. m.*

पतत्रिन् *s. m.* A bird. **पतत्रिभिः** *ins. pl.*

पतनम् *nom. sin. s. n.* A falling, a fall.

पतिः *nom. sin. of* **पति** *s. m.* A husband. A lord, master, owner, proprietor. **पतिम्** *acc.* **पत्युः** *genitive.* **पतिना** *ins. sin. when forming the last member of a compound term*

पतितः *nom. sin. m. of* **पतित** *pass. part.* (*of the verb* **पत** Fall) Fallen, dropped, lighted. **पतितम्** *accusative.* **पतितस्य** *gen.* **पतिताः** *nom. pl. m.* **पतिता** *nominative singular f.* **पतित्वा** *ind. pret. part.* Having flung one's self, or lain down; squatting, crouching.

पतिप्राणा *nom. sin. s. f.* BAHUV. A faithful and devoted wife, one whose husband is her life.

पतिव्रतम् *nom. sin. s. n.* TATP. Fidelity to a husband.

पतिव्रता *nom. sin. s. f.* BAHUV. A good and virtuous wife.

पतिष्यसि 2*d pers. sin.* 2*d fut. of the vb.* **पत** 1*st cl. par.* Fall.

पतौ *loc. sin. of* **पति** *s. m.* A husband.

पत्तन *s. n.* A town, a city. **-नम्** *acc. sin.*

पत्ति *s. m.* A foot-soldier. **पत्तिभिः** *ins. pl.* **पत्तीनाम्** *gen.*

पत्तिकर्मन् *s. n.* TATP. The business of the infantry. **-कर्म** *acc. sin.*

पत्नी *nom. sin. of* **पत्नी** *s. f.* A wife. **पत्न्या** *ins.* **पत्नीषु** *loc. pl.*

पत्या *ins. sin. of* **पति** A husband. **पत्युः** *gen.*

पथिकः *nom. sin. of* **पथिक** *s. m.* A traveller.

पथिन् *s. m.* A road, a way. **पथा** *instru. sin.* **पथि** *loc.*

पथ्यम् *nom. sin. n. of* **पथ्य** *adj.* Proper, fit, suitable, agreeing with, wholeson[illegible] tary, (applied chiefly, though not exclusively, with respect to diet, regimen, &c.) **पथ्यस्य** *gen. sin. m.* or *n.* **पथ्यानि** *acc. pl. n.*

पथ्याशिन् *agt.* Eating, or an eater, of wholesome diet. **-शी** *nom. sin. m.*

पदम् *nom.* or *acc. sin. of* **पद** *s. n.* The foot. Place, site, spot, station. A degree, step. Post, rank.

पदाति *s. m.* A footman, a foot-soldier. -तयः *nominative pl.* -तीन् *acc.* -तिभिः *instru.* -तीनाम् *gen.*

पदे पदे *ind.* At every step, continually.

पद्म *s. m.* or *n.* A lotus.

पद्मरागाणाम् *gen. pl. of* -राग *s.m.* A ruby.

पद्मा *s. f.* A name of the goddess LAKSHMÍ.

पन्थाः *nom. sin. of* पथिन् *s. m.* A path, way, road. -न्तम् *acc.* पन्थानः *nom. pl.*

पपात *3d pers. sin. 2d pret. of the vb.* पत *1st cl. par.* Fall.

पप्रच्छ *3d pers. singular 2d pret. par. of the vb.* प्रच्छ Ask.

पयः *nom. sin. of* पयस् *s. n.* Milk. Water.

पयःपानम् *nom. sin. s. n.* TATP. The drinking of milk, a draught of milk.

पयोमुखम् *acc. sin. m.* BAHUV. Having milk on the surface, milk-faced.

पयोराशि *s. m.* TATPURUSHA. A large body of water. -शौ *loc. sin.*

परः *nom. sin. m. of* पर *pronom.* Other, another. Strange, different. Extreme. Best, pre-eminent, chiefest, intense, greater, more. A stranger. An enemy. परम् *acc. m. also, nom.* or *acc. sin. n.* परस्य *gen. sing.* परान् *acc. pl. m.* परैः *ins. plural.* परेभ्यः *abl. pl.* परेषाम् *gen. pl.* पराम् *acc. sin. f.*

परकलत्राभिगमनम् *nominative singular subs. n.* Adultery. (पर Another's कलत्र Wife, अभिगमन Approach).

परतर *compar.* Greater, more. -तरः *nom. sin. m.*

परत्र *ind.* In the next world, hereafter.

परदारेषु *loc. pl. m.* TATP. On another's wife. *See* दाराः.

परद्रव्येषु *loc. pl. s. n.* TATP. On the goods of another.

परपक्ष *subs. mas.* TATP. The side of the enemy. -क्षे *loc. sin.*

परपिण्डेन *ins. sin. s. n.* TATPURUSHA, With another's cake.

परपुरुष *s. m.* Another man, a stranger.

परभाग्योपजीवी *nom. sin. m.* TATP. परभाग्य Another's fortune, उपजीविन् *agt.* Living.

परभूमिष्ठ *agent,* Abiding in an enemy's country. -ष्ठानाम् *gen. pl. m.*

परभूषणः *nom. sin. s. m.* Peace purchased by the ceding the produce of lands.

परमः *nom. sin. m. of* परम *adj.* Chief, primary, principal. Exceeding. परमम् *nom. sin. n.*

परमर्मज्ञ *agent,* Knowing, or who knows another's character or disposition.

परमापद् *s. f.* KARMADH. The greatest misfortune. -दाम् *gen. pl.*

परमार्थ *s. m.* KARM. Important matter. -र्थेषु *loc. pl.*

परमेश्वर *s. m.* KARMADH. A mighty lord. ŚIVA. -रः *nom. sin.* -राः *nom. pl.*

परम्परा *s. f.* A regular series, an uninterrupted succession. -रया *ins. sin.*

परलोक *sub. mas.* Another world, heaven, paradise.

परलोकार्थिन् *agt.* Seeking a future state; a candidate for immortality. -**ना** *ins. sin. m.*

परवशे *loc. singular n. adj.* Subservient, dependent, subject.

परस्थान *s. n.* KARM. Another, or a strange place. -**ने** *loc. sin.*

परस्पर *adj.* Mutual. Mutually, one another.

परस्परज्ञ *agent,* Knowing one another; a friend, an intimate. -**ज्ञाः** *nom. pl. m.*

परस्परम् *ind.* Mutually.

परस्परोपकारः *nom. singular s. m.* KARM. Mutual benefit.

परा *prep.* Back, backward. Over.

पराक्रमः *nom. sin. of* **पराक्रम** *s. m.* Power, strength, valour, prowess. Forcible means. **पराक्रमे** *loc. sin.* **पराक्रमैः** *ins. pl.*

पराधिकार *s. m.* TATP. Another's office or post.

पराधिकारचर्चा *s. f.* TATP. Officiousness, an interference with another's concerns. -**चर्चाम्** *acc. sin.*

पराधीनता *abs. s. f.* Subjection, dependance upon another. -**ताम्** *acc. sin.*

पराधीनम् *nom. sin. n. adj.* Dependent, subject, subservient. *(from* **पर** Another, *and* **अधीन**). **पराधीनाः** *nom. pl. f.*

परान्नभोजी *nominative sin. m. (from* **पर** Another's, **अन्न** Food, *and* **भोजिन्** *agt. of vb.* **भुज** Eat) Living, or one who lives, at another's cost.

पराभव *s. m.* Disgrace. Overthrow, destruction, ruin. -**वम्** *acc. sin.*

परार्थम् *or* **परार्थे** *ind.* For another's sake or good.

परावसथशायी *nom. singular m. (from* **पर** Another's, **अवसथ** House, **शायिन्** *agt. of the vb.* **शी** Sleep) Sleeping in another's house.

पराश्रित *s. m.* TATP. A dependant. -**ताः** *nom. pl.*

परि *prep.* Round, around, about; entirely.

परिक्रय *s. m.* Redemption, purchasing back. A giving up part of a treasure to preserve the rest. -**यः** *nom. sin.*

परिक्षीण *pass. part.* (*of the vb.* **क्षी** Waste, *with prep.* **परि**) Wasted, emaciated. -**णः** *nom. sin. m.*

परिखा *s. f.* A ditch, trench, fosse. -**खाः** *nom. pl.*

परिगतः *nom. sin. m. pass. part.* (*of vb.* **गम** Go, *with prep.* **परि** Round) Encompassed, surrounded, overwhelmed.

परिचय *s. m.* Acquaintance, intimacy.-**यात्** *abl. sin.*

परिचिन्तय *2d pers. sin. imp. of vb.* **चित इ** *10th cl. par. with* **परि** Think about.

परिचीयते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of vb.* **चि** Collect, *with* **परि**) Is known, or found out.

परिच्छन्न *passive participle* (*of the verb* **छद** Cover, *with* **परि**) Covered, clothed, clad. -**च्छन्नः** *nom. sin. m.*

परिच्छेत्तुम् *infinitive* (*of the verb* **छिद** Cut, *with prep.* **परि**) To cut through; to obviate, to avert.

परिच्छेदः *nom. singular of* **परिच्छेद** *s. m.* Separation of one thing from another, detaching false from true: discrimination of, or a distinguishing between, the good and the bad, the right and the wrong.

परिजन *s. m.* Dependants, servants, family, followers; train, retinue. **-नः** *nom. sin.* **-नान्** *acc. pl.*

परिज्ञान *s. n.* A thorough knowledge, a complete acquaintance. **-नात्** *abl. sin.*

परिज्ञाय *ind. pret. participle* (*of the vb.* **ज्ञा** Know, *with* **परि**) Having fully known or ascertained, having become aware of.

परिणाम *s. m.* A change of form, transmutation. End, last stage or state. **-मः** *nom. sin.*

परिणीता *nominative singular f. passive part.* (*of the verb* **णी** Lead, *with* **परि**) Married. **परिणीतवत्** *indef. past participle.* **-वान्** *nom. sin. m.* **परिणेष्यति** *3d pers. sin. par. 2d fut.*

परिताप *s.m.* Pain, anguish, sorrow. **परितापैः** *ins. pl.*

परितापयन्ति *3d pers. pl. pres. of* **तापि** *caus. of the verb* **तप** Be hot, *with* **परि**, Fill with anguish or uneasiness.

परितुष्ट *pass. part.* (*of the vb.* **तुष** *with* **परि**) Pleased, delighted. **-तुष्टः** *nom. sin. m.*

परितोषः *nom. sin. of* **-तोष** *sub. m.* Satisfaction, pleasure, delight. **-षम्** *acc. sin.*

परितोषयिष्यति *3d pers. sin. 2d fut. of* **तोषि** (*causal of the verb* **तुष** Be pleased, *with* **परि**) Will satisfy or content.

परित्यजेत् *3d pers. sin. pot. of* **त्यज** *1st cl. par. with* **परि** Quit, abandon, leave, forsake, neglect, give up, surrender, abdicate, renounce; *also,* shake off (sleep). **परित्यज्यते** *3d pers. sin. pres. pass.* **परित्यक्त** *pass. part.* **-क्ताः** *nom. pl. m.* **-क्ता** *nom. sin. f.* **-क्तेन** *instru. singular n.* **परित्यज्य** *ind. pret. participle.*

परित्याग *s.m.* A neglecting, leaving, quitting. Abandonment, desertion, abdication. Loss, privation. **-गः** *nom. sin.* **-गम्** *acc.* **-गेन** *ins.* **-गात्** *abl.* **-गाः** *nom. pl.*

परित्राण *s. n.* A preserving, protecting or rescuing.

परिदेवन *s. n.* Complaint, lamentation **-नम्** *nom. sin.*

परिदेवना *s. f.* Lamentation. **-ना** *nom. sin.*

परिधान *sub. neu.* Vesture, clothes, a lower garment.

परिधानवल्कलम् *nom. sin. s. n.* TATP. Bark for clothing.

परिध्वंसिन् *agt.* Destroying, destructive. **-सी** *nom. sin. m.*

परिपालयन्तु *3d pers. pl. imp. of the vb.* **पा** *10th cl. par.* Protect, *with* **परि**.

परिभवात् *abl. sin. of* **परिभव** *s. m.* Disrespect, contempt, disgrace, insult. **परिभवे** *locative.*

परिभूयते *3d person singular pres. passive* (*of the verb* **भू** Be, *with* **परि**) Is despised. **परिभूयेते** *3d person dual.* **-रिभूत** *pass. part.* Despised, insulted. **-ताः** *nominative pl. m.*

परिभ्रमन् *nom. sin. m. of* **परिभ्रमत्** *part. pres.* (*of the vb.* **भ्रम** 1*st class par.* Whirl, *with* **परि**) Prowling, roaming, roving, or wandering about.

परिभ्रश्यते 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **भ्रंश** 4*th cl. par.* Fall, *with* **परि**. **परिभ्रष्टः** *nom. sin. m. pass. part.* Fallen, deprived; void, devoid of.

परिरक्षणम् *nom. sin. s. n.* A guarding, defending. Preservation.

परिरक्षितुम् *infinitive* (*of the verb* **रक्ष** Guard, *with* **परि**) To defend, preserve, save.

परिवञ्चित *passive part.* (*of the verb* **वञ्च** **इ**) Deceived. -**तः** *nom. sin. m.*

परिवर्ज्जयेत् 3*d pers. sin. pot. of the vb.* **वृज** 10*th class par.* Shun, avoid, leave, quit, *with* **परि**, *denoting* Completeness.

परिवर्त्त *sub. mas.* Exchange, barter. -**वर्त्तः** *nom. sin.*

परिवर्त्तते 3*d pers. sin. pres. of the verb* **वृत** 1*st cl. átm.* Be, *with* **परि**, Revolve, turn round. **परिवर्त्तन्ते** 3*d pers. pl.*

परिवर्त्तिनि *loc. singular m. of* -**वर्त्तिन्** *agt.* (*of verb* **वृत** Be, *with* **परि**) Revolving.

परिवार *s. m.* Retinue, train, domestics, attendants. **परिवारम्** *acc. sin.*

परिवृत *pass. part.* (*of the vb.* **वृ** Surround, *with* **परि**) Surrounded, attended. -**वृतः** *nom. sin. m.* **परिवृत्य** *ind. pret. participle,* Having returned, or turned back.

परिवेष्टयन्ति 3*d pers. pl. pres. of* **वेष्टि** (*caus. of the vb.* **वेष्ट** Surround, with *prep.* **परि**) They twine around. **परिवेष्टित** *pass. part.* Encompassed. Beset, beleagued. Bound around, swathed. -**तः** *nom. sin. m.*

परिव्राजक *s. m.* The man of the fourth or last religious order, the mendicant devotee. **परिव्राजकः** *nom. sin.* **परिव्राजकेन** *ins.*

परिश्रान्त *pass. part.* (*of the vb.* **श्रम** Be weary, *with* **परि**) Overcome with fatigue, exhausted, tired, wearied, worn out. -**श्रान्तः** *nom. sin. m.* -**श्रान्तेन** *ins.* -**श्रान्तम्** *acc. sin. n.*

परिष्कृत *pass. part.* (*of the vb.* **कृ** Make, *with* **परि**) Embellished, adorned, beautified, highly finished or perfected. -**तम्** *nom. sin. n.*

परिष्वङ्ग *s. m.* Embracing; an embrace.-**ङ्गम्** *acc. sin.*

परिष्वज्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* **ष्वञ्ज** *with prep.* **परि**) Having embraced.

परिहन्यते 3*d pers. sin. pres. passive* (*of the vb.* **हन** Kill, *with* **परि**) Is destroyed.

परिहर 2*d pers. sin. imp.* (*of the vb.* **हृ** 1*st cl. par.* Seize, *with* **परि**) Drive away.

परिहर्त्तव्यः *nom. sin. m. of* **परिहर्त्तव्य** *fut. passive part.* (*of the vb.* **हृ** Seize, *with prep.* **परि**) To be shunned, avoided, or removed.

परिहीयते 3*d pers. sin. pres. passive* (*of the vb.* **हा** Quit, *with prep.* **परि**) Is left, abandoned, discontinued, deprived, debarred, ejected, excluded. **परिहीन** *pass. part.* Deprived, wholly destitute. Wasted, reduced. -**नम्** *acc. sin. m.*

परीक्षण *s. n.* Examination, investigation, inquiry, testing, proving.-**णम्** *nom.* or *acc.*

परीक्ष्यन्ते *3d pers. pl. pres. pass. of vb.* **ईक्ष** *1st cl. átm.* See, *with prep.* **परि** Try, test, assay, prove.

परीवाहः *nom. sin. s. m.* A drain or channel made to carry off water from a pond that overflows.

परुष *adj.* Harsh, severe, abusive. **परुषा** *nom. sin. f. also, s. n.* Harsh and contumelious speech, abuse. **-षेण** *ins.*

परुषवचन *s. n.* KARM. Harsh or contumelious speech. **-नम्** *acc. sin.*

परेङ्गितज्ञानफलाः *nom. pl. f.* BAHUVRÍHI, Fruitful in the discovery of another's hints.

परेद्युस् *ind.* Next day. On the morrow.

परैः *ins. plural m. of* **पर** *pronom.* Other, another.

परोक्षवृत्तीनाम् *gen. pl. m.* BAHUV. Acting out of sight.

परोक्षार्थस्य KARMADH. *comp. of* **परोक्ष** *cr.* Invisible, secret, *and* **अर्थस्य** *gen. sin. of* **अर्थ** *s. m.* An object.

परोक्षे *loc. sin. n. of* **परोक्ष** *adj.* Invisible. *ind.* Out of sight, behind one's back.

परोपदेशे *loc. sin. m.* TATP. In instructing others.

पर्कटी *s. f.* The waved-leaf fig-tree.

पर्ज्जन्यः *nom. sin. of* **पर्ज्जन्य** *s. m.* A cloud.

पर्य्यङ्के *loc. sin. of* **पर्य्यङ्क** *s. m.* A bed, a couch.

पर्य्यटता *ins. sin. m. of* **पर्य्यटत्** *part. pres.* (*of the verb* **अट** Travel, *1st. cl. par. with* **परि**) Prowling about.

पर्य्यन्त *s. n.* Far, *limitative,* To, unto, as far as. **किं पर्य्यन्तम्** How far?

पर्व्वतात् *abl. sin. of* **पर्व्वत** *s. m.* A mountain, a hill. **पर्व्वते** *loc.*

पलायन *s. n.* Flight, escape. **पलायनम्** *nom. sin.*

पलायन्ते *3d pers. pl. pres. of the verb* **अय** *1st class par. átm.* Go, *with* **परा** Back, **र्** *being changed to* **ल्**, Escape, flee, run away, scamper, make off. **पलायिष्यते** *3d pers. singular 2d fut.* Will drop, sink into oblivion, die away. **-यिष्यसि** *2d pers. sin. 2d fut. par.* **-यमान** *pres. part. átm.* **-नः** *nominative sin. m.* **पलायित** *passive part.* **-तः** *nominative singular m.* **-ताः** *nom. pl. m.* **पलायितुम्** *inf.*

पलितेषु *loc. pl. of* **पलित** *s. n.* Gray hair.

पल्लव *s. m.* A sprout, a shoot, the extremity of a branch bearing new leaves.

पल्लवग्राहि *nom. sin. n. of* **पल्लव** *and* **ग्राहिन्** *agt. (from the vb.* **ग्रह** Take) Twig-picking, straw-gathering, superficial (knowledge).

पवन *s. m.* Wind, air. A tempest, a gale, gust. **-नैः** *ins. pl.*

पवनक्षिप्त TATP. Tempest-tossed.

पशुः *nom. singular of* **पशु** *s. m.* A beast, a brute. **पशुम्** *accusative.* **पशुना** *instru.* **पशोः** *genitive.* **पशून्** *acc. pl.* **पशुभिः** *ins.* **पशूनाम्** *gen.* **पशुषु** *loc.*

पश्चात् *ind.* After, afterwards. Subsequently, soon after. Behind. In the rear.

पश्चात्ताप *s. m.* Repentance, remorse.

पश्चादागत्य *ind. pret. participle,* Having returned. *See* आगत्य.

पश्चादायान्तम् *acc. sin. m.* Coming behind, following. *See* आयान्तम्.

पश्चिमे *loc. sin. n. adj.* Last, latter, hinder, final.

पश्यामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* दृश 1*st cl. par. substituting* पश्य *in the conjugational tenses,* See, observe, behold, look. पश्यति 3*d pers.* पश्यन्ति 3*d pers. pl.* पश्य 2*d pers. singular imp.* पश्यतु 3*d pers. sin.* -श्यत 2*d pers. pl.* -श्येत् 3*d person sin. potential.* पश्यत् *pres. part.* पश्यतः *gen. sin. m.* -न्तः *nom. pl. m.*

पांशु *s. m.* Dust.

पाटलिपुत्रनामधेयम् *nom. sin. n.* BAHUV. *compounded of* पाटलिपुत्र *cr.* A city supposed to be the ancient *Palibothra* and the modern *Patna, and* नामधेय *subs.* A name.

पाटवम् *acc. sin. of* -टव *abs. s. n. (from* पटु *adjective,* Eloquent. Clever) Eloquence. Cleverness, skill.

पाठितः *nom. sin. m. pass. part. of* पाठि *(caus. of the vb.* पठ Read, recite) Made to talk, read or recite, taught. पाठ्यते 3*d pers. sin. pres. pass.*

पाणि *s. m.* The hand.

पाण्डित्यम् *nom. singular of* पाण्डित्य *abs. s. n. (from* पण्डित *sub. mas.* A scholar) Learning, scholarship, erudition. Skill, talent, tact.

पाण्डु *sub. mas.* The name of a sovereign of ancient *Delhi,* and nominal father of *Yudhishthira,* and the other four *Pańdava* princes.

पाण्डुपुत्र *s. m.* TATP. A son of *Pańdu.* -पुत्र *voc. sin.*

पातकम् *acc. singular of* पातक *s. n.* A sin, a crime.

पातित *pass. part. of* पाति *(caus. of vb.* पत Fall) Made to fall, thrown down. -तानि *nom. pl. n.*

पातुम् *inf. (of the vb.* पा) To drink.

पातोत्पाताः *nom. pl. m.* DWANDWA, The falls and the rises, depressions and elevations, ups and downs.

पात्रताम् *acc. singular of* पात्रता *abs. s. f. (from* पात्र *adj.* Worthy) Merit, capacity, fitness.

पात्रत्वात् *abl. singular of* पात्रत्व *abs. s. n. (from* पात्र Fit) Fitness, capacity.

पात्रम् *nom. singular s. n.* A vessel, plate, cup, &c. A sacrificial vase or vessel. A receptacle, a recipient. A fit or competent person. A king's minister. पात्रे *loc. sin.*

पात्रस्थम् *acc. sin. n. of* पात्रस्थ *adj.* Lying in the dish.

पाद *s. m.* A foot. पादेन *ins. sin.* पादस्य *gen.* पादे *loc.* -दौ *acc. du.* -दयोः *genitive* or *loc.* -दान *acc. pl.* -देषु *loc.*

पादपस्य *genitive sin. of* पादप *sub. mas.* A tree. पादपे *loc.*

पादयुद्ध *s. n.* TATP. Foot-fight.

पादारविन्द *s. m.* TATP. (Lotus of a foot) The foot of a deity, lover, &c. -विन्दम् *acc. sin.*

पादास्फालनेन *ins. sin. s. n.* TATP. The trampling, shuffling action or motion of the feet, as in wrestling, striving, or struggling.

पादाहति *s. f.* A blow with the foot, a treading, a trampling. -तिभिः *ins. pl.*

पानम् *nom. sin. of* पान *s. n.* A drinking. Drink.

पानीयम् *acc. sin. of* पानीय *fut. pass. part. of the vb.* पा Drink,—*hence s. n.* Water.

पान्थः *nom. singular of* पान्थ *sub. mas.* A traveller. पान्थेन *instrum.* पान्थ *voc.*

पापकर्म्मणा *ins. sin. m.* BAHUV. Wicked, sinful, of evil doings.

पापतिमिर TATP. Blinded by sin. -राभ्याम् *ins. du. m.*

पापपुण्यैः *ins. pl. of* पापपुण्य *m.* or *n.* DWAN. Vicious or virtuous (deeds).

पापम् *acc. sin. m. of* पाप *adj.* Wicked: a villain. पाप *voc. sin.* O miscreant. पापम् *nominative* or *acc. sin. of* पाप *s. n.* Sin, wickedness, evil, villainy, crime. पापस्य *gen.*

पापरहित TATP. Freed from sin. -तेन *ins. sin. m.*

पापाशयः *nom. singular m.* BAHUV. Evil-intentioned.

पापीयस् *compar.* (*of* पाप Wicked) More wicked, very wicked. -यान् *nom. sin. masculine.*

पायस *adj.* Made of milk, milken.

पायसदग्धः *nom. sin. m.* TATP. Scalded by milk-porridge.

पारक्य *s. m.* An enemy. Alien, belonging to an enemy. -रक्येन *ins. sin.*

पारग *agt.* Crossing over. Going over, or to the end. -गः *nom. sin. m.*

पारम् *acc. sin. of* पार *s. m.* The further or opposite bank of a river. The end, extremity, or last.

पारुष्य *abs. s. n.* Severity, violence, in word or deed; the former being called वाक्पारुष्य, the latter दण्डपारुष्य. -रुष्यम् *nom. sin.*

पार्थिव *s. m.* A king. -वम् *acc. sin.* -वे *loc.* -वाः *nom. pl.* -वैः *ins.*

पार्व्वण *s. m.* The general funeral ceremony to be offered to all the manes at the *Parva*, or conjunction of the sun and moon, at which double oblations are offered; three cakes to the father, paternal grandfather, and great grandfather; and three to the maternal grandfather, his father and grandfather; and the crumbs of each set to the remoter ancestors in each line.

पार्व्वती *s. f.* A name of DURGÁ, in her capacity of daughter of HIMÁLA, the sovereign of the snowy mountains: she is the consort of ŚIVA. पार्व्वतीम् *acc.*

पार्श्व *sub. mas.* A side, a flank. -र्श्वे *loc. sin.* -र्श्वयोः *loc. du.*

पार्श्वगताम् *acc. sin. f.* (*from* पार्श्व *s.* The side. Near, by the side of, *and* गताम् Gone) Sheltered, screening.

पार्श्वतस् *ind.* By the side, at the side, on the flanks.

पालन *s. n.* Protection, a protecting. **-नम्** *acc. sin.*

पालय *2d pers. sin. imp. of the vb.* **पा** *10th cl. par.* Preserve, protect, guard, keep. **पालयन्** *nom. sin. m. pres. part.* Protecting, ruling. **पाल्यते** *3d pers. sin. pres. pass.* **पालितः** *nom. sin. m. pass. part.* Nourished, reared, cherished. **-तम्** *acc. sin. m*

पावकम् *acc. sin. of* **पावक** *s. m.* Fire.

पाशः *nom. singular of* **पाश** *s. m.* A snare, noose, gin for catching birds, deer, &c., a fetter, a cord. **पाशम्** *acc.* **पाशाः** *nom. pl.* **पाशान्** *accusative.* **पाशैः** *ins.*

पाशबद्धान् *acc. pl. m. of* **पाशबद्ध** TATP. Snared, noosed, entrapped, caught in a net.

पाशबन्धम् *acc. sin. of* **पाशबन्ध** *s. n.* TATP. A noose, snare, halter, net.

पाशहस्तम् *acc. sin. m.* BAHUV. Snare-in-hand.

पाषाण *s. m.* A stone. **-णे** *loc. sin.*

पिङ्गल *adj.* Tawny, yellowish; *hence* **पिङ्गलक** the name of a lion.

पिण्ड *s. m.* A lump, ball, or cake. **पिण्डतस्** *ind.* (*equiv. to* **पिण्डात्**) From a ball.

पिण्डद *s. m.* The giver of a mouthful. A master. **-दस्य** *gen. sin.*

पिता *nom. sin. of* **पितृ** *s. m.* A father. **पित्रा** *ins.* **पितुः** *gen.*

पितृमन्दिरे *locative sin. s. n.* TATP. In the paternal mansion.

पिपासा *s. f.* Thirst, a desire to drink.

पिप्पल *s. m.* The holy fig-tree.

पिबति *3d pers. sin. pres. of the verb* **पा** *1st cl. par.* Drink, drink up.

पिशुन *s. m.* A spy, informer, tale-bearer. *adj.* Slanderous, calumnious. Wicked, vile. **पिशुनेन** *ins. sin.* **पिशुनाः** *nom. pl. m.*

पिशुनवचन *s. n.* KARMADH. Evil speech, detraction, slander. **-नात्** *abl. sin.*

पीडनम् *acc. sin. of* **पीडन** *s. n.* A pressing, squeezing, or paining.

पीडा *nom. sin. of* **पीडा** *s. f.* Pain, annoyance.

पीडितः *nom. singular m. pass. part.* (*of the verb* **पीड**) Pressed; pained, squeezed, griped, wrung, tormented. Distressed, harrassed. **पीडिते** *loc. sin. m.* **पीडितम्** *nom.* or *acc. sin. n.*

पीत्वा *ind. pret. part.* (*of the verb* **पी** *or* **पा** Drink) Having drunk.

पीयते *3d pers. sin. pres. pass. of the verb* **पा** Drink) Is drunk or imbibed.

पुंश्चलीभिः *ins. pl. of* **पुंश्चली** *s. f.* A harlot, an unchaste woman, a frequenter of men.

पुंसः *gen. sin. of* **पुमस्** *s. m. irreg. in its declension,* A man, a male. **पुंसाम्** *gen. pl.*

पुङ्गव *s. m.* A bull; *mostly used as the final member of a compound term, denoting,* Excellent, pre-eminent.

पुच्छ *s. m.* A tail. **पुच्छः** *nom. sin.* **पुच्छम्** *nom. sin. s. n.*

पुच्छाग्रे *loc. sin. of* **पुच्छाग्र** *s. n.* TATP. Tip of the tail.

पुण्य *adj.* Virtuous, pure, righteous, holy. Beautiful, pleasing. *s. n.* Virtue, moral or religious merit, a good action. Good fortune, as the results of virtuous acts in a former life. पुण्यम् *acc. sin.* पुण्यात् *abl.*

पुण्यकर्म्मणाम् *gen. plural n. of* पुण्यकर्म्मन् KARM. A virtuous action.

पुण्यतीर्थे KARM. *comp. of* पुण्य *adj. cr.* Pure, holy, *and* तीर्थे *loc. singular of* तीर्थ *s. n.* A holy place, any place of pilgrimage, as *Benares,* &c.; but especially particular spots along the course of sacred streams, as the Ganges, &c.; and in the vicinity of some piece of water, or sacred springs.

पुण्ययोग *s. m.* TATPURUSHA, The effect or consequence of virtuous acts done in a former life. -गेन *ins. sin.*

पुण्यवान् *nom. singular m. of* पुण्यवत् *adj.* Fortunate, lucky, well-fated. *In line* 255, *this adjective being followed by a pronoun in the ablative case, must be rendered comparatively,* Happier, more fortunate.

पुण्यात्मन् BAHUV. Pious-soul. -ना *ins.sin.m.*

पुण्यैककर्म्मणाम् *gen. pl. m.* BAHUVRÍHI, Of those whose sole business is the practice of virtue. (पुण्य, एक, कर्म्मन्)

पुण्योदयात् *abl. sin. of* -दय *s. m.* TATP. Good fortune, as the result of virtuous acts in a former life.

पुत्रः *nominative sin. of* पुत्र *s. m.* A son, a child. पुत्रेण *ins.* -त्रस्य *genitive.* -त्राभ्याम् *instrumental dual.* पुत्राः *nominative pl.* -त्रान् *acc.* पुत्रैः *instru.* -त्राणाम् *gen.*

पुत्रक *voc. sin. of* -त्रक *s. m.* A son, a child.

पुत्री *nom. sin. s. f.* A daughter. पुत्र्या *ins.*

पुनः पुनर् *ind.* Again and again.

पुनर् *and before certain letters,* पुनः *ind.* Again, any more, any longer. Yet, still, further. But, on the contrary. Assuredly.

पुनरागतः *nom. singular m.* Come again, returned. -रागत्य *ind. pret. participle,* Having returned. *See* आगत *and* आगत्य.

पुनरागमन *sub. neuter,* A coming again, a return. -नाय *dat. sin.*

पुनराह *3d pers. sin. 2d pret.* (*of the verb* ब्रू *2d cl.* Say, *with* पुनर्) He replied.

पुनरूपोढा *nom. sin. f.* Re-married, married again. (*passive part. of the verb* वह Carry, *with* पुनर्).

पुनर्ज्जन्म *acc. sin. of* -र्ज्जन्मन् *s. n.* A second birth, regeneration.

पुमान् *nom. sin. of* -मस् *s. m.* A man, a male.

पुर् *s. f.* A city. पुरि *loc. sin.*

पुरःसरम् *ind.* By or with, *i. e.* preceded by, attended with.

पुरतस् *ind.* Before, in the presence.

पुरस् *ind.* Before, in front, in the van.

पुरस्कर्त्तव्याः *nom. pl. m. fut. pass. part.* (*of the vb.* कृ Make, *with* पुरस्) To be honoured, respected, or put before. -स्कार्य्यः *nom. sin. m.* To be prepared or fitted out. पुरस्कृतः *nom. sin. m. pass. part.* Placed in front, advanced to the foremost rank, honoured. पुरस्कृत्य *ind. pret. participle,* Having placed before, setting before.

पुरस्क्रियन्ताम् *3d pers. pl. imp. passive*, Let them be honoured or distinguished.

पुरस्तात् *ind.* Before, in front.

पुरा *ind.* Formerly. Old, past. Long past.

पुराण *s. m.* *A Karsha*, or measure of silver equal to sixteen *Panas* of *Cowries*. -णैः *ins. pl.*

पुरावृत्त *s. n.* Any old or legendary event.

पुरावृत्तकथा *s. f.* TATP. An old story, a story of the olden time.

पुरावृत्ताख्यानकथनम् *nom. sin. s. n.* TATP. A telling of old stories.

पुरि *s. f.* A town, a city. पुर्य्याम् *loc. sin.*

पुरीष *s. n.* Excrement, ordure.

पुरुषः *nom. sin. of* पुरुष *s. m.* A man. -षेण *ins.* पुरुषस्य *genitive.* -षाः *nom. pl.*

पुरुषकारेण *ins. sin. of* -षकार *s. m.* TATP. A manly act or effort.

पुरुषद्रव्यसम्पद् *nom. sin. s. f.* TATPURUSHA, Abundance of men and materials.

पुरुषपशु *s. m.* TATP. A beast of a man, a human brute. -पशोः *gen. sin.*

पुरुषसिंहम् *acc. singular m.* (*comp. of* पुरुष Man, *and* सिंह A lion) A lion of a man, *i. e.* a brave man.

पुरुषान्तरः *nom. singular s. m.* A mode of alliance; that which is made by proxy (*literally*, Another man).

पुरुषार्थम् *ind.* For man. (*See* अर्थम्.)

पुलकितः *nom. sin. m. of* -कित *adjective*, (*from* पुलक Erection of the hairs of the body) Having the down of the body erect (a symptom of exquisite delight).

पुष्कलः *nom. sin. m. of* पुष्कल *adj.* Plenteous.

पुष्ट *passive participle* (*of the verb* पुष Feed) Nourished, fed.

पुष्प *s. n.* A flower.

पूग *s. m.* Betel-nut.

पूजयेत *3d pers. sin. pot. of the vb.* पूज *10th cl. átm.* Honour. पूजित *passive participle* Honoured, treated with marks of distinction. -तौ *nom. du. m.* -ताः *nom. pl. m.* पूजनीयः *nom. sin. m. future pass. part.* To be worshipped, or honoured; deemed worthy of respect, worship, or honour. पूजयितव्या *nom. sin. f.* पूज्य *nom. sin. m.* Worshipped, venerable, fit for, or deserving of worship, adoration, &c. पूज्या *nom. sin. f.*

पूजाम् *acc. singular of* पूजा *s. f.* Worship, homage, honour, respect.

पूज्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the vb.* पूज Honour) Is honoured, or respected.

पूरण *s. n.* A filling. -णम् *acc. sin.*

पूरयन्ति *3d pers. pl. pres.* (*of the vb.* पूर *10th cl. par.*) Fill, satisfy, fulfil. पूर्य्यते *3d pers. sin. pres. pass.*

पूरयित्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* पूर *10th cl.*) Having filled.

पूरुषः *nom. sin. of* पूरुष *s. m.* A man.

पूर्णः *nom. sin. m. of* पूर्ण *pass. part.* (*of the vb.* पूर Fill) Filled, full. पूर्णम् *nom.* or *acc. sin. n.*

पूर्व्वः *nom. sin. m. of* पूर्व्व *pronom.* Former, old. First-mentioned.

पूर्व्वक *adj.* Prior, before, preceding. -कम् *nom. sin. n. This word frequently forms the last member of a compound term; as,* दारिकादानपूर्व्वकः *nom.sin.m.* Preceded by the gift of a daughter.

पूर्व्वजन्मकृतम् TATP. *comp. of* पूर्व्वजन्म *cr.* A former birth, or previous state of existence, *and* कृतम् *nom. sin. n. pass. part.* (*of vb.* कृ Do) Done, wrought, performed.

पूर्व्वम् *nom.* or *acc. sin. n. of* पूर्व्व *pronom.* Former. *ind.* Previously.

पूर्व्वोक्त *passive part.* (*of the vb.* वच Say, *with* पूर्व्व) Said before, aforesaid, aforementioned. -क्तम् *acc. sin. n.*

पृच्छामि 1*st pers. sin. pres.* (*of the vb.* प्रच्छ 6*th cl. par.*) Asks, inquires. पृच्छति 3*d pers.* पृच्छ्यताम् 3*d pers. sin. imp. pass.* Let (him) be asked or enquired of.

पृथक् *ind.* Separately.

पृथिवीतल *s. n.* TATP. The bare ground, the very ground. -ले *loc. sin.*

पृथिवीपतिः *nom. sin. s. m.* TATPURUSHA, A sovereign, a king. -पतेः *gen.*

पृथिवीपाल *s. m.* A ruler of the earth, king, monarch. -लः *nom. sin.* -लाः *nom. pl.*

पृथिवीम् *acc. sin. of* पृथिवी *s. f.* The earth.

पृथ्वी *s. f.* The earth.

पृथ्वीखात *s. n.* TATP. A cavern, hole or pit in the earth.

पृष्ट *passive part.* (*of the verb* प्रच्छ) Asked, questioned, interrogated, demanded. पृष्टः *nom. sin. m.* पृष्टा *nom. sin. f.* पृष्टया *ins.*

पृष्टवत् *indef. past part.* -वान् *nom. sin. m.* He asked or questioned.

पृष्ठ *s. n.* The back. The surface. The flat roof of a house. पृष्ठम् *acc. sin.* पृष्ठे *loc.*

पृष्ठतस् *ind.* Behind the back. On the back, with the back.

पृष्ठमांसादः *nom. sin. m.* (पृष्ठ The back, मांस Flesh, *and* अद *agt.* Eating) A backbiter.

पेशल *adj.* Skilful, dexterous, clever.

पैशुन्य *abs. s. n.* Tale-bearing, reporting evil of others, espionage. -न्यात् *abl. sin.*

पोत *s. m.* A vessel, ship, boat, bark. -तः *nom. sin.* -तम् *acc. sin.*

पोतवणिज् *s. m.* A voyaging merchant. -जम् *acc. sin.*

पौर *s. m.* A citizen. पौराणाम् *gen. pl.*

पौरुषम् *nom.* or *acc. sin. of* पौरुष *abs. s. n.* (*from* पुरुष *s. m.* A man) Manliness, vigour, courage, valour. पौरुषे *loc.*

प्र *prep.* Forth, forward, before, away. pro, pre. Very much, exceeding.

प्रकम्पमान *pres. part. átm.* (*of the vb.* कप इ 1*st cl. átm. with* प्र) Trembling, quivering, quaking. -नम् *acc. sin. m.*

प्रकार *s. m.* Kind, sort. -राः *nom. pl.*

प्रकाशन *s. n.* Illumination. -नम् *nom. sin.*

प्रकाशम् *ind.* (In dramatic language) Aloud.

प्रकाशयति 3*d pers. sin. pres. of* काशि (*caus. of the vb.* काश Shine, *with* प्र Forth) Irradiates, illumines, makes manifest, displays; publishes, reveals, blazons abroad, discloses. प्रकाशयेत् 3*d pers. sin. pot.*

प्रकीर्ण *passive part.* (*of the vb.* **कॄ** Scatter, *with* **प्र**) Agitated, excited, wild. **-र्णस्य** *gen. sin. m.*

प्रकुप्यति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **कुप** 4*th cl. par.* Be angry. **प्रकुपितः** *nom. sin. m. pass. part.* **प्रकुप्य** *ind. pret. part.* Being enraged.

प्रकुर्व्वीत 3*d pers. sin. pot. of the vb.* **कृ** 8*th cl. átm.* Do, *with* **प्र.**

प्रकृति *s. f.* Nature, the natural state or condition of a thing. Constitution, disposition, temper, whether of body or mind. Nature; in philosophy, the passive or material cause of the world, as opposed to the active or spiritual; and in mythology, a goddess, the personified will of the Supreme in the creation, identified with *Máyá* or allusion; hence it is the same with the *Śakti*, or personified energy or bride of a deity, as LAKSHMÍ DURGÁ, &c. A requisite of regal administration, of which seven are enumerated: the king, the minister, an ally, treasure, territory, fortress, and an army: the corporations or companies of citizens are sometimes added, making an eighth class. **प्रकृतिः** *nom. sin.* **प्रकृतिम्** *acc.* **प्रकृत्या** *instrum.* **प्रकृतयः** *nominative plural.* **प्रकृतिभिः** *ins.*

प्रकृष्टत्व *abs. sub. n.* Transcendent excellence. **-त्वात्** *abl. sin.*

प्रकोप *s. m.* Irritation, provocation, enraging, exasperation; a rage. An attack. Insurrection. **-पः** *nom. sin.* **-पाय** *dat.* **-पात्** *abl.*

प्रकोपन *s. n.* Irritating, provoking. **-नम्** *nom. sin.*

प्रकोपितस्य *gen. sin. m. of* **प्रकोपित** *pass. part. of* **कोपि** *caus.* (*of the verb* **कुप** Be angry, *with* **प्र**) Much incensed, greatly provoked.

प्रक्षालनात् *abl. singular of* **प्रक्षालन** *s. n.* A washing, a cleansing.

प्रक्षिप्त *pass. part.* (*of the vb.* **क्षिप** Throw, *with* **प्र**) Thrown, flung, cast. **-क्षिप्तवत्** *indef. past part.* **-वान्** *nom. sin. m.* He threw.

प्रगल्भ *adjective,* Bold, confident, resolute, energetic. Prompt, ready. **प्रगल्भः** *nom. sin. m.*

प्रचक्षते 3*d pers. pl. pres. of the vb.* **चक्ष** 2*d cl. átm.* Speak, say, *with* **प्र**) They call.

प्रचलित *passive part.* (*of the vb.* **चल** Go, *with* **प्र**) Moved forwards, proceeded, set out, departed, went. **-तः** *nom. singular m.* **-ताः** *nom. pl. m.*

प्रचुर *adjective,* Plenteous, plentiful, much, many. **-रः** *nom. sin. m.*

प्रचुररत्नधनागमा *nom. sin. f.* BAHUV. Having a large income of gems and money.

प्रच्युत *pass. part.* (*of the vb.* **च्यु** Fall, *with* **प्र**) Fallen from, strayed. **-तः** *nom. sin. m.*

प्रच्छन्नः *nom. sin. m. of* **प्रच्छन्न** *passive part.* (*of the vb.* **छद** Cover, *with* **प्र**) Covered, concealed, hidden. **प्रच्छाद्य** *ind. pret. part.* Having covered.

प्रजा *s. f.* People, subjects. **प्रजाम्** *acc. sin.* **प्रजाः** *acc. pl. in which number it is chiefly used.*

प्रजागर *s. m.* Watching, waking.

प्रजायते *3d pers. sin. pres. (of the verb* **जन** *4th cl. átm. substituting* **जा** *in the conjutional tenses).* Is born or produced.

प्रजावती *nom. sin. f. of* **-वत्** *adj.* Possessing children. A mother, a matron.

प्रज्ञा *sub. feminine,* Understanding, wisdom, knowledge.

प्रज्ञावत् *adj.* Wise, knowing, intelligent, shrewd. **-वताम्** *gen. pl. m.*

प्रणमति *3d pers. sin. pres. (of the verb* **णम** *1st cl. par.* Bow, *with* **प्र**) Stoops, bows down, makes obeisance. **प्रणम** *2d pers. sin. imp.* Do homage, make obeisance. **-णम्य** *ind. pret. part.* **-णत** *passive part.* Bent forward, stooped, stooping. **-तानि** *acc. pl. n.* **-प्रणतवत्** *indefinite past part.* **-वान्** *nom. sin. m.*

प्रणयात् *abl. sin. of* **प्रणय** *sub. mas.* Friendship, friendly regard. **-णयाः** *nom. pl.*

प्रणश्यति *3d person sin. pres. of the verb* **णश** *4th cl. par.* Perish, *with* **प्र.**

प्रणाम *s. m* Obeisance. **-मम्** *acc. sin.*

प्रणाश *s. m.* Loss, destruction. **-शः** *nom. sin.* **-शे** *loc. sin.*

प्रणाशयेत् *3d pers. sin. pot. of* **नाशि** *(caus. of the vb.* **णश** Perish, *with* **प्र**) He should suffer to be lost, he should allow to perish.

प्रणिधि *sub. mas.* A spy, a secret agent or emissary. **-धिः** *nom. sin.* **-धिना** *instru.* **-धे** *voc.*

प्रणिधीयते *3d pers. sin. pres. pass. of vb.* **धा** Hold, *with* **प्र**) Is set or inlaid.

प्रताप *s.m.* Majesty, dignity. Vigour, power, energy. **प्रतापेन** *ins. sin.* **-पात्** *abl.*

प्रतापवान् *nom. sin. m. of* **-पवत्** *adjective,* Majestic, glorious.

प्रति *prep.* Again, against, back again. Each. *As a postposition it governs the accusative case, and then means,* Towards, to, with, in regard to.

प्रतिक्षणम् *indecl.* Every moment, every instant, continually.

प्रतिगम्यताम् *3d pers. singular imp. passive (of the verb* **गम** Go, *with* **प्रति**) Let there be gone back.

प्रतिगृह्य *ind. pret. participle of the vb.* **ग्रह** Take, *with* **प्रति.**

प्रतिज्ञा *s. f.* A promise.

प्रतिज्ञातम् *nom. sin. n. (passive part. of the verb* **ज्ञा** Know, *with* **प्रति**) Promised, agreed. Propounded, proposed. *s. n.* A promise. **-ज्ञाय** *ind. preterite participle,* Having promised.

प्रतिदिनम् *ind.* Daily.

प्रतिध्वान *s. m.* Echo, reiterated or repeated sound. **-नैः** *ins. pl.*

प्रतिनिवर्त्तते *3d pers. sin. pres. (of vb.* **वृत** *1st cl. átm.* Be, *with* **प्रति**) Turns away, retires.

प्रतिपत्तये *dat. sin. of* **प्रतिपत्ति** *s. f.* Fame, renown. Elevation, exaltation, promotion.

प्रतिपत्तिप्रदानम् *nom. sin. s. n.* TATP. The giving of preferment.

प्रतिपद्यते *3d pers. sin. pres. of the verb* **पद** *4th cl. átm.* Go, *with* **प्रति** Gain, obtain.

प्रतिपालयेत् *3d pers. sin. pot.* (*of the vb.* पा *10th cl. par. with* प्रति) He should protect, defend, cherish, or patronize.

प्रतिबद्ध *passive part.* (*of the verb* बन्ध Bind, *with* प्रति) Connected. -बद्धः *nom. sin. m.*

प्रतिबुध्यते *3d pers. sin. pres.* (*of the verb* बुध *4th cl. átm. with* प्रति) Awakes.

प्रतिभासि *2d pers. sin. pres.* (*of the vb.* भा *2d class par.* Shine, *with* प्रति) Thou appearest or seemest. -भाति *3d pers. sin.*

प्रतिभान *s. n.* Sharpness, brilliancy of conception. Audacity, boldness, confidence, consequence.

प्रतिभानवत् *adj.* Bright, brilliant. Bold, prompt, audacious. -वान् *nom. sin. m.*

प्रतिमा *s. f.* A resemblance, figure, image, picture. प्रतिमाविशेषः *nom. sin. m.* TATP. A sort of image, a kind of figure.

प्रतिरक्षार्थम् *ind.* For the saving.

प्रतिरात्रम् AVYAYÍ. Each night, every night.

प्रतिवसति *3d pers. sin. pres. of the verb* वस *1st cl. par.* Dwell, *with* प्रति.

प्रतिवाच् *s. f.* An answer, reply. -चम् *acc. sin.*

प्रतिवातम् AVYAYÍ. Against the wind.

प्रतिबिम्ब *s. n.* A resemblance or counterpart of real forms, as a picture, a reflected image, shadow, &c. -बिम्बम् *acc. sin.*

प्रतिस्कन्ध *s. m.* Each or every shoulder. -न्धेन *ins. sin.*

प्रतिहस्तक *sub. mas.* A substitute, a deputy, or proxy. -काः *nom. pl.*

प्रतीकार *sub. mas.* A remedying, remedy. A preventive, a corrective, prevention. Retaliation, requital. A mode of alliance, that which is formed on the ground of former services. -रः *nom. sin.* -राय *dat.* -रात् *abl.* -रे *loc.*

प्रतीतः *nom. sin. m. of* प्रतीत *pass. participle of the verb* इ Go, *with* प्रति,) Believed, trusted. Glad, delighted.

प्रतीप *adj.* Disobedient, cross-grained. -पः *nom. sin. m.*

प्रतीयते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the vb.* इ Go, *with* प्रति) Becomes manifest or evident, or is proved.

प्रतीहार *s. m.* A porter, a wardour. -रः *nom. sin.* -रम् *acc.*

प्रत्यक्षः *nom. sin. m. of* प्रत्यक्ष *adj.* Perceptible to the eye, visible, present; evident, clear, plain. प्रत्यक्षेण *ins. sin.* प्रत्यक्षे *loc. sin. m.* or *n.*

प्रत्यक्षभूत *pass. part.* (*of vb.* भू *with* प्रत्यक्ष) Manifested, become visible. -तया *instru. sin. f.* प्रत्यक्षीकृत CHWI, Made manifest, rendered apparent. -तम् *nom. sin. n.*

प्रत्यङ्गम् AVYAYÍ. On the body or limbs severally. (प्रति *and* अङ्ग Body or limb.)

प्रत्यभिज्ञाय *ind. pret. part.* (*of the verb* ज्ञा Know, *with* अभि *and* प्रति) Having recognised.

प्रत्यय *s. m.* Trust, faith. A promise given. Belief, confidence. -यः *nom. sin.* -यात् *abl.*

प्रत्यहम् AVYAYÍ. Daily, every day.

प्रत्याख्याने *loc. sin. of* -ख्यान *s. n.* Denial.

प्रत्यादिश्यताम् *3d person singular imp.* (*of the verb* दिश *6th cl. par. with* आ *and prep.* प्रति) Let be warned or cautioned. -त्यादेश *s. m.* A solemn admonition.

प्रत्यावृत्य *ind. pret. part.* (*of the verb* वृत Be, *with* आ *and* प्रति) Having returned.

प्रत्याह *3d pers. sin.* (*of the defective vb.* आह Say, *with* प्रति Again) He replied.

प्रत्युत्पन्न *passive part.* (*of the verb* पद Go, *with preps.* उत् *and* प्रति) Prompt, ready.

प्रत्युत्पन्नमतिः *nom. sin. m.* BAHUV. Ready-witted, sharp, quick. Name of a fish.

प्रत्युपकार *s. m.* A requital of a favour, a return of kindness.

प्रत्यूह *s.m.* An obstacle, an impediment. -हः *nom. sin.*

प्रथम *adj.* First. Early. प्रथमः *nominative sin. m.* प्रथमाम् *acc. singular f.* -थमम् *nom.* or *acc. sin. n.*

प्रथमदर्शने *loc. sin. n.* KARM. At first sight.

प्रथमम् *ind.* In the first place.

प्रथितम् *nom. sin. n. of* प्रथित *pass. part.* (*of the verb* प्रथ Be famous) Famed, noted, renowned, celebrated, spread abroad.

प्रद *agt.* Yielding, giving. -दम् *nom. sin. n.*

प्रदत्त *pass. part.* (*of the vb.* दा Give, *with* प्र) Given. -त्तानि *nom. pl. n.*

प्रदर्श्य *ind. pret. part.* (*of* दर्शि *caus. of the verb* दृश See, *with* प्र) Having exhibited or shewn.

प्रदानेन *ins. singular of* प्रदान *s. n.* A gift, donation. -दानेषु *loc. pl.*

प्रदीपः *nominative sin. of* -दीप *s. m.* A lamp. -पम् *acc.* -दीपस्य *gen.*

प्रदीप्त *pass. part.* (*of the vb.* दीप Shine, *with* प्र) Kindled, blazing, burning. -प्तम् *acc. sin. m.*

प्रदेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* दा Give, *with* प्र) To be given. -यस्य *gen. sin. n.*

प्रदेशम् *acc. sin. of* प्रदेश *s. m.* A spot, place, district, part.

प्रदोषकाले *loc. sin. of* -काल *s. m.* TATP. Evening-tide.

प्रधान *adj.* Chief, principal. -नम् *acc.sin.m.*

प्रधानता *abs. s. f.* Excellence, supremacy, superiority. The premiership.-ताम् *acc.sin.*

प्रधानमन्त्रिन् *m.* KARMADHÁRAYA, Prime minister. -मन्त्री *nom. sin.*

प्रधानाङ्गम् *nom. sin. n.* KARM. The chief member of the body; the chief person of the state.

प्रधावति *3d pers. sin. pres. of the vb.* धाव *1st cl. par.* Run, *with* प्र.

प्रपञ्चः *nominative sin. s. m.* Error, illusion. Prolixity, copiousness.

प्रपन्न *pass. part.* (*of the vb.* पद Go, *with* प्र) Reached, arrived, attained, obtained.

प्रपूर्य्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of vb.* पूर Fill, *with* प्र) Is thoroughly filled, or satiated; is filled to the brim.

प्रबन्धेन *ins. sin. of* प्रबन्ध *s. m.* A connected discussion or narrative. A train.

प्रबाधते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* बाध

1*st cl. átm.* Oppose, *with* प्र) Devastates, desolates, ravages, wastes, strips.

प्रवृद्धः *nom. singular m. of* -वृद्ध *pass. part. of the vb.* बुध Understand, awake, *with* प्र) Awake, wide awake, awakened (as from a sleep or trance).

प्रबोध्य *ind. pret. part. of* बोधि *causal (of the vb.* बुध Understand, *with* प्र) Having instructed, called the attention, explained, hinted or suggested. -बोधित *pass. part.* Aroused, awakened.

प्रभञ्जन *sub. mas.* A tempest, a tornado, a hurricane. -नः *nom. sin.*

प्रभवति 3*d pers. singular pres. of the vb.* भू 1*st cl. par.* Be; *with* प्र, Become manifest, appear, arise, proceed, come forth: prevail, take effect, wax powerful, attain the mastery: rule, controul. -वन्ति 3*d pers. pl.*

प्रभाते *loc. sin. of* -भात *s. m.* Morning, day-break, dawn.

प्रभावात् *abl. sin. of* प्रभाव *s. m.* Power.

प्रभु *s. m.* A lord, a master. प्रभुः *nominative sin.* -भुम् *acc.* -भोः *gen.*

प्रभुकृत TATP. Conferred by a master. -तात् *abl. sin. n.*

प्रभुत्वम् *nom. singular of* प्रभुत्व *abs. s. n. (from* प्रभु *s.m.* Lord, master) Supremacy, sovereignty, dominion, lordship, high rank, power.

प्रभूत *adj.* Much, abundant. -ते *loc. sin. n.*

प्रभृति *ind. following a noun frequently in the ablative case,* From, forward, commencing at.

प्रमत्त *pass. part. (of the vb.* मद Rejoice, *with* प्र) Careless, negligent, remiss, off one's guard. -मत्तः *nom. sin. m.* -त्तम् *acc. sin. n.*

प्रमत्तसचिवस्य *gen. sin. m.* BAHUV. Having a careless minister.

प्रमदा *substantive f.* A woman, a handsome woman. -दाः *nom. pl.* -दाजन *sub. mas.* Womankind, the female sex.

प्रमाणपुरुषः *nom. singular s. m.* TATP. An umpire, arbitrator, judge, referee.

प्रमाणम् *nom. singular of* -माण *s. n.* An authority, a guide, that or who, in which or in whom, implicit trust is to be placed. Any authorized or qualified person. Proof, certainty, evidence.

प्रमाणयति 3*d pers. sin. pres. (a nominal vb. derived from* प्रमाण Authority) Receives, admits, obeys or proposes, as authority.

प्रमाणशास्त्र *s. n.* TATP. Scripture, any work of sacred authority. -शास्त्राणाम् *gen. pl.*

प्रमादिन् *adj.* Heedless, indifferent, careless, off one's guard. -दी *nom. sin. m.* -दिनः *gen. sin. m.*

प्रमुख *adj.* Chief, principal. -खः *nom. sin. m.*

प्रमोद *s. m.* Joy, delight. -दः *nom. sin.*

प्रयच्छ 2*d pers. sin. imp. of the vb.* दा 1*st cl. par. substituting* यच्छ *in the conjugational tenses,* Give, bestow, grant; give up, surrender, *with* प्र.

प्रयतेत 3*d pers. sin. pot. (of the vb.* यत 1*st cl. átm.* Strive, *with* प्र) He should earnestly endeavour.

प्रयत्न *s. m.* Pains, care, effort, exertion. Continued, persevering, or excessive effort, exertion, or pains. -यत्नः *nom. sin.* -त्नेन *instru.* -त्नात् *ablative.* -त्नाः *nom. pl.*

प्रयाण *s. n.* A march.

प्रयान्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* या *2d cl. par.* Go, *with* प्र Away; *also,* Go to, receive, experience. -यातु *3d person sin. imp.* -यातः *nom. sin. m. pass. part.* Set out, gone, departed. -यातुम् *inf.*

प्रयुक्त *pass. part. of the vb.* युज Join, *with* प्र) Allied, in compact, Resulting from, consequent on. -युक्तेन *ins. sin. m.* -युक्ताम् *acc. sin. f.*

प्रयुज्यते *3d pers. sin. pres.* (*of the verb* युज *4th cl. átm. with* प्र) Is suited, fit for, or deserved by.

प्रयोग *s. m.* Use, employment. The applying, directing, setting (as a charm, missile, weapon, medicine, &c). An appointment. -गतस् *ind. used instead of the abl. case.*

प्रयोजन *s. n.* Cause, occasion, use, need, call for. -नम् *nom. sin.*

प्ररोहति *3d pers. sin. pres. of the verb* रुह *1st class par.* Grow, bud, germinate, *with* प्र Forth. -हन्ति *3d pers. pl.*

प्रलय *sub. mas.* The end of a *Kalpa,* or the destruction of the world. Annihilation, dissolution. -यम् *acc. sin.*

प्रलाप *s. m.* Lamentation. -पम् *acc. sin.*

प्रवचन *s. n.* Excellent speech, or language.

प्रवचनपटुः *nom. sin. m.* TATP. Skilful in speech, eloquent.

प्रवदन्ति *3d pers. pl. pres.* (*of the vb.* वद *1st cl. par.* Say, *with* प्र) They call or declare.

प्रवर्त्तते *3d pers. sin. pres. of the vb.* वृत *1st class átm.* Be, *with* प्र, Act, be in active exercise, engage, busy, or occupy one's self.

प्रवर्त्तित *passive part. of* वर्त्ति (*causal of the verb* वृत Be, *with* प्र) Administered, dispensed; allowed to take its course, put into execution, enforced. -तः *nom. sin. m.*

प्रविचरति *3d pers. sin. pres. of the verb* चर *1st cl. par.* Go, *with* वि *and* प्र Go, proceed.

प्रविशति *3d pers. sin. pres. of the verb* विश *6th cl. par.* Enter, *with* प्र. -शन्ति *3d pers. pl.* -विशतु *3d person singular imp.* -विष्ट *pass. part.* -ष्टः *nom. sin. m.* -ष्टे *locative.* -ष्टाः *nom. pl.* -ष्टम् *nom. sin. n.* प्रविश्य *ind. pret. part.*

प्रवीणताम् *acc. sin. of* -वीणता *abs. s. f.* (*from* प्रवीण *adjective,* Skilful, clever) Proficiency, skill, cleverness.

प्रवीर *adj.* Bold, brave, valiant.

प्रवृत्त *pass. participle* (*of the vb.* वृत Be, *with prep.* प्र) Going on, begun. Ensued. Engaged, occupied, busy. -वृत्तः *nom. sin. m.* -वृत्ते *loc. m.* or *n.*

प्रवृत्तिः *nom. sin. of* -वृत्ति *s. f.* Prosecution, perseverance, attempt, enterprize, active effort. An engaging or proceeding in any business.

प्रवेश *sub. mas.* Entrance, ingress. Intrusion. -शात् *abl. sin.* -शे *loc. sin.*

प्रवेशित *pass. part. of* वेशि *(caus. of the verb* विश Enter, *with prep.* प्र) Made to enter. -तः *nom. sin. m.*

प्रव्रजित *s. m.* An ascetic, a mendicant. -तः *nom. sin.*

प्रशस्यते 3*d pers. sin. pres. pass.* (*of vb.* शंस Praise, *with* प्र) Is approved, praised, commended or celebrated. प्रशस्त *pass. participle,* Good, excellent, best. -स्तम् *nom. sin. n.*

प्रशान्त *pass. part.* (*of the vb.* शम Be quiet, *with* प्र) Extinguished.

प्रशास्ति 3*d pers. sin. pres. of the verb* शास 2*d cl. par.* Rule, govern, *with* प्र.

प्रश्न *s. m.* A question, enquiry. -श्नेन *instru. sin.* -श्नेषु *loc. pl.*

प्रसङ्ग *s. m.* A fit time, season, occasion. Attachment.

प्रसन्नम् *nom. sin. n. pass. part.* (*of the vb.* षद Sink, sit, *with* प्र) Clear, bright, complacent, gracious. Pleased, delighted.

प्रसन्नमुख BAHUV. Of a placid countenance, smiling, looking pleased. -मुखी *nom. sin. f.*

प्रसरः *nom. sin. of* -सर *s. m.* Free course, room.

प्रसव *s. m.* A bringing forth, bearing; birth, production.

प्रसवनम् *nom. sin. of* -वन *s. n.* A bringing forth, a bearing of children, fecundity.

प्रसादः *nom. sin. of* प्रसाद *s. m.* Favour, kindness, approbation, graciousness, propitiousness, clearness, brightness, purity, cleanness. Food offered to a god. The leavings of the food of a superior. -सादेन *ins.* -सादात् *abl.* -सादे *loc.*

प्रसाददानम् *nom. sin. n.* TATP. A gift of favours.

प्रसादान्तरम् *nom. sin. n.* TATP. Another mark of favour.

प्रसादित *pass. part. of* सादि (*causal of the verb* षद *with* प्र) Pleased, well-satisfied. -तेन *ins. sin. m.* प्रसाद्य *ind. pret. part.* Having appeased, pleased, or propitiated.

प्रसारित *pass. part. of* सारि *causal* (*of the verb* सृ Go, *with* प्र Forth) Extended, stretched forth. -सार्य *ind. pret. part.* Having extended.

प्रसिद्ध *pass. part.* (*of the vb.* षिध Be perfect, *with* प्र) Renowned.

प्रसिद्धचत्रियप्रायम् *acc. sin. n.* BAHUV. Consisting chiefly of renowned *Kshettriyas.*

प्रसिद्धि *s. f.* Notoriety. A current appellation, a popular style or title. -द्धिः *nom. sin.*

प्रसीदति 3*d person sin. pres.* (*of the vb.* षद 1*st class par.* Sink, *with* प्र) Grows calm; becomes appeased, favourable or gracious. -सीद 2*d pers. sin. imp.*

प्रसुप्त *passive part.* (*of the verb* स्वप Sleep, *with* प्र) Slept, asleep, fast asleep. Lodged. -सुप्तः *nom. sin. m.*

प्रसूतः *nom. sin. of* प्रसूत *s. m.* A son.

प्रसूता *nom. sin. f. pass. part.* (*of the vb.* षू Bring forth, *with* प्र) Delivered, brought forth, bearing, bringing forth. Laying, or laid, eggs. Born, engendered.

प्रसूति *s. f.* A bringing forth, parturition; birth, production.

प्रस्तर *s. m.* A stone, a rock. -रे *loc. sin.*

प्रस्ताव *s. m.* An occasional or introductory eulogium. A subject. The subject of conversation. An occasion, opportunity, season. -स्तावे *loc. sin.*

प्रस्तावसदृश *adj.* Suited to the occasion, appropriate, seasonable. -शम् *acc. sin. n.*

प्रस्तुत *pass. participle* (*of the vb.* ष्टु Praise, *with* प्र) Ready, prepared. *s. n.* Under discussion, in hand, the present subject, the matter in hand. -तम् *nom. sin.* -स्तुत्य *ind. pret. part.* Having told or related.

प्रस्तुतयज्ञः *nom. sin. m.* BAHUV. Prepared for a sacrifice.

प्रस्तुवन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* ष्टु *2d cl. par. with* प्र) Praise, panegyrize: *also,* propound, declare. -स्तूयते *3d pers. sin. pres. pass.*

प्रस्थापयति *3d person sin. pres. of* स्थापि *caus. of the vb.* ष्ठा Stand, *with* प्र Despatch, dismiss, send away; let go, allow to depart. प्रस्थापयतु *3d pers. sin. imp.* -स्थाप्यताम् *3d person singular imperative passive.* -स्थापितः *nom. sin. m. pass. part.* -स्थाप्य *ind. pret. part.*

प्रस्थित *passive part.* (*of the verb* ष्ठा Stand, *with* प्र) Set out, marched forth. -तः *nom. sin. m.*

प्रस्रवतः *3d pers. du. pres. of the vb.* स्रु *1st cl. par.* Flow, stream, distil, *with* प्र Forth.

प्रहरण *s. n.* A weapon.

प्रहर्त्तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* हृ Seize, *with* प्र) To be struck. -र्त्तव्यम् *nom. sin. n.*

प्रहर्षयेत् *3d pers. sin. pot. of* हर्षि (*caus. of the vb.* हृष Rejoice, *with* प्र) He should cheer, gladden, inspirit, or encourage.

प्रहसन् *nom. sin. m. pres. part. of the vb.* हस *1st cl. par.* Laugh, *with* प्र.

प्रहार *sub. mas.* A stroke, blow, thump, wound. -हारेण *ins. sin.*

प्रहित *pass. part.* (*of the vb.* हि Send, *with* प्र) Sent, despatched, commissioned. -तः *nom. sin. m.*

प्रहृष्टमनाः *nom. singular m.* BAHUVRÍHI, (*comp. of* प्रहृष्ट *pass. part.* Rejoiced, *and* मनस् *s. n.* The mind) Delighted at heart, exceedingly glad.

प्रहृष्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* हृष *4th cl. par.* Rejoice, *with* प्र.

प्राक् *ind.* Formerly. Before, in front.

प्राकार *s. m.* A wall, a rampart. -रस्य *gen. sin.* -रान् *acc. pl.*

प्राक्तन *adj.* Former, past, old, ancient.

प्राङ्गण *s. n.* A court, a yard. -णे *loc. sin.*

प्राज्ञः *nom. sin. of* प्राज्ञ *s. m.* A wise, clever, sensible man.

प्राणच्छेदकर *agt.* A conspirator. -राः *nom. pl. m.* (*from* प्राण Life, छेद A cutting or destroying, *and* कर A maker, or who makes).

प्राणत्यागः *nom. sin. of* -णत्याग *s. m.* TATP. Abandonment of life, voluntary death, dying, suicide.

प्राणबाध *s. m.* TATP. Extreme peril or distress, fear of life. **-धे** *loc. sin.*

प्राणभृताम् *gen. plural m.* or *f. of* **-णभृत्** KWIP, Sentient, living (being).

प्राणरक्षार्थम् *ind.* TATP. For the preservation of life.

प्राणाः *nom. pl. of* **प्राण** *s. m.* The five vital airs or modes of inspiration and expiration collectively, the vital spirits, life. **-णान्** *acc.* **-णैः** *instr.* **णेभ्यः** *abl.* **-णेषु** *locative. When not in composition used in the plural number.*

प्राणान्तिक *s.n.* Murder, assassination. **-कम्** *acc. sin.*

प्राणिन् *adj.* Living, breathing. *s.m.* A living or sentient being, an animal, a living creature. **-णिना** *ins. singular.* **-णिनः** *gen.* **-णिषु** *loc. pl.*

प्राणेश्वरः *nom. sin. s. m.* TATP. A husband (lord of life).

प्रातःकाल *s. m.* Morning-time. **-ले** *loc. sin.*

प्रातर् *and before certain hard consonants,* **प्रातः** *ind.* Early, betimes in the morning.

प्रादात् *3d pers. sin. 3d pret. of the vb.* **दा** Give, *with* **प्र**.

प्राधान्य *abs. sub. n.* Premiership, supremacy. Superiority. **-न्यात्** *abl. sin.*

प्रान्तर *s. n.* A long and unshady road, a lonesome or tiresome path. **-रे** *loc. sin.*

प्रान्तरवृक्षत्रयतले *loc. sin. n.* TATP. At the foot of three trees by the way-side.

प्राप्तः *nom. sin. m. of* **प्राप्त** *pass. part.* (*of the verb* **आप** Obtain, *with* **प्र**) Obtained, gained, gotten, caught, reached, overtaken, procured, met with, found, picked up. Become necessary, incumbent, or obligatory. **प्राप्तम्** *acc. sin. m.* or *nom. sin. n.* **प्राप्ता** *nom. sin. f.* **-प्ताम्** *acc.* **प्राप्ते** *loc. sin. n.* **प्राप्तानि** *nom. pl. n. also,* Luck, fortune.

प्राप्तकालः *nom. sin. m.* BAHUV. (He) who has reached his hour, whose fated time is arrived, fated. Having found an opportunity. Suited to the occasion, suitable, opportune. KARMADH. A proper time, a fitting season. **-ले** *loc. sin.*

प्राप्तजीवनः *nom. sin. m.* BAHUV. Restored to life.

प्राप्तव्यः *nom. sin. m. fut. pass. part.* (*of the verb* **आप** Obtain, *with* **प्र**) To be obtained or found. **-व्यानि** *nom. pl. n.* **प्राप्य** *ind. pret. part.*

प्राप्तार्थाग्रहणम् *nom. sin. n.* TATP. A not-securing of advantages gained.

प्राप्तावसरः *nom. singular m.* BAHUVRÍHI, Seasonable.

प्राप्ति *s. f.* Acquisition. **प्राप्तेः** *gen. sin.*

प्राप्नोमि *1st pers. sin. pres. of the vb.* **आप** *5th cl. par.* Obtain, *with* **प्र**, Gain, obtain, acquire, procure, find, get, reach, meet with, fall into, incur. **-प्नोति** *3d pers. sin.* **प्राप्नुत** *2d person plural imp.* **-प्नुयात्** *3d pers. sin. pot.* **प्राप्य** *ind. pret. participle. In line* 1169, *this may be rendered,* According to.

प्राय: *nom. sin. of* **प्राय** *adj. used in composition*, Like, resembling.

प्रायशस् *ind.* Usually, commonly, for the most part. Exceedingly,

प्रायश्चित्त *s. n.* Expiation, penance, atonement. **-त्तम्** *nom. sin.*

प्रायस् *ind.* For the most part, frequently, generally, ordinarily, almost, largely, well nigh. Abundantly.

प्रायेण *ins. sin. n.* (*of* **प्राय** *adjective*, Like, resembling) *used adverbially*, In like manner. For the most part.

प्रार्थक *agt.* A suitor.

प्रार्थयन्ति 3*d pers. pl. pres. of the verb* **अर्थ** 10*th cl. par. with* **प्र** Ask, beg, pray, seek, solicit. **प्रार्थित:** *nom. sin. m. pass. part.*

प्रार्थयिता *nom. sin. m. of* **-र्थयितृ** *agent*, A wooer.

प्रासाद *s. m.* A palace. A temple. **-सादे** *loc. sin.*

प्रियवाक्सहितम् *nom. sin. n.* Accompanied by kind words. (**प्रिय, वाच्, सहित.**)

प्राह 3*d pers. sin.* 2*d pret.* (*of the vb.* **ब्रू** 2*d cl. defective*, Say, *with* **प्र**) He said. **प्राहु:** 3*d pers. pl.*

प्रिय *adjective*, Beloved, dear, liked, agreeable. **प्रिय:** *nom. sin. m.* **-यान्** *acc. pl.* **प्रियै:** *ins. pl.* **-या** *nom. singular f.* **-याम्** *accus.* **प्रिये** *vocative.* **-यासु** *locative pl.* **प्रियाणि** *nom. pl. n.* *s. n.* Kindness, love, favour. **-यम्** *acc. sin.* **-येण** *ins.*

प्रियंवद *agt.* Sweetly speaking; a flatterer. **-दा:** *nom. pl. m.*

प्रियम् *ind.* Sweetly, kindly.

प्रियवस्तु KARMADH. A favorite subject or topic. **-स्तुषु** *loc. pl.*

प्रियवादी *nom. sin. m. of* **-यवादिन्** TATP. *compounded of* **प्रिय** Sweet, pleasant, *and* **वादिन्** *agent from the verb* **वद्** Speak: Speaking, a speaker) Sweetly or kindly spoken; flattering, a flatterer. **-यवादिनम्** *acc. sin. m.* **-यवादिनाम्** *gen. pl. m.* **-यवादिनी** *nom. sin. f.*

प्रियसंवास *s. m.* TATP. The society of those loved. **-स:** *nom. sin.*

प्रियसुहृद् *nom. sin. m.* KARM. A dear friend.

प्रियाप्रियम् *acc. sin. n. of* **-याप्रिय** DWAN. Agreeable and disagreeable: like and dislike. **-याप्रिये** *loc.*

प्रियोपपत्ति: *nom. singular s. f.* TATP. The society of a friend.

प्रीत *pass. part.* (*of the vb.* **प्री**) Beloved, dear. **-तम्** *acc. sin. m.*

प्रीति: *nom. sin. of* **प्रीति** *s. f.* Pleasure, joy, gratification. Affection, love, harmony, kindness. A liking, a fondness for, a delighting in. Conciliation. **-तिम्** *acc. sin.* **प्रीतये** *or* **प्रीत्यै** *dat.*

प्रीतिविश्रम्भभाजनम् *nom. sin. n.* TATP. A repository of joy and confidence. (**प्रीति विश्रम्भ, भाजन.**)

प्रेमविश्वासभूमि *s. f.* TATP. An object of love and confidence. **-भूमय:** *nom. pl.*

प्रेरणा *substantive. f.* A sending. Order, direction. **-रणया** *ins. sin.*

प्रेरित *passive part.* (*of the verb* ईर Send, *with* प्र) Sent, directed. -तः *nom. sin. m.*

प्रेषितः *nom. sin. m.* Sent, despatched on an errand. (एषित *is the passive part. of* एषि *caus. of the vb.* इष Go, *with* प्र. *This is an exception to the general rule of Sandhi. See Grammar, Rule* 3, *d.*) प्रेषितवान् *nom. sin. m. of* प्रेषितवत् *indef. past part.*

प्रेष्य *s. m.* A servant, a menial. प्रेष्यः *nom. sin.*

प्रोक्त *passive part.* (*of the verb* वच Speak, *with* प्र) Said, declared, laid down as a rule. -क्तम् *nom. sin. n.*

प्रोज्झितुम् *inf. of the vb.* उज्झ, *with* प्र Escape, avoid, shun.

प्रोत्सारित *passive part. of* सारि (*caus. of the verb* सृ Go, *with* उत् *and* प्र) Relinquished, given up.

प्रौढ *pass. part.* (*of the vb.* वह Bear, *with* प्र) Full grown. *See Grammar, Rule* 3, *c d.*

प्रौढयौवनाम् *acc. sin. f.* BAHUV. In the prime of youth.

प्लवङ्ग *s. m.* A monkey, an ape. -वङ्गैः *ins. pl.*

प्लाव्यते 3*d pers. sin. present passive* (*of* प्लावि *causal of the verb* प्लु Swim) Is deluged or inundated.

फ

फलखण्डन *s. n.* TATP. A disappointing, a breaking or destroying of fruit or reward. -नम् *nom. sin.*

फलति 3*d person sin. pres. of the verb* फल 1*st class par.* Produce, yield, or bear fruit. फलन्ति 3*d pers. pl.*

फलम् *nom.* or *acc. sin. of* फल *s. n.* Fruit, produce. Result, consequence, effect; reward, benefit. फलेन *instr.* -ले *nom. du.* -लानि *nom.* or *accusative plural.* फलैः *ins.*

फलवती *nom. sin. f. of* -लवत् *adj.* Fruitful, productive.

फलितः *nom. sin. m. of* -लित *adj.* Fruitful, successful.

फल्गु *adj.* Weak, feeble. फल्गु *nom. sin. n.*

फुत्कृत *passive part.* (*of the verb* कृ Make, *with* फुत् *an imitative sound in puffing*) Blown upon, breathed in.-कृतम् *acc. sin. n.*

फुल्ल *pass. part.* (*of the vb.* फुल्ल) Blown, open, expanded (as a flower).

फेन *s. m.* Froth, foam. फेनः *nom. sin.*

ब

बणिक् *nom. sin. of* बणिज् *s. m.* A merchant, a trader. बणिजः *gen.*

बणिक्पुत्रः *nominative singular s. m.* TATP. A merchant's son. -क्पुत्रेण *ins.*

बणिक्पुत्री *nom. sin. s. f.* TATP. A merchant's daughter.

बद्धः *nom. sin. m. pass. part.* (*of the vb.* बन्ध Bind) Bound, tied, fastened, caught, held. बद्धा *ind. pret. part.* Having bound.

बद्धाञ्जलिः *nom. sin. m.* BAHUV. With joined palms, with closed hands.

बधम् *acc. singular of* बध *s. m.* Slaughter, killing, murder.-धात् *abl. sin.*

बध्नीयात् *3d pers. sin. pot. of the verb* **बन्ध** *9th cl. par.* Bind; *also,* punish, chastise.

बध्यः *nom. sin. m. of* **बध्य** *fut. pass. part.* (*of the verb* **बध** Kill) To be killed, deserving of death. *s. m.* An animal destined for slaughter. **बध्यस्य** *gen. sin.*

बध्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* **बध** Kill. **-ध्यन्ते** *3d person plural pres. passive of the vb.* **बन्ध** Bind, *or of the vb.* **बध** Kill.

बध्यभूमि *s. f.* TATPURUSHA, A place of execution. **-मिम्** *acc. sin.*

बन्धः *nom. sin. of* **बन्ध** *s. m.* A tie, a knot.

बन्धकी *sub. fem.* An unchaste woman, a wanton. **-कीम्** *acc. sin.* **-क्या** *ins.*

बन्धनम् *nom.* or *acc. sin. of* **बन्धन** *s. n.* A binding, tying, or confining; captivity, bondage, confinement. A bond, a cord. **बन्धनात्** *abl.* **-न्धने** *loc.* **-नानि** *nom. pl.*

बन्धुः *nom. sin. of* **बन्धु** *sub. mas.* A relation, kinsman, friend, connexion. **बन्धून्** *acc. pl.* **बन्धुभ्यः** *dat.* **-न्धुषु** *loc.*

बन्धुहीनः *nom. sin. m.* TATP. Friendless, relationless.

बन्ध्या *nom. sin. s. f.* A childless woman.

बभूव *3d person sin. 2d pret. of the verb* **भू** *par.* Be or become. **बभूवुः** *3d pers. pl.*

बभ्राम *3d pers. singular 2d pret. par. of the verb* **भ्रम** Roam, make a tour.

बर्ब्बर *s. m.* A blockhead, fool, low fellow, wretch, *usually in the vocative case.*

बलदर्प *s. m.* TATP. Pride of strength. **-दर्पात्** *abl. sin.*

बलम् *nom.* or *acc. sin. of* **बल** *s. n.* Strength, power, force. Physical strength. An army, forces. **बलेन** *instru.* **बलात्** *ablative.* By force, forcibly. **बलानि** *acc. pl.* **बलैः** *ins.* **-लानाम्** *genitive.* **बलेषु** *loc.*

बलवत् *ind.* Stoutly, lustily.

बलवान् *nom. sin. m. of* **बलवत्** *adj.* Strong, powerful. **-लवता** *ins. sin. m.*

बलव्यसनसङ्कुलः *nom. sin. m.* TATPURUSHA, Embarassed by disorder in his army.

बलात् *abl. sin. used adverbially,* Forcibly.

बलाध्यक्षः *nom. sin. s. m.* TATP. Inspector of the forces, superintendant of the army.

बलानि *nom. pl. n. of* **बल** *adjec.* Strong, powerful.

बलाबलम् *acc. sin. s. n.* DWAN. Strength and weakness.

बलि *s. m.* An oblation, a religious offering in general. **बलिम्** *acc. sin.*

बलिन् *adj.* Strong, powerful. **बली** *nom. sin. m.* **-लिना** *ins. sin. m.*

बलिष्ठ *superl.* (*of* **बल** *adjective,* Strong) Very strong, strongest. **-ष्ठः** *nom. sin. m.*

बलीयस् *compar.* (*of* **बल** *adjective,* Strong) Stronger, more powerful. **-यसा** *ins. sin. m.*

बलीयस्त्व *abs. s. n.* Superiority in strength. Mightiness, all-powerfulness, extreme efficacy. **-यस्त्वात्** *abl. sin.*

बलीवर्द्द *s. m.* A bull, or an ox. **-वर्द्देन** *ins. sin.*

बलोत्साहम् *acc. sin. s. m.* TATP. Ardour of the forces.

बहु *adj.* Much, many. Greatly. **बहुना** *ins. sin. m.* or *n.* **किं बहुना** What's (the use) of much (talking)? **बहवः** *nom. pl. m.* **बहून्** *acc.* **-भिः** *ins. pl. m.* or *n.*

बहुग्रहः *nom. sin. m.* BAHUV. Taking or holding much.

बहुदृश्वन् *agt.* Who has seen much; a great traveller. **-दृश्वा** *nom. sin. m.*

बहुमान *s. n.* Respect, reverence. A gift by a superior to an inferior.

बहुरिपुः *nom. sin. m.* BAHUV. One who has many foes.

बहुल *adj.* Much, many, abundant. **बहुले** *loc. sin. n.* **-लीभवन्ति** 3*d pers. pl. pres.* CHWI, Become abundant, abound.

बहुविध *adj.* Various, multiform, of many sorts or ways. **-धाम्** *acc. sin. f.*

बहुशत्रुः *nom. sin. m.* BAHUV. One who has many enemies.

बहुशस् *ind.* Abundantly, numerously, in countless numbers.

बहुश्रुताः *nom. pl. m. of* **बहुश्रुत** BAHUV. Well-taught, learned, acquainted with the *Vedas.*

बह्वी *nom. sin. f. of* **बहु** *adj.* Numerous.

बाणिज *s. m.* A merchant, a trader. **-जः** *nom. sin.*

बाणिज्य *abs. sub. neu.* Trade. A trading expedition. **-ज्येन** *ins. sin.*

बाधते 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **बाध** 1*st cl. átm.* Resist, oppose; annoy, afflict, vex, harass, torment.

बान्धवः *nom. sin. of* **बान्धव** *subs. mas.* A friend, relation, kinsman. **-न्धवाः** *nom. pl.* **-न्धवान्** *acc.*

बालः *nom. sin. of* **बाल** *s. m.* An infant, a child; it usually means the young child, under five years old, but is equally applicable till sixteen years of age; a minor. **-लात्** *abl.* **बालस्य** *gen.* **-लानाम्** *gen. pl.* *also, adj.* Young.

बालकः *nom. sin. of* **-लक** *s. m.* A child, a boy, an infant.

बालापत्य *s. n.* KARMADH. Young or infant offspring or progeny. **-पत्यानि** *acc. pl.*

बालिश *adj.* Young, inexperienced. **-शः** *nom. sin. m.*

बालुका *s. f.* Sand. **-कासु** *loc. pl.*

बाहु *s. m.* The arm. **बाहू** *nom. du.* **-हुभ्याम्** *ins. du.*

बाहुल्य *abs. s. n. (from* **बहुल** *adj.* Abundant) Plenty, abundance, quantity. **-हुल्यम्** *nom. sin.* **-हुल्येन** *ins.* **बाहुल्यात्** *abl.*

बिभर्त्ति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **भृ** 3*d cl. par.* Feed, nourish, cherish.

बिभेति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **भी** 3*d cl. par.* Fear, be afraid of.

बुद्धिः *nom. sin. of* **बुद्धि** *s. f.* The intellect, understanding, wits, senses. Advice, admonition. Idea, notion. **बुद्ध्या** *ins.* **बुद्धेः** **बुद्धौ** *loc.* **बुद्धयः** *nom. pl.*

बुद्धिमान् *nom. sin. m. of* **बुद्धिमत्** *adj.* Wise, intelligent. **-द्धिमतः** *genitive sin. m.* **-द्धिमन्तः** *nom. pl. m.*

बुद्धिहीनत्व *abs. s. n.* Senselessness, stupidity.

बुद्ध्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* बुध) Having supposed.

बुधः *nom. sin. of* बुध *s. m.* A wise man, a sage. बुधैः *ins. pl.*

बुध्यते 3*d pers. sin. pres. pass. of the vb.* बुध Understand, perceive.

बुभुक्षायाम् *loc. sin. of* बुभुक्षा *s. f.* A desire to eat, appetite, hunger (*from the desiderative form of the verb* भुज Eat).

बुभुक्षितः *nom. sin. m.* (*pass. part. of* बुभुक्ष *desid. form of the vb.* भुज Eat, *or an adj. derived from* -भुक्षा *s. f.* Hunger, *by affixing* इत *technically called* इतच्) Hungry, pinched with hunger.

बोद्धव्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the vb.* बुध Understand) Necessary to be understood, to be considered.

बोध्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* बुध) To be considered or understood. To be taught or awakened. बोध्याः *nom. pl. m.*

ब्रवीमि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* ब्रू 2*d cl. par. irregular and defective,* Say, speak. ब्रवीषि 2*d pers.* ब्रवीति 3*d pers.*

ब्रह्मचर्य्य *s. n.* The order, condition or rules of the *Brahmachárí* or religious student. -चर्य्येण *ins. sin.*

ब्रह्मचारी *nom. sin. of* ब्रह्मचारिन् *s. m.* The *Brahmachárí* or religious student; the young *Brahman*, from the time of his investiture with the cord, to the period of his becoming a householder: it is also applied to a person who continues with his spiritual teacher, through life, studying the *Vedas,* and observing the duties of the student; it is also given as a title to *Pandits* learned in the *Vedas;* to a class of ascetics; by the *Tantras,* it is assigned to persons whose chief virtue is the observance of continence; and it is assumed by many religious vagabonds (*from* ब्रह्म the *Veda, and* चर to go or follow).

ब्रह्मपुर *s. n.* Name of a certain town or city (Theopolis).

ब्रह्मपुराख्यम् *nom. sin. n.* BAHUV. Named *Brahmapura.*

ब्रह्महत्या *s. f.* TATP. *Brahmanicide,* the killing or murder of a *Brahman.*

ब्रह्महन् *agt.* The murderer or slayer of a *Brahman.* -हा *nom. sin.*

ब्रह्मा *nom. sin. of* ब्रह्मन् *s. m.* BRAHMÁ, the first deity of the *Hindu* triad, and the operative creator of the world.

ब्रह्मारण्ये *loc. sin. of* ब्रह्मारण्य *s. n.* TATP. A forest in which the *Vedas* are read and explained.

ब्राह्मणः *nom. sin. of* ब्राह्मण *s. m.* A man of the first *Hindu* tribe, a *Brahman.* -णम् *acc.* -णेन *ins.* -णस्य *gen.* -णेभ्यः *dat. pl.* -णेषु *loc.*

ब्राह्मणी *s. f.* The wife of a *Brahman.*

ब्रुवन् *nom. sin. m. pres. part. of the verb* ब्रू 2*d cl. par.* Speak.

ब्रूवः 1*st pers. du. pres. of the vb.* ब्रू 2*d cl. par.* Say, speak, declare. ब्रूतः 3*d pers. du.* ब्रूहि 2*d pers. sin. imp.* ब्रूत 2*d person plural.* ब्रूयात् 3*d pers. sin. pot.* ब्रूते 3*d pers. sin. pres. átm.*

भ

भक्त *passive part.* (*of the verb* **भज** Serve) Attached, devoted, loyal, faithful. **भक्तः** *nom. sin. m.* **भक्तम्** *accus.* **भक्तेन** *ins. also, s. n.* Boiled rice, food. **भक्तस्य** *gen. sin.*

भक्तिः *nom. singular of* **भक्ति** *s. f.* Service, worship, attachment, devotion. Loyalty, dutifulness.

भक्षक *agt.* (*from the vb.* **भक्ष** Eat) An eater.

भक्षणम् *nom. sin. of* **भक्षण** *s. n.* An eating.

भक्षयामि 1*st pers. sin. pres. of the verb* **भक्ष** 10*th class par.* Eat, devour. **भक्षयति** 3*d pers. sin.* **भक्षय** 2*d person singular imp.* **भक्षयन्** *nom. sin. m. pres. part.* **भक्षयित्वा** *ind. pret. part.* Having devoured.

भक्षित *passive part. of the verb* **भक्ष** Eat, devour. **-तः** *nom. sin. m.* **भक्षितेन** *ins. sin. m.* **भक्षिताः** *nom. pl. m. s. n.* Food. **भक्षितव्य** *fut. pass. part.* **-तव्यः** *nom. singular m.* **-तव्यम्** *nom. sin. n.* **-क्षितुम्** *inf.*

भक्षितशेष *s. m.* TATP. Orts, leavings.

भक्षितशेषाहारः *nom. sin. s. m.* TATP. A meal of orts.

भक्ष्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **भक्ष** Eat) To be eaten; eatable, edible; meat, food. **भक्ष्यः** *nom. sin. m.* **भक्ष्याः** *nom. pl. m.*

भक्ष्यते 3*d person sin. present passive* (*of the verb* **भक्ष**) Is eaten.

भक्ष्यभक्षकयोः DWANDWA, *comp. of* **भक्ष्य** Food, *and* **भक्षकयोः** *gen.* or *loc. du. m. of* **भक्षक** *agt.* An eater, or feeder.

भक्ष्यवस्तु *substantive n.* KARM. Eatables, victuals. **-वस्तूनाम्** *gen. pl.*

भगवान् *nom. singular m. of* **भगवत्** *adj.* Respectable, worshipful, adorable; hence the common appellation of a prince or a deity. His reverence, worship, holiness. **भगवन्तम्** *accusative.* **-गवता** *ins.* **भगवतः** *genitive.* **-गवति** *loc. sin. m.* and *voc. sin. of* **-गवती** *feminine.* **भगवत्या** *instrum. singular f.* **-गवत्याः** *gen.*

भग्न *pass. part.* (*of the verb* **भञ्ज**) Broken, shattered, shivered, knocked to pieces, demolished, destroyed. **भग्नः** *nom. sin. m.* **भग्नम्** *nominative sin. n.* **-ग्नानि** *nom. pl. n.*

भग्नजानुः *nom. sin. m.* BAHUV. Broken-kneed.

भग्नभाण्डः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Who broke the pots (and pans).

भग्नाशः *nom. sin. m. of* **-ग्नाश** BAHUV. Disappointed. (**भग्न** Broken, *and* **आशा** Hope.)

भग्नोद्यमः *nom. sin. m.* BAHUV. Foiled, baffled in his endeavours.

भङ्क्त्वा *ind. pret. participle* (*of the verb* **भञ्ज**) Having broken into.

भङ्ग *s. m.* A breaking, a fracture, demolition, destruction. Defeat, rout. **भङ्गः** *nom. sin.* **-ङ्गम्** *acc.* **भङ्गे** *loc.*

भङ्गकर *agent,* Breaking; a breaker, an infringer. **-करान्** *acc. pl. m.*

भङ्गुरम् *nom. sin. n. of* **-ङ्गुर** *adj.* Fragile, brittle, evanescent; transient, of short duration. **-ङ्गुरे** *loc. sin. m.*

भज *2d pers. sin. imp. of the vb.* **भज** *1st cl. par.* Worship, court, cherish, seek. **-जते** *3d pers. sin. pres. átm.* Favour, esteem, court, regard with kindness, love, embrace, caress.

भट्टारक *s.m.* The sun. A deity, a god. **-कः** *nom. sin.*

भट्टारकवारे *loc. singular of* **-रकवार** *s. n.* TATP. *(from* **भट्टारक** The sun, *and* **वार** A day of the week) Sunday.

भद्रतर *compar. (of* **भद्र** *adj.* Good) Better. Happier, more prosperous.

भद्रम् *nom.* or *acc. sin. n. of* **भद्र** *adjective,* Lucky, auspicious, well, good. Excellent, best. Pure, virtuous, pious. Happy. **भद्र** *voc. sin. m.* O good fellow, O worthy sir, O honest friend. *s.* Happiness, prosperity, fortune. *ind.* Well, right, happy. **-द्राणि** *acc. pl. n.*

भयङ्करः *nom. sin. m. of* **-ङ्कर** *agt.* Fear-inspiring, formidable, terrible.

भयप्रतीकार *sub. mas.* TATPURUSHA, The removal of fear. **-रम्** *acc. sin.*

भयम् *nom.* or *acc. sin. of* **भय** *s. n.* Fear, alarm, dread. Danger. **-येन** *ins.* **-यात्** *abl.* **भयस्य** *gen.*

भयस्थानशतानि *nom. pl. n.* TATP. Hundreds of occasions of fear. (**भय, स्थान, शत.**)

भयहेतुः *nom. sin. of* **-यहेतु** *subs. mas.* TATP. A cause of alarm. **-हेतुम्** *acc.*

भयार्त्तः *nom. singular m.* TATP. Alarmed, terrified.

भयोत्तरम् *nom. sin. n.* BAHUV. Attended with or succeeded by fear. (**भय, उत्तर.**)

भयोपशम *s. m.* TATP. The allaying of fear.

भर *2d pers. sin. imp. of the vb.* **भृ** *1st cl. par.* Support, cherish, feed, nourish.

भर *s. m.* A load, burden, weight. **-रस्य** *gen. sin.* **भरं कुर्व्वन्** *nom. sin. m. pres. part.* Resting (*lit.* making) his weight.

भरण *s. n.* A nourishing, a pampering.

भर्त्ता *nom. sin. of* **भर्त्तृ** *agt. m. (from* **भृ**) A husband. A lord, a master. A mate. **-र्त्तारम्** *acc.* **भर्त्तुः** *gen.*

भर्त्तृभक्त TATP. Devoted to one's lord. **-भक्ताः** *nom. pl. m.*

भल्ल *s. m.* A bear. **भल्लैः** *ins. pl.*

भव *s. m.* A state of being. The world.

भवत् (*a form of address more respectful than* **त्वम्** Thou) Your highness, honour, worship, holiness. **भवान्** *nom. sin. m.* **-वता** *instru.* **भवतः** *genitive.* **-वद्भ्याम्** *ins. dual.* **-वतोः** *genitive.* **-वन्तः** *nom. plural.* **-वद्भिः** *instrum.* **भवद्भ्यः** *abl.* **-वताम्** *gen.*

भवत्पुत्रान् *acc. pl. m.* TATP. Your Majesty's sons.

भवदन्यः *nom. sin. m.* TATP. (*comp. of* **भवत्** You, *and* **अन्यः** Other) Other than you.

भवद्वचनम् *nom. sin. n.* TATP. Your speech.

भवामि *1st pers. sin. pres. of the vb.* **भू** *1st class par.* Be, become. **भवति** *3d person.* **भवन्ति** *3d person plural.* **भविष्यामि** *1st pers. sin. 2d fut.* **-विष्यसि** *2d person.* **-ष्यति** *3d pers.* **-ष्यन्ति** *3d pers. plural.* **भव**

2d pers. singular imp. भवतु *3d pers.* Be it so, agreed. Well. Let it be, let it pass. Be that as it may. भवेत् *3d pers. sin. pot.*

भवितव्यम् *nom. sin. n. of* -वितव्य *fut. pass. part. of the vb.* भू Become, *used impersonally in construction with a noun in the instrumental case; as,* मया भवितव्यम् By me, to be become. *i. e.* I shall, will, or must, become.

भविष्यत् *part. 2d fut. par.* (*of the vb.* भू) What is to be, what will be, future.

भस्त्रा *nom. sin. s. f.* A bellows, a large hide with valves, and a clay nozzle, which is used for this purpose.

भस्मचय *s. m.* TATP. A heap of ashes. -चये *loc. sin.*

भस्मन् *s. n.* Ashes. भस्म *nom. sin.*

भागीरथी *s. f.* The river Ganges, *a patronymic of* भगीरथ *Bhagíratha,* a pious king whose austerities brought this sacred stream from heaven.

भाग्यम् *nom.* or *acc. sin. of* भाग्य *sub. n.* Luck, fortune. Good luck, good fortune. -ग्येन *ins.*

भाजनम् *nom. sin of* भाजन *s. n.* A vessel, a vase. -जने *loc.*

भाण्ड *s. n.* Any vessel, pot, cup, plate, pail, &c. A vat. A bale or pack (of goods or merchandize). भाण्डम् *acc. sin.*-ण्डात् *ablative.* भाण्डे *locative.* -ण्डानि *nom. pl.* Pots of earthenware.

भारः *nom. sin. of* भार *s. m.* A weight, a burden.

भारवाही *nom. sin. m.* (*of* भार *and* वाहिन् *agt. of the vb.* वह Carry) A porter, a burden-bearer.

भार्य्या *nom. singular of* भार्य्या *s. f.* A wife, espoused according to the ritual of the *Vedas.* -र्य्याम् *acc.* -र्य्यया *ins.* -र्य्यासु *loc. pl.*

भावः *nom. sin. of* भाव *s. m.* Nature, disposition, mind, soul, temper, temperament, a prevailing state or affection of mind. State, condition. भावेन *ins.* -वस्य *gen.* भावे *loc.* भावाः *nom. pl.*

भावयेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* भू *10th cl. par.* Think, consider, estimate, esteem.

भावि *nom. sin. n. of* भाविन् *agt.* (*of the vb.* भू Become) Future, what will be, predestined. -विनः *nom. pl. m.*

भाषण *s. n.* Speech. -णेन *ins. sin.*

भाषते *3d pers. sin. pres. of the vb.* भाष *1st cl. átm.* Speak. -षितम् *nom.* or *acc. sin. n. pass. part.* Spoken. *s. n.* A word, speech.

भास्कर *s. m.* The sun. -रे *loc. sin.*

भिक्षान्नम् *acc. sin. of* -क्षान्न *s. n.* TATP. Food obtained as alms. (*from* भिक्षा *s. f.* Alms, *and* अन्न *s. n.* Food)

भिक्षापात्रम् *acc. sin. of* -क्षापात्र *s. n.* TATP. A beggar's bowl, an alms-dish.

भिक्षाशित्वम् *nominative singular abstract sub. neu.* (*from* -क्षाशिन् *agent,* An alms-eater) Mendicancy, a subsisting on alms (आशिन् *is agt. of the vb.* अश Eat).

भिक्षु *s. m.* A beggar. भिक्षुम् *acc. sin.*

भिक्षुक *s. m.* A beggar. भिक्षुकः *nom. sin.*

भिद्यते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of vb.* भिद् Break) Is broken or burst; is divulged. भिद्येत *3d pers. sin. pot.*

भिनत्ति *3d pers. sin. pres. of the vb.* भिद् *7th cl. par.* Break, split, pierce, break down. -न्द्यात् *3d pers. sin. pot.*

भिन्नः *nom. sin. m. of* भिन्न *pass. part.* (*of the vb.* भिद् Pierce, break) Pierced, burst, broken, split, divided. -न्नम् *nom. sin. n.*

भिषज् *s. m.* A physician. -जाम् *gen. pl.*

भीत *pass. part.* (*of the vb.* भी Fear) Afraid, alarmed, placed in jeopardy.

भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः *nom.sin.m.* TATP. Skilful in finding fault with the means of preserving (him or those) placed in danger.

भीत्या *ins. sin. of* भीति *s. f.* Fear, alarm, apprehension, dread.

भीरुः *nom. sin. m. of* भीरु *adj.* Timid, afraid. भीरोः *gen. sin. s. m.* A coward.

भीरुक *adj.* Timid.

भीरुजनः *nom. sin. m.* BAHUV. One whose followers are cowards.

भीरुता *nom. sin. abs. s. f.* (*from* भीरु *adj.* Timid) Fear, timidity.

भीरुत्व *abs. s. n.* Timidity. -त्वम् *nom. sin.*

भीरुमय *adj.* Terrific, frightful. -मययोः *gen. du. m.*

भीरुयोद्धम् *nom. singular n.* BAHUVRÍHI, (Garrisoned) by dastardly soldiers.

भीषण *adj.* Terrific, formidable. -णम् *nom. sin. n.*

भुंक्ते *3d pers. sin. pres. of the vb.* भुज *7th cl. átm.* Eat; enjoy, use.

भुज *s. m.* The arm. भुजान्तरम् *ind.* Within the arms or embrace.

भुजगी *s. f.* A female serpent.

भुजङ्ग *s. m.* A snake, a serpent. -ङ्गाः *nom. pl.* -ङ्गैः *ins.* -ङ्गानाम् *gen.*

भुज्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* भुज Enjoy.

भुवन *s. n.* The world.

भूः *nom. singular of* भू *s. f.* The earth, the ground. Land. भुवि *loc.* भुवाम् *gen. pl.*

भूतः *nom. sin. m. of* भूत *pass. part.* (*of the verb* भू Become) Become, been. भूताः *nom. pl. m.*

भूतजय *s. m.* KARM. A recent victory.

भूतदया *nom. sin. s. f.* TATP. Compassion or tenderness to all creatures.

भूतलम् *acc. sin. of* -तल *s. n.* TATP. The earth, the face of the earth, the surface of the ground. भूतले *loc.*

भूतानाम् *gen. plural of* भूत *s. n.* A living being, a creature. भूतेषु *loc. pl.*

भूतिम् *acc. sin. of* भूति *s. f.* Prosperity, success, wealth. Power, dignity.

भूत्वा *ind. pret. part.* (*of the verb* भू) Having become.

भूपतिः *nom. singular of* भूपति *subs. mas.* TATP. A king, a monarch. -पतिम् *acc.* भूपतेः *gen.* भूपतौ *loc.* भूपते *voc.*

भूपाल *s. m.* A king, a sovereign. -लः *nom. sin.* -लस्य *gen.* -लयोः *genitive du.* -लाः *nom. pl.*

भूप्रदान *s. n.* TATP. The gift of land. -नम् *acc. sin.*

भूमिः *nom. sin. of* भूमि *s. f.* The earth, soil. Place, scite, ground. Territory. भूमिम् *acc.* भूमौ *loc. sin.*

भूमिप *s. m.* A king. -पः *nom. sin.*

भूमिपति *s. m.* A king. -तिः *nom. sin.*

भूम्येकदेश *s. m.* TATPURUSHA, A portion of territory. -देशेन *ins. sin.*

भूयात् *3d pers. singular bened. par. of the verb* भू Be.

भूरि *adj.* Many, much.

भूरिवृष्टि *s. f.* KARM. Excessive rain.

भूषण *s. n.* An ornament. -णम् *nom. sin.* णैः *ins. pl.*

भूषितः *nom. sin. m. of* भूषित *pass. part.* (*of the vb.* भूष Adorn) Adorned, ornamented, decorated. -षिता *nom. sin. f.*

भृङ्ग *sub. mas.* A large black bee, a humble bee. भृङ्गैः *ins. pl.*

भृति *sub. fem.* Wages, hire. Nourishment, maintenance. भृतौ *loc. sin.*

भृत्य *s. m.* A servant. A minister. भृत्यः *nom. sin.* -त्यस्य *genitive.* भृत्ये *locative.* -त्याः *nom. plural.* भृत्यैः *ins.* -त्यानाम् *genitive.*

भृत्यत्व *abs. sub. n.* A servile condition, servitude. -त्वम् *nom. sin.*

भृशम् *ind.* Much, exceedingly.

भेकः *nom. sin. of* भेक *s. m.* A frog.

भेतव्यम् *nom. sin. n. of* -तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* भी Fear) To be dreaded, or apprehended. One ought to he afraid. Fear is to be entertained.

भेद *s. m.* A breaking. A breach, rupture, separation. Disunion, disagreement. A sowing of dissensions. Defeat. भेदः *nom. sin.* -दम् *acc.* -देन *ins.*

भेदकर *agt.* Separating, disuniting, causing a dissension or split. -करः *nom. sin. m.*

भेदयितुम् *inf. of* भेदि *caus. of the vb.* भिद Break, *in the sense of the simple verb, to be rendered passively by reason of* शक्यः

भेद्यः *nom. sin. m. of* भेद्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* भिद Break) To be broken, frangible.

भेषजम् *nom. sin. s. n.* A drug, medicine, physic.

भैरवः *nom. sin. m. of* भैरव *adj.* Formidable, horrible, terrific. *s. m.* A name of ŚIVA.

भैषज्यम् *acc. sin. s. n.* A drug, a medicine.

भैषीः *2d pers. sin. 3d pret. par. of the vb.* भी Fear, *after* मा, *as* मा भैषीः Fear not.

भोक्ता *nom. sin. m. of* भोक्तृ *agt.* (*from the verb* भुज Eat) An eater.

भोक्तुम् *inf.* (*of the vb.* भुज) To suffer, to endure.

भोग *s. m.* Enjoyment, pleasure. भोगः *nom. sin.* -गस्य *gen.* भोगे *loc.*

भोजनम् *nom. sin. of* भोजन *s. n.* Food, victuals. A meal, a dinner. The act of eating. -जने *loc.* -जनानि *nom. pl.*

भोजनविशेषैः *ins. plural m.* TATP. With choicest food, dainties or delicacies.

भोजनव्यग्रम् *acc. sin. n.* TATP. Straitened for food.

भोजनाधिकार *sub. mas.* TATPURUSHA, Superintendance of the provisions, the commissariat. **-रे** *loc. sin.*

भोजयामि 1*st pers. sin. pres. of* **भोजि** (*caus. of the vb.* **भुज** Eat) I feed, I cause to eat, I feast.

भोज्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the verb* **भुज** Eat) To be eaten. Food; a feast, a store of provisions, eatables.

भो भोस् *interj.* Ho! hark ye!

भोस् *ind. A vocative particle of respect.* Ho!

भ्रम *s. m.* A mistake. **-मम्** *acc. sin.*

भ्रमण *s. n.* A roaming, a travelling, a tour.

भ्रमन् *nom. singular mas. pres. part. par.* 1*st cl.* Roaming, roving, prowling, wandering, sauntering about. **-मद्भिः** *ins. pl. m.*

भ्रष्ट *pass. part.* (*of the vb.* **भ्रंश** Fall) Fallen, strayed, lost. **-ष्टः** *nom. sin. m.*

भ्राता *nom. sin. of* **-तृ** *s. m.* A brother. **-तः** *vocative.*

भ्राम्यन् *nom. sin. m. pres. part.* (*of vb.* **भ्रम** 4*th cl. par. lengthening its vowel in the conjugational tenses*) Roaming, rambling, sauntering, or strolling about.

भ्रू *s. f.* An eye-brow. **-चापाकृष्टमुक्ताः** *nom. pl. m.* Drawn and discharged from the bow of the eyebrow (*an epithet of* **दृष्टिबाणाः**)

म

मकरकेतोः *gen. singular of* **मकरकेतु** *s. m.* KÁMA, the *Hindu* Cupid (*from* **मकर** A marine monster, *and* **केतु** An emblem; being painted on KÁMA's banner).

मगध *s. m.* Name of a country, *South Behár.*

मग्नः *nom. sin. m. of* **मग्न** *pass. part.* (*of the vb.* **मस्ज** Dive) Sunk, immersed, plunged.

मञ्जरी *s. f.* A flower-stalk. A shoot, a sprout. **मञ्जर्या** *ins. sin.*

मणिः *nom. sin. of* **मणि** *s. m.* A jewel, a gem. **मणिम्** *accusative.* **मणिना** *ins.* **मणेः** *genitive.*

मण्डपिक *s. m.* A shed. **-कात्** *abl. sin.*

मण्डपिका *s. f.* A shed. **-कायाम्** *loc. sin.*

मण्डल *s. m.* or *n.* A ring, a circle. **-लम्** *acc. sin.*

मण्डली *s. f.* An assemblage, a multitude.

मण्डूक *s. m.* A frog. **-केन** *ins. sin.* **-काः** *nom. pl.* **-कान्** *accusative.* **-कानाम्** *gen.*

मत् *for* **अस्मद्** *in forming the first member of a* TATP. *compound,* My, mine, our.

मत *passive part.* (*of the verb.* **मन** Think) Esteemed, deemed, considered. Approved. **मतः** *nom. sin. m.* *s. n.* An opinion. **मतम्** *nom. sin.*

मतिः *nom. sin. of* **मति** *s. f.* The mind. The wits. Thought, opinion, sentiment; resolution. **मतौ** *loc. sin.*

मतिप्रकर्षः *nom. sin. s. m.* TATP. A master stroke of policy, a happy thought.

मतिमान् *nom. sin. m. of* **मतिमत्** *adjective,* Intelligent, clever, sensible, wise. **-मताम्** *gen. pl. m.*

मतिहीन TATP. Stupid, ignorant, witless. **नः** *nom. sin. m.*

मत्त *pass. part.* (*of the vb.* **मद्** Rejoice) Furious, mad. Intoxicated. *s.m.* A furious elephant, or one in rut. A madman.

मत्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* **मन** Think) Having thought; fancying, supposing.

मत्स्य *s. m.* A fish. **मत्स्येन** *ins. sin.* **-त्स्याः** *nom. pl.* **-त्स्यान्** *acc.* **-त्स्यैः** *ins.*

मदः *nom. singular s. m.* Pride, arrogance, presumption. Rashness. Joy, delight. Passion, desire, ruttishness. **-दम्** *acc. sin.*

मदर्थः *nom. sin. s. m.* TATP. My purpose.

मदान्ध TATP. Blind with pride or passion; arrogant, dissolute, &c. **-दान्धस्य** *gen.sin.m.*

मदीय *adj.* My, mine, my own. **-यः** *nom. sin. m.* **-याः** *nom. pl. m.*

मदोत्कटः *nom. sin. m.* TATP. Arrogant, haughty. Furious, mad.

मदोद्धत TATP. Arrogant, drunk with pride (*from* **मद** *and* **उद्धत** Struck, overcome). **-तस्य** *gen. sin m.*

मद्देह *s. n.* TATP. My body. **-देहेन** *ins. sin.*

मद्विध *adjective,* Like me, of my sort or fashion. **-धाः** *nom. pl. m.*

मधु *nom. sin. of* **मधु** *s. n.* Honey.

मधुमय *adjective,* Made of honey, sweet, honied. **-मयः** *nom. sin. m.*

मधुरम् *nom. sin. n. of* **मधुर** *adj.* Sweet, honied. **-धुरा** *nominative sin. f.* **मधुरे** *nom. dual n.* **-धुरैः** *ins. pl. n.*

मध्यचारी *nom. sin. m. comp. of* **मध्य** Midst, among, *and* **चारिन्** *agt. of the verb* **चर**) Going; who goes.

मध्यम् *acc. sin. of* **मध्य** *s. n.* The middle, midst, centre. In, within, among. **मध्ये** *locative.*

मध्यस्थ *adjective,* Indifferent, neutral, impartial. **-स्थे** *loc. sin. m.*

मनः *nom.* or *acc. sin. of* **मनस्** *sub. neu.* The mind, heart, or feelings. **-नसा** *ins.* **-नसः** *gen.* **-नसि** *loc.*

मनस्तापम् *acc. sin. of* **-स्ताप** *s. m.* TATP. Mental pain.

मनस्वी *nom. sin. m. of* **-नस्विन्** *adjective,* Intelligent, intellectual. Endued with fine feelings or sensibility. **मनस्विनः** *gen.*

मनाक् *ind.* Ever so little.

मनीषिणः *nom. pl. of* **मनीषिन्** *m.* A *Paṅdit,* learned *Brahman,* or teacher. **-नीषिभिः** *ins. pl.*

मनुष्य *s. m.* A man. **-ष्यः** *nom. sin.* **-ष्यम्** *accusative.* **-ष्यस्य** *genitive.* **-ष्यान्** *acc. pl.* **-ष्यैः** *instrum.* **-ष्याणाम्** *gen.*

मनुष्यजाति *s. f.* The human race. **-तौ** *loc.sin.*

मनोगतम् *nom. sin. s. n.* TATP. Tho[illegible] feelings; whatever has gone, or is passing in the mind.

मनोदुःख *s. n.* TATP. Heart-ache, pain to the feelings. **-खम्** *acc. sin.*

मनोरथान् *acc. pl. of* **मनोरथ** *sub. mas.* TATP. A wish. **-रथैः** *ins.*

मनोलौल्य *sub. neu.* TATP. Fancy, caprice, whim. **-लौल्यात्** *abl. sin.*

मनोवाञ्छित *s. n.* TATPURUSHA, Heart's-wish, the mind's desire. **-तम्** *acc. sin.*

मनोहराः *nom. pl. m. (from* **मनस्** The mind, *and* **हर** *agent,* Seizing) Beautiful, lovely, pleasing, captivating, ravishing.

मन्तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **मन** Think) To be thought, imagined, supposed, deemed. Conceivable, imaginable. **-व्यः** *nom. sin. m.* **-व्यम्** *nom. sin. n.*

मन्त्र *s. m.* A mystical verse, incantation, spell, or charm. Secret consultation, private advice, counsel. **मन्त्रः** *nom. sin.* **मन्त्रेण** *ins.* **मन्त्रेषु** *loc. pl.*

मन्त्रकार्य्य *sub. neu.* TATP. The subject of consultation. **-कार्य्यम्** *acc. sin.*

मन्त्रफल *s. n.* TATP. Fruit, effect, or consequence of counsel. **-लम्** *acc. sin.*

मन्त्रभेद *s. m.* TATP. Breach of counsel. A betraying or divulging of secret counsel. **-दे** *loc. sin.*

मन्त्रयत् *pres. participle of the verb* **मत्र द** 10*th cl. par.* Consult, discourse privately together. **मन्त्रयन्तीम्** *acc. sin. f.*

मन्त्रयेत 3*d pers. sin. pot. of the verb* **मत्र द** *class. átm.* Consult together, hold a council. **मन्त्रयितुम्** *inf.* **मन्त्रयित्वा** *ind. pret. part.*

मन्त्रित्व *abs. s. n.* The ministership, the office of prime-minister. **मन्त्रित्वम्** *nom. sin.*

मन्त्रिन् *s. m.* A counsellor, or adviser; a king's counsellor or minister. **मन्त्री** *nom. singular.* **मन्त्रिणम्** *accusative.* **-णा** *instru.* **-णः** *genitive.* **मन्त्रिणि** *locative.* **मन्त्रिन्** *voc.* **मन्त्रिभिः** *ins. pl.* **-न्त्रिणाम्** *genitive.*

मन्थर *adj.* Slow, tardy.

मन्थराभिधानः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Named *Manthara.* (**मन्थर** *and* **अभिधान** *s. n.* A name).

मन्द *adj.* Slow, sluggish, dull. Ill, bad.

मन्दं मन्दम् *ind.* Slow, slowly, *i. e.* very slowly, softly, or feebly.

मन्दगतिः *nom. sin. m.* BAHUV. Of slow motion, sluggish.

मन्दभागः *nom. sin. m.* BAHUV. Ill-fated, unfortunate, hapless, luckless, wretched, unhappy.

मन्दभाग्य BAHUV. Ill-fated, unfortunate, unlucky. An ill-fated wretch. **-ग्यः** *nom. sin. m.* **-ग्यस्य** *gen.*

मन्दमति BAHUVRÍHI, Dull-minded, slow-witted. **-तिः** *nom. sin. m.* **-तीनाम्** *gen. pl.*

मन्दर *s. m.* Name of a celebrated mountain.

मन्दविसर्पः *nom. sin. s. m.* BAHUV. (Slow-glide) Name of a serpent.

मन्दादर BAHUV. Remiss, slack, neglectful, inattentive. **-रः** *nom. sin.* **-राः** *nom. pl.*

मन्दिर *subs. mas.* A house. A temple. A town. **मन्दिरे** *loc. sin.*

मन्मांसार्थी *nom. sin. m. agt.* Waiting for my flesh. (**मत् मांस अर्थिन्**)

मन्यमान *pres. part.* (*of the vb.* **मन** *4th cl. átm.)* Thinking, considering, meditating. **-नः** *nom. sin. m.*

मन्ये 1*st pers. sin. pres. of the vb.* **मन** 4*th cl. átm.* Think, esteem, fancy, imagine, suppose, trow, ween; mind, heed, consider, regard. **मन्यसे** 2*d pers.* **मन्यते** 3*d pers.* **मन्यन्ते** 3*d pers. pl.*

मम *gen. singular* (*of* **अस्मद्** *pers. pron.* I) Of me, my.

मया *ins. sin.* (*of* **अस्मद्** *pers. pron.* I) By me.

मयूर *s. m.* A peacock. **-रः** *nom. sin.* **-रस्य** *gen.* **-राः** *nominative pl.* **-राणाम्** *gen.*

मरणम् *nom.* or *acc. sin. of* **मरण** *s. n.* Dying; death. **मरणात्** *ablative.* **मरणे** *locative.*

मरणव्याधिशोकानाम् *gen. pl. m.* DWAN. Of death, sickness, or sorrow.

मरीचिमालिनि *loc. sin. of* **-मालिन्** *s. m.* The sun (*from* **मरीचि** *s. f.* Light, *and* **मालिन्** Wearing, or who wears, a chaplet).

मरु *s. m.* A region or soil destitute of water; sand, a desert.

मरुस्थल *s. n.* TATP. A desert, a dry or arid spot. **-ले** *loc. sin.*

मरुस्थल्याम् *loc. singular of* **मरुस्थली** *s. f.* TATP. A desert, a dry and desert tract.

मर्कट *s. m.* A monkey, an ape. **-टाः** *nom. pl.*

मर्त्तव्यम् *nom. sin. n. of* **मर्त्तव्य** *fut. pass. participle* (*of the vb.* **मृ** Die) Necessary to die.

मर्त्य *s. m.* A mortal. **मर्त्यानाम्** *gen. pl.*

मर्द्दन *s. n.* A bruising, battering, grinding. Anything that crushes, as a stone rolled from the summit of a steep. **-नैः** *ins. pl.*

मर्द्दित *passive participle* (*of the vb.* **मृद**) Rubbed. **-तः** *nom. sin. m.*

मर्म्मज्ञ *agt.* Heart-knowing; wise. **-ज्ञाः** *nom. pl. m.*

मर्म्मन् *s. n.* A vital organ, the vitals. The heart. Secret meaning or purpose; a secret, any thing hidden or recondite. **मर्म्म** *acc. sin.* **मर्म्माणि** *acc. pl.*

मर्म्मभेदिन् *agt.* Heart-piercing; whatever pierces the vitals, or penetrates the innermost recesses of the soul. **-नाम्** *gen. pl.*

मर्य्यादा *s. f.* Continuance in the right way, propriety of conduct, steadiness, rectitude.

मर्षयेत् 3*d pers. singular pot. of the vb.* **मृष** 10*th cl. par.* Bear patiently.

मल *s. n.* Dirt, filth. Excretion of the body; as, serum, semen, blood, marrow, urine, fæces, earwax, nails, phlegm, tears, rheum, and sweat.

मलय *s. m.* A mountain or mountainous range, from which the best sandal-wood is brought, answering to the western *Ghâts*, in the peninsula of *India. Malabar.*

मलिनाः *nom. pl. f. of* **मलिन** *adj.* Dirty, foul, soiled, tarnished. Beclouded (as the intellect). **मलिनम्** *nom.* or *acc. sin. n.*

मलीमस *adj.* Dirty, smutty, collied. **-सम्** *nom. sin. n.*

मशकः *nom. sin. of* **मशक** *s. m.* A gnat.

मस्तक *s. m.* or *n.* The head.

महत् *nom.* or *acc. singular n. of* महत् *adj.* Great, mighty. महता *ins. sin. m.* or *n.* महतः *gen. singular m.* महति *loc. sin. m.* or *n.* -हान्तः *nom. plural m.* -हद्भिः *ins. pl. m.* or *n.* -हताम् *gen. plural m.* महती *nom. sin. f.*

महत्त्व *abs. s. n.* Greatness. महत्त्वस्य *gen. sin.*

महदाश्रयः *nom. sin. m.* TATPURUSHA, The protection of the great, a fleeing to the great for refuge.

महा *is the form which the adjective* महत् Great *assumes as the first member of a* KARMADHÁRAYA *or a* BAHUVRÍHI *compound; as,* महापण्डित A great *Pańdit,* महाधन Very rich.

महाकुल *s. n.* KARM. A great family.

महाखातम् *acc. sin. n.* BAHUV. Having a large fosse, trench, ditch, or moat.

महातपाः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Very austere. Name of a certain hermit.

महात्मनः *gen. singular m. of* महात्मन् BAHUVRÍHI, Lofty-minded, magnanimous. महात्मनि *loc.* -त्मनाम् *gen. pl.*

महाधनः *nom. sin. m.* BAHUV. Very rich.

महान् *nom. sin. m. of* महत् *adj.* Great.

महानुभावः *nom. sin. m.* BAHUV. Of a great mind. *s. m.* A gentleman.

महापङ्के *loc. sin. m.* KARMADH. In a great quagmire.

महापण्डितः *nom. sin. m.* KARMADH. A great *Pańdit* or philosopher.

महापातक *s. n.* KARM. A heinous crime.

महाप्रतापः *nom. sin. m.* BAHUV. Dignified, majestic, puissant.

महाप्रदानम् *acc. sin. n.* KARM. A great gift.

महाबलः *nom. sin. m.* BAHUV. Of great strength, very powerful.

महामन्त्रिन् *s. m.* KARM. A great statesman or politician. A prime-minister. -णा *ins. sin.* -णः *gen.*

महारम्भाः *nom. pl. m.* BAHUV. Great in undertakings or enterprizes.

महाशयः *nom. sin. m.* BAHUV. Magnanimous, liberal, munificent, open, unsuspicious. *s. m.* A gentleman.

महासत्त्वः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Good, virtuous, just.

महासिद्धि *nom. sin. s. f.* KARM. Great result or success.

महाहि *sub. masculine,* KARMADH. A great serpent. महाहिशयनम् *nom. sin. n.* TATP. A sleep on the great serpent. (At intervals of the minor destruction of the world, *Vishńu* is represented as reposing himself upon the serpent *Śesha,* amidst the waters by which the earth is overspread. He also takes a nap of four month's duration, from the 11th of *Áshárh* to the 11th of *Kártik,* or about the middle of June to the middle of October, or from the time the periodical rains usually commence, till their termination.

महिमन् *abs. s. n.* Greatness. महिमा *nom. singular.*

महिला *nom. sin. s. f.* A woman. A female.

महिषः *nom. sin. of* **महिष** *s. m.* A buffalo.

मही *s. f.* The earth.

महीधर *s. m.* A mountain.

महीपति *s. m.* (Lord of earth) A king. **-तेः** *gen. sin.* **-ते** *voc.*

महीपाल *s. m.* (Earth-protector) A king. **-लः** *nom. sin.*

महीभर्तृ *s. m.* A king. **-भर्तुः** *gen. sin.*

महीभुज् *s. m.* A king. **-भुजः** *gen. sin.*

महीभृत् *s. m.* A king. **-भृता** *ins. sin.* **-भृताम्** *gen. pl.*

महोदधि *sub. mas.* KARMADH. The mighty receptacle of waters, the ocean. **-धिः** *nom. sin.* **-धेः** *gen.* **-धौ** *loc.*

महोदय BAHUV. Of great prosperity, light, or splendour; glorious. **-दयाः** *nom. pl. m.*

महौषधम् *nom. sin. s. n.* KARM. A great or sovereign remedy.

मा *ind.* No, not. *A particle of forbidding or dissuading, used before the 2d pers. of the imperative, and frequently before the 3d preterite, usually causing the initial* **अ** *of this tense to be dropped.*

मांसम् *nom.* or *acc. sin. of* **मांस** *sub. neu.* Flesh. **मांसानि** *nominative pl.* **मांसैः** *ins.*

मांसरुचयः *nom. pl. m. of* **मांसरुचि** BAHUV. Fond of flesh.

मांसाहार *s. m.* TATP. Animal food.

मातङ्ग *s. m.* An elephant. **-तङ्गः** *nom. sin.*

माता *nom. sin. of* **मातृ** *s. f.* A mother. **मात्रा** *ins.* **मातुः** *genitive.* **मातरि** *loc.*

मातृपितृकृताभ्यासः TATP. *comp. of* **मातृ** *crude,* A mother, **पितृ** *cr.* A father, *and* **कृताभ्यासः** *nom. sin. m.* Trained, exercised.

मातृवत् *ind.* Like a mother.

मात्र *adj.* Only, solely, merely, such and nothing else. **मात्रम्** *s. n.* The whole, the entire thing or class of things. **मात्रम्** *or* **-त्रेण** *ins. is often subjoined to a word to give a restricted meaning; as,* **स्पर्शमात्रम्** Mere touch. **जातिमात्रेण** By caste merely.

मात्सर्यम् *nom. sin. abs. s. n. (from* **मत्सर** *adj.* Envious) Envy, malice.

मानध्मातः *nom. sin. m.* TATP. Puffed up with pride.

मानम् *acc. sin. of* **मान** *sub. mas.* Rank, honor, respect. Pride. **मानेन** *loc.* **-नात्** *ablative.*

मानवः *nom. sin. of* **मानव** *s. m.* A man, a descendant of *Manu.* **मानवे** *locative.* **-नवाः** *nom. pl.* **-नवानाम्** *gen. pl.*

मानस *adj.* Mental. *s. n.* The mind, the seat or faculty of reason and feeling. **मानसम्** *nom. sin. n.*

मानुषम् *acc. sin. m. of* **मानुष** *adj.* Human. *s. m.* A man, mankind.

मानुष्यम् *nom. sin. abs. s. n. (from* **मनुष** *s. m.* A man) Manhood, humanity, the state or quality of a man or mortal.

माम् *acc. sin.* (*of* **अस्मद्** *pers. pron.* I) Me.

माया *nom. sin. of* **माया** *s. f.* Deceit, guile, fraud.

मारकतीम् *acc. singular f. of* **मारकत** *adj.*

Emerald, of the colour of an emerald (*from* मरकत *s. m.* An emerald).

मारात्मके *loc. sin. m. of* मारात्मक BAHUV. Murderous, ferocious.

मार्ग्गः *nom. sin. of* मार्ग्ग *s. m.* A road, path, way. मार्ग्गेषु *loc. pl.*

मार्ज्जारः *nom. sin. of* मार्ज्जार *substantive mas.* A cat. -ज्जारेण *instru.* -ज्जारस्य *gen.* -ज्जाराः *nom. pl.*

मालव *sub. mas.* The country of Malwa in central India.

माला *s. f.* A garland, a chaplet.

मासत्रयम् *nom. sin. n.* TATP. Three months.

मासम् *acc. sin. of* मास *s. m.* A month. मासौ *acc. du.* मासैः *ins. pl.*

मास्म *a prohibitive particle,* May not, let not, do not. *See* मा.

मितम्पचः *nom. singular m. of* मितम्पच *agt.* A miser, he who cooks his food by measure.

मित्रत्वम् *nom.* or *acc. singular abs. s. n.* (*from* मित्र *s. n.* A friend) Friendship.

मित्रबन्धुहीनः *nom. sin. m.* TATP. Friendless and without relations.

मित्रम् *nom.* or *acc. singular of* मित्र *s. n.* A friend. मित्रेण *ins.* मित्रात् *abl.* Than a friend. -त्रे *loc.* मित्र *vocative.* मित्राणि *nom. pl.*

मित्रलाभः TATPURUSHA, *comp. of* मित्र *cr.* A friend, *and* लाभः *nominative sin. of* लाभ *s. m.* Acquisition.

मिथ्योपाचारैः *ins. pl. m.* (*from* मिथ्या *ind.* Falsely, *and* उपचार *s.* Service) By pretended services.

मिलन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* मिल 6*th cl. par.* Meet, unite, flock together. मिलितः *nom. sin. m. pass. part.* मिलित्वा *ind. pret. part.* Having assembled.

मिश्र *adj.* Mixed, mingled, blended.

मुकुट *s. n.* A crest, diadem, tiara. -टे *loc. sin.*

मुक्तबन्धनाः *nom. pl. m.* BAHUV. Freed from bonds, released from fetters.

मुक्तहस्तः *nom. sin. m.* BAHUV. Open-handed, parting with, giving away, profuse.

मुक्ता *s. f.* A pearl.

मुक्ताः *nom. pl. m. pass. part.* (*of the vb.* मुच Let go, discharge, shoot) Discharged, shot. Loosed, released, set free.

मुक्तापदः *nom. pl. m.* BAHUV. *of* मुक्तापद् Rescued from misfortune.

मुक्तावली *nom. sin. s. f.* TATP. A pearl-necklace.

मुखम् *nom.* or *acc. sin. of* मुख *s. n.* The face, countenance; the mouth. A muzzle, a snout. The beak of a bird. मुखेन *ins.* मुखात् *abl.* मुखे *loc.*

मुखरः *nom. sin. s. m.* A leader, a principal, a chief.

मुख्य *adj.* Chief, principal, prime. मुख्यैः *ins. pl. m.*

मुग्ध *pass. part.* (*of the vb.* मुह) Bewildered, stupid, perplexed. मुग्धः *nom. sin. m.*

मुञ्चति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* मुच 6*th cl. par.* Forsake, abandon, let go;

yield, discharge. मुञ्चेत् *3d pers. sin. pot.* मुच्यते *3d pers. sin. pres. pass.* Is forsaken or abandoned, is got rid of, shaken off, dismissed.

मुण्ड *s. n.* A head, a bald pate.

मुण्डित *pass. participle (of the vb.* मुड इ*)* Shaven. -ता *nom. sin. f.*

मुद् *s.f.* Pleasure, joy, delight. मुदम् *acc.sin.*

मुद्रा *s. f.* A seal, a signet. A coin.

मुद्रित *adj.* Stamped, sealed, impressed.-तम् *nom. sin. n.*

मुधा *ind.* In vain, unprofitably, to no purpose.

मुनि *sub. mas.* A holy sage, an ascetic, a devotee. मुनिः *nom. sin.* मुनिना *ins.*

मुमूर्षु *agt.* At the point of death, ready to die, dying. मुमूर्षुः *nom. sin. m.*

मुष्क *s. m.* The scrotum. The testicle.

मुहुर् or मुहुर्मुहुर् *ind.* Repeatedly, reiteratedly, again and again.

मुह्यन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* मुह् *4th cl. par.* Be bewildered, lose one's senses, be deluded, seduced, fascinated. मुह्येत् *3d pers. sin. pot.*

मूढ *pass. part. (of the vb.* मुह्*)* Deprived of reason. *s.m.* A fool. मूढः *nom. sin.* -ढम् *acc.* मूढाः *nominative pl.* मूढैः *ins.*

मूढता *abs. s. f.* Infatuation. -तया *ins. sin.*

मूत्र *s. n.* Urine.

मूर्खः *nom. singular of* मूर्ख *s. m.* A fool, a blockhead, a simpleton. मूर्खम् *acc.* मूर्खस्य *genitive.* मूर्ख *vocative.* -र्खाः *nom. pl.* -र्खाणाम् *gen.*

मूर्खव्यसनिनायकम् *nom. sin. n.* BAHUV. Commanded by a silly and unfortunate (or vicious) officer.

मूर्खशतैः TATP. *(comp. of* मूर्ख *cr.* Fools, *and* शतैः *instru. plural of* शत *s. n.* A hundred.

मूर्च्छित *pass. part. (of the vb.* मूर्च्छ्*)* Fainted, swooned. -तः *nom. sin. m.*

मूर्धन् *s. m.* The head. मूर्ध्ना *ins. sin.* मूर्ध्नि *loc. As any consonant may be doubled after* र्, *the word is often written* मूर्द्धन्.

मूल *s. n.* A root. -लम् *nom. sin.* -लात् *abl.*

मूलभृत्य *sub. mas.* An old or hereditary servant. -भृत्यान् *acc. pl.*

मूल्य *s. n.* Cost, price. -ल्येन *ins. sin.*

मूषिकः *nom. sin. of* -षिक *s. m.* A mouse or rat. -षिकम् *accusative.* -षिकस्य *gen.*

मूषिकनिर्विशेषम् *acc. sin. m.* BAHUV. The same as (or not differing from) a mouse.

मृगः *nom. sin. of* मृग *s. m.* A deer, a wild beast. -गम् *accusative.* मृगेण *instrum.* मृगाय *dative.* -गस्य *genitive.* मृग *voc. singular.* -गाः *nom. plural.* मृगैः *instrum.* -गाणाम् *gen.*

मृगकाकौ *nom. du. m.* DWANDWA, A deer and a crow.

मृगजम्बुकौ *nom. du. s. m.* DWAND. A deer and a jackal.

मृगतृष्णा *s. f.* Vapour floating over sands or deserts, and appearing at a distance like water; mirage.

मृगपक्षिणाम् *gen. pl. m.* DWAND. Of beasts and of birds.

मृगया *s. f.* The chase, hunting.

मृगव्याधसर्पशूकरान् *acc. pl. m.* DWAND. The deer, the hunter, the snake, and boar.

मृगशूकरौ *nom. du. m.* DWAN. The deer and the boar.

मृगेन्द्र *s. m.* A lion (monarch of the beasts).

मृगेन्द्रता *abs. s. f.* Sovereignty of the beasts.

मृगेन्द्रवृषभयोः *gen. du. m.* DWANDWA, Of a lion and of a bull.

मृणालानाम् *gen. pl. of* मृणाल *s. m.* or *n.* The film or fibre attached to the stalk of a lotus.

मृतः *nom. sin. m. of* मृत *pass. part.* (*of the verb* मृ Die) Dead, defunct, deceased; perished, extinct: was killed or put to death. मृतम् *acc.* -तस्य *gen.* -ताः *nom. plural mas.* तान् *acc. s. n.* Death. -तेन *ins. sin.*

मृतवत् *ind.* Like one dead, as dead.

मृत्पिण्डतस् *ind.* TATP. *comp. of* मृद् *cr.* Clay, *and* पिण्डतस् (*for* पिण्डात् *abl. sin. of* पिण्ड *s. m.*) From a lump.

मृत्युः *nom. sin. of* मृत्यु *s. m.* Death. YAMA, the judge of the dead. -त्युम् *acc.* -त्युना *ins.* -त्यवे *dat.* -त्योः *abl.* or *gen.*

मृत्युद्वारम् *nom. sin. s. n.* TATP. The gate of death, death's door.

मृद् *s. f.* Earth, soil, clay.

मृदु *adj.* Gentle, mild. Feeble, pliant. मृदुः *nom. sin. m.* -दूनि *acc. pl. n.*

मृद्नन्ति 3*d person pl. pres. of the verb* मृद 9*th cl. par.* Crush, overwhelm, destroy.

मे *gen. sin.* (*of* (अस्मद् *pers. pronoun*, I) Of me, my, mine.

मेघ *s. m.* A cloud.

मेघवर्णः *nom. sin. s. m.* BAHUV. (Cloud-colour.) Name of a crow.

मेधाविन् *adj.* Intelligent, acute, intellectual, of sound judgment. -वी *nom. sin. m.* -विनः *nom. pl. m.*

मेलक *s. m.* A meeting, union, congress, assembly. -कम् *acc. sin.*

मेषः *nom. sin. of* मेष *s. m.* A ram.

मैत्रीपूर्व्वः *nom. sin. m.* TATP. Preceded by friendship.

मैत्रीम् *acc. sin. of* मैत्री *abs. s. f.* (*from* मित्र *s. n.* A friend) Friendship.

मैत्र्यम् *acc. sin. abs. s. n.* (*from* मित्र *s. n.* A friend) Friendship. मैत्र्येण *ins.*

मैथुनम् *nom.* or *acc. singular of* मैथुन *s. n.* Sexual intercourse.

मैवम् *ind.* (मा No, not, *and* एवम् So) Not so.

मोक्ष *s. m.* Final and eternal happiness, the liberation of the soul from the body, and its exemption from further transmigration. Liberation, freedom.

मोचयितुम् *inf. of the vb.* मुच 10*th cl. par.* Release, set free. मोचित *pass. participle.* Turned loose. -तः *nom. sin. m.* मोचयित्वा *ind. pret. part.*

मोदते 3*d pers. singular pres. of the vb.* मुद 1*st cl. átm.* Rejoice, be pleased and happy.

मोषण *s. n.* Peculation, pilfering. **-णम्** *nom. sin.*

मोहः *nom. sin. of* **मोह** *s. m.* Ignorance, folly, foolishness, infatuation. Spiritual ignorance which leads men to believe in the reality of worldly objects, and to addict themselves to mundane or sensual enjoyment. **मोहात्** *abl.*

मोहयन्ति *3d pers. pl. pres. of* **मोहि** (*caus. of the verb* **मुह** Be foolish) Infatuate. **मोहितः** *nom. sin. m. pass. part.* Beguiled, infatuated.

मौनम् *nom.* or *acc. sin. abs. s. n. (from* **मुनि** *s. m.* A holy sage) Silence. **मौनात्** *abl.*

मौल *adj.* Of pure blood, descended from a respectable and primitive family without any improper intermixture. **-लम्** *acc. sin. m.*

मौलि *or* **मौली** *s. f.* A lock of hair on the crown of the head. A diadem, a tiara. **मौल्याम्** *loc. sin.*

मौहूर्त्तिक *s. m.* An astrologer. **-कः** *nom. sin.*

म्रियते *3d person sin. pres. of the verb* **मृ** *6th cl. átm.* Die. **म्रियन्ते** *3d person plural.* **म्रियेत** *3d pers. sin. pot.*

म्लेच्छ *s. m.* A foreigner, a barbarian. **म्लेच्छः** *nom. sin.*

य

यः *nom. singular m. of* **यद्** *rel. pron.* Who, which, what; whoever, whatever.

यक्ष *s. m.* A demigod, attendant especially on KUVERA, and employed in the care of his gardens and treasures.

यक्षेश्वर *sub. mas.* KUVERA, the god of riches. **-रेण** *ins. sin.*

यच्च (**यद्** What, **च** And) And what.

यच्छति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **दा** *1st cl.* Give, give up, yield, surrender.

यज्ञ *s. m.* A sacrifice.

यज्ञच्छाग *s. m.* TATP. A goat for sacrifice. **-गः** *nom. sin.*

यत् *ind.* Because, since. As. Wherefore. That, to the following effect, saying.

यत *pass. part.* (*of the vb.* **यम**) Restrained, suppressed. **यतौ** *nom. du. m.*

यतस् *ind.* Because, as since, from which.

यति *s. m.* A sage whose passions are completely under subjection, an anchorite. **यतीनाम्** *gen. pl.*

यत्किञ्चित् *nom.* or *accusative sin. n. pron.* Whatsoever, whatever.

यत्नः *nom. sin. of* **यत्न** *s. m.* Effort, exertion, pains, diligence, trouble, labour. **-त्नम्** *acc.* **यत्नेन** *ins.* **-त्नात्** *abl.* **यत्ने** *loc. sin.*

यत्नतस् *ind.* (*equiv. to* **-त्नेन** With care) Carefully, diligently, sedulously.

यत्र *ind.* Where, wherever.

यत्र कुत्र *ind.* Wheresoever.

यथा *ind.* As, according to, as to what. So as. How. *This word frequently occurs as the first member of an* AVYAYÍBHÁVA *compound.*

यथा आज्ञापयति देवः *nom. sin. m.* As your Majesty commands.

यथाकार्य्यम् AVYAYÍ. What is right or proper to be done, as is proper to act.

यथाप्राप्तम् AVYAYÍ. As luck will have it, as fate ordains.

यथाभिप्रेतम् AVYAYÍBHÁVA, According to purpose.

यथाभिमत *adj.* Wished, liked, approved.

यथाभिमतम् AVYAYÍ. According to one's mind, wish, or purpose.

यथाभिहितम् AVYAYÍ. As spoken.

यथायोग्यम् AVYAYÍ. Suitably, properly, in a befitting manner.

यथार्थ *adj.* Right, proper, true, accurate. -र्थस्य *gen. sin. m.* or *n.*

यथार्हम् AVYAYÍ. As is proper, according to desert.

यथावकाशम् AVYAYÍ. According to opportunity, as occasion may occur.

यथावसरम् AVYAYÍ. According to the occasion, as the occasion may require.

यथाविधि AVYAYÍ. In due form, according to rule.

यथाव्यवहारम् AVYAYÍ. According to usage or custom.

यथाशक्ति AVYAYÍ. To the utmost of one's ability.

यथाश्रुतम् AVYAYÍ. As has been heard.

यथासुखम् AVYAYÍ. Happily.

यथेष्ट *adj.* (यथा As, इष्ट Wished) Wished, desired.

यथेष्टम् AVYAYÍ. According to wish.

यथोचितम् *acc. sin. n.* (यथा As, *and* उचित Fit) Becoming, suitable, proper. AVYAYÍ. Properly, suitably, becomingly. यथोचितेन *ins. sin. m.*

यद् *nom.* or *acc. sin. n. rel. pron.* Who, which, what.

यदभावे *loc. sin. s. m.* TATP. In the absence of which, for want of which, in default of which.

यदा *ind.* When.

यदा कदाचित् *ind.* Ever, at any time.

यदि *ind.* If.

यद्भविष्य: *nom. singular m.* What-will-be. (Name of a fish.)

यद् यद् *acc. sin. n.* What, what, *i. e.* whatever, whatsoever.

यद्यपि *ind.* Although, what though.

यद्वत् *ind.* As, in what manner, in the same manner as.

यन्त्र *s. n.* A machine, implement, or engine.

यन्मूर्ध्नि TATP. *comp. of* यद् *rel. pron. or. and* मूर्ध्नि *loc. singular of* मूर्धन् *s. m.* The head. (On whose head, on the head of whom.)

यम् *acc. sin. m. (of* यद् *rel. pron.)* Whom, which, what.

यम *s. m.* YAMA, the judge of the dead.

यमुना *s. f.* The *Yamuná* or Jumna river.

ययौ 3*d pers. sin.* 2*d pret. of the vb.* या *par.* Go. ययु: 3*d pers. pl.*

यवस *s. m.* Meadow-grass, pasturage.

यवसान्नोदकेन्धनम् *acc. singular n.* DWAN. Grass, corn, water and fuel.

यशः *nom.* or *acc. sin. of* यशस् *s.n.* Fame, reputation, glory. यशसि *locative.* यशोभिः *ins. pl.*

यशस्कर *agt.* Fame-creating. -रे *loc. sin. n.*

यस्मात् *abl. sin. m.* or *n.* (*of* यद् *rel. pron.*) From whom, which or what. Because, since. Whence. यस्मै *dative sin. m.* यस्य *gen. singular m.* or *n.* यस्मिन् *loc. sin. m.* यस्याम् *loc. sin. f.*

यस्मै कस्मैचित् *dat. sin. m.* (*of* यत् किञ्चित् *indef. pron.*) To any one soever, to whomsoever.

या *nom. sin. f. of* यद् *rel. pron.* Who, which, what.

याचते 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* याच 1*st cl. átm.*) Asks, begs.

याचित *pass. part.* (*of the vb.* याच) Asked, solicited, requested. -तः *nom. sin. m.* -ता *nominative sin. f. This is a verb called* द्विकर्म्मक, *or one which governs a double accusative. When it is put in the passive voice by the first accusative being in the nominative case, it still continues to govern the second or subordinate accusative.*

याञ्ञा *nom. sin. s. f.* An asking, begging. Mendicancy, mendicity. याञ्ञया *ins. sin.*

याति 3*d pers. singular pres. of the vb.* या 2*d cl. par.* Go, pass, attain, reach. यान्ति 3*d person pl.* यातु 3*d pers. singular imp.* Let him go. Let it pass. Go to. यातु यातु Let alone, let alone. यात *pass. participle,* Gone. -तः *nom. sin. mas.* -ताः *nom. pl. m.*

यात्रा *s. f.* A holy festival, but especially the procession of idols, &c., which usually forms part of the ceremonies on such an occasion.

यात्राकरणम् *nom. sin. s. n.* TATPURUSHA, A setting forth on a journey or march.

यात्राप्रसङ्ग *s. m.* TATP. The performance of a pilgrimage. -सङ्गेन *ins. sin.*

यात्रार्थम् *ind.* TATP. For marching.

यात्रोत्सवे *loc. sin. of* यात्रोत्सव *s. m.* TATP. A public festival.

याथातथ्य *abs. subs. neu.* Rectitude, truth, propriety. -तथ्येन *ins. sin.*

यादृश् *adjective,* As like, how like, which like. यादृक् *or* -दृग् *nom. sin. m. f. n.*

यान *s. n.* Marching (one of the six modes of military policy).

यानि *nom. pl. n. of* यद् *rel. pron.* Which.

यानि कानि च (*equivalent to* -नि कानिचित्) *nom. pl. of* यत् किञ्चित् *indef. pronoun,* Any soever, whatsoever.

याम् *acc. sin. f. of* यद् *rel. pron.* What.

यामि 1*st pers. sin. pres. of vb.* या 2*d class par.* Go. यामः 1*st pers. plural.* यायात् 3*d pers. sin. pot.*

यावच्छक्यम् AVYAYÍ. To the utmost of (my) power. (यावत् As much as, शक्य Possible.)

यावज्जीवम् AVYAYÍ. For the rest of life.

यावत् *adj.* As many, whatever. यावतः *acc. pl. m.* यावन्ति *nom. pl. n. also, ind.* As soon as, as long as, as far as; to, until, whilst.

यावदायुःप्रमाणः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Measured by the duration of life.

यासाम् *gen. pl. f. of* **यद्** *rel. pron.* Who, what, which.

यासि *2d pers. sin. pres. of the vb.* **या** *2d cl. par.* Go. **यास्यति** *3d pers. sin. 2d fut.* **याहि** *2d pers. sin. imp.*

युक्तः *nom. sin. m. of* **युक्त** *pass. part.* (*of the verb* **युज** Join) Joined, associated, linked; invested, possessing. Right, fit, proper, apposite, pertinent. -**क्तम्** *nom. sin. n.*

युक्ति *s. f.* Ingenuity, skill, dexterity, tact, art; propriety, fitness.

युज्यते *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **युज** *4th cl. átm.*) Fits, suits, agrees or unites, is fit for, is fit, suitable, or proper. Is yoked. Is ready. **युज्यन्ते** *3d pers. pl.*

युद्ध *s. n.* War, battle, conflict. A pitched battle. -**द्धम्** *nominative sin.* **युद्धेन** *ins.* -**द्धस्य** *genitive.* **युद्धे** *loc.*

युद्धकारित्व *abs. subs. neu.* Making war, fighting. -**त्वम्** *acc. sin.*

युद्धार्थिन् *agt.* War-seeking. **युद्धार्थी** *nom. sin. m.*

युद्धोद्योग *s. m.* TATP. Vigorous and active preparation for war. -**गः** *nom. sin.* -**गम्** *acc.*

युधि *loc. sin. of* **युध्** *s. f.* War, battle.

युधिष्ठिर *sub. mas. Yudhisthira* the eldest of the *Pańdava* princes (frequently cited as an exemplar of justice, piety, moderation, &c.)

युध्येत् *3d pers. sin. pot. of the verb* **युध** *4th cl. par.* Fight. **युध्येयुः** *3d person plural.*

युध्यते *3d pers. sin. pres. átm.* **युध्यन्ते** *3d pers. plural.* **युध्यमान** *present participle.* Fighting; a combatant. -**नः** *nom. sin. m.* -**नाः** *nom. pl. m.* -**नयोः** *gen. du. m.*

युवती *nominative singular s. f.* A young woman. -**वतीम्** *acc.*

युवराजः *nom. sin. s. m.* A young prince, especially the heir-apparent, associated to the throne. -**जेन** *ins.*

युवा *nom. sin. of* **युवन्** *substantive m.* A youth, a young man. **युवानम्** *acc.*

युवाम् *nominative du. of* **युष्मद्** *pers. pron.* You. **युवाभ्याम्** *ins. du.*

युष्मदर्थम् *ind.* TATP. For you, on your account.

युष्मदायत्तम् *nom. sin. n.* TATP. Dependent upon you, at your disposal.

युष्मान् *acc. pl. of* **युष्मद्** *personal pronoun,* Thou. **युष्माभिः** *instru.* -**ष्माकम्** *genitive.* **यूयम्** *nom. pl.*

यूथ *s. m.* A herd, a flock. **यूथः** *nominative sin.* **यूथेन** *ins.*

यूथपति *s. m.* TATP. A large elephant, the leader of a wild herd. -**तिः** *nom. singular.* -**तिम्** *acc.*

ये *nom. pl. m. of* **यद्** *rel. pron.* Who, which, what. **येषाम्** *gen. pl. m.*

येन *ins. sin. m.* or *n.* (*of* **यद्** *rel. pron.*) By or with whom, by or with which. Because, as, since.

येन केनचित् *ins. sin. m.* (*of* **यत्** **किञ्चित्** *pron.*) With any one soever.

योगिन् *s. m.* A *Yogi*, devotee or ascetic. Any one possessed of superhuman powers. A magician, a conjurer. **-नाम्** *gen. pl.*

योगिनिद्रा *s. f.* TATP. Light sleep, wakefulness. (**योगिन्** A saint, *and* **निद्रा** Sleep) **-निद्रया** *ins. sin.*

योग्य *adj.* Fit, convenient, proper, suitable, serviceable. Capable, able. **-ग्यः** *nom. sin. m.* **-ग्याः** *nom. pl. m.* **-ग्यम्** *nom. sin. n.*

योजन *s. n.* A measure of distance equal to four *Krośas*, which at 8000 cubits, or 4000 yards to the *Krośa* or *Koss*, will be exactly nine miles: other computations make the *Yojana* but about five miles, or even no more than four miles and a half. **-जनशतम्** *nom. sin. n.* TATP. A hundred *yojanas*. **-जनशतात्** *abl.*

योजयितृ *agent,* One who sets, places, or fixes. **-तुः** *gen. sin. m.*

योजयेत् *3d pers. sin. pot. of* **योजि** (*caus. of the vb.* **युज**) Unite, join, link together: fix, set, lay, appoint, assign. **योजितः** *nom. sin. m. pass. part.*

योद्धव्यम् *nom. sin. n. fut. pass. part.* (*of the vb.* **युध** Fight) To be fought; one ought, or it is proper, to fight. **योद्धुम्** *inf.*

योध *s. m.* A warrior, combatant. **-धः** *nom. sin.*

योधमुख्य *sub. mas.* A commander-in-chief, a general. **-ख्यैः** *ins. pl.*

योधयति *3d pers. sin. pres. of* **योधि** *caus. of the vb.* **युध** Fight, *sometimes retaining the meaning of the primitive.* **योधयेत्** *3d pers. sin. pot.*

योनि *s. f.* The womb. The place or site of birth or production. Origin.

योषितः *gen. sin.* or *nom. pl. of* **योषित्** *s. f.* A woman.

यौवनदर्पात् *abl. sin. of* **-वनदर्प** *s. m.* TATP. Pride of youth; rashness, indiscretion.

यौवनम् *nom. singular of* **यौवन** *abs. s. n.* (*from* **युवन्** Young) Youth, youthfulness, juvenility. **यौवने** *loc.* **-वनानि** *nom. pl.*

यौवनवती *nom. sin. f. of* **-वत्** *adj.* Youthful.

र

रक्त *pass. part.* (*of the vb.* **रञ्ज**) Fond of, attached, partial. **रक्ते** *loc. sin. m. also, s. n.* Blood.

रक्षकम् *acc. sin. of* **रक्षक** *s. m.* A guard, guardian, keeper, protector; a watcher, a warden. **रक्षकेण** *ins.* **रक्षकाः** *nom. pl.*

रक्षणम् *nom. singular s. n.* A preserving, a protecting. Protection.

रक्षणोपायः *nom. sin. m.* TATP. A means of safety.

रक्षति *3d pers. singular pres. of the vb.* **रक्ष** *1st cl. par.* Guard, keep, take care of, preserve, protect, defend, save, rescue. **रक्षेत्** *3d person singular pot.* **रक्षेयुः** *3d pers. pl.* **रक्षता** *ins. sin. m.* or *n. pres. part.* **रक्षितः** *nom. sin. m. pass. part.* **रक्षितम्** *nom.* or *acc. sin. n.* **रक्षितस्य** *gen. sin. m.* **रक्षिते** *loc. singular masculine.* **रक्षितुम्** *inf.* **रक्षणीयः** *nominative sin. mas...*

pass. participle. रक्षणीयम् *nom. sin. n.* रक्ष्यः *nom. sin. mas. fut. pass. part.* To be guarded or preserved.

रक्षा *s. f.* Protection. रक्षाम् *acc. sin.*

रक्षार्थम् *ind.* TATPURUSHA, For the sake of guarding; to guard.

रज *s. m.* or *n.* Dust.

रजक *s. m.* A washerman. -कः *nominative sin.* -केन *ins.*

रज्जु *s. f.* A rope, cord, ligature. रज्जुभिः *ins. pl.*

रञ्जयति 3*d pers. sin. pres. of* रञ्जि (*caus. of the vb.* रञ्ज) Causes to become attached, conciliates, gains the affections.

रणे *loc. sin. of* रण *s. m.* War, battle.

रतः *nom. sin. m. of* रत *pass. part.* (*of the vb.* रम Find pleasure) Occupied, engaged in, devoted to, eager, zealous. रतान् *acc. pl. m.*

रति *s. f.* Passion, desire; sexual intercourse.

रत्नप्रभा *s. f.* Name of a woman (Gem-splendour.)

रत्नम् *nom. sin. of* रत्न *s. m.* A jewel, a gem. रत्नानि *nom.* or *acc pl.*

रत्नाकरः *nom. sin. of* रत्नाकर *s. m.* TATP. A jewel-mine. The ocean.

रत्नावली *s. f.* TATP. A row of jewels. (रत्न A gem, *and* आवली A line or string.)

रथकार *s. m.* A wheelwright. -रः *nom. sin.*

[illegible] *gen. singular of* रथ *s. m.* A car, a chariot. रथाः *nom. pl.* रथानाम् *gen.*

रमसे 2*d pers. sin. pres. of the vb.* रम 1*st cl. átm.* Sport, delight, take pleasure, find amusement, toy, dally. रमते 3*d person.* रमन्ते 3*d person plural.* -मताम् 3*d pers. sin. imp.* रममाण *present participle,* Sporting, toying, dallying. -णः *nom. sin. m.* -णा *nom. sin. f.* रमणीय *future pass. part.* Agreeable, delightful. -यानाम् *genitive pl. m.* रम्य *fut. pass. part.* To be enjoyed; pleasing, delightful, agreeable, charming: handsome. रम्ये *loc. sin. m.* रम्याम् *acc. sin. f.*

रय *s. m.* A stream. रयः *nom. sin.*

रवेः *gen. sin. of* रवि *s. m.* The sun. रवौ *loc.*

रस *s. m.* Flavour, taste, as sweet, salt, pungent, bitter, sour and astringent. Juice, spirit, extract. Sentiment, emotion, as an object of poetry or composition. Impulse, feeling. रसः *nom. sin.* रसम् *acc.* रसेन *ins.*

रसायनम् *nom. sin. s. n.* A medicine preventing old age, and prolonging life, the *Elixir Vitæ* of alchymists.

रहस् *s. n.* Privacy. -सि *loc. sin.* In secret, in private.

रहस्यभेदः *nom. singular s. m.* TATP. The disclosure of secrets.

रहस्यम् *acc. sin. of* रहस्य *s. n.* A secret, a mystery, any thing hidden, recondite, or mysterious.

रहितः *nom. sin. m. of* रहित *pass. part.* (*of the vb.* रह Quit, abandon) Deserted, abandoned. Devoid of. रहितस्य *gen. sin. m.*

राक्षस *s. m.* A demon, vampire, fiend, or giant. -सः *nom. sin.*

राग *s. m.* Passion.

रागिन् *s. m.* One under the influence of passion, who yields to his passions. -णाम् *gen. pl.*

राज *is written for* राजन् *as the first member of a compound term, when followed by a vowel or a consonant; as,* राजाज्ञा A king's mandate, राजकार्य्य A king's business. *The same occurs to all nouns ending in* न्. *The word* राजन् *drops its final also at the end of a compound word, as,* महाराज A great king. -जः *nom. sin.*

राजकार्य्य *s. n.* TATPURUSHA, The king's business. -कार्य्यम् *nom. sin.*

राजकुलेषु *loc. pl. of* राजकुल *s. n.* TATP. A king's family.

राजतस् *ind. (for* राज्ञः *abl. of* राजन् *s. m.)* From the *Rája.*

राजता *abs. s. f.* Sovereignty, royalty.

राजताम् *3d pers. sin. imp. of the vb.* राज *1st cl. átm.* Shine.

राजदर्शनम् *acc. sin. s. n.* TATP. A sight of the king.

राजद्वार *s. n.* TATP. A king's gate or door, a palace-gate. -रम् *acc. sin.* -रे *loc.*

राजपुत्र *s. m.* TATP. A king's son, a prince. A *Kshettriya,* or man of the military tribe, a rajpoot. -पुत्रः *nom. sin.* -पुत्रे *loc.* -पुत्राः *nominative* or *vocative plural.* पुत्रैः *instru.* -पुत्राणाम् *gen.*

राजपुरुष *s. m.* A king's man or servant; a guard; a constable, an executive functionary. -षाः *nom. pl.* -षैः *ins.*

राजवसति *s. f.* TATP. A palace. -तिम् *acc. sin.*

राजसंश्रयाः *nom. pl. m.* BAHUV. Dependant on kings, having kings for their refuge or protection.

राजसिंह *s. m.* TATP. A lion of a king. -हम् *acc. sin.*

राजहंस *s. m.* A white goose with red legs and bill, or more properly, perhaps, the flamingo. -सः *nom. sin.*

राजा *nom. sin. of* राजन् *s. m.* A king, a prince, a sovereign. A soldier by birth, a man of the regal and military tribe. राजानम् *acc.* राज्ञा *instru.* राज्ञः *abl.* or *genitive.* राज्ञि *loc.* राजन् *vocative.* राज्ञोः *gen. du.* -जानः *nom. pl.* राजभिः *instru.* राज्ञाम् *gen.* राजसु *loc.*

राजादेश *s. m.* TATPURUSHA, A king's command. -शः *nom. sin.*

राजाधिराजः *nom. sin. s. m.* A paramount sovereign *(from* राज A king, *and* अधिराज Superior prince).

राजायते *3d pers. sin. pres. átm. a nominal verb,* Kings it, plays the king.

राज्य *abs. s. n. (from* राजन् *s. m.* A king) Sovereignty, royalty. A kingdom, a realm. राज्यम् *nominative* or *acc. sin.* राज्येन *instru.* राज्यस्य *gen.* राज्ये *loc.*

राज्यभङ्ग *sub. mas.* TATP. Subversion of a kingdom. -भङ्गः *nom. sin.*

राज्यव्यवहार *sub. m.* TATP. Government business.

राज्यसुख *sub. n.* TATP. The pleasures of royalty. -खम् *acc. sin.*

राज्याङ्ग *s. n.* TATPURUSHA, A member of a kingdom. राज्याङ्गानि *nom. pl.*

राज्याधिकार *s. m.* TATP. Right or title to a sovereignty. Government of a kingdom. -रः *nom. sin.*

रात्रि *s. f.* Night. रात्रिः *nom. sin.* रात्रिम् *acc.* रात्रौ *locative.* रात्रिषु *loc. pl.*

रात्र्यहनी *nom. du. s. n.* DWANDWA, Night and day.

रामः *nom. sin. m.* RÁMA or RÁMACHANDRA, son of DAŚARATHA, King of *Ayodhyá* or *Oude*, and seventh *Avatár* or incarnation of VISHNU. His adventures form the subject of VÁLMÍKI's epic poem, *Rámáyańa.* RÁMA is said to have flourished in the *Treta Yuga*, or silver age of the world. रामम् *acc. sin.*

रामसुग्रीवयोः *gen. du. s. m.* DWANDWA. Of RÁMA and SUGRÍVA.

राव *s. m.* A noise, a sound. A yell, a cry. A chirp. रावः *nom. sin.* रावम् *acc.*

राष्ट्र *s. m. n.* A country, realm, region. राष्ट्रम् *acc. sin.* राष्ट्रे *loc.* राष्ट्राणाम् *gen. pl.*

राहुणा *ins. sin. of* राहु *s. m.* The ascending node; in mythology, the son of SINHIKÁ, a *Daitya*, with the tail of a dragon, whose head was severed from his body by VISHNU; but being immortal, the head and tail retained their separate existence, and being transferred to the stellar sphere, became the authors of eclipses; the first especially, by endeavouring, at various times, to swallow the sun and moon.

रिपु *sub. mas.* A foe, an enemy. रिपुः *nom. singular.* रिपुणा *instru.* रिपोः *genitive.* रिपवः *nom. pl.* रिपून् *acc.*

रिपुता *abs. s. f.* Hostility, enmity. -ताम् *acc. sin.*

रिपुवर्ज्जितः *nom. sin. m.* TATP. Freed from an enemy.

रुचिः *nom. sin. of* रुचि *s. f.* Appetite, liking, relish. Intent application to any thing.

रुत *s. n.* A yell. रुतानि *acc. pl.*

रुदती *nom. singular f. pres. part. par. of the verb* रुद *2d cl.* Crying, weeping.

रुधिरैः *ins. pl. of* रुधिर *s. n.* Blood.

रूपम् *nom.* or *acc. sin. of* रूप *s. n.* Beauty, comeliness of form. Form.

रूपयौवनवत् *adj.* Beautiful and young, endued with youth and beauty. -वती *nom. sin. f.*

रूपवती *nom. sin. of* रूपवत् *adj.* Beautiful.

रे *An interjection, sometimes expressive of anger, contempt, or defiance.*

रेवा *s. f.* A name of the Nerbudda river.

रोग *s. m.* Sickness, disease. रोगाः *nom. pl.*

रोगशोकपरितापबन्धनव्यसनानि DWAND. *of the* 1*st species, compounded of* रोग, शोक, परिताप, बन्धन, *and* व्यसनानि *nom. plural of the sub. n.* व्यसन.

रोगिता *nom. sin. abs. s. f. (from* **रोगिन्** *adj.* Sick) Sickness.

रोगी *nom. sin. m. of* **रोगिन्** *adj.* Sick, diseased.

रोचते *3d pers. singular pres. of the vb.* **रुच** *1st cl. átm.* Please, be agreeable.

रोदिषि *2d pers. sin. pres. of the vb.* **रुद** *2d cl. par.* Weep, cry.

रोपित *pass. part. of* **रोपि** (*caus. of vb.* **रुह** Ascend) Raised, mounted. **-तः** *nom.sin.m.*

रौति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **रु** *2d cl. par.* Make a noise, sound, hum, buzz.

रौद्र *s. m.* Heat, warmth. **-द्रेण** *ins. sin.*

ल

लक्ष *s. n.* A lac, one hundred thousand. **लक्षैः** *ins. pl.*

लक्षणम् *nom. sin. of* **लक्षण** *s. n.* A mark, sign, characteristic, symptom, indication. A proper test.

लक्ष्मीः *nom. sin. of* **लक्ष्मी** *s. f.* Fortune, wealth. LAKSHMÍ, consort of VISHNU, and goddess of prosperity. **लक्ष्मीम्** *acc.* **लक्ष्म्या** *ins.*

लक्ष्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **लक्ष** See) To be seen or noted; deserving of notice or regard. *s. n.* A mark, a sign. **लक्ष्यम्** *nom. sin. n.*

लक्ष्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* **लक्ष** See, perceive, observe, notice, discover, detect.

लगुड *s.m.* A club, staff, or bludgeon. **लगुडम्** *acc. sin.* **लगुडेन** *ins.*

लगुडहस्तः *nom. sin. m.* BAHUV. Club-in-hand.

लग्नः *nom. sin. m. of* **लग्न** *pass. part.* (*of the vb.* **लग** Stick) Stuck. Joined, fastened. *s. n.* The rising of a sign, its appearance above the horizon: the oblique ascension, or the divisions of the equator, which rise in succession with each sign in an oblique sphere: also defined as the arc of the equator, which passes the meridian in the same time with each sign of the ecliptic; in popular acceptation, it is the moment of the sun's entrance into a zodiacal sign. **लग्नम्** *acc. sin.* **लग्ने** *loc.*

लग्नवेला *s. f.* TATP. An auspicious moment.

लघु *adj.* Light, not heavy. Vain, frivolous. Insignificant, trifling.

लघुचेतसाम् *gen. pl. of* **लघुचेतस्** BAHUV. Low-minded or frivolous.

लघुपतनकनामा *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, *compounded of* **लघु** *cr.* Light, **पतनक** *cr.* Falling, or who falls, *and* **नामन्** *s.n.* Name.

लङ्का *s. f.* Ceylon. **लङ्कायाम्** *loc. sin.*

लङ्घन *s. n.* The capture (of a fort).

लङ्घयेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* **लघि** *10th cl. par.* Transgress against.

लज्जमान *pres. part. átm. of the vb.* **लस्ज** *6th cl.* Be ashamed, blush.

लज्जाम् *acc. singular of* **लज्जा** *s. f.* Shame, modesty.

लता *s. f.* A creeping, winding, or parasitical plant. लताः *nom. pl.*

लब्ध *pass. participle* (*of the verb* लभ Gain) Acquired. लब्धस्य *gen. singular m.* लब्धा *nom. singular f.* लब्धम् *nom. or acc. sin. n.*

लब्धावकाशः *nom. sin. m.* BAHUV. Found an opportunity.

लब्ध्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* लभ) Having obtained, gained, or gotten.

लभते *3d pers. singular pres. of the vb.* लभ *1st class átm.* Gain, get, win, secure. लभन्ते *3d pers. pl.* लभेत *3d pers. sin. potential.* लभ्यते *3d pers. sin. pres. pass.* लभ्येत *3d pers. sin. pot.* लभ्य *fut. pass. part.* To be gained: attainable, procurable. लभ्यम् *acc. sin. n.*

लम्बमान *pres. part. átm.* (*of the vb.* लब इ *1st cl.*) Hanging down. -नम् *nom. sin. n.*

ललाटे *loc. sin. of* ललाट *s. n.* The forehead (upon which the destinies of men are supposed to be written, though invisible to us).

लव *adj.* Small, little: a particle, an atom.

लवण *s. m.* Salt. -णः *nom. sin.*

लाघव *abs. s. n.* Lightness. Insignificance, unimportance, meanness, want of weight or consequence. -वम् *nom. sin.*

लाङ्गुल (*or* -ङ्गूल) *s.n.* A hairy or bristly tail.

लाभः *nom. singular of* लाभ *s. m.* Gain, acquisition. लाभेन *instru.* लाभे *loc.*

लावण्यम् *acc. sin. abs. s. n.* (*from* लवण *adj.* Beautiful) Beauty, loveliness.

लावण्यवतीम् *acc. singular f. of* लावण्यवत् *adj.* Beautiful. लावण्यवत्या *ins.*

लिखतु *3d person sin. imp. of the verb* लिख *6th cl. par.* Write; scratch. लिख्यते *3d pers. singular present passive,* Is written. लिखितम् *acc. sin. n. pass. part.* Written. A writing.

लिङ्ग *s. n.* Any outward badge or symbol.

लिप्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* लिप Stain, defile, tarnish.

लिप्सेत *3d pers. singular pot. átm. of* लिप्स (*desid. form of the verb* लभ Gain) He should seek to obtain.

लीला *s. f.* Play, sport, pastime. Amorous or wanton sport. -लया *ins. sin.*

लीलावतीनाम् *gen. pl. of* लीलावती *s. f.* A wanton or sportful woman.

लुठति *3d pers. sin. pres. of the vb.* लुठ *6th class par.* Roll; *also,* be connected or in contact with, dangle, rest in or on.

लुब्धः *nom. sin. m. of* लुब्ध *passive part.* (*of the verb.* लुभ Covet) Covetous, greedy, avaricious. लुब्धम् *accusative.* लुब्धेन *instru.* -ब्धस्य *genitive.* -ब्धाभ्याम् *ins. du.* लुब्धान् *acc. pl. m.*

लुब्धकः *nom. sin. of* लुब्धक *sub. masculine,* A hunter. -कम् *accusative.* -केन *ins.*

लुब्धजनः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Whose followers are covetous.

लुब्धता *nom. singular abs. s. f.* (*from* लुब्ध Greedy) Covetousness, greediness.

लुलुभे *3d pers. sin. 2d. pret. pass.* (*of the

vb. लुभ Disturb) Was incited, instigated, or beguiled by desire.

लुलोठ *3d pers. sin. 2d pret. par. of the verb* लुठ Roll, wallow.

लून *pass. part. (of the vb.* लू) Cut. लूनम् *acc. sin. n.* लूनस्य *gen. sin. n.*

लेख *s.m.* A letter, an epistle. लेखम् *acc. sin.*

लेखा *nom. sin. of* लेखा *s. f.* A line, streak, a row or writing.

लेढि *3d pers. singular pres. of the vb.* लिह *2d cl. par.* Lick.

लेभे *3d pers. sin. 2d pret. átm. of the vb.* लभ Obtain.

लोकः *nom. sin. of* लोक *subs. mas.* The world, mankind, people. लोके *loc.* लोकाः *nom. pl.* लोकैः *ins.*

लोकपाल *s. m.* TATP. A divinity who protects the eight regions, or the sun, moon, fire, wind, INDRA, YAMA, VARUNA and KUVERA. -लाः *nom. pl.*

लोकप्रवादः *nom. sin. s. m.* TATP. Common or current report, a popular saying.

लोकयात्रा *nom. sin. s. f.* TATP. Resort of men, traffic, intercourse.

लोचनम् *nom. sin. of* लोचन *s. n.* The eye. लोचनेन *instrumental.* -नाभ्याम् *ins.* or *abl. du.*

लोप्तुम् *inf. of the vb.* लुप Cut off.

लोभ *s. m.* Cupidity, covetousness, avarice, greediness, intense or greedy desire, lust. लोभेन *ins.* लोभात् *abl.*

लोभमोहिताः *nom. pl. m.* TATP. Infatuated by covetousness.

लोभाकृष्टेन TATP. *compounded of* लोभ *cr.* Cupidity, *and* आकृष्टेन *ins. sin. pass. part. of the vb.* कृष Draw, *with* आ) Attracted.

लोमन् *s. n.* The hair of the body. -मानि *nom. pl.*

लोल *adjective,* Shaking, tremulous, rolling, unsteady.

लोष्ट *s. m.* A clod, a lump of earth.

लोष्टवत् *ind.* Like a clod, as a lump of earth.

लोह *s. m.* or *n.* Iron.

लौल्य *abs. s. n.* Unsteadiness, fickleness. Greediness, gluttony, daintiness, epicurism. लौल्यात् *abl. sin.*

लौहानाम् *gen. pl. of* लौह *adj.* Iron, made of iron. Metal.

व

वः *gen. pl. (of* युष्मद् *pers. pron.* Thou) Of you.

वंशः *nom. sin. of* वंश *s. m.* Race, lineage, family, posterity. A bambu (a sort of cane).

वंशक्रमागतम् *nom. sin. n.* TATP. Lineally descended. (वंश क्रम *and* आगत)

वंशविशुद्धः TATP. *comp. of* वंश A bambu or cane, *and* विशुद्धः *nom. singular m. of* विशुद्ध *(passive part. of the verb* शुध Be pure, *with prep.* वि) Pure, sound, unblemished.

वकः *nom. singular of* वक *s. m.* A heron, a crane. वकेन *instrumen.* वक *vocative.* वकानाम् *gen. pl.*

वक्तव्यः *nom. sin. m. of* वक्तव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* वच Speak) To be said or spoken; fit, proper, likely, or sure to be called, said or spoken. वक्तव्या *nom. sin. f.* वक्तव्यम् *nom. sin. n.*

वक्तुम् *inf. of the vb.* वच Speak, say. वक्तुकाम *adj.* Intending to say, wishing to speak. -मौ *nom du. m.*

वक्तृ *agt.* A speaker. वक्ता *nom. sin. m.*

वक्त्र *sub. neu.* The mouth. The face or countenance. वक्त्रम् *acc. sin.* वक्त्रस्य *gen.*

वचःस्थल *s. n.* TATP. The breast. -ले *loc. sin.*

वचस् *s. n.* The breast.

वक्ष्यामि 1*st pers. sin.* 2*d future par. of the verb* वच Speak, say. वक्ष्यसि 2*d pers. sin.*

वचनकर *agt.* Obedient to command, doing or who does one's bidding. -करौ *nom. du. m.*

वचनक्रमेण *ins. sin. of* वचनक्रम *s. m.* TATP. Order of words, discourse.

वचनम् *nom.* or *acc. singular of* वचन *s. n.* A word, a speech, a saying; a sentence, a text, a dictum. Advice, proposal. वचनेन *ins.* वचनात् *abl.* वचनस्य *gen.*

वचनीयता *abs. s. f.* Censure, blame, blameableness, liability to censure.

वचस् *s. n.* A word. Speech, language. वचः *acc. sin.* -सा *ins.* वचसि *loc.* वचोभिः *ins. pl.*

वज्र *s. n.* A thunderbolt. वज्रम् *nom. sin.*

वञ्चकः *nom. sin. of* वञ्चक *s. m.* A jackal. A traitor, rogue, cheat.

वञ्चनम् *acc. sin. of* वञ्चन *s. n.* A cheating, fraud, tricking, deceiving. वञ्चने *loc.*

वञ्चयितव्यम् *nom. sin. n.* (*fut. pass. part. of the vb.* वञ्च 10*th class par.* Deceive) To be deceived. किं वञ्चयितव्यमस्ति What is it to deceive? What great matter or difficulty is there in cheating?

वञ्चित *pass. part.* (*of the vb.* वञ्च) Deceived, betrayed. -तः *nom. singular m.* -ताः *nom. pl. m.*

वट *s. m.* The large *Indian* fig-tree (Ficus Indica). वटस्य *gen. sin.*

वत् *an indeclinable affix,* As, like.

वत्सस्य *gen. sin. of* वत्स *s. m.* A calf.

वदन् *nom. sin. m. present part. par.* (*of the verb* वद 1*st cl.*) Saying, speaking.

वदन *s. n.* The mouth or face.

वदरिक *s. m.* The jujube, a species of fruit.

वदान्य *adjective,* Liberal, generous, munificent. -न्या *nom. sin. f.*

वदामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* वद 1*st cl. par.* Say, speak, call. वदति 3*d pers.* वदन्ति 3*d pers. pl.* वद 2*d pers. sin. imp.*

वधूः *nom. singular of* वधू *s. f.* A woman in general. A wife. A young wife, one recently married, a bride. वधूम् *acc.* वध्वा *ins.* वध्वाः *gen.*

वनदेवता *sub. fem.* TATP. A forest-deity, a divinity of the wood, a dryad. -तया *ins. sin.*

वनम् *nom.* or *acc. sin. of* **वन** *s. n.* A wood, a forest. **वनात्** *abl.* **वने** *loc.*

वनवासी *nom. sin. m. of* **वनवासिन्** *agent,* Forest-residing. -**सिभिः** *ins. pl. m.*

वनस्थ *agt.* Dwelling in a forest, a forester. -**स्थः** *nom. sin. m.*

वनिता *sub. feminine,* A woman. A wife. A mistress. -**ताः** *nom. pl.*

वन्दना *s. f.* Praise, praising. An introductory eulogium.

वन्दिन् *agent,* Panegyrizing. *subs. mas.* A panegyrist, or bard who sings the praises of a prince in his presence, or accompanies an army to chaunt martial songs. **वन्दिभिः** *ins. pl.*

वमन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* **वम** 1*st cl. par.* Vomit, disgorge.

वयम् *nom. pl.* (*of* **अस्मद्** *pers. pron.* I) We.

वयसि *loc. sin. of* **वयस्** *s. n.* Age, time of life.

वयस्क *adj.* Relating to age, aged. -**स्कया** *ins. sin. f.*

वरः *nom. sin. m. adj.* Eldest. Best, excellent. *s. m.* A husband, a bridegroom. A boon. **वरम्** *acc. sin.*

वरम् *ind.* Better, rather, preferably.

वरयतम् 2*d pers. du. imp. of the verb* **वर** 10*th cl. par.* Choose.

वराटक *s. m.* or *n.* The small shell called a *Cowrie* used as a coin.

वर्ग *s. m.* A class, a tribe. **वर्गस्य** *gen. sin.*

वर्ज्जयेत् 3*d person sin. pot. of the verb* **वृज** 10*th cl. par.* Avoid, shun.

वर्णः *nom. sin. of* **वर्ण** *s. m.* A tribe, class, caste, or order, of which there are four: 1st, The sacerdotal, 2d, the military, 3d, the mercantile and agricultural, and 4th, the servile. There are also numerous tribes of mixed origin, sprung from fathers and mothers of different castes. A colour. **वर्णम्** *acc. sin.* **वर्णस्य** *genitive.* **वर्णानाम्** *gen. pl.*

वर्णयितुम् *inf. of the verb.* **वर्ण** 10*th class,* Describe.

वर्णितवान् *nom. sin. m. of* **वर्णितवत्** *indef. past part.* (*of the vb.* **वर्ण** Describe) He related.

वर्त्तक *s. m.* A sort of quail. -**कः** *nom. sin.*

वर्त्तते 3*d pers. sin. pres. of the verb* **वृत** 1*st class átm.* Be, exist; stay, stand, be stable or fixed; act, behave, engage. **वर्त्तन्ते** 3*d pers. pl.*

वर्त्तनम् *nom.* or *acc. sin. of* **वर्त्तन** *sub. neu.* A livelihood, subsistence. Salary, wages, hire. **वर्त्तनस्य** *gen. sin.*

वर्त्तमानेन *ins. singular m. of* **वर्त्तमान** *part. pres.* (*of the verb* **वृत** 1*st cl. átm.*) Being, existing.

वर्त्तितव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **वृत** Be. Practise) To be lived. To be practised. -**तव्यम्** *nom. sin. n.*

वर्त्ती *nom. sin. m. of* **वर्त्तिन्** *agt.* (*from the verb* **वृत** Be) Abiding, being fixed, steadily engaged. **वर्त्तिनी** *nom. sin. f.*

वर्त्मना *ins. sin. of* **वर्त्मन्** *s. n.* A road, a track, way. **वर्त्मनि** *loc.* **वर्त्मसु** *loc. pl.*

वर्द्धते *3d pers. sin. pres. of the verb* **वृध** *1st cl. átm.* Increase. **-ताम्** *3d pers. singular imp.*

वर्द्धन *s. n.* An augmenting, a causing to increase; support, maintenance. Patronage, encouragement. Increasing, growing, thriving. **-नम्** *nom. sin.* **-नात्** *abl.*

वर्द्धमान *pres. part. átm.* (*of the vb.* **वृध** *1st cl.* Increase) Increasing, growing; thriving, prosperous. **-नः** *nom. sin. m.*

वर्द्धयति *3d pers. sin. pres.* (*of* **वर्द्धि** *caus. of the vb.* **वृध**) Causes to increase, augments, maintains, supports; enriches. **वर्द्धयेत्** *3d pers. sin. pot.*

वर्ष *s. m.* A year. **वर्षैः** *ins. pl. also, s. m.* or *n.* Rain. **वर्षे** *loc. sin.*

वर्षति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **वृष** *1st cl. par.* Rain.

वर्षाः *sub. fem. plural,* The rains, or rainy season. **वर्षासु** *loc.*

वर्षाकाल *s. m.* TATP. The rainy season.

वर्षाम्बु *s. n.* TATP. Rain-water.

वर्षिन् *agt.* Raining. **वर्षी** *nom. sin. m.*

वलय *s. m.* or *n.* A bracelet, an armlet. **-यम्** *acc. sin.*

वल्कलम् *nom. sin. s. n.* The bark of a tree.

वल्मीक *sub. mas.* or *n.* A hillock; ground thrown up by moles, &c., but especially the large accumulations of soil made by the white ant. **-कस्य** *gen. sin.*

वल्लभ *adj.* Dear, beloved. *s.m.* A favorite. **-भः** *nom. sin.*

वशम् *acc. sin. of* **वश** *s. m.* Will, authority, power; controul, subjection, the state of being over-powered. **वशात्** *ablative.* **कारणवशात्** For a sufficient reason.

वशीकृतानाम् *gen. pl. of* **वशीकृत** CHWI, Overcome, subdued, brought into subjection.

वश्यः *nom. sin. m. of* **वश्य** *adj.* Obedient, tractable, docile, dutiful.

वसति *3d pers. singular pres. of the verb* **वस** *1st cl. par.* Dwell, reside, abide. **वसन्ति** *3d pers. pl.*

वसतिः *nominative s. f.* An abiding; abode, residence.

वसा *s. f.* Adeps, fat, suet.

वसावशेषमलिनम् *acc. sin. n.* TATP. Dirty with remains of fat.

वसुधा *nom. sin. of* **वसुधा** *sub. fem.* The earth. A plot of ground. **वसुधाम्** *acc.* **वसुधायाम्** *loc.* **वसुधे** *voc.*

वसुधार *agent,* Treasure-holding. **-धाराः** *nom. pl. m.* **वसुधारा** *s. f.* The capital of KUVERA.

वसेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* **वस** *1st cl. par.* Dwell, inhabit.

वस्तव्यम् *nom. singular n. future pass. part.* (*of the verb* **वस** Dwell) To be dwelt or inhabited.

वस्तु *s. n.* A thing, matter, substance. The plot or story of a play or poem. **वस्तूनि** *nom. pl.* **वस्तूनाम्** *gen.* **वस्तुषु** *loc.*

वस्त्र *s. n.* Clothes, raiment, apparel. Cloth.

वस्त्रवेष्टित: *nom. sin. m. of* **वस्त्रवेष्टित** TATP. Covered with clothes, well clad.

वहसि *2d pers. sin. pres. of the verb* **वह** *1st cl. par.* Support, bear, carry; *also,* move forwards, proceed. **वहति** *3d person sin.* **वहन्ति** *3d person plural.* **वहेत्** *3d pers. sin. pot.*

वहि:कृत *also,* **वहिष्कृत** *pass. participle of the vb.* **कृ** Make, *with* **वहिर्**) Turned out, thrust out, expelled, excluded, excommunicated. Excepted. Destitute. **-त:** *nom. sin. m.* **-तस्य** *gen. sin. m.*

वहिर् *and before certain consonants* **वहि:** *ind.* Out, outside, externally.

वह्नि *s. m.* Fire. **वह्निम्** *acc. sin.*

वह्नितस्करपार्थिवै: *ins. pl. m.* DWANDWA, By fire, by robbers, and by royal fines.

वा *indec.* Or, either, whether. *An expletive.*

वाक् *nom. sin. of* **वाच्** *s. f.* Speech, style, diction, word. A parley. **वाचा** *ins.* **वाग्भि:** *ins. pl.* **वाचाम्** *gen. pl.*

वाक्पटुता *nom. sin. abs. s. f. (from* **वाक्पटु** *adj.* Eloquent) Eloquence.

वाक्पारुष्य *s. n.* TATP. Abuse, scurrility, defamation. **-ष्यम्** *nom. sin.*

वाक्यम् *acc. singular of* **वाक्य** *s. n.* A word, saying. **वाक्येषु** *loc. pl.*

वागुरा *s. f.* A net, a snare, toil. **-रासु** *loc. pl.*

वाग्दण्डयो: *gen. du. n.* DWANDWA, Of speech and stick.

वाग्दोष *s. m.* TATP. Abuse, defamation. The uttering of a disagreeable sound *(from* **वाच्** Speech, *and* **दोष** A fault). **-षात्** *abl. sin.*

वाग्व्यापार *s. m.* TATP. Manner, style or habit of speech. **-रात्** *abl. sin.*

वाङ्मधुर *adj.* Sweet in speech. **-र:** *nom. sin. m.*

वाच् *s. f.* Speech. **वाचा** *ins. sin.*

वाचक *agt.* A speaker. **-क:** *nom. sin. m.*

वाचस्पत्य *abs. sub. neu.* Fine language, an eloquent speech, an harangue.

वाच्यता *abstract sub. fem.* Blame, reproof, reproach. **-ताम्** *acc. sin.*

वाजिन् *s. m.* A horse.

वाजिवारणलोहानाम् *gen. pl.* DWANDWA, Of a horse, of an elephant, and of iron.

वाञ्छति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **वाछ्ङ्** *1st class par.* Wish, desire, long for. **वाञ्छन्ति** *3d pers. pl.* **वाञ्छेत** *3d person sin. pot. átm.*

वाञ्छा *nom. sin. s. f.* Wish, inclination, desire. **वाञ्छया** *ins.*

वाणा: *nom. pl. of* **वाण** *s. m.* An arrow.

वाणी *nom. sin. of* **वाणी** *s. f.* Speech.

वातघ्न *agt.* Removing, or what removes disorders from wind. **-घ्नम्** *nom. sin. n.*

वातम् *acc. sin. of* **वात** *s. m.* Air, wind. Flatulency. **वातेन** *ins.*

वातुल *adj.* Windy. Mad, crazy. **-ल:** *nom. m.*

वात्सलयम् *nom. sin. of* **वात्सल्य** *abst. sub. n. (from* **वत्सल** *adj.* Affectionate) Tenderness, affection, fondness. A fond or foolish partiality. **वात्सल्येन** *ins. sin.*

2 s

वादयन्ति *3d pers. pl. pres. of* **वादि** (*caus. of the vb.* **वद्** Say) Make to sound, strike, ring; also play on an instrument. **वादयन्ती** *nom. sin. f. pres. part.*

वाधनम् *in line* 866, *is* **वा** Or, *and* **अधनम्** Poor.

वानर *s. m.* An ape, a monkey. **-रः** *nom. sin.* **-राः** *nom. pl.* **-रान्** *acc.* **-रैः** *ins.*

वाम *adj.* Beautiful.

वामलोचना *s. f.* A fine-eyed or handsome woman. **-नाः** *nom. pl.*

वायसः *nominative singular of* **वायस** *s. m.* A crow. **वायसम्** *acc.* **-यसेन** *ins.* **-यसी** *nom. sin. fem.* **-यस्या** *ins.*

वार *s. m.* A multitude.

वारं वारम् *ind.* From time to time, often, oft-times, repeatedly, ever and anon.

वारण *s. m.* An elephant.

वारविलासिनी *s. f.* A harlot.

वाराङ्गना *s. f.* A whore, a common woman, a woman for the multitude.

वाराणसी *s. f.* The city of *Benares.* **-णस्याम्** *loc. sin.*

वारि *s. n.* Water. **वारिणा** *ins. sin.*

वारिराशि *s. m.* TATP. A large body of water, a vast lake, a sea, an ocean.

वारुणी *s. f.* Any spirituous liquor, or, more properly, a particular kind prepared from hogweed, ground with the juice of the date or palm, and then distilled.

वार्त्ता *s. f.* News, intelligence. A story; rumour, report. Conversation, common talk. **वार्त्ताम्** *acc. sin.* **वार्त्तया** *ins.*

वार्द्धकम् *nom. sin. abstract s. n.* (*from* **वृद्ध** *pass. part.* Old) Old age. The infirmity of old age.

वासः *nom. singular of* **वास** *s. m.* A house. A habitation, residence, abode, dwelling. **वासम्** *acc.* **वासेन** *ins.*

वासभूमिम् *acc. sin. of* **वासभूमि** *s. f.* TATP. A place of abode.

वासयेत् *3d pers. sin. pot. of* **वासि** (*caus. of the verb* **वस** Dwell) Cause to dwell, or be inhabited, people, replenish, colonize.

वासर *s. m.* A time, a turn. **-रः** *nom. sin.*

वासव *sub. mas.* INDRA, the regent of the clouds. **-वः** *nom.*

वासस् *s. n.* Cloth, clothes. **-सराम्** *gen. pl.*

वासित *passive part. of* **वासि** (*causal of the verb* **वस** Dwell) Rendered populous and flourishing, made to be inhabited, peopled, colonized. **-तम्** *nom. sin. n.*

वासिना *ins. sin. m. of* **वासिन्** *agt.* (*from the verb* **वस** Dwell) Dwelling, residing; a resident, dweller, inhabitant. **वासिनः** *nom. pl. m.* **वासिभिः** *ins.* **-सिनाम्** *gen.*

वासुकिः *nom. sin. of* **वासुकि** *sub. mas.* The serpent VÁSUKI, sovereign of the snakes, whose habitation is *Pátála,* a region under the earth.

वास्तव्य *s. m.* A dweller, a resident. **-व्यः** *nom. sin. m.*

वाहन *s. n.* A carrying, a bearing. A beast of burden, a vehicle. **-नम्** *nom. singular.* **-नात्** *abl.*

वाहिना *ins. sin. n. of* **वाहिन्** *agt. (from the verb* **वह्** Carry) Bearing, carrying; a bearer.

वाहिनी *s. f.* An army. A body of forces, consisting of 81 elephants, 81 cars, 243 horse, and 405 foot. An equipage, retinue, train.

वाह्यमानस्य *genitive singular m. pres. part. passive of* **वाहि** *causal (of the verb* **वह्** Bear) Allowing one's self to be carried; being born along, urged, or impelled.

वि *A preposition denoting,* Disunion, disjunction, separation; *and corresponds to the English adjuncts,* a, ex, dis, in, un, &c.

विंशति *s. f.* Twenty, a score. **-तिः** *nom. sin.*

विंशतिवर्षदेशीयः *nom. sin. m. adj.* Under, or about twenty years old.

विकट *adj.* Large, great. *s. m.* Name of a goose.

विकलम् *acc. sin. mas. of* **विकल** *adjective,* Defective, deficient, impaired, failing. **विकले** *loc.*

विकल्पेत *3d pers. singular pot. of the vb.* **क्लृप** *1st cl. átm. with* **वि**, Doubt, hesitate.

विकार *s. m.* Change, alteration, *generally for the worse.* **-रेण** *ins. sin.* **विकारतस्** *ind.* From a change.

विकारित *pass. participle of* **कारि** *(caus. of the vb.* **कृ** Make, *with* **वि**; *or, an adjective derived from* **विकार** *by the affix* **इत**) Rendered unfavourable or unfriendly, perverted, changed. **-तः** *nom. sin. m.*

विकीर्ण *passive part. (of the vb.* **कॄ** Scatter, *with* **वि**) Strewed, littered.

विकीर्य *ind. pret. part. of the vb.* **कॄ** Scatter, strew, *with prep.* **वि**.

विकृत *passive part. (of the verb* **कृ** Make, *with* **वि**) Changed; altered; estranged, disgusted.

विकृतबुद्धिः *nom. sin. m.* BAHUV. Changed in mind, enraged. *One* **र** *is dropped and the preceding vowel lengthened.*

विकृताकारम् *acc. sin. m.* BAHUV. Changed in aspect, altered in form or appearance.

विक्रमः *nom. sin. of* **विक्रम** *s. m.* Valour, heroism, prowess, spirit, courage. **विक्रमम्** *acc.* **विक्रमात्** *abl.*

विक्रय *s. m.* Sale.

विक्रियाम् *acc. sin. of* **विक्रिया** *s. f.* Change, (of mind, form, purpose, &c.) alteration, deviation, perversion.

विक्रीय *ind. pret. part. (of the verb* **क्री** Buy, *with* **वि**) Having sold. **विक्रेतुम्** *infinitive,* To sell.

विगृह्णीयात् *3d pers. sin. pot. of the vb.* **ग्रह** *9th cl. par.* Take, *with* **वि** Dispute, fight, contend with, wage war. **विगृह्यताम्** *3d pers. sin. imp. pass.* **-ह्यमाण** *pres. part. pass.* **-णाः** *nom. pl. m.*

विग्रह *s. m.* War, battle, strife, plundering, making war, (one of the six modes of

military policy) -हः *nom. sin.* -हम् *acc.* -हस्य *gen.* -हे *loc.*

विग्रहयितुम् *inf. of the verb* ग्रह 10*th class*, Take, *with* वि, Fight, dispute, wage war, contend.

विग्राह्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* ग्रह Seize, *with* वि) To be warred or contended with. -ह्यः *nom. sin. m.*

विघट्टित *passive participle* (*of the verb* घट्ट Shake, *with* वि) Rubbed, touched; struck, broken (as glass). Injured. Offended, wounded. -तम् *acc. sin. m.* or *n.*

विघातयेत् 3*d pers. sin. pot.* (*of* घाति *caus. of the verb* हन Slay, *with* वि) He should cause to be killed.

विचक्षण *adj.* Clever, prudent, wary. -णः *nom. sin. m.* -णस्य *gen.*

विचरत् *pres. part.* (*of the vb.* चर 1*st class par.* Go, *with* वि) Marching. विचरन् *nom. sin. m.*

विचार *s. m.* The exercise of judgment or reason on a present object. Investigation, due consideration, mature deliberation, examination, trial. Opinion. Discrimination. Regard, notice, consideration of, or attention to, as of importance. -रः *nom. sin.* -रेण *ins.*

विचारज्ञ *agt.* A judge; any one who has skill sufficient to decide on the merits of a thing. -ज्ञः *nom. sin. m.*

विचारणा *s. f.* Deliberation, investigation, discussion, reflection. -णया *ins. sin.*

विचारय 2*d pers. sin. imp. of* चारि (*caus. of the vb.* चर Go, *with* वि) Deliberate, estimate aright.-चारयेत् 3*d pers. singular potential.*

विचार्य *ind. pret. part. of* चारि (*caus. of verb* चर Go, *with* वि) Having deliberated.

विचित्र *adj.* Various, variegated. Painted. Surprising, wonderful, charming. -चित्रम् *acc. singular m.* and *nominative sin. n.* -चित्राम् *acc. sin. f.*

विचिन्त्य *ind. pret. part. of the verb* चित इ Think, reflect, consider, *with* वि.

विचेतन *adj.* Unconscious, senseless, inanimate, lifeless. -नम् *acc. sin. m.*

विचेष्टित *pass. part.* (*of the vb.* चेष्ट Strive, *with prep.* वि) Done, contrived. *s. n.* Effort, act, course of life. An evil or a malicious act. -तम् *nom. singular.* -तानि *nom. pl.*

विजन *adj.* Private, lonely, solitary. -ने *loc. sin. n.*

विजय *s. m.* Victory. -यः *nom. sin.* -याय *dat.*

विजयन्ते 3*d pers. pl. pres.* (*of the vb.* जि 1*st cl. par. but with* वि *used in the átm. pada*) Conquer, triumph, be victorious.-जयताम् 3*d pers. sin. imp.*

विजयिन् *agt.* Victorious, triumphant. -यी *nom. sin. m.* -यिनाम् *gen. pl.*

विजिगीषु *agt.* Desirous to conquer or overcome. An invader, a warrior. -षुः *nom. sin. m.* -षोः *gen.* -षवः *nom. pl.*

विजेतुम् *inf. of* (*the verb* जि *with* वि) To conquer.

विज्ञ *adj.* Wise. *s. m.* A wise man. विज्ञस्य *gen. sin.* -ज्ञैः *ins. pl.*

विज्ञप्त *pass. part.* (*of* ज्ञपि *caus. of the vb.* ज्ञा Know, *with* वि) Apprized, respectfully informed or communicated with. -ज्ञप्तः *nom. sin. m.*

विज्ञात *passive part.* (*of the vb.* ज्ञा Know, *with* वि) Known, discovered. -तः *nom. sin. mas.* विज्ञातुम् *inf.* To know.

विज्ञान *s. n.* Knowledge, science, learning; worldly knowledge or wisdom, that which comprehends any subject except an understanding of the true nature of God or Brahmá acquirable by abstract meditation, and the study of the *Veda*. -ज्ञानम् *nom.*

विज्ञानविक्रमयशोभिः *ins. pl. n.* DWAND. By knowledge, valour, and renown.

विज्ञापित *pass. part.* (*of* ज्ञापि *causal of the verb* ज्ञा Know, *with prep.* वि) Apprized, informed, warned. -तः *nom. sin. m.*

विज्ञाय *ind. pret. part.* (*of the vb.* ज्ञा Know, *with prep.* वि) Having known, perceived, understood, considered, or recognised.

विज्ञेय *fut. pass. part.* (*of the vb.* ज्ञा Know, *with* वि) To be considered.-याः *nom. pl. m.*

विटप *s. m.* or *n.* A new shoot.

विडम्बनाः *nominative pl. of* विडम्बना *s. f.* Affliction, misery, vexation, annoyance, mortification, torment. विडम्बनम् *nom. sin. n.*

विडाल *s. m.* A cat. -लः *nom. sin.* -लम् *acc.*

वितर्क *sub. mas.* Reason, discussion, argument. -तर्कः *nom. sin.*

वित्तम् *nom.* or *acc. sin. of* वित्त *sub. neu.* Wealth, riches, property, substance. वित्तेन *instrumental.* वित्तस्य *gen.* वित्ते *locative.* -त्तानाम् *gen. pl.* वित्तेषु *loc.*

वित्तवान् *nom. sin. m. of* -त्तवत् *adj.* Rich, wealthy.

वित्तहीनः *nom. sin. m. of* -त्तहीन TATP. Destitute of wealth.

वित्तेहा *nom. singular,.* TATP (*from* वित्त Wealth, *and* ईहा *s. f.* Desire) Desire of wealth, cupidity.

विदग्धता *abs. s. f.* Sharpness, shrewdness, cleverness, wit.

विदधाति *3d pers. sin. pres. of the verb* धा *3d cl. par.* Hold, *with* वि, Make, appoint, fix, execute. -दधातु *3d person sin. imp.* -दधीत *3d person sin. pot. átm.* -दधान *pres. part.* Making.

विदार्य्यमाण *pres. part. pass. of* दारि (*caus. of the verb* दृ Tear, *with* वि) Being sawn. विदार्य्य *ind. pret. part.* Having ripped up, or torn open.

विदीर्य्यते *3d pers. sin. pres. pass. of the vb.* दृ Tear, *with prep.* वि) Is being lacerated or torn asunder. विदीर्ण *passive part.* Split.

विदुः *3d pers. pl. pres. of the vb.* विद *2d cl. par.* Know, consider.

विदुषाम् *gen. pl. m. of* विद्वस् *adj.* Wise, learned.

विदेशः *nom. sin. of* विदेश *s. m.* A foreign country; any place away from home, abroad. -देशे *loc.*

विद्ध *pass. part.* (*of the verb* **विध** *or* **व्यध** Pierce) Pierced. **विद्धः** *nom. sin. m.*

विद्यते *3d pers. singular pres. of the vb.* **विद्** *4th cl. átm.* Be, exist, be found. **-द्येते** *3d pers. du.* **विद्यन्ते** *3d pers. pl.*

विद्या *nom. sin. s. f.* Knowledge, science, learning, sacred or profane. **-द्याम्** *acc.* **-द्यया** *instrumental.* **-द्यायाम्** *loc.* **विद्ये** *nom. du.* **-द्यानाम्** *gen. pl.*

विद्यागमः *nom. sin. s. m.* TATPURUSHA, The acquirement of knowledge, the advancement of science.

विद्याधर *s. m.* A demigod of a particular order or class, a spirit of the air.

विद्याधरी *s. f.* A female spirit of the air, a fairy, a sylph. **-धरीभिः** *ins. pl.*

विद्याधरीपरिजनः *nom. sin. m.* BAHUV. Attended by *Vidyádharís.*

विद्यान्तम् *acc. sin. s. n.* TATP. The end of knowledge.

विद्याफलम् *nom. sin. sub. n.* TATP. The fruit of learning.

विद्यावयोवृद्धेभ्यः *abl. pl. m.* TATPURUSHA, (*compounded of* **विद्या** Knowledge, **वयस्** Age, *and* **वृद्धेभ्यः** Increased) Advanced in learning and years.

विद्यावृद्ध TATPURUSHA, Old in knowledge, increased or advanced in learning.

विद्याहीनाः *nom. pl. m. of* **विद्याहीन** TATP. Destitute of knowledge, ignorant, uninstructed.

विद्रुत *pass. part.* (*of the vb.* **द्रु** Run, *with* **वि**) Fleeing, running. **-तम्** *nom. sin. n.*

विद्वज्जनः *nom. sin. of* **विद्वज्जन** *s. m.* A wise man.

विद्वान् *nom. sin. m. of* **विद्वस्** *adj.* Wise, learned. **-द्वांसम्** *acc.*

विद्विष् *s. m.* An enemy. **-षः** *nom. pl.*

विधः *nom. singular of* **विध** *s. m.* A mode, manner, sort.

विधत्ते *3d pers. sin. present* (*of the verb* **धा** *3d class átm.* Hold, *with* **वि** Do, perform, practice.

विधातव्या *nom. sin. f. future pass. part.* (*of the verb* **धा** Hold, *with* **वि**) To be done, or performed. **विधाय** *ind. preterite part.* Having established; having done, performed, effected, achieved, accomplished.

विधात्ववशात् *abl. sin. s. m.* TATP. From the will of BRAHMÁ or Fate, from destiny.

विधास्यति *3d pers. sin. 2d fut.* (*of the vb.* **धा** Hold, *with* **वि**) Will provide, do, or make.

विधिः *nom. sin. of* **विधि** *s. m.* Fate, luck, destiny. BRAHMÁ. Divine Providence. A sacred precept; a rule, law, form, or formula. A contrivance. **विधिना** *instru.* **विधेः** *gen.* **विधौ** *loc.*

विधियोगात् *abl. sin. of* **विधियोग** *s. m.* TATP. The occurrence of predoomed events.

विधीयते *3d pers. sin. pres. pass. of vb.* **धा** Have, hold, *with* **वि**, Appoint, ordain, fix, establish, contrive, manage, devise; enjoin, command, recommend; employ, use; make, perform, effect, achieve, attain. **-धीयताम्** *3d pers. sin. imp.*

विधुः *nom. sin. of* **विधु** *s. m.* The moon.

विधुर *s. n.* Agitation of mind from terror or distress; fear, alarm.

विधुरदर्शनम् *acc. singular n.* TATP. The experiencing or feeling uneasiness or alarm.

विधेया *nom. sin. f. fut. pass. participle* (*of the vb.* **धा** Hold, *with* **वि**) To be made, done, contrived, or managed. -**धेयम्** *nom. sin. n.*

विधेहि *2d pers. sin. imp. of the verb* **धा**, *3d cl. par.* Hold, *with* **वि**) Perform thou.

विध्वंसि *nom. sin. n. of* **विध्वंसिन्** *agt.* (*from the verb* **ध्वंस** Fall, *with prep.* **वि**) Falling, perishing. **विध्वंसिनः** *nom. pl. m.*

विनयम् *acc. sin. of* **विनय** *s. m.* Modesty, affability; propriety of conduct or behaviour, prudence, discretion. Training, discipline. -**नयात्** *abl.*

विनश्यति *3d pers. sin. pres. of the verb* **णश** *4th class par.* Perish, die away, disappear. **विनश्यन्ति** *3d pers. pl.*

विनश्वरे *loc. sin. n. of* **विनश्वर** *adj.* Perishable.

विनष्ट *passive part.* (*of the verb* **णश** Perish, *with prep.* **वि**) Perished, extinct.

विना *ind.* Without; *governing indiscriminately the accusative and instru. cases.*

विनाशः *nom. sin. of* **विनाश** *s.m.* Destruction, annihilation, death, loss. **विनाशे** *loc. In line 276, this word may be rendered by the ablative absolute.*

विनाशित *passive part. of* **नाशि** (*causal of the verb* **णश** Perish, *with preposition* **वि**) Destroyed. -**तः** *nom. sin. m.*

विनाशिन् *agt.* Perishing. -**ने** *dat. sin. n.*

विनिघ्नन्ति *3d pers. pl. pres. of the verb* **हन** *2d cl. par.* Kill, *with* **वि**.

विनिपातित *pass. part. of* **पाति** (*causal of the verb* **पत** Fall, *with* **नि** *and* **वि**) Killed. -**ताः** *nom. pl. m.*

विनियोग *s. m.* A giving or parting with any thing for a consideration, or in expectation of some advantage; application, employment. -**गः** *nom. sin.*

विनियोजयेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* **युज** *10th cl. par.* Join, *with* **नि** *and* **वि**, Appoint.

विनीत *passive part.* (*of the verb* **णी** Lead, *with* **वि**) Well-trained and disciplined. Prudent, discreet. -**तः** *nom. sin. m.*

विनीतत्वम् *nom. sin. abs. s. n.* (*from* **विनीत** *adj.* Modest, decorous) Decency, decorum.

विनीति *substantive f.* Reverence, obeisance, homage. -**तिः** *nom. sin.*

विनोदेन *ins. sin. of* **विनोद** *s. m.* Diversion, entertainment, amusement. -**नोदाय** *dat.*

विन्दु *s. m.* A drop of water or any liquid.

विन्देत् *3d pers. singular pot. of the vb.* **विद** *6th cl. par. of the class Muchádi,* Find, get, gain, acquire, possess.

विन्ध्य *s. m.* The *Vindhya* or *Bindh* mountains, or the mountainous range which runs across *India,* from the province of *Behár* nearly to *Guzerat,* and properly divides *India* from the *Dekhin.*

विपक्ष *s. m.* An enemy, an adversary. -**क्षः** *nom. sin.*

विपत् *nom. sin. of* विपद् *s. f.* Adversity, misfortune.

विपत्काले *loc. sin. of* -त्काल *s. m.* TATP. A time of calamity or misfortune, adversity.

विपत्तिः *nom. sin. of* विपत्ति *s. f.* Adversity, calamity, misfortune, disaster, failure, miscarriage. विपत्तिम् *accus.* विपत्तेः *gen.* -पत्तौ *locative.* -पत्तिषु *loc. pl.*

विपदि *loc. sin. of* विपद् *sub. f.* Misfortune, calamity, adversity. -पदः *nom. pl.*

विपद्दशा *nom. sin. s. f.* TATP. A state of misfortune, a calamitous condition.

विपद्यते *3d pers. sin. pres. of the vb.* पद् *4th cl. átm.* Go, *with* वि, Fall into misfortune.

विपन्नायाम् *loc. sin. f. of* विपन्न *pass. part.* (*of the verb* पद् Go, *with prep.* वि) Unfortunate, fallen into adversity or misfortune. विपन्नानाम् *gen. pl.*

विपरीत *adj.* Reverse, opposite, contrary.-ताः *nom. pl. m.* or *f.* -तम् *nom.* or *acc. n.*

विपरीतता *abs. s. f.* Contrariety, reverse or opposite state or condition. -ताम् *acc. sin.*

विपर्य्यय *sub. mas.* Contrariety, opposition. Reverse. -यः *nom. sin.*

विपश्चित् *sub. mas.* A *Pańdit*, a learned *Brahman*. -तम् *acc. sin.*

विपुल *adj.* Large, great. -लम् *acc. sin. n.*

विप्रलब्ध *pass. part.* (*of the verb* लभ Gain, *with* प्र *and* वि) Deceived, cheated, imposed upon. -लब्धाः *nom. pl. m.*

विप्रेण *instru. singular of* विप्र *sub. mas.* A *Brahman.* विप्राय *dative.* विप्राः *nom. pl.*

विप्लवे *loc. sin. of* विप्लव *s. m.* Tumult, affray. Rapine, extortion, predatory incursion.

विप्लवेत *3d pers. sin. pot. of the verb* प्लु *1st class átm.* Float, *with* वि, Drift about, or *perhaps*, be submerged, immersed, overwhelmed (literally, or figuratively, in vice or calamity).

विभक्त *passive part.* (*of the verb* भज Share, *with prep.* वि) Divided, distributed.-क्तम् *nom. sin. n.*

विभव *s. m.* Wealth, property.

विभाग *s. m.* Partition of spoil.

विभावयेत् *3d pers. sin. pot. of* भावि (*caus. of the verb* भू Be, *with* वि) One should prove or estimate. -भाव्यते *3d person sin. pres. pass.* Is seen, perceived, or held to be.

विभिन्न *pass. part.* (*of the verb* भिद् Break, *with* वि) Separate, distinct, contrary. -न्नाः *nom. pl. m.*

विभीषण *sub. mas.* Name of the brother of RÁVAŃA.

विभूति *s. f.* Power, especially superhuman, supposed to be attainable by human beings, only through a course of austere worship. -तयः *nom. pl.*

विभ्रम *s. m.* The heaving or roll of a wave.

विमर्द्द *s. m.* Destroying, disturbing, breaking.

विमला *nom. sin. of* विमल *adjective,* Clear, pure, (literally or figuratively), beautiful, transparent.

विमुखे *loc. singular n. of* विमुख *adj.* Face-averted; opposed, unkind, unfavourable. विमुखाः *nom. pl. m.*

विमुच्यते *3d pers. sin. pres. pass. of vb.* **मुच** Abandon, desert, forsake, *with* **वि**.

विमुञ्चति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **मुच** *6th cl. par. with* **वि**, Relinquish.

विमुह्यति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **मुह** *4th cl. par.* Be foolish, or perplexed, *with* **वि**, Be at a loss, at fault, at one's wits end.

विमृश्य *ind. pret. participle of the vb.* **मृश** Consider, ponder, deliberate, *with* **वि**.

विमृश्यकारिन् *agt.* Acting, or who acts, after previous deliberation. **-णम्** *acc. sin. m.*

विमोचितः *nom. sin. m. pass. part. of* **मोचि** (*caus. of the vb.* **मुच**, *with prep.* **वि**) Set at liberty, emancipated.

वियति *loc. sin. of* **वियत्** *s. n.* Air, sky.

वियोग *s. m.* Absence, separation, disunion; departure. **-गस्य** *gen. sin.*

वियोगावसान BAHUV. Ending in separation.

वियोगावसानत्व *abs. sub. n.* Termination in separation. **-त्वात्** *abl. sin.*

विरक्तः *nom. sin. m. pass. part.* (*of vb.* **रञ्ज** Be attached, *with prep.* **वि**) Indifferent, inattentive, estranged, alienated in affection, averse. **विरक्ते** *loc.* **विरक्तासु** *locative pl. fem.*

विरक्तप्रकृतिः *nom. sin. m.* BAHUV. Whose chiefs or principal officers are disaffected.

विरक्तभावस्य *gen.sin.m.* BAHUV. Disinclined to, disliking.

विरलम् *ind.* Rarely, seldom, at distant intervals.

विरहः *nom. sin. of* **विरह** *s. m.* Absence, separation, desertion. Exemption, freedom, want.

विरहितः *nom. singular m. passive part.* (*of the vb.* **रह** Quit, *with* **वि**) Abandoned, deserted. **विरहिता** *nom. sin. f.*

विरुद्ध *pass. part.* (*of the verb* **रुध** Oppose, *with* **वि**) Opposed, hostile, disagreeable. **-द्धः** *nom. sin. m.* **-द्धम्** *nom. sin. n.*

विरूपयितुम् *inf.* (*of the vb.* **रूप** *10th cl.* Form, *with* **वि**) To disfigure.

विरोध *s. m.* Animosity, opposition, war, quarrel. **-धः** *nom. sin.*

विरौति *3d pers. sin. pres. of the verb* **रु** *2d class par.* Make a noise; *with* **वि** Sound, tinkle.

विलंब *s. m.* Delay. **-बः** *nom. sin.*

विलपन *s. n.* Lamentation, complaint. **-नम्** *nom. sin.*

विलपसि *2d pers. sin. pres. of the verb* **लप** *1st class. par. with* **वि** Lament, complain. **विलपति** *3d person.* **विलपद्भिः** *ins. pl. m. pres. part.* **विलप्य** *ind. pret. part.*

विलम् *acc. sin. of* **विल** *s. n.* A hole, cave, cavern. **विलात्** *abl.*

विलम्ब *sub. masculine,* Slowness, tardiness, delay. **विलम्बात्** *abl. singular.* (After a delay.)

विललास *3d pers. sin. 2d pret. of the vb.* **लस** *par.* Shine, *with* **वि** Toy, sport, dally.

विलास *sub. mas.* Luxury, elegance. Play, amusement. **-सेन** *ins. sin.*

विलिप्त *pass. part.* (*of the vb.* लिप Smear, *with prep.* वि) Smeared, besmeared. -प्तेन *ins. sin. n.*

विलुम्पति 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* लुप 6*th cl. par. Muchádi,* Cut, *with* वि) Seizes, robs, plunders, pillages right and left.

विलेपनम् *nom. singular of* विलेपन *s. n.* A smearing of the body with fragrant oils. Perfume for the person, unguent or oil of *Sandal,* saffron, camphor, bdellium, &c.

विलोकयति 3*d pers. singular present of the verb* लोक 10*th cl. par.* Look, *with* वि, Look from side to side.

विलोक्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* लोक See, *with prep.* वि) Having seen, observed, noticed, perceived, or witnessed.

विवदमानानाम् *genitive pl. of* विवदमान (*part. pres. of the vb.* वद 1*st cl. átm.* Say, *with* वि) Disagreeing, contending, contradicting, clashing, maintaining different opinions or doctrines.

विवदेत् 3*d pers. sin. pot. of vb.* वद 1*st cl. par.* Speak, say, *with* वि, Dispute, litigate.

विवरम् *nom.* or *acc. sin. of* विवर *sub. neu.* A hole or burrow, a mouse-hole. विवरात् *abl.* विवरे *loc.*

विवर्ज्जित *pass. part.* (*of the vb.* वृज 10*th cl. with* वि) Left, abandoned, shunned, or cast aside. Destitute. -तम् *acc. sin. m.* -ताः *nom. pl. m.*

विवर्द्धन *s. n.* Increasing; increase. -नम् *nom. sin.*

विवशाः *nom. pl. f. of* विवश *adj.* Necessary, subject, subjected, destitute of the power of resistance, powerless.

विवस्वत् *s. m.* The sun. -स्वान् *nom. sin.*

विवाद *subs. mas.* A contest, contention, dispute. -दः *nom. sin.*

विवादिन् *s. m.* An opponent, disputant. -नः *acc. pl.*

विवाह *s.m.* A marriage, a wedding. -हे *loc. sin.*

विवाहचतुष्टयम् *acc. sin. s. n.* TATP. Four marriages, a marriage of four wives, a quadruple matrimonial alliance. (A *Brahman* is allowed four wives, a *Kshettriya* three, a *Vaiśya* two, and a *Súdra* one.)

विविक्त *pass. participle* (*of the verb* विच Be separate, *with* वि) Lonely, solitary, desert.

विविक्तासनः *nom. singular m.* BAHUVRÍHI, (*comp. of* विविक्त *and* आसन *s. n.* A sitting; a seat) Sitting in a sequestered place.

विवृत *pass. participle* (*of the verb* वृ Cover, *with* वि) Expanded, wide open.

विवृतास्यः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Open-mouthed. (विवृत *and* आस्य.)

विवृद्धि *s. f.* Aggrandizement.-द्धये *dat. sin.*

विशन्ति 3*d pers. pl. pres. of the vb.* विश 6*th cl. par.* Enter. विशेत् 3*d pers. sin. pot.*

विशारदः *nom. sin. m. of* -शारद *adjective,* Learned, wise, clever.

विशालः *nom. sin. m. of* -शाल Great, large, illustrious.

विशालकुलसम्भवाः *nom. pl. m.* BAHUVRÍHI, *compounded of* विशाल *adj.* Great, कुल *sub. neu.* Family, *and* सम्भव *s.m.* Birth.

विशिष्टताम् *acc. sin. of* **विशिष्टता** *abstract s. f. (from* **विशिष्ट** Distinguished) Distinction, excellence.

विशिष्टवर्णम् *acc. sin. m.* BAHUVRÍHI, Of a distinguished or choice colour.

विशिष्टैः *ins. pl. m. of* **विशिष्ट** *pass. part.* (*of the vb.* **शिष,** *with* **वि**) Distinguished, excellent, superior.

विशीर्य्येत *3d pers. sin. pot. pass. of the vb.* **शॄ** Injure, *with* **वि** *used in the sense of* Wither, waste, decay, or crumble to pieces. **विशीर्ण** *pass. part.* Wasted, impaired.

विशुद्ध *pass. part.* (*of the vb.* **शुध** Be pure, *with* **वि**) Pure, clean, clear, faultless, correct. **-शुद्धम्** *acc. sin. m.*

विशेषः *nom. sin. of* **विशेष** *s. m.* Distinction, difference, attribute: sort, kind, manner; choicest kind. **-शेषैः** *ins. pl.*

विशेषज्ञ *agt.* Knowing difference, capable of discriminating one from another; wise, intelligent, discriminative. **-ज्ञः** *nom. sin. m.* **-ज्ञेन** *ins.*

विशेषतस् *ind.* Especially, particularly.

विशोधित्व *abs. s. n.* A clearing, a freeing from obstruction. **-त्वम्** *nom.* or *acc. sin.*

विश्रब्धे *loc. sin. m. of* **विश्रब्ध** *pass. part.* (*of the vb.* **श्रम्भ** Be careless, *with* **वि**) Rested, reposed, tranquil; easy, confiding.

विश्रम्भ *s. m.* Trust, confidence. Affection, affectionate inquiry. Festive or sportive noise, tumult, or laughter.

विश्रम्भालाप *sub. mas.* TATP. Free and confidential talk. **-पैः** *ins. pl.*

विश्रम्य *ind. pret. part.* (*of vb.* **श्रम** Be fatigued, *with* **वि**) Having reposed. **विश्रान्त** *pass. part.* Rested, reposed. Dwelt secure. **-न्तः** *nom. sin. m.* **-न्ता** *nom. sin. f.*

विश्रामः *nom. sin. of* **-श्राम** *s. m.* Rest, repose.

विश्रुतम् *nom. sin. n. pass. part.* (*of vb.* **श्रु** Hear, *with* **वि**) Known, notorious, celebrated.

विश्रूयते *3d pers. sin. pres. pass.* (*of the vb.* **श्रु** Hear, *with* **वि**) Is celebrated.

विश्वसिति *3d pers. sin. pres.* (*of the vb.* **श्वस** *2d cl. par.* Breathe, *with* **वि**) Confides, trusts.

विश्वस्त *pass. part.* (*of the vb.* **श्वस** Breathe, *with* **वि**) Confided in; faithful. **-स्तः** *nom. sin. m.*

विश्वासः *nom. singular of* **-श्वास** *s. m.* Trust, faith, confidence. A confidential communication. **-श्वासम्** *acc.* **-श्वासेन** *ins.* **-श्वासात्** *abl.*

विश्वासकथाप्रसङ्गः *sub. m.* TATPURUSHA, A confidential chat. **-सङ्गेन** *ins. sin.*

विश्वासघातकः *nom. singular s. m.* TATP. A betrayer of confidence, a traitor.

विश्वासपात्रम् *acc. sin. m.* TATP. Worthy of confidence.

विश्वासप्रतिपन्न TATPURUSHA, Confiding, trusting, confident. **-पन्नानाम्** *gen. pl. m.*

विश्वासभूमिः *nom. sin. of* **-सभूमि** *sub. f.* TATP. An object of trust, a person worthy of confidence. **-सभूमयः** *nom. pl.*

विश्वास्य *ind. pret. part. of* **श्वासि** (*caus.*

of the verb श्वस Breathe, *with prep.* वि Believe) Having inspired with, or gained one's, confidence, having made to believe. -श्वासित *pass. part.* Inspired with confidence, induced to trust, believe, or confide. -तः *nom. sin. m.*

विषकुम्भम् *acc. singular m.* TATP. A jar or pot of poison.

विषघ्नः *nom. sin. m. of* विषघ्न *(from* विष Poison, *and* घ्न *agt.* (*of the vb.* हन Kill) Destroying) Antidote, antidotic.

विषण्ण *pass. participle* (*of the vb.* षद् Sink, *with* वि) Dispirited, downcast, dejected, despondent, depressed, sunken in spirits, sad, disconcerted, sorrowful. -ण्णः *nom. sin. m.* -ण्णान् *acc. pl. m.* -ण्णा *nom. sin. f.*

विषदिग्ध TATPURUSHA, Poisoned, empoisoned. -दिग्धस्य *gen. sin. n.*

विषद्रुम *s. m.* TATP. A poison-tree. -माः *nom. pl.*

विषम् *nom.* or *acc. sin. of* विष *s. n.* Poison, bane.

विषम *adjective,* Uneven, rugged. Peerless, matchless. Difficult, troublesome. Wicked, dishonest. -मः *nom. sin. m.* -मस्य *gen.* -माम् *acc. sin. f.* -माः *nom. pl. also, s. n.* A place difficult of access, a thicket, a precipice. -मम् *acc. sin.*

विषमेषु *sub. mas.* The god KÁMADEVA *(from* विषम Odd, *and* इषु Arrow, armed with five arrows). -षुणा *ins. sin.*

विषय *s. m.* Any object of sense, any thing perceivable by the senses; as, colour, form, flavour, odour, and sound. An object in general, as of affection or desire. A sensual object. Worldly object or pursuit, affair, business, transaction, subject. A religious obligation or observance. Familiarity, conversancy. A country. Department, sphere, element, home, province, that which is peculiarly known or frequented, as a particular study by its professors, a particular town by its townfolk, water by fish, air by birds, &c. *This word is often used as the last member of a* BAHUVRÍHI *compound, and may be translated,* Respecting, regarding, relating, or familiar. विषये *locative sin.* विषयाः *nominative plural.* विषयान् *accusative.* विषयैः *ins.* -षयेषु *locative.* विषयाम् *acc. sin. f.* BAHUV. *in line* 754.

विषयिन् *adj.* Conversant with, engaged, absorbed, or interested, in worldly occupations or enjoyments. Attached to objects of sense. *s. m.* A sensualist, voluptuary. A worldling. An unbeliever in what is not cognizable by the senses. -षयिणः *gen. sin.* -षयिणाम् *gen. pl. m.*

विषवृक्षस्य *gen. sin. of* -षवृक्ष *s. m.* TATP. A poison-tree.

विषहृदयः *nom. sin. m.* BAHUV. Poison-hearted.

विषाण *s. m.* or *n.* A horn.

विषादः *nom. sin. of* विषाद *s. m.* Lassitude, dejection, depression, lowness of spirits, sadness, sorrow, grief. Remorse, anguish. -षादम् *acc.* -षादेन *ins.*

विषीदति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **षद** *1st cl. par.* Sink, *with* **वि**, Be sorry, cast down, dispirited, or discouraged, despond; rue. **विषीदत** *2d pers. pl. imp.*

विषुवत् *s. n.* The equinox.

विषुवत्सङ्क्रान्ति *s. f.* TATP. The passage of the sun to the next sign at the equinoxes. **-न्तौ** *loc. sin.*

विष्टभ्य *ind. pret. part. (of the vb.* **ष्टम्भ** Prop, *with* **वि**) Propping, supporting; resting heavily, staggering, tottering, being poised.

विष्णुशर्म्मा *nominative sin. of* **-ष्णुशर्म्मन्** *s. m.* A proper name. **-ष्णुशर्म्मणः** *gen.*

विसर्ज्जित *passive part. of* **सर्ज्जि** *(causal of the verb* **सृज** Let go, *with* **वि**) Abandoned, left, turned adrift. **-तः** *nom. sin. m.*

विसर्पन् *nom. sin. m. pres. part. (of the vb.* **सृप** *1st cl. par.* Go, move, *with* **वि**) Gliding, skimming.

विस्तर *sub. masculine,* Number, assemblage. Abundance, quantity.

विस्तीर्णता *abs. s. f.* Extension, spaciousness.

विस्तीर्णम् *nom. sin. n. of* **विस्तीर्ण** *pass. part. of the verb* **स्तॄ** Spread, *with* **वि**) Spread, stretched. Strewed.

विस्मयः *nom. sin. of* **विस्मय** *s. m.* Surprise, astonishment. Dismay. Pride. **विस्मयम्** *accusative.*

विस्मित *passive part. (of the verb* **स्मि** Smile, *with* **वि**) Surprised, astonished. Dismayed. **-तः** *nom. sin. m.* **-तम्** *acc. sin. m.* **-ता** *nom. sin. f.*

विस्मृत *pass. part. (of the vb.* **स्मृ** Remember, *with* **वि**) Forgotten.

विस्मृतसंस्कारः *nom. singular mas.* BAHUV. Forgetting his engagement.

विस्मृतिः *nominative sin. s. f.* A forgetting, forgetfulness.

विहगाः *nom. pl. of* **विहग** *s. m.* A bird.

विहङ्गमाः *nom. pl. of* **-हङ्गम** *s. m.* A bird.

विहस्य *ind. pret. participle (of the verb* **हस** Laugh *with* **वि**) Having laughed or smiled, laughing.

विहाय *ind. pret. part. (of the verb* **हा** Quit, *with* **वि**) Having abandoned, discarded, left, or forsaken.

विहार *sub. mas.* A temporary building, an open shed or hall, adorned with flowers, and erected on festal occasions. An open temple or building consecrated to a deity. **-रः** *nom. sin.*

विहारिणः *nom. pl. m. of* **-हारिन्** *agent (from the verb* **हृ** Take, *with prep.* **वि**) Wandering, roaming about for pleasure.

विहीनः *nom. sin. m. of* **हीन** *passive part. (of the verb* **हा** Quit, *with* **वि**) Quitted, abandoned; destitute. **-हीनम्** *acc.* **-हीनस्य** *gen.* **-हीनाः** *nom. pl. m.*

वीक्षते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **ईक्ष** *1st class átm.* See, *with* **वि**, Look at, behold, eye, view. **वीक्ष्य** *ind. pret. part.*

वीचि *s. m.* or *f.* A wave.

वीज *s. m.* Seed. **-जम्** *nom. sin.*

वीणा *s. f.* A lute. **-णाम्** *acc. sin.*

वीतरागेण *ins. sin. m. of* -तराग BAHUV. (*comp. of* इत Gone, वि Away, *and* राग Passion) Exempt from passions or affections, whose passions are extinguished.

वीर *sub. mas.* A hero, a warrior. -रः *nom. sin.* -रस्य *gen. sin. also, adj.* Excellent, eminent. Powerful, mighty. Heroic.

वीरसमन्वितः *nom. sin. m.* TATP. Attended by warriors.

वीर्य्य *abs. s. n.* Courage. -र्य्यम् *acc. sin. n.*

वृक्ष *sub. mas.* A tree. वृक्षः *nom. sin.* वृक्षम् *accusative.* -क्षस्य *genitive.* -क्षान् *acc. pl.* वृक्षाणाम् *gen.* वृक्षेषु *loc.*

वृक्षाग्रम् *acc. sin. s. n.* TATP. The top of a tree.

वृणते *3d pers. pl. pres. of the vb.* वृ *9th cl. átm. of the class Puádi,* Choose.

वृत *pass. part.* (*of the vb.* वृ) Encompassed, surrounded. वृतः *nom. sin. m.*

वृत्त *passive part.* (*of the verb* वृत) Done, performed, finished. Over, past, occurred, happened, taken place, ensued, fell out, come to pass. वृत्ते *loc. sin. mas.* -त्तम् *nom. sin. n. s. n.* A living, a livelihood. Conduct, behaviour. वृत्तम् *acc. sin.*

वृत्तान्त *sub. mas.* Tidings, intelligence. A topic, subject; a tale, a story. वृत्तान्तम् *acc. singular.* -न्तदर्शी *nom. sin. mas. of* -न्तदर्शिन् *agt.* Witnessing, or a spectator of, the transaction.

वृत्तिः *nom. sin. of* वृत्ति *s. f.* Livelihood, profession, calling, occupation, means of acquiring a subsistence. Course, conduct, procedure, practice, character, bearing. State, condition, settled habit, constitution. A state or affection of the mind, any particular working or modification of its being. वृत्तिम् *acc.* वृत्तेः *gen.* वृत्ती *nom. du.*

वृत्तिता *abs. sub. fem.* State of being or existence.

वृत्त्यर्थम् *ind.* For the sake of a subsistence, to sustain life.

वृथा *ind.* In vain, to no purpose.

वृद्ध *passive participle (of the verb* वृध) Augmented, increased. Old. *s. m.* An old man, an elder. वृद्धः *nom. sin. m.* वृद्धम् *acc. sin. m.* or *n.* वृद्धेन *instru. sin. m.* वृद्धस्य *gen. singular mas.* वृद्धाः *nom. pl. m.* वृद्धैः *ins. pl. n.* -द्धेभ्यः *abl. plural masculine.* -द्धानाम् *gen. pl. m.*

वृद्धत्वे *loc. sin. of* -द्धत्व *abs. s. n. (from* वृद्ध Old) Old age.

वृद्धद्विजरूपिन् *adj.* Bearing the form of an aged Brahman. -पी *nom. sin. m.*

वृषभः *nom. singular s. m.* A bull. वृषभौ *acc. du.* -भयोः *gen. du.* -षभाः *nom. pl.*

वृष्टिः *nom. sin. of* वृष्टि *s. f.* Rain. A rainy time, wet weather. वृष्टेः *gen. sin.*

वृहस्पतिः *nominative sin. of* -स्पति *s. m.* VRIHASPATI, regent of the planet Jupiter, and preceptor of the gods.

वेग *s. m.* Speed, velocity. A stream, current.

वेणु *s. m.* A bamboo. वेणुः *nom. sin.*

वेताल *s.m.* A goblin.-लेन *ins. sin.*-लस्य *gen.*

वेत्ति *3d pers. sin. pres. of the verb* **विद्** *2d cl. par.* Know, discover, find out; consider, be aware of, acknowledge. **यश्च कृतं न वेत्ति** And who acknowledges not a benefit received; *i.e.* the ungrateful man.

वेद *s. m.* A *Veda*, the generic term for the sacred writings or scriptures of the *Hindus;* supposed to have been revealed by BRAHMÁ, and after being preserved by tradition for a considerable period, to have been arranged in the present form by VYÁSA. The principal *Vedas* are three in number, the *Ṛich*, *Yajus*, and *Sáma;* to which a fourth, the *Atharva*, is usually added: and the *Itihása* and *Puránas*, or ancient history and mythology, are sometimes considered as a fifth. **वेद** *is also used for* **वेत्ति** (*3d pers. sin. pres. of the vb.* **विद्** *2d cl. par.*) Knows.

वेदना *s. f.* Pain. **-नाभिः** *ins. pl.*

वेला *nominative singular s. f.* Time. Tide. A current. **वेलया** *ins.* **वेलायाम्** *loc.*

वेश्मनि *loc. sin. of* **वेश्मन्** *s. n.* A house, a dwelling.

वेश्या *nom. singular of* **वेश्या** *s. f.* A harlot, a whore.

वेष्टितः *nom. sin. m. of* **वेष्टित** *pass. part.* (*of the vb.* **वेष्ट** Inclose) Inclosed, wrapped, invested, beset.

वै *ind.* Truly. *An expletive, or emphatic particle.* **के वै मृताः** Pray, who are the dead? who, then, are dead?

वैकल्य *abs. s. n.* Disorder, ailment.

वैचित्र्यम् *acc. singular of* **वैचित्र्य** *abs. s. n.* (*from* **विचित्र** *adj.* Various) Variety.

वैजयन्ती *nom. singular s. f.* A flag, banner, ensign.

वैद्यः *nominative singular of* **वैद्य** *sub. mas.* A physician. **वैद्यानाम्** *gen. pl.*

वैयात्य *abs. s. n.* Immodesty, absence of shame. **-त्यम्** *nom. sin.*

वैरी *nom. sin. of* **वैरिन्** *s. m.* A foe, an enemy. **वैरिणः** *nom. pl.*

वैराग्य *abs. s. n.* Disaffection. A mutiny.

वैश्य *s. m.* The *Vaiśya*, or man of the third class; the merchant or agriculturist.

वैश्रवण *s. m.* KUVERA, the god of wealth.

वैषम्य *abs. s. n.* Inequality, unevenness.

व्यग्र *adj.* Perplexed. **व्यग्राः** *nom. pl. m.*

व्यजन *s. n.* A fan. **-नम्** *nom. sin.*

व्यज्यते *3d pers. singular pres. pass.* (*of the verb* **अञ्ज** Make clear, *with* **वि**) Is made manifest, is called into being, is displayed or brought into exercise.

व्यञ्जन *s. n.* Sauce, condiment. A mark, sign, badge. **-नम्** *nom. sin.*

व्यतिकर *s. m.* Misfortune, calamity.

व्यथा *s. f.* Pain, uneasiness, distress.

व्यपदेश *s. m.* Stratagem, artifice, pretext, fraud, cunning. Designation or indication by a name or appellation. A name.**-देशेन** *ins. sin.* **-देशे** *loc. sin.*

व्यपेत *pass. part.* (*of the vb.* **इ** Go, *with* **अप**

and वि) Gone far off, departed. -तः *nom. singular m.* -तेन *ins. sin.*

व्यपेयाताम् *3d pers. du. pot.* (*of the vb.* इ *2d cl. par.* Go, *with* अप Off, *and* वि) May separate, may part company.

व्यभिचार *sub. mas.* A following improper courses, a doing what is prohibited or wicked; erring, straying (literally or figuratively).

व्यभिचारिणी *nom. sin. f. of* -चारिन् *agt.* (*of the vb.* चर् Go, *with* अभि *and with* वि) Going astray, doing what is improper. *s.* An unchaste woman.

व्ययमान *pres. part. átm.* (*of the verb* व्यय 1*st cl.*) Squandering. -नः *nom. sin. m.* व्ययित *pass. part.* Wasted.

व्ययिन् *adj.* Declining, decaying, spending, wasting. व्ययी *nom. sin. m.*

व्ययेन *ins. sin. of* व्यय *s. m.* Expenditure, loss, spending, expense. व्यये *loc.*

व्यर्थ *adj.* Useless, unavailing, unprofitable.

व्यर्थयत्ने *loc. sin. n.* BAHUV. Useless in (its) efforts.

व्यलीक *adjective,* Disagreeable, displeasing, offensive. *s. n.* Any improper act, an impropriety. -कानि *acc. pl.*

व्यवसाय *sub. m.* Exertion, persevering or industrious effort, the pursuit of any business or profession; industry. Trick, device, skill, ingenuity. -यः *nom. sin.* -यम् *acc.*

व्यवसायिन् *adj.* Active, enterprizing.-नाम् *gen. pl. m.*

व्यवस्थाप्य *ind. pret. part. of* स्थापि (*caus. of the vb.* ष्ठा Stand, *with* अव *and with* वि) Having set or placed.

व्यवस्थित *pass. part.* (*of the vb.* ष्ठा Stand, *with* अव *and* वि) Determined, declared, appointed, decreed. -ता *nom. sin. f.*

व्यवहरामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* हृ Take, 1*st cl. par. with* अव *and* वि, Act.

व्यवहर्त्तव्य *fut. pass. part.* (*of the verb* हृ Take *with* अव *and* वि) To be acted or put in practice. व्यम् *nom. sin. n.*

व्यवहारम् *acc. sin. of* -हार *s. m.* Propriety of behaviour, steady adherence to law and custom. Conduct, behaviour. Usage, practice, custom, habit. The practice of the courts, or civil and criminal law. Public business.-हारेण *ins.* -हारात् *abl.*

व्यवहाराङ्ग *s. n.* TATP. The body of civil and criminal law.

व्यवह्रियताम् *3d pers. singular imp. pass.* (*of the verb* हृ Take, *with* अव *and* वि) Let business be proceeded with.

व्यसनप्रसारितकरः *nom. sin. m.* BAHUV. Having the hand stretched forth (to inflict) calamity.

व्यसनम् *nom. sin. n. of* व्यसन *s. n.* Calamity, ill, misfortune. Fate. Evil destiny, ill luck. Vice, crime, frailty, arising from desire, or from anger: ten vices or faults are enumerated under the first head; viz., hunting, gambling, sleeping in the day-time, calumny, whoring, intoxication, singing, instrumental music, dancing, and

useless travel: the second comprehends eight; tale-bearing, violence, insidious wounding, envy, malice, fraud, abuse and assault. Intense application or attachment. व्यसनेन *instru.* -सने *loc.* -सनानि *nominative pl.*-सनेभ्यः *abl.* -नेषु *loc.*

व्यसनिता *abs. s. f.* Evil destiny, ill-luck, calamity. Incompetence, inability (?) -तया *ins. sin.*

व्यसनिन् *adj.* Addicted to evil practices, as gaming, drinking, &c. -सनी *nom. sin. m.* -सनिनः *gen. sin. m.*

व्यसनीयः *nom. sin. m. adj.* One addicted to evil practices or pursuits; vicious, profligate, dissipated.

व्यस्त *pass. part.* (*of the verb* अस Throw, *with* वि) Confounded, agitated, puzzled, bewildered, nonplused. -स्ताः *nom. pl. m.* स्तम् *acc. sin. n.*

व्याकुलः *nom. singular m. of* व्याकुल *adj.* Disturbed, bewildered, agitated, perplexed, overcome. -लीकृत CHWI, Perplexed, troubled.-तः *nom. sin. m.*

व्याघात *s. m.* Obstacle, impediment. -ताः *nom. pl.*

व्याघ्रः *nom. sin. of* व्याघ्र *s. m.* A tiger. -घ्रम् *accusative.* -घ्रेण *ins.* -घ्रात् *abl.*

व्याघ्रता *abs. s. f.* The state of a tiger.-ताम् *acc. sin.*

व्यादान *s. n.* Opening, a setting open or ajar. -नम् *nom. sin.*

व्याधः *nom. sin. of* व्याध *s. m.* A hunter, a fowler. -धम् *accusat.*-धेन *ins.* -धानाम् *gen. pl.*

व्याधि *subs. mas.* Sickness, illness, malady, disease. -धिः *nom. sin.* व्याधेः *gen.*

व्याधितम् *acc. sin. mas. of* -धित *adj.* Sick, ill, diseased. -धितस्य *gen.*

व्याधिदुर्भिक्षपीडितम् *acc. sin. neu.* TATP. Wasted with sickness and famine.

व्यापादयति *3d pers. sin. pres. of* पादि *caus. of the verb* पद Go, *with* आ *and with* वि, Kill, slay, destroy, doom to death, give up to destruction. -दयिष्यामि *1st pers. sin. 2d fut.* -यिष्यसि *2d pers. sin.* व्यापादित *pass. part.* Killed, slain. -तः *nom. sin. m.* -तम् *acc. sin.* -दितवत् *indefinite past part.* -वान् *nom. sin. mas.* He killed. -दितव्य *future pass. part.* -व्यः *nom. sin. masculine.* -व्याः *nom. plural m.* व्यापाद्य *ind. pret. part.*

व्यापार *sub. m.* Attempt, effort, exercise, practice. Business, profession. A meddling. -पारः *nom.* -पारम् *acc.* -पारेण *ins.*

व्याप्त *passive part.* (*of the verb* आप Obtain, *with* वि) Pervaded, overspread, covered all over. व्याप्तम् *acc. sin. n.*

व्याल *s. m.* A snake. -लम् *acc. sin.*

व्यालग्राहिन् *s. m.* A snake-catcher. -ही *nom. sin.*

व्यूह *s. m.* A squadron. Military array, the arrangement of troops in various positions; as दण्डव्यूह The array in line, मण्डलव्यूह The array in circle. -हीकृत CHWI, Drawn up in military array. -तैः *ins. pl. n.*

2 y

व्योमन् *s. n.* The sky, expanse, or space of heaven.

व्रजामि 1*st person sin. pres. of the verb* **व्रज** 1*st cl. par.* Go. **व्रजति** 3*d pers.* **-जन्ति** 3*d pers. plural.* **व्रज** 2*d pers. sin. imperative.* **व्रजतु** 3*d pers.*

व्रण *s.m.* A tumour, boil, ulcer. **व्रणाः** *nom. pl.*

व्रणित *pass. part.* (*of the vb.* **व्रण**) Wounded.

व्रणितहृदयः *nom. sin. m.* BAHUV. Heart-stricken, sick at heart.

व्रतम् *nom.* or *acc. sin. of* **व्रत** *s. n.* A vow. Any meritorious act of devotion, the voluntary or vowed observance or imposition of any penance, austerity, or privation, as fasting, continence, exposure to heat and cold, &c.

श

शकटम् *nom.* or *acc. sin. of* **शकट** *s. n.* A cart, a wain.

शकटार *s. m.* Name of the minister of King NANDA. In revenge for ill-treatment, he conspired with the Brahman CHÁNAKYA to effect his master's death. **-रः** *nom. sin.*

शकुनि *s. m.* Name of the maternal uncle of the KAURAVA princes, and counsellor of Duryodhana. By his means it was that the PÁNDAVA princes through play lost their kingdom. **-निः** *nom. sin.*

शक्त *pass. part.* (*of the vb.* **शक** Be able) Strong, able, powerful. **शक्तः** *nom. sin. mas.* **-क्तम्** *acc.* **-क्तेन** *instrumental.* **शक्ते** *loc.*

शक्ति *s. f.* Power, strength, energy. Regal power as resulting from majesty (**प्रभु**), perseverance (**उत्साह**), and counsel (**मन्त्र**). A spear.

शक्तिधर *s. m.* A spearman, a lancer. Name of the son of the gallant soldier VÍRAVARA.

शक्तु *s. m.* or *n.* Flour, meal.

शक्नोति 3*d pers. sin. pres. of the vb.* **शक** 5*th cl. par.* Can, be able.

शक्यन्ते 3*d pers. pl. pres. pass. of the vb.* **शक** 5*th class par.* Be able. *This verb, when conjugated in the passive voice, imparts to the infinitive a passive sense; as,* **शक्नोति जेतुम्** He *can* conquer. **जेतुं शक्यते** He *can be* conquered. **शक्य** *fut. pass. participle,* Possible, *makes an infinitive mood passive.* **-क्यः** *nom. sin. m.* **-क्याः** *nom. pl. m.* **-क्यम्** *nom. sin. n.*

शक्यप्रतीकारः *nom. sin. m.* BAHUV. Capable of removal, removable, remediable.

शङ्कनीय *fut. pass. part.* (*of the vb.* **शक इ**) To be suspected. **-यः** *nom. sin. m.*

शङ्कया *ins. sin. of* **-ङ्का** *sub. fem.* Alarm, fear, apprehension. Doubt, uncertainty. **-ङ्काभिः** *ins. pl.*

शङ्कास्पदम् *nom. sin. s. n.* TATP. A ground of suspicion.

शङ्कितः *nom. sin. m. of* **शङ्कित** *pass. part.* (*of vb.* **शक इ** Fear) Frightened, alarmed.

शङ्किन् *agt.* Suspecting, fearing, apprehensive. **शङ्की** *nom. sin. m.*

शङ्कु *s. m.* A dagger, poniard. **शङ्कवः** *nom. pl.*

शङ्क्यते *3d pers. singular pres. passive* (*of the vb.* शक इ) Is suspected.

शठ *adj.* Knavish, roguish.-ठम् *nom. sin. n.*

शत *s. n.* A hundred. शतम् *nom.* or *acc. sin.* -तेन *ins.* -तात् *ablative.* -तानि *nom. plural.* शतैः *ins.*

शतद्वारम् *acc. sin. neu. of* -द्वार DWIGU, *comp. of* शत *sub.* A hundred, *and* द्वार *s.* A door, or out-let (Hundred-gated).

शतमुखम् *acc. sin. like the preceding word,* Having a hundred entrances.

शतलक्ष DWIGU, A hundred *lacs,* a hundred times a hundred thousand. -क्षम् *acc. sin. n.*

शतायुः *nom. sin. m.* A hundred years old.

शत्रु *s. m.* An enemy, a foe. शत्रुः *nominative sin.* -त्रुम् *acc.* त्रुणा *instru.* -त्रौ *loc.* -त्रवः *nominative plural.* -त्रून् *acc.* -त्रुभ्यः *abl.* -त्रूणाम् *gen.* शत्रुषु *loc.*

शत्रुविग्रह *s. n.* TATP. Hostile invasion. -हे *loc. sin.*

शनैस् (*or* शनैः शैनस्) *ind.* Slowly, softly, gently. Occasionally, now and then.

शपथ *s. m.* An oath. -पथम् *acc. sin.*

शपमान *pres. part. átm.* (*of the verb* शप *1st cl.*) Cursing, reviling. -नाय *dat. sin. mas.* शप्त *pass. part.* Cursed, anathematized. शप्तः *nom. sin. m.*

शब्द *s. m.* A noise, a cry. शब्दः *nominative sin.* -ब्दम् *acc.* -ब्दात् *abl.*

शब्दमात्र *s. n.* TATPURUSHA, A mere sound, a mere noise. -त्रात् *abl. sin.*

शमयति *3d pers. sin. pres. of* शमि *caus.* (*of the vb.* शम *par.* Be quiet) Still, quench, extinguish.

शयनम् *nom. sin. of* -यन *s. n.* A sleeping: sleep, recumbency.

शयित *pass. part.* (*of the vb.* शी) Sleeping; lying. -ता *nom. sin. f.*

शय्या *nom. sin. s. f.* A bed. -य्याम् *acc.*

शर *s. m.* An arrow. -रेण *ins. sin.*

शरणम् *acc. sin. s. n.* A preserver, protector. Protection, preservation. A sanctuary.

शरणागतम् *acc. sin. m. of* -णागत TATP. Come for protection; a refugee. -ते *loc. sin.* -णागताः *nom. pl. m.*

शरद् *s. f.* The autumn, the two months which succeed the rains. -दम् *acc. sin.*

शरन्मेघ *s. m.* TATP. An autumn-cloud.

शराव *s. m.* A shallow cup, dish, saucer, or platter. -वः *nom. sin.* -वम् *acc.*

शरीरम् *nom. sin. of* शरीर *subs. neu.* The body. Life or health. -रीरेण *ins.* -रीराय *dat.* -रस्य *gen.* -रीरे *loc.*

शरीरवैकल्य *s. n.* TATP. Indisposition of body, ailment, distemper.-कल्यात् *abl. sin.*

शशक *s. m.* A hare. -कः *nom. sin.* -केन *ins.* -कस्य *gen.* -काः *nom. pl.*

शशाङ्कः *nom. sin. s. m.* A name of the moon (*from* शश A hare, *and* अङ्क A spot, *either as an emblem on his banners, or fancifully, as the spots on the moon's face*).

शशिदिवाकरयोः DWAND. *comp. of* शशि

in composition for शशिन् The moon, *and* दिवाकरयोः *gen. du. of* दिवाकर *s. m.* The maker of day, the sun.

शशिनः *gen. sin. of* -शिन् *sub. mas.* The moon. -शिनि *loc. sin. (derived from* शश A hare, *with the affix* इन् *denoting,* Possession; *as an emblem on his banners, or fancifully, as the spots on the moon's face.)*

शश्वत् *ind.* Continually, frequently, repeatedly, perpetually.

शस्त्रपाणीनाम् BAHUVRÍHI, *comp. of* शस्त्र A weapon, *and* पाणीनाम् *gen. plural of* पाणि *s. m.* The hand.

शस्त्रम् *nom.* or *acc. singular of* शस्त्र *s. n.* A weapon in general, arms. -स्त्रेण *instrum.* -स्त्रेषु *loc. pl.*

शस्यक्षेत्र *s. n.* TATP. A corn-field. -त्रे *loc. sin.*

शस्यभक्षक *agt.* Granivorous, an eater of corn. -कः *nom. sin. m.*

शस्यम् *acc. sin. of* शस्य *s. n.* Corn, grain in general. Fruit. -स्यानि *nom. pl. n.*

शाकेन *ins. sin. of* -क *s. m.* A pot-herb in general; any leaf, flower, fruit, stalk, root, &c., used as a vegetable.

शाखायाम् *loc. sin. of* -खा *s. f.* A branch, a bough. -खाः *nom. pl.*

शाठ्य *abs. sub. n. (from* शठ *adj.* Knavish) Knavery, wickedness, villany.

शान्त *passive part.* (*of the verb* शम) Abated, subsided. -न्ते *loc. sin. m.*

शान्तचेतसाम् *gen. pl. of* -न्तचेतस् BAHUV. Composed, calm, unanxious.

शान्तिः *nom. sin. of* -न्ति *s. f.* Quiet, tranquility, pacification. Alleviation. -न्तिम् *acc.* -न्त्यै *dat.*

शाला *nom. sin. of* -ला *s. f.* A house, a hall.

शाल्मली *s. f.* The silk-cotton tree.

शावकः *nom. sin. of* -वक *s. m.* The young of any animal. -वकाः *nom. pl.*

शाश्वत *adj.* Perpetual, lasting, eternal. -तम् *acc. sin. n.*

शास्ति *3d pers. sin. pres. of the vb.* शास 2d *cl. par.* Rule, govern; order, enact, direct, prescribe. -सित *pass. part.* Corrected, punished. -ता *nom. sin. f.*

शास्त्रज्ञ *agt.* Knowing sciences, versed in literature, bookish, book-learned. -ज्ञः *nom. sin. m.*

शास्त्रम् *nom. sin. of* -स्त्र *s. n.* An order or command. Scripture, science, institutes of religion, law or letters, especially considered as of divine origin or authority; used singly, it implies works of literature or science in general, and it is therefore customarily connected with some other word to limit its application; as, the *Vedánta Śástras,* or treatises of philosophical theology; the *Dherma Śástras,* books of law, &c.: it is also applied to less important branches of knowledge; as, the *Kávya Śástras,* or poetical works; *Śilpi Śástras,* works on the mechanical arts; and *Káma Śástras,* or erotic compositions: in the singular number it is also used comprehensively to signify the body of all that has been written on

the subject; as, *Dherma Śástra,* the institutes or codes of law, *Kávya Śástra,* poetry; *Alankára Śástra,* rhetoric, &c. A book in general. Literature, learning. **शास्त्रेण** *ins. sin.* -**स्त्राणि** *acc. pl.*

शास्त्रवत् *ind.* Conformably, or according to Scripture, or written authority.

शास्त्रानुष्ठानेन TATP. *comp. of* **शास्त्र** *cr.* Books, literature, *and* **अननुष्ठानेन** *ins. sin. of* **अननुष्ठान** *sub. neu.* Inattention, neglect, disregard.

शिक्षित *pass. part.* (*of the vb.* **शिक्ष**) Learned, studied. -**तः** *nom. sin. m.*

शिखर *sub. m.* or *n.* A peak, summit, top. The summit of a mountain. -**रम्** *acc. sin.* -**रे** *loc.* -**राणि** *nom. pl. n.*

शिखा *s. f.* A flame.

शिथिल *adj.* Loose, lax, flabby. Languid, feeble. Ineffectual. -**थिलीभवन्ति** CHWI, They become lax.

शिरः *accusative singular of* -**रस्** *s. n.* The head. -**रसा** *instrumental.* -**रसः** *gen.* -**रसि** *loc.* **शिरसा ऽकरोत्** He placed on his head.

शिला *s. f.* A stone, a rock.

शिलीमुख *s. m.* A blockhead.

शिव *adj.* Prosperous. -**वाः** *nom. pl. m.*

शिशु *s. m.* A child, an infant. -**शुः** *nom. sin.* **शिशोः** *gen.*

शिष्ट *passive part.* (*of the verb* **शिष**) Left. Distinguished. Chief, principal. *sub. m.* A courtier, counsellor. A chief. A good man. -**ष्टान्** *acc. pl.* -**ष्टैः** *ins. s. m.* or *n.* Residue, rest, remnant. -**ष्टस्य** *gen. sin.*

शिष्टसभा *s. f.* TATP. A council of state, an assembly of chief officers. -**सभाम्** *acc. sin.*

शीघ्रम् *ind.* Quickly.

शीत *nom. sin. m. of* **शीत** *adj.* Cold.

शीतकाले *loc. sin. of* -**काल** *s. m.* KARM. Cold weather.

शीतताम् *accusative sin. of* -**तता** *abs. s. f.* (*from* **शीत** *adj.* Cold) Coldness.

शीतलम् *nominative singular n. adj.* Cold, chilly, cool.

शीतार्त्त TATP. Chilled, or pinched by the cold. -**तार्त्तान्** *acc. pl. m.*

शीलः *nom. sin. m. of* **शील** *adj.* Possessed of, endowed with, practising. *s. m.* Nature, habit, disposition. Good conduct, virtue, morality. Beauty.

शीलगुणादि *s. n.* Beauty, amiability, &c.

शीलतटा *nom. sin. f.* BAHUV. Having good conduct for its bank or shore.

शीलसम्पन्न TATP. Well-conducted, of good conduct, disposition, or character. -**सम्पन्नाः** *nom. pl. m.*

शुक *s. m.* A parrot. **शुकः** *nom. sin.* -**कम्** *acc.* -**केन** *ins.* **शुक** *voc.* -**काः** *nom. pl.*

शुकवत् *ind.* Like a parrot.

शुक्लीकृताः *nominative pl. m. of* -**क्लीकृत** CHWI, *from* **शुक्ल** White, *and* **कृत** Made.

शुचम् *acc. sin. of* **शुच्** *s. f.* Sorrow, grief, distress.

शुचि *adj.* Pure, correct, faultless, free from error or stain. **शुचिम्** *acc. sin. m. s. m.* A faithful and honest man. **शुचिः** *nom. sin.* **-चिम्** *acc.*

शुचित्वम् *nom. sin. of* **शुचित्व** *abs. sub. n.* (*from* **शुचि** *adj.* Pure) Purity, cleanness.

शुद्धः *nom. singular mas. pass. part.* (*of the verb* **शुध** Be pure) Pure, faultless, blameless, correct.

शुद्धमतौ *loc. sin. of* **-द्धमति** *m. f.* BAHUV. Pure-minded.

शुध्यति *3d person sin. pres. of the verb* **शुध** *4th cl. par.* Become clean, be cleansed.

शुभ *adj.* Happy, fortunate, good, fair. **शुभा** *nom. sin. f. s. n.* Good fortune, auspiciousness, weal, happiness. **शुभम्** *nom. sin.*

शुभलग्न *subs. mas.* KARMADH. A lucky moment. **-लग्नम्** *acc. sin.*

शुभाशुभम् *nom. singular n. of* **शुभाशुभ** *adjective,* (**शुभ** *and* **अशुभ**) Prosperous and unfortunate, good and evil. *s. n.* Good and ill fortune, weal or woe. **शुभाशुभानि** *nom. pl.*

शुल्क *s. m.* or *n.* Toll, duty, custom.

शुश्राव *3d pers. sin. 2d pret. of the vb.* **श्रु** *par.* Hear.

शुश्रूषेत *3d pers. sin. pot. átm. of* **शुश्रूष** (*desid. form of the vb.* **श्रु** Hear) Should obsequiously honour.

शुष्क *irreg. pass. part.* (*of the vb.* **शुष** Be dry) Dry, dried, sear.

शूकरः *nominative sin. of* **शूकर** *s. m.* A boar. **शूकरेण** *ins.*

शूद्र *s. m.* A man of the fourth caste or servile class, a *Śúdra.* **शूद्रः** *nom. sin.*

शून्यम् *nom. sin. n. of* **शून्य** *adj.* Empty, void. **-न्या** *nom. singular f.* **-न्याः** *nom. pl. f.*

शूर *adj.* Bold, brave. **-रम्** *acc. sin. n. s. m.* A hero. **शूरः** *nom. sin.* **-रम्** *acc.* **-राः** *nominative pl.* **-राणाम्** *gen.*

शूरता *abs. s. f.* Bravery, valour.

शृगालेन *ins. singular of* **शृगाल** *sub. mas.* A jackal. **शृगालात्** *ablative.* **-लाभ्याम्** *instrumental dual.* **शृगालाः** *nom. pl.* **-गालान्** *acc.* **-गालैः** *ins.*

शृङ्ग *s. n.* A horn.

शृङ्गाग्रप्रहरणाभिमुखः *nom. sin. m.* TATP. Presenting the weapons of the tips of his horns; ready or advancing to strike with the point of his horns.

शृङ्गिणाम् *gen. pl. mas. of* **शृङ्गिन्** *adj.* Horned, furnished with horns.

शृणि *subs. fem.* A hook for guiding an elephant. **शृणिः** *nom. sin.*

शृणु *2d pers. sin. imp. of the vb.* **श्रु** *1st cl. par. irreg. in the four conjugational tenses, and resembling more a verb of the 5th cl.* Hear, hearken, listen. **शृणुत** *2d pers. pl. imp.* **शृणोति** *3d person sin. pres.* **-ण्वन्ति** *3d pers. pl. pres.*

शेते *3d pers. sin. pres. of the vb.* **शी** *2d cl. átm.* Lie, lie down, sleep.

शैथिल्य *abs. s. n.* Slackness, remissness.

शैल *s. m.* A mountain, a lofty steep. **शैले** *loc. sin.* **-लेषु** *loc. pl.*

शैलशिखर *s. m.* or *n.* TATP. A mountain-peak. -रे *loc. sin.*

शोकः *nom. sin. of* शोक *s. m.* Sorrow. -केन *ins.* -कस्य *gen.*

शोकचर्चा *sub. fem.* TATPURUSHA, Sorrow-broodings. -चर्चाम् *acc. sin.*

शोकाकुल TATP. Overwhelmed, disturbed, flurried with grief. -लेन *ins. sin. m.*

शोकारातिभयत्राणम् *nom. sin. n.* Protecting, rescuing (or the protector or rescuer) from sorrow, enemies, and peril.

शोकार्त्तैः *ins. pl. m. of* -कार्त्त *adj.* TATP. Pained, afflicted with sorrow, grieved, sad. -कार्त्तानाम् *genitive.* -कार्त्ता *nominative singular fem.* -कार्त्तया *ins.*

शोचितुम् *inf. of the verb* शुच Grieve for, regret, lament.

शोधन *s. n.* A cleaning, clearing, sifting, exploring; search, examination, investigation. -नम् *nom. sin.*

शोभते 3*d pers. sin. pres.* (*of the vb.* शुभ 1*st class átm.*) Shines, looks well, pleases. -भन्ते 3*d pers. pl.*

शोभन *adj.* Resplendent. Richly dressed or ornamented. -ना *nom. sin. f.*

शोभा *sub. fem.* Lustre, beauty, splendour, sheen. -भाम् *acc. sin.*

शौण्डिकी *s. f.* A female keeper of a tavern or dram-shop.

शौर्य्यम् *nom.* or *acc. sin. of* शौर्य्य *abs. s. n.* (*from* शूर *subs. mas.* A hero) Heroism, bravery, valour. शौर्य्ये *loc.*

श्मशाने *loc. sin. of* श्मशान *s. n.* A cemetery.

श्यामा *nom. sin. fem. of* श्याम *adj.* Black, swarthy.

श्येन *s. m.* A kite.

श्रद्दधताम् *genitive plural mas. of* श्रद्दधत् (*from* श्रत् *a particle, denoting* Faith, *and pres. part. of the vb.* धा 3*d class par.* Hold) Believing, confiding.

श्रमणायते 3*d pers. sin. pres. átm.* (*a nominal vb. from* श्रमण A beggar) Is reduced to beggary, becomes a beggar.

श्रयते 3*d pers. sin. pres. of the vb.* श्रि 1*st cl. átm.* Repair, resort, betake one's self, have recourse to, take possession.

श्रवण *s. n.* Hearing. -णात् *abl. sin.*

श्रवणपथ *s. m.* TATP. The ear. -णपथगताः *nom. pl. m.* Reaching to the ear. The eye (or eye-brow) of a *Hindu* woman, which extends lengthways towards the ear, is compared by the poet, to a bow drawn by an archer to its full stretch).

श्राद्ध *s. n.* A funeral ceremony observed at various periods, and for different purposes, consisting of offerings with water and fire to the gods, and gifts and food to the relations present, and assisting Brahmans. -द्धम् *acc. sin.*

श्रान्तः *nom. sin. m. of* श्रान्त *pass. part.* (*of the vb.* श्रम Be weary) Wearied.

श्री *s. f.* Fortune, prosperity. The Goddess LAKSHMI, the wife of VISHŃU, and deity of plenty and prosperity. *A prefix to the name of deities, forming a kind of invoca-*

tion at the beginning of a letter, &c. *and often used repeatedly; as*, *Śrí Śrí* DURGÁ: *also a prefix of respect to proper names of persons; as*, *Śrí* JAYADEVA: *also of works, as, Śrí Bhágavat: this use of it is elliptical; the possessive* मत् *or adj.* युक्त Joined, &c. *being understood, and the sense will then be*, The splendid, the illustrious, the famous, &c. श्रीः *nom.* श्रियम् *acc.* श्रिया *instrumental.*

श्रीखण्ड *s. m. n. Sandal* wood, of which the unctuous preparations are held in high esteem as perfumes.

श्रीपर्व्वत *sub. m.* Name of a mountain, or range of mountains.

श्रीमत् *adjective,* Fortunate, prosperous. Splendid, illustrious. -मान् *nom. sin. m.* -मताम् *gen. pl. m.*

श्रीमद्देवपादाः *nom. pl. m.* TATPURUSHA, The glorious feet of your majesty.-दानाम् *gen. pl.*

श्रुतः *nom. sin. m. of* श्रुत *pass. part.* (*of the verb* श्रु Hear) Heard, listened to. -तम् *nom. sin. n.*

श्रुतवन्तः *nom. pl. m. of* -तवत् *indef. past part.* (*of the vb.* श्रु Hear) Heard.

श्रुतिविषय *s. m.* TATP. An affair of religion, a sacred ordinance, religious observance; *perhaps, more correctly*, BAHUV. Familiar, conversant with, or versed in, holy writ; observant of sacred ordinances. -यैः *ins. pl.*

श्रुतेन *ins. sin. of* श्रुत *s. n.* Sacred science, holy writ.

श्रुतौ *locative sin. of* श्रुति *s. f.* The *Vedas,* severally or collectively, scripture, holy writ.

श्रुत्वा *ind. pret. part.* (*of the verb* श्रु Hear) Having heard; overhearing.

श्रूयते *3d pers. sin. pres. pass. of the verb* श्रु Hear. -यताम् *3d pers. sin. imp. pass.*

श्रेणि *s. m.* or *f.* A corporation, a company of traders or those dealing in the same article. श्रेणयः *nom. pl.*

श्रेयान् *nom. singular m. of* -यस् *irregular compar.* (*of* प्रशस्य *adj.* Excellent) Better, more excellent. Best, most excellent. श्रेयसी *nom. sin. f.* -यः *nom. sin. n.*

श्रेष्ठतम *double superl.* (*of* प्रशस्य *adjective,* Excellent) Most excellent. -तमम् *acc. sin. n.*

श्रोतुम् *inf. of the vb* श्रु Hear.

श्रोतृ *agent,* A hearer, a listener. -ता *nom. sin. m.*

श्रोत्रियः *nom. singular of* -त्रिय *sub. mas.* A *Brahman* versed in the study of the *Vedas,* a learned theologian.

श्लाघा *s. f.* Praise, commendation.

श्लाघ्यताम् *3d pers. singular imp. pass. of the verb* श्लाघ Praise. श्लाघ्यः *nom. sin. m. fut. pass. part.* Entitled to praise or veneration, praiseworthy, laudable. Honourable.

श्लिष्टेन *ins. sin. m. of* श्लिष्ट *pass. part.* (*of the vb.* श्लिष Embrace) Embraced, touched by, closely cemented.

श्लोकः *nom. singular of* -क *s. m.* A verse, a stanza.

श्लोकद्वयम् TATPURUSHA, *comp. of* **श्लोक** *cr.* A stanza, *and* **द्वयम्** *acc. sin. n.* A couple.

श्वपुच्छः *nom. sin. s. m.* TATP. A cur's tail. **-पुच्छम्** *nom. sin. s. n.*

श्वस् *ind.* To-morrow.

श्वसन् *nom. sin. m. pres. part.* (*of vb.* **श्वस** *2d cl. par.*) Breathing, blowing, puffing.

श्वा *nom. sin. of* **श्वन्** *s. m.* A dog. **श्वानम्** *accusative.*

श्वापदैः *ins. pl. of* **श्वापद** *s. m.* A beast of prey.

ष

षट् *nom. pl. m. f. n. of* **षष्** *num.* Six.

षट्कर्णः *nom. sin. m.* DWIGU, Six-eared.

षड्गुणः *nom. sin. m.* DWIGU, Six-fold.

षड्वर्ग *s. m.* TATP. A class or aggregate of six, as of six defects; lust, covetousness, wrath, envy, pride, and rashness. **-वर्गम्** *acc. sin.*

षण्मासाभ्यन्तरे TATP. *comp. of* **षण्मास** Six months, *and* **अभ्यन्तरे** *locative singular of* **अभ्यन्तर** *s. n.* Included space (In the space of six months).

षाड्गुण्य *collect. s. n.* The aggregate of six properties or qualities. The six modes or acts of royal military policy. **-ण्यम्** *nom. sin.*

षोडशः *nom. sin. m. num. adj.* Sixteenth.

स

स *A contraction of* **सह** With, *often appears as the first member of an* AVYAYÍ *and a* BAHUV. *compound.*

संयम *s. m.* Restraint.

संयमपुण्यतीर्था *nom. sin. f.* BAHUV. Having restraint for its holy place of pilgrimage.

संयुक्त *pass. part.* (*of vb.* **युज** Join, *with* **सम्**) Endued, furnished, possessed of. **-क्ताः** *nom. pl. m.*

संयुत *pass. part.* (*of vb.* **यु** Join, *with* **सम्**) Connected, joined, possessing. **-तम्** *acc. sin. n.*

संयोग *s. m.* Intimate union or associaton. **-गः** *nom. sin.* **-गानाम्** *gen. pl.*

संरक्षति *3d person sin. pres.* (*of the verb* **रक्ष** *1st cl. par.* Guard, *with* **सम्**) Preserves, guards, defends, protects, takes care of.

संलापः *nom. sin. of* **-लाप** *s. m.* Conversation, chat, gossip, colloquy, confabulation.

संलापितानाम् *gen. plural of* **संलापित** *adj.* Talked, conversed, discoursed with, addressed.

संवदेत् *3d pers. sin. pot.* (*of the vb.* **वद** *1st cl. par.* Speak, *with* **सम्**) He should hold communication, maintain a correspondence.

संवर *sub. masculine,* A collection, comprehension. **संवरितुम्** To collect, gather up, draw together.

संवर्द्धयति *3d person sin. pres. of* **वर्द्धि** *caus. of the vb.* **वृध** Increase, *with* **सम्**, Cause to thrive, cherish, protect, promote, patronize,

nourish, feast, regale. संवर्द्धयिष्यति *3d pers. sin. 2d fut.* संवर्द्धित *passive part.* -तः *nom. singular masculine.* संवर्द्धनीयः *nom. sin. m. fut. pass. part.*

संवास *s. m.* A house, dwelling. Company, society. -सः *nom. sin.*

संविभागित्व *abs. sub. neuter,* Participation, co-partnership. -त्वात् *abl. sin.*

संविभागिन् *s. m.* A sharer in a partition of spoil, a co-partner.

संवृत *pass. participle (of the verb* वृ Cover, *with* सम्) Covered, enclosed, panoplied. -तैः *ins. pl. n.*

संशयः *nom. singular of* संशय *s. m.* Doubt, uncertainty. -यम् *accusative.* -यानाम् *gen. pl.*

संशयित *adjec.* Doubtful, uncertain. -तम् *acc. sin. n.*

संश्रय *s. m.* Protection, patronage. Seeking the alliance of a powerful prince, as a safety against actual or future enemies (one of the six modes of military policy.) -यः *nom. sin.*

संश्रयन्तु *3d pers. pl. imp. (of the vb.* श्रि *1st cl. par.* Serve, *with* सम्) Let them resort or repair.

संसर्गः *nom. sin. of* संसर्ग *s. m.* Union, close contact; intercourse, familiarity, acquaintance. -र्गम् *acc.* -र्गात् *abl.*

संसारम् *acc. sin. of* संसार *subs. mas.* The world, mundane existence. -सारे *loc.*

संसूचयति *3d pers. sin. pres. (of the vb.* सूच *10th cl. par. with* सम्) Indicates, implies.

संस्कारः *nom. sin. of* संस्कार *subs. mas.* An embellishment, decoration. An ornamental design. Consecration. Any initiatory or purificatory rite. Recollection, memory. An idea, notion.

संस्कृत *pass. participle (of the verb* कृ Make, *with* सम्, *denoting* Completion or perfection, *and* स् *inserted for euphony)* Wrought, highly finished, polished. *s. n.* Language formed by perfect grammatical rules; the classical and sacred language of the *Hindus.* संस्कृत्य *ind. pret. participle,* Having decorated or adorned.

संस्कृतोक्तिषु KARMADH. *comp. of* संस्कृत *cr.* Classical, polished, *and* उक्तिषु *loc. pl. of* उक्ति *s. f.* A word, expression, phrase.

संस्थानाम् *gen. pl. of* संस्थ *agt.* Staying, stopping, settled, stationary.

संस्थित *pass. part. (of the verb* स्था Stand, *with* सम्) Dead, deceased.-तम् *accusative sin. m.*

संस्थितिः *nom. sin. of* -स्थिति *s. f.* A staying, residing with, abode, permanent residence. Duration, continuance. -स्थितिम् *acc.*

संस्पृष्ट *pass. part. (of the vb.* स्पृश *with* सम्) Touched. -ष्टः *nom. sin. m.*

संहतत्व *abs. sub. n.* Compactness. -त्वात् *abl. sin.*

संहताः *nom. pl. m. of* संहत *pass. part. (of the verb* हन Strike, *with* सम् Together) United, combined, closely allied.

संहतिः *nom. singular of* -हति *s. f.* Union, combination, joint effort.

संहरते *See* उपसंहरते.

संहृष्ट *pass. part.* (*of the verb* हृष Rejoice, *with* सम्) Rejoiced, in high spirits, fired with emulation. -हृष्टाः *nom. pl. m.*

सः *nom. sin. m. of* तद् *pron.* He, she, it or that.

सकरुण BAHUV. Tender, piteous.

सकल *adj.* All, whole, entire. सकलम् *nom. sin. n.*

सकाशम् *ind.* Near.

सकृत् *ind.* Once.

सकोप BAHUV. Angry. -पाः *nom. pl. m.*

सकोपम् AVYAYÍ. Angrily.

सक्तिमत् *adjective,* Fond of, addicted to, attached. -मान् *nom. sin. m.*

सखी *s. f.* A woman's female friend. सखीम् *acc. sin.* सख्या *ins.*

सखे *voc. sin. of* सखि *s. m.* A friend.

सख्यम् *acc. singular of* सख्य *abs. sub. n.* (*from* सखि *s. m.* A friend) Friendship.

सगर *s. m.* Name of a king of ancient time.

सङ्कट *adj.* Narrow, contracted. *s. m.* Name of a goose.

सङ्कल्प *nom. sin. of* सङ्कल्प *s. m.* A resolve, mental determination. A solemn vow, or declaration of purpose.

सङ्कुल *adjec.* Crowded, confined, hemmed in. -लम् *acc. sin. n.*

सङ्कोच *s. m.* A shutting, closing, contraction. -चम् *acc. sin.*

सङ्क्षेप *sub. masculine,* Abridgment, conciseness. सङ्क्षेपात् *ablative singular,* Briefly, compendiously.

सङ्ख्यक *adj.* Numbering, amounting to.

सङ्ख्यामात्रम् *nom. sin. s. n.* TATP. The sum and substance of the numbers, the total of the arithmetic.

सङ्ग *s. m.* Association, society, companionship, intercourse, union, connexion, attachment. सङ्गः *nom. sin.* सङ्गात् *abl.*

सङ्गत *passive participle* (*of the verb* गम Go, *with* सम्) Apposite, proper. An alliance formed by the good on the foundation of friendship. -तः *nom. sin. m.* *s. n.* Union, meeting. Friendship, acquaintance, connexion. सङ्गतम् *nom.* or *acc. sin.*

सङ्गतिः *nominative sin. of* सङ्गति *sub. f.* A frequenting, a going to; society.

सङ्गमः *nom. sin. of* सङ्गम *s. m.* A meeting, union, association, conjunction of persons.

सङ्गमयति 3*d pers. sin. pres. of* गमि (*caus. of the verb* गम Go, *with* सम् Together) Causes to meet, encounter, or mix.

सङ्गात् *abl. sin. of* सङ्ग *s. m.* Union.

सङ्गृह्यते 3*d pers. sin. pres. pass.* (*of the vb.* ग्रह Take, *with* सम्) Is received, can or may be received. सङ्गृहीत *passive part.* Compiled.

सङ्ग्रहः *nom. sin. of* सङ्ग्रह *s. m.* A collection, a short compilation. A store. A taking, seizing. Reception, admission, entertainment. -हात् *abl. sin.* सङ्ग्रहे *loc.*

सङ्ग्रहण *s. n.* A mixing, blending, inlaying.

सङ्ग्राम *s. m.* War, battle. -मे *loc. sin.*

सङ्ग्राह्य *future passive part. (of the verb* ग्रह *with* सम्) Proper to bereceived.-ह्यः *nom. sin. m.*

सङ्घात *s. m.* An assemblage, multitude, clan, confederacy. Association, combination.

सचकितम् AVYAYÍ. With timidity, timidly, timorously.

सचिव *s. m.* A minister. -वः *nom. sin.* -वम् *acc. sin.*

सजाराम् *acc. sin. f.* BAHUV. Along with her paramour.

सज्ज *adj.* Ready, prepared. सज्जीकुरु *2d pers. singular imperative,* CHWI, Make ready. सज्जीक्रियते *3d person singular pres. pass.* Is made ready. -क्रियताम् *3d person sin. imp. pass.* Let be made ready. सज्जीकृत *passive part.* Made ready, put in order. -तम् *nom. sin. n.* सज्जीकृत्य *ind. preterite participle,* Having made ready. -ज्जीभूय *indeclinable pret. part.* Having become prepared.

सज्जनाः *nom.* or *voc. plural mas. of* सज्जन *adjective,* Good, respectable, virtuous. -ज्जनैः *ins.*

सञ्चयः *nom. sin. of* सञ्चय *s. m.* A collection, a store, a gathering together.

सञ्चरन्ति *3d pers. pl. pres. of the verb* चर *1st cl. par.* Go, *with* सम्, Rove, prowl about. सञ्चरन् *nom. sin. m. pres. part.*

सञ्चारक *s. m.* A leader, a guide. -कैः *ins. pl.*

सञ्चारित *passive part. of* चारि *(caus. of the vb.* चर Go, *with* सम्) Made to go, set in motion, moved, worked. -तेन *ins. sin. m.*

सञ्चित *pass. part. (of the verb* चि Collect, gather, *with* सम्) Accumulated, hoarded.

सञ्चिन्त्य *ind. pret. part. of the vb.* चित (इ) Think, *with prep.* सम्) Having maturely considered.

सञ्जनयन्ति *3d pers. pl. pres. (of* जनि *caus. of the verb* जन Be born, *with* सम्) They engender or excite.

सञ्जातकौतुकः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Having his curiosity excited.

सञ्जातेर्ष्याः *nom. pl. f.* BAHUVRÍHI, Grown envious (सञ्जात *and* ईर्ष्या).

सञ्जीवक *s. m.* Name of a bull.

सञ्जीवकनन्दकनामानौ *acc. du. m.* BAHUV. Named Sanjívaka and Nandaka.

सञ्ज्ञा *s. f.* A name, appellation, sign.

सत् *nom. sin. n. part. pres. (of the verb* अस *2d class par.* Be) Being. Actual, real, in possession. (as property, &c.) Good, excellent, virtuous. सति *loc. sin. m.* or *n.* सद्भिः *instrumental pl. m.* सताम् *gen. pl. m.*

सततम् *ind.* Always, ever, eternally, continually.

सती *nom. sin. f. of* सत् *pres. part. (of the vb.* अस *2d cl. par.* Be) Being. *s. f.* A virtuous wife, a *Suttee.* सतीम् *acc. sin.*

सतीत्वम् *nom. singular of* सतीत्व *abs. s. n. (from* सती *s. f.* A virtuous woman, a *Suttee)* Chastity, purity in a wife. -तीत्वे *loc. sin.*

सत्कारम् *acc. singular of* सत्कार *sub. m.* Hospitable treatment or reception.

सत्कृत्य *ind. pret. part. (of the vb.* कृ Do, *with* सत् Good) Having treated with respect.

सत्त्व *abstract s. n. (from* सत् Being) Being. Nature. Excellence, goodness. Strength. Self-possession, command, steadiness, equanimity. सत्त्वम् *nom. sin.* -त्त्वात् *abl.* सत्त्वस्य *gen. also, mas.* or *n.* An animal, a being. सत्त्वेषु *loc. pl.*

सत्त्वोत्साह *s. m.* TATP. Natural energy or perseverance.

सत्पात्र KARM. A worthy or virtuous person.

सत्पात्रवर्षिन् *agt.* Judicious in liberality, a bestower of favours on the worthy.-वर्षी *nom. sin. m.*

सत्पुरुषः *nom. sin. of* सत्पुरुष *s. m.* KARM. A good or virtuous man. -रुषाः *nom. pl.*

सत्य *adj.* True, veracious. सत्यः *nom. sin. mas.* सत्या *nom. sin. f.*

सत्यता *nom. sin. abs. s. f. (from* सत्य *adj.* True) Truth, trueness.

सत्यम् *nom.* or *acc. sin. of* सत्य *sub. neu.* Truth. सत्ये *loc. ind.* Indeed, verily, in sooth, truly, *a particle of interrogation and asseveration.*

सत्यमेव *ind.* In sooth, in very deed.

सत्यवचनार्थम् *ind.* For the sake of saying the truth.

सत्यवाच् BAHUV. Truth-speaking. -क् *nom. sin. m.*

सत्यवादित्वम् *nominative sin. abstract sub. neu. (from* -त्यवादिन् A truth-speaker) Veracity, truth-speaking.

सत्यवादिन् *agt.* Truth-speaking. -नम् *acc. sin. m.*

सत्याभिधान BAHUV. Truth-speaking.

सत्यार्यौ *nom. du. m* DWANDWA, True and respectable.

सत्योत्कर्ष *s. m.* TATPURUSHA, Excellence or eminence in truth; true and sterling excellence. -र्षेण *ins. sin.*

सत्योदका *nom. sin. fem.* BAHUV. Having truth for its waters.

सत्रासम् AVYAYÍ. With fear, in a fright.

सत्वरम् AVYAYÍ. Quickly, speedily, hastily, in haste.

सत्समागम *sub. mas.* TATP. The society of the good. -मः *nom. sin.* -मम् *acc. sin.*

सदर्प *adjec.* Proud, haughty, arrogant. -र्पः *nom. sin. m.*

सदर्पम् AVYAYÍ. Haughtily, arrogantly, proudly.

सदसि *loc. sin. of* सदस् *s. n.* An assembly, meeting.

सदा *indeclinable,* Always, ever, at all times. Perpetually.

सदारपुत्रः *nom. sin. m.* BAHUV. With wife and son.

सदृश *adjective,* Like, resembling, similar, equal. -शः *nom. sin. m.* -शम् *acc. sin. n.*

सद्भावः *nom. singular of* सद्भाव *s. m.* Good

temper, good nature, kindness, amiability, A pure or holy disposition or nature. सद्भावेन *ins.*

सद्भिः *ins. pl. m.* (*of* सत्) By the good.

सद्दन्द्वः *nom. sin. m.* BAHUV. One who can keep a secret. Contentious, strifeful.

सधनम् *acc. sin. m.* BAHUV. Wealthy.

सन् *nom. sin. m. of* सत् *pres. part.* Being.

सनाथीक्रियताम् CHWI, (*from* सनाथ BAHUV. Having a master, क्रियताम् *3d person sin. imp. passive*) Let (it) be made to possess a master.

सन्तः *nom. pl. m. of* सत् Good, virtuous, just.

सन्तति *s. f.* Offspring. -तिः *nom. sin.*

सन्तर्पितः *nom. sin. m. passive part. of* तर्पि (*causal of the verb* तृप Be satisfied, *with* सम्) Fed, satisfied, satiated.

सन्तान *s. m.* Offspring, progeny, a son or daughter. Spreading, expansion.

सन्तानसन्धिः *nom. sin. s. m.* Peace cemented by family alliance.

सन्ताप *s. m.* Torment, pain, distress. -पः *nom. sin.*

सन्तापयन्ति *3d pers. pl. pres. of* तापि (*causal of the verb* तप Be hot, *with* सम्) Torment, pain, distress, annoy, molest.

सन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* अस *2d cl. par.* Be. सन्तु *3d pers. pl. imp.*

सन्तुष्टम् *nom. sin. neu. of* सन्तुष्ट *pass. part.* (*of the verb* तुष Be pleased, *with* सम्) Pleased, satisfied, contented. -न्तुष्टस्य *gen. sin. mas.* सन्तुष्टाः *nom. plural masculine.* सन्तुष्टा *nom. sin. f.*

सन्तोष *sub. mas.* Contentment, satisfaction, delight. -न्तोषः *nom. sin.* -न्तोषाय *dat.*

सन्तोष्य *ind. preterite part. of* तोषि *causal* (*of the vb.* तुष Be satisfied, *with* सम्) Having gratified. सन्तोषित *passive part.* Contented, pleased, gratified. -तः *nom. sin. m.*

सन्त्यज्यते *3d person singular present pass. of the vb.* त्यज Quit, desert, *with* सम्.

सन्त्रस्त *pass. participle* (*of the vb.* त्रस Fear, *with* सम्) Terrified, affrighted, alarmed, appalled. -स्तः *nom. sin. m.* -स्तम् *acc. sin. m.*

सन्दध्यात् *3d pers. sin. pot.* (*of the verb* धा *3d cl. par.* Have, hold, *with* सम्) Should unite, make peace, form an alliance, combine, or hold together.

सन्दर्शन *s. n.* A looking, a seeing. Appearance, view. A shewing. -नात् *abl. sin.*

सन्दर्श्य *indec. pret. participle of* दर्शि *caus.* (*of the vb.* दृश See, *with* सम्) Having shewn, or made to appear.

सन्दिग्ध *passive participle* (*of the verb* दिह *with* सम्) Doubtful. -ग्धः *nom. sin. m.*

सन्दीपन *agent,* Lighting up, who or what lights up. -नम् *nom. sin. n.*

सन्देहः *nom. sin. of* सन्देह *substantive mas.* Doubt, uncertainty, risk. -न्देहे *loc. sin.*

सन्धातव्य *future pass. part.* (*of the verb* धा Hold, *with* सम्) To be reconciled or restored to favour. -तव्यः *nom. sin. mas.* सन्धातुम् *inf.* To put together, unite, mend, repair; conciliate, reconcile; readmit to friendship.

सन्धान *sub. n.* A holding together, uniting, joining, mending. The concluding of a peace. Distillation, distilling; the manufacture of spirituous liquors. Alliance, union, peace. -नम् *nom.* or *acc. sin.* -ने *loc.*

सन्धाय *ind. pret. part.* (*of the vb.* धा Hold, *with* सम्) Having formed an alliance, having made peace.

सन्धिः *nom. sin. of* सन्धि *s. m.* Peace, union, alliance. Reconciliation. Union, (one of the six modes of military policy.) सन्धिम् *accusative.* सन्धिना *ins.* सन्धयः *nom. pl.* सन्धीनाम् *gen.*

सन्धिकुशल *adj.* TATP. Skilled in the art of forming alliances. -लैः *ins. pl. m.*

सन्धित *adj.* Made peace with. -तः *nom. sin. m.*

सन्धिविद् KWIP, Acquainted with alliances. -विद्भिः *ins. pl. m.*

सन्धीयते 3*d pers. singular pres. passive* (*of the verb* धा Hold, *with* सम्) Is made peace with. सन्धीयताम् 3*d pers. sin. imp.*

सन्धेयः *nom. sin. m. of* सन्धेय *fut. pass. part.* (*of the verb* धा Hold, *with* सम्) To be put together or united. To be made peace with, fit or worthy to be made peace with; सन्धेयाः *nom. pl. m.*

सन्ध्या *s. f.* The twilight. सन्ध्ये *nom. du.*

सन्ध्याकाल *sub. m.* Twilight, evening-tide, dusk. -ले *loc. sin.*

सन्ध्यासमय *s. m.* Evening, evening-tide. -ये *loc. sin.*

सन्निकर्षेण *ins. singular of* सन्निकर्ष *sub. mas.* Proximity, nearness.

सन्निधानेन *ins. sin. of* -न्निधान *sub. neuter,* Proximity, presence, vicinity. -न्निधाने *loc.*

सन्निधौ *loc. sin. of* सन्निधि *s. m.* Proximity, nearness, presence.

सन्निपातक *sub. mas.* A dangerous illness, a morbid state of the three humours. -के *loc. sin.*

सन्निमित्ते *loc. singular* (*of* निमित्त *sub. n. subjoined to* सत्) In a good cause, or for the sake of the good.

सन्निहिता *nom. sin. f. of* -न्निहित (*pass. participle* (*of the verb* धा Hold, *with* नि *and* सम्) Near, proximate, at hand, present.

सन्निहितापायः *nominative singular mas.* BAHUVRÍHI, (सन्निहित Near, *and* अपाय End, departure) Transient, brief.

सन्मानम् *nom. sin. of* सन्मान *s. n.* TATP. Respect, esteem for the good. The respect or esteem of the good.

सन्मार्गे *loc. sin. of* सन्मार्ग *s. m.* KARMADH. Good or virtuous conduct.

सन्मित्र *s. n.* KARMADH. A true or steady friend.

सपत्नी *s. f.* A rival wife. सपत्न्यः *nom. pl.*

सपरिवारः *nom. singular m.* BAHUVRÍHI, *comp. of* स With or having, *and* परिवार *s.* A train or retinue.

सपुत्रदारः *nom. sin. m.* BAHUV. With son and wife.

सप्त *nom. of* सप्तन् *common gend.* Seven.

सफलः *nom. singular m.* BAHUV. Fruitful, productive, beneficial. **सफलम्** *nom. sin. n.* (**स** With, **फल** Fruit).

सबन्धुः *nom. sin. m.* BAHUV. Possessed of a friend, befriended.

सभयम् AVYAYÍ. With fear, timidly.

सभा *nom. sin. of* **सभा** *s. f.* A court, an assembly. A levée, a public audience. A meeting, a council. **-भाम्** *acc.* **-भायाम्** *loc.*

सम् *prep.* With, together with, together, altogether; completely, perfectly. **सं**, **सङ्**, **सञ्**, *and* **सन्** *are forms assumed according to the nature of the following consonant.*

समः *nom. sin. m. of* **सम** *adj.* Like, similar, equal. Plain, level, even (surface). **समेन** *ins. sin. m.* **समे** *loc. sin. m.* or *n.*

समताम् *acc. sin. of* **समता** *abstract s. f. (from* **सम** *adj.* Equal) Equality, level, similarity.

समधिक *adj.* Exceeding, abundant, plentiful.

समन्ततस् *ind.* All around, on every side.

समन्वित *passive part.* (*of the verb* **इ** Go, *with prep.* **अनु** *and* **सम्**) Possessed of, possessing, full of. **-तः** *nom. sin. m.*

समम् *acc. m.* or *nom.* or *acc. n. of* **सम** *adj.* Equal. *ind.* With, along with, *governing the instrumental case.* Equally, alike. At the same time.

समय *s. m.* Time, season. **-ये** *loc. sin.*

समयोचित *adj.* TATPURUSHA, Suited to the occasion, as the occasion demands. **-तम्** *acc. sin. n.* *See* **उचित**.

समर *s. m.* or *n.* War, battle, conflict. **-रम्** *acc. sin.*

समर्थः *nom. singular m. of* **समर्थ** *adj.* Able, capable, competent, strong, powerful. **समर्थानाम्** *gen. pl. m.*

समर्पयति *3d pers. sin. pres. of* **अर्पि** (*causal of vb.* **ऋ** *par.* Go, *with* **सम्**) Deliver in charge, consign, entrust, present, surrender, deliver up. **समर्पय** *2d pers. singular imp.* **-मर्पिता** *nom. sin. f. pass. part.* **-मर्पितानि** *nom. pl. n.* **-र्पितवान्** *nom. sin. m. indef. past part.* He surrendered, delivered, made over. **समर्पयितव्या** *nom. sin. f. fut. pass. part.*

समवाय *s. m.* A collection, assemblage. **-यः** *nom. sin.*

समवीर्यौ *nom. dual mas.* TATP. Equal in strength.

समसन्धि KARM. Alliance or peace on equal terms. **समसन्धितः** *nom. sin. m. adjective,* Bound by, or formed on, equal terms.

समस्त *passive part.* (*of the verb* **अस** Throw, *with* **सम्**) Combined. The whole. **समस्तैः** *ins. pl. n.*

समहीधरम् *acc. sin. n.* BAHUVRÍHI, With mountains, mountainous.

समा *nom. sin. fem. of* **सम** *adj.* Like. **समाः** *nom. pl. m.*

समाकाराः *nom. pl. m.* BAHUV. (*from* **सम** Same, *and* **आकार** *sub. m.* Form) Like, resembling, similar.

समाकुल *adjective,* Embarrassed, incommoded. **-लम्** *acc. sin. n.*

समाख्यात *pass. participle* (*of the verb* ख्या Tell, *with* आ *and* सम्) Told, related. -तम् *nom. sin. n.*

समागत *passive participle* (*of the verb* गम Go, *with* आ *and* सम्) Come, arrived. Returned. -तः *nom. sin. m.* -तम् *acc.* समागत्य *ind. pret. part.* Having come.

समागमः *nom. sin. of* -मागम *s. m.* Union, meeting, encounter, intercourse, acquaintance. समागमम् *accusative.* -गमात् *abl.* -गमे *locative.* -गमाः *nom. pl.*

समाचरति *3d pers. sin. pres. of the vb.* चर 1*st class par.* Go, *with prep.* आ *and* सम् Practise, observe, keep. -माचर 2*d pers. sin. imp.* -चरेत् 3*d pers. singular potential.*

समाज्ञापयति 3*d pers. sin. pres. of* ज्ञापि (*caus. of the vb.* ज्ञा Know, *with* आ *and* सम्) Commandeth. -माज्ञापय 2*d pers. sin. imp.*

समादिशति 3*d pers. sin. pres. of vb.* दिश 6*th cl. par.* Shew, *with* आ *and* सम् Command.

समाधत्ते 3*d pers. sin. pres. of the verb* धा 3*d cl. átm.* Hold, *with* आ *and* सम् Repair, compose, adjust, set to rights. -धातुम् *infinitive.*

समाधि *sub. mas.* Deep meditation, devout thought. -माधिष्ठ *agt.* Dwelling in the thought, controlling the meditations, influencing the cogitation. -ष्ठया *ins. sin. f.*

समानाः *nom. pl. m. of* समान *adj.* Equal, like, similar, one, uniform, same.

समानार्थप्रयोजनः *nom. sin. m.* BAHUV. Having the same object and purpose.

समापन्न *passive part. of the verb* पद Go, with *prep.* आ *and* सम्) Come, occurred, happened.

समाप्तः *nom. sin. m. pass. part.* (*of vb.* आप Obtain, *with* सम्) Ended.

समाप्ति *s. f.* End, conclusion, finis. -प्तिः *nom. sin.*

समायातः *nom. sin. m. passive participle* (*of the vb.* या Go, *with* आ *reversing the action, and* सम्) Arrived, come.

समायुक्तः *nom. singular mas. pass. part.* (*of the vb.* युज *with* आ *and* सम्) Joined, connected, united.

समारब्धा *nom. sin. f. of* आरब्ध *pass. part.* (*of the verb* रभ Begin, *with* आ *and* सम्) Commenced in earnest, begun.-ब्धम् *nom. sin. n.*

समालभ्यताम् 3*d person sin. imp. passive of the verb* लभ Gain, *with* आ *and* सम्.

समालम्बते 3*d pers. sin. pres.* (*of vb.* लब इ, 1*st cl. átm. with* आ *and* सम्) Supports, maintains, keeps up.

समालोच्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* लोच See, *with* आ *and* सम्) Having considered.

समावासित *adjec.* Sojourning, taking up a residence, lodged, encamped. -तः *nom. sin. m.* -वासितकटकः *nom. singular mas.* BAHUVRÍHI, Encamped. (समावासित *and* कटक *s. m. n.* A camp).

समाश्वसिहि 2*d pers. sin. imp.* (*of the vb.* श्वस

2d cl. par. Breathe, *with* आ *and* सम्) Be of good cheer, console yourself.

समाहत *passive part.* (*of the vb.* हन Strike, *with* आ *and* सम्) Struck. Defeated. -ताः *nom. pl. m.*

समाहूय *ind. pret. part.* (*of the vb.* ह्वे Call, *with* आ *and* सम्) Having summoned or called for.

समीक्ष्य *ind. pret. part.* (*of the vb.* ईक्ष See, *with* आ *and* सम्) Having seen, looked at, or considered.

समीपम् *acc. sin. n. of* समीप *adj.* Near, nigh. समीपे *loc. singular n.*-मीपवर्त्तिनी *nom. sin. f. agt.* Standing, or being near.

समीहितम् *nom. singular n. pass. part.* (*of the verb* ईह Wish, *with* सम्) Wished. *s. n.* Wish, aim, desire.

समुच्छेत्तुम् *inf. of vb.* छिद Cut, *with* उत् Up, *and* सम् Completely.

समुच्छ्रित *adj.* High, tall, lofty.-तान् *acc.pl.m.*

समुत्थाय *ind. pret. participle* (*of the vb.* ष्ठा Stand, *with* उत् *and* सम्) Having arisen.

समुदय *s. m.* A multitude, assemblage.

समुदीरित *passive participle* (*of the verb* ईर Go, *with* उत् *and* सम्) Declared, said. -तः *nom. sin. m.*

समुद्दिश्य *ind. pret. part. of the verb* दिश Point out, *with* उत् *and* सम्.

समुद्धत *passive part.* (*of the vb.* हन Strike, *with* उत *and* सम्) Upraised.

समुद्धतलाङ्गूलः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Cocking his tail.

समुद्धरेत् *3d pers. sin. pot.* (*of the vb.* हृ *1st cl. par.* Take, *with* उत् *and* सम्) Would pick up, would withdraw.

समुद्यत *adj.* Ready, prepared. -तः *nom.sin.m.*

समुद्रतीर *s. n.* TATP. The sea-shore. -रे *loc. sin.*

समुद्रम् *acc. sin. of* समुद्र *sub. neuter,* The sea. -मुद्रेण *instrumental.* -द्रात् *abl.* समुद्रे *loc.*

समुन्नतिम् *acc. sin. of* समुन्नति *subs. fem.* Eminence, rank, exaltation.

समुन्मूलयितुम् *inf.* (*of the vb.* मूल *10th cl.* Take root, *with* उत् *and* सम्) Completely to uproot.

समुपविष्ट *pass. part.* (*of the vb.* विश Enter, *with prep.* उप *and* सम्) Sat, seated. -ष्टः *nom. sin. m.*

समुपस्थिते *locative sin. mas. passive part.* (*of the vb.* ष्ठा, *with* उप *and* सम्) Attained, acquired. Arrived, impending. -स्थितम् *nom. sin. n.*

समुह्यते *3d person sin. present passive of the verb* वह Bear, carry, *with* सम्.

समूल BAHUVRÍHI, Along with his stock or generation. -लम् *acc. sin. m.* Having a root. -मूलेषु *loc. pl. m.*

समृद्धः *nom. sin. m. of* समृद्ध *pass. part.* (*of the vb.* ऋध Prosper, *with* सम्) Prosperous, affluent. -मृद्धान् *acc. pl. m.* -मृद्धा *nominative singular f.* -द्धाम् *acc.*

समृद्धिसमये *loc. sin. of* -द्धिसमय *sub. mas.* TATP. A season of prosperity.

समेयात् *3d pers. singular pot.* (*of the vb.* इ *2d cl. par.* Go, *with preposition* आ *and* सम्) He should march across. -ताम् *3d person dual,* May both come together. **समेत्य** *ind. pret. part.* Having met.

समैः *ins. plural m. of* सम *adj.* Like, equal, similar.

सम्पत्तिम् *acc. sin. of* -म्पत्ति *s. f.* Success, prosperity, advancement, affluence, fortune, wealth, happiness. सम्पत्तेः *gen.* -म्पत्तौ *loc.* -म्पत्तयः *nom. pl.*

सम्पद् *nom. sin. of* -म्पद् *s. f.* Accomplishment, success, advancement, prosperity, a flourishing condition. A competence. Perfection, excellence, distinction. -म्पदा *ins.* -म्पदि *loc.* -म्पदः *nom. pl.* -दाम् *gen.*

सम्पद्यते *3d person sin. pres.* (*of the verb* पद् *4th class átm.* Go, *with* सम्) Comes to pass. सम्पादनीय *future pass. part. causal form,* To be brought to a consummation, to be accomplished.

सम्पन्नम् *acc. sin. m. of* -म्पन्न *passive part.* (*of the verb* पद् Go, *with* सम्) Accomplished, completed, effected, obtained. Endued, gifted. -म्पन्नाः *nom. pl. m.* or *f.* -न्ना *nom. sin. f.*

सम्पूज्य *ind. pret. participle of the verb* पूज Worship, pay respect, *with* सम्.

सम्प्रति *ind.* Now, at present.

सम्प्रदान *s. n.* A gift, donation. -नात् *abl. singular.*

सम्प्रश्न *s. m.* A question, enquiry. -श्नेषु *loc. pl.*

सम्प्रसाध्य *fut. pass. part.* (*of the verb* साध Accomplish, *with* प्र *and* सम्) To be accomplished.

सम्प्राप्तः *nom. sin. m. of* सम्प्राप्त *pass. part.* (*of the verb* आप Obtain, *with* प्र *and* सम्) Obtained, reached, overtaken, seized.

सम्प्राप्नुवन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* आप *5th class par.* Obtain, *with prep.* प्र *and* सम्) Meet with, light upon, incur.

सम्प्रेषितः *nom. sin. mas. of* सम्प्रेषित *passive part.* (*of* एषि *causal of the verb* इष Go, *with* प्र *and* सम्) Dismissed. *Inseparable prepositions ending in* अ *lose their finals before roots beginning with* ए *or* ओ. *See Grammar, Rule 3, i.*

सम्बन्धः *nominative sin. of* -म्बन्ध *sub. mas.* Connexion. -म्बन्धान् *acc. pl.*

सम्बन्धक *sub. mas.* Connexion by birth or marriage. -कः *nom. sin.*

सम्बन्धिन् *adj.* Related, connected. A relation, connexion. -ना *ins. sin. m.*

सम्बोध्य *ind. pret. participle of* बोधि (*caus. of the verb* बुध Understand, *with* सम्) Having explained or apologized.

सम्भवः *nom. sin. of* -म्भव *s. m.* Production, origin, birth. Possibility, existence. -वम् *accusative.*

सम्भवति *3d pers. sin. pres. of vb.* भू *1st cl. par.* Become, *with* सम् Arise, exist, come to pass. Be possible, feasible, practicable, supposeable. -म्भवन्ति *3d pers. pl.*

सम्भावयेत् *3d pers. sin. pot.* (*of* भावि *caus. of the vb.* भू Be, *with* सम्) He should

take thought for, honour or reward.-म्भाव्यते 3d pers. sin. pres. pass.. Is conceived or imagined, is conceivable or imaginable. -म्भाव्य ind. pret. part. Having judged or thought possible, having surmised.

सम्भाष: nom. sin. of -म्भाष s. m. Speech, discourse.

सम्भाषसे 2d pers. sin. pres. of the verb भाष 1st cl. átm. Speak, with सम्, Converse with, speak to, address, accost. -म्भाषित pass. part. Accosted, greeted. -त: nom. sin. m. -म्भाष्य ind. pret. part.

सम्भुज्यते 3d pers. sin. pres. pass. of vb. भुज Enjoy, with सम्.

सम्भूता: nom. pl. m. of सम्भूत pass. part. (of the vb. भू Become, with सम्) Born, produced.

सम्भूय ind. pret. part. (of the verb भू Be, with सम्) Having united or combined.

सम्भ्रम sub. m. Flurry, confusion, haste or hurry arising from joy, fear, &c. Respect, reverence. -म्भ्रमेण ins. sin.

सम्मतम् nom. sin. n. of -म्मत (pass. part. (of the verb मन Think, with सम्) Approved of, consented or agreed to. s. n. Consent, approval, entire concurrence. Opinion. -म्मतेन ins. sin.

सम्मति sub. fem. Consent, approval, concurrence. -म्मत्या ins. sin.

सम्मानम् nom. sin. s. n. Respect, homage.

सम्यक् ind. Wholly, entirely, altogether. Properly.

सयत्न: nom. sin. m. of सयत्न BAHUV. Busy, active, pains-taking, intent, anxious.

सयन्त्रजलशैलम् acc. sin. n. BAHUVRÍHI, Having engines, water, and a lofty steep.

सर: nom. or acc. sin. of सरस् s. n. A lake or pond. -रस: genitive, -रसि loc.

सरस्तीरे loc. sin. n. TATP. On the margin of a lake.

सरस्वती sub. f. SARASWATÍ, the wife of BRAMHÁ, the goddess of speech and eloquence, the patroness of music and the inventress of the *Sanskrit* language and of the *Devanágarí* letters. -स्वत्या ins. sin.

सरित् nom. sin. of -रित् s. f. A river, a stream. -रित: nom. pl. -ताम् gen.

सरिन्मरुवनाश्रयम् acc. sin. n. BAHUV. Containing a river, a wilderness and wood.

सरोग BAHUV. Having sickness, sickly.

सरोगता abs. s. f. Sickliness, disease.

सरोरुह s. n. A lotus (Pond-grown).-रुहम् nom. sin.

सरोषम् AVYAYÍ. Wrathfully, indignantly.

सर्प: nom. sin. of सर्प s. m. A serpent.-र्पेण ins.

सर्पेश्वर: nom. sin. of सर्पेश्वर s. m. TATP. VÁSUKI, sovereign of the serpent race, inhabiting *Pátála* or the regions under the earth.

सर्व्व pronom. All, every. सर्व: nom. sin. -र्वम् nom. or acc. singular neu. -र्वस्य gen. sin. m. or n. सर्वे nom. pl. masculine. -र्वान् acc. सर्वै: ins. -र्वेषाम् gen. -र्व्वेषु locative, सर्वा: nom. or acc. pl. f.

सर्व्वकामसमृद्ध TATPURUSHA, Filling every wish, or all one's desires. -द्धस्य *gen. sin.*

सर्व्वगुणसम्पन्नः *nom. sin. m.* TATP. Endued with every excellence, gifted with every virtue.

सर्व्वज्ञ *agt.* All-knowing; know-all. -ज्ञः *nom. sin. m.*

सर्व्वतस् *ind.* Wholly, altogether.

सर्व्वतेजोमय *adj.* All-glorious. -मयः *nom. sin. m.*

सर्वत्र *ind.* Everywhere, in all places.

सर्वथा *ind.* By all means, altogether, wholly, on every account.

सर्व्वदा *ind.* Always, at all times, ever.

सर्व्वदान *s. n.* TATPURUSHA, The gift of one's all. -नात् *abl. sin.*

सर्वदेवमयः *nom. singular m.* (*from* सर्वदेव All the gods, *affix* मय Made of) Made up of all the gods.

सर्वद्रव्येषु KARMADH. (*comp. of* सर्व *cr.* All, *and* द्रव्येषु *loc. pl. of* द्रव्य *subs. neu.* A thing) Among all things.

सर्व्वभक्ष *agt.* Omnivorous, eating every thing. -भक्षः *nom. sin. m.*

सर्वभूतेषु KARMADH. (*comp. of* सर्व *crude,* All, *and* भूतेषु *loc. pl. of* भूत *s.n.* A being) On all creatures.

सर्व्वमङ्गला *s. f.* The goddess DURGÁ (as all-auspicious.) -लाम् *acc.* -लायाः *gen.*

सर्व्वशङ्का *sub. f.* TATP. Suspicion of every body; all suspicion.

सर्वसहाः *nom. plural m. of* -र्वसह *agt.* All-enduring, bearing or who bears, all things with patience and firmness.

सर्वस्वामिगुणोपेतः TATP. *comp. of* सर्व *crude form,* All, every, स्वामि *cr.* (*for* -मिन्) A lord, गुण *cr.* Excellence, उपेतः *nom. sin m.* Possessed of, endued with.

सर्व्वाङ्ग *s. n.* KARM. All the limbs, the whole body. -ङ्गैः *ins. pl.*

सर्व्वात्मन् *s. m.* KARM. The whole soul. -ना *ins. sin.*

सलज्ज BAHUV. Bashful, modest.-लज्जा *nom. sin. f.*

सलिलात् *abl. singular of* -लिल *sub. neu.* Water. -लिले *loc.*

सवितरि *loc. sin. of* सवितृ *s. m.* The sun.

सविद्य BAHUV. Learned, wise, versed in science. -द्यानाम् *gen. pl. m.*

सविनयम् *ind.* AVYAYÍ. With humility, courteously.

सविशेष BAHUV. Special, peculiar, excellent, superior.

सविशेषम् *ind.* In an especial manner.

सविस्मयः *nom. sin. m.* BAHUV. Astonished.

सव्यग्र BAHUV. Uneasy, vexed, mortified. -ग्रः *nom. sin. m.*

सशङ्कम् AVYAYÍ. With fear.

सशोक BAHUVRÍHI, With sorrow, sorrowful, sad. -कः *nom. sin. m.*

ससम्भ्रम BAHUVRÍHI, With haste, hasty (*from* स With, *and* सम्भ्रम *s. m.* Flurry,

3 *d*

confusion, haste or hurry arising from joy, fear, &c.; *also* respect or reverence) **ससम्भ्रमः** *nom. sin. m.* **-म्भ्रमा** *nom. sin. f.*

ससम्भ्रमम् AVYAYÍ. Hastily, in a hurry, arising from joy, or alarm.

ससर्प BAHUV. Having a serpent, infested by serpents. **ससर्पे** *loc. sin. n.*

ससैन्यबलवाहनाः *nom. pl. m.* BAHUV. With guards, armies, and equipages.

सस्मित BAHUV. With smiles, smiling. **-तानि** *nom. pl. n.*

सह *ind. governing the instrumental case,* With, along with.

सहज *adj.* Innate, inherent, natural. *s. m.* Nature, natural state.

सहते 3*d pers. sin. pres. of the verb* **षह** 1*st cl. átm.* Bear, endure. **सहन्ते** 3*d pers. pl.*

सहसा *ind.* Quickly, suddenly, precipitately, inconsiderately, rashly.

सहस्रम् *nom. singular of* **सहस्र** *sub. neut.* A thousand. **सहस्रेण** *instrumen.* **-हस्रात्** *abl.* **-हस्राणि** *nom.* or *acc. pl.*

सहाय *s. m.* A companion, follower, adherent, friend, helper, coadjutor. **-यः** *nom. sin.*

सहायवत् *adj.* Possessed of a companion, helper, or coadjutor. **-वान्** *nom. sin. m.*

सहितः *nom. sin. m. adj.* Accompanied by, associated with. **-हिताम्** *acc. sin. fem.* **-हितम्** *nom. sin. n. ind.* With, together with.

सा *nom. sin. f. of* **तद्** *pron.* He, she, it, or that.

साकाङ्क्षम् AVYAYÍ. Wishfully, longingly.

साक्षात् *indec.* Before the eyes, in sight, in presence of, before.

साक्षिन् *s. m.* A witness. **साक्षी** *nominative singular.* **-क्षिणी** *nom. sin. s. f.*

सागर *s. m.* An ocean, a sea. **-गरे** *loc. sin.*

सागरान्ताम् *acc. sin. f.* BAHUV. Bounded by the ocean, sea-girt.

साटोपम् AVYAYÍ. With stateliness.

सात्त्विकम् *nom. sin. n. of* **-त्त्विक** *adj.* Good, virtuous, honest, sincere.

सादरम् AVY. Respectfully, reverentially.

साधयामि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* **षाध** 10*th cl. par.* Accomplish, effect, finish; kill, destroy. **साधयन्ति** 3*d person plural.* **-धयितव्यम्** *nom. sin. n. fut. pass. part.*

साधिका *nominative sin. f. of* **साधक** *agent,* Completing, perfective; an accomplisher.

साधित *pass. part.* (*of the vb.* **षाध**) Achieved, accomplished, completed. **-तः** *nom. sin. m.* **साधितुम्** *inf.* To destroy, to kill.

साधु *adj.* Good, virtuous, pious. **साधोः** *gen. singular m.* **साधवः** *nominative plural m.* **साधूनाम्** *gen. plural m.* *s. m.* A good, respectable, worthy man. The good-man of the house, gaffer. A merchant. A usurer. **साधुः** *nom. singular.* **-धुना** *instru.* **-धोः** *gen.* **-धवः** *nom. plural.* **साधुषु** *loc.*

साधु *ind.* Bravo! well done!

साधुद्वितीय BAHUV. Having a merchant as second, attended by a merchant. **-येन** *ins. sin. m.*

साधुवृत्तः *nom. sin. m.* BAHUV. A virtuous or pious person.

साधुशीलत्वात् *ablative singular abs. sub. neuter (from* **-धुशील** *adjec.* Of virtuous conduct) Virtuous or righteous inclination or disposition.

साधूक्त KARM. Well said, well spoken. **-क्तम्** *nom. sin. n.*

साध्यताम् *3d pers. singular imp. passive of the verb* **साध** Accomplish.

साध्यसाधन *s. n.* TATP. The accomplishing of what is to be, or may be, done. **ने** *loc. sin.*

साध्यसिद्धि *s. f.* TATP. The success of an undertaking. **-सिद्धिः** *nom. sin.*

साध्ये *loc. sin. n. of* **साध्य** *fut. pass. part. (of the verb* **साध** Accomplish) (Whatever is) to be accomplished or effected. Feasible, practicable, attainable, manageable.

साध्वस *s. n.* Fear, terror. **-सात्** *abl. sin.*

सानन्दः *nom. sin. m.* BAHUV. Joyful, glad.

सानन्दम् *ind.* AVYAYÍ. Joyfully.

सान्त्व *s. m.* or *n.* Pleasing or conciliatory language. **-न्त्वेन** *ins. sin.*

सान्निध्य *abs. s. n.* Nearness, close attendance. **-ध्यम्** *nom. sin.*

साफल्य *abs. s. n.* Fruitfulness, profitableness, advantageousness. **-ल्यम्** *nom. sin.*

सामग्री *s. f.* Goods and chattels. Furniture, implements, tools, apparatus, gear, the means generally (for the production, formation or performance of a thing or act).

सामन् *s. n.* Conciliation, gentle means. **-म्ना** *ins. sin.* **-म्नि** *loc.*

सामर्थ्य *abs. s. n.* Power, ability.

सामर्थ्यहीनः *nom. sin. m.* TATP. Deprived of strength, strengthless.

सामानाधिकरण्य *abs. s. n.* Common office, function, or government. The receptacle or substratum of common properties.

सामान्यम् *nom. sin. of* **सामान्य** *abs. s. n. (from* **समान** *adj.* Same, like, similar) Equality. A common property. *adjective,* Common, general, universal.

साम्प्रतम् *ind.* Now, actually, at present.

साम्यम् *nom. singular of* **साम्य** *abs. s. n. (from* **सम** *adj.* Equal) Equality, similarity.

सारता *abs. s. f.* Essence, spirit, vigour, strength, worth. **-ताम्** *acc. sin.*

सारम् *nom. singular n. of* **सार** *adj.* Best, excellent, essential, vital, choice, select, sterling. **-राणि** *acc. pl. n.*

सारवत् *adj.* Excellent, choice. **-वतीनाम्** *gen. pl. f.*

सारस *s. m.* The *Sárasa* or Indian crane. **-सः** *nom. sin.* **-सम्** *acc.*

सारासार DWAND. Good and bad.

सारेण *ins. sin. of* **सार** *s. m.* Sum, amount.

सार्थ *sub. mas.* A multitude of travellers, a caravan.

सार्द्धम् *ind.* With, along with, *governing the instrum. case.*

साश्चर्यम् *ind.* AVYAYÍ. With astonishment.

साष्टाङ्गपातम् AVYAYÍ. *See* अष्टाङ्गपात.

साष्टाङ्गम् AVYAYÍ. With the eight members (hands, knees, feet, forehead, and breast).

साहसम् *nom. sin. s. n.* Boldness, daring, rashness. -हसेन *ins.* -हसात् *abl.*

सिंह *sub. m.* A lion. सिंहः *nom. sin.* सिंहम् *acc.*-हाय *dat.*-हस्य *gen.* सिंहाः *nom. pl.*

सिंहल *s. n.* Ceylon.

सिंहलद्वीप *s. m.* The island of Ceylon.-पम् *acc. sin.*

सिंहायते *3d pers. sin. pres. a nominal verb,* Behaves like a lion.

सिंहासन *s. n.* A throne *(from* सिंह A lion, supported by lions wrought in gold, *and* आसन A seat).

सिक्त *pass. part.* (*of the verb* षिच) Wet, soaked. -क्ताः *nom. pl. m.*

सित *adj.* White.

सितोत्पल *sub. neu.* KARMADH. A white water-lily. -लम् *acc. sin.*

सिद्धम् *nom. sin. n. of* सिद्ध *pass. part.* (*of the verb* षिध Succeed) Fulfilled, accomplished, effected, realized, successful. Decided, settled (as a law-suit); proved, demonstrated. Ready, prepared, willing and waiting. सिद्धे *locative singular neu. s. m.* A sage, a seer. -द्धानाम् *gen. pl.*

सिद्धिः *nom. sin. of* सिद्धि *s. f.* Completion, fulfilment, accomplishment; prosperity, success. -द्धिम् *acc.* -सिद्धे *gen.* सिद्धीनाम् *gen. pl.*

सिध्यति *3d pers. sin. pres.* (*of the verb* षिध *4th class par.*) Succeeds, prospers. Is established, proved, or valid. सिध्यन्ति *3d pers. pl.*

सीता *s. f.* SÍTÁ, the daughter of JANAKA, and wife of RÁMACHANDRA. -ताम् *acc.*

सीदसि *2d pers. sin. pres. of the verb* षद *1st cl. par. substituting* सीद *in the conjugational tenses,* Sink, give way, despond. -देत् *3d pers. sin. pot.*

सीमन्तिनी *s. f.* A woman.

सु *prep.* Very; well, good, easy.

सुकरम् *nom. sin. n. of* सुकर *agt.* Easy to be done, feasible, practicable, facile.

सुकृत *pass. part.* (*of the vb.* कृ Do, *with* सु) Well-wrought. -तानि *nom. pl. n. also, s. n.* Reward, recompense, especially heaven, as the reward of virtue. Virtue, moral merit. Kindness, bounty, friendly aid or assistance. -तम् *acc. sin.*

सुकृतिनाम् *gen. pl. m. of* -कृतिन् *adj.* Virtuous, pious, good.

सुखतर *compar.* Easier. -तरम् *ind.* More easily.

सुखदुःखयोः *loc. du. n.* DWANDWA *of the 1st species,* In pleasure and pain. -खदुःखे *loc. sin. n.* DWANDWA *of the 2d species.*

सुखभागिनः *nom. pl. m. of* -भागिन् *adj.* Happy, fortunate, partaking of happiness.

सुखभेद्यः *nom. sin. m.* (*See* भेद्य) Easy to be broken, easily broken or disunited.

सुखम् *nom.* or *acc. sin. of* सुख *s. n.* Pleasure,

happiness, ease, comfort. -खेन *instrum.* -खाय *abl. also, ind.* Happily, comfortably, easily.

सुखयति *3d person sin. pres.* (*of the vb.* सुख *10th class par.*) Pleases, delights, affords pleasure, makes happy.

सुखशोभार्थम् *ind.* For the sake of ease and glory.

सुखसञ्ज्ञा *nom. sin. s. f.* TATP. The term "ease."

सुखसाध्य TATP. Easy to be conquered. -ध्यम् *nom. sin. n.*

सुखानि *nom. pl. of* सुख *s. n.* Pleasure, joy, enjoyment.

सुखावहाः *nom. pl. m.* (*from* सुख, *and* आवह Bringing) Conferring happiness, productive of happiness, pleasure or comfort.

सुखासीनः *nominative sin. m.* (*from* सुख Ease, *and* आसीन *pres. part. of the verb* आस *2d cl. átm.* Sit) Sitting at ease, comfortably seated. -खासीना *nominative sin. f.*

सुखास्वाद *s. m.* Enjoyment, delight, relish.

सुखिस्वभाव *s. m.* KARMADH. A happy or contented disposition. -वात् *abl. sin.*

सुखी *nom. sin. m. of* -खिन् *adj.* Happy, at ease, comfortable, snug. -खिना *instru.* -खिनः *nom. pl.* -खिभिः *ins. pl. m.*

सुखेन *ins. sin.* (*of* सुख *sub. n.*) With ease, pleasure, or comfort; happily, comfortably.

सुखोच्छेद्यः *nom. singular m.* TATP. To be destroyed with ease.

सुखोपविष्टाणाम् TATP. (*compounded of* सुख *crude,* Ease, *and* उपविष्टाणाम् *gen. pl. m. of* उपविष्ट *passive part. q. v.* Seated) Seated comfortably or at ease.

सुगत *voc. sin. m. of* -गत *passive part.* (*of the verb* गम Go, *with* सु) Passed, gone.

सुगुप्त *pass. participle* (*of the vb.* गुप Hide, *with* सु) Well concealed, hidden, kept very secret; private. -गुप्तम् *nom. sin. n.* With the utmost secrecy, very secretly.

सुगुप्तलेख *s. m.* KARM. A very private letter (or one written in cipher). -लेखम् *acc.*

सुगुप्ति *s. f.* Great secrecy. -प्तिम् *acc. sin.*

सुग्रीव *sub. mas.* SUGRÍVA, a monkey king, the son of the sun, and sovereign of *Kishkindhya*, and friend and confederate of RÁMACHANDRA.

सुघटित *pass. part.* (*of the verb* घट *with* सु) Well planned, concerted or devised. -तम् *nom. sin. n.*

सुचरितम् *nom. sin. n. of* -चरित *pass. part.* (*of the vb.* चर, *with* सु) Well-conducted, well-managed. *s. n.* Good conduct.

सुचिन्तितम् *nom. sin. n. passive participle* (*of the vb.* चित द *with* सु) Well-imagined, well-considered, well-pondered upon, well-thought. सुचिन्त्य *ind. pret. part.* Having well-considered.

सुचिरम् *indecl.* A very long while; too long.

सुजनः *nom. sin. mas. of* -जन *adj.* Virtuous, good, respectable. -जनेषु *loc. pl. m.*

सुजला *nom. sin. fem. of* **-जल** BAHUVRÍHI, Possessing clear or sweet water.

सुजीर्णम् *nom. sin. n. of* **-जीर्ण** *pass. part.* (*of vb.* **जॄ** Decay, *with* **सु**) Well digested.

सुत *s. m.* A son. A young one. **-तः** *nom. sin.* **-तम्** *acc.* **-तेन** *ins.* **-तस्य** *gen.* **सुते** *locative.* **-ताः** *nominative pl.* **-तान्** *acc.*

सुतनिर्विशेषम् *acc. sin. m.* Exactly as a child, precisely as his own son.

सुतप्त *passive part.* (*of the verb* **तप** Be hot, *with* **सु**) Hot, very hot. **-तप्तः** *nom. sin. m.*

सुतिनी *nom. sin. s. f.* A mother, the mother of a son.

सुदर्शनः *nom. sin. mas. of* **-दर्शन** *adjective,* Handsome, good-looking. Well-discerning.

सुदुर्लभः *nom. sin. m. adj.* Very hard to be found.

सुदुस्तरे *loc. sin. of* **-दुस्तर** *adject.* (*from* **सु** Very, **दुर्** Hard, *and* **तर** *agt.* Crossing) Inextricable, difficult to cross.

सुदूरम् *acc. sin. n. adj.* Very distant. **-दूरात्** *ablative.*

सुधीः *nom. sin. m. of* **-धी** *adj.* Wise, of good understanding. A sensible, intelligent man.

सुनिभृतम् *indec.* Very secretly, closely, or narrowly.

सुनिरूपितम् *nom. sin. n. passive participle* (*of the vb.* **रूप** See, *with* **नि** In, *and* **सु**) Well examined or inspected, well seen into.

सुनिश्चित *pass. part.* (*of the verb* **चि** Gather, *with* **निर्** Out, *and* **सु**) Well-determined, resolved. **-ताः** *nom. pl. m.*

सुनिश्चितम् *ind.* Most assuredly.

सुन्द *s. m.* Name of certain Daitya or Titan, and brother of Upasunda.

सुन्दर *adjec.* Handsome, beautiful. **-रम्** *nom. sin. n.*

सुपलायित *pass. part.* Well run away. *s. n.* A good, total rout or retreat. **-तम्** *acc. sin.*

सुप्त *pass. part.* (*of the vb.* **स्वप** Sleep) Asleep, sleeping. Lying down, laid down, lodged. Fallen asleep. **सुप्तः** *nom. sin. m.* **-प्तम्** *acc.* **-प्तस्य** *gen.*

सुप्रतिष्ठितः *nom. sin. m. of* **-तिष्ठित** *passive participle* (*of the verb* **ष्ठा** Stand, *with* **प्रति** *and* **सु**) Consecrated. Situated, placed, fixed. **-तिष्ठितम्** *nom. sin. n.*

सुप्रीत *passive part.* (*of the verb* **प्री** *with* **सु**) Very kind, gracious, or friendly. **-तेन** *ins. sin. n.*

सुबुद्धि BAHUVRÍHI, Wise, clever, intelligent, shrewd.

सुभट *s. m.* A warrior, a choice warrior. **-टाः** *nom. pl.* **-टैः** *ins.* **-टेभ्यः** *dat.*

सुभाषित *pass. part.* (*of the vb.* **भाष** Speak, *with* **सु**) Well spoken. *s. n.* A fine speech.

सुमनस् *substantive neu.* The great-flowered jasmine. **सुमनःसङ्घात्** TATP. *comp. of* **समनस्** *crude,* A jasmine, *and* **सङ्घात्** *abl. sin. of* **सङ्घ** *s. m.* Union.

सुमन्त्रित *pass. participle* (*of the verb* **मन्त्र द** Consult, *with* **सु**) Well consulted, planned.

सुमहता *ins. sin. n. of* **-महत्** *adjec.* Very great. **-महान्ति** *acc. pl.*

सुयुद्ध *s. n.* A good fight. -द्धम् *acc. sin.*

सुर *s. m.* A god, an inhabitant of *Swerga.*

सुरक्त *pass. part.* (*of the verb* रञ्ज *with* सु) Well or kindly affected.

सुरक्षित *pass. part.* (*of the verb* रक्ष Guard, *with* सु) Well guarded. -तम् *nom. sin. n.*

सुरत *sub. n.* Sexual intercourse, connubial rites. -तेषु *loc. pl.*

सुरलोक *s. m.* TATP. *Swerga,* the heaven of INDRA, and residence of the celestials. -कम् *acc. sin.*

सुराङ्गना *subs. fem.* TATP. An *Apsaras,* or courtezan of *Swerga.*

सुलभ *adjective,* Of easy acquisition, easily acquired. -भा *nom. sin. f.*

सुललितम् *acc. sin. neut. of* -ललित (*pass. participle of the vb.* लल Shake, *with* सु) Very plump, delicate, or dainty (flesh).

सुवर्ण *s. n.* Gold. A certain weight of gold.

सुवर्णदान *s. n.* TATP. Gift of gold. -नम् *acc.*

सुवर्णवत् *ind.* Like gold.

सुवर्णवत् *adj.* Possessing gold, wealthy. -र्णवती *nom. sin. f.* Name of a city.

सुवर्णवस्त्रादि *nom. sin. neu.* Money, clothes and the rest.

सुविक्रम *s. m.* Valour, prowess. -मः *nom. sin.*

सुविक्रान्त *passive participle* (*of the verb* क्रम Step, *with* वि *and* सु) Heroic, bold, stout. -न्तम् *acc. sin.*

सुविचक्षणः *nom. sin. m. of* -विचक्षण *adjec.* Very clever, sensible, proficient or skilful.

सुविचार्य *ind. pret. part. of* चारि (*causal of the verb* चर Go, *with* वि *and* सु) Having well deliberated, investigated, or discussed.

सुविस्तरम् *ind.* Fully, at full length.

सुव्यक्तम् *ind.* Most clearly, manifestly.

सुशासिता *nom. sin. f. of* -सित *pass. part.* (*of the verb* शास Rule, *with* सु) Well governed, or controlled.

सुशिष्ट *s. m.* A faithful minister, a counsellor. -ष्टैः *ins. pl.*

सुशील *adj.* Well-disposed, good-tempered.

सुष्वाप 3*d pers. sin.* 2*d pret. par. of vb.* स्वप Sleep, lie.

सुसंहत *pass. part.* (*of the vb.* हन Strike, *with* सम् *and* सु) Well-compacted. -हतेन *ins. sin. n.*

सुसंहित *pass. part.* (*of the verb* धा Hold, *with* सम् *and* सु) Well united.

सुसंहितप्रमाणः *nom. sin. m.* BAHUVRÍHI, Having well-united principals.

सुसेवितः *nom. sin. m. of* -वित *pass. part.* (*of the verb* षेव Serve, *with* सु) Well served or obeyed.

सुस्थ *agt.* Happy, prosperous. Safe and sound. -स्थे *loc. sin. n.*

सुस्थित *pass. part.* (*of the verb* ष्ठा Stand, *with* सु) Well-off, well-conditioned.

सुस्थितम्मन्य *agt.* Fancying, or who fancies himself well-off. -मन्यः *nom. sin. m.*

सुहृत्तमाः *nominative plural mas. of* -त्तम (*superl. of* सुहृद् A friend) Most affectionate, very friendly.

सुहृद् or **-हृत्** *nominative sin. of* **-हृद्** *sub. mas.* A friend. **-हृदौ** *vocative dual.* **-दः** *nom. pl.* **-दाम्** *gen.*

सुहृद्भेदः TATPURUSHA *comp. of* **सुहृद्** *cr.* A friend, *and* **भेदः** *nominative singular of* **भेद** *s. m.* A separation, breach. **-द्भेदम्** *acc. sin.*

सुहृद्वाक्यस्य *gen. sin. of* **-द्वाक्य** *s. n.* TATP. A friend's advice.

सूची *s. f.* A needle.

सूचीभेद्य TATP. To be, or that may be pierced with a needle, palpable. **-भेद्ये** *loc. sin. n.*

सूत्र *s. n.* A thread in general, a string.

सूत्रधार *s. m.* A carpenter. **-रेण** *ins. sin.*

सूनृता *nom. sin. f. of* **सूनृत** *adj.* Agreeable, polite, pleasant but also true (speech).

सृज्यन्ते *3d pers. pl. pres. pass. of vb.* **सृज** Create. **सृष्टम्** *nom. sin. neu. pass. part.*

सृष्टि *s. f.* Creation.

सेक *s. m.* A watering, a sprinkling. **-के** *loc. sin.*

सेतु *sub. masculine,* A mound, a dam, a dike, an embankment, a barrier. **-तुः** *nom. sin.*

सेनानी *sub. m.* A general, a commander of an army. **-नीः** *nom. sin.*

सेनापति *s. m.* TATP. A general, commander-in-chief, captain. **-पतिः** *nom. sin.* **-पतिना** *instrum.* **-पते** *vocative.* **-पतयः** *nom. pl.*

सेवक *s. m.* A servant. **-कम्** *acc. sin.* **-केन** *instru.* **-कात्** *abl.* **-के** *loc.* **-काः** *nom. pl.* **-कैः** *ins.*

सेवन *s. n.* Serving, service. A practising, following, attending to. **-ने** *loc. sin.*

सेवा *sub. fem.* Service, servitude, vassalage. Employ. **-वया** *ins. sin.* **-वायाम्** *loc.*

सेवेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* **षेव** *1st cl. par.* Serve, attend, wait upon; expect; use, frequent, practise; enjoy, suffer. **-वते** *3d pers. sin. átm.* **-व्यसे** *2d pers. sin. pres. passive.* **-व्यते** *3d pers.* **-व्यन्ते** *3d pers. pl.* **सेवित** *passive part.* Infested. **-तम्** *nom. sin. n.* **-वितव्य** *future passive part.* To be served, attended, taken care of, honoured. **-तव्यः** *nom. sin. m.* **सेव्य** *fut. pass. part.* To be served, obeyed, worshipped or honoured. **-वयेत्** *3d pers. sin. pot. caus. form with the sense of the primitive,* One should serve.

सेव्यता *abs. s. f.* Rank, eminence, the condition of being served. **-ताम्** *acc. sin.*

सेव्यमान *pres. part. passive (of the verb* **षेव**) Being served. Being well treated. **-नः** *nom. sin. m.*

सेव्यसेवकयोः *gen. du. m.* DWAN. Of served and server, of master and servant.

सैंहीम् *acc. sin. f. of* **सैंह** *adj.* Leonine, lion-like.

सैनिक *sub. m.* A guard, sentinel, piquet. A body of forces, a force, an armament. **-कः** *nom. sin.* **-कम्** *acc.* **-काः** *nom. pl.*

सैन्यम् *nom.* or *acc. sin. of* **सैन्य** *s. n.* An army. **-न्यानाम्** *gen. pl.*

सोढ *pass. part. (of the verb* **षह**) Borne, endured, submitted to, put up with. **-ढः** *nom. sin. m.*

सोढुम् *inf. of the verb* **षह** Bear, suffer, endure.

सोत्साहेन *ins. sin. m. of* **-त्साह** BAHUV. Strenuous, active, energetic, persevering.

सोदर्य्ये *loc. sin. m. of* **-दर्य्य** *s. m.* A brother of whole blood *(from* **स** *a contraction of* **समान** Same, *and* **उदर** Belly).

सोद्योगम् *acc. sin. m. of* **-द्योग** BAHUV. Enterprising, energetic, active, diligent, persevering *(from* **स** *and* **उद्योग**).

सौख्यम् *nom.* or *acc. sin. of* **सौख्य** *sub. n.* Happiness, pleasure.

सौन्दर्य्य *abs. s. n.* Beauty, loveliness. **-र्य्यात्** *abl. sin.*

सौहार्द्दम् *nom. sin. abs. s. n. (from* **सुहृद्** *s. m.* A friend) Friendship.

सौहृद्यम् *nom. sin. of* **सौहृद्य** *abs. sub. n. (from* **सुहृद्** *s.m.* A friend) Friendship.

स्कन्ध *s. n.* The shoulder. **-न्धम्** *accusative sin.* **-न्धेन** *ins.* **-न्धे** *loc.*

स्कन्धोपनेय TATP. To be carried on the shoulders. **-यः** *nom. sin. s. m.* A form of peace-offering, in which fruit or grain is presented as a mark of submission. **-यम्** *acc. sin.*

स्तनकुड्मलम् *acc. sin. sub. neu.* The female breast *(from* **स्तन** A breast, *and* **कुड्मल** An opening bud).

स्तनस्य *gen. singular of* **स्तन** *sub. m.* A teat, a nipple. **स्तनौ** *nom. du.*

स्तब्ध *pass. part.* (*of the vb.* **स्तभ**) Paralysed, stupefied, stiffened, obstructed, hindered, made to stand still. Firm, hard, stiff, rigid. Stupid, insensible. **-स्य** *gen. sin. m.*

स्तब्धकर्णः *nom. sin. m.* BAHUV. Having his ears erect, pricking his ears, stiff-eared.

स्तब्धीकृत्य CHWI, *(from* **स्तब्ध** Stiff, *and* **कृत्य** *ind. pret. part. of the verb* **कृ**) Having stiffened, made rigid.

स्तम्भ *s. m.* A post, a pillar. **-म्भस्य** *genitive sin.* **-म्भे** *loc.*

स्तम्भीभवति *3d person sin. present,* CHWI, *(from* **स्तम्भ** A post, *and* **भवति** Becomes.

स्तवक *s. m.* A cluster of blossoms, a nosegay.

स्तुतिम् *acc. sin. of* **स्तुति** *s. f.* Praise, eulogy.

स्तुवन्ति *3d pers. pl. pres. of the vb.* **ष्टु** *2d cl. par.* Praise, eulogize.

स्त्री *nom. sin. s. f.* A woman, a female. **स्त्रिया** *instru.* **स्त्रियाः** *genitive.* **स्त्रियः** *nom. pl.* **स्त्रीभिः** *instru.* **स्त्रीणाम्** *gen.* **स्त्रीषु** *loc.*

स्त्रीकृत TATP. Done by women. **-ताः** *nom. pl. m.*

स्त्रीभृत्यान् *acc. pl. m.* DWAN. Women and servants.

स्त्रीसेवा *s. f.* TATP. The worship of women, libertinism.

स्थः *nom. sin. mas. of* **स्थ** *agent, used only in composition (from the verb* **ष्ठा** Stand) Standing, abiding, being, existing; who or what stays. **स्था** *nom. sin. f.* **स्थम्** *acc. sin. m.* or *n.*

स्थल *sub. n.* A place, spot, soil, dry or firm ground. **स्थलात्** *abl. sin.* **स्थले** *loc.*

स्थलचर *agt.* Land-going. **-रः** *nom. sin. m.*

स्थलतस् *ind.* From dry land.

स्थलविग्रह *s. m.* TATP. A land-fight. **-हे** *loc.*

स्थल्याम् *loc. sin. of* **स्थली** *sub. f.* A place, spot, soil.

स्थविरे *loc. sin. m. of* **स्थविर** *adj.* Old, aged.

स्थातव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **ष्ठा**) To be stood or dwelt. **-व्यम्** *nom. sin. n.* It is proper to stand, one should remain.

स्थातुम् *infinitive* (*of the vb.* **ष्ठा**) To stand, abide, remain.

स्थानभ्रष्टाः *nom. pl. mas.* TATP. Fallen or removed from the natural or usual situation, displaced; ousted from their homes.

स्थानम् *nom.* or *acc. sin. of* **स्थान** *sub. neu.* A place, spot, situation, station. A middle state, as neither loss nor gain, nor discomfiture nor success, nor expenditure nor accumulation. A staying, continuance, a being fixed stationary, and exempt from increase or diminution. **स्थाने** *loc. sin.*

स्थानान्तरम् *acc. sin. n.* Another place.

स्थापयेत् *3d pers. sin. pot. of* **स्थापि** (*caus. of the vb.* **ष्ठा** Stand) (He) should place. **स्थापित** *pass. part.* Placed, deposited. Set up. Retained. **-तः** *nom. sin. m.* **-ताः** *nom. pl. m.*

स्थायिनः *nom. pl. m. of* **स्थायिन्** *agt. (from the vb.* **ष्ठा** Stand) Staying, abiding, lasting, enduring.

स्थास्यामि 1*st pers. singular 2d fut. par.* (*of the verb* **ष्ठा**) I shall stay or stand. **स्थास्यसि** *2d pers.*

स्थितः *nom. sin. m. of* **स्थित** *pass. part.* (*of the vb.* **ष्ठा** Stand) Stayed, stopped, stood, remained. Standing, abiding, situated. Dwelling, resident. Determined, resolved, decreed, established. Risen, upright. Steady, firm. **स्थितेन** *ins. sin. m.* **स्थितस्य** *gen. singular m.* or *n.* **स्थितौ** *nom. du. m.* **स्थिताः** *nominative pl. mas.* **स्थिता** *nom. singular f.* **स्थितम्** *nom. sin. n.*

स्थितिः *nom. sin. of* **स्थिति** *s. f.* Fixed habit, steadiness (of purpose). Habit, state. A staying, a being fixed or stationary, continuance, stay, preservation. **स्थितेः** *gen.*

स्थित्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* **ष्ठा** Stand) Having stood, remained, or abode.

स्थिरात्मन् BAHUVRÍHI, Firm-minded, resolute. **-नः** *gen. sin.*

स्थीयताम् *3d pers. singular imp. pass.* (*of the verb* **ष्ठा** Stand) Let there be stood or remained.

स्थेय *substantive mas.* A judge, negociator, arbiter. **स्थेयाभ्याम्** *ins. du.*

स्नातक *s. m.* An initiated householder, a man of the three first classes, who having completed the term prescribed for his studies, becomes a householder. **-कः** *nom. singular.*

स्नाति *3d pers. sin. pres. of the vb.* **ष्णा** *2d cl. par.* Bathe. **स्नातः** *nom. sin. m. pass. part.* **स्नातुम्** *infinitive.* **स्नात्वा** *ind. pret. part.* Having performed ablutions.

स्नानम् *nom. sin. of* **स्नान** *s. n.* A washing or bathing; ablution.

स्नानवस्त्र *s. n.* TATP. A wet cloth, a bathing dress. **-वस्त्रम्** *nom. sin.*

स्नानशीलः BAHUV. *comp. of* **स्नान** Ablution, bathing, *and* **शीलः** *nom. singular mas.* Disposition, habit, custom.

स्नायु *s. f.* A sinew, a tendon.

स्नायुबन्धनम् *acc. sin. neu.* TATPURUSHA, A sinew-string. **स्नायुबन्धने** *loc.*

स्निग्ध *pass. part.* (*of the verb* **स्निह्** Be oily) Amiable, kind, affectionate. A friend. **-ग्धः** *nom. sin.* **-ग्धैः** *ins. pl.*

स्नेहः *nom. sin. of* **स्नेह** *sub. mas.* Affection, kindness, friendship. **स्नेहेन** *ins.*

स्नेहच्छेदे *loc. sin of* **स्नेहच्छेद** *s. m.* TATP. Cessation or loss of regard, interruption of friendship.

स्नेहभूमि *s. f.* TATPURUSHA, An object of affection. **-मिः** *nom. sin.*

स्नेहवत् *adj.* Affectionate, fond, loving. **-वती** *nom. sin. f.*

स्नेहानुवृत्तिः *nom. sin. of* **स्नेहानुवृत्ति** *s. f.* TATP. Affectionate or friendly intercourse. **स्नेहानुवृत्त्या** *ins. sin.*

स्पर्द्धा *s. f.* Envy, emulation, rivalry.

स्पर्श *s. m.* Touch, contact.

स्पष्ट *pass. part.* (*of the verb* **स्पश**) Rigidly, closely accurate. Clear, manifest.

स्पष्टार्थम् *nom. sin. n.* BAHUV. Accurate, most correct.

स्पृशामि 1*st. pers. sin. pres. of the verb* **स्पृश** 6*th class par.* Touch. **-शति** 3*d person.* **-शन्** *nom. sin. m. pres. part.* **स्पृष्ट** *pass. part.* **-ष्टा** *nom. sin. f.* **स्पृष्ट्वा** *ind. pret. part.*

स्पृहा *sub. f.* Wish, desire, ambition. **-हया** *ins. sin.*

स्प्रष्टव्य *fut. pass. part.* (*of the vb.* **स्पृश**) To be touched. **-व्या** *nom. sin. f.*

स्फटिक *s. m.* Crystal. **-कस्य** *gen. sin.*

स्फुटम् *ind.* Plainly, evidently, manifestly.

स्फुरत् *pres. part. of the vb.* **स्फुर** 6*th cl. par.* Dart, start, shoot. **-रन्ती** *fem.* **-न्तीम्** *acc. sin.*

स्म *a particle imparting to the present tense a past signification.*

स्मर *sub. m.* KÁMADEVA, the deity of love. 2*d pers. sin. imp. of the vb.* **स्मृ** 1*st cl. par.* Remember, keep in mind.

स्मरण *s. m.* A remembering, recollecting; recollection. **-णम्** *nom. sin.*

स्मृतः *nom. sin. m. of* **स्मृत** *pass. part.* (*of the verb* **स्मृ** Remember) Remembered, recollected, called to mind: recorded, declared, mentioned, termed, called. **स्मृतम्** *nom. sin. n.*

स्मृति *s. f.* Memory, recollection. **स्मृतिः** *nom. singular.*

स्यन्दन *s. m.* A war-chariot.

स्यात् 3*d pers. singular pot. of the verb* **अस** 2*d cl. par.* Be. **स्याताम्** 3*d person dual.* **स्युः** 3*d pers. pl.*

स्रोतस् *sub. n.* A stream, a current. **-तांसि** *nom. pl.*

स्वः *nom. sin. m. of* स्व *pronom.* Own. स्वाम् *acc. sin. f.* स्वम् *acc. sin. n.* स्वैः *ins. pl. n.*

स्वकर्मसन्तानविचेष्टितानि *nom. pl. n.* Doings (or courses of life) which are the offspring of our acts (performed in a former state of being).

स्वकीय *adj.* Own.

स्वगतम् *ind.* Apart, aside, to one's self.

स्वगृह *s. n.* Own house, home. -गृहम् *acc. sin.* -हात् *abl.*

स्वच्छ *adj.* (*from* सु Exceedingly, *and* अच्छ Clear) Pure, free from stain or soil. Transparent, diaphonous.

स्वच्छन्द *adj.* (*from* स्व Own, *and* छन्द *sub. neuter,* Will) Unrestrained, uncontrolled. Spontaneous. Uncultivated. स्वच्छन्दः *nom. sin. m.*

स्वजनात् *abl. sin. of* स्वजन *s. m.* One's own household.

स्वजाति *s. f.* Own caste, tribe, or species.

स्वतन्त्र *adj.* Independent, self-willed, free.

स्वदेशज *agt.* Born in one's country, a fellow-countryman. -जः *nom. sin. m.*

स्वदेहदान *sub. n.* TATP. The gift of one's own body. -नम् *acc. sin.*

स्वनाश *s. m.* Own destruction. -शाय *dat. sin.*

स्वपन *s. n.* Sleep, sleeping. -नम् *nom. sin.*

स्वपिति *3d pers. sin. present of the verb* स्वप *2d cl. par. irreg.* Sleep, slumber, *also,* lodge.

स्वप्नः *nom. sin. of* स्वप्न *s. m.* Sleep. -प्ने *loc.*

स्वप्रयोजनवश *s. m.* TATP. The sake of one's own object or purpose. -वशात् *ablative singular.*

स्वभावः *nom. sin. of* -भाव *sub. m.* Nature, natural property or disposition. Purpose, intention. -भावेन *ins.* -भावात् *ablative.* -भावाः *nom. pl.*

स्वभावजे *loc. sin. m. of* -भावज *adj.* Innate, natural, produced by the natural disposition. -भावजाः *nom. pl. m.* -भावजम् *nom. sin. n.*

स्वभूत्याग *sub. m.* TATP. Abandonment of one's country.

स्वभूमिः *nom. sin. of* -भूमि *s. f.* Own land or estate, native country.

स्वयङ्कृत TATP. Done by one's self. -तः *nom. sin. m.* -ते *loc.*

स्वयत्न *s. m.* Own exertion.

स्वयम् *ind.* Self, of one's self, of one's own accord, spontaneously. He himself, she herself, &c. Self-same manner, exactly.

स्वरम् *nom. sin. of* स्वर *s. n.* Note, voice, sound.

स्वरूप *s. n.* Nature, character, natural state or condition. -पम् *nom. sin.*

स्वर्गः *nom. sin. of* स्वर्ग *s. m.* Heaven, INDRA's paradise, and the residence of deified mortals, and the inferior gods. -र्गम् *acc.* स्वर्गे *loc.*

स्वर्गगामिनः *nom. pl. m.* (*of* -र्गगामिन् *agt.*) Going, or goers, to heaven.

स्वर्गपति *s. m.* TATP. INDRA, sovereign of *Swerga.* -तिः *nom. sin.*

स्वर्णरेखा *s. f.* TATP. A streak of gold. Name of a female. -खाम् *acc. sin.*

स्वल्प (सु *and* अल्प) *adj.* Very little, small, weak, or few. The least, smallest. -ल्पम् *acc. sin. m.* -ल्पया *ins. sin. f.*

स्वल्पक *adj.* Very small. -केन *ins. sin. m.*

स्वल्पबलः *nom. sin. m.* BAHUV. Very feeble. Attended by a very small force.

स्वविषयः *nom. sin. of* -विषय *s. m.* Own country, own home.

स्वसैन्य *s. n.* One's own army. -न्येन *ins. sin.*

स्वस्थानम् *acc. sin. n.* Own place.

स्वस्रा *ins. sin. of* स्वसृ *s. f.* A sister.

स्वहस्तगतम् *acc. sin. m.* or *n.* TATP. Fallen into (my) own hand.

स्वातन्त्र्यम् *nom.* or *acc. singular abs. sub. neu. (from* स्वतन्त्र *adjective,* Self-willed) Wilfulness, independence, freedom from controul.

स्वाद्वन्नम् *nom. sin. n.* (स्वादु *adj.* Dainty, delicate, *and* अन्न Food) Dainties, choice food, delicacies.

स्वाधीन *adj.* In one's power. -नः *nom. sin. m.*

स्वानुरूप *adj.* After one's own fashion. -पम् *acc. sin. m.*

स्वामिकार्य्यार्थिन् *agt.* TATP. A master's-interest-seeker. -ना *ins. sin. m.*

स्वामिमूलाः *nom. pl. f.* BAHUV. Founded in the sovereign, having the sovereign for the root or basis, based on the ruler.

स्वामी *nom. sin. m. of* स्वामिन् *s. m.* A lord, master, owner, sovereign, prince, monarch. A husband. -मिनम् *accusative.* -मिना *ins.* -मिनः *genitive.* -मिनि *locative.* -मिन् *voc.*

स्वाम्य *abstract sub. neut.* Rule, supremacy, mastership. -म्यम् *nom. sin.*

स्वाम्यर्थम् *ind.* TATP. For a master's sake.

स्वीकृत्य *indec. pret. part.* (*of* (कृ *with* स्वी) Having ratified.

स्वीय *adjec.* Own, relating or belonging to self. -यम् *nom. sin. n.*

स्वेच्छया *ins. sin. of* स्वेच्छा *s. f.* One's own will, pleasure, or choice; wilfulness (स्व Own, इच्छा Will).

स्वेच्छातस् *ind.* According to one's own will.

स्वेच्छाहारविहारम् *acc. sin. m.* A feeding and roaming about according to one's inclination.

स्वेदन *s. n.* A sudorific.

स्वेदित *passive part. of* स्वेदि (*causal of the verb* स्विद् Sweat) Sweated, heated. -तः *nom. sin. m.*

स्वेन *ins. sin. n. of* स्व *adj.* Own. स्वैः *ins. pl. m.*

ह

हंसः *nom. singular of* हंस *sub. m.* A goose, a swan. हंसौ *nom.* or *acc. du.* हंसाः *nom. pl.* हंसैः *ins.*

हंसकाकौ *nom. du. m.* DWANDWA, A goose and a crow.

हतः *nom. sin. m. of* हत *pass. part.* (*of the verb* हन्) Smitten, stricken, wounded, slain, killed, destroyed, ruined, undone, spoiled, marred. हतौ *nom. du. m.* -तम् *nom. sin. n.*

हतज्योतिर्निशीथ *sub. masculine*, KARMADH. A dark night. -थे *loc. sin.*

हतज्योतिस् BAHUVRÍHI, Whose stars are extinguished, starless, dark.

हत्वा *ind. pret. participle* (*of the verb* हन्) Having struck. Having slain.

हनिष्यसि *2d person singular 2d fut. par. of the verb* हन Strike, or kill.

हन्तव्यः *nom. sin. m. of* -न्तव्यः *fut. passive part.* (*of the vb.* हन Kill, slay) To be killed, or slain.-न्तव्याः *nom. pl. m.*

हन्तारम् *acc. sin. m. of* हन्तृ *agt.* Killing, a killer; who mars or destroys.

हन्मि 1*st pers. sin. pres. of the vb.* हन *2d cl. par.* Smite, strike, murder, slay, destroy, kill. हन्ति *3d pers.* हन्यात् *3d pers. sin. potential.* हन्यते *3d pers. sin. pres. pass.* हन्तुम् *inf.*

हय *s. m.* A horse. -याः *nom. pl.*

हयारूढाः *nom. pl. m.* TATP. Mounted on horses.

हर *s. m.* ŚIVA. -रस्य *gen. sin.*

हरण *s. n.* A taking, removing or carrying. Seizure. -णम् *nom. sin.*

हरति *3d pers. sin. pres. of the vb.* हृ 1*st cl. par.* Remove, destroy. -रन्ति *3d pers. pl.*

हरितीकृताः *nom. pl. m.* CHWI, *from* हरित् *adj.* Green, *and* कृत *pass. part.* Made.

हरिहरकथा *nom. sin. s. f.* TATPURUSHA, A talking about, or a repeating the names of HARI and HARA, VISHŃU and ŚIVA.

हरेः *gen. sin. of* हरि *s. m.* VISHŃU.

हरेत् *3d pers. sin. pot. of the vb.* हृ 1*st cl. par.* Carry off, bear away; receive, win over. हर्त्तुम् *inf.* To steal, to carry off.

हर्म्यम् *acc. sin. of* -र्म्य *s. n.* A palace, mansion.

हर्षः *nom. sin. of* हर्ष *s. m.* Joy, delight, pleasure. Envy, emulation.

हर्षक्रोधौ *nom. du. m.* DWANDWA, Joy and anger.

हस्तः *nominative singular of* हस्त *sub. mas.* The hand. A paw. An elephant's trunk. -स्तम् *accusative.* -स्तेन *instrumental.* हस्ते *loc.* -स्ताभ्याम् *instru. du.* गलहस्त *s. m.* A choker; what puts to silence, any thing that cannot be answered: *hence* -हस्तयति He silences.

हस्ततल *s. n.* TATP. The palm of the hand.

हस्तवर्त्तिन् *agt.* In hand, within reach. -नः *nom. pl. m.*

हस्तिनापुर *s. n.* Ancient *Delhi*, the capital of YUDHISHTHIRA and his brethren, the remains of which still exist, about 57 miles north-east of the modern city, on the banks of the old channel of the Ganges. -रे *loc. sin.*

हस्तिपक *s. m.* An elephant-driver or keeper.

हस्तिबध *s. m.* TATP. The slaughter of an

elephant (committed by the lion, who incurs the guilt, whilst others share the spoils, of tusks, &c.) -घात् *abl. sin.*

हस्तिराज *s. m.* TATPURUSHA, King of the elephants, or elephant-king. -जः *nom. sin.*

हस्तिस्नानम् *nom. sin. s. n.* TATP. The washing of an elephant.

हस्ती *nominative sin. of* हस्तिन् *s. m.* An elephant. -स्तिना *ins. singular.* -स्तिनाम् *gen. pl.*

हा *interj.* Ah! alas!

हातव्याः *nom. pl. m. of* -तव्य *fut. passive part.* (*of the vb.* हा Quit) To be shunned. हातुम् *inf.* To avoid, let alone.

हानौ *loc. sin. of* हानि *s. f.* Loss, privation.

हारित *pass. part. of* हारि (*caus. of vb.* हृ Take) Allowed to be taken away.-तम् *nom. sin. n.*

हालाहलम् *nom. sin. of* -लाहल *sub. n.* A certain deadly kind of poison.

हास *s. m.* Laughter, mirth. -सः *nom. sin.*

हास्याय *dat. sin. of* हास्य *s. n.* Laughter. Ridicule, derision.

हाहा *interj.* Ah! alas!

हि *ind.* For, because. Surely, truly.

हिंसा *s. f.* Injury, mischief; mental (as malice), verbal (abuse), personal (striking, wounding).

हिंस्र *adj.* Fierce, hurtful, injurious, cruel, noxious. -स्रा *nom. sin. f.*

हित *pass. part.* (*of the vb.* धा Hold) Held. Useful, beneficial, salutary, profitable. Friendly, affectionate, kind, well-disposed. हितम् *nom.* or *acc. sin. n.* *s. n.* Benefit. Welfare. -तम् *acc. sin.*

हितकामानाम् *gen. pl. of* -काम TATP. Wishing well to, kind, a well-wisher.

हितबुद्धयः *nom. pl. m. of* -बुद्धि BAHUV. Friendly-minded, well-disposed.

हितवत् *adj.* Friendly, well-disposed.-वान् *nom. sin. m.*

हितोपदेशः KARMADH. *comp. of* हित *cr.* Salutary, friendly, *and* उपदेशः *nom. sin. of* उपदेश *s. m.* Instruction, advice.

हित्वा *ind. pret. part.* (*of the vb.* हा Quit) Slighting, disregarding, having left.

हिमागम *s. m.* TATP. The cold season, winter (*from* हिम Cold, *and* आगम Arrival) -मः *nom. sin.*

हिमार्त्तानाम् *gen. plural of* -मार्त्त *adj.* TATP. Chilled, suffering or shrinking from cold.

हिरण्य *s. n.* Gold. Treasure. -ण्यम् *nom. sin.*

हिरण्यगर्भ *s. m.* A proper name.

हीनः *nom. sin. m. of* हीन *pass. part.* (*of the verb* हा Quit) Deprived, destitute, void, free. Low, bad, abandoned. हीनम् *accus. sin. m.* -नेन *ins. singular mas.* or *n.* -नाः *nom. pl. m.* or *f.* हीनैः *ins. pl. m.* or *n.*

हीनत्व *abs. s. n.* Destitution. -त्वात् *abl. sin.*

हीनवर्णः *nom. sin. m. of* -नवर्ण BAHUV. Of a low caste, outcast, vile.

हीनसेवा *s. f.* TATP. Service or attendance on low persons, or associating with them.

हीयते *3d pers. sin. pres. pass. (of the vb.* **हा** Quit) Is lowered or impaired. Is lost.

हुताशन *s. m.* Fire or its deity *(from* **हुत** Oblation, *and* **अशन** What eats). **-नम्** *acc. sin.*

हृत *pass. part. (of the vb.* **हृ**) Seized, taken.

हृतसर्व्वस्वः *nom. sin. m.* BAHUV. Stripped of his all.

हृदय *s. n.* The mind, the seat or faculty of thought and feeling. **-दयम्** *nom. sin.* **-दये** *loc. sin.*

हृदि *loc. sin. of* **हृद्** *s. n.* The heart, breast, chest. The mind or seat of thought and feeling.

हृष्ट *pass. participle (of the vb.* **हृष** Rejoice) Pleased, delighted. Having the hair of the body erect with pleasure.

हृष्टपुष्टाङ्गः BAHUV. *(comp. of* **हृष्ट** Gay, **पुष्ट** Fed, *and* **अङ्ग** Body) Frisky and fat.

हेतुः *nom. sin. of* **हेतु** *s. m.* A cause, motive, means, reason, sake, argument. A pretext. **हेतुम्** *acc.* **हेतुना** *ins.* **हेतोः** *ablative* or *genitive*, On account of. From, by reason of. **हेतवः** *nom. plural.*

हेतुकम् *acc. sin. of* **हेतुक** *s. n.* An active cause, instrument, or agent.

हेतुताम् *acc. sin. of* **हेतुता** *s. f.* Causation, cause, causativeness (aggravation).

हेमन् *s. n.* Gold.

हेममृगस्य *gen. sin. of* **हेममृग** *s. m.* A golden deer. The story of MARÍCHA transforming himself into the likeness of a golden deer, and drawing away RÁMA from his cottage, is told in the third book of the *Rámáyana.* During RÁMA's absence in pursuit of the deer, RÁVAŃA, disguised as a mendicant, came, and carried off SÍTÁ.

हेय *fut. pass. part. (of the verb* **हा** Quit) To be let alone, avoided, shunned, or eschewed. **हेयः** *nom. sin. m.*

ह्रद *s. m.* A pool, a lake. **ह्रदम्** *acc. sin.*

ह्रदान्तर *acc. sin. n.* Another lake.

ह्रियम् *acc. sin. of* **ह्री** *s. f.* Shame.

INDEX.

A SCHEME OF ALL THE METRES OCCURRING IN THE HITOPADEŚA.

THE verse in which the Epic Poems of India are chiefly written, and which also prevails in the Hitopadeśa, is called the *Śloka,*—a distich consisting of two sixteen-syllable lines, with a pause at the eighth syllable.

Scheme of the *Ardha-śloka* (Half-couplet):

⏑ ⏑ ⏑ ⏑   ⏑ — — ⏑ | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑   ⏑ — ⏑ —
— — — —   ⏑ | — — — —   ⏑

The first four syllables are bound by no rule. The fifth, sixth, and seventh, generally conform to the scheme; not invariably, for the sixth and seventh are sometimes short. More than forty deviations from the scheme, in respect to the fifth, sixth, and seventh syllables, occur in the Hitopadeśa. The ninth, tenth, eleventh, and twelfth, like the first four, are free. The thirteenth, fourteenth, and fifteenth, are unalterable. The eighth and sixteenth syllables have the common licence of termination.

According to the Rámáyańa, the word *Śloka* is derived from शोक *Śoka* sorrow: the first verse ever composed, having been the involuntary expression of Válmíki's grief at beholding a curlew killed by a fowler;

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥

Má Nisháda pratishťhám twam, agamah śáśwatíh samáh:
Yat krauncha-mithunád ekam, abadhíh káma-mohitam.

THUS TRANSLATED BY PROFESSOR WILSON:—

Hope not, barbarian, length of days to know,
Whose hand could deal so merciless a blow,
One of a harmless pair could thus destroy,
Consigned to death, amidst the thoughts of joy.

POETRY MEASURED BY THE NUMBER OF SYLLABLES, IN WHICH EVERY HALF-LINE IS ALIKE.

In the following examples, every half-line being alike, it will suffice that a specimen of one *páda* or quarter of a verse be given.

The genus *Trishṫubh* contains eleven syllables in each half-line. Of the twelve species comprised in this genus, three will be found occurring in the preceding pages; namely, *Indravajrá, Upendravajrá,* and *Rathoddhatá.*

SCHEME:

1st, *Indravájrá.* Scheme, — — ◡ — — ◡ ◡ — ◡ — ⏓
2nd, *Upendravajrá.* ◡ — ◡ — — ◡ ◡ — ◡ — ⏓

See Introduction, verses 19, 25, and 47. Mitra-lábha, verses 27, 79, 113, 180, 181, 184, 201, 218, 221. Suhrid-bheda, verses 43, 59, 65, 67, 110, 115, 116, 125, 157, 162, 176, 181. Vigraha, verses 64, 126. Sandhi, verses 54, 55, 59, 61, 83, 84, 90.

Although not enjoined by a rule of prosody, a slight cæsura may often conveniently be made at the close of the fifth syllable; as,

A'hára nidrá, bhaya maithunan cha,
Sámányam etat, paśubhir naránám:
Dharmo hi teshám, adhiko viśesho,
Dharmena hínáh, pasubhih samánáh.

3rd, *Rathoddhatá.* Scheme, — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ —
See Vigraha, verse 152.

The genus *Jagatí* contains twelve syllables in each half-line. The number of species is fifteen, of which two only occur here; namely,

1st, *Vanśasthavila.* Scheme, ◡ — ◡ — — ◡ ◡ — ◡ — ◡ —

See Mitra-lábha, verses 16, 21, 114, 160, 169. Suhrid-bheda, verses 16, 46, 86, 158. Vigraha, verses 32, 119, 121, 127. Sandhi, verse 87.

2nd, *Drutavilambita.* Scheme, ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ —
See Mitra-lábha, verses 32, 52. Suhrid-bheda, verse 71.

The genus *Śakkarí* contains fourteen syllables in every half-line. Its species are seven, one of which occurs here; namely,

Vasantatilaka. Scheme, — — ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — —

See Introduction, verse 31; Mitra-lábha, verse 41, 82, 136. Suhrid-bheda, verses 40, 41, 55, 107, 182. Vigraha, verse 120.

The genus *Atiśakkarí* has fifteen syllables to the half-line. Of the seven species comprised in this genus, one will be found here; namely,

Málini. Scheme, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — | — ⏑ — — ⏑ — —
with a pause at the eighth and fifteenth syllables.

See Mitra-lábha, verses 20, and 216.

The genus *Atyashtí* has seventeen syllables to each half-line. In this genus are included eight species, three of which will be found here; namely,

1st. *Sikhariñí.* Scheme, ⏑ — — — — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — — ⏑ ⏑ ⏑ — |
with a pause at the sixth and seventeenth syllables.

See Mitra-lábha, verses 144, 145, 185. Suhrid-bheda, verses 76, 140, 183.

2d. *Mandákrántá.* Scheme, — — — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — ⏑ — — ⏑ — — |;
with a pause at the fourth, tenth, and seventeenth syllables.

See Suhrid-bheda, verses 25, 159.

3d. *Hariñí.* Scheme, ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — — — — | ⏑ — ⏑ ⏑ — ⏑ — |;
with a pause at the sixth, tenth, and seventeenth syllables.

See Sandhi, verse 106.

The genus *Atidhṛiti* contains nineteen syllables in every half-line. The species of this genus are five, of which one occurs here; namely,

Śárdhúlavikrídita. Scheme, — — — ⏑ ⏑ — ⏑ — ⏑ ⏑ ⏑ — | — — ⏑ — — ⏑ — |;
with a pause at the twelfth and nineteenth syllables.

See Mitra-lábha, verses 53, 98, 105, 120, 143, 163, 224, 226. Suhrid-bheda, verses 39, 126, 139, 151, 163, 164. Vigraha, verse 103; and Sandhi, verse 136.

The genus *Prakṛiti* contains twenty-one syllables in each half-line. One species of this metre occurs; namely,

Sragdhará. Scheme, — — — — ⏑ — — | ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ ⏑ — | — ⏑ — — ⏑ — —;
with a pause at the seventh, fourteenth, and twenty-first syllables.

See Mitra-lábha, verse 207.

POETRY MEASURED BY THE TIME OCCUPIED IN THE PRONUNCIATION.

The Metre named *Áryá* is measured by feet called *Gańa or Mátrágańa,* equal to two long syllables, or to four short. It is a couplet, each line of which contains seven and a half feet; and each foot (except the sixth of the second line) contains four syllabic instants. In the second verse of the couplet, the sixth foot (for here too it retains that name) consists of a single short syllable: consequently, the proportion of syllabic instants in the long and short verses is thirty to twenty-seven.

Only such feet can be used as contain this number of instants: and of this kind are the Spondee, the Amphibrach, the Anapæst, the Dactyl, and the Proceleusmatic. The half-foot must be a long syllable; the sixth foot of the first line, an Amphibrach or Proceleusmatic; and the first, third, fifth, and seventh must not be Amphibrachs. The pause is commonly restricted to the close of the third foot; and the measure is, in that case, denominated *Pathyá.*

EXAMPLES OF THE ÁRYÁ METRE OCCURRING IN THIS WORK.

	Proceleusmatic.	Anapæst.	Spondee.	Proceleusmatic.	Anapæst.	Amphibrach.	Spondee.	Long Syllable.
INTRODUC. Verse 15.	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	— —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	⏑ — ⏑	— —	—
	Spondee.	Dactyl.	Anapæst.	Anapæst.	Spondee.	Short Syllable.	Dactyl.	Long Syllable.
	— —	— ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	— —	⏑	— ⏑ ⏑	—
MITRA-LÁBHA, Verse 33.	— ⏑ ⏑	— ⏑ ⏑	— —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	— —	⏑ — ⏑	— —	—
	— ⏑ ⏑	— ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	⏑	— ⏑ ⏑	—
Verse 80.	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	— —	— ⏑ ⏑	— —	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	—
	— ⏑ ⏑	⏑ — ⏑	— —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	⏑	— ⏑ ⏑	—
Verse 93.	— ⏑ ⏑	— ⏑ ⏑	— —	— —	— —	⏑ — ⏑	— ⏑ ⏑	—
	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	— —	— —	⏑	— —	—
Verse 146.	— —	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	— —	⏑ ⏑ —	⏑ — ⏑	— —	—
	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	— —	⏑	— ⏑ ⏑	—
Verse 148.	— —	⏑ — ⏑	— —	⏑ — ⏑	— —	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	—
	— —	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	— ⏑ ⏑	— —	⏑	— —	—
Verse 156.	— —	— —	⏑ ⏑ —	— —	⏑ ⏑ —	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	—
	— —	— —	— —	— —	— —	⏑	— —	—
Verse 172.	— —	— —	— —	— —	⏑ ⏑ —	⏑ — ⏑	— —	—
	— ⏑ ⏑	— ⏑ ⏑	— —	— ⏑ ⏑	— —	⏑	— ⏑ ⏑	—
Verse 173.	— —	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	— ⏑ ⏑	— —	⏑ — ⏑	— —	—
	— ⏑ ⏑	⏑ — ⏑	— —	— ⏑ ⏑	— —	⏑	— —	—
Verse 186.	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	— —	— ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	—
	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ — ⏑	⏑ ⏑ —	— —	— —	⏑	— —	—
Verse 200.	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	— —	⏑ ⏑ —	— ⏑ ⏑	— —	⏑ ⏑ ⏑ ⏑	⏑ ⏑ —	—
	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	⏑ ⏑ —	— —	⏑	— —	—

SUHRID-BHEDA,	Dactyl.	Dactyl.	Anapæst.	Dactyl.	Spondee.	Amphibrach.	Anapæst.	Long Syllable.
Verse 4.	— ◡ ◡	— ◡ ◡	◡ ◡ —	— ◡ ◡	— —	◡ — ◡	◡ ◡ —	—
	◡ ◡ —	◡ ◡ —	◡ ◡ —	— —	◡ ◡ —	◡	— —	—
Verse 5.	— —	— —	— —	◡ — ◡	— —	◡ — ◡	— —	—
	— —	— —	— —	— —	— —	◡	— —	—
Verse 24.	◡ ◡ —	— ◡ ◡	— —	— ◡ ◡	— —	◡ — ◡	— —	—
	— —	◡ ◡ ◡ ◡	— —	— —	— —	◡	— —	—
Verse 63.	— ◡ ◡	◡ — ◡	— —	— ◡ ◡	— —	◡ — ◡	— —	—
	◡ ◡ —	— ◡ ◡	◡ ◡ —	— —	— —	◡	— —	—
Verse 74.	— —	— —	— —	— —	— —	◡ — ◡	— —	—
	— ◡ ◡	— ◡ ◡	— —	◡ — ◡	— —	◡	— —	—
Verse 149.	◡ ◡ ◡ ◡	— —	— —	◡ ◡ ◡ ◡	— —	◡ — ◡	— —	—
	◡ ◡ —	◡ ◡ —	— —	— —	— —	◡	— —	—
Verse 154.	— ◡ ◡	— —	— —	— —	— —	◡ — ◡	◡ ◡ —	—
	◡ ◡ —	◡ — ◡	◡ ◡ —	— —	◡ ◡ ◡ ◡	◡	— —	—
Verse 160.	◡ ◡ ◡ ◡	◡ — ◡	— —	◡ — ◡	◡ ◡ —	◡ — ◡	◡ ◡ —	—
	◡ ◡ ◡ ◡	◡ ◡ ◡ ◡	◡ ◡ —	— ◡ ◡	◡ ◡ —	◡	— —	—
Verse 161.	— ◡ ◡	◡ ◡ ◡ ◡	— —	◡ — ◡	◡ ◡ —	◡ — ◡	— —	—
	◡ ◡ —	◡ — ◡	◡ ◡ —	— —	◡ ◡ —	◡	— —	—
VIGRAHA, Verse 116.	— —	◡ ◡ ◡ ◡	— ◡ ◡	— —	— —	◡ — ◡	◡ ◡ —	—
	— —	— —	— —	— —	◡ ◡ —	◡	◡ ◡ —	—
SANDHI, Verse 103.	— ◡ ◡	— ◡ ◡	— —	— —	— —	◡ — ◡	— ◡ ◡	—
	◡ ◡ —	◡ ◡ ◡ ◡	◡ ◡ —	— —	— —	◡	— —	—
Verse 104.	— —	◡ ◡ —	— —	◡ ◡ ◡ ◡	— —	◡ — ◡	— —	—
	— ◡ ◡	◡ — ◡	— —	— —	◡ ◡ —	◡	— ◡ ◡	—

There is a variety of the Áryá called Upagítí. In this class each hemistich consists of but twenty-seven short syllables; the second as well as the fourth containing but fifteen; the first and third are unaltered.

SANDHI, Verse 107.	— ◡ ◡	— ◡ ◡	◡ ◡ —	◡ ◡ —	◡ ◡ —	◡	— —	—
	— —	— ◡ ◡	— —	— ◡ ◡	◡ ◡ —	◡	— —	—

ANOTHER CLASS OF METRES, OF WHICH EVERY LINE IS ALIKE.

Of this description of verse there are seven genera, but no species. The genus Vaitálíya contains in the first and third Páda, fourteen short syllables; and in the second and fourth, sixteen short syllables, distributed as under :—

SCHEME:

◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — | ◡ ◡ — — ◡ ◡ — ◡ — ◡ —

See SUHRID-BHEDA, verses 33, 84, and 85 ; and SANDHI, verse 101.

Another genus called Aupachhandasika, has sixteen instants in the first part of each line, and eighteen in the second, distributed as under :—

SCHEME:

◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ — — | ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — —

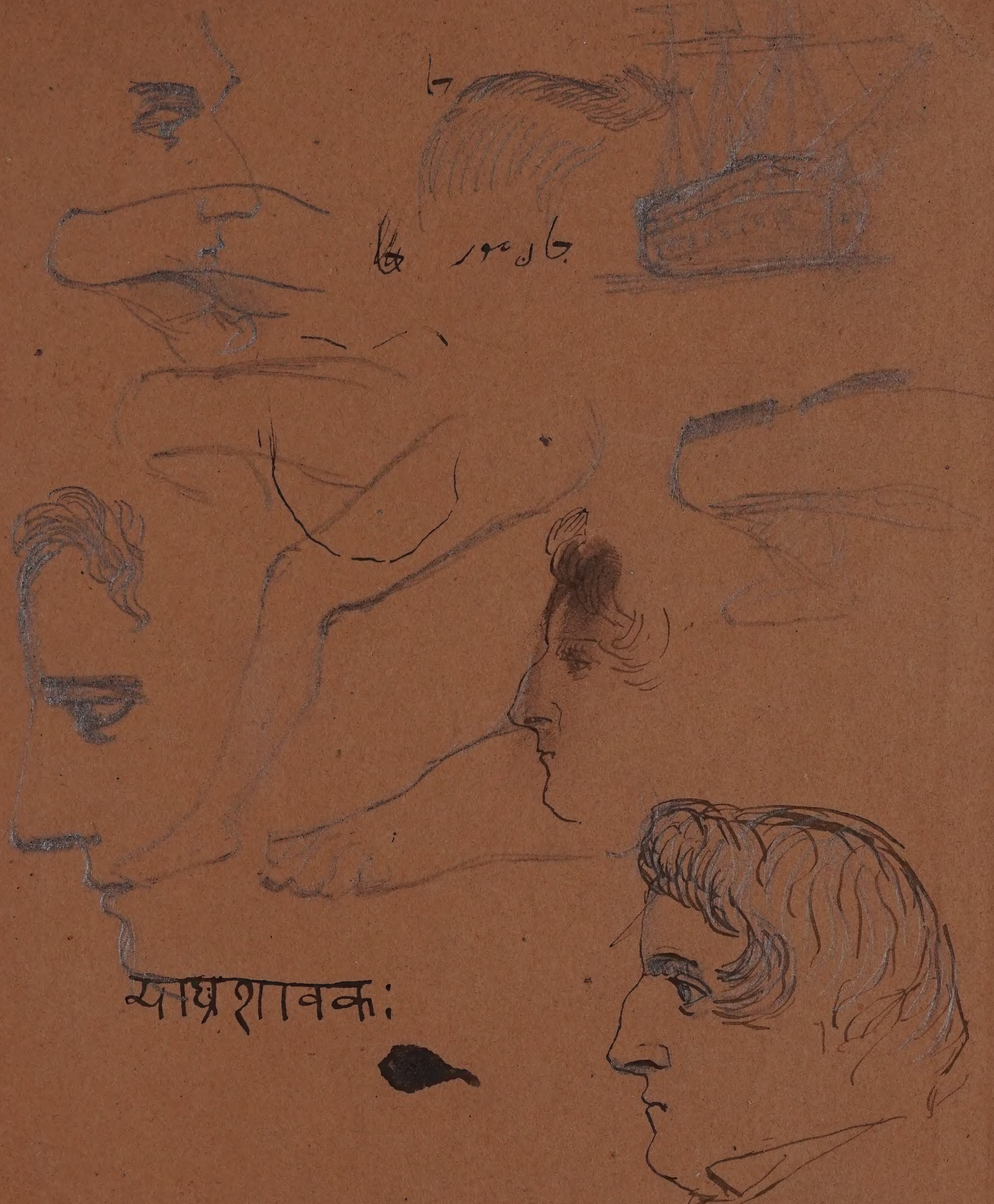
See SUHRID-BHEDA, verse 42, and VIGRAHA, verse 144.

STEPHEN AUSTIN, PRINTER, HERTFORD.

कृतकृत्य have done
भृत्य minister
प्रणास should allow to perish
फलेन by the result
मनसा by the mind







جان مور
याघ्रशावकः